הרב ראי״ה קוק זצ״ל / שבת הארץ עם תוספת שבת

שבת הארץ

עם

תוספת שבת

הלכות שביעית

מאת

הרב **אברהם יצחק הכהן קוק** זצ״ל

עם הוספות מכתי״ק
תוספת שבת, מקורות, ציונים והערות
נכתבו ונערכו בס״ד ע״י צוות מכון התורה והארץ

כרך ראשון: מבוא, פרקים א — ד

בהוצאת מכון התורה והארץ

אשקלון (כפר דרום תובב״א)

יוצא לאור בסיוע משרד המדע,
התרבות והספורט- מינהל התרבות
המחלקה למכוני מחקר תורניים

©
כל הזכויות שמורות

טל׳ 08-6847325
פקס׳ 08-6847055

דוא״ל mahon@inter.net.il

אינטרנט www.toraland.org.il

״חיש״, דפוס וכריכה, רמלה.
צילום ולוחות ״פרנק״ ירושלים.

הנחיות למעיינים

בהקדמת ״מכון התורה והארץ״ (להלן), הורחב הענין בדבר טיבה של מהדורה זו. כאן נציין באופן תמציתי את הדברים הנצרכים לתשומת לב המעיין.

באופן כללי כל סוגי הטקסטים שבספר: הוגהו, תוקנו, פוסקו ונערכו מחדש. בכדי להקל על הקורא חולקו כל פסקאות הספר לראשי פרקים. ראשי פרקים אלו יופיעו לפני ההלכה מהרמב״ם.

כמו כן צוטט המשפט מהרמב״ם עליו מוסבים דברי הרב זצ״ל, או דברי המכון ב״תוספת שבת״.

למרות שמעל כל סוג טקסט צויין שמו, כגון: רמב״ם, שבת הארץ, תוספת שבת וכו׳ ראינו צורך להבליט כל סוג טקסט בכתב המיוחד לו. להלן יפורטו דברים אלו.

א. רמב״ם

נוסח הרמב״ם נדפס במהדורתנו עפ״י נוסחאות כתבי־יד, למעט הפיסוק שבמהדורתנו נערך מחדש. כמו כן יש לציין שבכתבי היד חלוקת ההלכות נעשתה לפעמים באופן שונה מהמהדורות הנפוצות. במהדורה זו נשארה חלוקת ההלכות עפ״י המקובל, אך במקום שבכתבי היד סומנה הלכה חדשה — צויין אצלנו הדבר בפיסקה חדשה.

טקסט הרמב״ם מופיע בסוג כתב הקרוי ״וילנא״.

ב. ציטוט רמב״ם

בכדי להקל על הלומד הובא לפני כל פסקה של ״שבת הארץ״ או ״תוספת שבת״ — ציטוט מהרמב״ם השייך לתוכן הפסקה.

ציטוט הרמב״ם הובא בכתב ״וילנא מוקטן״.

ג. שבת הארץ

לשון הרב זצ״ל בשבת הארץ: פוסקה והוגהה מחדש עפ״י הכת״י, וחולקה לפסקאות שונות.

השתדלות מירבית ניתנה לכך שדברי הרב ישארו בצביונם. מסיבה זו לא הועברו פסקאות מהלכה להלכה, וכמו כן לא הוקדמה פסקה לחברתה אף בתוך ההלכה עצמה. במקומות מועטים שבהם היה הכרח להוסיף על לשון הרב זצ״ל, הובאו הדברים בכתב של ״תוספת שבת״, או בסוגריים מרובעות.

כמו כן נפתחו רוב ראשי התיבות בכדי להקל על הלומד.

שבת הארץ הובא **בכתב בולט**.

ד. כתי״ק

במקומות רבים ישנם שינויים בין שבת הארץ הנדפס לבין כתי״ק של הרב זצ״ל, ואכהמ״ל בסיבת הדבר.

במהדורה זו הובאו רק תוספות ושינויים עניניים ונצרכים.

תוספות אלו הובאו בכתב שונה הקרוי "מרים".

לפעמים הובאו תוספות אלו רק בהערות, וצויין שם שזוהי תוספת מכי"ק.

ה. תוספת שבת

תוספת שבת נערכה ע"י חברי "מכון התורה והארץ", ומטרתה להביא נושאים נוספים השייכים להלכה ברמב"ם. כמו כן הובאו שם דעות נוספות שלא נזכרו בשבת הארץ.

דגש רב הושם על ייחוס הדעה לאומרה, ופעמים רבות נכתב: יש מי שמשמע מדבריו וכדו', להדגיש שאין הענין מוחלט לגמרי.

שמות בעלי הדעה לא צויינו בטקסט למעלה, כדרכו של הרב זצ"ל, אלא הובאו רק בהערות.

תוספת שבת הובאה בסוג כתב הקרוי "נרקיס".

ו. הערות ומקורות

חלק נכבד בהוצאת מהדורה זו היה חיפוש מקורות לדברי הרב זצ"ל, וכן מקורות הדנים בדבריו.

בהערות הובאו בעיקר מקורות הדעות ותמצית סברותיהם בענין. כאשר ישנה תוספת חשובה שאינה נוגעת לגוף הענין צויינה הפניה לעיון. הדגשות בתוך ההערות של חברי המכון הובאו בכתב "מרים".

כמו כן שולבו בתוך ההערות מקורות מהרצי"ה, עי' להלן אות ז.

ז. מקורות הרצי"ה

במהדורת שבת הארץ הישנה הופיעו מקורות הרצי"ה בצד החיצוני של העמ'. אות הסימון להערה סומנה בטקסט בתחילת המשפט.

במהדורה זו שולבו מקורות הרצי"ה בתוך ההערות, אך בהדגשת אות הסימון וההערה עצמה שציין הרצי"ה — בכתב הקרוי "**פרנק בולט**". כמו כן הובאה אות הסימון של הערת הרצי"ה בתחילת ההערה ב"ציון עילי". לדוגמה: 12.[קיא] 7.[*]

ט. הקדמה, מבוא, פרק ט, קונטרס אחרון

חלקים אלו של הספר נדפסו במתכונת המהדורה הישנה, למעט מספר דברים:

א. תיקוני דפוס מוכחים. תיקוני טעויות שבסוף הספר (במהדו' הישנה) הוכנסו במהדורה זו לגוף הספר.

ב. הערות הרצי"ה זצ"ל מכתי"ק על "שבת הארץ" (נדפסו גם ב"ניצני ארץ" ו), נדפסו מתחת לטקסט בכתב "מרים", בכדי להבדילם מההערות הישנות שנדפסו מכבר.

י. הוספות חדשות

להשלמת מהדורה זו ראינו לנכון להוסיף מספר הוספות חשובות לתועלת הלומד:

1. עוללות שביעית — מאמרו של הרצי"ה זצ"ל שנתפרסם בסיני תש"ה, הדן במישרים בספרנו.
2. רשימת הספרים והמקורות — ברשימה זו לא נכללו ספרים ידועים כדוגמת מפרשים על הש"ס והשו"ע.
3. לוח ר"ת וקיצורים.
4. מפתח נושאים מפורט, הכולל כשלושת אלפים ערכים. המפתח כולל רק את שמונת הפרקים הראשונים של ההלכות. (לא נכללו במפתח: הקדמה, מבוא, פרק ט, קונטרס אחרון).

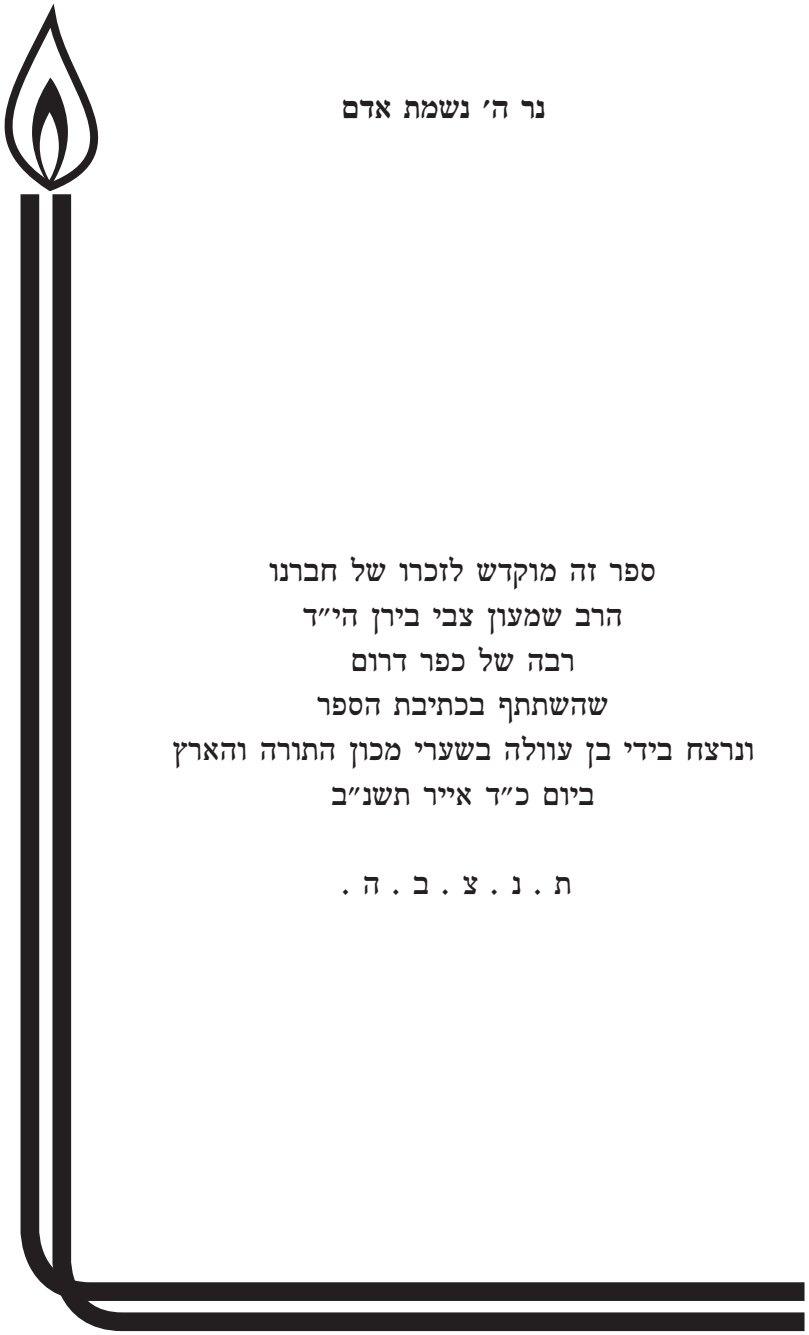

נר ה׳ נשמת אדם

ספר זה מוקדש לזכרו של חברנו
הרב שמעון צבי בירן הי״ד
רבה של כפר דרום
שהשתתף בכתיבת הספר
ונרצח בידי בן עוולה בשערי מכון התורה והארץ
ביום כ״ד אייר תשנ״ב

ת . נ . צ . ב . ה .

תודתנו נתונה למכון הרצי״ה
ולמרן הרה״ג אברהם אלקנה כהנא שפירא שליט״א
הרב הראשי לא״י וראש ישיבת מרכז הרב
שסייע בידנו להוצאת ספר זה לאור
והעמיד לרשותנו את כתי״ק של מרן הרב זצ״ל

תוספת שבת, ציונים, מקורות והערות נכתבו ע״י:

הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב שמעון בירן הי״ד
הרב יואל פרידמן
הרב עזריאל אריאל
הרב מרדכי גודמן
הרב אהוד אחיטוב

ביקורת ועריכה: הרב יעקב אפשטיין, הרב יהודה הלוי עמיחי
מפתח נושאים: הרב ברוך כהנא
עריכה סופית: הרב אברהם קוסמן

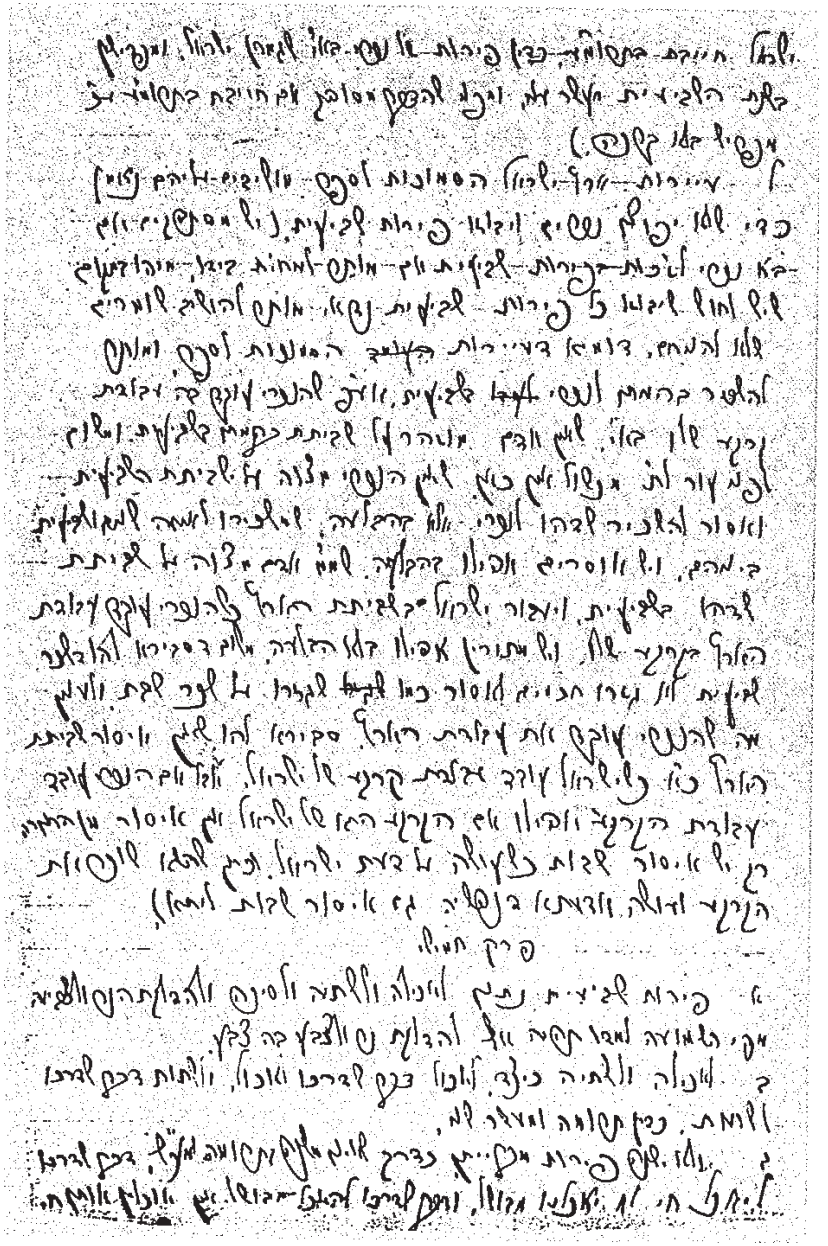

תצלום כתי״ק של מרן הראי״ה זצ״ל מתוך הספר שבת הארץ

תוכן חלקי הספר

הנחיות, הסכמות והקדמות 5-74
הקדמה ומבוא ל״שבת הארץ״ מאת הראי״ה קוק זצ״ל 75-177
הלכות שביעית פרקים א-ט 179-716
קונטרס אחרון סימנים א-כז 717-782
הוספות א-ה 783-856

תוכן ענינים מפורט

הסכמות והקדמות

הנחיות למעיינים 5
הסכמת הרה״ג אברהם שפירא שליט״א 43
הסכמת הרה״ג מרדכי אליהו שליט״א 44
הסכמת הרה״ג שלמה זלמן אויערבאך זצ״ל . . . . . 45 א
הסכמת הרה״ג בנימין זילבר שליט״א . . . . . 45 ג
הסכמת הרה״ג משה צבי נריה זצ״ל 46
הסכמת הרה״ג יעקב אריאל שליט״א 49
הקדמת מכון התורה והארץ 52
הקדמת הרצי״ה קוק זצ״ל למהדורה השלישית 57
הקדמת הרצי״ה קוק זצ״ל למהדורה השניה 59
הקדמת הראי״ה קוק זצ״ל לשבת הארץ 63

מבוא

״וזאת למודעי״ 77
פרק א — משמעות סוגית הגמרא, שהלכה פסוקה כרבי ששביעית בזמן הזה דרבנן 79
פרק ב — שיטת רש״י בהכרעה מהירושלמי 81

פרק ג — המשך בירור סוגיות הירושלמי בזה 89
פרק ד — המשך בירור דברים בביאור הברייתות דתורת כהנים וספרי וישוב דברי בעל העיטור מתוך כך וסתם סוגית הגמרא כרבי 93
פרק ה — שיטת הרמב"ם 98
פרק ו — שיטת הראב"ד 103
פרק ז — בירורם של דברי הראב"ד, שמנהג דורות האחרונים בקדושת שביעית הוא ממדת חסידות, השגת הרמב"ן על זה, ודברי הרמ"א עפ"י זה שאין מהם שום הוכחה לחלק בדין שמיטה בין כספים לקרקע 114
פרק ח — בירור דבר השבועה האמורה בנחמיה י, שאינה מוציאה את חיוב השמיטה בזמן הזה מידי דרבנן 119
פרק ט — המשך בירור דברים, שאין חומרא יתרה בתרומה בזמן הזה מצד חיוב השבועה, וגם בכלל אין להחמיר בה יותר מבשאר מילי דרבנן 132
פרק י — מה שסומכין בשעת הדחק וצורך ציבור על יחיד כנגד רבים 140
פרק יא — יסוד היתר המכירה אם יש קנין לנכרי להפקיע או לא, מחלוקת הב"י והמבי"ט בדין קדושת שביעית בשל נכרים . 144
פרק יב — איסור "לא תחנם" במכירת קרקע לנכרי 157
פרק יג — דין ההערמה במכירה לשנת השמיטה 163
פרק יד — שינוי המצב בין דורות הראשונים לדורות האחרונים — בהיתר המכירה 167
פרק טו — קדושת הארץ וקדושת המצוות 170

הלכות שביעית

תוכן פרק הרמב"ם המובא לפני תוכן ההלכות — מועתק מתוך ספרי הרמב"ם הנדפסים (הערת הרצי"ה קוק זצ"ל).
תוכן ההלכות — מאת המכון.

פרק א

יבאר מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית.
על איזו עבודה לוקה מה"ת.
אם נוטעין בשביעית אילן סרק.
אם שורין הזרעים בשביעית.

הדברים המותרים בשביעית.
משרבו האנסים אם מותר לזרוע בשביעית.
המעביר קוצים מארצו או הטומן לפת או צנון או לוף וכיוצא בהן.
בראשונה היו אוסרים ללקוט עצים ואבנים מתוך השדה.
הקוצץ אילן או ב' לעצים ואם קוצצין בתולת שקמה בשביעית

הלכה א
א. מצוות עשה של שביתת הארץ בשביעית 179
ב. השכרת שדות בשביעית 180
1. דעת האוסרים 180
2. דעת המתירים 181
ג. חובת השביעית היא רק על העובד ולא על הבעלים 181
ד. חובת השביעית היא על כלל ישראל 182
ה. גרמא במלאכות שביעית 182
ו. שניים שעשו פעולה כאחת 182
ז. שותפות יהודי וגוי בשדה 183

הלכה ב
א. חיפוי זרעים 183
ב. דיני חרישה 184
ג. זמירת כרם ושאר אילנות 185

הלכה ג
א. גדרי אבות ותולדות ודיניהם 186
ב. גידולי בית בשביעית 187
ג. הגדרת בית לענין שביעית 188
ד. שביעית בקרקע הקדש 189
ה. שביעית בשדה הפקר 189
ו. שביעית באדמת הציבור 190

הלכה ד
א. העובד בקרקע כדרכו בכל השנים 190
ב. חומר איסור נטיעה 191
ג. הרכבה, הברכה ונטיעה בגוש 192

הלכה ה
א. נטיעת אילן סרק 193
ב. ייבול 195
ג. פירוק 196
ד. נטילת עלה מהאשכול 197
ה. איבוק 197
ו. עישון 198
ז. זיהום להרחיק מזיקים 198
ח. עבודה בגוף האילן 199
ט. סיכת שמן לגיזום 200
י. השקיה, זיבול 200
יא. כריכה 201

יב. קטימה 202
יג. פיסוג 203
יד. ניכוש 204
טו. עשיית בתים 204
טז. כיוון, אוקמי פירא 205
יז. כיוון, צידוד 206
יח. סיתות 207
יט. ויתור 207
כ. שימוט, הסרת קנים 207
כא. שימוט, דילול קנים 208
כב. זיהום, טיחת תאנה בטיט 209
כג. גיזומים שונים 209
כד. האבקה 210
כה. מלאכות נוספות 210
כו. מלאכות מותרות 211
כז. גדרי ההיתר לאוקמי 211
1. אוקמי פירא 212
2. אוקמי ואברויי כאחד 212
3. תיקון נזק שכבר ארע 212
4. הפרעה להתפתחות טבעית 212
5. טיפול במזיק רחוק 213
6. נזק לטווח ארוך 213
7. הכנה למלאכה 213

הלכה ו

א. הצתת קנים 214
ב. לימוד חרישה 215
ג. בדיקת זרעים 215
ד. דין עציץ בשביעית 216
ה. שריית הזרעים 217
ו. גידולי גג בשביעית 218
ז. ספיחין שבראש הגג 218
ח. צידת האישות 220

הלכה ז

א. רפואת האילן בדרך טבעית ובדרך סגולית 221
ב. גדרי עידור וחרישה 223
ג. עידור בגפנים ובאילנות אחרים 223
ד. קשקוש בזיתים 224
ה. עידור בירקות 225

הלכה ח

א. השקאה בבית הבעל 226
ב. השקאה בבית השלחין 228
1. כמות המים 228
2. סיבת היתר ההשקאה 228
ג. השקאה בשדה אילן 229
ד. הרבצה בעפר לבן 229

הלכה ט

א. עשיית עוגיות 231
ב. אמת המים 232
ג. מילוי הנקעים 233

הלכה י

א. גדרי המלאכות המותרות 233
ב. גדר ההיתר משום הפסד 235
1. שיעור הנזק 235
2. שכיחות הנזק 236
3. סבירות הנזק 236
4. הפסד דבר קיים 236
5. צמצום בעשיית המלאכות 236
6. נזק זמני 236
7. נזק לגידולים של גוי 237
8. הפסד הקרקע 237
ג. פעולות הגנה שאינן מצמיחות 237

הלכה יא

א. היתר זריעה משום אונס ממון 238
ב. היתר זריעה משום סכנת נפשות 240
ג. מגבלות בהיתר משום אונס ממון 240
ד. היתר זריעה בארנונא מטעם שהשדה נחשבת של הנכרי 241
ה. קדושת שביעית בגידולי היתר ארנונא 241

הלכה יב

א. מבוא 242
ב. הנוטע בשוגג בערב שביעית 242
ג. הזורע ירקות בשביעית 243
ד. דין הפירות בנוטע בשביעית 244

הלכה יג

א. הקנס לחורש בשביעית 244
1. קנס מחמת הכשר הקרקע לזריעה 245
2. קנס מחמת חומר האיסור 245
3. קנס במצב של אונס 246
ב. הקנס למזבל בשביעית 246
ג. על מי מוטל הקנס 246
ד. דין הפירות 247
ה. דין חכירת שדה מהנקנס 247
ו. הקנס בזמן הזה 248

הלכה יד

א. המעביר קוצים 249
ב. המסקל אבנים 249

הלכה טו

א. הטמנת לפת וצנונות 250

1. המתירים הטמנה לכתחילה . . . 251
2. המתירים רק קיום הטמנה מהשנה השישית . . . 252
ב. צורת ההטמנה . . . 252
ג. הטמנת הלוף . . . 253
ד. מירוס באורז . . . 254
ה. כיסוח האורז . . . 255

הלכה טז
א. מהיכן מותר ללקט . . . 256
ב. המותר בלקיטה משדה חברו . . . 257
ג. ספיקות בלקיטת הגס . . . 258
ד. הגדרת דקים וגסים . . . 258
ה. ובלבד שלא ילקוט בטובה . . . 259

הלכה יז
א. בהמתו עומדת בתוך שדהו . . . 259
ב. כירתו מוכחת עליו . . . 260
ג. מקום ההיתר . . . 260

הלכה יח
א. קוצץ בטובה אצל חברו . . . 261
ב. מטרת הדילול . . . 262
ג. המחליק . . . 263
ד. דילול שני . . . 264
ה. תולדות שלא לתועלת הצמיחה . . . 264
ו. עקירת גדר לשימוש לשימוש בעצים . . . 265
ז. עקירת אילנות אחרים . . . 266
ח. כוונת הדילול . . . 266
1. סיכום דין מדל להלכה . . . 266
2. דילול במשתלה . . . 267
ט. כיסוי מקום העקירה . . . 267

הלכה יט
א. כוונת הביקוע . . . 267
ב. כיסוי בקע בשאר אילנות . . . 268

הלכה כ
א. גדר זמירה של תורה . . . 269
ב. הרחקת טפח בחיתוך . . . 271
ג. גדר היתר הזינוב . . . 271
1. המתירים זינוב כמלאכה דאורייתא . . . 271
2. המתירים זינוב כמלאכה דרבנן . . . 273
3. מלאכה שלא לתועלת האילן . . . 274
ד. מלאכות דאורייתא לאוקמי . . . 275
1. דעת המתירים . . . 275
2. דעת האוסרים . . . 276

הלכה כא
א. טעם היתר הקציצה . . . 276
ב. קציצה שלא כדרכה . . . 277
ג. הקוצץ אצל חברו . . . 278

הלכה כב
א. מקום הקציצה . . . 278
ב. מכירת בתולת השקמה . . . 279
ג. קשירת אילן שנפשח . . . 279

פרק ב

יבאר שלא יוציא אדם זבלים מחצירו ויתן בתוך שדהו בשביעית.
מאימתי מותר לעשות אשפה בשדהו.
וכמה שיעור האשפה.
אם הותר להוציא זבל מן הסהר של צאן לתוך שדהו.
ואם עשה דיר בתוכו.
אם יפתח אדם מחצב לתוך שדהו ואם פינה ממנו גדר אבנים גבוה עשרה.
ואם ימלא ויעפר פרצה שהיא סוגה בעפר ואם אסור לבנות גדר.

הלכה א
א. פירוש מתוק . . . 280
ב. טעם היתר עשיית אשפה . . . 281
ג. איסור הוצאה לבית השלחין . . . 281
ד. מראית עין לעוברים ושבים . . . 282
ה. העמדה על פתח חצירו . . . 283
ו. קנס בשנה השמינית למוציא זבליו באיסור . . . 284
ז. על מי חל האיסור . . . 284

הלכה ב
א. העושה זבלו אוצר . . . 285
ב. איסור הוצאת הזבל לרשות הרבים . . . 285
ג. הוספת משפלות לאשפה . . . 286
ד. הוצאת אשפתות לאוצר . . . 286
ה. הוצאת דבר מועט לאשפה . . . 287

הלכה ג
א. הטיפול בערימת הזבל . . . 289
ב. מקומות שאין נראה כמזבל . . . 289
ג. שיעור הסלע . . . 290
ד. העמקה בשביעית . . . 290

הלכה ד
א. זמן הוצאת הזבל מהסהר . . . 291
ב. המדייר שדהו בכוונת זיבול . . . 292

ג. הוצאת הזבל מהסהר . . . 292
ד. דיור ביותר מהשיעור . . . 293
ה. עבודה ע"י בעלי חיים . . . 293

הלכה ה
א. גודל השדה הצריכה שיור . . . 294
ב. איכות מחיצות הסהר . . . 295
ג. מספר סהרים בשדה אחת . . . 295
ד. הרווח הדרוש בין סהר לסהר . . . 296

הלכה ו
א. חציבה וגילוי מערב שביעית . . . 296
ב. המתכוון לתקן את הקרקע . . . 297
ג. שעור האבנים להיתר חציבה . . . 298
ד. כמות האבנים הניטלות . . . 298

הלכה ז
א. גודל האבנים . . . 299
ב. אלו אבנים מותר ליטול . . . 299
ג. פירוק גדר שאין בה השיעורים כראוי . . . 300

הלכה ח
א. לא מתכוון ומראית עין . . . 300
ב. לא מתכוון והתחיל מער"ש בגדר ובמחצב . . . 301
ג. פתיחת מחצב בשביעית . . . 302
ד. מחצב בינו לבין חבירו . . . 302
ה. מחצב פתוח מערב שביעית . . . 303
ו. השארת טפח במחצב . . . 303
ז. סלע הצף על גבי הארץ . . . 304
ח. דין קבלן . . . 304
ט. נטילה וחציבה משדה של חבירו . . . 305

הלכה ט
גודל האבנים הניטלות . . . 306

הלכה י
א. אבנים האסורות בסיקול . . . 307
ב. סיקול במקום שאינו ראוי לזריעה . . . 308
ג. סיקול בשדה חבירו . . . 309

הלכה יא
א. מילוי שטח בעפר . . . 309
ב. מדרגות לצורך עבודה בשדה . . . 310
ג. מדרגות לצורך שאיבת מים . . . 310
ד. בניית המדרגות משפסקו הגשמים . . . 311
ה. מחיצה לשמירת מים . . . 312
ו. נטילת אבנים לבניה . . . 313
ז. עפר על המדרגות . . . 313

הלכה יב
א. אסיפת אבני כתף . . . 314
ב. קבלן משדה של עצמו . . . 315
ג. מהו קבלן . . . 315
ד. דין אבני כתף בזה"ז . . . 316

הלכה יג
א. תנאי ההיתר לבנית פרצה בשביעית . . . 316
ב. בנית פרצה בינו ובין חבירו . . . 317

הלכה יד
א. גדר בין שדהו לשדה חברו ולרה"ר . . . 318
ב. צבירת עפר בשדהו . . . 319

פרק ג

יבאר שעבודת הארץ שלושים יום סמוך לשביעית אסורה.
שדה אילן ושדה הלבן ומה הם ובזמן הזה עד אימת מותרין.
אם מותר לזבל השדות ולעבוד המקשאות והמדלעות.

הלכה א
א. איסור תוספת שביעית . . . 320
1. הסוברים שתו"ש היא רק במלאכות המכינות לשביעית . . . 320
2. הסוברים שתו"ש היא רק במלאכות דאורייתא המכינות לשביעית, נטיעה בערב שביעית . . . 321
3. הסוברים שתו"ש היא אף במלאכות שאינן מכינות לשביעית . . . 322
ב. תוספת שביעית בזמן הזה . . . 323
ג. תוספת שביעית במוצאי שביעית . . . 323

הלכה ב
א. צרוף אילנות של ג' אנשים . . . 324
ב. צורת עמידת האילנות . . . 326
ג. חרישת קרקע גבוהה או נמוכה . . . 326
ד. פחות מג' אילנות . . . 327
ה. המרחק בין האילנות . . . 327
ו. כמות הפרי בכל אילן . . . 328

הלכה ג
א. אילנות סמוכים מאד . . . 329
ב. אילנות שאין ביניהם ארבע אמות . . . 330
ג. מרחק הפיזור . . . 331
ד. עד מתי חורשין כמלוא אורה וסלו . . . 331

הלכה ד
א. כמות הפירות מג' עד ט' אילנות . . . 332
ב. פיזור אילנות ונטיעות . . . 333

הלכה ה
א. י' אילנות או יותר . . . 334
ב. זמן חרישת שדה י' אילנות . . . 334
ג. פיזור הנטיעות . . . 335
ד. עד מתי חורשים עבור פחות מי' נטיעות . . . 335
ה. נטיעות העושות ככר . . . 336

הלכה ו
א. נטיעות העשויות שורה ומוקפות עטרה . . . 336
ב. חרישה למעלה מי' נטיעות . . . 337
ג. צרוף נטיעות ודלועין . . . 338

הלכה ז
א. גדר נטיעה . . . 339
ב. נטיעה הנראית כזקנה . . . 339

הלכה ח
א. אילן שדינו כנטיעה . . . 340
ב. טפח מצומצם . . . 340

הלכה ט
א. עידור, זיבול . . . 341
ב. מלאכות באילנות ובנטיעות . . . 342
ג. הצלה מנזק טבעי . . . 345
ד. קטימה, עשיית בתים . . . 345
ה. השקאה בתוספת שביעית . . . 346
ו. נטיעות ואילנות בתוספת שביעית . . . 346

הלכה י
א. פגים הנכנסים לשביעית . . . 347
ב. מלאכה בפירות שיצאו לשמינית . . . 348
ג. בניית מדרגות בשישית . . . 349

הלכה יא
א. קליטה בפחות מארבעה עשר יום . . . 350
ב. קליטה בשביעית ובתוספת שביעית . . . 351
ג. סוף זמן נטיעת אילנות בערב שביעית . . . 353
ד. קליטה בירקות . . . 353
ה. מהי קליטה . . . 354
ו. על מי חל הקנס . . . 354
ז. נטיעת גוי ונטיעת ישראל בקרקע של גוי . . . 354
ח. הברכה והרכבה . . . 354

פרק ד

יבאר מה הוא הנקרא ספיח.
ושלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה.
אם הספיחין אסורין ולמה אסורין.
ספיחים העולין בשדה בור עד מתי אסורין.
ספיחי שביעית ופירות שישית שנכנסו לשביעית.
דברים שזרעם לזרע או לירק.
הדברים שקיימם לזרע והוקשו קודם ר"ה.
לוף של ערב שביעית.
דין הפירות שיוציא האילן בשביעית איך יאספו אותם.
מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית.
השביעית היכן נוהגת, ואם הוא בכל מין.
נכרי שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית.

הלכה א
א. דין הפירות בשדה שנטייבה בשביעית . . . 356
ב. דיני שמור . . . 357
ג. העמיד כרי ודש בבקר . . . 359
ד. שיעור קוצר מעט . . . 359

הלכה ב
א. האוסרים ספיחים מהתורה . . . 360
ב. תחילת זמן איסור ספיחים . . . 361
ג. הנאה מספיחים . . . 362

הלכה ג
א. איסור לקיטת ספיחים . . . 363
ב. דין ירקות לענין קדו"ש וספיחים . . . 364
1. ירקות שעיקר גידולם בשישית . . . 364
2. ירקות שאין דרך לזורעם . . . 364
3. ירקות שתחילת גידום בשישית . . . 365
ג. לקיטת תבואה כעשבים . . . 366
ד. דעת הסוברים שאין בספיחים איסור אכילה . . . 367
ה. ספיחי כרוב וספיחי שאר מינים . . . 367

הלכה ד
א. ספיחי ארבע שדות . . . 368
ב. שדה בור . . . 368
ג. קדושת שביעית בספיחים המותרים . . . 369
ד. ספיחי שדה זרע . . . 369
ה. מקומות שאין בהם ספיחין . . . 370
ו. טיפול בשדות שאין דרך לזורען . . . 370
ז. ספיחי תבן ומאכל בהמה . . . 370

הלכה ה

א. עקירת ספיחין בשמינית . . . 371
ב. אכילת בהמה בספיחין . . . 372

הלכה ו

א. ספיחין וקדו"ש בשמינית . . . 373
1. ספיחין בשמינית . . . 373
2. קדושת שביעית בשמינית . . . 374
ב. ספיחין לאחר חנוכה . . . 375
1. הסוברים שירקות ידועים מותרים מחנוכה . . . 375
2. הסוברים שירקות ידועים אינם מותרים מחנוכה . . . 375
ג. גידולי ספיחין . . . 376

הלכה ז

א. בצלים של שישית שיצאו לשמינית . . . 377
ב. גדר היתר הספיחין "משיעשו כיוצא בהם" . . . 378
1. תליה בהיתר של מוצאי שביעית . . . 379
2. היתר מצד ריבוי ההיתר על האיסור . . . 379
3. היתר מצד שאין חשש לעוברי עבירה . . . 380
ג. אופן היתר קדושת שביעית בשמינית . . . 380
ד. דין שאר הפירות . . . 381
ה. היתר הירקות — מיד . . . 381
1. המתירים מיד את כל הירקות . . . 381
2. המחמירים בירקות המתקיימים . . . 383
3. המחמירים גם בשאינם מתקיימים . . . 383
ו. "משיעשה כיוצ"ב" וחנוכה . . . 384
ז. בצלים שנעקרו ונשתלו בשביעית . . . 384
1. בצלים של ששית . . . 384
2. בצלים של שביעית . . . 385

הלכה ח

א. איסור הלוף במוצ"ש . . . 386
ב. זמן "משירבה החדש" בלוף . . . 387
ג. דין הלוף לעומת דין פירות וירקות . . . 387
1. המבדילים בין "ריבוי החדש" ל"עשה כיוצ"ב" . . . 387
2. המשוים "עשה כיוצ"ב" ל"ריבוי החדש" . . . 388
ד. ירקות לחים ויבשים . . . 389
ה. היתר ממין אחד על אחר . . . 389
ו. היתר עפ"י שאלת חכם . . . 389
ז. תרומות ומעשרות במוצאי שביעית . . . 390
ח. מכירת פירות חו"ל ופירות גויים . . . 390

הלכה ט

א. קביעת השנה לענין שביעית . . . 391
ב. הגדרת עונת המעשרות ושיעור "שליש" . . . 392
ג. דין קטניות . . . 394
ד. ראש השנה לאילנות לענין שביעית . . . 394

הלכה י

איסור ספיחין באילנות . . . 395

הלכה יא

א. גמר פרי . . . 396
ב. גמר פרי בשישית . . . 397
ג. רוב גידול בשישית וגמר פרי בשביעית . . . 397
ד. זמן קביעת השנה באורז ודוחן . . . 397

הלכה יב

א. הגדרת ירק לעומת קטנית . . . 398
ב. קדושת שביעית בירק ובאתרוג שצמחו בשישית . . . 399
ג. איסור ספיחין בירקות . . . 400
ד. גודל האתרוג המתחייב בתרו"מ . . . 400
ה. קביעת השנה באתרוג . . . 400
ו. אתרוג שגדל בשישית ובשביעית . . . 401
ז. אתרוג היוצא משביעית לשמינית . . . 401
ח. קדושת שביעית באתרוג שניטע למצוה . . . 401
ט. דין פירות הדר . . . 402

הלכה יג

א. ראש השנה לאילנות לענין שביעית . . . 402
ב. ירקות שנגמר גידולם בשביעית לענין קדושת שביעית . . . 403
ג. זמן היתר ספיחין בירקות שלא נגמר גדולם בשביעית . . . 403

הלכה יד

א. גדר זרעו לזרע . . . 404
ב. זרעו לזרע ונגמר ערב שביעית . . . 405
ג. פול המצרי שתחילת גדולו בשישית . . . 406
ד. זרעו לירק ולזרע . . . 406

הלכה טו

א. זרעו לירק ונלקט בשמינית . . . 407
ב. עבר וזרע בשביעית . . . 407
1. האוסרים באכילה . . . 407
2. המתירים באכילה . . . 409
ג. זרעו לזרע ולירק . . . 409

הלכה טז

א. אלו בנות שוח אסורות . . . 410
ב. תאנים פרסאות . . . 411
ג. ביעור בבנות שוח . . . 412
ד. בנות שוח ותאנים פרסאות שנקטפו לפני הזמן . . . 412

הלכה יז

א. זרעו לזרע או לירק . . . 413
ב. ספיחין בבצל שאין כל גידולו בשביעית . . . 414

הלכה יח

א. בדיקה "שהוקשו" . . . 415
ב. דין התמרות . . . 416
ג. דלועין שלא הוקשו לפני ר"ה . . . 417
ד. עקירת ספיחין . . . 418
ה. ירקות רכים . . . 419
ו. הלוף והקינרס . . . 419
ז. ספיחין בפקעות ובצמחים רב־שנתיים . . . 420
ח. שימוש פירות שביעית בתור כלים . . . 421

הלכה יט

א. עקירת לוף שגדל בערב שביעית . . . 421
ב. לוף שצמח גם בשביעית . . . 422
ג. הלוף ודומיו שגדלו במקום שאין זורעים שם . . . 423
ד. ירקות שיש לעקור בשינוי . . . 424

הלכה כ

א. האיסור בבצלים שצמחו בשביעית . . . 425
ב. ביאור השחירו והוריקו . . . 426
ג. שיעור הגידול ודינו של העיקר . . . 427
1. הסוברים שהאיסור תלוי בגידול רוב . . . 427
2. דינו של העיקר . . . 428
3. הסוברים שהבצל כולו נאסר בכלשהו . . . 428
ד. בצל נטוע מהשישית או מונח . . . 428
ה. דיכת השרשים . . . 429

הלכה כא

א. תערובת עיקר וגידולים . . . 430
ב. תנאי היתר הבצלים בשמינית . . . 431
1. המתירים ללא פעולה נוספת . . . 431
2. המתירים ע"י פעולה לפני הנטיעה . . . 431
3. המתירים ע"י פעולה לאחר הלקיטה . . . 432

הלכה כב

א. אסיפת פירות . . . 433
1. המתירים איסוף משומר ע"י שינוי . . . 433
2. האוסרים בצירת משומר . . . 434
ב. איסור קצירה ובצירה . . . 434
ג. גדרי קצירה ובצירה . . . 435
ד. בוצר לעבודת האילן . . . 435
ה. איסור בצירה במחובר . . . 436

הלכה כג

א. שינוי מקום ייבוש הפירות . . . 436
ב. שנוי בלקיטה . . . 437
ג. שינוי בצורת הכנת הפרי לייבוש . . . 437
ד. שינוי בירק . . . 438
ה. עשיית זיתים . . . 438
ו. עשיית תאנים . . . 438

הלכה כד

א. מצות ההפקר בשביעית . . . 439
ב. הסג את שדהו . . . 440
ג. זמן חובת ההפקר . . . 440
ד. חובת הפקרת השדות בשביעית . . . 441
ה. חיוב ההפקר בירקות המסופקים אם יכנסו לשמינית . . . 441
ו. איסור אסיפת פירות שביעית . . . 442
1. חומרת האיסור . . . 442
2. פירות האסורים באיסוף . . . 442

הלכה כה

א. התחלת מנין שנות שמיטה . . . 443
ב. שביעית בזמן הזה . . . 443
1. הסוברים שחיובה מדין תורה . . . 443
2. הסוברים שחיובה מדרבנן . . . 444
3. הסוברים שחיובה ממידת חסידות . . . 445

הלכה כו

א. דין כזיב ואמנה עצמן . . . 446
ב. קדושת שביעית בגבולות עולי מצרים . . . 447
1. הסוברים שיש שם קדושת שביעית . . . 447
2. הסוברים שאין שם דין ביעור . . . 448
3. הסוברים שאין שם קדושת שביעית . . . 449
4. המבדילים בין מקומות שונים . . . 449
ג. איסור "נעבד" בגבולות עולי מצרים . . . 449
ד. חרישה וזריעה בגבולות עולי מצרים . . . 450
ה. דין מלאכות בתלוש . . . 451
ו. עבודה בקרקע גוי . . . 451

הלכה כז

א. עבודה בתלוש בסוריא . . . 452
ב. שביעית בעמון ומואב . . . 453
1. הסוברים שעמון ומואב הם אותם שטוהרו בסיחון . . . 453
2. הסוברים שעמון ומואב הם אותם שלא טוהרו בסיחון . . . 453

הלכה כח

א. מהו עבר הירדן . . . 455
ב. קדו"ש וספיחין בעבר הירדן . . . 455
1. הסוברים שאין משמעות לכיבוש עולי בבל בעבר הירדן . . . 456
2. הסוברים שיש משמעות לכיבוש עולי בבל בעבר הירדן . . . 456
3. הסוברים שאין קדו"ש וביעור בכיבוש עולי מצרים בעבר הירדן . . . 456
4. הסוברים שאין קדו"ש בעל עבר הירדן . . . 457

הלכה כט

א. מבוא: דיני שביעית בפירות נכרי בארץ ישראל . . . 458
ב. ספיחים וקדושת שביעית בפירות נכרי בזמן הזה . . . 459
1. דעת האוסרים . . . 459
2. דעת המתירים . . . 460

ג. דין הפירות בשדות המושכרות לנכרי 462
ד. פירות שביעית של נכרי לענין תרומות ומעשרות 462
ה. קניית פירות נכרי הקדושים בקדושת שביעית 463
ו. פסק ההלכה בפירות נכרי שגדלו בשביעית 464
ז. גוי הזורע עבור ישראל 464

הלכה ל

א. מניעת נכרים מליקח פירות שביעית 465
ב. שמירה בעיירות המפוזרות בין הנכרים 466
ג. השכרת בהמתו לנכרי בשביעית 466
ד. השכרת שדה בשביעית לנכרי 467

פרק ה

יבאר שפירות שביעית מותר לאכלן וליהנות מהם.
ואם ישנה מברייתן.
פירות שביעית אם מוציאין אותם לחו"ל ואם מאכילן לנכרי.
אם פוסקין לאשה פירות שביעית.
אם אוספין הפירות כשהם בוסר.
מאימתי מותר לאכול פירות האילן בשדה שביעית.
מאימתי קוצצין האילן.
אם מותר לרחוץ במרחץ שהסיקוהו בתבן שביעית.
דין הקליפין והגרעינין שמותרין בתרומה לזרים.
הצורר תבלין של שביעית ונותן לתוך התבשיל.

הלכה א

א. מצות אכילת פירות שביעית 469
ב. צביעת כלים ובגדים 470

הלכה ב

גדרי אכילה ושתיה של פירות שביעית 471

הלכה ג

א. אכילת פירות שביעית כדרך אכילתם 472
ב. דין שאריות אוכל מפירות שביעית 474
ג. שתיית פירות שביעית לשם רפואה 475
ד. שינוי פרי מברייתו 476
ה. הפסד פירות שביעית 477
ו. גרם הפסד פירות שביעית 479
ז. עירוב פירות 479
ח. שלב הפרי לחלות קדושת שביעית 480

הלכה ד

א. איסור בישול פירות שביעית בתרומה 481
1. הסוברים שאיסור הבישול מפני הפסד פירות שביעית 482
2. הסוברים שאיסור הבישול מפני הפסד התרומה 482
ב. היתר בישול מועט 482

הלכה ה

מאכל אדם לבהמה 483

הלכה ו

א. היתר סיכה בשביעית 484
ב. איסור פיטום השמן 485
ג. קניית שמן ערב בשביעית 485
ד. סיכה לרפואה 486
ה. סיכה במרחץ 487

הלכה ז

א. אכילת פירות שביעית בטומאה 488
ב. נטילת ידים לפירות שביעית 489
ג. מוש מותר בשמן טמא 489
ד. איסור סיכת כלים 489
ה. סיכת הגוף האסורה 490

הלכה ח

א. הדלקה בדמי שביעית 490
ב. הדלקה אסורה 492

הלכה ט

א. צביעה ממאכל בהמה ומתרופות 493
ב. הכנת הצבע 493
ג. צבע לסת"מ 494

הלכה י

א. הנאה המותרת בפירות שביעית 494
ב. מיני כבסים 495
1. הסוברים שיש קדושת שביעית במיני כבסים אף שאין הנאתם וביעורם שוה 495
2. הסוברים שיש קדושת שביעית במיני כבסים רק כאשר הנאתם וביעורם שוה 496
3. הסוברים שאסור לכבס בחלק ממיני הכבסים 496
4. הסוברים שאין קדושת שביעית במיני הכבסים 497

הלכה יא

א. שימושי רפואה בפירות שביעית 497
ב. קדושת שביעית בתרופות 499
ג. קביעת ה"מיוחד לאדם" עפ"י מקום הגידול 499
ד. פירות המיוחדים לאדם ולבהמה 500
ה. מחשבת לוקח ומחשבת מוכר 501

ו. איבוד מאכל בהמה לשימושי האדם 501

הלכה יב

א. מאכל אדם שנעשה מאכל בהמה 503
ב. החלפת מאכל בהמה במאכל בהמה 504
ג. קניבת ירק של גננים ושל בעלי בתים 505

הלכה יג

א. גדרי האיסור להוציא פירות שביעית לחו"ל 506
1. הסוברים שאיסור הוצאה מדין ביעור 507
2. הסוברים שמותר להוציא לסחורה 507
3. המתירים להוציא פירות שניטעו לצורך יצוא 508
4. האוסרים הוצאת פירות שביעית לחו"ל בכל ענין 508
ב. הוצאה מגבולות עולי בבל לגבולות עולי מצרים 509
ג. איסור האכלת פירות שביעית לנכרים 509
ד. האכלת שכיר 510
ה. דיני אכסניא 510

הלכה יד

מזונות האשה מפירות שביעית 511

הלכה טו

א. גדר איסור אסיפת פירות בוסר 512
ב. אכילת פירות שנאספו קודם זמנם 513

הלכה טז

א. ביאור "משיזריחו התאנים" 514
ב. שאר הפירות לפני עונת המעשרות 515
ג. שיעור "שליש" בזיתים 515
1. הסוברים שהולכים אחר תשיעית מכמות השמן 515
2. הסוברים שהולכים אחר שליש מכמות השמן 516
3. הסוברים שהולכים אחר שליש הגודל 516
4. הסוברים שהולכים אחר לוג לסאה 516
ד. כתישה בשדה והכנסה לבית 517
ה. עשיית מלוגמא מפגים 517
ו. קטיפת פירות בוסר למטרות מיוחדות 518

הלכה יז

א. קציצת אילנות משיתחיל לעשות פרי 519
ב. קציצת אילנות לאחר שנגמרו פירותיו 520

הלכה יח

א. "החרובין משישלשלו" 521
ב. "הגפנים משיגרעו" 522
ג. "הזיתים משינצו" 522
ד. קציצת אילן שאיננו מניב רובע הקב 522
ה. שיעור "משיוציאו" בשאר אילנות 523

הלכה יט

א. תבן וקש שניתנו בכר 524
ב. סוגי תבן 525
ג. תנור חדש שהוסק בתבן וקש 525
ד. קדושת שביעית בתבן וקש לפני ואחרי רביעה שניה 525

הלכה כ

א. רחצה במרחץ בחינם 527
ב. אדם חשוב וכל אדם 528
ג. התבן והקש שהסיקו בהם 529
1. המעמידים בתבן וקש לאחר רביעה שניה 529
2. המעמידים בתבן וקש לפני רביעה שניה 529
ד. באיזה אופן חל איסור על אדם חשוב 530
ה. מקרים בהם אסור לרחוץ 531

הלכה כא

א. דיני קליפות בתרומה 532
ב. קדושת שביעית בקליפות 532
ג. דיני גרעינים בתרומה 533
ד. קדושת שביעית בגרעיני פירות 533
ה. דיני הקור 534

הלכה כב

קדושת שביעית בתבלין לאחר השימוש 536

הלכה כג

א. הפסד התבן והקש 537
ב. פת שנאפתה בתנור שהוסק בתבן וקש 538
ג. תבן וקש אחר רביעה שניה 538

פרק ו

יבאר שאין עושין סחורה בפירות שביעית.
ואם מכר מעט מה דין הפירות והמעות.
ודין איך מוכרין פירות שביעית.
פירות חו"ל שנכנסו לארץ.
ודין חומר בשביעית מבהקדש.
איך שביעית מתחללת.
דין דמי שביעית אם פורעין מהם את החוב.
החמרים העושין בפירות מלאכת שביעית האסורה.
הלוקח מהנחתום ככר בפונדיון.
ואם אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא בטובה.

הלכה א
א. מכירת "דבר מועט" 539
1. המתירים "דבר מועט" ללא תנאי נוסף 540
2. המתירים "דבר מועט" בצירוף דרכי היתר אחרות 540
3. המתירים כמות מרובה 541
ב. גדר איסור סחורה 541
ג. דעת המתירים כשהוא לוקט ואחר מוכר 543
1. דעת המתירים 543
2. כמות המכירה ומקומה 544
3. קניה ומכירה לשם רווח 544
4. הלוקט ומוכר בהבלעה 544
5. סחורה בהבלעה 545
6. לקט לעצמו והותיר 546
ד. הדעות החולקות 546
1. המקילים בקניה לצורך אכילה 546
2. המחמירים בלוקח ומקילים בלוקט 546
3. האוסרים בין בלוקט ובין בלוקח 547
4. מקום מכירת המותר 547
5. מכירה בשותפים ובאחים 548
ה. מכירה באקראי 548
ו. על מי חל איסור סחורה 548
ז. קידושין בפירות שביעית 549
ח. סחורה בפירות גוי 549

הלכה ב
א. צביעה בשכר 550
ב. צביעה בטובת הנאה 551
ג. ירקות־שדה 552

הלכה ג
א. טעם האיסור למדוד 554
ב. גדר איסור מדידה 555
ג. מדידה בשינוי 556

הלכה ד
א. צורת האגידה 556
ב. דרכים אסורות במדידה 557

הלכה ה
א. מדידת פירות חו"ל 558
ב. מדידת פירות נכרים 559

הלכה ו
תפישת קדושת שביעית בדמים 560

הלכה ז
א. דינים בחילול הפירות 561
ב. תפיסת דמים לאחר הביעור 561

ג. ביטול דמי שביעית ברוב 562

הלכה ח
א. דרך מקח ודרך חילול 563
ב. חילול דמי שביעית בפרוטה 563

הלכה ט
חילול על בעלי חיים 564

הלכה י
א. פריעת חוב בדמי שביעית 565
ב. פדיון שבויים בדמי שביעית 566
ג. נתינה דמי שביעית לחבר עיר 567
ד. צדקה בדמי שביעית 567
ה. גמילות חסדים בדמי שביעית 567
ו. קניית דבר שאינו מאכל 568
1. האיסור לכתחילה 568
2. הדין בדיעבד 569
ז. חילול הדמים בדבר שאינו מאכל 569
1. צורת החלול 569
2. תוקף החילול 569
ח. קרבנות בדמי שביעית 571
ט. שותה יין בדמי שביעית 572
י. חליפין בפירות שביעית 572
יא. קניית פירות שביעית בדמי שביעית 573

הלכה יא
א. שכר עבודה מדמי שביעית 573
ב. מתנת חינם לאומן 574
1. המתירים מתנה במקום שכר עבודה 574
2. האוסרים מתנה במקום שכר עבודה 575
ג. קניית מים בפירות שביעית 575
ד. תשלום בעד המים או העבודה 576
ה. עבר וקנה מים 576

הלכה יב
א. שכירת פועל לספיחין 577
ב. פועל שהביא כמות מרובה 578
1. הקונסים בפעולת איסור 578
2. התולים את הקנס בגובה השכר 578
ג. תנאים בהיתר שכר הפועל 579
ד. איסוף ע"י אחרים 579

הלכה יג
טעם הקנס בחמרים 580
1. במלאכת איסור 580
2. במלאכת היתר 581

הלכה יד
א. נתינת ככר תמורת פירות שביעית . . . 581
ב. תנאי ההיתר לנתינת פירות שביעית בככר . . . 582

הלכה טו
א. אכילת פירות שביעית ברשות בעה"ב . . . 584
ב. קבלת תמורה בעבור פירות שביעית . . . 585
ג. קבלת פירות עבירה בשביעית . . . 585

פרק ז

יבאר שפירות שביעית אין אוכלין מהן אלא כל זמן שאותו המין מצוי.
אילן שעושה פירות ב׳ פעמים בשנה.
ואם מבערין הדמים.
ג׳ ארצות לביעור ושלושתן חשובות כאחת לקצור פירות.
המוליך פירות ממקום שכלו מקום שלא כלו.
כלל אמרו בשביעית.
ואי זהו שעת ביעור העלין.
עד מתי יהיה אדם מלקט עשבים לחים בשביעית.
הקטף אין לו שביעית.
והכובש ורד שביעית בשמן שישית.

הלכה א
א. הגדרת כלה מן השדה . . . 586
ב. חובת ביעור בדבר שהחיה אוכלת בשעת הביעור . . . 587
ג. כלה לחיה ולא לעופות . . . 587
ד. שיעור הכמות הנותרת בעץ כדי שיחשב לא כלה . . . 587
ה. התחשבות בפירות שאין בהם קדושת שביעית . . . 587
ו. ביעור בפירות גויים . . . 588
ז. באיזו שנה חלה חובת הביעור . . . 588

הלכה ב
ביעור במאכל בהמה . . . 589

הלכה ג
א. חלוקת מזון ג סעודות . . . 590
ב. מהות הביעור וגדריו . . . 591
1. הסוברים שהביעור הוא איבוד ושריפת הפירות . . . 591
2. הסוברים שביעור הוא הפקר ואיבוד . . . 591
3. הסוברים שביעור היינו הפקר והוצאה מרשותו . . . 592
4. הסוברים שחובת הביעור מדרבנן ומשמעותה הפקר . . . 594
ג. עבר ולא ביער . . . 595

הלכה ד
א. אכילה על הטפיחין . . . 596
ב. אכילה על המופקר . . . 597
1. הסוברים שאוכלים רק על המופקר . . . 597
2. הסוברים שאוכלים גם על השמור . . . 597

הלכה ה
א. ביעור באילנות העושים פעמיים בשנה . . . 598
ב. דין הסתוניות . . . 599
ג. ביעור באתרוג . . . 599

הלכה ו
א. חבית שהתחיל בה . . . 600
ב. ביעור באוצר בית דין . . . 601
ג. ביעור טעם פירות שביעית . . . 601
ד. כבוש כמבושל לענין ביעור . . . 602
ה. כבישת כמה מינים לכתחילה . . . 602
ו. בעור הטעם הבלוע בכלים . . . 602

הלכה ז
א. ביעור דמי מאכל בהמה . . . 603
ב. זמן הביעור בחליפי פירות שביעית . . . 603
ג. זמן ביעור דמי שביעית . . . 604

הלכה ח
א. חילול בדמים לאחר שעת הביעור . . . 604
ב. ביעור דמים על ידי הפקר . . . 605
ג. נתינת דמי שלוש סעודות . . . 605

הלכה ט
שלוש ארצות הביעור . . . 605

הלכה י
א. מספר הארצות לביעור . . . 606
ב. חלוקת ארצות יהודה הגליל ועבר הירדן המזרחי . . . 607
1. יהודה והגליל . . . 607
2. הסוברים שעבר הירדן הוא במזרח . . . 607
3. הסוברים שעבר הירדן הוא במערב . . . 608
ג. חלוקת ארצות בזמן הזה . . . 609

הלכה יא
א. ביעור בזמנים מיוחדים ולפירות מיוחדים . . . 609
1. הסוברים שחרובים זיתים ותמרים — דינם כאחד בכל א"י . . . 609
2. זמן הביעור בענבים וגרוגרות . . . 610
3. הסוברים שהביעור בחרובים זיתים ותמרים — מחולק לג׳ ארצות . . . 610
ב. פרטי זמני הביעור . . . 611

ג. זמן ביעור התבואה . . . 611
ד. אופן הביעור בספק . . . 611
ה. הסתמכות גידולי בית השלחין לענין ביעור . . . 612
ו. הגדרת הכילוי . . . 612

הלכה יב

א. המוליך פירות ממקום למקום . . . 613
ב. הוצאת פירות מא״י לחו״ל והעברתם ממקום למקום . . . 614
ג. החזרת הפירות למקומם הראשון . . . 614
1. בתוך הארץ . . . 614
2. מחו״ל לארץ . . . 615

הלכה יג

א. לוף השוטה והפקח . . . 616
ב. חלקי הלוף . . . 617
ג. מאכל אדם או בהמה על ידי הדחק . . . 618
ד. ביעור בדבר המתקיים בארץ . . . 618
ה. בגד שצבעו בצבע של שביעית . . . 619

הלכה יד

ביעור בדבר שאינו עומד לשימוש מסויים . . . 620

הלכה טו

א. קדושת שביעית וביעור בגרעינים וקליפות . . . 622
ב. ביאור הנץ . . . 623

הלכה טז

א. דין ביעור בעלים . . . 624
ב. היחס שבין העלים והלולבים . . . 625

הלכה יז

א. לקיטת עשבים כשיבש המתיק . . . 625
1. הסוברים שהאיסור מטעם הפסד . . . 625
2. הסוברים שהאיסור מטעם ביעור . . . 626
ב. זמני ביעור הלחים והיבשים . . . 626
ג. הגדרת לחים ויבשים . . . 627
ד. זמן רביעה שניה . . . 627

הלכה יח

כניסת עניים לפרדסות . . . 628

הלכה יט

א. ביעור וקדושת שביעית בורד כופר ולוטם . . . 629
ב. קדושת שביעית בקטף היוצא מהעץ . . . 630
ג. קדושת שביעית בבשמים . . . 630
ד. פרחים העומדים לנוי . . . 630

הלכה כ

א. שרף באילן סרק ואילן מאכל . . . 631

ב. שביעית בשרף ובעץ . . . 631

הלכה כא

א. שמן וורד הכבושים ביחד . . . 632
1. הסוברים שדין השמן תלוי בלחות הוורד . . . 632
2. הסוברים שהשמן נותן טעם בורד . . . 633
3. הסוברים שדין השמן תלוי בדינו של הורד בשעת הכבישה . . . 633
4. הסוברים שהדין ללוי בתכונת השמן ושעת הוצאת הורד . . . 634
ב. קדושת שביעית בורד שניטל מהשמן . . . 634

הלכה כב

א. ביעור טעם חרובים שנבלע ביין . . . 635
ב. שיעור הביטול בתערובת שביעית . . . 636
1. האוסרים בכל שהוא — בין לפני הביעור ובין לאחריו . . . 636
2. האוסרים בכל שהוא רק לאחר הביעור . . . 636
3. האוסרים בכל שהוא דוקא לפני שעבר זמן הביעור . . . 637
ג. אופן הביעור בתערובת . . . 637

פרק ח

יבאר שאסור לחזק ידי עוברי עבירה.
ומה הם הכלים שהאומן רשאי למכרן בשביעית.
אם מותר למכור אותם למי שאינו חשוד.
שמוכר היוצר כדים רבים בחו״ל לישראל.
אם מחזיקין ידי נכרים בשביעית.
אם אסור ליקח פירות שביעית מע״ה.
הלוקח לולב מע״ה בשביעית.
ומי הוא חשוד לעשות סחורה בשביעית.
החשוד על השביעית אם חשוד על המעשרות או בהיפך.
החשוד אם הוא נאמן שעל אחרים.
והכהנים אם חשודין בשביעית.
הפטמין והצבעונין אם לוקחין מורסן מכל אדם.

הלכה א

א. מסייע ולפני עיוור . . . 638
ב. סיוע במלאכות דרבנן . . . 639

הלכה ב

א. הראיות הדרושות להגדרת חשוד . . . 640
1. הסוברים שנעשה חשוד על ידי קול . . . 641
2. הסוברים שנעשה חשוד על ידי עדות . . . 641
ב. תנאים נוספים להגדרת חשוד . . . 641
1. מספר הפעמים שיעבור להיקרא חשוד . . . 641
2. חשוד מכוח שייכות לציבור־חשוד . . . 642

ג. מכירה והשאלה קודם שביעית . . . 642
ד. מכירת כלי עבודה לסוחר . . . 643
ה. התלייה במכירת כלים לחשוד . . . 643
1. תליה במידות שונות של הסתברות . . . 643
2. המבחינים בין מכשיל למסייע . . . 643
ו. מכירה סתמית ומכירה מפורשת . . . 644
ז. מסירת כלי עבודה בפריעת חוב . . . 644
ח. מוכר שאינו אומן . . . 644
ט. היתר למכור באופנים נוספים . . . 644
1. מכירה לעובד בהוראת היתר . . . 644
2. מכירת כלים לחשוד בחו"ל . . . 645

הלכה ג

א. תליה במלאכה מותרת . . . 645
ב. תליה בפירות נכרים . . . 646

הלכה ד

א. מכירה לאדם שאינו מוכר . . . 647
ב. מכירת כלים שאינם מצויים . . . 647
ג. מכירת כלים לאחר עונת העבודה . . . 648

הלכה ה

א. מכירה למי שעבר והביא כמות גדולה . . . 649
ב. טעם ההיתר למכור בחו"ל . . . 650
ג. מכירה בידוע שהביא מהמשומר . . . 651
ד. מכירה בידוע שהביא מהמופקר . . . 651
ה. מכירה לחשוד לשמור . . . 652
ו. מכירה בחו"ל לתושב א"י . . . 652
ז. היכר בין כדי יין לכדי שמן . . . 652
ח. מכירת כדים של הארץ בחו"ל . . . 653
ט. גודל הכדים שמותר למכור . . . 653
י. מכירה למי שמביא הרבה לצורכי ביתו . . . 653

הלכה ו

א. מצאו אח"כ עובד באיסור . . . 654
ב. תליה כשהדמים מוכיחים . . . 655
ג. מכירת בהמות אחרות . . . 655
ד. השכרת בהמות לחשוד . . . 656
ה. מכירה לחקלאי חשוד . . . 656
ו. מכירת שדה אילן בשביעית . . . 656
ז. מכירת שדה אילן לפני שביעית . . . 657
ח. מכירה בידוע שיעשה איסור . . . 657

הלכה ז

א. השאלה מפורשת לאיסור . . . 658
ב. מכירה והשכרה מפני דרכי שלום . . . 659
ג. השאלה לחשודה כשאין חשש "איבה" ויש לה פירות שישית . . . 660
ד. השאלה למי שאינה חברתה . . . 660
ה. ברירה וטחינה עם החשודה . . . 660

ו. האיסור שבו החשד . . . 660
ז. סיוע לחשודה לאחר השביעית . . . 661

הלכה ח

א. החזקת ידי גויים בשביעית . . . 662
ב. רדיית כוורת בשביעית . . . 663
ג. עבודה בשדה גוי בשביעית . . . 664
ד. עבודה בשדה גוי בזמן הזה . . . 665
ה. מכירת קרקע לגוי לצורך השביעית . . . 665
ו. חיזוק ידי ישראל העובד בשביעית . . . 666
ז. תיקון ומכירה של כלי חרישה לגוי . . . 668
ח. השכרת בהמה לגוי . . . 668
ט. זריעת תבואה של ישראל ע"י גוי . . . 668
י. חכירת שדה מגוי . . . 669

הלכה ט

א. קדושת שביעית בסוריא . . . 670
ב. מלאכות בתלוש בסוריא . . . 671
ג. מקום ההיתר והאיסור . . . 671
ד. איסור קצירה בסוריא . . . 672

הלכה י

א. קניית פירות הנשמרים . . . 673
ב. קניית פירות מסופקים . . . 674
ג. קניית כמות מועטת . . . 674

הלכה יא

א. קדושת שביעית בלולב . . . 675
ב. סחורה בהבלעה . . . 676
1. היתר סחורה בהבלעה . . . 676
2. סוגים שונים של הבלעה . . . 677
ג. קניית פירות שביעית מנכרי . . . 678
1. מסירת דמי שביעית לנכרי . . . 678
2. פירות שאסור לקנותם מנכרי . . . 679

הלכה יב

א. הפירות שהתירו למוכרם . . . 679
ב. ההגבלה על קניית פירות מהמופקר . . . 680
ג. קניה מעם הארץ אחר שביעית . . . 681
ד. עבר ומסר דמי שביעית לעם הארץ . . . 681

הלכה יג

א. הכמות המותרת בקניית דבר שאינו חייב במעשרות . . . 682
ב. קניית מינים המותרים מחשוד גמור . . . 683

הלכה יד

א. פשתן ושאר מינים בהם יש זיקת שביעית . . . 683
ב. ספיחין בפשתן ובמינים שאין בהם קדושת שביעית . . . 684

1. הסוברים שאין איסור ספיחין בפשתן . . . 684
2. הסוברים שיש איסור ספיחין בפשתן . . . 685
ג. קניית בגדי פשתן . . . 685
ד. הגדרת "עם הארץ" . . . 685
ה. האם סתם "עם הארץ" נקרא חשוד . . . 686
ו. קניית פירות שביעית מחשוד . . . 687
ז. קניה מהמקל עפ"י הוראת חכם . . . 687
ח. קדושת שביעית וספיחין בכרכום . . . 688

הלכה טו

א. דמאי בחשוד על השביעית . . . 689
ב. חשוד על איסור אחד האם חשוד לשאר איסורים . . . 689

הלכה טז

א. חשוד על הטהרות האם חשוד על השביעית . . . 691
ב. מכירת פירות שביעית לחשוד . . . 692

הלכה יז

א. נאמנות חשוד על דבר של אחרים . . . 693
1. הסוברים שהחשוד נאמן . . . 694
2. הסוברים שהחשוד אינו נאמן . . . 694
3. המחלקים בין עדות על מאכל לעדות על אדם . . . 695
4. המחלקים בין עדות בדמי לעדות גמורה . . . 695
5. המחלקים בין חשוד לסתם אדם . . . 695
ב. נאמנות מומר בשל אחרים . . . 696
1. מומר לתיאבון . . . 696
2. מומר להכעיס . . . 696

הלכה יח

א. האיסור בו נחשדו הכהנים . . . 697
ב. תרומה שנפלה למאה סאין שביעית . . . 698
ג. תרומה שנפלה לפחות ממאה סאין . . . 698

הלכה יט

לקיחת מורסן מחשוד . . . 699

הלכה כ

א. קבלת פת לצדקה מאוכלי שביעית . . . 700
ב. קבלת צדקה בשאר דברים . . . 701
ג. עיר של אוכלי שביעית . . . 702
ד. חלת עם הארץ בשביעית . . . 702
ה. קניית פירות שביעית בהקפה . . . 702
1. האוסרים בפירעון לפני האכילה . . . 702
2. המתירים בפירעון לפני האכילה . . . 703
3. האוסרים הלוואת פ"ש בעשירים . . . 704
4. פירעון בפירות שביעית . . . 704

פרק ט

יבאר שמצות עשה להשמיט מלוה בשביעית.
ואם נוהגת בזמן הזה.
אין שמיטת כספים משמטת אלא בסופה.
המלוה לחבירו וקבע לו זמן עשר שנים.
והמתנה שלא תשמטנו שביעית.
וקנסות של אונס ומפתה.
המגרש את אשתו קודם השמיטה.
המלוה על המשכון והמוסר שטרותיו לבי"ד.
תקנת פרוזבול ולמה מועיל ומי ראוי לכתבו ועל מה נכתב.
אחד שלוה מחמישה או בהיפך.
פרוזבול המוקדם והמאוחר.
המוציא שטר חוב אחר שביעית ואין עמו פרוזבול.
אם היתומים צריכין פרוזבול.
ומי שהוציא פרוזבול וטען הנתבע שהמילוה היתה אחר הפרוזבול.
תלמידי חכמים שהלוו זה את זה.
ומי שמונע להלוות קודם השמיטה. . . . 705-716

קונטרס אחרון

סי' א —
1. בענין שביתת הארץ בשביעית . . . 719
2. המשך בירור הדברים בכח קנין לנכרי להפקיע דין שביעית 728
3. בענין שביתת הארץ בעבודת האילן . . . 731
סי' ב — בענין חרישה בשביעית, דאורייתא או דרבנן, ופרטי גדריה . 735
סי' ג — אילן שבתוך הבית . . . 740
סי' ד — דין שביעית בהקדש ובהפקר . . . 742
סי' ה — ביאור לשון הרמב"ם: החופר או החורש לצורך הקרקע . . 742
סי' ו — גדרי נטיעה וזריעה באילנות . . . 743
סי' ז — עפ"י דברי הרמב"ן, איסור עבודה בקביעות בכל השנים גם במלאכות דרבנן — הוא דאורייתא, יישוב דעת הרמב"ם עפ"י זה בקריבה דעריות . . . 744
סי' ח — בענין נטיעת אילן סרק . . . 747

סי׳ ט — בענין תלישת פירות לטובת האילן, ובדין פסי״ר בדשא״מ בשביעית 748
סי׳ י — בענין עבודת אוקמי אילנא הנעשית בגוף האילן 750
סי׳ יא — בענין שני מיני הזמירה 752
סי׳ יב — באיסור עבודת לאוקמי בשביל הגידולים של שנה זו 762
סי׳ יג — גדרי מלאכת עידור 762
סי׳ יד — גדרי קנס למוצ״ש בחורש בשביעית 763
סי׳ טו — גדרי קנס למוצ״ש במעביר קוצים ומסקל אבנים בשביעית . 764
סי׳ טז — ביאור ד׳ הרמב״ם בדין הוצאת זבלים ואשפתות 765
סי׳ יז — ביאור ד׳ הראב״ד עפ״י הירושלמי, בדין ספיחי שביעית . . 766
סי׳ יח — חילוקי אתרוג ותפו״ז ולימונים בשנת גידולם 767
סי׳ יט — גדרי השינויים — בחילוק הרמב״ם והר״ש — בעקירת ירקות 767
סי׳ כ — בענין פירות של נכרים 768
סי׳ כא — אם יש מצוה באכילת פירות שביעית 773
סי׳ כב — פרטי זהירות בהפסד ובמיעוט אכילה של יין שביעית . . . 774
סי׳ כג — בענין סחורה והוצאת פירות שביעית לחו״ל 774
סי׳ כד — דין אתרוג לזמן הביעור 777
סי׳ כה — נטילת ידים לפירות שביעית 778
סי׳ כו — בענין איסור מלוגמא בפירות שביעית 778
סי׳ כז — ביאור שיטת הרא״ם בספר יראים בענין כפיית בי״ד להשמטת מלוה 779

הוספות

א. בענין היתר שביעית, מכי״ק של האדר״ת זצ״ל 785
ב. ״עוללות שביעית״, מאת הרצי״ה קוק זצ״ל 787
ג. לוח ראשי תיבות 797
ד. רשימת הספרים והמקורות 798
ה. מפתח נושאים 802

הסכמות והקדמות

ב"ה, אדר תשנ"ג ירושלים

אברהם כהנא שפירא
הרב הראשי לישראל

מכתב ברכה

יומא טבא לרבנן בהוצאת המהדורה החדשה של הספר **שבת הארץ** למרן הראי"ה קוק זצ"ל, ובתוספת מרובה של הלכות ובירורי הלכות ושל תוספת שבת של הרבנים החשובים חברי מכון התורה והארץ.
והרה"ג הנ"ל נתנו עיניהם ולבם לברר מקחו של צדיק, ועמלו ויגעו לפרוש אור על ספר "שבת הארץ" להגיהה מתוך כתי"ק ולציין את כל המקורות שעליהם תמך מרן הרב זצ"ל יסודותיו. ועוד נטו ידם להרחיב היריעה, לאסוף ולכנוס ולסדר את כל השיטות והדעות שהתפרסמו לאחר שנערך הספר ע"י מרן הרב זצ"ל, ובהם גנוזות מכת"י של הראשונים וגם מדברי האחרונים חדשים גם ישנים, עד לחיבורים של חכמי הזמן הקטנים עם הגדולים, וקראו להם בשם "תוספת שבת". את הכל עשו יפה בעטם, וסדרום בלשון למודים וסגנון בהיר, ערוכה בכל ושמורה. ובעזה"י יהיה הספר כלול בהדרו ורבים יאותו לאורו, ודורשי ד' ומבקשי תורת אמת יפיקו מהספר תועלת רבה, וירחיבו דעתם בהלכות גדולות השנויות ב"שבת הארץ" ובתוספות הנלוות אליו.
אמנם יש לי קצת הסתייגויות במאוחר על אופן הסידור של ה"תוספת שבת" שלדעתי היה נכון לסדר קודם נוסח הרמב"ם, ואח"ז נוסח שבת הארץ, ואחרי זה נוסח תוספת שבת, שלא לפצל את שבת הארץ לכמה קטעים ובתוכם תוספת שבת. אולם על כל זאת יש חשיבות גדולה ותועלת רבה בהוצאה זו שתאיר עיני כל לומדי תורת שביעית להלכה ולמעשה.

ויה"ר שנזכה לקיים מצות שמיטה כהלכתה, ולשיבת ישראל לארצו, בקיום כל מצות התלויות בה ולבנין בית הבחירה בקרוב. ושבתה הארץ שבת לד'.
יתברכו העורכים בברכת ברוך אשר יקים את התורה הזאת, ותעמוד להם זכות בעל השמועה מרן הראי"ה זצ"ל, וזכות תורתו לבירור השמועה ובקביעת ההוראה למעשה, שכידוע ספר זה שבת הארץ הוא מהיסודיים בהלכות שביעית למעשה, ועל פיו נסדו סדרי הנהגות הכלל והפרט בארה"ק, אתרא דמר, כדת של תורה.

החותם לכבוד התורה

הרב אברהם שפירא

מרדכי אליהו
הראשון לציון והרב הראשי לישראל לשעבר

MORDECHAI ELIAHU
FORMER CHIEF RABBI OF ISRAEL & RICHON LEZION

הסכמה

על הפסוק: "בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני", אומרת הגמ' בעירובין (כא ע"ב), פסוק זה אמרה בת קול בזמן שתקן שלמה המלך ערובין ונטילת ידיים ותקן זאת שיהיה סייג לתורה, סייג להוצאה, סייג לטהרה. ובהמשך אומרת הגמרא על הפסוק המובא בקוהלת (י"ב) "ואזן וחקר" "אמר עולא אמר רבי אליעזר בתחלה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אוזנים, עד שבא שלמה ועשה לה אוזניים". פרש"י שם "שתקן ערובין וידיים..., ועי"כ אוחזין ישראל במצוות שנתרחקו מן העבירה כדרך שנוח לאחוז בכלי שיש לו בית יד משאין לו". ורש"י ביבמות (כ"א ע"א) כתב "אוזניים — של קופה לאחוז בהם הקופה ומשתמרת שלא תיפול". הפשט הוא — בזמן שמוסיפים משמרת למשמרתי, נזהרים ע"י המשמרת שלא לעבור על משמרתי. יש הרחקות שחז"ל גוזרים ונראות כחמורות, ויש הרחקות שחז"ל גוזרים ונראות כקלות — הכל לפי העניין.
כשחז"ל גוזרים שבערב פסח אין לאכול חמץ משעה רביעית ומעלה — הדבר נראה כחומרה גדולה. ואילו על הפסוק "סוגה בשושנים" אומרת הגמ' בסנהדרין (לז ע"א) "שאפילו כסוגה של שושנים לא יפרצו בהן פרצות". וכדברי רש"י שם "כלומר באזהרה קלה ובהבדלה מועטת הם נפרשים מן העבירה, ואין צריך גדר אבנים להפסיקן שאפילו אין רחוקין מן העבירה אלא גדר שושנים מפריד ביניהם לא יפרצו בה פרצות הגדר". הפסוק של "אזן וחקר" המוזכר לעיל מתחיל כך "ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם ואזן וחקר וכו'". ופירש המתרגם "ובלש בספרי חוכמתא וברוח נבואה מן קדם ה' תקין ספרי חוכמתא". והספורנו פירש "הורה אותם דרכים להאזין ולחקור דברי הקדמונים".

זאת אפשר לומר על הרבנים החשובים, הדגולים והגאונים מ"מכון התורה והארץ" אשר יש בהם חוכמת התורה וידיעת טבע הארץ וגידוליו. הם העוסקים כל השנה כולה בהלכה למעשה, בדינים השייכים לגידולי הארץ ומצוות התלויות בארץ.
ועתה הגדילו עצה, הרבו תושיה, אזנו וחקרו ועשו אוזניים לתורתו של הגאון הגדול אשר קדח וחרז ונטע אילנות ושרשים המיוסדים על אדני פז, והם פירות מאילנות שמלבלבים הוא הגאון הראי"ה קוק זצ"ל הרה"ר לישראל, במיוחד בספרו "שבת הארץ" אשר האיר עיניהם של חכמי הדור בדורו ובדורינו. אך היה חסר לו אוזניים, כלי שיסביר וירחיב את דבריו ויביא מקורות לכל דבריו. וזכו שהוסיפו "איהו מדיליה" כיד ה' הטובה עליהם מראשונים ואחרונים ועד אחרוני אחרונים, והכל דבר דבור על אופניו שפת אמת תכון לעד.

הם כתבו את ספרי החוכמה בכדי ללמד דעת את העם, חקרו בנושא והציבו בנין נאה מהמסד ועד הטפחות. ועתה ספר זה "שבת הארץ עם תוספת שבת" עם הליקוטים שליקטו, ליקוטי בתר ליקוטי בסדר נאה ומופתי עם התוספות הרבות שהוסיפו בהלכות שמיטה, עשו ספר זה לשלם שיתאים לזמננו אנו, עם חידושי הלכות שהתחדשו בנתיים.

ואמינא לפועלם יישר. ויה"ר שיזכו להגדיל תורה ולהאדירה ויפוצו מעינותיהם חוצה, ונזכה לקיים שמיטין כהלכתן, אכי"ר.

מרדכי אליהו
ראשון לציון
הרב הראשי לישראל לשעבר

הרב שלמה זלמן אויערבאך
פעיה"ק ירושלם תובב"א

ב"ח, יום _____

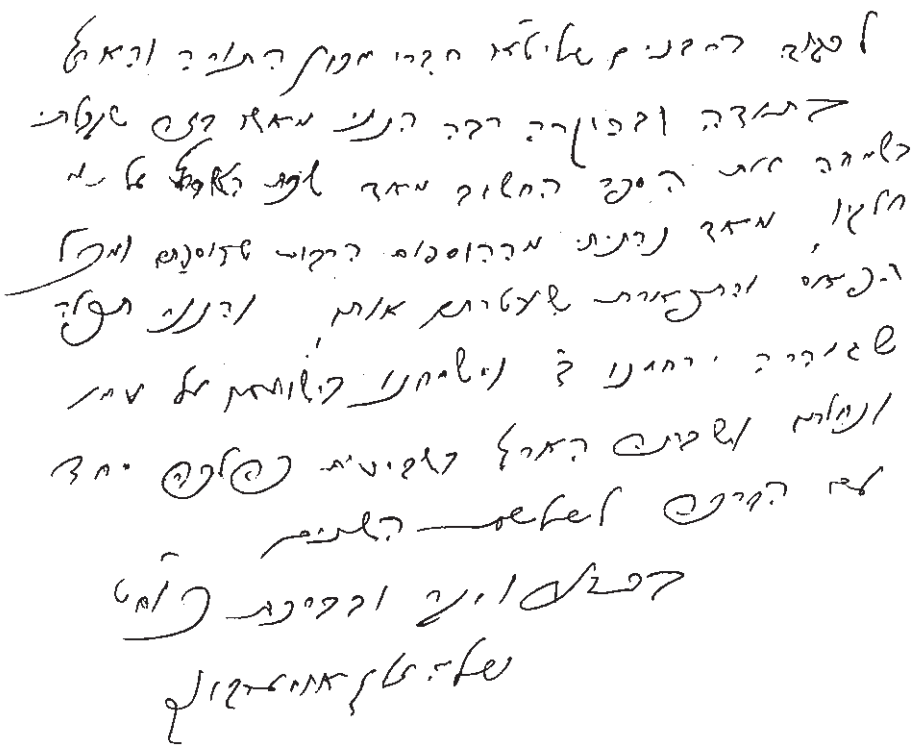

הרב שלמה זלמן אויערבאך
ירושלים

ב"ה

לכבוד הרבנים שליט"א חברי מכון התורה והארץ, בתודה ובהוקרה רבה הנני מאשר בזה שקיבלתי בשמחה את הספר החשוב מאוד "שבת הארץ" על שני חלקיו.

מאוד נהנתי מההוספות הרבות שהוספתם ומכל הפאר והתפארת שעטרתם אותו.

והנני תפילה שבמהרה ירחמנו ד' וישמחנו בישועתו על עמו ונחלתו, ושבתה הארץ בשביעית כהלכה יחד עם הברכה לשלשת השנים.

בכבוד ויקר ובברכת כוח"ט
שלמה זלמן אויערבאך

הרב בנימין יהושע זילבר
שדרות אביי ורבא 4
בני־ברק

בס"ד

יום כ"ב חודש כסלו תשנ"ד

לפני שלושים שנה כשחברתי ספרים על הלכ' שביעית לאחר ספר ה"חזון איש" היה הספר "שבת הארץ" מהג"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל אחד מהספרים היסודיים שהשתמשתי בכתיבת הספר. לכן קיבלתי בשמחה הספרים מהה"ג ר' יואל פרידמן שליט"א חבר המכון התורה והארץ. ויש לזה חשיבות גדולה שנתפרסם בפעם הראשונה ההוספות מהכת"י על הספר "שבת הארץ". ומאוד נהניתי מהתוספות המרובות בשם "תוספות השבת" (ויהי' לתועלת רב לעוסקים במקצוע זה) הכולל מקורות ציונים והערות, ובעיקר ליקוט מהרבה ספרים וכמובן גם בשפלותי זכרו לי בהרבה מקומות ויישר חילם לאורייתא.

והנני תפילה שיהיה פועלם לרצון וישמחנו בישועת עמו ונחלתו וישלח בקרוב משיח צדקנו, ויתן לנו השליטה הגמורה על כל הארץ ירושתנו מאבותינו הקדושים.

בכבוד רב ובברכת כט"ס
המצפה לרחמי שמיים בכלל ובפרט
בנימין יהושע זילבר

הרב בנימין יהושע זילבר
שדרות אביי ורבא 4
בני ברק

בס"ד

יום ב' כ"ב חודש כסליו תשנ"ד

לפני שלושים שנה כשחברתי ספרים על הלכ' שביעית לאחר ספר ה"חזון איש" היה הספר "שבת הארץ" מהג"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל אחד מהספרים היסודיים שהשתמשתי בכתיבת הספר. לכן קיבלתי בשמחה הספרים מהה"ג ר' יואל פרידמן שליט"א חבר המכון התורה והארץ. ויש לזה חשיבות גדולה שנתפרסם בפעם הראשונה ההוספות מהכת"י על הספר "שבת הארץ". ומאוד נהניתי מהתוספות המרובות בשם "תוספות השבת" (ויהי' לתועלת רב לעוסקים במקצוע זה) הכולל מקורות ציונים והערות, ובעיקר ליקוט מהרבה ספרים וכמובן גם בשפלותי זכרו לי בהרבה מקומות ויישר חילם לאורייתא.

והנני תפילה שיהיה פועלם לרצון וישמחנו בישועת עמו ונחלתו וישלח בקרוב משיח צדקנו, ויתן לנו השליטה הגמורה על כל הארץ ירושתנו מאבותינו הקדושים.

בכבוד רב ובברכת כט"ס
המצפה לרחמי שמיים בכלל ובפרט
בנימין יהושע זילבר

בעז"ה י"ג אדר זמן קהילה לכל התשנ"ג.

הקדמת הרה"ג משה צבי נריה שליט"א (זצ"ל)

ברעש השביעית של שנת העת"ר מתגלה מרן הראי"ה זצ"ל כגאון בהלכה, כגאון במחשבה וכגאון בהנהגה הציבורית. ועל כל אלה מרחפת רוח של ענות־חן, של טהרת מידות, כבוד שמים וכבוד הבריות.

ספרו "**שבת הארץ**" , הצמוד להלכות שמיטה להרמב"ם, מעמיד אותו בין שורת הפוסקים־הסדרנים המובהקים, אשר לקחו הלכות עמומות וברורו אותן כסולת נקיה, בבהירות ובקיצור, ובענוה הצנועה המעלימה מה רב העמל שהושקע באוסף הדעות והשיטות הפזורות, בניסוחן הקצר והבהיר, בסידורן וחיבורן, שתהא "**משנה ברורה והלכה ברורה במקום אחד**" (עי' שבת קלט ע"א).

המבוא הגדול לספר והקונטרס האחרון שבסופו, משמשים דוגמא מצויינת של בירור הלכה מן השיתין, שיטות בבלי וירושלמי מתבררות בהרחבה ושיטות ראשונים והוויות אחרונים עוברות כבני־מרון. והכל מתבהר והולך "הולך ואור עד נכון היום" כאיסתנא דיומא, תוך כדי מלחמתה של תורה לסלילת דרכו ולביסוס פסיקתו.

הבאים אחריו: הגר"מ חסקין ז"ל בספרו "כלכלת שביעית", הגר"מ קליערס ז"ל בספרו "תורת הארץ" ויבלח"א הגרש"ז אויערבאך שליט"א בספרו "מעדני ארץ", נושאים ונותנים בדבריו, וחידושיו משמשים יסודות לבירורים נוספים של מורי הוראה ופוסקי הלכה.

אין פלא אם אחרי "**פאת השולחן**" לרבי ישראל משקלוב ז"ל, נחשב "**שבת הארץ**" לספר־יסוד לכל באי שער שביעית. וכך כותב איש־ירושלים הגרח"ז גרוסברג ז"ל (אשר חיבר מערכה שלמה של ספרים העוסקים במצוות התלויות בארץ):

"זכור לטוב רבינו גאון ישראל (משקלוב) זצ"ל, אשר בעמל נפשו טרח והמציא לנו ספרו הנכבד "**פאת השולחן**", כתלמיד ותיק למרן קודש־הקדשים **הגר"א** מווילנא זצוק"ל, יגע ומצא כדי מדתו בספרי רבו ז"ל, והעלה מתוכם פנינים מאירים ומזהירים (במצוות התלויות בארץ), אשר מרן ה"בית יוסף" זצ"ל השמיטם משולחנו הטהור... ובחלק השני זיכה אותנו בהלכתא רבתא־

הלכות **שביעית**... ההלכה החמורה הזאת תבעה את תפקידה, וחזרה ליושנה על ידי רבנו **הגראי"ה קוק** זצ"ל, בספר "**שבת הארץ**" (הקדמה לספר "המעשר והתרומה" — ירושלים תשי"ח עמ' 10).

ובאגרת שכתב נאמן רוחו של מרן הרב זצ"ל, מו"ר הגרי"מ חרל"פ זצ"ל (ובו גם הערות חשובות), כתוב לאמור: "מאוד הנני מתענג על ספרו "**שבת הארץ**"... ספרו דמר אנא מתני, ומתפעל אני על עושר רוחב שכלו וביותר מבקיאותו העצומה בכל חדרי תורה" ("הד הרים" עמ' ו־ח).

מאז הופעת "**שבת הארץ**" — בשנת תר"ע גדל ורחב הישוב החקלאי בארץ־ישראל, אף גם התענפו סוגי החקלאות ומכשיריה הטכניים, ואיתם גדלה־רחבה והסתעפה עבודת־הקודש של בירור פרטי הלכות שביעית, גדולים וטובים לנו בעומקה של הלכה והעלו בירורי דינים והוראות מעשיות.

ותנופה רבתי לנושא זה באה ע"י מרן הגאון המופלא ה"חזון איש" זצ"ל, אשר הקדיש ספר מיוחד להלכות שביעית. וכדרכו בקודש בירר וליבן, השיג וחידש, והסיק הלכה למעשה, ודוקא מפני שהתנגד להיתר־המכירה חיפש ומצא דרכים חילופיות של כוחא־דהיתרא המאפשרות קיום המצוה בזמן הזה. לפניו הובאו שאלות שנתעוררו אצל עושי־דברו, שעשו מאמצים גדולים לשמוע בקול־דברו, וכך זכינו לתוספת של הוראות ברורות לגבי פרטי שאלות שלא עמדו כלל בפני גדולי הדורות הקודמים.

בשעתם עשו מלאכה גדולה, חכמי "מדרש בני־ציון" בירושלים, שהתרכזו במצוות התלויות בארץ, וזיכו אותנו בקובץ מעולה של הלכות פסוקות בהל' שביעית, ובכרך גדול של תורת השביעית.

והנה נחה רוח ד' על סגל החבורה היקרה, עמלי תורת־ארץ־ישראל, הרבנים המובהקים שליט"א, חברי מכון התורה והארץ (שגם הם הוכיחו כבר יכולתם להלכה ולמעשה בשני הקבצים החשובים שהוציאו לאור), ולקראת שנת השמיטה ה' תשנ"ד, החליטו להעמיס על עצמם את מלאכת הקודש, להסדיר מחדש את "שבת הארץ" בתוספות מרובות מתרומת מדותיהם של כל הגדולים והטובים שעסקו בהילכתא רבתא זו בדורות האחרונים, וביחוד בהשוואות למשנתו והוראתו של מרן ה"חזון איש" זצ"ל.

ומגלגלין זכות על ידי זכאים, שיגעו ומצאו תוספת־נופך, הוספות כתובות בעצם כתי"ק של מרן הרב זצ"ל, שכתב על גליונות ספרו — כהכנה למהדורה בתרא — ופנים חדשות באו לכאן בהשלמות נכבדות ביותר.

שני דברים גדולים עשו אפוא הרבנים המהדירים שליט"א, אנשי מכון

התורה והארץ:

א. גילו מקורות נוספים לשיטות שהובאו ב"שבת הארץ", וכן תוספת של שיטות ראשונים, מכתבי־יד שנתגלו ונתפרסמו בתקופה האחרונה.

ב. ליד כל פרט שבהלכה ותוספת־שיטה, צמודה מערכת שלמה — אוסף כביר של ציונים ומראי־מקום לדיונים ולבירורים, שהופיעו במשך למעלה ממאה שנה, בספרים, בחוברות ובמאמרים, החל משנת השמיטה תרמ"ט ועד היום הזה.

הננו עומדים מלאי השתוממות על ההיקף העצום של מלאכת המהדירים, שממש לא הניחו זוית ופינה שלא הגיעו אליהם, עיניהם כאפיקי יונים למצוא כל חידוש דין וכל הערה מאירה, בספרות השמיטה הגדולה והרחבה. אף נתגלה להם סוד הצימצום, ובשורות קצרות הם גם מוסרים לנו עיקרי חידושי הדינים (ראה לדוגמא בפרק א הלכה כ, פרטי הדיון הרחב בגדרי מלאכת הזמירה).

בעלי הוראה ימצאו כאן מגוון רב של פרטי־דינים, ובעלי־ תריסין ימצאו מקורות עיון להעמקה ולהרחבה — ישוטטו רבים ותרבה הדעת. ויפה כתב מו"ר הגרי"מ חרל"פ זצ"ל בהסכמתו ל"מעדני ארץ": "כמה יקרו לנו ספרים כאלה בהלכות התלויות בארץ, שהשינון והחדירה בתוך תוכם, על פי סגולת תורת־ארץ ישראל — "וירא מנוחה כי טוב והארץ כי נעמה" — מסייעים הם לעמוד על שורשם, לדעת מה אסור ומה מותר, מה לרחק ומה לקרב, מה לכתחילה ומה בדיעבד, מה בשעת הדחק ומה שלא בשעת הדחק".

לב עם־מקדשי־שביעית ירחש תודה וברכה למע"כ הרבנים המהדירים שליט"א על פעלם הרב, ותחול עליהם ברכת כהן, ברכתו הנאמנה של הכהן הגדול מאחיו מרן הראי"ה זצ"ל, אשר קדושת הארץ היתה משוש חייו, ומשאת נפשו היתה שמירת שבת־הארץ במלוא שלמותה.

הכ"ד הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה ולכבוד מצות השביעית ושומריה

משה צבי בהרב ר' פתחי"ה מנקין ז"ל נרי"ה

בס"ד

י"ב אדר תשנ"ג

הקדמת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

הרב הראשי לרמת גן ונשיא מכון התורה והארץ

בסוף הקדמתו לספרו " שבת הארץ " כותב מרן הרב זצ"ל:

"התלמוד בעצמו יביא לידי מעשה, שינון ההלכות יחקוק בלבבות את חיובם בלב ומשמיטה לשמיטה יתווספו רבים, אשר בעוז ה' בלבבם, ירחיבו את גבול המצוה בכל הרחבתה ופרטיה".

בראייתו החודרת הצופה למרחק דורות, הבין מרן הרב זצ"ל שהדרך לשמירת השמיטה במלואה מקבילה לכל התהליך הגדול של שיבת ישראל בדורותנו — קימעא קימעא, עין אחת צופה אל החזון הגדול ועין שניה משוטטת בארץ כדי למצוא אחיזה לכף הרגל, לבל תמעוד ותוכל לצעוד קדימה צעד אחר צעד.

הרעיון הגדול עלול להבלע במציאות העפרורית והאפרורית, והמטרה עלולה להעלם תוך כדי עיסוק באמצעים מעשיים, פרטיים ואיטיים. לשם כך כה חשוב הלימוד העיוני, הלימוד מציב מטרות־על ברורות. העיסוק בהלכות שביעית למעשה, בהיקף ובהעמקה, יוצר הזדהות נפשית של הלומד עם הנלמד ומניע אותו לחתור לקראת יישום מלא של ההלכה למעשה. ואלו דבריו בתחילת ספרו "אורות הקודש":

"חכמת הקודש היא נעלה מכל חכמה בזה שהיא מהפכת את הרצון והתכונה הנפשית של לומדיה, לקרבם לאותה הרוממות שהיא עצמה מתעצמת בה...

וטעם הדבר הוא, כי כל עניני הקודש — ממקור חיי החיים הם באים, מיסוד החיים המהווה את הכל. ויש בכח התוכן המקודש להוות המון ברואים לאין תכלית. לנטוע שמים וליסוד ארץ..."

הדברים אמורים בכל חלקי התורה בכלל ועל אחת כמה וכמה בהלכות ארצנו המקודשת, ובפרט שבפרט, בקדושתה של שבת הארץ. לימוד הלכות אלו מקרב את הלומד אל השורשים ממנו יונקות הארץ הארץ והאומה גם יחד את קדושתן.

חזון ומעש

נאה דורש היה ואף נאה מקיים, מצד אחד התמסר מרן הרב זצ"ל למציאת פתרון זמני להתישבות החקלאית המתחדשת בא"י, הן מצידה ההלכתי והן מצידה המעשי, כי הוא ידע היטב, שכדי שתשמר שמיטה בארץ יש לדאוג קודם כל לחקלאים רבים ככל האפשר, לומדי שמיטה. רק כאשר ירבו חקלאים כאלו, ניתן יהיה לקדם את השמיטה הלכה למעשה. ובו בזמן חתר לקראת המטרה הנכספת של שלמות ישראל בתורתו ובארצו. וכידוע, גם מבחינת הלכות שביעית עצמן הא בהא תליא; רק כאשר ישב רוב עם ישראל בארצו, איש על מחנהו ואיש על דיגלו, יחול חיובה של השמיטה מהתורה, על כללותיה ופרטותיה. ולשם כך חיבר את ספרו "שבת הארץ" הכולל את כל ההלכות, הן כאשר החיוב מהתורה, והן כאשר הוא רק מדרבנן.

ב"ה זכינו לכך שברכתו של אתו גדול וצדיק הולכת ומתקיימת, הולכת וגדלה, בעזר ה' יתברך ויתעלה. ההתישבות הערכית — זו שאינה מסתפקת בקיום כלכלי וחברתי, אלא רואה בהתישבות גם ערך רוחני, חינוכי ותורני — עולה ופורחת. ובמקביל קם ועולה דור דעה של תלמידי חכמים היושבים ועוסקים בתורת א"י, בהלכותיה ומצוותיה, בבקיאות בעמקות. אלו ואלו — מבית מדרשו יצאו, ממנו הם באים ואליו הם שבים, מאותו מעין הם מושקים, ומטיבים זה את זה, מפרים זה את זה ובונים את עם ישראל השב אל נחלתו בתורה ובארץ.

יצירה ספרותית הלכתית חדשה

"שבת הארץ" הוא הספר החשוב ביותר בהלכות שמיטה בדורות האחרונים. אמנם קדם לו "פאת השולחן" לר' ישראל משקלוב, תלמיד הגר"א וממייסדי הישוב החדש בארץ. אולם במהלך הדורות התחוללו שינויים מפליגים בארץ. החלה לצמוח התישבות חקלאית יהודית שהעלתה שאלות חדשות והיתה זקוקה להנחיות הלכתיות מתאימות. נוסף לכך "פאת השולחן" לא ראה חובה לעצמו להביא את **כל** הדעות **וכל** פסקי ההלכה של הראשונים והאחרונים. הוא התמקד בעיקר בביאור פסקי הרמב"ם ודעות החולקים עליו — במקום שנראה לו שהלכה כמותם, בפרט כשרבו הגר"א הכריע כמותם.

מרן הרב זצ"ל הביא בתמציתיות את **כל** הדעות **וכל** ההלכות שמצא בראשונים ובאחרונים על סדר ההלכות של הרמב"ם. לא נטעה אם נאמר ש"שבת הארץ" הוא מעין אנציקלופדיה, ראשונה מסוגה, אשר יצרה אב טיפוס של סיגנון ספרותי הלכתי חדש שקנה לו מהלכים בדורנו, של ריכוז תמציתי של

כל הדעות על נושא מסויים **באופן מדוייק ומסודר**.

"שבת הארץ" השלם

אולם מאז הופעתו לראשונה של "שבת הארץ" בשנת תר"ע עברו למעלה מ־80 שנה, בהן וזכינו לגבורות ונפלאות בתולדות העם והארץ. קיבוץ הגלויות, הפרחת השממה, הקמת המדינה, שחרור חבלי ארץ ישראל, ועל כולם התפתחותה המדהימה של החקלאות בארץ, יצרו תנאים חדשים ועוררו בעיות רבות חדשות, המחייבות פתרונות הלכתיים. במקביל התרבו בעזר ה' ספסלים בבית המדרש בכלל, וזה בארץ ישראל בפרט. כל אלו, הבעיות החדשות מכאן, וריבוי הלימוד מאידך, הניבו ספרות הלכתית עצומה. השורשים שניטעו ע"י מרן הרב זצ"ל ב"שבת הארץ" הצמיחו ענפים ופארות חדשים וגבוהים. צמיחה עניפה זו מחייבת עריכה וכינוס מחודש של כל הדעות והסברות המתחדשות במהדורה משוכללת ומורחבת של "שבת הארץ".

התשתית נשארה כפי שיסדה מרן הרב זצ"ל. עליה נוספה קומה נוספת מתוך הנחה שקומות נוספות יתווספו לבנין התורה והארץ בשמיטות הבאות עלינו לטובה.

תורת ארץ ישראל

כדרכם של תלמידי חכמים שבארץ ישראל, הנוחים זה לזה בהלכה, שראשם פתוח ועינם טובה, נהגו מחברי הספר ברחבות לב ובכבוד **לכל** פוסק **ולכל** תלמיד חכם בעל שיעור קומה. את כל הדיעות מיצו וריכזו וערכו בפסיפס נהדר זה של: "שבת הארץ השלם עם תוספת שבת".

על היגיעה והמציאה, העיבוד והעריכה יבורכו מעין הברכות, וזכותו וברכתו של הכהן הגדול מאחיו, מרן הרב זצ"ל, תלוום לשומרם ולברכם, להאירם באור פני ה' לתת להם ולכל ישראל תורת חיים וחסד, צדקה וברכה וחיים ושלום עד העולם.

וה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום

בס"ד סיון תשנ"ג

הקדמת מכון התורה והארץ

"וזהב הארץ ההוא טוב — מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל". (בראשית רבה פרק טז אות ד)

בגיל ורעדה מגישים אנו היום לעם ישראל ולארץ ישראל את הספר "שבת הארץ עם תוספת שבת". ומברכים אנו "ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה".

ספרנו — "שבת הארץ" נכתב ע"י מרן הרב קוק זצ"ל בעיצומה של שנת השמיטה תר"ע, בהיותו רבה של יפו וסביבותיה.

מרן הרב זצ"ל שהיה מעורה ומעורב בחיי היישוב החדש, התמסר במלוא דאגתו והחל לעסוק הלכה למעשה בכל הדינים והסידורים המתבקשים מן ההלכות המיוחדות, החלות על עבודה חקלאית בשנת השמיטה.

מתוך ידיעת מצבו של היישוב בא"י, הגיע הרב זצ"ל למסקנה כי יש לקבל "כהוראת שעה ומצד ההכרח הגדול", את הכרעתם של הרבנים הפוסקים בדורות הקודמים שהתירו בנסיבות אלו למכור את הקרקעות לנוכרים, "לתת ניר לעמו על אדמת־קדשו להיות לפתח תקוה וצמיחת קרן ישועה".

בענין זה עוסק הרב במישרין ב"מבוא" לספרנו, שהוא כשלעצמו מהוה ספר בפני עצמו. בחמישה עשר פרקי ה"מבוא" מגיע הרב לסיבות שיש לסמוך על היתר המכירה ללא פיקפוק.

אך בכך לא הסתפק הרב זצ"ל. הרב זצ"ל ששאלות הופנו אליו מכל קצוי הארץ, ובתוכם אף עניני מצוות התלויות בארץ — ראה צורך לערוך ספר מיוחד שיכלול את כל שיטות הראשונים והאחרונים שעסקו בעניני שביעית ובסוגיות השונות הקשורות בה.

הרב זצ"ל אסף כעמיר גורנה את כל שיטות הראשונים והאחרונים בצורה מרוכזת סביב הלכות שמיטה לרמב"ם. מדבריו ב"משפט כהן" (סי' סט) בתארו את ספרנו: "שהוא פוסק מאסף לכל הדעות", לומדים אנו שאין פסיקת ההלכה עיקר בו, אלא דוקא קיבוץ הדעות והשיטות לכדי מסכת אחת במקום אחד, היא חשיבותו של הספר. ומתוך ההתבוננות של מורה ההוראה תצא ההלכה מבוארת ומבוררת.

בימינו זוכים אנו לגילוי כתביהם של ראשונים ואחרונים נוספים, שלא היו לעיני מרן הרב זצ"ל. כמו כן נתקיימה תפילתו של מרן הרב זצ"ל, הכהן הגדול מאחיו:

"אקוה לשמו יתברך כי יגדיל תורה ויאדיר, ויזכה אותי ואת כל לימודי ד', וביותר את אחי אשר אקרא להם נועם, אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, להרחיב דברים על המצות התלויות בארץ בכלל ועל מצות שביעית בפרט. ויחד עם העסק בהלכות המעשיות יתכונן הלב בטוב טעם ודעת להשכיל בנועם ד' באור דעת אלהים, ברוח מלא עצה וגבורה".

ומתוך כך שב"ה רבו העוסקים בתורת השביעית, רבו גם הבירורים והשיטות ההלכתיות השייכות למצות השמיטה.

מכון התורה והארץ ההולך לאור דרכו של מרן הרב זצ"ל, ראה צורך להרחיב את היריעה, ולהוסיף בשפולי גלימתו של מרן הרב זצ"ל עפ"י דרכו וסגנונו.

תודתנו נתונה למרן הגר"א שפירא שליט"א, הרב הראשי לישראל, ראש ישיבת מרכז הרב, וראש מכון הרצי"ה קוק זצ"ל, שהואיל למסור לידנו את כתי"ק מרן הרב זצ"ל, דבר שהביא להשלמת ברור דברי הרב זצ"ל והשלמת דעות שלא הודפסו עד כה. כתב היד כולל המשך לשבת הארץ (פרקים ח-יב) שגם הם לא נדפסו עד הנה, ואי"ה יראו גם הם אור.

במהדורתנו מופיעים דברי הרמב"ם והרב זצ"ל ב"שבת הארץ", כאשר סביבם משולבות תוספות חברי המכון הנקראות "תוספת שבת", וכן מקורות והערות.

ב"תוספת שבת" הובאו: תוספות מכת"י, וכן שיטות נוספות מראשונים ואחרונים שנלקטו ע"י חברי מכון התורה והארץ.

מכיון שמרן הרב זצ"ל לא הביא את מקור השיטות ההלכתיות, אלא לעיתים רחוקות ובתמציתיות, השתדלנו להביא בפני הקורא את מירב המקורות של השיטות והדינים שהובאו ברמב"ם, שבת הארץ ותוספת שבת. המקורות שהודגשו בתוך ההערות הינם המקורות שהדפיס מרן הרב צבי יהודה קוק זצ"ל.

מרן הרב זצ"ל לא הרבה לפסוק הלכות בספר "שבת הארץ", אולם הערותיו על השיטות שהובאו ב"שבת הארץ" הן אבני יסוד בהלכה. בהערות שנתחברו ע"י חברי המכון השתדלנו להוסיף ברור והבהרה לדעת מרן הרב זצ"ל, והפניות למקומות ומקורות אחרים (ועי' לעיל באופן מפורט ב"הנחיות למעיינים").

ספר זה הוא "יד ושם" לאחד ויחיד מבני החבורה שעמל בהלכות שביעית, וערך מספר הלכות בספר, הרב שמעון צבי בירן הי"ד שנרצח בידי בני עוולה (כד אייר תשנ"ג), בשערי מכון התורה והארץ שבכפר דרום, בדרכו לעסוק בתורת השביעית.

"כה אמר ד' אלהים: ביום טהרי אתכם מכל עונותיכם והושבתי את הערים ונבנו החרבות והארץ הנשמה תעבד, תחת אשר היתה שממה לעיני כל עובר. ואמרו: הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו, וידעו הגוים אשר ישארו סביבותיכם, כי אני ד' בניתי הנהרסות נטעתי הנשמה, אני ד' דברתי ועשיתי".

יהודה הלוי עמיחי

מכון התורה והארץ

הקדמות
הראי״ה והרצי״ה קוק זצ״ל

למהדורה השלישית

מהדורה שלישית זו של "שבת הארץ" - לכניסתה של ש נ ת השבת הראשונה אשר בתחילת תקופת שלטון ישראל בארצו, במלאות דבר ד', מלכו של עולם וקורא דורותיו, לפקודת חזרתנו אל מקומנו בירושתנו - נחלתנו והרחבת ישיבתנו בה.

משמעות מיוחדת להתחדשות־קדושה משולשת זו.

המהדורה השניה היתה לפני שתי שמיטות־שנים, מקץ שנתים לגניזת ארון־העדות אאמו"ר הרב זצ"ל הכהן הגדול והרועה הנאמן אשר לבית ישראל ולקודש־גאולתו. לעומת מלוא־תקפה של הקרנת אורו, בהיותו בתוך המחנה, הגיע אז באותו פרק־זמן הצורך לחידוש הוצאתו של הספר, עם גניזתו זו של מקורו החי מאיתנו, ולפי התרוממות המדה היתירה של תחיית הארץ, בדרישת ד' אלהינו אותה מראשית עד אחרית, ביישובה ובבנינה בקבוץ בניה לתוכה, - בבחינת קביעותם של דברי תורה שבעל־פה, שניתנה להיכתב ולהיקבע בספר, בתוספת התרחבותה המפורטת, לעומת מקוריות כתיבתם הראשונה של דברי תורה שבכתב. מאז ועד הנה, עברו שתי שמיטות־השנים במהלך רוממותה של ימין ד' העושה חיל לגאולת עמו ונחלתו, וקידוש שמו הגדול לעיני כל אפסי ארץ, הופיעו מפעלות־הגבורות ומעשי החדשות של בעל־המלחמות (ו"בשביעית מלחמות" סנהדרין צז.), לגילוי זרעי־הצדקות של מצמיח הישועות, בהשתגבו לבדו בהתחדשות אורו על ציון וירושלים ומקראיהן, עד לראשית קוממותו של שלטוננו בארצנו, בהתקבצותנו יחד אליה לקול שופרה של חרותנו, עם כל תרועות שבריה, אשר יחדו יימשכו וידובקו, וכל נבכי תסבכותיה, אשר ילכו וייושרו ויבוררו כולם, בהתברכנו בה כולנו כאחד באור פני תורת־חיינו ואהבת־חסדנו, מאת נותנה ומלמדה ומדריכה בברכת עוזו ושלומו, בהשתלשות ההכרה המבוררת, באמונת עיתנו, של אומות העולם ושל בני ישראל ויהודה כולם, כי הגדיל ד' לעשות עם אלה הגדיל ד' לעשות עמנו.

בתהליך־דורותינו זה עם החזרת השכינה בשובם של רבבות אלפי ישראל למקומם, עם התרבות אוכלסי ישראל בארצם וכל חכמת רזיהם וכבשונות־

עולמם, עם התיצבות גבולות הארץ מתוך התנערות שוממות אלמנותה בהתמלאות כל יושביה עליה, הננו הולכים ומתקרבים אל תקופת הגדלות שבגילוי מלוא ערכה של הארץ בהופעת תקפה וקיומה של מצות השמיטה והיובל כמאמרה ובשלמותה ואמתתה. דרך ההתקרבות הזאת, בהאמן דבר ד׳ לנביאו על ההרים האלה במתנת ענפם ומשא פריהם ״לעמי ישראל כי קרבו לבוא״, במלאות שלשת־השנים לתחילת שלטוננו כאן, מקבלת היא את הארתה והישרתה ממקורה של תורה אשר בספר הזה ובירורי הלכותיו והליכותיו, ומתקיימת ומתמלאת היא יותר ויותר מתוך כך בכחו של התלמוד המביא לידי מעשה, ככתוב ומבואר בסיום הקדמתו. ״והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה, זה הדין, אשר יעשון, זה לפנים משורת הדין״ (בב״ק ק.).

ובזה גם מקום אתי לקבוע עוד את זכר כבודה של עטר״ת אמא מורתי הרבנית הצדקנית הכ״מ, — אשר הורמה מאיתנו בדבר ד׳ בליל טו״ב שבט תשי״א. — במדת הצדקניות לחיבוב הארץ וקדושתה וטהרתה, כתורה ומצוה, בצפיית גאולתה בשיבת שבותה ושלמות בנינה. בהמשך תורת האם, המצטרפת אל מוסר האב ורוממות אור תורתו, יוסיף וירבה ויגדיל ויאדיר כל נעם ד׳ עלינו ועל כל ישראל להנחותנו בארח מישור במרחב ההתהלכות בדרכיו, בתקף הזכות ובשפע הברכה וכל משמרת קוממיותנו להופעת משיח צדקנו בב״א.

עיקו״ת ירושת״ו, אלול תשי״א.

צבי יהודה הכהן קוק

* *
*

בסדר ההוצאה־לאור את כתבי־קדשו של אאמו״ר הרב זצ״ל עמדו להופיע במערכת תורת ההלכה, אחרי הספר ״משפט כהן״, הפותח את המערכה הזאת, — שאר ספרי התשובות ובירורי ההלכות בסדורם לפי ד׳ חלקי הטוש״ע. אך בהגיע תור זה, לקץ שנתים ימים לגניזת ארון הקודש בהלקח אדוננו מעל ראשנו והעלותו בדבר ד׳ למרומים, והנה קרבה שנת השבע ותכף הצורך הגדול של בירור הלכותיה וקביעותן היסודית, ״ללמוד וללמד לשמור ולעשות״. גם מצד עצם מעלת זמנה בכללו וגם מצד הערך המיוחד של רוממות ימין ד׳ בימינו אלה, בהתרחבות ישובה ובנינה של ארץ חמדה בקבוץ בניה לתוכה והופעת ״הקץ המגולה״, ורבו המבקשים את ספר ״שבת הארץ״, (י״ל בראשונה בירושלים תר״ע) אשר זה כמה אפס ואיננו — לכן הוסכם להקדים ולהוציא כעת מחדש את הספר הזה לאור עולם.

גדלות הזכות, המתגלה עכשיו במדתה היתרה מאשר בחייו אתנו פה, הביאתני בחסדי ד׳ וחן רחמיו להכין את הספר הקדוש הזה ביתרון שכלול ההגהה, ועוד לשית עליו את הנוספות האלה: א) הערותיו לה׳ שביעית שבס׳ פאת השלחן, הוצ׳ הרא״מ לונץ ז״ל, (ירושלים, תרע״ב) המשלימות ומבארות את ד״ק שבשבת הארץ; ב) הערותיו שבקונטרס ״הלכות שביעית״ להררי״מ טוקצינסקי שליט״א, (ירושלים, תרע״א) אשר באו שם מקוצרות מתוך מקורות מכ״ק, שהיו שרוים בין חבילות כתבים בישיבת ״עץ חיים״ שבעיקו״ת העתיקה ת״ו, ולדאבון לבבנו לא נמצאו עד היום מתוך בלבולי המאורעות של השנה האחרונה, לא תקפ״ץ ויחיש ויקום ה׳ בהדר״ג עזו על ישע עמו ונחלתו. אלה ואלה, — שנכתבו ונדפסו אז אחרי השה״א —, סדרתי עכשיו בתוך ״הקונטרס האחרון״ שבספר, כל ענין וענין במקומו בצירוף סדרו ובהמשך סגנונו אל ההלכה שבפרקי הספר, שהוא שייך לה, (במסגרת של חצאי־רבוע בתחלתם ובסופם ובהערה בשולי הגליון על המקום שבו נדפסו בראשונה). וכן את הדברים שנדפסו בתור ״השמטות״

מדרה בכל מלא אור הישועה ורוגאולה, חיי דאדץ ומועדיה וקיום
לש"ש בספר הקדוש הזה ובכל ובכו ועל כל אשר בהם, יהי רצון
טובאל, לראות
ומתוך כך — בהירות המשכת זכותו העליונה על כל הזיוגים והעוסקים
ד' את שבותנו: — תא שמע וזוי דברי אלהים חיים המקדמת "שבת הארץ".
— והמבעת תוחמה הנעשה בעובדה הואלהית של בני הואומה והארץ בשם
והשפעתו, יתפשטו המצויינים בהם בחיבות בהלבם מצויינים בשמם לדבר וגילוי
לדבר תורתו, יתחו תורתו שם פנים אמתיים, של הקבלת עניו קדושת תורתו
המשך דברי תורתו דמרן אאמו"ר הרב זצ"ל, יש שם שום שם בה שום שם בכל זכר—
צאן עמו בחבל נחלת סגולתו ומקום מיוחד בהם בעתו, ובראשית
הופעה זו של הספר הזה "שבת הארץ" עכשיו, בדבר בעתו, ובראשית
עניו. זה הספר הזה בהם בעתו ובהם בעתו, ובראשית
דברים אחדים מכתי"ק של תורתנו הק' לפי הנוגעות הנוגעות לעשות לפאת תשבעיתה; ויתן
בעליהם הזאבות דרכי תורה ועבודה" וצפיות ישועת ישראל, אשר נשלחו לרעות
בהיות אמתת דרכי תורה ועבודה" וצפיות ישועת ישראל, אשר נשלחו לרעות
בגמר סדור הספר הזה בגמר הדברים ונתינתם כתם שהיו

הקדמה

(ראשי־פרקים על ערך השמטה והיובל בחיי ישראל בכלל
ובתחית האומה, הארץ והתורה, באור ד׳ חי העולמים)

וּמִי כְעַמְּךָ כְּיִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ
(שמואל ב׳, ז׳ כ״ג)

גוי אחד בארץ, ודאי בארץ הם גוי אחד,
עמה אקרון אחד ולא אינון בלחודייהו.
(זהר ויקרא צ״ג ב׳)

השמטה והיובל בזמנים, מתיחסים זה לזה, כמו החמה והלבנה בעולם וכמו ישראל והאדם בנפשות, - יחס הפרט והכלל[1], שהם, במובנם העצמי היותר חי ויות רוחני, צריכים זה לזה: פרט הצריך לכלל וכלל הצריך לפרט.

״מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו!״ - סגולתה של כנסת ישראל היא, שהיא מסתכלת על ההויה כולה באספקלריא המאירה של קודש; בכל עז־חייה היא מכרת, שהחיים שוים הם את ערכם רק באותה מדה שהם אלהיים, וחיים שאינם אלהיים אינם שוים לה מאומה. היא יודעת עוד, שבאמת אין חיים אלא אלהיים, וחיים שאינם אלהיים אינם חיים כלל, והידיעה הזאת, המונחת בעמק תכונת נשמתה, מטבעת עליה את חותם־ערכה המיוחד לה, המוטבע על כל יחיד ויחיד מיחידיה. כי אורו־וישעו של היחיד תלוים הם במדת י ד י ע ת ו את התעמקותו והתבלטותו של החותם ה כ ל ל י הזה, של הכרת ערך החיים רק באלהיותם, בתוך ע מ ק נשמתו. ״ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם, חיים כולכם היום״.

החיים, ע״פ ערך האלהיות שבהם, אינם מתגלים אל היחיד אלא באותה מדה, שהוא מתאמץ להיות נשאף בכל הויתו בתוכיותה של כללות האומה,

1. עי׳ זהר תרומה קסא: ואתחנן רסד. וע׳ אורות התורה פ״א ס״ג.

להיות מוזהר מזהר נשמתה־העליונה, החיה וקימת בהכרת היקר האלהי של החיים מתוך פנימיותה הכללית.

ט ב ע הנשמה הכללית של כנסת־ישראל הוא אלהיותה. לא בחירתה גרמה לה את יתרונה האלהי, לא מצד מעשיה הפרטיים, לא בצדקתה וישר־לבבה באה אל מעלתה: תכונת־גזעה, הגופני והרוחני, עשתה לה את חילה ואת עוזה באלהים, אשר לא בבחירה לקחה אותו ולא תוכל כל קלקלה של בחירה לאבדו. יש לה, אמנם, להבחירה מבוא גדול בכל סגולה טבעית, בהיותה טובה תוכל לפנקה, לעדנה, להוציאה לפעל באופן שלם וחשוב, וכן בהיותה רעה ושפלה תוכל להחשיך את המאור שבסגולה הטבעית ולעכר את זהרו, לטמטם את הלב לבל יחוש את העושר הרוחני הצפון בתוך חיי־הנשמה. אבל לא יוכלו טמטום־הלב והחשכת המאור להמשך לעולם. הסגולה הטבעית בטוחה היא בקיומה ובהתעוררותה לתחיה.

סגולת האומה, - הטוב האלהי הטבוע בקרבה, סדר־העולם, החיים הישרים והטובים המתאימים אל הצדק והיושר, השקט והשלוה, החן והאמץ הממולאים בהסתכלות אלהית מקפת, כפי מה שהיא נמצאת בנשמת־האומה - אין חיי החול יכולים להוציאה מן הכח אל הפעל. חיים אלה במהומתם המעשית התכופה מסתירים הם את ההוד הרוחני של הנשמה האלהית, ומעכבים את הזרחת אורה הבהיר והישר לתוך המציאות החילונית השולטת. דחיפת הגִדוּל וההשתלמות של החיים צריכה שתצא אל הפעל על ידי נתינת־רֶוח, של הפסקה והתנערות, ממהומת־החיים הרגילה.

היחיד מתנער מחיי־החול לפרקים קרובים, - בכל שבת. ״בא שבת באה מנוחה״, מתחלת הנפש להשתחרר מכבליה הקשים, ״ביום הניח ד׳ לך מעצבך ומרגזך ומן העבודה הקשה אשר עובד בך״, ומבקשת היא לה אז נתיבות עליונות, חפצים רוחנים, כפי טבע־מקורה, ״טוב להודות לה׳ ולזמר לשמך עליון, להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות, עלי עשור ועלי נבל, עלי הגיון בכנור״. ״ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם!״ יום קדוש, אשר בו תתגלה נטית האומה - הנטיה של החיים האלהיים כמו שהם - ביחידיה, אות היא לאומה שיש בסגולת נשמתה צרך ויכולת להתענג על ה׳, - ונעם אלהי, המתכנס לנקודה רוחנית של נשמה־יתרה, שרוי בלבו של כל יחיד מבניה.

את אותה הפעולה, שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמטה על האומה בכללה. צרך מיוחד הוא לאומה זו, שהיצירה האלהית נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי, כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור האלהי שלה בכל מלא זהרו, אשר לא ישביתוהו חיי־החברה־של־חול עם העמל והדאגה, הזעף, והתחרות אשר להם, למען תוכל להתגלות בקרבה פנימה טהרת נשמתה בכללותה כמו־שהיא. ואם אותה האביריות, המוכרחת להתלוות עם כל סדר של חיי־צבור קבועים, גורמת להקטין את עדינות־החיים המוסרית, והנגוד, המתמיד שבין השמיעה האידיאלית להכרזה של חסד ואמת, חמלה ורחמים, לבין הנגישה והכפיה ולחץ הקפדה של קנין ורכוש, המוכרחים להראות בעולם המעשי, גורם הרחקה לאור האלהי מתכונת הכרתה הצבורית של האומה, שהרחקה זו מפעפעת כארס גם במוסרם של היחידים, - הנה הפסקת הסדר החברתי בצדדים ידועים, מתקופה לתקופה, מביאה לאומה זו, כשהיא מסודרת, על מכונה, לידי עליתה העצמית למרומי התכונות הפנימיות שבחיים המוסריים והרוחנים, מצד התכן האלהי שבהם, העומד למעלה למעלה מכל תכסיס וסדר חברתי והוא מעבד ומעלה את הסדרים החברתיים ונותן להם את שלמותם. -

"וכשם שנאמר בשבת בראשית ,"שבת לד"", כך נאמר בשביעית: "שבת לד"". סגולת הארץ וסגולת האומה מתאימות יחד. כשם שהאומה היא מיוחדת להרוממות האלהית במעמקי חייה, כך הארץ, ארץ ד', היא מכשירה את העם היושב עליה בנחלת עולמים, הבאה בברית ובשבועה בבטחון נצח ישראל, המיוסד על הטבע האלהי הקבוע במטבע ארץ־חמדה נפלאה זו, המזווגת לעם זה אשר בחר לו יה לסגולתו. נשמת האומה והארץ יחדיו פועלות את יסוד הויתן, תובעות את תפקידן, להוציא אל הפעל את עריגת קדושתן, בשנת־שבתון. העם פועל בכחו הנפשי על הארץ, זרע ד' מתגלה על־ידי השפעתו הרוחנית, והארץ פועלת על העם להכשיר את תכונתו לפי חפץ חיים אלהיים שלמים בתבניתם.

- שנת־שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ!

שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה"", שנת שויון ומרגע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל הישר האלהי המכלכל חיים בחסד, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלום אלהי

שורר על כל אשר נשמה באפו. "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". אין חלול־קדש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות־יבולה של שנה זו וחמדת־העשר, המתגרה על־ידי המסחר, משתכחת "לאכלה ולא לסחורה". עין־טובה והוקרה נאמנה באה לכל ברכת ד' אשר בפרי־הארץ, "לאכלה ולא להפסד". והאדם חוזר אל טבעו הרענן, עד אשר לא יצטרך לרפואות למחלות, שהן באות ברובן על־ידי הריסת המשקל של החיים, בהתרחקם מטהרת הטבע הרוחני והחמרי "לאכלה ולא למלוגמא ולא לרפואה, ולא לעשות ממנה אפיקטוזין". רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כל, "שנת שבתון יהיה לארץ, - שבת לה'!".

בשנה זו מתגלה צביונה של האומה בכליל הודה, במקור רוחה האלהי. והארה זו, הבאה אחת לשבע שנים, מושכת אחריה עליות אידיאליות אלהיות, שבהכשרן האטי של הנשמות הן הולכות וכובשות להן מקום בחיים, עד שהשקפות־החיים הנובעות ממנה נעשות יותר ויותר קבועות ומסוימות ופועלות, עד בא תקופה יותר ארוכה, יותר חשובה, שהיא מספקת כבר להעלות לא את אישי־האומה היחידים ולא רק את כללותה בדור ההוה היחידי כי־אם את הדורות שלה. - היובל, זוהי תקופה הרת־עולם, הערוכה מיסוד החפש האלהי העליון.

סדר החיים של שנת־השמטה הוא ע"פ החפץ הפנימי הטבעי של תשוקת הטוב והצדק, השויון והמנוחה, שההכרה האלהית ותשוקתה מטביעה בקרב האומה, אשר אין זה לה תכונה חקויית, דבר מלומד מן החוץ, כי־אם נחלתה הטבעית, ממקורה עצמה. אבל מקור ישראל כשמתגלה בטהרו איננו עומד על עמדו, מתגבר הוא תמיד ומתרחב והולך. מקנה הוא לעצמו את אמץ הפעולה וכח ההשפעה וסופג לתוכו את העילוי של הבחירה הטובה, התשובה הטהורה, המתגברת בתגברת האלהיות של החיים כפי מקור ישראל. נמשך הוא והולך בקדושתו בכל משך הזמן של הפרקים, "מונין שמיטין לקדש יובלין", להכשיר אליו את החיים, "וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים, והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה". ומצנור־החיים של היובל, שהוא הולך במעלות שלביו ומתפשט עד באו אל חיי האומה בצביונם הפרטי, יונקת היא השמטה

ומתמלאת את זיוה השלם והרענן, - המתגלה בה מתשוקתה אל הסדר האלהי שיחול במלא כל היקום ולא רק בקרבה פנימה, לבדה. והולך ומתעלה הוא הרוח, עד שנצבר כח גדול ועצום, שיש בו די אונים לא רק לגלות את הטוב שישנו במזומן באוצר חיי האומה, לשמור את צביון־החיים, כמדתה של השמטה, כי־אם גם לישר את המעקשים והקלקולים של העבר ולהעמיד את מצב חיי האומה ע״פ הויתה המקורית, להשיבם לימי־העלומים ברעננות מטעה, ולגלות לא רק מה שגנוז בטבע של נשמת האומה בפעל כי־אם מה שמוכשר להגלות ולהאיר בקרבה, על־ידי עזרת התגלות ההטבה בחירת שלה, שהיא צריכה להעיר את ההתרוממות היובלית. האומה נותנת אות, שהכשירה את עצמה, בימי התגלות סגולתה הטבעית, אל העליוניות הרוממה, הזאת, שכשרונה יוכל להגיעה לה בהכרה הנשגבה של אלהיות החיים, וההכרה מתעוררת, שיש רוח חדשה המבשרת צבא רב, ״והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכפרים תעבירו שופר בכל ארצכם״. רוח אל עליון של הסליחה הכללית, הפוגשת את כל יחיד בכל יום הכפורים, מתעלה כאן בקדושת היובל לצביון כללי, בהתלבש האומה ברוח סליחה ותשובה לישר את כל עוותי העבר. ״וקראתם דרור בארץ לכל יושביה״, ״מר״ה עד יום־הכפורים לא היו עבדים נפטרים לבתיהם ולא משתעבדים לאדוניהם. אלא אוכלין ושותין ושמחין ועטרותיהן בראשיהן. כיון שהגיע יום הכפורים תקעו ב״ד בשופר נפטרו עבדים לבתיהן ושדות חוזרות לבעליהן״ (ראש השנה ח:), אין הדרור הזה פורץ כהר־פרצים, כי נמשך והולך הוא מן הקדש העליון, איננו יוצא בתור יוצא־דופן מתוך המעגל החברתי המסודר, כי מתוכו ומעצמותו הוא נובע מתוך סדר־החיים של התקופות הקצרות הקדומות, עד הגיעו לידי מדתו זו, שהוא מתחיל להתרומם בפעולת כשרונה של האומה בהתגלותה הבחרית, - בתקון העוותים של העבר. אם ירדו יחידים מהאומה ממדרגת־החיים, המלאים אור־קדש וחפש, ויעשו לעבדים בשכחם את ערכם האצילי, ו״אזן ששמעה על הר סיני: כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם ולא עבדים לעבדים׳ - והלך זה וקנה אדון לעצמו״, הנה באה השבת הכבוד האישי וחרותו, מתוך זרם־חיים של קדושת עליון השופע מהמקור היותר עליון, שממנו האומה יונקת את אור נשמתה, - ודרור נקרא בארץ לכל יושביה. ולעומת אי־שויון־המשקל של מצב הרכוש הקרקעי,

שהוא בא מרפיון ידים ורוח מכל חטאות האדם, המכשילות את כחו, עד שהוא יורד מנחלת אבותיו, - באה השבה, המתאמת כפי ערכה של האומה בראשית מטעה, ברכוש היסודי הזה לאותם אשר הכבידה עליהם תגרת החיים וַתְּעַוֵּת את משקלם, ״בשנת - היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו״.

ודוקא בתעופה מלאה חיים כמו אלה מתרוממת האומה לרכס את חייה עם חיי האדם בכללות, ע״י אמצעותם של אישים יחידים־הגרים התושבים - העומדים בכללותם בתוך האנושיות הכללית ומרגישים בקרבם גם־כן יחש מיוחד אל נטיותיה הרעננות ושאיפותיה הרוחניות של האומה, ודוקא אז מתכנסת בה התקיפות הפנימית לדחוק את החלק הסיגי שבעצמה, כדי שיאיר יפה המאור הכללי המבהיק. ״אין עבד עברי נוהג ולא גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג״ (ערכין).

כל אלה יחד הם סימני־חיים עליונים, שצריכה לגלותה אומה זו, שמוסר־לאומי אלהי כזה חי בקרבה, ונכון הוא לפניה, בהיותה מבונה בכל תכסיסיה ברום עילויה המדיני ״כשכל יושביה עליה״, - למען יעלה בידה תכסיס התגלות ההכרה של היושר האלהי, העומד למעלה מסגולתה המוכנה עמה מכבר, השומרת על תפקידיה שלא ירדו ולא ימחו כליל.

כשהבחירה המקולקלת משקעת את אור עילוי החיים של ״רחובות־הנהר״, ההולך ומשתפך גם מעל לגבול ישראל, היא פוגמת את יסוד הסגולה הטבעית. אי אפשר לה אמנם להכחידה, אבל ביד להשקיעה במעמקים, עמוק־עמוק, עד אשר תעלם זמן רב, עדן ועדנים, והעם יקו לאור ואין, עד בא עת־קץ.

התורה, בדעותיה, חקיה ומשפטיה, לחיי היחיד והצבור, היא האספקלריא המאירה, שבתוכה משתקפת כל מעלת רוח האומה, בין רוח הסגולי הטבעי של השמטה ובין רוח עליון רוח אלהים־חיים של היובל, המתגלה בהתגלותה הבחירית. כל־זמן שהיא משתמרת, ברוחה ובפעליה, בתוך האומה והארץ וסדרי־החברה, הרי היא נותנת עז ותעצומות לעם. הדבקות־באלהים הרעננה משעשעת היא אז את נשמת־החיים שלו ומרננת את הלב של כל פרט. היא הולכת וזורמת על אור האמונה האלוהית ע״פ הכרתה של האומה מצד נשמת סגולתה הטבעית, אשר בירוריה התולדתיים שהיא מעוטרת בהם, בנזרי ישועה מדור־דורים, הם מכשירים את הכרתה האלהית המיוחדת לפי צביונה הפרטי. וההכרה המיוחדת הזו הולכת ופועלת וחוזרת ומתפעלת מהטוב הכללי של אור

אלהים, שבאדם ובעולם, היא מטיבה אותו, מסגלת אותו אליה בהטביעה בו את צביונה הפרטי, ומכשירתו בזה למלא חדרי כל רוח ונפש ברגשי־טהר וחדות־ישר המבוססים בנצחיותם בעדנם האלהי, שהוא מצילם מכל יאוש ומשגבם ישע עדי־עד.

עולה היא האומה ברום מעלותיה אלה - כשהיא מ כ ר ת א ת ר ו ח ה ה ע צ מ י . הכרה זו היא מביאה אותה להעטר בגדל לבב בתורת־אלהים אשר עמדה, היא מרכיבתה על במתי ארץ, ועד כמה שיהיו חיי כל הסביבה כולה בלתי־מוכשרים או מנגדים לאותה הרוממות האלהית, שרוח ישראל שואף אליה, לא תלכד במצודתם, ואת דרכה תלך לבטח. אז תעורר את סגולת־טבעה ואת הוד חיל בחירתה אחריה. השמיטה והיובל יחדיו יהיו תמים על ראשה והארץ תענה לעומתה בחילה הרוחני האצור בקרבה, המתאים לחדות השמטה ורננת היובל. "וציותי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים". "ירעפו נאות־מדבר וגיל גבעות תחגרנה". "לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר, יתרועעו אף ישירו".

כשעוממה בישראל הכרת הרוח העצמי "זנח ישראל טוב", שכח את עזו וגאותו. המבט החיצוני על הסביבה הרחבה הבלתי־מפותחת, הפראית בטבעה ובבחירתה גם יחד, השכיח ממנו את גדולת סגולתו. אז הוסעו מן הלב תשוקת החיים האלהיים ועדניהם וחמדת משושם וחילם בהתגלמם בפעל, בארץ־החיים. טהרת השכל הפשוט והברור הושבתה, זיו הצדק הועם. את עמדתם לקחו הדמיון הגס של החברה הפרועה ורשע־כסל של ההזיות האליליות ותועבותיהן. במשאון כוסתה הסגולה האלהית האצולה בנשמת האומה ולא תוכל עוד לקחת לב חמדת חיי טהר, שקט וישר. תכונת האומה ברדתה הוסיפה ירידה גם לתכונת רוח הארץ, שהוא מתאים עמה התאמה נצחת; בחולשת נשמת האומה לא תתן סגולת הארץ את תפקידה. רוח הארץ, רוח ארץ חמדה המלאה שירת־קדש ורננת־יה, ירד מטה־מטה. "ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה, ותקיא הארץ את יושביה". רוח האומה בכללה ספג אל תוכו יסודות רעים וזרים, עד אשר העיב את טהרתו העצמית. "כי זנתה אמם, הובישה הורתם". אף בכל הציורים היותר קדושים, החתומים באפיה של האומה, הוטל הרעל, "חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, היו עלי לטרח, נלאיתי נשא". והחיים הלאומיים, אחרי אשר הוטמאו, הוסיפו לה חליים מוסריים כבירים, ויהיו עם

שאונם המדיני רק למהומה פנימית המהממת את הנפש. שני היסודות, האומה והארץ, אשר בבריאותם הם מוסיפים זה לזה כל־כך לוית־חן, כל־כך אמץ ועז, החלו משפיעים זה לזה בחלותם - לרעה ולזועה, עד אשר הוכרחה לקחת מעמד הרפואה הרחמנית־האכזריה, הנתוח הנורא, התרחקות האומה מהארץ "ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו".

בעצם צרתה הגדולה של האומה, כאשר סר מקרבה שאונם של החיים הלאומיים ומהומתם המזקת, החל האור הרוחני לשוב לעלות לאטו בקרבה במעלות אשר ירד. רוח האומה הוסיף להעלות־אבר כפי מדת שביתתו מהחיים המדיניים, שהם ראשונים לטומאה בצבור מקולקל. "ואמר אליה: ימים רבים תשבי לי, לא תזני ולא תהיי לאיש, וגם אני - אליך. כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר, ואין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים" "והיה ביום ההוא, נאום ה', והכרתי סוסיך מקרבך והאבדתי מרכבתיך, והכרתי ערי ארצך והרסתי כל מבצריך, והכרתי כשפים מידך ומעוננים לא יהיו לך, והכרתי פסיליך ומצבותיך מקרבך ולא תשתחוה עוד למעשי ידיך".

"והשמתי אני את הארץ, ושממו עליה אויביכם הישבים בה. ואתכם אזרה בגוים, והריקתי אחריכם חרב, והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה. אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם, אז תשבת הארץ והרצת את שבתתיה. כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה". "והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתתיה, בהשמה מהם והם ירצו את עונם, יען וביען במשפטי מאסו ואת חקתי געלה נפשם".

ישראל בגולה עזב את דאגתו מכל עניני־חול מצד כללות האומה. שם את עיניו ולבו רק בשמים ממעל. לבו לא הלך עוד להרבות חיל, רכב וסוס, ככל גוי על אדמתו; ובכלל לא היה עוד לכלל האומה שום עסק חמרי. יחד עם זה חדל לעגב אל כל תזנוני הגוים הרבים, ורוח־ה' החל לפעמו להשכיל אל ערך האדם ומעלת נשמתו, וכן להוקיר ביחוד את ערכה הרוחני של האומה ויתרונה האלהי. התורה נתחבבה עליו מזהב ומפז רב כבימי־נעוריו הטובים. על קדושת האמונה והמצות יצא להורג בשמחת־לבב. עיניו ולבו, אשר היו בשמים תמיד, העלו ארוכה לכל משובות החיים הלאומיים ולכל פשעיהם, ומעת אשר התרחק מארצו פנה תמיד אליה, - אבל לא במבט גס, לא ככל שוכן־בית־חמר המשתוקק אל ארץ מכורתו מפני שהיא משביעתו לחם ומספקת לו את חפציו

החמריים, כי בעינים מלאות ח ב ת ק ד ש הביט אליה, אל סגולתה הפנימית, המתאימה לתשוקה האלהית אשר החלה לשוב לתוכו.

כן הארץ התנערה מטומאתה. "שכורי אפרים", שרים סוררים וחברי גנבים, אהבי שחד ורודפי שלמונים, הבועטים מרב טובה, נמחו ממנה יחד עם כל חסנה ותפארתה. אחר ימים רבים החלה, אמנם למשך אליה לאטה נדחים יחידים, - אבל רק בכחה לאלהים, בקדושתה העליונה המתעלה על כל חפץ חיי־חמר ודרישת משטרי־לאם.

"קץ ישועה נסתם חרך". "לבא לפומא לא גליא". מי בא בסוד ד' לדעת מתי הטהרו כליל הארץ והגוי מטומאת־הנדה אשר להם, מתי שב הרוח, המסתתר בעצמותו ונגלה בפעולותיו, כפי מדת הכשרת המצבים החיצונים המכשירים את התגלותו באומה ובארץ, - אל טהרו וחסנו, ומתי הגיעה עת־דודים, אשר בהתחבר האומה והארץ יחד יפעל כל אחד מהם על חברו לטובה ולברכה, ולא כאשר היו בימי החשך, - אין אתנו יודע עד־מה. ובכן עינינו נשואות לחזות את חביוני־המסתרים במקום־רואים, - בחזון קץ המגולה, אשר חכמים מאז הביעו: "אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר: "ואתם הרי ישראל, ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא". ופניתי אליכם ונעבדתם ונזרעתם, והרביתי עליכם אדם כל בית־ישראל כולה, ונושבו הערים והחרבות תבנינה והרבתי עליכם אדם ובהמה ורבו ופרו והושבתי אתכם כקדמותיכם והטיבתי מראשתיכם, וידעתם כי אני ד'".

כל עוד שלא כלה זעם, כל זמן שבמעמקי רוח האומה והארץ לא סרה עדיין חלאתם מהם, היתה אז כל סבת פנותם רק אל על, אל קדש ד', רק מרוב שוממותם, מפני שלא היה להם כל ענין לקחת לב אדם החי חיי חמר עלי אדמות; אבל עם יתגלו אז בחיי־חברה ומשטר־ארץ, מיד יתגלה רוח־העועים אשר בחובם וההשחתות העתיקות תשובנה ותקיצינה. בכן נסתם עד אז כל חזון־רוח, הארץ נשכחה כמת מלב כלל האומה, והיחידים, שעלה על לבם לפנות אליה, לא היה להם כלל שום ענין המתיחס לצדה החמרי הארצי.

אבל במדת התמלאות הסאה של גערת ד' ותוכחתו שהיא מרקה לא רק את היחידים, - שהם שבו ברובם בימי־הגלות הראשונים, - כי־אם את רוח האומה בכללה, ותרומם אתו יחד את רוח הארץ אשר נשפל בימי־הרעה, - במדה זו

החלו דרכי ציון האבלות לבקש את תפקידן. העם אשר נעזב מהן החל לחשוב על דבר חפץ שובו אל עריו ואל ארצו, למצא שמה חיים שלמים, חיים הממלאים את כל הפגום מצד החמר והרוח גם יחד. רק זה מקרוב החל הרוח לפעם, במסתרים בא, עוד סתר פנים לו, מיודעיו הרבים לא יוכלו להכירו ויודעיו לא חזו ימיו. אף אם נראה מראשית צמיחתו בחזון־לב לקדושי־רוח, - ראוהו ולא הכירוהו בעזו וממשותו, עד אשר במסבות התהפך והנהו הולך ונגלה, השדרות הקרובות יותר לחפצים חמריים הנן ראשונות להכיר את פעמיו. תכונתו, המלאה ענין לחפצים חמריים, חפץ הארץ, העבודה, הסדר והמשטר החברתי, לא זרה היא לרוחם כמו לרוח בני עליה המיוחדים של עם ממושך וממורט, אשר שכח חיים ונשה טובה. -

וכאן אנשי־לב נתבעים לבא לעמוד במערכה, לחזק ידים רפות, לרומם רוח כל מתיאש ולאמץ כל כושל, לקרוא בקול גדול: "ציון, אל ירפו ידיך!". הנה נשמת אלהים חיים העלומה, אשר ישבה בסתר המדרגה בכל ימי הגלות, הולכת ומתגלה. את הודה ויפעתה הלא לא תוכל לגלות רק בעמה החי חיים שלמים על אדמתו. כשם שאין השכינה שורה באיש יחידי אלא על גבור ועשיר ובעל־קומה, אלא שכל זה לא יסכון מאומה בלתי המעלות הרוחניות של חכמה וענוה, - כך אין השכינה הכללית שורה אלא בעם מלא גבורה, עשר וקוממיות, אלא שכל אלה ימצאו את ערכם רק בהעשותם בסיסים להאור הרוחני האלהי, הממולא אור ד' וענות־צדק.

בנפש נדהמה ובברכים כושלות מעצר רעה ויגון, של עקת אויב ושפלות נדודים, כאפס תקוה ונחומים באדמת נכר, באו אל הארץ פזורי־גולה, שרידים יחידים. עיניהם הטרוטות, מרוב אפלה של גולה אחר גולה, לא תוכלנה עוד לסבול את כל תקף האור הגדול הזרוע בארץ. הקומה עוד לא נזדקפה, הרוח עוד לא נתעודד, הנשמה האלהית עוד לא נתגלתה בתעופת עזה. אבל קוים בודדים של אורה פזורים בכל עברים, הקץ־המגולה הולך וקרב, וכל אשר רוח־ד' מפעמו יחוש להיות מהבונים הראשונים הבונים את בנין האומה בארץ־חמדת־עולמים!

כמו שצעירה היא קוממות עמנו על אדמת הקדש; כמו שדל וקטן הוא בניננו לעומת תקותנו הגדולה, שהיא נאדרת בימין ה' רוממה "לנטוע שמים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה", כן דק וחלוש הוא הרוח המורגש בקרבנו

מרוממותה של ארץ־חמדה. והדר־כבוד אל המתגלה בקדושת היובל והשמטה על אדמת הקדש, הנותן עז ותעצומות לעם, רק מרחוק עוד יראה לנו. אמנם מחיות הן את רוחנו המצות־התלויות־בארץ כמה שעולה בידינו לקים מהן גם כעת, אם כי עדיין אין לנו שום דבר בשלמותו. אבל הגיעה השעה לתחית התורה המכוונת לעומת תחית הארץ: תלמודן של המצות־התלויות־בארץ החל להיות הולך ונחשב, לכל עם ד׳ המפנה פניו אל ארצו ברוח ד׳ אשר עליו, - לחובה קדושה יתר על החובה הכללית המקפת את כל התורה כולה; וביותר החלה חובתו להגלות על יושבי אדמת־הקדש.

תלמוד מביא לידי מעשה, שינון ההלכות בברור והרחבה, עשות ספרים והרבות מחקר בהן, מביאים את ההכרה והאהבה אל המצות־התלויות־בארץ, אשר נשכחו שנות־מאות רבות מכללות האומה, ואור ד׳, שבכל אות ואות ובכל פרט ופרט מפרטיה של תורה, מופיע ומעורר את חשק שמירתן בכל פרטיהן, והכרת צדקן וכבודן הולכת ומתרבה לפי הגדלת תורתן והאדרתה.

והנה עתה הגיעה שנת־השמטה לפי מנין השנים המוחזק אתנו. מרוב דלות מצב ישובנו בארץ הכרח הוא אמנם להסתפק ע״פ רוב בהוראת־שעה, כאשר הוסכם מאז ע״פ גדולי־הדור, אשר נכנסו לתוך עמק מצב הישוב החדש בארצנו הקדושה, ובהרגשה נאמנה חדרו אל ערכו בעתיד, בחושם שלא לבוז ליום־קטנות ולדעת כי מאת ד׳ היתה זאת, לתת ניר לעמו על אדמת־קדשו להיות לפתח־תקוה וצמיחת־קרן־ישועה, שגדולה היא חובתנו לישר את מסלתה, לבלי תפגע מכשולים מצד המצות־התלויות־בארץ ככל האפשרי. ואין הקב״ה בא בטרוניא עם בריותיו, וכל הנאמר להקל במקום מצוה דרבים ובמקום הפסד מרובה ושעת־הדחק, - כל אלה חוברו יחד בשאלה זו במדה מרובה כל־כך, עד שאין לה דוגמא בכל השאלות אשר נתעוררו בישראל בחקר דין ומשפט, בכל משך הגלות הארוכה. אבל למרות הפקעת־המצוה אשר בהוראת־שעה זו ישנם כמה גופי־הלכות, הנדרשים לשמור ולעשות בפעל. גם נמצאים יראי ד׳ החרדים אל דברו מאד, אשר מפני קדושת חבת־המצות־התלויות־בארץ ומצות השביעית, שעיני כל ישראל נשואות לקיומה בארץ־חמדה, אינם חסים על הפסד וטרח והם נכונים לקימה בכל כח, - כדין וכמשפט. ברוכים יהיו לד׳ ולעמו.

ולבד־זה התלמוד בעצמו יביא לידי מעשה, שינון ההלכות יחקוק בלבבות את חיובם בלב ומשמטה לשמטה יתוספו רבים, אשר בעז ד׳ בלבבם ירחיבו את גבול המצוה בכל הרחבתה ופרטיה, ובשמחת ישראל בעושיו בהר־הקדש העז והתעצומות אשר לעם־ד׳ בעתיד יוסיפו את היכלת לקיומה הגמור והמשוכלל.

מרוח ד׳ החופף על עמו וארצו תחל קדושת השמטה ותפארת זיו כבודה להתפשט על כל רוח ונפש, לכל עם ד׳ וביחוד ליושבים בצל קדש של ארץ חמדה, בנעימת - ידידות עז אהבתה. ורוח קדושת היובל המסתתר יופיע מאוצר קדשו על קדושת השמטה, לעורר קרן ישועה וקול שופר לשגב ישע, לעורר ישנים ולעודד גאולים. -

לזאת מצאתי לי חובה להוציא את החברת הזאת, אשר סדרתיה להלכות שביעית בע״ה.

אקוה לשמו ית׳ כי יגדיל תורה ויאדיר ויזכה אותי ואת כל למודי־ד׳, וביותר את אחי אשר אקרא להם נעם אלו תלמידי־חכמים שבארץ־ישראל, להרחיב דברים על המצות־התלויות־בארץ בכלל ועל מצות שביעית בפרט. ויחד עם העסק בהלכות המעשיות יתכונן הלב בטוב־טעם־ודעת להשכיל בנעם ד׳ באור דעת אלהים, ברוח מלא עצה וגבורה, והחונן לאדם דעת הנותן אור חכמה על אדמת קדשו, אשר זכנו להסתופף בחבל נחלתו, ימלאנו רוח דעה ויחזקנו בשכל טוב, ויצילנו מכל שגיאה, למען עמו ונחלתו.

ומהרה יאמנו דבריו לנביאו:

״ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל הארצות, והבאתי אתכם אל אדמתכם. וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם, ומכל גלוליכם אטהר אתכם. ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם, והסירתי את לב־האבן מבשרכם ונתתי לכם לב־בשר. ואת רוחי אתן בקרבכם, ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם, וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם, והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים. והושעתי אתכם מכל טומאותיכם, וקראתי אל הדגן והרביתי אותו ולא אתן עליכם רעב. והרביתי את פרי־העץ ותנובת־השדה, למען אשר לא תקחו עוד חרפת רעב בגוים״.

״כה אמר ד׳ אלהים: ביום טהרי אתכם מכל עונותיכם והושבתי את הערים ונבנו החרבות, והארץ הנשמה תעבד, תחת אשר היתה שממה לעיני כל עובר.

ואמרו: הארץ הלזו הנשמה היתה כגן־עדן, והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו, וידעו הגוים אשר ישארו סביבותיכם, כי אני ד׳ בניתי הנהרסות, נטעתי הנשמה, אני ד׳ דברתי ועשיתי״.

[עיה״ק יפו ת״ו, התר״ע]

מבוא

תוכן עניינים

"וזאת למודעי" 77
פרק א — משמעות סוגית הגמרא, שהלכה פסוקה כרבי ששביעית בזמן הזה דרבנן 79
פרק ב — שיטת רש"י בהכרעה מהירושלמי 81
פרק ג — המשך: בירור סוגיות הירושלמי בזה 89
פרק ד — המשך בירור דברים בביאור הברייתות דתורת כהנים וספרי וישוב דברי בעל העיטור מתוך כך וסתם סוגית הגמרא כרבי 93
פרק ה — שיטת הרמב"ם 98
פרק ו — שיטת הראב"ד 103
פרק ז — בירורם של דברי הראב"ד, שמנהג דורות האחרונים בקדושת שביעית הוא ממדת חסידות, השגת הרמב"ן על זה, ודברי הרמ"א עפ"י זה שאין מהם שום הוכחה לחלק בדין שמיטה בין כספים לקרקע 114
פרק ח — בירור דבר השבועה האמורה בנחמיה י', שאינה מוציאה את חיוב השמיטה בזמן הזה מידי דרבנן 119
פרק ט — המשך בירור דברים, שאין חומרא יתרה בתרומה בזמן הזה מצד חיוב השבועה, וגם בכלל אין להחמיר בה יותר מבשאר מילי דרבנן 132
פרק י — מה שסומכין בשעת הדחק וצורך ציבור על יחיד כנגד רבים 140
פרק יא — יסוד היתר המכירה אם יש קנין לנכרי להפקיע או לא, מחלוקת הב"י והמבי"ט בדין קדושת שביעית בשל נכרים . 144
פרק יב — איסור "לא תחנם" במכירת קרקע לנכרי 157
פרק יג — דין ההערמה במכירה לשנת השמיטה 163
פרק יד — שינוי המצב בין דורות הראשונים לדורות האחרונים — בהיתר המכירה 167
פרק טו — קדושת הארץ וקדושת המצוות 170

וזאת למודעי

כל הדברים, אשר הרציתי ב"מבוא" להמליץ על אחינו יושבי אדמת קדשנו ת"ו הסומכים על ההיתר הנהוג משמטות שעברו, ע"פ הוראת חכמים שמצאו את הדבר נכון להורות בו הלכה למעשה להוראת שעה, לא באו כי־אם להודיע שלא להשוות את העובדים הללו־העושים את מעשיהם ע"פ הוראה מסודרת - לעוברי חק תוה"ק חלילה. וכן למען חזק את רבים מאחינו פזורי הגולה, הכמהים לבא ולהאחז בארץ חמדה אם רק יֵרָאֶה להם דרך איך להתפרנס מעמל כפיהם, ופוחדים הם מפני הפסק העבודה בשביעית בזמן הזה, אשר ברכת ד' עודנה חבויה עד בא עת הגלותה ב"ב, וביחוד אותם החפצים להשקיע סכומי־כסף, גדולים לכונן פרדסים, כרמים, שדי־תבואה, גני־חמד, שהם דואגים מאד מפני שביתת המסחר והפסק חבורו בשביעית, שעל־ידי־זה לא יוכל להתכונן במדה הגונה גם בכל ימות השנים כולם. מתוך כך אלה ואלה מושכים את ידיהם מארץ הקדש ומשקעים עצמם בארץ־העמים, וקדושת חמדת ישיבת ארץ־הקדש ובנינה נעזבת מהם. לפיכך מצאתי לנפשי חובה, לבאר את תכן ההיתר הנהוג על־פי ההפקעה בעת ההכרח, למען דעת, שאם ידרש הכרח ישיבת אה"ק להתנהג בו, הרי הדבר ערוך ונכון ע"פ יסודות נאמנים, וחלילה לעזוב משום זה את חמדת ארץ צבי, ומעלות־בקודש העליונות, אל הפרט ואל הכלל האמורים, נזכרים ונעשים בישיבתה ובנינה ע"י עם ד' אסירי התקוה.

אבל חלילה וחלילה לדון מזה איזו התרשלות מקיום המצוה הקדושה והחביבה הזאת, לכל אשר נתן ד' רוח־טהרה בלבבו ודי אמץ ובטחון בנפשו לעשות ולקים את כל פרשת דבר השמטה, כהלכתה וכמאמרה. - ברוך יהיה לד' שוכן ציון, החפץ בארץ חמדה ובקדושת מצותיה התלויות בה, אשר בהם אוצר חביון גנוז ושרש גאולת עולמים לגוי קדוש על אדמת הקדש.

וכגון דא ודאי אין צריך למודעי, שלא ימצא שום יחיד או מוסד, שישתמש בדברינו, לכוף חס ושלום, לעבוד בשביעית, אפילו ע"פ סדרי ההיתר בדרך ההפקעה, את אלה אנשי לב אשר רוח אהבת ד' וחמדת מצותיו נוססה בהם, והם רוצים בכל לבם לשמור ולקיים את מצות השמטה כמאמרה בלא שום דרכי הקולות שנאמרו מפני דוחק השעה. ובודאי ידעו גם אלה אשר תעלה

בידם שמירת המצוה במילואה לדון לכף זכות בכל רגשי כבוד ואהבת ישראל, את כל אלה שמצבם בפרט או מצב הישוב בכלל מכריח אותם להתנהג ע״פ סדרי ההיתר וההפקעה, ״ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם ו ה א מ ת ו ה ש ל ו ם א ה ב ו ״.

מבוא

א

משמעות סוגית הגמרא, שהלכה פסוקה כרבי ששביעית בזמן הזה דרבנן

פשטם של דברי הסוגיא דמו״ק (ב׳ ע״ב) מורה, שעל דברי רבי, שאומר: ״בשתי שמטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, - בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים ובזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים״ - אין על זה שום מחלוקת, שכונתו במה שאמר ״אין אתה משמט כספים״ היינו שאין נוהג אז דין שמיטה, שבה יש השמטת כספים, שזהו מבדיל את השמיטה מן היובל מה שביובל אין השמטת כספים נוהגת, והשביעית משמטת כספים. וכן הוא פסק הרמב״ם (ה׳ שמטה ויובל פ״י הט״ז): ״יתרה שביעית על היובל, שהשביעית משמטת את הכספים ולא יובל״. ומקור הדברים הוא ב״תורת כהנים״ (פ׳ בהר סי׳ כ״ז): שאין יובל משמט כספים, וכן הוא בספרי (פ׳ ראה סי׳ קי״ב), שאין יובל משמט מלוה.

אמנם מדברי הירושלמי (ראש השנה פ״ג ה״ה), שאמר שם ריו״ח: ״זו דבר ר׳ יודא ור׳ ייסא, אבל דברי חכמים קידוש בית דין ותקיעת שופר והשמט כספים משמיטין״, משמע שבפשיטות סבר ששמיטת כספים נוהגת גם ביובל, שלא כהברייתות שבת״כ ובספרי. ונדחקו הרבה המבארים בביאור ד׳ הירושלמי בזה, ובמה שאמר אח״כ: ״ניחא קדוש ב״ד ותקיעת שופר, - השמט כספים ולא בסוף הם משמיטין?״, מפני שההלכה היא פשוטה וקבועה, שהיובל חלוק בזה מהשמיטה, שהיובל הוא משמט בתחלתו והשמיטה אינה משמטת אלא בסופה, ע״פ המבואר בערכין (כ״ח ב׳): ״נמצאת אתה אומר אחד יובל ואחד שביעית משמטין, אלא שהיובל בתחלתו והשמיטה - בסופה״, ופסקה הרמב״ם בפשיטות (בה׳ שמיטה ויובל שם, שם). ויש שבקשו לשבש את לשון הירושלמי בזה ולהגיהו. אבל נראה לפרש פשוט הסוגיא בירושלמי בזה, שאע״פ שבזה חלוקים שמיטה ויובל בזמן ההשמטה שבשמיטה הוא בסופה וביובל - בתחלתה, מכל־מקום מקשה הוא בפשיטות על שמיטת

ולכן יש לומר שהמשנה מדברת בשני סוגים שונים של מלאכות, ומה שנאסר בשבת הוא רק מלאכה שנעשית בדרך הרגילה שלה, אבל מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה מותרת.

ולפי זה מובן היטב מדוע רבי יוסי (ל"ו) התקשה בברייתא שהביא רבי אבא, שהרי לדעתו אין שום הבדל בין מלאכה שנעשית בדרך רגילה לבין מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה, ולכן לא הבין מדוע חכמים אסרו רק מלאכה שנעשית בדרך רגילה, ולא אסרו גם מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה.

ב

מלאכה שאינה צריכה לגופה

שיטת רש"י בהסבר מהותה של "מלאכה שאינה צריכה לגופה"

רש"י מסביר שמלאכה שאינה צריכה לגופה היא מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה, ולכן היא מותרת. לדוגמה, אם אדם רוצה לכתוב אות אחת בשבת, אבל הוא כותב אותה בדרך לא רגילה, כגון שהוא כותב אותה בכתב שאינו מוכר לו, או שהוא כותב אותה בצורה שאינה מוכרת לו, אז הוא לא עובר על איסור כתיבה בשבת, מכיוון שהוא לא כתב אותה בדרך רגילה.

ומכאן שרש"י מבין שהמלאכה שנאסרה בשבת היא רק מלאכה שנעשית בדרך רגילה, ולכן מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה מותרת.

שיטת הרמב"ם בהסבר מהותה של "מלאכה שאינה צריכה לגופה"

הרמב"ם מסביר שמלאכה שאינה צריכה לגופה היא מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה, ולכן היא מותרת. לדוגמה, אם אדם רוצה לכתוב אות אחת בשבת, אבל הוא כותב אותה בדרך לא רגילה, כגון שהוא כותב אותה בכתב שאינו מוכר לו, או שהוא כותב אותה בצורה שאינה מוכרת לו, אז הוא לא עובר על איסור כתיבה בשבת, מכיוון שהוא לא כתב אותה בדרך רגילה.

ומכאן שהרמב"ם מבין שהמלאכה שנאסרה בשבת היא רק מלאכה שנעשית בדרך רגילה, ולכן מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה מותרת.

שם יתקשה רבי יוסי, שהרי לדעתו אין שום הבדל בין מלאכה שנעשית בדרך רגילה לבין מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה, ולכן מדוע חכמים אסרו רק מלאכה שנעשית בדרך רגילה, ולא אסרו גם מלאכה שנעשית בדרך לא רגילה?

ואי . ל ר ש ו ת ל ט ם ש ,ומשמ לוגי קרקע מ ומשמ ומוא אמ ,אי
לשם .יקוקחמשמ אי ומשמ ,ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ראי ומשמ ראי
ס"מ שם בכל אב"ע,ומשמ שמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ
:ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ
תליא, ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ
לא ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ ומשמ

אתה משמט כספים. ואע״פ שהשמטת כספים חובת הגוף היא ו א י נ ה ת ל ו י ה ב א ר ץ , ילפינן בהיקישא דלא נהגא״, - הנראה שהדברים כפשטם, שמפני שבטלו היובלות בטלה קדושת הארץ לענין השמיטה לדעת רבי. ויש לומר עוד שרש״י סובר, שכל דיני קדושת הארץ גם הם תלויים ביובל, וכדמשמע מלשון הרמב״ם (ה׳ תרומות סוף פ״א), דתרומות ומעשרות ג״כ תלויים הם בישיבת כל יושביה עליה כמו יובלות, ומתוך כך לא היו נוהגים, לדעתו, בימי עזרא כי אם מדרבנן, ודברי רש״י (כתובות כ״ה א׳ ד״ה ולא) מורים ששביעית ומעשר הם תלויים זה בזה. וי״ל שיובל, שמיטה ותרומות ומעשרות הם עיקר מצות התלוית בקדושת הארץ. דערלה וכלאים, שיש להם שייכות גם בחו״ל, אעפ״י שהם יותר חמורים בארץ, י״ל שאינם תלויים כ״כ בקדושת הארץ[2], המשתנה ע״י ביטול יושביה. ולדעת תוס׳ יבמות (פ״א, א׳, ד״ה מאי) גם שאר מצות התלויות בארץ בטלות מן התורה משבטלה קדושת הארץ לדין תרומות ומעשרות. ואם נאמר, שלדעת הרמב״ם תלויה קדושת הארץ בכל יושביה, יש לומר, שהוא הדין כל חוב המצות־התלויות־בארץ תלוי בזה מה״ת, כיון דהרמב״ם ס״ל דסתם ״כי תבאו״ ביאת כולכם משמע, ולפ״ז תהיה גם ערלה נכללת בזה, דכתיב בה: ״כי תבאו״, רק כלאים י״ל שאינו תלוי בביאת כולכם. עכ״פ ראוי לומר, שרש״י קורא כאן קדושת הארץ את קדושת השמיטה וכן קדושת היובל, שבאלו הקדושות אנו עסוקין כאן. ואין אנו צריכים לומר שרש״י מערב כאן שני ענינים: ביטול השמיטה מה״ת משום ביטול היובלות לפי רבי, ועוד מצד ביטול קדושת הארץ מזמן החרבן ואילך, שאין דבר זה נוגע כלל למה שיסבור רש״י לדעת רבי בעצם דין קדושת הארץ אם קדושה שניה קדשה לשעתה או לעתיד לבא, דכאן אנו עסוקים רק בקדושת יובל ושביעית. אמנם בסוגיא דמו״ק שמביא גם שם הגמרא ברייתא זו דרבי, ד״בשתי שמטות הכתוב מדבר״, שם איננו נזקקים כלל לומר, שיסבור רבי דשביעית ביובל תליא, ואנו יכולים לפרש כפשוטו, שיש רק ראיה מלשון ״בזמן שאי אתה משמט קרקע״, שיש זמן שאי אתה משמט קרקע, והוא מסתמא לכה״פ בזמן הזה, ויש לאוקמי שם שבטלה קדושת הארץ מפני החרבן; אבל בסוגיא דגיטין, כיון דחזינן שתיקון פרוזבול מורה, שגם אז בזמן הבית נהגה

2. ומצות ביכורים תליא בזמן הבית (ה׳ ביכורים פ״ב), ולא בקיום יושביה של הארץ.

שמיטה רק מדרבנן, יותר נוח לאוקמי, שגם רבי ס״ל כהלל, וכלשון הירושלמי שפירש: שני שמיטין, יובל ושמיטה.

ומה שכתב רש״י שם: ״ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק הלוי, שכתב במסכת גיטין בירושלמי: מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, שנאמר: ״וזה דבר השמטה שמוט״, אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית, אבל בתורת־כהנים ראיתי דשביעית נוהג בזמן שאין היובל נוהג, ואומר אני שהוא מחלוקת״, זה מורה, שרק מכאן הוא אומר שהוא מחלוקת, - בין הירושלמי ותורת־כהנים, אבל מצד עצם הסוגיא, דמטי׳ להא דפרוזבול אליבא דרבי, אין הכרח לומר שיש מחלוקת בעיקר הדבר, ואיכא למימר בה מצד עצמה דכולי עלמא ס״ל, שבזמן שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת. ולכאורה זה תמוה מאד. שהרי מדאמרינן ״רבי היא״ משמע עכ״פ שחכמים ס״ל דנוהגת שביעית גם בזמן הזה מן התורה, אע״פ שיובל אינו נוהג, ולכאורה ממה שנשנה הדבר בלשון יחיד אנו מדייקים שחכמים חולקים עליו, ולמה לו לרש״י להכריע שהוא מחלוקת דוקא ע״פ הוכחה מסתירת הירושלמי והתורת־כהנים, כיון שהדבר מוכרע ממקומו כי במחלוקת היא שנויה, שהרי נשנה בלשון יחיד. וכה״ג מצינו במכילתין (פ״ד הלכה ד׳) דרשב״ג אומר נוטעין אילן סרק בשביעית ופסק הרמב״ם (פ״א ה״ה): ״אין נוטעין אילן סרק בשביעית״. וכתב ע״ז הכסף־משנה: רשב״ג אומר נוטעין אילן סרק בשביעית, משמע דרבנן אסרי״.

אלא דבאמת אין משם ראיה להוכיח, שבמקום שנשנה בלשון יחיד, ואין עליו מחלוקת בצדו או במקום אחר, שנוכל לדייק, שחכמים חולקים ע״ז, רק מתוך כך שנאמרו הדברים בלשון יחיד. כי מה שמשמע שחכמים פליגי עליה דרשב״ג, בנטיעת אילן סרק, אין צורך לזה כלל בדיוק זה, שהדבר מפורש ומוכרע מעצמו. שהרי כך היא לשון התוספתא המובאה בזה בירושלמי: ״אין מציתין את האור באישת של קנים, מפני שהיא עבודה. רשב״ג מתיר; וכן היה רשב״ג אומר נוטעין אילן סרק בשביעית. הרי התוספתא תולה דין זה של רשב״ג, שמתיר לנטע אילן סרק, בדין האמור לפניו, שמתיר להציל את האור באישת של קנים, ואינו חושש משום עבודה, מפני שהקנים אילני סרק הן, - ואין לנו הוכחה גדולה מזו, שחכמים שאוסרים להציל את האש באישת הקנים, אוסרים הם בודאי לנטע אילן סרק בשביעית. ולא שמענו מזה, שעל דבר

אינטרנט, ובמהלכו, באמצעות הטכנולוגיה שבה הוא משתמש, יכול לעקוב אחר פעילות הגולש ולאסוף מידע אודותיו. כך למשל, יכולים מפרסמים ברשת האינטרנט לעקוב אחר הגלישה של הגולש באתרים שונים, ולהתאים לו פרסומות בהתאם לתחומי העניין שלו. כך גם, יכולים ספקי שירותי א

במכילתין ובגיטין (פ״ד ה״ג) מבואר שאין שום מחלוקת בדבר. נשארה רק הברייתא דתו״כ, שמפורש בה אליבא דר״י וחכמים, דסבירא להו תרוייהו ששביעית נוהגת אע״פ שאין יובל. וגם היא אתיא שפיר לכולי עלמא לדעת התוספות (ערכין ל״ב ב׳), שפירושה של ברייתא זו, במה שאמרה ״ששמיטה נוהגת אע״פ שאין יובל״, היינו דוקא כשהארץ היא ראויה ליובל, וחייבים הם לנהוג יובל, אלא שלא קיימו את היובל בחטאם, אז אע״פ שאין יובל שמיטה אינה בטלה, אבל בזמן שאין היובל נוהג משום שבטלה הקדושה ופקע החיוב, מפני שאין כל יושביה עליה ואינה ראויה כלל ליובל, אז י״ל דכולי עלמא גם בברייתא זו מודים שאין שביעית נוהגת. וגם לדעת רש״י שיש בזה מחלוקת בתו״כ, מ״מ מדלא הובאה ברייתא זו בש״ס, - ולפי דבריו כל שכן שהי׳ להביא ברייתא זו, כמו שהעירו ע״ז בתוס׳ שם - שמע מינה דלסוגית הגמרא באמת אין מחלוקת בזה. ואפילו למה שפירש״י בסוגיאן בגיטין (שם ע״ב ד״ה רבא) וכתב: ״לעולם בין לרבנן דפליגי אדרבי ואמרי שביעית להשמטת מלוה בזה״ז דאורייתא, ותקן הלל דלא תשמט, ובין לרבי, דאמר לאו דאורייתא ואמור רבנן דתשמט״, גם על זה יש לומר שכונתו היא שעל היחס שבין שביעית ליובל לענין שביתת קרקע אין ראוי לעשות מחלוקת בגמרא דידן עכ״פ, כיון שלא הובאו בה מפורש דברי החולקים ע״ז, אבל לענין שמיטת כספים, אי לאו דרשא דרבי, היה ראוי לומר שהיא נוהגת מן התורה בזה״ז ואינה תלויה כלל ביובל, ולכן סבירא ליה לרש״י דרבא מרמז דרבנן פליגי עליה דרבי. ואמנם בשמטת קרקע י״ל, שגם אי לאו דרשא דרבי היה ראוי לדון את היחס שיש בין יובל לשביעית, כהא דמדמינן להו אהדדי בפשיטות ומחתינן לחו בחדא מחתא גבי תפיסת דמים (ע״ז נ״ד ב׳) מקרא ד״יובל היא קדש תהיה לכם״, מה קודש תופס את דמיו ואסור אף שביעית תופסת את דמיה ואסורה, ולכמה ענינים מדמינן להו להדדי, וכיוצא בזה העירו כבר בסמ״ג וספר יראים, וי״ל דלא בעי כלל הוכחה להוכיח שדין יובל ושמיטה אחד הוא, כיון שהיובל והשביעית הם כ״כ סמוכין בתורה, וכן משמע המשך הלשון בפשיטות, שהתחילה התורה בשמיטה וסיימה ביובל ואח״כ חוזרת לענין ״וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית״. ולכן דייק רש״י בלשונו וכתב: דפליגי אדרבי ואמרי שביעית להשמטת מלוה בזה״ז דאורייתא, ולא כתב בסתם שביעית בזה״ז דאורייתא, - שבאמת הרי אין חילוק בזה אליבא דרבי בין השמטת מלוה לשביתת הארץ.

אולם מלשון רש״י במו״ק מוכח, דאליבא דרבא פליגי רבנן עליה דרבי גם בשמיטת קרקע, וסבירא להו שהיא מן התורה בזה״ז. מ״מ אין הוכחה לומר בזה דהלכה כרבא לגבי אביי, כדכתב הרדב״ז בפירושו להרמב״ם (פ״ט הט״ז), דהא דקיי״ל אביי ורבא הלכה כרבא הוא דוקא כדפליגי אליבא דנפשייהו ולא כדפליגי בתירוצא דמתניתין. ואדרבא, כיון ששיטת הירושלמי מכרעת בזה, שסתם מתניתין כרבי, הדבר מוכרע דהילכתא בזה כאביי.

ג

המשך: בירור סוגיות הירושלמי בזה

וכך מתבאר מתוך כמה סוגיות בירושלמי, שמפורש שם בסתם אין חולק, ששביעית בזה״ז היא מדבריהם, כמו שאמרנו, שבאמת הי׳ זה בכלל דבר מוסכם ששביעית בזה״ז היא מדרבנן, אלא שבא רבי ולימד ע״ז דרשא דקרא, שעפ״ז, מכיון שיש עיקר בתורה על פטור של שביעית בזמן הזה, יש יותר מקום לנטות בו לקולא בפרטים במקום ספק ודחק.

ירושלמי דמאי, פ״ב ה״א: ״מה את בעי מר׳ יוחנן, ריו״ח כדעתי׳ דאמר ריו״ח קל הקילו בשביעית שהיא מדבריהם״. י״ל דמה שתלה לה בשם יחיד, ולפ״ד הפני־משה קאי זה לדעת רבי, - זהו מה שמקילים בזה, יותר מבדינים אחרים, שגם הם מדרבנן, ואפי׳ יותר מדמאי, כמבואר שם, משום כך שיש הכרע ע״ז שהוא מדבריהם מדרשא של תורה. וכן הוא במכילתין (סוף פ״ט) דמייתי בסתמא, גבי ההוא גברא דהוה חשיד אשמיטתא, שאמר שביעית מדר״ג וחביריו. אמנם אין ראיה ברורה מסוגיות אלו, שהן עסוקות בפירות שביעית, ואפשר לומר דקאי רק על היתר של ספיחין או של פירות לאחר הביעור, שזהו מדרבנן. אבל מפשט הלשון של סתם שביעית נראה יותר לומר מזה, שאין בכלל הדבר חולק, וההלכה נקראת על שם רבי רק מפני שהוא הסמיכה למקרא. וכן הרמב״ן בנימוקי תורה בפרשת בהר (כ״ה ט׳) מסופק בזה, וסיים: ״ושמא אותו רשע סבר כדברי רבי, דאמר בשתי שמטות הכתוב מדבר, ושביעית בזה״ז דרבנן אע״פ שחלה דאורייתא״ - ולעיל כתב בעצמו:

אמר לי', ילית אסור, ולא ספיתין אינו?', א"ל 'ילית את הוא שאת מתיר?',
אסורין. רבי שמעון בן יוחי עבד עובדא בשמיטתא. תמא חד מלקט בשביעית
תוץ מספיתי הכרוב, שאין כייצא בהן בירקות שדה, ותכ"א כל הספיתין
הפירות הנזרעים מאת העכו"ם, שהרי הם זורעים בודאי, אלא שלרבי הכל הוא
כחדא מחתא, דכיון דרבי שבאמת היה רואי להתיר מפני הדחק, לכך זכות על
העוברים מפני דחקם והצריך גם להתפלל עליהם שייצליחו למצוא את מחיתם,

טשמע ל ש מ ו ת ב ו ת ו ת ו ל ו ת ב ו ת ו ת ו ל ו ת ב ו ת ו ת ו ל

שביעית מישראל או משום טעמים אחרים, שהיו יזועים לו. וכדבר האמור.

וכפירושו מפרשי הירושלמי.

ומם כאן מוכח כן, שבעיקר הדבר הזה לו הסכימים, והיה מוסכם ששביעית בזמן הזה מדרבנן, מדלא אמר לו רפב"י, שא"א להסכים ע"ז משום דרבים פליגי עלי', וסובריס ששביעית בזה"ז ד א ו ר י י ת א , ואין מקום למניין של הימר. אלא שלא רצה רפב"י להסכים על החימר, כיי שלא תשתכח תורת שביעית בישראל, שהרי אם נאמר דשביעית בזמן הזה דרבנן הלא משום יעקור ובשביעית בין בשוגג בין במזיד, יעקור ליפלוג וליתני בדידיה: בד"א בשוגג, יעקור ובשביעית בין בשוגג בין במזיד, לחברתן אבל אינו שוגג ומזיד בחורה אלא שהוא בזמן הזה דרבנן, ולא יעקור. ואי אמרת: "פירות שמיטתא", - שמע מינה דבעי להחיר גוף משרי שמיטתא" ולא אמר: "עבודת קרקע ג"כ, והיינו דאוזיל לטעמיה, דאמר שמיטה לכל פרטיה, דהיינו עבודת-קרקע ג"כ, ומה שאין מספיקין להשתמש בהם לאחר שביעית, אלא שהוא לאו מחמת קדושת השנה, בלא צוואת הכרכה של השנה השביעית, - וזהו רק על הכלל כולו, אבל להחשודים על הספיחים מספיקים להם הספיחים האסורים בצירוף המוחרים, אחרי שהכשירם שהם חרבים, נוהגים איסור בהם מספיחים. לכאורה היה נידולי שביעית לבהמ"ח שהכשירם, נוהגים בהם קדושת השנה השביעית, ואעפ"כ מפורש בתוס': וצריכי את הברכה של השנה השביעית, ואפשר לומר כך מצד זה, אבל מתוך דיוק הלשון, שבתחלה גבי הזהו ספר, אלא לזהשודים על הספיחים מספיקים להם הספיחים האסורים בצירוף המוחרים, אחרי שהכשירם, נוהגים איסור בהם מספיחים. לכאורה היה נידולי שביעית לבהמ"ח שהכשירם, נוהגים בהם קדושת השנה השביעית, - וזהו רק על הכלל כולו, אבל להחשודים על הספיחים מספיקים להם הספיחים האסורים בצירוף המוחרים, אחרי שהכשירם שהם חרבים

אומר: יובל אע"פ שלא שמטו ואע"פ שלא שלחו, יובל אע"פ שלא שלח ושמט? ת"ל, דבר, ר' יהודה, ר' יוסי אומר: יובל אע"פ שלא תקעו. יובל אע"פ שלא שמטו ואע"פ שלא שלחו, יובל אע"פ שלא שלח ושמט? ת"ל דבר, דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומר:

אם היתה מזדמנת, אפילו באמצע יובל, איזו ערבוביה בארץ, מפני מלחמות וגייסות וכיו״ב משבושי מדינה, עד שנתבטל סדר החלוקה ואין כ״א מכיר את חלקו, אז באותו הזמן השמיטה בטלה, ומ״מ כשמגיע מנין השנים מהיובל שעבר, וכבר נתישב הדבר וחזרו איש על מקומו, הם כבר חיבים ביובל אע״פ שהיו פטורים מהשמיטה, וכין שהוחל יובל להמנות מראשית השמיטה הראשונה י״ל שאין הפסק מעכב. ובזה מתפרשת היטב ברייתא זו דיובל אע״פ שאין שמיטה כדעת חכמים דר׳ יהודה, דאמרי: ״שביעית אע״פ שאין יובל״, דהיינו אע״פ שאין חיוב יובל ודלא כרבי, והיובל אינו נוהג אא״כ יש עמו שביעית - היינו ח ו ב ת שביעית. ומשום הכי לא רצו לתרך אליבא דר״מ, דשביעית בזה״ז דרבנן משום שאין יובל, וזהו רק לדעת ר״מ אבל סתמא דתלמודא י״ל דכרבי סבירא ליה, מדלא הובאה ברייתא זו בגמרא.

אלא דבלא״ה קשה אל מאי דאמר כאן בפשיטות ״הא דאורייתא והא דאורייתא״: הלא בנוטע קיימינן ואנן הרי קיימא לן, שרק שתי האבות, זריעה וקצירה, ושתי תולדותיהן, זמירה ובצירה, רק הן אסורות מן התורה, אבל כל יתר האבות והתולדות שלהן אינן אסורות כ״א מדבריהם, כד׳ הרמב״ם (פ״א ה״ב ג׳), וכן מבואר שם (בהלכה ה׳) בדברי הרמב״ם, שנטיעה היא מהעבודות שאם עשה אותן מכין אותו מכת־מרדות, א״כ איך אמר על הנוטע בשביעית ״הא דאורייתא והא דאורייתא״? ויש לומר, שבכלל נטיעה כלולים שני אופני הנטיעה: נטיעת עץ ע״י ענף ושרש הנשתל בקרקע, וגם ע״י גרעין[3] או פרי שהם מוציאים את האילן, - שניהם הם בכלל נטיעה. וכן הוא לשון המשנה (ערלה פ״א מ״ט): נוטעין יחור של ערלה ואין נוטעין אגוז של ערלה״. ונטיעה זו, שע״י גרעין או פרי, פשוט הוא שהיא נקראת זריעה לגבי איסור שביעית, כיון שהיא דרך זריעה ולא דרך נטיעה, - כלשון הרמב״ם (כלאים פ״א ה״ו); וכן מותר לערב זרע אילנות ו ל ז ר ע ם כאחד״, - ומדלא מחלק כאן בגמרא בנוטע גופיה בין נוטע יחור לנוטע אגוז וכיו״ב, שמע מינה, דבחדא מחתא מחתינהו ובכל גווני, בין בשוגג בין במזיד יעקור ומקשה שפיר: ״הא דאורייתא והא דאורייתא״.

ובריייתא דספרי (פ׳ ראה סי׳ קי״א) גם היא נראית דאזלא אליבא דרבי,

3. ע׳ שו״ת משיב דבר ח״ב סס״ו, ס׳, ועי׳ להלן קונטרס אחרון סי׳ ו׳.

ומצטרפת להוכיח דהכי הויא סוגיא דעלמא. דהכי תנינן התם ״שבע שנים, - יכול שבע שנים לכל אחד ואחד? הרי אתה דן: חייב שבע שנים בשמיטה, וחייב שבע שנים במלווה, מה ,שבע שנים׳ האמור בשמטה שבע שנים לכל העולם אף ,שבע־שנים׳ האמור במלוה שבע שנים לכל העולם. או כלך לדרך זו: חייב שבע שנים בעבד עברי וחייב שבע שנים במלוה, מה ,שבע שנים׳ האמור בעבד עברי שבע שנים לכל אחד ואחד אף ,שבע שנים׳ האמור במלוה שבע שנים לכל אחד ואחד. נראה למי דומה: דנין דבר שתלוי ביובל מדבר שתלוי ביובל ואל יוכיח עבד עברי שאין תלוי ביובל״. הרי מוכח דהיא נמי אזלא בהא שיטתא, דשביעית ביובל תליא; וה״ק: דנים דבר התלוי ביובל, היינו שמיטת־כספים, שהיא תלויה ביובל, ע״פ ההיקש דשמיטת כספים לשמיטת קרקע דיובל, מדבר התלוי ביובל, היינו שמיטת קרקע, שגם היא תלויה ביובל, ואל יוכיח עבד עברי שאינו תלוי ביובל,היינו אע״ג דאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג (ערכין כ״ט א׳) מ״מ אין י צ י א ת ו תלויה ביובל, שאם קנה עבד עברי בזמן שהיובל נוהג והוא נתעכב אצלו אחר ביטול היובל י״ל שלא נפקעה משום כך עבדותו ולא זכותו לצאת בשנה השביעית, משא״כ בחובת הפקעת המלוה, וחובת שביתת הקרקע מצד אפקעתא־דמלכא דשביעית, שפעולת המצוה בעצמה תלויה ביובל.

כן הוא לפי הגירסא הישנה בברייתא זו בספרי. אבל הגר״א ז״ל הגיה ״שמיטה״ במקום ״יובל״, וכתב על זה בספר ״בית־הלוי״, שהגהה זו מוכרחת מצד שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג והוא א״כ דבר התלוי ביובל, - ומצד זה איני רואה כל הכרח לפי, שכמו שנתבאר, תתפרש כראוי הגירסא של ״יובל״, ולאידך גיסא גירסא ד״שמיטה״ צריכה ביאור, דכיון שהוא מסופק מתחלה שמא שבע שנים דמלוה היינו שבע שנים לכל אחד ואחד, א״כ הלא אין ״שבע־שנים״ דמלוה תלוי בשמיטה כלל, וכונת מה שאמר ״שתלוי בשמיטה״ היא לפי זה, בהכרח, שהשמטת מלוה תלויה בחובת שמיטת קרקעות, מפני ההיקש, ואל יוכיח עבד עברי, שאינו תלוי ב ח ו ב ת שמיטת קרקעות. ואם נאמר, שהכרח הגהה זו הוא ממה שקשה על גירסא דיובל מדאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, א״כ הלא בודאי כבר נוהגת גם שמיטה מכיון שהיובל נוהג, כשנוהג דין עבד עברי, שהרי אי אפשר כלל להצטייר שום חיוב של יובל בלא חובת שמיטה, - אלא אם נאמר כמ״ש לעיל,

ופטורה מן התורה משמעות ומשמעות יוצאת שהרי אינה ,יוצאת אלא מן הכלי .ויכין
ש ו ב ב ה ו ל ם ב ם ל ט ק ל ן ש ל ז ק ן ל ב ן ה ר א ל ן ל ל ו ן ל ן ל ן ל

וכבר מצינו בחלוית בארץ, ואם אם מלולנו בזה דבכמה דברים חלינן לחו"ל הוא אין לדון ק"ו ואין ראיה מזה, ועוד דאי אפשר לומר כלל דמה שנתחדש בחו"ל בזמן הזה ישאר כן לעולם, אדרבה לכאורה נראה דבכל מקום שנתחדש בחו"ל בזמן הזה אין לנו לומר שכן היה בזמן חז"ל, ואם נתחדש בזמן הזה בחו"ל ודאי שלא היה בזמן חז"ל, ואם כן אין לנו לומר שכן היה בזמן חז"ל, ואם כן אין לנו לומר שכן היה בזמן חז"ל, ואם כן אין לנו לומר שכן

ישבו, ובכל יום מוסיפין בהם עד שיגיעו לשבעה ביום השביעי. ואחר כך חוזרין ומתחילין מיום אחד בשבוע ועד שבעה בשבוע הבא, וכן תמיד עד שיגמרו כל ימות השנה.

ואין מתחילין לספור אלא מיום ראשון בשבוע, ואין מתחילין לספור אלא מיום שיש בו ביום ובלילה שלאחריו שבעה שלמים

כלל אפילו מדרבנן, לחזיב ליה משום דבעי לחזיב ליה משום כספים שיהיה יכול ונידון,
שמשמעו על הרי"ף בגיטין פרק השולח, שבזמן שמטת כספים אין שמטת כספים בשביעית
שהיא מן התורה - לפיכך אפשר לומר לא"ד ג"כ שהראב"ד קאים בשיטתו
כלל אפילו מדרבנן, משום דבעי לחזיב ליה משום שמיטת כספים, ולא תסר משום שמט, הכל
שמצאו מקובצים באר"ץ ס"ל להראב"ד, דלא קי"ל כרבי אלא כרבנן, לחזיב
החיקש של שמטה לחובל - ס"ל להראב"ד קי"ל כרבי יהושיע עליה. ובזה - לא על דבר עצם
הרי זה נחשב הקיבוץ של עזרא לכל יהושיע עליה. ובזה - לא על דבר עצם
שהיא מן התורה - לפיכך אפשר לומר לא"ד ג"כ שהראב"ד קאים בשיטתו
שבשעתו על הרי"ף בגיטין פרק השולח, שבזמן שמטת כספים אין שמטת כספים בשביעית
מדרבנן, לחזיב כתב הוא, שלדידן דקי"ל כרבא הוא מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
מישראל נאחזים בארץ, עד שבירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) נחלקו ר' אלעזר
ורי"ו אם רוב קרקעות של ארץ ישראל או של רובם היו בידם של נכרים,
שמצאו מקובצים מכל השבטים בימי עזרא, וגם אחר חורבן בית שני מ"מ נשארו רבים
דפליגי עליה ואמרי שבעיניהא, סבירא ליה שכיון שהיו מדרבנן, שמנה
יובלות וקיים דברים כמה דברים החלוים בדי לקדש שמיטין. ותכפים, דשמע לן
מדרבנן כיון שמ"מ יש שם מקצת מכל שבט ושבט ונמצא ב"ד הגדול, שמנה
ושבט, ולכן יובל לא נהג אז מן התורה אלא מדרבנן, ומכולא גם שביעית היא
עליה, שצריך שידיו באמת כל ישראל בארץ, וכאן היו רק מקצת מכל שבט
מדרבנן, ולכן יובל לא נהג אז מן התורה אלא מדרבנן, ומכולא גם שביעית היא
דפליגי עליה ואמרי שבעיניהא, סבירא ליה שכיון שהיו מדרבנן, שמנה
מקובצים מכל השבטים בימי עזרא, וגם אחר חורבן בית שני מ"מ נשארו רבים
מישראל נאחזים בארץ, עד שבירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) נחלקו ר' אלעזר
ורי"ו אם רוב קרקעות של ארץ ישראל או של רובם היו בידם של נכרים,
שמצאו מקובצים מכל השבטים בימי עזרא, וגם אחר חורבן בית שני מ"מ נשארו רבים
לא נמצא מפורש בלשון התשובה בפ"ת, אבל בשאמת שמכין שהלא
שבמקום שהחזיקו עליו בכל היו מה"ת גם בזמן הזה. אבל בשאמת, מכין שהלא
מדרבנן - רק שעל דברי הרמב"ם, שאין פרוזבול מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
כתב הוא, שלדידן דקי"ל כרבא הוא מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
מדרבנן, לחזיב כתב הוא, שלדידן דקי"ל כרבא הוא מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
הרמב"ם שם: "משרבו האנסין החזיר לזרוע השביעית דברים שצריכים לזן
עבדי המלך בלבד", כתב ע"ז בהשגה: "אנו קבלנו: האנסין - ארנונא, שנוטל
המלך חומש מפירות הארץ ומי שאינו עובדה וגולין אותה ממנו, ומהמקומות
שלא התזיקו בהם עולי בבל, לא היתה שביעית נוהגת בהם אלא מדבריהם,
בהם החזירו לעבוד מפני האונס, אבל לא בהם שהחזיקו", ומזה נראה שסובר
שבמקום שהחזיקו עליו בבל היו מה"ת גם בזמן הזה. אבל באמת, מכין שהלא
לא נמצא מפורש בלשון התשובה בפ"ת, שבזה"ז היא נוהגת
מדרבנן - רק שעל דברי הרמב"ם, שאין פרוזבול מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
הרמב"ם שם: "משרבו האנסין החזיר לזרוע השביעית דברים שצריכים לזן
עבדי המלך בלבד", כתב ע"ז בהשגה: "אנו קבלנו: האנסין - ארנונא, שנוטל
המלך חומש מפירות הארץ ומי שאינו עובדה וגולין אותה ממנו, ומהמקומות
שלא התזיקו בהם עולי בבל, לא היתה שביעית נוהגת בהם אלא מדברים,
בהם החזירו לעבוד מפני האונס, אבל לא בהם שהחזיקו", ומזה נראה שסובר
שבמקום שהחזיקו עליו בבל היו מה"ת גם בזמן הזה. אבל באמת, מכין שהלא
לא נמצא מפורש בלשון התשובה בפ"ת, שבזה"ז היא נוהגת
מדרבנן - רק שעל דברי הרמב"ם, שאין פרוזבול מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
כתב הוא, שלדידן דקי"ל כרבא הוא מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא
מדרבנן, לחזיב כתב הוא, שלדידן דקי"ל כרבא הוא מועיל בכל זמן, אפילו בזמן שהיא

"אבל לדידן דקי"ל כרבי, דאפילו בזמן שהיו נוהגין בה מה"ת אין נוהגין בה עכשיו אלא מדרבנן,
אם כן לדעת הרמב"ם ומשלחן ערוך, מוכח מזה שאין שביעית נוהגת בזמן הזה
מהתורה כלל, אפילו מדרבנן. ולכאורה צ"ע, דהרי בפ"ת כתב בשם הרבה אחרונים
שמנהג כל ישראל לעשות פרוזבול בשביעית, ואם כן מוכח מזה שנוהגת בזמן הזה
מדרבנן, ואיך כתב הרמב"ם שאין נוהגת בזמן הזה אפילו מדרבנן. ונראה
לומר, דהנה בשביעית ישנם ב' דינים: א) שמיטת כספים, שכל מלוה שעל זמן
שביעית נפרעת בשביעית, ואינו יכול לתבוע אחר השביעית. ב) שמיטת קרקעות,
שאין לעבד את הקרקעות בשביעית, ומה שצומח בשביעית הוא הפקר לכל אדם.
ולכאורה הנה בזמן הזה שאין שמיטת קרקעות נוהגת אפילו מדרבנן, מכל מקום
שמיטת כספים נוהגת מדרבנן, כמבואר בפ"ת. אבל באמת, אין שמיטת כספים
נוהגת מדרבנן, כמבואר בפ"ת. ונראה לומר, דהנה בשביעית ישנם ב' דינים: א)
שמיטת כספים, שכל מלוה שעל זמן שביעית נפרעת בשביעית, ואינו יכול לתבוע
אחר השביעית. ב) שמיטת קרקעות, שאין לעבד את הקרקעות בשביעית, ומה
שצומח בשביעית הוא הפקר לכל אדם. ולכאורה הנה בזמן הזה שאין שמיטת
קרקעות נוהגת אפילו מדרבנן, מכל מקום שמיטת כספים נוהגת מדרבנן,
כמבואר בפ"ת. אבל באמת, אין שמיטת כספים נוהגת מדרבנן, כמבואר
בפ"ת. ונראה לומר, דהנה בשביעית ישנם ב' דינים: א) שמיטת כספים, שכל
מלוה שעל זמן שביעית נפרעת בשביעית, ואינו יכול לתבוע אחר השביעית.
ב) שמיטת קרקעות, שאין לעבד את הקרקעות בשביעית, ומה שצומח בשביעית
הוא הפקר לכל אדם. ולכאורה הנה בזמן הזה שאין שמיטת קרקעות נוהגת
אפילו מדרבנן, מכל מקום שמיטת כספים נוהגת מדרבנן, כמבואר
בפ"ת. אבל באמת, אין שמיטת כספים נוהגת מדרבנן, כמבואר
בפ"ת. ונראה לומר, דהנה בשביעית ישנם ב' דינים: א) שמיטת כספים, שכל
מלוה שעל זמן שביעית נפרעת בשביעית, ואינו יכול לתבוע אחר השביעית.
ב) שמיטת קרקעות, שאין לעבד את הקרקעות בשביעית, ומה שצומח בשביעית
הוא הפקר לכל אדם. ולכאורה הנה בזמן הזה שאין שמיטת קרקעות נוהגת
אפילו מדרבנן, מכל מקום שמיטת כספים נוהגת מדרבנן, כמבואר

תסירות כמו שמיטת כספים לדעתו בהשגה זו ל"ד הגר"ל כיון שאין לו ב"ד הגדול.

ב"פ זה אין לנו שום הוכחה, שתהי' דעת הראב"ד לחלק בין שמיטת כספים לשמיטת קרקעות, יתכן שגם בפרט בשדה אין ראיה כלל לשמיטת קרקעות מן התורה, אם יסוד העבודה לגמרי הוא תעקר אם יתיר ורבנן לא השוו, וגם (כתובות נ, ב) אמרינן לא פליגי אלא בזמן שעל כולם היתה הארונא, ודא קיימא לן בחלק בין ארונא לארונא לגמרי, אבל בזמן שגזרו לא יתכן שגזרו על חלק מזה, וכמו שכתב הרמב"ם לא מסתבר לי לחלק בין שפה", ואחד בדיין לכן חלק בין דרבנן, וכ"ז שנוגע נתגזה מה"ת וכשמסתפקה לגמרי.

ולמעשה קרקעות בפרט שתחי' דעת הראב"ד לחלק בין שמיטת כספים לשמיטת קרקעות, יתכן שגם בזמן הזה אין לנו שום הוכחה,

המקומות, שיש מקומות שהתירו בהם משום ארנונא ויש מקומות שלא התירו והיתה שביעית נוהגת שם בכל פרטיה, כדי שלא תעקר תקנתא דרבנן מכל ארץ ישראל, וכיון דתרומ״ע היא בזה״ז מן התורה לדעת הראב״ד בהשגתו על הרמב״ם (הלכות תרומות סוף פ״א), שזהו בודאי דוקא במקומות שהחזיקו בהם עולי בבל, דסוגיאן דעלמא היא שקדושה ראשונה לא קדשה לע״ל, הרי מצינו שיש חילוק בין קדושת המקומות שהחזיקו בהם עולי בבל לבין קדושת המקומות שלא החזיקו בהם רק עולי מצרים ולא עולי בבל, לכן השאירו תקנת שביעית במקומות שהחזיקו בהם עולי בבל, משום עיקר הקפידא שלא תעקר מקמי גזירתא דארנונא, ובמקומות שלא החזיקו בהם התירו משום ארנונא. וכשאמר הראב״ד, שבמקומות שלא החזיקו עולי בבל לא היתה שביעית נוהגת אלא מדבריהם, לא מסיים על זה, שבמקומות שהחזיקו היתה נוהגת אז מן התורה, ואין כונתו למידק מינה שהוא דוקא על מקומות שלא החזיקו, ובמקומות שהחזיקו נהגה מן התורה, אלא קושטא דמילתא נקט, שלא היתה נוהגת בהם שביעית אלא מדבריהם, ולכן הקילו בהם, אחרי שהם מחולקים מכל ארץ ישראל במה שכבשום עולי בבל, ונשאר בזה חלק מתקנת חכמים בקיומו - במקומות שהחזיקו, אלא שיש בהם במקומות שהחזיקו דברים יתרים בקדושה מבמקומות שלא החזיקו, שלפיכך הניחו את חיוב השביעית, כדי שלא לעקור התקנה דוקא באלה המקומות, ולא שייך לומר ע״ז ״מאי חזית״.

הלשון הוא אמנם נדחק קצת ע״י זה; אבל אם נרצה להתאים את דברי הראב״ד בהשגותיו עם אותם הדברים שלדעת ״יש חכמים״ שבהר״ן, שיהיו מותאמים ג״כ ע״פ הגמרא דמו״ק וסוגיות הירושלמי דשביעית ודגיטין הנ״ל, שבזה אנו צריכין לדברי הראב״ד בהשגות על הרי״ף דגיטין, - נהי׳ צריכים לדוחק זה ומוכרחים לסבול אותו. אך באמת אפשר לומר, שב״יש חכמים״ אין כונת הר״ן ע״ד הראב״ד כלל בזה, ודעת אלה החכמים המוזכרים בר״ן בשם ״יש חכמים״ אינה מתאמת כלל עם שיטת הראב״ד בזה. דעת הראב״ד היא באמת, כמ״ש, שכשהיה נוהג יובל היה נוהג מן התורה, וזה הי׳ עד זמן ביטול ב״ד הגדול, וכשנתבטל נתבטל לגמרי, שלא מצינו שתקנו חכמים שמיטה רק למ״ד שנהגה בזמן בית שני מדרבנן, אבל לדידן, דלדעת הראב״ד סבירא לן בהא מילתא כחכמים ובעיקר הדבר שיובל ושמיטה תלויים זה בזה כולי עלמא ס״ל כרבי, אין לנו כ״א שמיטה של תורה לבדה. ודעת חכמים אחרים היתה,

שבזמן בית שני הי׳ נוהג יובל מדרבנן, וה״ה לאחר החורבן כ״ז שהי׳ קבוע ב״ד הגדול, ואחר־כך נתבטל לגמרי, ועל סברתם הוא שמדבר שם הר״ן.

אולם הגאון בעל ס׳ בית־הלוי הקשה לדעת הראב״ד מסוגיא דערכין (ד׳ ל״ב), דאמרינן שם: מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי־חומה אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה, ופריכנן בגמ׳ אח״כ: ומי מנו שמיטין ויובלות, השתא משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות, - עזרא, דכתיב ביה, כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות וששים, הוה מני?, ולדעת הראב״ד, שכשאין יובלות אפילו מדרבנן אין גם שמיטה אפי׳ מדרבנן, הלא אפשר הי׳ לתרץ, שמנו יובלות לקדשם כדי שיוכלו להנהיג גם שמיטין והיו שניהם שוים מדרבנן. ומכאן רצה להוכיח שם, שלדעת הראב״ד תהי׳ סוגיא זו סוברת, דמה״ת אפשר לשמיטה להיות בלא יובל, וכל הסוגיא דהכא בדאורייתא עסקה, לכך פריך ומי מנו שמיטין ויובלות, ומשום דאפשר לשמיטה להיות בלא יובל מה״ת על־כן מתרץ רק שמנו יובלות לקדש שמיטין, כדי שיהי׳ חשבון השמיטין וסדרם במקומו, אבל משום קדושת שמיטין אפשר לה להיות בלא יובל גם מה״ת. אכן על זה י״ל, כי המנין של השמיטין והיובלות מצוה בפני עצמה הוא באמת, כדאמרינן בתורת־כהנים: ״וספרת לך - בב״ד״, וכמו גבי מצות המנין של ספירת העמר דאמרינן (מנחות ס״ו א׳) ״אמר אביי, מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי״ - כן גם כאן י״ל ששתי מצות הן: למנות לשנות השמיטה ולמנות לשנות היובל, ואמרינן בתו״כ: ״ומנין שיספר לשני שבוע? ת״ל: ״והיו לך שבע שבתות השנים״, מנין שיספר לשני יובל? ת״ל: ״והיו לך תשע וארבעים שנה״. וכן כשם שבספירת העמר אמרינן במנחות שם: ״אמימר מני יומי ולא מני שבועי, זכר למקדש הוא״, דהיינו משום דס״ל שספירת העמר בזמן שאין מקדש היא רק מדרבנן לכן אין חובה למנין שני המספרים, ואולי נכון לא למנות רק מספר אחד כדי להראות כאן חילוק בין דאורייתא לדרבנן. ומטעם זה מדיק ג״כ בגמרא דערכין שם, שמנו ש מ י ט י ן ו י ו ב ל ו ת כדי לקיים מצות ספירה המסורה לב״ד, ופריך ״ומי מנו״, דכיון שבודאי לא הי׳ נוהג מה״ת, אפי׳ אם הנהיגו מדרבנן את שניהם, מ״מ המנין צריך להיות רק זכר ליובלות, ולא הי׳ צריך למנות רק שנות היובל לבדם, ומתרץ שבאמת רק ״מנו יובלות לקדש שמיטין״, והמנין שלהם

שמטה ונהגו כולל כ״א מצדדי לומר ,ומיהו דוקא בשמטת כספים ולא
ועוד שם בספר בית־הלוי הוא מצדד לומר שהראב״ד ,ז״ל ,בכללו
בסוגיא דערכין ,ו״ל דה״ה לתוכחת כספים כשמ״ל בכה״ג.
רש״י ,שהוא אע״פ שלא היה נוהג יובל מצד דדין. א״כ לי״ל שפיר פריך
יובל״ לא כתוכחה ,שהוא אע״פ שלא נתקיים דין היובל בתמיאם ,אלא כפי
שהיובל ,והיו תוקעין ומשלחין עבדים ושדות חוזרות לבעליהן זכר ליובל,
אבל עכשיו ,שאין שם ב״ד שמקדשין אותו ולא תוקעין ,אין היובל נוהג כלל,
אלא עכשיו ,שאין שם ב״ד שמקדשין אותו ולא תוקעין ,אין היובל נוהג כלל,
ולפיכך היתה שמטה נוהגת בין בעבודת קרקע בין בשמיטת כספים,
אבל עכשיו ,שאין שם ב״ד שמקדשין אותו ולא תוקעין ,אין היובל נוהג כלל,

על שמטת קרקע ,שבה סיבב לעניין שמיטת כספים ,ולא
מן־התורה. ולא
ה״ז רק למנות היובל ,ומאליה לא שמטת כספים נוהג זה גם קודם
אבל לא
שמטת כספים נוהג מן־התורה ,ומאליה ,בזמן שאין יובל ,אבל לא
ה״ז ,

לא מוקים לתקנתא דחלל כרבי ונראה מזה דאבא לא אבדו דבכל כרבי יבנה לקמן בגמ׳ ובמשנה על הרמב״ם פ״א משלכתחי׳ ובמ״ל עד שיעשה אבו שם ושלמעשה אין חילוק בדמיהם דמ״מ לעשות מלשעבר ובמ״ל ד״ה ראוי שהוא לאפוקי מדברי הי״מ דס״ל דבכל כרבי אפילו לכתחי׳ ולא עדיף כרבי מכרבי יהודה אלא מדמיהם לעיקר מצאים לדבריו ועי׳ בלח״מ ובמ״ל ד״ה ואפילו דמיירי דוקא בשהיה קדושת שבת בשעת הנחת העירוב ולא בשהיה קדושת יו״ט

ז

בירורם של דברי הראב״ד, שמנהג דורות האחרונים בקדושת שביעית הוא ממדת חסידות, השגת הרמב״ן על זה ודברי הרמ״א, ע״פ זה, שאין מהם שום הוכחה לחלק בדין שמטה בין כספים לקרקע.

הראב״ד כתב בהשגות על הרי״ף שם, על פי שיטתו הנ״ל, שמה שנהגו בדורות האחרונים לקיים מצות שמטה בארץ־ישראל זהו רק מצד מדת־חסידות, שהרי מעיקר הדין לא נתחייבו בה לדעתו. ועל זה השיב הרמב״ן, שם בספר הזכות, שאין שייכת בזה כלל מדת חסידות, והרי ״כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט״.

והנה באמת הדעת נוטה, שמי שמחייב את עצמו במצוה, שאינו חייב בה, אינו בכלל הדיוט, ואדרבא הריהו מקבל שכר. ובירושלמי דמכילתין (פ״ו ה״א) אמרינן: ״אמר ר׳ אלעזר: מאליהן קבלו עליהן את המעשרות. מה טעם? ,בכל זאת אנו כורתים אמנה וכותבים על החתום שרינו לויינו וכהנינו׳. מה מקיים ר״א ,ואת בכרות בקרנו וצאנינו׳? מכיון שקבלו עליהן דברים שלא היו מחוייבים עליהן, אפילו דברים שהיו מחויבים עליהן העלה עליהן כאילו מאליהן קבלו עליהן. מה מקיים ר׳ יוסי ב״ר חנינא ,ובכל זאת׳ מכיון שקבלו עליהן בסבר פנים יפות העלה עליהן הכתוב כאילו מאליהן קבלו עליהן״. - משמע מזה, שמי שמקבל על עצמו מאליו מצוה שאינו חייב בה נוספת בו מעלה גדולה יותר ממי שחיבתו תורה על זה, ולא פליגי, לפי זה, ר״א ור״י בר חנינא אדר׳ חנינא, רבו ואביו, דאמר ״גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה״. כי המצווה ועושה עדיף מצד עצם קיום המצוה, אבל מצד ערך הקבלה שבלב גדול יותר המקבל על עצמו מאליו, שבזה מורה על אהבת השם יתברך ואהבת מצותיו הנטועה בלבו, ולא כן העושה מה שהוא מחויב בו, שהוא מ ו כ ר ח לעשותו, מפני שחיבתו תורה בכך. ואע״ג, שלברך על המצוה, שהוא מחייב את עצמו ומצד הדין הוא פטור ממנה, חולקים בזה רבים על התו׳ (ר״ה ל״ג א׳ ד״ה הא), שכתבו שיש לברך עליה, מ״מ בעיקר הדבר אינם חולקים, דמצוה הוי.

אך בהשגת הרמב״ן יש לומר, שבאמת כלל זה ש״כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט״ הוא הולם יותר את שמטת כספים בזמן הזה, שהיינו הזהירות בפרוזבול, שהרי סוף־סוף אין זה חיוב מצוה כ״א הפקעת מצוה,

שכותבים פרוזבול ומפקיעים בזה את המצוה של תורה כדי שלא לעבור עליה, ואדרבא האמר שמואל על הפרוזבול שהוא ״עולבנא דדייני״, אלא שעל צד ההכרח הוזקק הלל לתקן תקנה זו, - מה שאין כן בשמטת קרקע. ומ״מ יש לומר שכיון שרצו להחזיק במצות שביעית במדת־חסידות, מצד חבת־הקדש של המצות התלויות בארץ, באו להחזיק משום כך גם בתקנת פרוזבול בחוץ־לארץ, כאמוראי בתראי דבבל. ובודאי גם אחרי הכרזתו של רבי ינאי: ״פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא״, נמצאו עוד רבים שלמי אמוני ישראל, שלא השתמשו בהיתר זה למעשה, והחמירו על עצמם לקיים את השביעית כהלכתה, אע״פ שהיה עליהם עול הארנונא, ועליהם אמרו במדרש רבה (פ׳ ויקרא פ״א): ״גבורי כח עושי דברו, אלו שומרי שביעית: חמי חקליה ביירה, כרמיה ביירה, ויהיב ארנונא ושתיק״, ולגבייהו בודאי הוי מדת־חסידות. ואע״פ, שבמקור־הדין של ״כל הפטור מן המצוה ועושהו נקרא הדיוט״, בירושלמי (ברכות פ״ב ה״ט; שבת פ״א ה״ב) משמע מפורש, שאפילו במצוה גמורה, שנפטר האדם ממנה ע״י איזה תנאי, אמור כלל זה, דאמרינן ליה התם גבי המחמיר על עצמו להתפלל באמצע סעודתו, אע״פ שאמרו חכמים: ״ואם התחילו אין מפסיקין״, וכן מדמה שם לחתן הפטור מק״ש אם קורא, - הנה יש לחלק, שבמצוה שהפטור שלו ממנה הוא מקריי, ועוד יבא זמנו להתחיב בה מן הדין, יש בזה הדיוטות במה שהוא עושה בזמן הפטור, שמורה שכל אפין שוין לדידיה שגם בעת החיוב אינו ניכר שעושה מפני הצווי; אבל אם הפטור הוא לגמרי, שאין לו לפי המצב לקיים המצוה כלל, ונפשו צמאה לדבר ה׳ לקיים המצוה אע״פ שאינו מצווה אין זה הדיוט אלא טוב וישר, ויש בזה ודאי מדת חסידות, ודומה הדבר לאבות שקימו כהת״כ עד שלא נתנה. ואצ״ל כשהפטור הוא מפני הדחק, וגבורי כח עושי דבר ה׳ מתגברים על הדחק לקיים המצוה. והוא דומה לטומאה דחויה בצבור, דכל מה דמצינן לאהדורי אטהרה מהדרינן. גם הא ד״כל הפטור מה״ד ועושהו נקרא הדיוט״ במחלוקת הוא שנוי, ותימא שהרמב״ן הביאו בפשיטות כדבר מוחלט.

ובזה יתישרו גם דברי הרמ״א. מה שבחשן־משפט (סי׳ ס״ז ס״א בהגהה) מביא דעת הרז״ה והראב״ד, בלמוד־זכות על האנשים שאין עושין פרוזבול, שעל דעה זו הם סומכין שבזמן הזה גם מדרבנן אינו משמט, - וביורה־דעה (סי׳ של״א, סי״ט) כשפסקו הטור והמחבר, ששנת־השביעית היא כולה הפקר ואין

טומאת שרצים וטומאת נבלות, ואפילו הכי אין מטמא במגע ומשא, אלא שמטמא בהסט, כדתנן בפרק ב' דטהרות (משנה ב') הנוגע בנבלת עוף טהור ובשרצים טמא עד הערב, ואם נשא אינו מטמא בגדים, ואם נשא בגדים אינו מטמא אדם, ואם נשא כלים אינו מטמא כלים, ואם נשא אוכלין ומשקין אינן מקבלין טומאה, ואם נשא אוכלין ומשקין טהורין אינן מטמאין אוכלין ומשקין טהורין, ואם נשא אוכלין ומשקין טמאין אינן מטמאין אוכלין ומשקין טהורין, ואם נשא אוכלין ומשקין טמאין אינן מטמאין אוכלין ומשקין טמא

החורבן, אבל אם נאמר שקדושה שניה לא בטלה, ומה שהשביעית היא דרבנן הוא רק מכח בטול היובל, והארץ בקדושתה עומדת, אז הוי כמידי דאורייתא. הנה עצם הדבר אינו מוכרע, והסברא, שאם בטלה קדושת הארץ שוב אין שייך חיוב המצות לענין של תורה משום דהויא כחו״ל, ואם לא בטלה קדושת הארץ, אלא שאין אנו מקיימים שמיטה מפני ביטול היובלות, אז המצוה שייכת לנו בעיקרה, ומה שאנו מקימים אותה גם מצד תקנת חכמים הוי כמידי דאורייתא, - אין זו סברא ברורה. דממה־נפשך: אם ניזיל בתר כללות קדושת הארץ, הרי הדבר ברור - וכדלקמן בד׳ כפתור־ופרח - שלעולם עומדת היא ארץ ישראל בקדושתה הכללית, אפילו אם המצות מופקעות ממנה, כמו שהיתה עומדת בקדושתה מעולם ובימי האבות אע״פ שלא נתחיבה עדיין במצות התלויות בארץ. ואפילו אם נאמר, שהיחש הרוחני לקדושת המצות עושה את חיובנו דמדרבנן כחיוב של תורה, הרי אפילו בימי האבות יש יחש לקדושת המצות עם ארץ־ישראל, וכדברי הרמב״ן (בראשית כ״ו ה׳) שעיקר מה שקימו האבות כהת״כ היה בארץ ישראל, שמפני קדושתה שייכת היא לקדושת המצות לעולם, וכמו־כן היא שייכת יותר לקדושתן גם אחר שנתבטלה ע״י החרבן הקדושה הנוספת; ממילא משמע שכשנבא לדון מצד היחש הכללי של קדושת הארץ אין הבדל אם ביטול חובת השמיטה הוא מפני ביטול היובל או מפני החורבן. ואם עיקר הדבר, שתעשה כאן תקנת חכמים כמידי דאורייתא, הוא תלוי בביטול קדושת המצוות בפרטיות, אף אנו נאמר שכל מצוה שבטלה בטלה קדושתה הפרטית וכמשכ״ל, וכשבטלו היובלות בטלה קדושת־הארץ הפרטית שלגבי יובלות, וכשבטלו השמיטין מן־התורה ע״י ביטול היובלות בטלה קדושת־הארץ הפרטית שלגבי שמיטין. ואם נאמר בכל מצוה, שביטולה מה״ת בא ע״י ביטול היובלות בטלה קדושת־הארץ, שכשהיא נוהגת מדרבנן אין לדון אותה בחומר של־תורה לדיני ספקות וכיוצא־בזה, הוא־הדין שאין לדון כן בשביעית לכל הדעות, בין לדעת האומרים שביטולה מה״ת בא מפני ביטול היובל ובין לדעת האומרים שהוא מפני החורבן. ואפילו לפי דבריו של הגאון ביה״ל ז״ל אין סברתו שייכת רק אם נאמר, שהשמיטה חלה באותה שנה עצמה, שהיתה ראויה לחול בה אם היתה נוהגת מן־התורה, וזהו רק להפוסקים כר״י, אבל להפוסקים כחכמים הרי שנת־השביעית הנהוגה אצלנו, ע״פ מדת התורה, היא שנה של חול ברוב השנים של השמיטות, כיון שחסרה שנת היובל, א״כ בודאי אין לה חומר

של־תורה כלל, ודמי כאילו היה הביטול מצד החרבן, לפי סברתו.

וכן הרמב״ן שטען על הראב״ד, שמה שנהגו בדורות האחרונים לקיים מצות שמיטה אין זה ראוי להיות בכלל מדת־חסידות, ד״כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט״, נראה שכתב כן, לפי שלדעת הסוברים שבטלה שמטה לגמרי, משבטלו יובלות, מפני שאין ב״ד ראוי לכך, הרי הלכה כחכמים, ששנת־השמטה היא לעולם אותה שנה החלה ע״י א מ צ ע י ו ת מנין היובל, ולפי זה הלא אין שום יסוד למנהגנו למנות שמטה בלא יובל, ודומה כאילו עשינו שנה של חול לשנת־שמטה, - לפיכך אין זה כלל מדת־חסידות. והם ז״ל י״ל שהיו סבורים, שהאמוראים החמירו בשביעית, אחר זמן ביטול הב״ד, לפי ח ש ב ו נ ם ע ״ פ ס ד ר י ה י ו ב ל.

ח

בירור דבר השבועה האמורה בנחמיה י׳, שאינה מוציאה את חיוב השמטה בזמן הזה מידי דרבנן

הגאון בעל בית־הלוי ז״ל בא לחדש, שרק אז אפשר לדון את השביעית בזמן הזה למידי דרבנן, אם נאמר שקדושה שניה בטלה, שקודם חורבן־הבית היתה מן התורה ואח״כ נשארה, לחייב המצות התלויות בארץ, רק מדרבנן. אבל לדעת האומרים, שקדושה שניה קדשה לעתיד לבא, אי־אפשר לדון אותה לדרבנן בכל אופן, אפילו אם נאמר שמפני שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת מן התורה, - מפני שכבר קבלו עליהם בימי עזרא אלה ושבועה, כאמור בספר נחמיה י׳, על קיום כללות התורה, ופרטו שם כמה פרטים ובתוכם: ״ונטוש את השנה השביעית״. וכיון שהקדושה לא בטלה ולא נשתנה בזה מאומה מאז, הרי יש עלינו עתה בשביעית חומרא של דברי־קבלה, שהם חמורים מסתם מידי דרבנן וספיקם להחמיר ועוד יש בה דין של קבלת שבועה שקבלו עליהם אבותינו, שהיא מן התורה.

אכן דבריו אלה מפליאים מאד, ויש עליהם כמה תשובות.

א) שהרי אם נאמר, שיש לחוש בחיוב שביעית מצד השבועה הזאת שמימי עזרא, הלא תקשה טובא בסוגיאן דפרוזבול בגמרא דגיטין. כשמתרץ שם אביי, על קושית הגמ׳: ״ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא והתקין הלל דלא

ושמעתי ד' יעקב כמו ע"ש ומרן בלא תרקוד בתקוד לחיוב-תרוי, ומהוא-תרוי לחיוב, ומהוא-תרוי בתחרת
ויהיו שם תרתי דסתרי זה את זה, ולכאורה יש לומר דמרן סבר כמ"ד דמוקצה מחמת חסרון כיס
הוי כלי שמלאכתו לאיסור, ולכן אף שמותר לטלטלו לצורך מקומו, מ"מ כיון שאין מתכוין
לטלטלו לצורך מקומו אלא לצורך שמירה, הוי כמתכוין לטלטלו לצורך איסור, ולכן אסור.

ולכאורה קשה, דהרי בשבת (מג:) מבואר דמותר לישב על גבי מפה שיש עליה מעות, ואף
שמוקצה מחמת חסרון כיס הוא, ואין לומר דשאני התם שהמעות מונחות על המפה, דהרי
בגמרא (שם) מבואר דמותר לישב על גבי מפה שיש עליה מעות אפילו אם המעות מונחות
בכיס, ואף שהכיס מונח על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס,
ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה
מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר
לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב
על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על
המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה,
ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן
הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי
המעות מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות
מונחות על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות
על המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על
המפה רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה
רק על ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על
ידי הכיס, ואפ"ה מותר לישב על המפה, ואם כן הרי המעות מונחות על המפה רק על ידי
הכיס, ואפ"ה מותר לישב

בהם וקבלום עליהם בכלל שבועה זו, לא הי׳ בזה כח של שבועה ממש, כיו־שכח זה לא חל על הדבר הראשון, שהוזכר בעיקר סמוך לשבועה. ואין שייך לומר כאן משום כולל, שתחול גם על קיום התורה שבועה ממש, כמו כולל דברים המותרים עם דברים האסורים דמהני, לפחות, למאן דאית ליה באיסור כולל איסור־חל־על־איסור (שבועות כ״א ב׳, ועיין פרש״י שם ד״ה בכולל), דה״נ השבועה תהני ע״י מה שכללו דברים שלא נצטוו בהם עם דברים שנצטוו בהם, כדברי הירושלמי דמכילתין (פ״ו ה״א) הנ״ל. שהרי אין נחשב איסור כולל רק בפעולה אחת, כה״ג דשבועות הנ״ל שכלל יחד דברים המותרים עם דברים האסורים כשנשבע: ״שבועה, שלא אוכל״, - וכדיוק לשון רש״י שם וכן כתב הריב״ש בתשובה קנ״ט והרחיב הדברים קצת במשנה־למלך (ה׳ שבועות פ״ה הי״ח), - אבל כאן הלא הם דברים נפרדים, שאינם כלולים בכלל אחד, כי ״ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה״ משמע מילי דאורייתא, שנצטוו עליהם ביד משה, וכדדייק הרמב״ם בספר־המצות בשרשים (שורש א׳) שלשון ״תרי״ג מצות נאמרו למשה״ מוציא מכלל זה מצות דרבנן; ואם נאמר, שגם מצות דרבנן כלולות במאמר זה, הרינו קרובין בזה לדעת מוהר״ל ן׳ חביב, המובאה בש״ך (סי׳ רל״ט סק״כ), דמידי דרבנן, כיון שיש בהם לאו ד״לא תסור״, הוי ממש מן התורה ואין שבועה חלה עליהם, מיהו היה אפשר לומר, שכללו גם מה ש ה ס מ י כ ו חכמים ולמדו ממדרש הפסוקים, ועל זה חיילא שבועה לפ״ד, אבל מתוך שפרטו אח״כ כמה פרטים נראין הדברים כפשוטם, דהיינו תורה־שבכתב ממש ולא חיילא שבועה כ״א לזרוזי. מ״מ נראה, שמה שהוא דרשא דקראי ממש, אע״פ שאין בו לאו ודאי נכלל הוא בכלל ״ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה״, ולפ״ז לדעת הרמב״ם, דסבירא־ליה (ה׳ שבועות, פ״ה ה״ז) ששבועה חלה על חצי שיעור, והוא־הדין לכל מה שהוא דאורייתא אע״פ שאין בו לאו, יש לדון גבי דידן דין איסור כולל בחדא מילתא. אמנם לדעת הרשב״א בתשובה תרי״ו, המובאה בש״ך (סי׳ רל״ח סק״ו), אין בחצי שיעור, - ונראה, דה״ה בכל מידי דאורייתא דאתיין מדרשא, - משום איסור שבועה. והתוספות (שבועות כ״ב ב׳, ד״ה אהיתירא) נראים כמסופקים בזה; ואח״כ (שם כ״ג ב׳, ד״ה דמוקי) נראה דפשיטא להו, דהיכא דליכא אפילו איסור עשה, אף שהוא דאורייתא, שבועה חלה עליו. ותמיהא לי מה שנראה מדברי הש״ך שם, שמהתוס׳ שם נראה, דחשיב גבי חצי שיעור מושבע ועומד, בדרך ודאי.

ו) ובעיקר הדבר נראה, ששבועה זו היתה בכתב, וכבר קהו בה אקהייתא מרבנן בתראי בדין שבועה בכתב, ועוד כנראה משם הלא רק חתמו את שמותיהם על נוסח השבועה, ״באו על החתום״, ואין בזה כלל משום שבועה מצד הדין והוי רק לזרוזי ובכלל תקנת־חכמים. ובכהאי גונא י״ל דקיל מדברי קבלה בעלמא, כיון שע״פ דין לא חשיבא שבועה בהא והוא רק ספור־דברים מה שקבלו עליהם בכח תקנת־חכמים. ואע״פ שהיו מהמיסדים בעלי רוה״ק הרי זה כמו תקנת נביאים (ואפילו תקנת משה רבנו), דהוי רק דרבנן, כמו שנתבאר בכסף־משנה (הלכות מגלה וחנוכה, פ״ג ה״ו). ובמד״ר רות פרשה ג׳: ״ר׳ שמעון בר אבא בש״ר יוחנן אמר, כיון שגלו נפטרו והם חייבו עצמם מאיליהן. מה עשו אנשי כנסת הגדולה? כתבו ספר ושטחוהו בעזרה ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום, הה״ד: ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום.״ ולפ״ז הי׳ נראה, שלא הי׳ כאן רק ענין של דברי קבלה ורוה״ק ולא שבועה ממש, ואפילו בכתב; אלא שאח״כ משמע, שבאו ג״כ על החתום כפשוטו, דמסיים שם במדרש: ״כתוב אחד אומר ועל החתום וכתוב אחד אומר ועל החתומים, האיך, אלא - ועל החתום זה ב״ד של מעלה, ועל החתומים זה ב״ד של מטה״. אמנם הדברים עתיקים אם בבא בחתימה[5] על השבועה נכללת בכלל שבועה, אפילו כדין שבועה בכתב. ואין כאן מקום לבירור זה.

ז) אם היינו באים למדה זו, לאמר, שמה שנזכר בכתב־אמנה שבנחמיה יש בו משום חיוב שבועה, אז היה מקום לדון, שהיו צריכים להיתרו שאלה, לא כמו שאר חרמי צבור ושבועותיהם, שהם ניתרים בהכרזת־הקהל לבדה. שהרי היו כאן, בקבלת שבועה זו, דברים יתרים על כל תקנות צבור, חרמיהם ושבועותיהם, שלא מצינו כלל שיהיו באים בכתב וחותמים בקבלתם, ודמי בזה להא דתשובת הרשב״א המובאה ביורה־דעה (סי׳ רכ״ח סכ״ה), שאם הוסיפו בהטלת־החרם דברים יתרים מכפי המנהג הקבוע בזה, אינו ניתר כ״א ע״י שאלה. ואם נאמר, שהתרתו של הלל ג״כ היתה ע״י שאלה, - שוב אנו חוזרים לדין של ״נדר שהותר מקצתו הותר כולו״, שהרי כל עיקר מניעת דין זה של ״הותר מקצתו הותר כולו״ גבי חרמי צבור הוא מפני שאינם צריכים שאלה והתרתם היא רק מכאן ולהבא, כמבואר בש״ך (סי׳ רכ״ח הנ״ל, ס״ק פ״א),

5. ע׳ תשו׳ שואל־ומשיב מהדורא ד׳ חלק ג׳ סוף סי׳ יב.

והוא דשמואל דהוה כתיב ביה אחריות נכסים (גיטין ל״ז א׳), דפליגי שם רב
אבוה ושמואל ,ש״ס. קסי שלא הביא
וכסוגיא דמופלא־שמו־לאיש (נדה מ״ו ב׳), אמרינן: ״ת״ש, דתניא: אין
בין הזורע מקצתו - הזורע כולו״,
אבל כאן, כיון שהזורע שאלה שוב אין דין ״ הזורע מקצתו - הזורע כולו״,
ולא נשארה כלל חובת שביעה.

ח) ומה שכתב מצד סס בדבר־קבלה להחמיר, עדיין אינו מוחלט כלל דבר
זה בעיקרו: מפשטם של דברי הרי״ף והרא״ש במגילה משם הגאונים, וכן
בהא דחזקיה קרי
בטבריא בארבי־סר ובחמיסר ,שכתבו אלו מצד מדת־חסידות, וכן נוטים גם
רבו הגר״א (אחרונים) ,ס״ק תרפ״ח. - ואדרבה מצינו בפשטא דשמעת
שאוכלין ושותין בכל העניות־צבור ובמעד יום, וכן הוא במג״א סי׳ תקע״ח ס״ק ב׳), ואלמא משום
דומה ליום־הכיפורים בדפסקה מבעי״, וגרו משום יום־הכיפורים. ואולי שהוא
בהעניות־צבור ,שכ״ד גוזרין על הציבור כל היכי
רבו־רבו־קבלה לתוספא, - זה אינו מוכרח כלל .שהרי משמע שמה, משם
תשעה־באב אסור לו עד שמשמע (פסחים ו״ד ב׳), ומה שהוא קבלה לקבל
משום ספק
שאו חלוי בראיה היא להיות, לכאורה, בכלל דברי־קבלה, לא מיבעיא לפי
ומא ב׳), אלו
בדאיכא שמד, שאו הוי דברי־קבלה.
וכן תפלה ראויה היא להיות, לכאורה, בכלל דברי קבלה, לא מיבעיא לפי
גירסא דידן (ברכות כ׳ ב׳), שמדובר
דתניא, כיון דכתיב בה ״ערב ובקר וצהריים אשיחה ואהמה ויישמע
קולי״, ומ״מ הרי קיי״ל (ברכות ס״א א׳): ״ספק התפלל ספק לא התפלל אינו
מחזר ומתפלל״. נראה, דספק ד״ק דיעבד לכתחלה. אלא שיש לחזות, דלא
דמיירי קבלה רק מה שהתחילו בדברי קבלה, כמו
הוא מצוה מדברי קבלה רק מה שהתחילו על הכלל מפורשת בדברי קבלה, כמו
פורים לדעת ט״ו הנ״ל, אבל מה שבדברי קבלה נמצא רק שיחידים עשו כך,
אע״פ שהכמים הסמיכו על זה את תקנתם לכל ישראל, אין זה מצוה־מדברי־
קבלה אלא דרבנן גמור. ודברי הר״ן בשם התאונים והסכמת הגר״א מוכיח,
כי הא גופא, שהחיוב הזכר בהדיא בדברי קבלה, לא נפיק מכלל מידי דרבנן.

אבוה קסי ,ש״ס. קסי שלא הביא
וכסוגיא דמופלא־שמו־לאיש (נדה מ״ו ב׳), אמרינן: ״ת״ש, דתניא: אין
בין הזורע מקצתו - הזורע כולו״,
אבל כאן, כיון שהזורע שאלה שוב אין דין ״ הזורע מקצתו - הזורע כולו״,
ולא נשארה כלל חובת שביעה.

ח) ומה שכתב מצד סס בדבר־קבלה להחמיר, עדיין אינו מוחלט כלל דבר
זה בעיקרו: מפשטם של דברי הרי״ף והרא״ש במגילה משם הגאונים, וכן
בהא דחזקיה קרי
בטבריא בארבי־סר ובחמיסר ,שכתבו אלו מצד מדת־חסידות, וכן נוטים גם
רבו הגר״א (אחרונים) ,ס״ק תרפ״ח. - ואדרבה מצינו בפשטא דשמעת
שאוכלין ושותין בכל העניות־צבור ובמעד יום, וכן הוא במג״א סי׳ תקע״ח ס״ק ב׳), ואלמא משום
דומה ליום־הכיפורים בדפסקה מבעי״, וגרו משום יום־הכיפורים. ואולי שהוא
בהעניות־צבור ,שכ״ד גוזרין על הציבור כל היכי
רבו־רבו־קבלה לתוספא, - זה אינו מוכרח כלל .שהרי משמע שמה, משם
תשעה־באב אסור לו עד שמשמע (פסחים ו״ד ב׳), ומה שהוא קבלה לקבל משום ספק
שאו חלוי בראיה היא להיות, לכאורה, בכלל דברי קבלה, לא מיבעיא לפי
ומא ב׳), אלו
בדאיכא שמד, שאו הוי דברי־קבלה.
וכן תפלה ראויה היא להיות, לכאורה, בכלל דברי קבלה, לא מיבעיא לפי
גירסא דידן (ברכות כ׳ ב׳), שמדובר
דתניא, כיון דכתיב בה ״ערב ובקר וצהריים אשיחה ואהמה ויישמע
קולי״, ומ״מ הרי קיי״ל (ברכות ס״א א׳): ״ספק התפלל ספק לא התפלל אינו
מחזר ומתפלל״. נראה, דספק ד״ק דיעבד לכתחלה. אלא שיש לחזות, דלא
דמיירי קבלה רק מה שהתחילו על הכלל מפורשת בדברי קבלה, כמו
הוא מצוה מדברי קבלה רק מה שהתחילו על הכלל מפורשת בדברי קבלה, כמו
פורים לדעת ט״ו הנ״ל, אבל מה שבדברי קבלה נמצא רק שיחידים עשו כך,
אע״פ שהכמים הסמיכו על זה את תקנתם לכל ישראל, אין זה מצוה־מדברי־
קבלה אלא דרבנן גמור. ודברי הר״ן בשם התאונים והסכמת הגר״א מוכיח,
כי הא גופא, שהחיוב הזכר בהדיא בדברי קבלה, לא נפיק מכלל מידי דרבנן.

שתי שערות, רבי יהודה אומר אין תרומתו תרומה, רבי יוסי אומר עד שלא בא לעונת נדרים אין תרומתו תרומה, משבא לעונת נדרים תרומתו תרומה. סברוה קסבר ר׳ יוסי תרומה בזה״ז דאורייתא, אי אמרת בשלמה מופלא סמוך לאיש דאורייתא אתי גברא דאורייתא ומתקן טבלא דאורייתא, אלא אי אמרת דרבנן אתי גברא דרבנן ומתקן טבלא דאורייתא? לא, קסבר ר״י תרומה בזה״ז מדרבנן. והתניא בסדר־עולם: ,אשר ירשו אבותיך וירשתה, ירושה ראשונה ושניה יש להן שלישית אין להן׳, ואמר ר׳ יוחנן: ,מאן תנא סדר־עולם ר׳ יוסי?״. ואם נאמר שעיקר תרומה דאורייתא לר׳ יוסי הוא מפני השבועה, אין שייך זה לאיסור הטבל כלל, אלא נותנים תרומה לכהן כדי לקיים השבועה שהיא מה״ת לדעתו, ואיסור הטבל הרי אינו כלול בשבועה זו רק יכול לבא אח״כ בתור תקנה בפ״ע, - ואם־כן הלא שפיר אתי גברא דרבנן ומתקן טבלא דרבנן.

אלא ודאי, דהא דסבר ר׳ יוסי תרומה בזמן הזה דאורייתא אין זה כלל, ואי אפשר להיות, משום חיוב אותה השבועה. וטעמא דר׳ יוסי ודבריו של הרמב״ם יתישבו במה שיתבאר להלן.

לכאורה היה מקום לחלק בין לשון ״בבאכם״ לשאר לשונות של ביאת הארץ, ולומר שדוקא בבאכם משמע ביאת כולכם, אבל במשמעות שאר לשונות של ביאת הארץ הוי אפילו ביאת מקצתכם. ולפי זה הי׳ ראוי לחייב בתרומה גם בביאת מקצתם. חדא, דלא כתיב בה ביאה כלל ולפיכך אין לנו מקום ללמוד בה ביאת כולם. ועוד, אפילו אם נקיש תרומה ומעשרות להדדי ונלמד ממה דתליא מעשר בשמטה, דכתיב שנת המעשר ע״פ סדר מנין השמיטין, כדברי רש״י (כתובות כ״ה א׳ ד״ה ולא), עדיין כתיב ״כי־תבאו״ בשמטה, דאפשר לומר שהוא ביאת מקצתם. ומהא דשבע שכבשו ושבע שחלקו לא נתחייבו בשמטה אין ראיה כלל, שמניעת החיוב היא משום דלשון ״כי תבאו״ משמע דוקא ביאת כולם, אלא משום שהי׳ צריך להיות שדך וכרמך המיוחד לך לכאו״א, כמבואר בתורת־כהנים. אם־כן יש לומר, שלשון ״כי־תבאו״ ביאת מקצתכם משמע מצד משמעות הלשון של ביאה־בארץ, וגבי תרומה, דלא בעינן שדך וכרמך המיוחד לך, משום דסתמא כתיב: ״כל חלב דגן״, יש לומר, שנתחייבו בביאת מקצתם, ומהאי קרא דכתיב בחלה: ״כתרומת גרן כן תרימו אותה״, שהוקשו בזה תרומה וחלה אהדדי, לא קשיא כלל, דהכי

קאמר קרא: כמו שאתם חייבים - וחיוב זה הוא משנכנסו מקצתכם - בתרומת גרן, כן תהיו חיבים מעתה בזו ותרימו אותה מראשית עריסותיכם. ושפיר שייך למתלי את החיוב המאוחר בחיוב הקודם.

אבל דברי הרמב״ם בהלכות תרומות (שם, שם) מבוארים הם, שהוא סובר שאין קפידא בלשונות של ביאה־בארץ בין ״בבאכם״ ל״כי־תבאו״. אשר על־כן לא דקדק בדבר וכתב שם: ״שאין לך תרומה אלא בארץ־ישראל בלבד ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר: כי ת ב א ו , - ביאת כולכם״, ולשון זה אינו אמור כלל גבי תרומה, דבתרומה לא מצאנו כלל שום לשון של ביאה; אלא שבחלה כתיב לשון ביאה ולא ״כי־תבאו״ אלא בבאכם, ויתכן לומר דמקשינן תרומה משום האי קרא: ״כתרומת גרן כן תרימו אותה״, וכה״ג כתב בכסף־משנה. ואם נאמר, שכמו שמשמע לשון אחד של ביאה־בארץ, שהוא משונה, להורות ביאת כולכם, כן משמעם של כל הלשונות של ביאה־בארץ כך הוא באופן אחד: ביאת כולכם, אז אין מקום לחלק בין חלה לתרומה. והנה בירושלמי (ערלה פ״א ה״ב), אמתניתין שם, דתנן: עת שבאו אבותינו לארץ ומצאו נטוע, פטור. נטעו, אע״פ שלא כבשו, חייב״, אמרינן שם: ״נטעו אע״פ שלא כבשו חייב, - וכרבי ישמעאל, דאמר: ,כל ביאות האמורות בתורה לאחר ארבע־עשרה שנה נאמרו: שבע שכבשו ושבע שחלקו׳? (הוא תמה בזה, דלר׳ ישמעאל היאך הם חיבים מיד כשבאו, אע״פ שלא כבשו). רבי הילא בשם רבי לעזר: מודה רבי ישמעאל בחלה ובערלה, ותני כן בבואכם, לפי ששינה הכתוב משמעו שינו חכמים חיובו. (פני־משה פירש, ״דגבי חלה כתיב ״בבאכם״, וגבי ערלה, אע״ג דכתיב ״כי תבאו״, ילפינן מדרשא ד״כל עץ״ לרבות ביאת מקצתם, כדמשמע כן קצת בתורת־כהנים. ואולי י״ל ד״כי תבאו״ אחד הוא עם ״בבאכם״, ששניהם לשון רבים, והחלוק הוא רק בין לשון רבים ללשון יחיד: ״כי־תבואו״ ו״כי־יביאך״. וע״פ זה יהי׳ צורך להגיה בברייתא דספרי, המובאה בפירש״י (כתובות שם, ד״ה נתחייבו): ״שינה הכתוב ביאה זו מכל ביאות שבתורה, שבכולן נאמר: כי־תבא, כי־יביאך״ תחת הגירסא הקודמת: ״כי־תבאו, כי יביאך״). רבי יונה בעי מיחלפא שיטתיה דרבי ישמעאל: תמן הוא אומר: ,היא הקמה (צ״ל: ״היא הויה היא הקמה״ לגירסת פני־משה), היא שבירה היא נתיצה, היא גאולה היא פדייה׳, - והכי הוא מחלק בין לישן ללישן״. וברייתא זו דרבי ישמעאל בתרייתא, דלא מחלק בין לישן ללישן, זאת היא עצמה ברייתא

ב״ד וגמר עצמו לא תשית הפסק ירושה כלל. אבל אף אם נאמר שהפסק שהופסק יש ליומר שהוא רק מחסרון קיום המצוות התלויות בישוב משום שאין הפסק משום ישוב, ובזה יומתק מה דאיתא בגמ׳ (ב״ק פ, ב) ואיסורי-תורה שבכתב ושבעל-פה, שמחלקים לאכול תרומה בזמן שהפסק רבנו-חתם ראפילו יובלות נוהגו אז בירושה שנית, מעיקר הדין, והפסק זה שבעל-פה של תערובות כמו שמחלקים לאכול תרומה בזמן שבית המקדש קיים, ומשום ישוב לבד אין מחלקים, ולכן אין לומר שה

שבאר שם הרמב״ם (ה׳ תרומות פי״ג) מפני טעמים מיוחדים), - ובבית־הלוי תלה טעם חומרא זו, דגבי תרומה בזמן־הזה, משום דהוי דאורייתא מצד חיוב השבועה שבנחמיה, שלפיכך מחמירין בספיקה גם בזה״ז, ולפי־זה הוא־הדין בשביעית. אבל באמת גם דברי משנה־למלך עצמם בזה אינם מוכחים כלל, ועוד, אפילו אם היינו אומרים בזה כדברי המשל״מ עדיין אין מהם שום ראיה, לדברי בית־הלוי, שהחומרא הוא מפני השבועה, כאשר מתבאר כל זה בפרק שלפנינו.

ט

המשך בירור־דברים, שאין חומרא יתרה בתרומה בזמן הזה מצד חיוב השבועה, וגם בכלל אין להחמיר בה יותר מבשאר מילי דרבנן

עיקר יסודו של המשנה־למלך לומר, שתרומה בזה״ז חמורה מכל מילי דרבנן ולא אמרינן בספיקה ספק דרבנן לקולא, התחיל על מה שכתב הרמב״ם שם (ה׳ תרומות, פ״ז הי״ז): ״וכל המאכיל בתרומה מאכיל בחזה ושוק״. שעל דבריו אלה של הרמב״ם כתב הכסף־משנה: ״אהא דתנן (יבמות פ״א א׳): ,אנדרוגינוס כהן, שנשא בת ישראל, מאכילה בתרומה אמר ריש לקיש: בתרומה בזמן הזה, שהיא דרבנן, הוא מאכילה ואין מאכילה בחזה ושוק, דהוי דאורייתא, וריו״ח אמר: אף מאכילה בחזה ושוק, דתרומה בזמן־הזה דאורייתא׳ (כך צ״ל; וטעות יש שם בכס״מ, שהועתק שם שפלוגתא דר״ל וריו״ח היא על סריס חמה כהן שנשא בת ישראל, ובאמת קאי כ״ז רק באנדרוגינוס כהן שנשא בת־ישראל, ועל סריס־חמה לא שייכא כלל שום מחלוקת, שהרי פריך על זה בגמרא: פשיטא, ומתרץ רק דהוא־אמינא מוליד מאכיל, שאינו מוליד אינו מאכיל, קמ״ל), ופסק רבנו כריו״ח, ותמה שהרי בפרק ראשון (הכ״ו) פסק כר״ל, דתרומה בזמן הזה דרבנן ולפי זה הלא אינו מאכיל לה האנדרוגינוס הכהן לנשואתו לבת ישראל בחזה ושוק, ואזיל ליה כללא דכל המאכיל בתרומה מאכיל בחזה ושוק.

והמשנה־למלך תמה שם על הכסף־משנה: אמאי לא הקשה לרבנו במ״ש לעיל (הי״ד): ״טומטום ואנדרוגינוס עבדיהן אוכלים, אבל לא נשותיהן״. דנהי

דקיי״ל כרב, דאמר (שם פ״ג א׳): ליתא למתניתין מקמי ברייתא, דתניא ״ר׳ יוסי אומר, אנדרוגינוס בריה בפני עצמה היא ולא הכריעו בה חכמים אם הוא זכר או נקבה״, מ״מ - נהי דספיקא הוי - כיון דקיי״ל דתרומה בזמן הזה דרבנן, ניזיל לקולא ותיכול, דאימור זכר הוא. א״כ מה שאמר רב ״ליתא למתניתין מקמי ברייתא״ היינו משום דסבר תרומה בזמן הזה דאורייתא, ומשום־הכי ספיקא לחומרא ואין אנדרוגינוס מאכיל. אבל לפי האמת, דקיי״ל תרומה בזמן הזה דרבנן, הלא רבי יוסי דמתניתין, דאמר מאכילה בתרומה, ורבי יוסי דברייתא, דאמר ספיקא הוי, - הם דברים אחדים, דאע״ג דספיקא הוי מכל־מקום מאכילה בתרומה, דספק דרבנן הוא, והדרא קושיא על פסקו של הרמב״ם בהלכה י״ד. ובא המשנה־למלך ליישב את הדברים, דקושיא מעיקרא ליתא ובירורם של דברים כך הוא: ריש לקיש וריו״ח נחלקו בסברת ר׳ יוסי ור׳ שמעון דמתניתין, דאמרו אשת אנדורגינוס אוכלת בתרומה, ר״ל סבר דטעמא הוא, דנהי דס״ל דאנדרוגינוס ספיקא הוא מ״מ אשתו אוכלת בתרומה, משום דתרומה בזה״ז דרבנן ואזלינן בה לקולא, לכן אינו מאכילה רק בתרומה ולא בחזה ושוק, שהוא דאורייתא[6]. וריו״ח פליג עליה והוא סבר, דרבי יוסי דמתני׳ מפשט פשיטא ליה, דאנדרוגינוס ודאי זכר הוא, ומשום־הכי הוא אמר, דמאכילה אף בחזה ושוק ולאו דוקא תרומה, ותרומה בזה״ז דאורייתא ודינה אחד עם חזה ושוק: הא דאורייתא והא דאורייתא. אבל באמת אין חלוק לסברת ר׳ יוחנן אם תרומה בזמן הזה דאורייתא אם היא דרבנן, דרבי יוחנן סבר, דאפילו אם תרומה בזמן הזה דרבנן אנדרוגינוס אינו מאכיל את אשתו אלא למאן דאמר ודאי זכר הוא, ולא למאן דמספקא ליה, דחלוק זה לא אמרו אלא ר״ל, אבל אליבא דר׳ יוחנן ליתיה. ומה שאמר ר׳ יוחנן, דרבי יוסי סבר תרומה

6. ממוצא דבר שמענו מזה ראיה לשיטת הרמב״ם, שכשאנו אומרים תרומה בזה״ז דרבנן, היינו אפילו בזמן בית שני מימי עזרא, שלא היתה אז ביאת כולם, ובתרומה צריכין ג״כ כל יושביה עליה כמו ביובלות. שאם נאמר שתרומה בזה״ז דרבנן הוא רק על אחר החורבן, אבל כל זמן שבית המקדש קים מצד ירושה שניה הוי תרומה מן־התורה, א״כ איך משכחת־לה שתאכל בתרומה ולא בחזה ושוק, - הלא כל זמן שנוהג דין חזה ושוק הויא גם תרומה דאורייתא, וכשנוהגת תרומה רק מדרבנן, דהיינו אחר החורבן, אז אין חזה־ושוק במציאות? אלא ודאי, שיש תרומה דרבנן אפילו בזמן שיש מקדש ועבודה, דהיינו בימי עזרא שלא היתה ביאת כולם. ועל אותו זמן צריך ללמד שמאכילה בתרומה, מפני שהיא דרבנן, ואינו מאכילה בחזה ושוק.

על־כך העיר הרצ״ה **הערה נוספת**: ע׳ חגיגה כ״ה, תוד״ה אהל: ודוחק הוא לומר דנקט - משום דמעיקרא בעי למימר ליה ולפי המסקנא אינו.

בזה״ז מן־התורה, ואמר לריש לקיש: ״מי סברת תרומה בזה״ז דרבנן?״, דמשמע דאי הוה ס״ל הכי היה מחלק בין תרומה בזה״ז לחזה ושוק, נראה שהכונה בזה כך היא: ר״ל, דס״ל תרומה בזה״ז דרבנן, ראה דנקט ר׳ יוסי במתניתין, דאשת אנדרוגינוס אוכלת בתרומה, והוקשה לו למה נקט ר׳ יוסי תרומה, שהיא מדרבנן, ליתני חזה ושוק דמדאורייתא והוי רבותא טפי. לפיכך הוצרך לומר דסבר רבי יוסי, דאנדרוגינוס ספיקא הוי ומשום־הכי נקט תרומה, דדוקא בתרומה, שהיא מדרבנן, אזלינן לקולא, אבל בחזה־ושוק שהם מדאורייתא לא. ועל זה השיב לו רבי יוחנן: ״מי סברת תרומה בזה״ז דרבנן?״, ולכן נדחקת לחלק אליבא דר׳ יוסי בין תרומה דרבנן לחזה ושוק, הא ליתא, אלא דרבי יוסי אית ליה תרומה בזה״ז דאורייתא, ונקט תרומה, שהיא חמורה כחזה ושוק (כן נראה להגיה תחת הנדפס במל״מ: ״שהיא חמורה מ ח ז ה ושוק״. דמאי חומר יש בתרומה יותר מבחזה? אדרבא, חזה ושוק חמורים טפי, שהם נאכלים דוקא בירושלים ותרומה נאכלת בכל מקום בגבולין, ושפיר קאמר שהיא חמורה כחזה ושוק, שכיון ששניהם דאורייתא הרי הם חומר אחד לגבי דינא דספיקא), וטעמא דרבי יוסי משום דס״ל דהוי זכר ודאי, ולעולם אפילו מאן דאמר דהוי ספק הוא נמי סבר, שאין אשתו אוכלת אף בתרומה בזה״ז דרבנן. שאין לחלק בין תרומה לחזה ושוק, אפילו אם נאמר תרומה בזה״ז דרבנן.

עד כאן דברי המשנה־למלך.

ולע״ד תמוהים הם מאד. כי איך אפשר לעשות מדעתנו פלוגתא חדשה בין ר׳ יוחנן וריש לקיש, שלא נזכרה כלל בגמרא, לומר, שחוץ ממה שנחלקו שם אם תרומה דאורייתא או דרבנן, נחלקו עוד, גם אם תרומה דרבנן, אם מקילינן בספיקה או לא, ולחדש עוד מכח זה כלל מחודש, נגד הכלל המוחזק בידינו: ״ספק דרבנן להקל״, במה שאין לנו על זה שום יסוד?.

ובעיקר הדבר, גם קושיתו של הכסף־משנה וגם תמיהתו של המשנה־למלך, על הכס״מ מפליאות הן במה שעמדו על דברי הרמב״ם. כי הלא ידוע דרכו של הרמב״ם לסדר את ההלכות ע״פ דברי חכמים ולא חלק בפרטים וחידושים כי־אם במקומות מועטים. ומהיכן יש לנו הוכחה, לומר במקום שהוא מדבר בסתם תרומה, שכונתו היא דוקא תרומה בזמן־הזה? ע״כ אין ספק בדבר, שההלכה הי״ד דטומטום ואנדרוגינוס אתרומה דאורייתא קאי, ולפרש שבתרומה

דאורייתא עסיק לא הוצרך, כי בלא זה ידענו, שספק דרבנן לקולא וספק דאורייתא רק הוא לחומרא. וסתם הרמב״ם בהלכות אלו ולא חלק מדעתו כל־זמן שלא מצא חילוק בדברי חכמים, כי סמך על המבין, שידע שאם הדין הוא בדבר של ספק ונפסק לחומרא ודאי בתרומה דאורייתא הדברים אמורים ולא בתרומה דרבנן. וגם שתי קופות (דתרומות פי״ג) פירש הדברים, שיש חילוק בין תרומה דאורייתא לתרומה דרבנן, מפני שבסוגיא דגמרא שם (יבמות פ״ב א׳) מוכח מפורש דבדרבנן לא בעינן ריבויא, לכן באר את הדין היוצא מהסוגיא; אבל בכל המקומות, שהם סתומים במשנה וגמרא, סתם גם הוא. וכיון דאיירי הכא בתרומה דאורייתא שפיר כתב: ״כל המאכיל בתרומה מאכיל בחזה ושוק״, ובזה הכל מודים, ולא מצא שום נפקא־מינה בדינא ממחלוקתם של ריו״ח ור״ל, רק מה שהם חולקים בתרומה בזמן־הזה אם היא דאורייתא או דרבנן, - ובזה ודאי פסיק כריש לקיש, מפני הטעמים שכבר נתבארו בזה במפרשי הרמב״ם. והמשנה, האומרת ששאת אנדרוגינוס אוכלת בתרומה, הוכרח ריש לקיש, דסבר דאנדרוגינוס ספיקא הוי, לאוקמה בתרומה דרבנן, וריו״ח אוקמה בתרומה דאורייתא, דהוא סבר דאנדרוגינוס זכר ודאי, אבל לדידן, דפסקינן כרב, דליתא למתניתין ואשת אנדורגינוס אינה אוכלת בתרומה, נקטה הרמב״ם למסקנא זו, דאנדרוגינוס אינו מאכיל בתרומה, ופשוט דבתרומה דאורייתא אייר, וכך אינו מאכיל בחזה ושוק. אבל בתרומה בזה״ז, אם היא דרבנן, ודאי כולי־עלמא סבירא־להו שאוכלת, שעל זה לא מצאנו שום חולק על ריש לקיש, מלבד בזמן שיש תרומה דאורייתא, דאמרינן בסוגיא שם, שאינה אוכלת אז אפילו בתרומה דרבנן, גזירה אטו תרומה דאורייתא.

ואפילו אם היינו אומרים כדברי משל״מ, שאין אשת אנדרוגינוס אוכלת בתרומה דרבנן, גם אז לא היינו צריכים לבא על זה מטעם איסור השבועה כדעת בית־הלוי, אלא פשוט יש לומר, שיש לה חזקת איסור לגבי תרומה מקודם שנתקדשה. אמנם לפי האמת צריך לומר, שע״י מה שנתקדשה איתרע לה עכ״פ חזקת איסור דידה, וכהאי גונא דדברי תוס׳ כתובות כ״ג, ד״ה תרווייהו והוי ככל ספק דרבנן ולקולא, שאין בזה שום חולק כלל.

והנה ראיה לדבריו, שספק תרומה דרבנן דינו כדין ספק דאורייתא לחומרא, הביא המשנה־למלך, מהא דאמרינן (יבמות ע״ב א׳): ״טומטום אינו אוכל בתרומה, נשיו ועבדיו אוכלין״. ופריך שם בגמ׳: ״נשיו לטומטום מנא ליה?

שבת שם אלא שהוא מלאכה גמורה ואינו מחמת הדחק, ואפילו בשבת אחרת נמי אסור, דהא לא חזי לשום מידי אלא לכתוב עליו, ואין כתיבה בכלי אלא בשבת

עובדות) איסור האבות שנעשו בשבת ובחול שוים, כשאר איסורי שבת שנעשו בחול ואכלו קודם השקיעה ובשבת עצמה, שהרי אין בהם מעשה חדש, ואין לומר שהרי אסור לעשות מלאכה בשבת אפילו לצורך מחר, ואם כן הרי הוא כמי שעשה מלאכה בשבת לצורך מחר

כ״ד ב׳): ״גדולה חזקה, שנאמר: ,ומבני הכהנים, בני חביה בני הקוץ, בני ברזילי, אשר לקח מבנות ברזילי הגלעדי אשה ויקרא על שמם, - אלה בקשו כתבם המתיחשים ולא נמצאו ויגאלו מן הכהונה. ויאמר התרשתא להם, אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמוד כהן לאורים ותומים׳. אמר להם: הרי אתם בחזקתכם; במה הייתם אוכלין בגולה בקדשי הגבול אף, כאן בקדשי הגבול״, ומסיק שם: ״בתרומה דרבנן אכול בתרומה דאורייתא לא אכול״, אם כן הלא היו כהנים מיוחסים רבים, ואם היה צורך להחמיר בתרומה בזמן הזה הלא אין מקום לומר מעתה, שאם לא נתיר לכהני חזקה אין מקום לתקנה, שהרי התקנה קדומה היא ובזמנה הי׳ לה מקום בודאי, גם אם לא נתיר לכהני חזקה, ונשרוף את התרומה, כמו שאנו שורפים באמת בזה״ז מפני הטומאה. אלא ודאי פשוט, שדין תרומה בזה״ז ככל מידי דרבנן וספיקא לקולא, ואפילו אם היה הכרח לומר בזה כדברי משנה־למלך, הרי כבר בארנו מתוך דבריו עצמם, שאי־אפשר לומר כלל שהטעם הוא מפני השבועה, בין במה שנכנס בתוך כלל החומרא, כמו בארוסה דהוא דרבנן, שאין חומרא שלה שייכת לענין השבועה, ובין במה שיוצא מן הכלל להקל, כמו תערובות וחזקה, שאין לחלק ביניהם מצד השבועה כלל.

י

מה שסומכין בשעת הדחק וצרך צבור על יחיד כנגד רבים

בכל־זאת לדינא אין שום נפ״מ בזה להורות היתר לבטל מצות שמטה מישראל בא״י, חלילה, לא מיבעי אם נאמר שיש כאן איסור דרבנן הרי חמורין דברי־סופרים כדברי תורה, ויותר מד״ת לפעמים, ואפילו לדעת הרז״ה וסיעתו, המקילין לגמרי, לא נפקא־מינה מידי, שהרי הנהיגו ישראל עצמם בארץ ישראל לקיים מצות שביעית גם בשמטת קרקע מקדם־קדמתה, וחלילה להורות היתר בזה לבטל מכללות עם ד׳ השבים לאה״ק את המצוה הקדושה והחביבה הזאת, ביחוד לעת כזאת, שחדת היא לנו ב״ה לזכות בקיום המצות התלויות בארץ במדה מרובה, מעת אשר החל רוח ד׳ לפעם בלב פזורי ישראל, לשא עין ולב לארץ חמדה, לרצות את אבניה ולחונן את עפרה, ולשדד עמקיה ולעבוד את אדמתה באהבה וחבה יתרה.

אלא שמצינו לפעמים, אפילו במקום שמורות כמה משניות וסוגיות להחמיר ונהגו כן בודאי דורות רבים, מ״מ כשסמכו על יחיד להקל לא מיחו בהם. כמו שכתב הרא״ש בהלכות־קטנות (כלאים סימן ד׳) בשם הר״י, אהא דר׳ יאשיה: ״אע״פ שכמה משניות ובריייתות וסוגיות דתלמודא דלא כרבי יאשיה, ההוא ,דהמעביר עציץ נקוב בכרם קדש׳ (כלאים פ״ז), וההוא ד,המסכך גפנו על גבי תבואה של חברו קדש׳, ועוד כמה משניות במסכת כלאים, וסוגיא דתלמודא ההיא דשבת פרק תולין (ד׳ קלט): ,שלחו ליה בני בשכר ללוי כשותא בכרמא מהו? שלח להו כשותא בכרמא עירובא. ולישלח להו כרבי טרפון, דכשותא בכרמא אין כלאים?׳ - ולא קאמר ולישלח להו כרבי יאשיה, וכן קאמר התם בפרק תולין: ,מכריז רב האי מאן דבעי למיזרע כשותא בכרמא ליזרע כרבי טרפון׳ אבל כרבי יאשיה לא קאמר, - אפ״ה בדורות אחרונים חזרו להיות עושין כרבי יאשיה. וכן הא דאמר כרבי אילעאי בראשית־הגז, ופירש״י ה״ה במתנות, דחד טעמא איכא בתרוייהו, משום דילפינן נתינה נתינה מתרומה, - וחזינן לכולהו אמוראי שהיו נותנים מתנות לכהן; ורב נחמן בר יצחק גופיה, דפסק כרבי אילעאי, קאמר התם (חולין דף קל״ב), דקנס אטמא, אחד שלא נתן מתנות לכהן קנס אותו ולקח ממנו אטמא ונתנו לכהן. וכן הא דפסק כרבי יהודה בן בתירה בטבילה, כולהו תנאי ואמוראי סברי בפרק מי שמתו (דף כ״ב) דלא כרבי יהודה בן בתירה. אלא שבדורות האחרונים, בסוף ימיו של רב נחמן בר יצחק, חזרו לנהוג קולא באלו שלשה, וחברם רב נחמן בר יצחק יחד ואמר: והאידנא נהוג עלמא ונשתנה בהם המנהג, כי עד הנה לא נהיגי כן״. וצריך לומר, שמה שלא מיחו חכמים בדבר היינו משום שהי׳ שעת הדחק[7] וצרך צבור, וכיון שיש לצבור על מי לסמוך לא ראו למחות בדבר.

וכענין זה הם דברי הט״ז[8] ביו״ד (סי׳ רצ״ג סק״ד), - שאע״פ שנהגו מעולם להחמיר ע״פ דעת רבים, כשסמכו אחר־כך, בשעת הדחק וההכרח וצרך צבור, על דעת שנדחתה מהלכה לא מיחו חכמים בדבר, - בלימוד־זכות שלו על היתר חדש: ״דבגמרא לא איפסקא הילכתא בזה וכו׳, אלא דפסקו הרי״ף והר״ש כר״א וכו׳ ופסקו לחומרא כסתמא דערלה. וא״כ יש לנו לדון ולומר, דבמדינות אלו, שהוא שעת הדחק, דחייו של אדם תלוי בשתיית שכר־שעורים ושבולת־

7. וע׳ ערובין מ״ו.
8. וע׳ ט״ז אה״ע סי״ז ס״ק ט״ו.

שועל, כדאי הוא הת״ק לסמוך עליו בשעה״ד, כיון דלא אפסיקא הלכה בפירוש בגמרא כר״א״. וסיים: ״הרי לפנינו, דכל שאין הלכה פסוקה, אלא שיש לומר דהלכה כרבים, אתי שעת הדחק ודחי למילתא דרבים כו׳. והפוסקים שלא חשו לשעת הדחק בזה, דבארצות שלהם אין זה דחק כל עיקר, דהם היו בארצות החמים ובהרבה שנים לא יזדמן שיהי׳ באותה שנה איסור חדש, אבל בארצות שיש בהם קרירות וזמן החורף נמשך עד פסח ודאי מודים שיש לסמוך להקל בזה, כיון שחייו של אדם תלוי ממש בזה, שעיקר שתייה שלהם הוא שכר שעורים וכיוצא בו״, - מדברים אלה יש לנו ללמוד על־אחת כמה־וכמה במה שנוגע בתדירות לחיי הפרט וחיה הכלל יותר הרבה מחסרון שכר שעורים, שאינו אלא צרך אחד, פרטי וארעי, וכן כיו״ב.

ובתה״ד, בשו״ת סי׳ ד״ש, כתב כה״ג על דין שמיטת כספים שהיו נוהגים להקל בלא פרוזבול, שנדחק לישב ע״פ תירוץ הר״י בחד שינוייא, וז״ל: ״אכן אנן אשינוייא דר״י סמכינן לענין שמיטה. וגדולה מזו אשכחן לגבי כלאים, דנהוג עלמא כרכי יאשיה דאינו חייב עד שיזרע חטים ושעורים במפולת יד, וכתב ר״י דאע״ג דאיכא כמה סתמים דלא כרבי יאשיה, מ״מ בדורות אחרונים, בימי רב נחמן בר יצחק, הקילו לנהוג כרבי יאשיה. הא קמן, דאפילו באיסור דאורייתא סמוכים דרי בתראי אחד תנא נגד כמה סתומים, כל שכן במאי דתקון רבנן רק לזכר שביעית, דנוכל לסמוך אחד שינויא דגאון, אע״ג דגאוני קמאי לא בעו לסמוך עליה״.

וכן יסוד נטיתם של הראשונים, כהרז״ה והראב״ד עכ״פ קודם חזרה לפי דעת הרמב״ן, להקל כ״כ בשמטה בזמן הזה, עד שבאו לדון שאפילו מדרבנן אינה נוהגת[9], והשיגו מזה על הרי״ף, שהעתיק דיני פרוזבול לחיוב, שהם דנו שאין זה אלא מדת־חסידות, - נראה לומר שהוא לפי שהיו סוברים, דלא כתבינן פרוזבול אלא בבי דינא דרב אמי ורב אסי, שכן היא שיטת בעל־העיטור וגם רבנו־תם לפני חזרה כמבואר בדברי הרא״ש (גיטין פ׳ השולח סי׳ י״ג), ולא הקילו כ״א בב״ד גדול בדור, והי׳ הדבר קשה מאד, על כן היה הכרח לחתור למצא איזה סמך להקל.

ואע״פ שעל דבריו אלה של הט״ז השיג הש״ך בנקודות־הכסף וכתב, שלא

9. בסוף הלכתא גבירתא לתפאי״ש בשביעית: וי״א שבזה״ז שאין יובל נוהג, אפילו מד״ס אין שמיטת כספים נוהג, וכן נוהגין.

נאמר דבר זה כ״א במידי דרבנן ולא במידי דאורייתא, הנה כל עיקר יסודו של הש״ך הוא משום דאזיל לטעמיה בקונטרס הנהגת הוראת איסור והיתר, שלסימן רמ״ב, שהשיג שם על הב״ח בסברא זו וכתב, דאי אפשר לומר שיהיה מותר לסמוך על יחיד כנגד רבים במידי דאורייתא, אפילו בשעה״ד כיון דהא דהלכה כרבים הוא מן התורה מקרא ד״אחרי רבים להטות״, - לכן מוקים לה להך כללא למידי דרבנן. אבל אי משום הא לא איריא, שעיקרא דכללא של ״אחרי רבים להטות״, שהוא מן התורה, הוא דוקא בב״ד שיושבים במושב אחד ודנים אלו כנגד אלו, אבל מה שאנו באים לדון בדור אחר, ע״פ מה שאנו מוצאים מדברי היחידים והרבים, שנאמרו בדורות שלפנינו, אין זה מה״ת בכלל ״אחרי רבים להטות״, - וכברי החליטו חילוק זה הפוסקים, (וע׳ קו׳ הכללים בס׳ גט פשוט) - אלא שראוי לנו ללכת אחרי הרבים, ד מ ס ת ב ר א דהלכתא כותייהו, אבל אין זה סברא דאורייתא כלל, לפיכך בשעה״ד שפיר יש לסמוך על היחיד. ואין לדחות במה שדחה הש״ך סברת הב״ח, מהא דאמר רבי: ״כדאי הוא ר״א לסמוך עליו בשעת הדחק״, (נדה ט׳ ב׳), דהתם מידי דרבנן הוי, שכן גם עיקר סמיכתנו על הרבים במקום היחיד, שלא נחלקו במעמד אחד, ג״כ הוי מידי דרבנן. גם מדסתם רבי ולא פירש ״כדאי הוא ר״א לסמוך עליו בשעה״ד מ ד ב ר י ה ם ״, משמע שהיא מדה כוללת. ואפשר לומר, שסובר הש״ך, ששם ביחיד ורבים שבמשנה, שמסתבר שחלקו זע״ז במעמד אחד, הויא ההכרעה של הרבים דבר־תורה, אבל במה שאנו באים להכריע ע״פ מה שאנו מוצאים בדברי הפוסקים מפוזרים, ואין אנו יודעים כלל אם נחלקו במעמד אחד, י״ל דכולי־עלמא מודים שהוא רק מידי דרבנן; וגם הש״ך בעצמו כתב, שאם ימצאו עוד צדדים להיתר, או שאם ימצאו אח״כ עוד בספרים כסברת היחיד, שפיר־דמי לסמוך גם על יחיד במקום רבים אפילו במידי דאורייתא. גם כל זה אם הי׳ ברור לנו לדעת המחמירין דהוי מידי דאורייתא, אבל הדבר ידוע וכבר צדדנו בזה שכמה וכמה פנים בהלכה מראים לדעת הסוברים דהוי מידי דרבנן, שלפיכך היה נראה שלא הי׳ מקום להרהר על המקילין, אבל ישראל קדושים הם וחפצים בכל לבם ונפשם לקיים קדושת המצוה התלויה בקדושת הארץ, על־כן במקום שהדחק הוא גדול סומכים על איזה דרך, כדי להפקיע את האיסור, בהשתדלות עם זה לקיים כל מה דאפשר ולהשמר בכל אפן ממה שהוא ביסודו איסור דאורייתא.

ולכן אברהם, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בחו"ל. ולכן אברהם הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את העבד לחרן (כ"ד), ולא יעקב, אשר ברח לחרן בעצמו (כ"ח, י"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים למצרים (ט"ו, י"ג), ולא יעקב, אשר ירד למצרים בעצמו (מ"ו, ג'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לארץ כנען (י"ב, ה'), ולא יעקב, אשר חזר לארץ כנען בעצמו (ל"ה, ו'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לחרן (כ"ד, י'), ולא יעקב, אשר ברח לחרן בעצמו (כ"ח, י"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לארץ כנען (י"ב, ה'), ולא יעקב, אשר חזר לארץ כנען בעצמו (ל"ה, ו'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים למצרים (ט"ו, י"ג), ולא יעקב, אשר ירד למצרים בעצמו (מ"ו, ג'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית

---

[10] ראה גם בתוספות ד"ה ויעקב.

ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את העבד לחרן (כ"ד), ולא יעקב, אשר ברח לחרן בעצמו (כ"ח, י"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לארץ כנען (י"ב, ה'), ולא יעקב, אשר חזר לארץ כנען בעצמו (ל"ה, ו'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים למצרים (ט"ו, י"ג), ולא יעקב, אשר ירד למצרים בעצמו (מ"ו, ג'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית

א"י

ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את העבד לחרן (כ"ד), ולא יעקב, אשר ברח לחרן בעצמו (כ"ח, י"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לארץ כנען (י"ב, ה'), ולא יעקב, אשר חזר לארץ כנען בעצמו (ל"ה, ו'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים למצרים (ט"ו, י"ג), ולא יעקב, אשר ירד למצרים בעצמו (מ"ו, ג'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית

א. אוהם עניין זה בהרחבה בספרו "אוהם" (ירושלים תשע"ב), עמ' 15-17.

ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את העבד לחרן (כ"ד), ולא יעקב, אשר ברח לחרן בעצמו (כ"ח, י"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לארץ כנען (י"ב, ה'), ולא יעקב, אשר חזר לארץ כנען בעצמו (ל"ה, ו'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים למצרים (ט"ו, י"ג), ולא יעקב, אשר ירד למצרים בעצמו (מ"ו, ג'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית

א"י

ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את העבד לחרן (כ"ד), ולא יעקב, אשר ברח לחרן בעצמו (כ"ח, י"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים לארץ כנען (י"ב, ה'), ולא יעקב, אשר חזר לארץ כנען בעצמו (ל"ה, ו'). ולכן אברהם הוא שנבחר לשלוח את הגרים למצרים (ט"ו, י"ג), ולא יעקב, אשר ירד למצרים בעצמו (מ"ו, ג'). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את שדה עפרון (כ"ג), ולא יעקב, אשר קנה שדה בשובו לא"י (ל"ג, י"ט). ולכן אברהם הוא שנבחר לקנות את מערת המכפלה (כ"ג), ולא יעקב, אשר נקבר בה רק בשובו לא"י (נ', י"ג). ולכן אברהם הוא שנבחר לעקידה (כ"ב), ולא יעקב, אשר הקריב קרבנות רק בשובו לא"י (ל"ה, ז'). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית המילה (י"ז), ולא יעקב, אשר מל את בניו רק בשובו לא"י (ל"ד, כ"ב). ולכן אברהם הוא שנבחר לברית בין הבתרים (ט"ו), ולא יעקב, אשר חלם בא"י, הוא שנבחר לברית

א. ראה רמב"ן (ויקרא כ"ו, מ"ד) שמסביר שהגלות היא עונש על כך שלא שמרו את השמיטה, ולא על כך שלא קיימו את המצוות התלויות בארץ.

מן־התורה, וגזרה ליטמר שאפילו תפירת בוררות, ומעורות, תדיה

בה בשביל עצמו או ע״י שכירות, וכמו שפירשתי לעיל, - ובזה אין לנו הוכחה

אסורה. ויש צד אחר לומר, דלעולם אין לחלק בין שעשה לצורך עצמו לבין שעשה בשביל אחרים, ולא נאמר שמלאכה שאינה צורך עצמו אלא בשביל אחרים, אינה נקראת מלאכה, ולא נאסרה בשבת, ולכן אם נתן לחבירו לעשות לו מלאכה בשבת, אין בעל הבית עובר בלאו, אלא שהוא עצמו עושה מלאכה לחבירו, ולכן אסור לו לעשות כן, ואפילו בשביל חולה שאין בו סכנה, ואפילו בשביל קטן שאינו בן יומו, ואפילו בשביל בהמה, ואפילו בשביל עכו״ם, ואפילו בשביל חבירו שהוא חולה, ואפילו בשביל חבירו שהוא בן יומו, ואפילו בשביל חבירו שהוא בן יומו, ואפילו בשביל חבירו שהוא בן יומו

אומר: אין גר תושב נותנ אלא בזמן שהיובל נוהג, אמר רב ביבי: מ"ט אתיא שמאמר: והיה השדה בצאתו ביובל קדש לה' כשדה החרם. ר"ש בן אלעזר אומר: אין גר תושב נותנ אלא בזמן שהיובל נוהג, ויש לומר שגם הדמב"ם נתכוין לכך כשכתב שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג, ולפי זה אין לומר שגם הדמב"ם נתכוין לכך כשכתב שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג, שהרי הדמב"ם כתב כן בהלכות מתנות כהונה (ט, ב) שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהוא חי, ואילו בהלכות שמיטה ויובל (יג, ד) כתב שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג, ומשמע שהוא סובר שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג, ולפי זה אין לומר שגם הדמב"ם נתכוין לכך כשכתב שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג, שהרי הדמב"ם כתב כן בהלכות מתנות כהונה, אלא ודאי שהדמב"ם סובר שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג מפני הטעם שכתב הרמב"ן שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג מפני שהוא מקבל לתפוס מדברנן, ויש לומר שגם הדמב"ם נתכוין לכך כשכתב שהגר אינו נותן לכהן אלא בזמן שהיובל נוהג מפני שהוא מקבל לתפוס מדברנן, ולפי זה אין

מ״מ לא מסתבר באמת לדון את זה בטעם הפקר״ב לדבר־שאינו־עשוי. שהרי מעוברת, וכאמור הלא לא היתה דעתו על תרש העגיבור, ושעיקרה עגיבור כמבואר ביורושלמי שם. - לחשוב לדבר־שאינו־ראוי את הכרם ואת התבואה, כמבואר על־זה הפקר־ב־ד אליבא דכולי־עלמא בשבועות, שהוא דבר מקרי, שפיר מהני הפקר־ב־ד בכרם בירושלמי שם, ש״מ בפרוזבול, שהוא דבר קבוע, אבל בהא דאם אחד עזבה אין עזבה דאדם עזוב את כרמו יפקיעו לעקור בקביעות מצוה שלי־תורה, ולפי־זה לא שייכא הא מילתא אלא הפקר־ב־ד מועיל גבי איסורא, אלא משום שאין סברא לומר שע״י הפקר־ב־ד זה יש־לומר, שהוא מדאי ראין מעבדין את השנה בשביעית, ומפקיר את כרמו ואם עברה מעוברה בשביעית, כי בודאי כל אחד מישראל עושה כדין תורה ומפקיר את שדהו בשביעית, ומסתם בודאי על השנה הקצובה בלא תרש־העיבור, כיון שלכתחלה אסור לעבר בשביעית, ואח״כ בשב״ד מודיעים שעברוה היא זה עברה מעוברה, ומפקיר את כרמו בפרוזבול, שהוא דבר קבוע, אבל אחד אדם עזבה אין סברא לומר שע״י הפקר־ב־ד יפקיעו לעקור בקביעות מצוה שלי־תורה, ולפי־זה לא שייכא הא מילתא אלא הפקר־ב־ד מועיל גבי איסורא, אלא משום שאין סברא לומר שע״י הפקר־ב־ד האדם עזב את כרמו ואת שדהו בשביעית, ומסתם בודאי על השנה הקצובה בלא תרש־העיבור, כיון שלכתחלה אסור לעבר בשביעית, ואח״כ בשב״ד מודיעים שעברוה היא זה עברה מעוברה, ומפקיר את כרמו בפרוזבול, שהוא דבר קבוע, אבל אחד אדם עזבה אין סברא לומר שע״י

אי, ס"ט ואילך, שם נתבאר שהמלאכות שנעשו במשכן הן אבות ולא תולדות, ולכן אין חייבין עליהן אלא אחת, ואפילו עשה כמה מלאכות בהעלם אחד, ואפילו עשה מלאכה אחת ונתכוון לעשות מלאכה אחרת, הרי זה פטור, ואפילו עשה מלאכה אחת ונתכוון לעשות מלאכה אחרת שהיא מין אחר, כגון שנתכוון לכתוב ונמלך ומחק, ואפילו כתב ומחק כמה פעמים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל יום ויום כמה ימים בכמה שבתות בכמה מקומות בכמה מיני כתיבות בכמה מיני מחיקות בכמה מיני כלים בכמה מיני צבעונין בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים בכמה מיני שיפורים בכמה מיני שינויים בכמה מיני תוספות בכמה מיני חידושים בכמה מיני המצאות בכמה מיני גילויים בכמה מיני פטנטים בכמה מיני זכויות יוצרים בכמה מיני סימני מסחר בכמה מיני מותגים בכמה מיני לוגואים בכמה מיני סמלים בכמה מיני אותיות בכמה מיני שמות בכמה מיני כתבים בכמה מיני ספרים בכמה מיני קלפים בכמה מיני עורות בכמה מיני בהמות בכמה מיני חיות בכמה מיני עופות בכמה מיני דגים בכמה מיני שרצים בכמה מיני אדם בכמה מיני מלאכות בכמה מיני עבודות בכמה מיני תקונים בכמה מיני תיקונים, הרי זה פטור, ואפילו כתב ומחק בכל

יתיבאה הוא שבוה דעתך למיר בארץ"? ולפי זה יש לומר דכל שעיקר כוונתו לשבות אפילו בדבר שאינו צורך כלל, אסור אפילו בדבר שצורך לו, כגון לישב בצל כדי שלא יכאיבו החום, ואפילו בדבר שאינו צורך כלל אלא שמתכוין לשבות בכך, אסור, כגון שיושב ומתכוין שלא יבוא לידי חולי מחמת הרוח, ואפילו בדבר שאינו מתכוין כלל לשבות בכך, אלא שיודע בודאי שיבוא לידי חולי מחמת הרוח

דמלתא רבי יוסי ורבי מנא אזמנם שקלו וטרו, ועל־זה י״ל רק לשיטת הראב״ד, שכל־זמן שהיה ב״ד קבוע וקבוץ ישראל מרובה וקבוע בארץ ישראל מקרי ״כל יושביה עליה״, ואין מזה ראיה לשביעית של עכשו, דבטלה קדושת הארץ. אכן הב״י כבר אוקמה, דמיירי בספיחין שגדלו בשדה־ישראל, שלקטם גוי.

והנה יסוד שיטת הב״י, שפירות של נכרים אין בהם משום קדושת שביעית, הוא משום שסובר שדעת הרמב״ם היא, דהא דאמרי׳ אין קנין לנכרי בארץ־ישראל אינו אלא שאם ישראל חזר וקנה ממנו, אז אינו נחשב ככבוש יחיד, ואין דינה כסוריא אלא כגוף עיקר ארץ־ישראל, אבל כל זמן שהיא ביד הנכרי הרי היא מופקעת מקדושתה; ומטי לה מדברי הרמב״ם (ה׳ תרומות פ״ד). אמנם מדיוק לשון הרמב״ם (ה׳ שמטה פ״ד הכ״ט): ״נכרי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה - הנוכרים אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם״, משמע לו מזה להכסף משנה, שעיקר הטעם הוא מפני שזרעה הגוי בקרקע שלו והוי תרתי למעליותא: הקרקע היא של נכרי והמלאכה נעשתה ע״י נכרי, ומשמע הא אם היתה הזריעה ע״י ישראל, אע״פ שהקרקע היא של נכרי, הפירות אסורין. ולכאורה קשה כיון שסובר, שכל־זמן שהקרקע היא ביד הנכרי הרי היא מופקעת מקדושתה, א״כ הרי היא לגבי חובת המצות כחו״ל, ולמה לא תהיה העבודה מותרת לישראל, - וכמו שבאמת כך היא שיטתם של רש״י, הר״ח, הערוך, תוספות לחד שינויא, בעה״ת והלכות־ארץ ישראל, - ולמה דייק הרמב״ם דוקא כשזרעה הגוי והלא גם כשזרעה ישראל היה הדין נותן להתיר הפירות? לפיכך נראה לומר, שסבר הרמב״ם שחכמים אסרו לחזק ידי הגוי יותר מבדברים בעלמא, כדפסק כן הרמב״ם (פ״ח ה״ח) וכמשכ״ל, אבל לסייעו בידים אסור, ונראה שאסרו זה להרחיק את ישראל מעבודת השדה בשביעית, כדי שלא יבא לעבוד בתוך שדהו, לכן אם היה הישראל בעצמו זורע שדה של גוי בשביעית, כיון שעבר על דברי חכמים, ראוי לאסור משום קנס. ולפי־זה נאמר, שכל פלוגתתם, של הרמב״ם וספר־התרומות וסיעתו, היא רק במידי דרבנן; דמן־התורה הרי סובר גם הרמב״ם, שכל־זמן שהיא ביד גוי היא מופקעת מקדושתה, אלא שגזירת־חכמים היא שלא לחזק את ידם במעשה, ולכן אסור לישראל לעבוד בקרקע זו, ולדעת בעה״ת אין כאן שום איסור, דמוקי הא דאין עודרין עם הנכרי דוקא למ״ד שביעית בזמן הזה דאורייתא ואין

קנין לנכרי להפקיע, וסובר שאינו מפקיע אפילו כשהיא תחת ידו, אבל בזמן הזה , שיש קנין להפקיע, אין איסור כלל לחזקו ומותר גם לעדור עמו ולעבוד הישראל בעצמו בשדהו של נכרי. - ועכ״פ נראה, שמחלוקת שלהם היא ספיקא במידי דרבנן, דמן־התורה גם להרמב״ם אין שום איסור כשיעבוד ישראל בקרקע המופקעת מקדושתה, כל זמן שהיא תחת יד הנכרי.

יב

איסור ״לא תחנם״ במכירת קרקע לנכרי

בענין ״לא תחנם״, שאסור למכור לגוי קרקע בארץ ישראל, יפה העיר חד מבי דינא הרה״ג ר״ז שך נ״י די״ל דבגוי שבלא״ה יש לו חניה בקרקע אין התוספת, מה שמוסיפים עליה עתה, אסורה מה״ת; ויותר נכון לפ״ז לבחור בגוי שכבר יש לו קרקע בא״י. אע״ג דיש לומר, שאם יקנה ממנו ישראל הקרקע הקודמת אז הלא תצא החניה מתחת ידו, ונמצא אז שבקרקע זו הנמכרת לו כעת נתנה לו חניה בקרקע. מ״מ יש לומר דבתר השתא אזלינן, ועכשו הוא אינו נותן לו חניה בקרקע, שהרי כבר יש לו מקודם, והוא מקושר לארץ ישראל בלא״ה ע״י קרקע שיש לו מכבר.

ונראה שיש להעיר ע״ז מסוגיא דהמצניע (שבת צ״ד ב׳): תנן התם ״התולש סימני טומאה והכוה המחיה עובר בל״ת. איתמר: אחת משתים - חייב, אחת משלש - רב נחמן אמר חייב, רב ששת אמר פטור. רב נחמן אמר חייב, אהדנו מעשיו, דאי מישתקלא חדא אחריתי אזלא לה טומאה, רב ששת אמר פטור, השתא מיהת הא איתא לטומאה״. א״כ לרב ששת, דאזלינן בתר השתא ואין דנין לומר, שכיון שאם ילקח עוד אחד מהסימנים אזלא טומאה ויהיה חייב משום זה, ה״נ אין לומר שאם ימכור הגוי את שאר הקרקע תהיה חניתו־בקרקע ע״י זו הקרקע, דהשתא מיהא הא ליתא, ויש לו חניה בלאו הכי, ואינו מוסיף במכירתו שום חניה לגבי גוי זה.

ונראה דאפילו לרב נחמן ג״כ שייך לומר, דביש לגוי קרקע הרבה לא שייך איסורא דאורייתא דחניה בקרקע. דאמרינן בסוגיין: ״א״ר ששת מנא אמינא לה, דתנן וכן כזית מן המת וכזית מן הנבילה חייב, הא חצי זית פטור, - והתניא חצי

הבלוקים שעליהם מונחת הקומה השנייה, ולכן אם הקומה השנייה נבנתה מבלוקים קלים יותר, כגון בלוקי בטון תאי, הרי שהמשקל הסגולי של הקומה השנייה קטן יותר, ולכן גם הלחץ שהיא מפעילה על הקומה הראשונה קטן יותר, ולכן הקומה הראשונה יכולה לשאת משקל גדול יותר של קומה שלישית.

אם כן, אם נבנה בניין בן שלוש קומות, ובקומה השנייה נבנה חדר שמשקלו גדול מהמשקל שנקבע בתקנות, אין לאשר את הבניין, אלא אם כן יוכח שהקומה הראשונה יכולה לשאת משקל גדול יותר מהמשקל שנקבע בתקנות.

אוכלוסין

אין לבנות בניין מגורים בקרבת מקום לבית עלמין, אלא אם כן יש מרחק של 300 מטר בין הבניין לבין גבול בית העלמין.

מקור הדין

בבא בתרא כא ע"ב: "תנו רבנן: אין פוחתין מעשרה בתי כנסיות בעיר גדולה, ואין פוחתין מעשרה בתי קברות בעיר גדולה, ואין פוחתין מעשרה בתי בתי סופרים בעיר גדולה, ואין פוחתין מעשרה בתי בתי מרחצאות בעיר גדולה, ואין פוחתין מעשרה בתי בתי בתי

דאמרינן "הוא עצמו מחזר עליו לשרפו - מיכל קא אכיל מיניה" (פסחים י"א א').

וברבוי בשיעורא בכלל י"ל שיחשב לגבי הריבוי מתעסק, כיון שהוא צריך ומתכון רק להשיעור הראשון, העיקר, ובאכילת איסורים י"ל דאפי' בבליעה בבת־אחת, שנעשית הפעולה כאחת, לא שייכא קולא דריבוי בשיעור, כיון דמתעסק בחלבים ועריות חייב, שכן נהנה (סנהדרין ס"ב ב') (ובזה ניחא קושיא רבה על הסוברים דריבוי בשיעורא הוא רק דרבנן, ואפי' להסוברים שהוא דאורייתא, דמשמע לדידהו שאין בזה כרת, סקילה וחטאת, דקשיא לכאורה מהא דמס' שבועות (י"ח א'): הי' משמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי ופירש מיד חייב, דיציאתו הנאה לו כביאתו, דאפי' למ"ד משמש מת בעריות חייב הכא פטור משום דאנוס הוא, ואע"פ שאנוס הוא על היציאה, מ"מ חייב כשפירש מיד, משום שהי' לו לפרוש בהנאה מועטת ופירש בהנאה מרובה, - והרי אין כאן לכאורה כ"א רבוי בשיעורים? - דמשמע מפשטות לשון הש"ס, שאמר שהחיוב הוא משום ההנאה, שזה אינו משום דחשיב כמוסיף שיעור אח"כ, - שהי' ראוי לכאורה לומר כך מדחשיב לה בכלל דרך קצרה וארוכה דומיא דקצרה וארוכה בבא אל הקדש ונטמא, - אלא שעצם האיסור בא משום ההבדל שבין הנאה מועטה למרובה, וזה הלא הוא לכאורה רק ריבוי בשיעורים, - ולפי דברינו לא שייך כלל בעריות דין ריבוי בשיעורים, כיון דמתעסק חייב).

וע"פ זה י"ל, דלא שייך כלל קולא דריבוי בשיעורים גבי "לא תחנם" בנ"ד, כשיש לו כבר חניה בקרקע, כיון שבאמת הרי הוא עושה את האיסור בפעולה מיוחדת, דלא שייך כלל בכה"ג ריבוי שיעורא. אלא דנימא שמ"מ לא יהיה יותר חמור מריבוי שיעורא, כיון שכבר יש לו סוף־סוף מעיקרא חניה בקרקע, ולפי זה יהיה דומה כמו שבשעת המכירה הי' מוכר חלק אחד בהיתר, די"ל דעל הריבוי שבב"א לית לן בה מה"ת, אבל כאן באמת מכר זה בפני עצמו, אלא שנחשוב שיהי' לענין דין הקל כריבוי בשיעורא - זהו רק בעצם העובדא, אבל מ"מ מתעסק אינו, וכיון שנאמר שיסוד ריבוי בשיעורא הוא מטעם מתעסק לגבי הריבוי, לא שייך כלל בנ"ד כיון שמ"מ הוא עושה בפ"ע.

ולכאורה נראה לומר, שאיסור "לא־תחנם" דחניה בקרקע, כיון שהוא נאמר דוקא בארץ ישראל, א"כ בזמן הזה, למ"ד דבטלה קדושת הארץ לחיובי המצות

התלויות בארץ, הוא הדין נמי דבטלה לענין חני' בקרקע, ואינה אלא מדרבנן.

אמנם דעת הרמב"ם משמע קצת שאינה כן, וז"ל (בה' ע"ז פ"י ה"ו): "אסור לנו להניח עובד כוכבים בינינו, אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה, ולא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני־נח, שנאמר: לא ישבו בארצך. ואפי' לפי שעה. ואם קבל עליו שבע מצות הרי זה גר תושב; ואין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג, אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד". ושלא בזמן היובל היינו משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה כמו שכתב (בה' שמטה ויובל, פ"י ה"ח), שמאז בטלה, לדעתו, קדושת הארץ גם לענין תרומ"ע כמבואר (בה' תרומות פ"א הכ"ו), וכיון שכתב, שבזמן שאין היובל נוהג אין מקבלין גר תושב לדין ישיבת הארץ, נראה דס"ל, דאע"ג דבטלה קדושת הארץ לתרומ"ע ושמיטה ויובלות, מ"מ לדין ישיבת נכרים לא בטלה, וי"ל דה"ה לענין איסור חניה בקרקע.

ולא כן משמע דעת התוספות. שכך כתבו (יבמות פ"א א' ד"ה מאי): וא"ת לר"ל, כיון דתרומה בזה"ז דרבנן אלמא בטלה קדושת הארץ, א"כ כלאי הכרם נמי דרבנן, ואמאי תני כל שדרכו - הא בדרבנן אין אסור "כל שדרכו"? ואין לומר דלר"מ תרומה בזה"ז דאורייתא, דהא שמעינן לי' לר"מ דעיגול בעיגולים עולה (בריש מסכת ביצה ג' ב', גבי ליטרא קציעות). וי"ל, דכלאי הכרם חדא דרבנן, דבזמן ביהמ"ק הוי דאוריתא, אבל עיגול תרתי דרבנן, חדא דבטלה קדושת הארץ ועוד, דאפילו בזמן בית המקדש תרומת תאנים דרבנן". נראה מזה, שהי' פשוט להם, שאם תרומ"ע דרבנן הוא הדין בכלאי הכרם, ונראה דה"ה בכל שאר המצות התלויות בארץ. וכן הי' פשוט גם ל"משנה־למלך" (בה' מאכלות אסורות פ"י הי"א), שכך כתב על דברי תוס' דיבמות הנ"ל: "ונראה דה"ה לחדש, אליבא דמאן דאית לי' דחדש בחו"ל מדרבנן, דה"ה בזה"ז אף בא"י לא אסור כ"א מדרבנן, וכן ערלה, דקיי"ל דבחו"ל ספקה מותר, משום דכך נאמרה הלכה למשה מסיני, בזה"ז אף בא"י ספקה מותר משום דבטלה קדושת הארץ". ולפי זה הוא הדין נמי בשאר מצות התלויות בארץ, דבטלו בזה"ז ואינן עכשיו כ"א מדרבנן.

ובדעת הרמב"ם יש עוד לדייק ולדון בדבר, דהנה בה' תרומות סוף פ"א כתב: "וכן יראה לי, שהוא הדין במעשרות, שאין חייבין בזמן הזה אלא

מדבריהם, כתרומה". משמע מזה ג"כ, דלא תלי שאר כל המצות התלויות בארץ בתרומה, כסברת התוס' יבמות הנ"ל, שהוא מדמה לתרומה רק את המעשרות ולא שאר המצות התלויות בארץ. דאי היתה סברתו כסברת התוס', שאם תרומה מדרבנן ה"ה כל שאר המצות התלויות בארץ, אפילו אותן שאין להם דמיון לתרומה, למה חרד כל החרדה הזאת, להקיש ע"י סברתו דוקא מעשרות לפטור בזה"ז מן התורה כתרומה, כיון שכל המצות כולן התלויות בארץ בטלות הן מן התורה? אלא ודאי נראה דס"ל שאין ללמוד שאר מצות התלויות בארץ מתרומה, וה"ה לענין איסור הושבת נכרים בא"י וחניה בקרקע הדומה לו אין חילוק בין זמן שהיובל נוהג לזמן הזה. ומשום הכי אזיל לטעמיה ופירש בדין הושבת נכרים בא"י, שאין מושיבין כ"א גר תושב ואין גר תושב נוהג כ"א בזמן שהיובל נוהג, ומינה דבזמן שאין היובל נוהג שאין גר תושב נוהג ואסור להושיבו בא"י. מיהו כל זה אינו מוכרח כ"כ, דיש לומר דמדרבנן מ"מ אסור, ועל זה אמר הרמב"ם דבזמן שאין היובל נוהג אסור להושיב גר תושב, והיינו מדרבנן. וזה הוי נמי לשיטתו של הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ו, ט"ו וט"ז), כמו שנתבאר לעיל משם, שהוא ז"ל סבירא ליה ג"כ כסברת תוס' הנ"ל, שכל המצות התלויות בארץ דינן שוה וכיון שבטלה קדושת הארץ כולן בטלות, וקדושת עזרא לא חייבה בתרומות ומעשרות כ"א מדרבנן, וא"כ הוא הדין בנידון דידן. ויותר נראה להשוות בזה דברי הרמב"ם עם דברי התוס' דיבמות הנ"ל, דכל המצות התלויות בארץ הא בהא תליין, והא דהוצרך לומר, בהלכות תרומות, ולפרש "יראה לי" לגבי מעשרות, היינו משום מעשר שני. שהרי בלא זה הייתי דן לומר, שכיון שאכילת מע"ש תלויה בקדושת ירושלים וקדושת ירושלים היא משום שכונה ולא בטלה, ואם הייתי אומר שמע"ש לא בטיל, שוב יש לומר שהייתי מקיש את המעשרות להדדי, והייתי אומר ששום מעשר לא בטל מה"ת, משום הכי הוצרך לומר מסברתו, שמ"מ נראה שגם לגבי המעשרות ג"כ בטלה הקדושה ואינו נוהג כ"א מדרבנן. אבל ה"ה נמי דפשיטא דלכל המצות התלויות בארץ, וכן שביעית, וכן נמי דין חניית הארץ דנכרים, שהכל הוי רק מדרבנן.

אמנם אין לדמות לגמרי שיטת הרמב"ם לשיטת התוספות לענין זה. כי שיטת התוס' בזה בנויה היא רק על יסוד זה: אם בטלה קדושת הארץ שע"י כיבוש או לא, וזה משמע שאינו שייך רק על חלק הארץ הנכבש, לכן הם תולים

את הדבר בזמן בית המקדש, כלומר בענין כיבוש כלל הארץ, וממילא כל הדינים שוים אם נאמר דבזה"ז דרבנן הוא מטעם חסרון הכיבוש. ולשיטת הרמב"ם, בהלכות תרומות, שהפטור של תרומה בזה"ז הוא משום שאין כל יושביה עליה, י"ל שאין קדושת הארץ בכללה בטלה, רק במה שמצינו דתלוי בכל יושביה, והיינו יובל וכל התלוי בו, כמבואר בה' שמיטה ויובל (פ"ט ה"ב ופ"י ה"ט). ושביעית נראה ג"כ דדמי בהא ליובל, משום שגם בה כתוב: "כי תבאו": אבל לענין כללות המצות התלויות בארץ צריך לפי זה דיוק בלשון של כל אחת מהן, אם משמע ביאת כולכם, וצריך ביאור ביחוד אם "כי יביאך" דמי ל"כי תבאו" בהא, וגבי לא־תחנם "כי יביאך" כתיב.

ובירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) אמר, דלרי"ש דאמר: היא שבירה היא נתיצה, אין חילוק בין לשונות של ביאה. ונראה שע"ז סמך הרמב"ם בסוף פ"א מה' תרומות, שהרי קי"ל כר' ישמעאל, דאמר "זו היא שיבה זו היא ביאה" (עירובין נ"א א' ודוכתי טובי), וכבר הארכתי בזה לעיל בדברינו בס"ד.

יג

דין ההערמה במכירה לשנת השמיטה

מצד שהמכירה הזו, שמוכרים לשמיטה את הקרקעות והמחובר להם - לגוי, היא מכירה של הערמה, יש לדון אי מהני מכירה זו על כך.

בהערמה בכלל מצינו לפעמים, שהתירוה גם במילי דאורייתא[13] ולפעמים החמירו בה אפילו במילי דרבנן. ונראה שאין כ"כ ללמוד בזה דבר מדבר וראוי לדון כל ענין בפני עצמו לפי גודל הצורך, ובירושלמי (ביצה פ"ג ה"ד) אמרו, שכדי לחוס על נכסיהן של ישראל מותר להערים, ובמקום של הכרח גדול, כנידון דידן בשאלת השביעית, לפי המצב של עכשו, ראוי, לפי זה, להקל.

אלא שיש לדון, כיון דבקרקע בעינן סמכא דעתי' במכירה, ואפילו מכירה גמורה לא מהני בדלא סמכה דעתי', (וכן משמע מדברי רש"י (קידושין כ"ו א'), אהא דאמרי' שם: בכסף מנלן וכו'? אמר רב: ל"ש אלא במקום שאין כותבין

13. ע' הג' מהר"ץ חיות גיטין סה .

שמ לבחוטבש שם סיקלב ,אפא רמש אבש אלא יוגש רוזס לזקיבל ,ל"ס ,אאיקש אעוובוש אכסס סבסוצק ם"סיקל אעוש לזקיבל ,"יגעצ טוגיבל ,ל"ס ,לזקיבל ,לזקיל ,"יגעצ ,ם"ס ,אעוובוש ,ל"ס ,ל"ס ,ל"ס

דעתי׳ גם בלא שטר, ומשמע אפי׳ אם נהגו לכתוב שטר. (אלא שאין זה ענין לנידון דידן, דאם בהערמה לא סמכה דעתי׳ א״כ לא סמכה דעתי׳ כלל ולא אהני בזה מה שהוא לזמן, אלא דעכ״פ י״ל דלא גרע בזה ממטלטלין, וכיון דבמטלטלין ע״כ אנו צריכין לומר דאין חוששין ללא סמכא דעתי׳ בהערמה ה״נ במכירה לזמן) - חוץ מכל זה, העיקר הוא כאמור דלא שייך כלל כאן לא סמכא דעתי׳, דעל מה שהוא בא לקנות, דהיינו שתחשב שלו לענין הפקעת דין שביעית, ע״ז ודאי סמכא דעתי׳ וניחא ליה לישראל להקנות ולנכרי בכה״ג ואין לנו לדון כ״א עם הערמה בעיקריה.

ובעיקרא דמילתא דהערמה י״ל דתלי בפלוגתא דבירושלמי אמתניתין דמערימין על מעשר שני (מע״ש פ״ד ה״ג), דאמרי׳ שם: רבי אבין אומר איתפלגון רבי לעזר ור״י בר״ח: חד אמר למה מערימין עליו מפני שכתוב בו ברכה, וחרנה אמר למה פודין אותו כשער הזול מפני שכתוב בו ברכה״. מחלוקתם היא אם צריך טעם להיתר הערמה, או שהיתר הערמה אין צריך טעם, כ״א מה שהוא נפדה בשער הזול צריך טעם, כפי׳ הפני משה בבירור. ולפ״ז י״ל דהוה לה ספיקא דדינא בלא הכרעה, ואם נאמר דברכה שנאמרה בו דרשינן לה רק לפדיה בשער הזול, א״כ הא דמערימין היינו משום דמותר להערים בכל מילי, ונראה דאפי׳ במידי דאורייתא, דהא חומש מן התורה הוא. ומסתבר לומר, שגם למ״ד אסור להערים, עד שיצטרך ללמוד ממקרא דברכה, מ״מ אין האיסור מה״ת, וי״ל דמקרא דברכה הוי אסמכתא בעלמא, וא״כ עיקר המחלוקת הוא במידי דרבנן וספיקא לקולא. אך י״ל לאידך גיסא, כיון דכתיב קרא ודרשינן מיניה היתירא לית לן לומר שהוא אסמכתא, וי״ל דהוי איסור להערים מה״ת, ויש בזה, לפי זה, פלוגתא בדאורייתא; וי״ל לכאורה, דאפילו מ״ד מערימין משום ברכה מ״מ נלמד ממע״ש לכהת״כ, דהרי אין כאן שני כתובים.

ועכ״פ במידי דרבנן, כשביעית בזה״ז, י״ל מעיקר הדין, דסמכינן אמ״ד דהערמה מותרת ואין צריך קרא ע״ז.

ונראה, דאע״ג שיש לפעמים שהחמירו לאסור הערמה אפילו בדרבנן, ולפעמים התירו גם בדאורייתא, אך במצוה כזאת, שעיקר עשייתה הוא משום זכר, בודאי מותר לעשות הערמה, שגם בהערמה, כיון שעושה אותה ע״פ ד״ת, יש זכר למצוה, כי בכל מה שעושין מצד המצוה יש זכר. וכן בשביעית, כיון

דלא נהגה מה״ת ואין אנו עושים כ״א זכר לשביעית, כלשון הגמ׳ (גיטין ל״ז ב׳), כדי שלא תשכח תורת שביעית לכשיגיע הזמן שנקיים אותה מן התורה לכל חקיה, יש לומר שגם אם מפקיעים את המצוה ע״י איזו הערמה המותרת יש גם בזה גופא זכר למצוה. וגם בדרבנן י״ל, שאסרו הערמה כל היכי שהדבר מכוון לעצמו והטעם שייך בגוף הדבר, אבל במקום שהיתה לנו מצוה דאורייתא, ומצד טעמא דקרא ויסוד צורת המצוה בטלה מה״ת, ואע״פ שעדיין נוהגת מדרבנן, מ״מ כל עיקר ענינה אינו כ״א זכר לדבר, - וזה מתקים שפיר ע״פ האפן הנהוג, גם אם יש בזה הערמה.

ואע״ג שהדברים יגעים אם דרשינן טעמא דקרא, זהו לענין דינא שלא נעבור על דברי תורה לקולא מצד הטעם, אבל במקום שע״פ טעמא דקרא הי׳ ראוי להורות לקולא לגמרי ודאי שפיר דמי להורות, שנוכל לנהוג בדבר ע״י הערמה המותרת. ועוד י״ל דהכי שפיר טפי, שאנו מקיימים בידנו את זכר המצוה, עד אשר יבא הזמן המוכשר, שנוכל לקיימה בכל דקדוקיה ויהי׳ נהוג בה כל יסודה וטעמה; ובמה שאנו מקילים במקום דחק ע״י איזה היתר של הערמה, הננו מזכירים שאין עוד בידנו כעת צורת המצוה בשלמותה, והעולה בידינו הוא רק זכר שלה, שיחבב עלינו את שלמות קיומה כשיושלמו אותם התנאים, שבהם מתקימות כל המצות התלויות בארץ כדינו במילואו. וכשנזכה נבחין בין קיום המצוה לזכר בעלמא, שלא זכינו לאור טעמה וצורתה האמתית ועלתה לנו ביגיעה, כדוגמת יו״ט שני של גליות ושתי חלות, דהוה קרי ר״י עלייהו: ״חקים לא טובים״, שאין בהם נעם משפט התורה בתמימות חיובה וסידורה, - לבין קיום המצוה כמאמרה, בשוב ד׳ שבות עמו, שנראה כולנו הדרת המצות התלויות בארץ ונשמח מאד בכל מה שקימנו ונשתמר לנו עד אז זכרון המצוה.

יד

שינוי המצב בין דורות הראשונים לדורות האחרונים - בהיתר המכירה

ומה שאנו סומכים על היתר השמיטה ע״י המכירה, ולא נמצא בעולם ולא נראה שסמכו ע״ז החכמים הקדמונים ז״ל, בזמן בית שני וכל ימי חכמי התלמוד הירושלמי והישוב הנמשך בארץ ישראל אח״כ בימים הראשונים אין

שמטה בשל שדות, אבל אם נקל מצד אחד, יש בפירות תוספת קדושה משום שביעית, כגון שנתבטלו כל הפירות חוץ מן הדקלים, שיש בהם תוספת קדושה משום שביעית, שהרי אסור לאכלם אלא בתוך ביתו, ולפי שיש בהם תוספת קדושה אין מוציאין אותם לשוק, אבל אם נקל מצד אחד, יש בפירות

אותה שעה. ומשו״ה החלו גם כן גדולי הדורות להנהיג בפומבי את מכירת החמץ כפי הנהוג, מאחר שנתברכו עסקי התעשיות ובתי החרושת באפנים גדולים, שא״א הי׳ בהם בלא פרסום דרך המכירה. וכן גבי ענייננו: בימים הראשונים, כשמעמד הישוב הי׳ בעיקרו של יסוד עבודת אדמה לאכילה, הי׳ אפשר להנהיג קדושת שביעית כדת בלא היתר של הפקעה, שהרי סוף סוף היו הפירות מופקרים והי׳ עי״ז ריוח לעניים והי׳ קרוב לכונת התורה: ״ואכלו אביוני עמך״, על־כן לא נתפרסם אז היתר של הפקעה ע״י מכירה. אבל בימינו שיסוד הישוב הוא ע״י מסחר בפרי תבואות המושבות, וכשימנע המסחר תהרס גם כל פרנסתו ומעמדו על להבא, - במצב כזה ודאי חובה להנהיג את היתר, מהלך ההפקעה ע״י המכירה, ע״פ הסכמת חכמים בכל שמטה, עד אשר ירחם ד׳ את עמו וארצו וישובו הימים הטובים, ויהי׳ אפשר גם מצד מהלך המסחר לשמור קדושת השביעית כדינה במילואה, בלא שום הפקעה.

טו

קדושת הארץ וקדושת המצות

אמנם ידידי הגאון ר׳ יעקב דוד רידב״ז שליט״א, העיר בקונטרס־השמיטה אשר לו: איך אפשר לומר, שנתיר להפקיע את מצות שביעית ע״י הפקעת המכירה, משום שאנו אומרים שלגבי שביעית בזמן הזה יש קנין לנכרי להפקיע, משום ישוב־ארץ־ישראל, - הרי כיון שאנו מפקיעים אותה מקדושתה אין כאן מצות ישוב ארץ־ישראל.

אבל כ״ז מיוסד רק על הסברא, שאין שום מעלה אחת לארץ ישראל מלבד מה שעל ידה אפשר לקיים את המצות התלויות בה, והיא לפי זה רק כעין הכשר להמצות התלויות בארץ, לפיכך כשמפקיעים חובת המצות, אפילו ע״פ הכרח, שוב אין כאן מצות ישוב ארץ ישראל. ובאמת לא כן[16] הדבר; וסברא זו אינה מיוסדת ע״פ עיקר יסודה של תורה, התלויה ביסוד קדושתה העליונה גם

16. ע׳ חת״ס יו״ד ת׳ רלג רלד, וכן בסוף אילת אהבים להגר״ל צונץ זצ״ל.

היא בארץ ישראל, ו״מלכה ושריה בגוים אין תורה״[17] ״וכיון שגלו ישראל ממקומם אין לך ביטול־תורה גדול מזה״ (חגיגה ה.). כי ארץ־ישראל דומה בזה לתלמוד־תורה: ותלמוד תורה, אע״פ שהוא מביא לידי מעשה המצות כולן, מכל־מקום חלילה לומר, שערכה של תורה איננו כ״א הכשר למעשה המצות, אבל היא עליונה וחשובה בקדושתה בפני עצמה, עד שאפילו כשלומדין מה שאי אפשר לקים כלל אין שיעור למעלת הלימוד ההוא, ועוד הוא גדול[18] באיזה פנים מן הלמוד שאפשר לקימו במעשה, שהרי זה נחשב ג״כ עשיה, כדאמרינן (מנחות ק״י א); ״כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם״, ואין שיעור למעלת התורה של הלמוד בדברים שאין להם שום יחש לעניני מעשים, כי היא בעצמה עליונה מכל; אלא שבכלל גודל מעלתה כלולה[19] גם מעלה זו שהיא מביאה לידי מעשה. - כמו כן היא קדושת ארץ ישראל, אע״פ שבקדושתה היא מביאה אותנו גם בחורבנה לידי כמה מצות, שאין לנו דוגמתן בחוץ לארץ, וק״ו בבנינה, ״מי מנה עפר יעקב״, מ״מ לא זה הוא כל עיקר מעלתה, עד שנאמר, שאם מתבטל חיובן של כמה מצות או אם יש איזה דוחק, המונע מקיום המצות ומכריח לבקש דרכים כדי להיות נפטרים מהן בפני הדחק, יגרע בזה ערך קדושתה וחבת מצות ישיבתה. כי לא כן הוא, ואפילו אם מפני הדחק, צריכים להפקיע איזו מצוה מהמצות התלויות בארץ לא יפול על זה, חס־ושלום, לבם של הזוכים להסתופף בצלצח קדושת חבת נעימת ארץ־חמדה אשר עיני ה׳ אלהינו בה תמיד, מראשית השנה עד אחרית שנה, ״מה ידידות משכנותיך ה׳ צבאות נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ד׳, לבי ובשרי ירננו אל אל חי״. כי עצם ישיבת ארץ ישראל מצד עצמה שקולה היא נגד כל המצות שבתורה, שבכלל כל המצות כלולות גם כל המצות התלויות בארץ. כדאמרינן בספרי (סי׳ פ׳): וישבת בארצם. מעשה ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש ורבי חנינא בן אחי ר׳ יהושע ורבי יונתן, שהיו יוצאים לחוץ־לארץ והגיעו לפלטום, וזכרו את ארץ־ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה: וישבת בארצם וחזרו ובאו למקומם, אמרו: ישיבת ארץ ישראל

17. ספרי פ׳ עקב. וע׳ פי׳ הגר״א שה״ש א ד.
18. ע׳ אדרת אליהו הגר״א דברים ל״ב מ״ד.
19. ע׳ נתיבות עולם מהר״ל פ״א.

שקולה כנגד כל המצות שבתורה. ומעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבין אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה, הגיעו לציידן וזכרו את ארץ־ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: וירשת אותם וישבת בארצם. חזרו ובאו להם למקומם אמרו: ישיבת־ארץ־ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה". דהיינו, שעיקר קדושתה של ארץ ישראל היא הישיבה בה בעצמה, וממילא נמשכות עם זה הזכיות של המצות התלויות בארץ, אבל גם כשהן נפקעות ע"י דחק עומדת היא בעצם רוממות מעלת קדושתה, וצריך כל לב וכל רוח ונשמה של כל אחד ואחד מישראל להיות הומה ושוקק לבא להאחז בארץ חמדה, במקום בית חיי עם ד' לדור ודור ולנצח נצחים. על־כן כאשר עלתה על דעתם של אלה החכמים לצאת לחו"ל מפני איזו מעלה רוחנית, ושקלו עם זה את כבדות קיום המצות התלויות בארץ והכרח הפקעתן אז בכמה פרטים, - זכרו את הפסוק הזה: "וישבת ב א ר צ ם ", שכנראה דיקו מה שקראה אותה תורה "א ר צ ם ", שזה מיותר, להודיעך, שאפילו קודם הכיבוש הגמור, שעדיין לא נתחיבו בכמה מצות התלויות בארץ, שהיא נחשבת עדיין ארצם של הגוים מבלי היות בה עוד כל המצות במלואן, גם אז צותה התורה על הישיבה בה ואין חבת קדושת מצות ישיבת־ארץ־ישראל נגרעת מערכה כלל. והרי היא בעצמה שקולה גם בפרטיותה כנגד כל מצותיה של תורה, ואינה רק הכשר לקיום המצוות, וממילא אין לבוא שוב רפיון־ידיים, בחשק־אהבתם של ישראל לארץ ישראל, אם מפני הכרח המצב הירוד של אחר החורבן, מפני נגישות הגוים או דחק פרנסה, יוכרחו להפקיע חיוב איזו מהמצות ע"י איזו תחבולה, המותרת בשעת הדחק ע"פ דין־תורה, כהא דפרוזבול וכמו "דורות האחרונים, שהיו מכניסים פירותיהם דרך גגות, חצרות וקרפיפות, כדי לפוטרן מן המעשר" (ברכות ל"ה ב'), שהיו מערימים בזה מפני דחקם, כדי שיוכלו להאכיל לבהמה דחשיבא אכילת עראי אפילו בקביעות, ולאדם באכילת עראי דוקא, כדכתבו תוס' (גיטין פ"א א' ד"ה דרך).

וכן בספר כפתור־ופרח (פרק י') האריך בטוב־טעם לבאר, שקדושת ארץ ישראל היא מעלה בפני עצמה חוץ מקדושת המצות התלויות בארץ[20], אלא

20. וע' חי' הריטב"א גיטין ב ד"ה מאשקלון, וחת"ס יו"ד רלג, ד, ומהרי"ט ח"א סמ"ז וח"ב סכ"ח.

שמצורף לזה היא מעוטרת, מפני יקרת מעלתה ושלמות ישראל התלויה דוקא בה, - במצות רבות התלויות בארץ. וכתב שם: "וכן יעקב אבינו ויוסף הצדיק ואדוננו משה ע"ה כולם היו משתוקקים להקבר בארץ ישראל בהיותם חוצה לארץ ואע"פ שעדין לא נכבשה, מצורף לזה הכונה בעשית המצות התלויות בארץ". עוד שם: "שלא יאמר לי איש הא בהא תליא, כלומר אין חיוב מתנות שם (קאי על מקומות שלא כבשום עולי בבל) דאורייתא, וכן אין שם מעלת הארץ וכו', וזה ששבעים שנה של גלות בבל בטלה קדושת הארץ בכל חלקיה וכו', הרי שפרט לך (בעל התרומה ז"ל) ביטול הקדושה, לדעתו, שאינו אלא לענין תרומ"ע, ובכמה מקומות חזר זה הלשון כו', אבל קדושת הארץ כולה, לגבולותיה המוגבלים בתורה וטהרתה, ומעלתה לחיים ולמתים והיותה נחלת ד', מקדושה ראשונה־ולהלן, כדקאי קאי, לא בצר, לא בזמן הגלות שהי' בבבל וגם לא בגלותנו היום כו', אמר רבי יוסי וכי משעה שעלו לבבל כלום נפטרו אלא מן המצות התלויות בארץ, וא"כ הארץ לא בטלה אלא מהן לבד כו', שאם לא היה כן והוה ליה כחוצה לארץ, אם־כן כל אותם שבעים שנה, הצדיקים אשר נקבו בשמות, שנודע קבריהם בארץ, עמדו כל אותן שבעים בחוצה־לארץ בתוך קבריהם, או האבות הקדושים היו נקברים בחוצה־לארץ עד שבאו ישראל עם עזרא, או ירושלים, שקדושתה לעולם, היתה בחוצה־לארץ כל אותו זמן. הלא הם ע"ה היו חוששים, שמא יבא יובל ויוציאם מכלל קבור בקבר שהוא שלו (ע' ב"ב קי"ב א'), - ולא יהיו חוששין, שיבוא גלות ויוציאם מכלל קדושת הארץ כו'. ואם שמא לא חזר עזרא לכבוש חברון ושכם ודרך אפרת, ותמנת סרח וגבעת פינחס והגבעה בארץ בנימין, האבות הקדושים ורחל אמנו ויוסף הצדיק, ויהושע בן נון ואלעזר הכהן ושאול בן קיש, היו נקברים בחוצה־לארץ ולא היו בכללו וכפר אדמת עמו, ולא בכלל הטוב המגיע למי שקבור בארץ ישראל, - זה חלוף לא יתכן" וכו'. - אלה הם דברי פי חכם, האמורים מיסוד שורש קדושת הארץ, שהיא עליונה גם מקדושת המצות כלן ואדרבא היא משפעת מקדושתה על קדושת המצות כלן.

ואם כך היא המדה גם ביחש־הפרט של כל יחיד ויחיד, שמחויב הוא בודאי בכל כחו ואונו להוציא מן־הכח־אל־הפעל את חיוב התשוקה, לבא להאחז בארץ ישראל, ולא ישקע את עצמו בארץ־העמים, אשר "בגוים אין תורה" (ספרי פ' עקב) ו"דומה כמי שאין לו אלוה" ו"ישראל שבחוץ־לארץ עובדי

עבודה זרה בטהרה הם", - כמה כפולה ומכופלת היא לאין שיעור וערך המצוה הגדולה הזאת ביחש אל הכלל! על־כן בכל עת אשר אנו רואים, שמתחילים ישראל לשום לבם לשוב לארץ־ישראל, והם מוציאים לפעל את תשוקת לבבם זאת במכסת נפשות, עדה וקהל, אנו מכירים בזה יד ד' שהואיל לזכות את ישראל במצוה הגדולה הזאת, השקולה כנגד כל המצות שבתורה מצד עצם־עצמותה. ואם יזדמן, שע"י חיוב של איזו מהמצות התלויות בארץ יכבד ענין הישיבה בארץ, לפי המצב הדחוק והפרנסה המצומצמת, - אשר כך היא המדה בתחלת התנוצצות אור גאולה וישועה, כדכתיב: "כי עם בציון ישב בירושלים בכו לא תבכה חנן יחנך לקול זעקך, כשמעתו ענך. ונתן לכם ד' לחם־צר ומים לחץ ולא יכנף עוד מורך, והיו עיניך רואות את מורך", - באופן, שע"י מניעת ההפקעה של איזו מצוה או מניעת הוראה לקולא, במה שהוא אפשר ע"פ גדרי תורה, יבא ביטול או עיכוב לענין המצוה הגדולה והכללית של ישיבת ארץ ישראל, - אז בודאי חיובא רמיא על כל בעל הוראה, להיות עיניו ולבו תמיד בטובתם של ישראל, ולא לחוש כלל למה שמפקיעים לשעה איזו מצוה מפני ההכרח; כי סוף־כל־סוף ישיבת ארץ ישראל מצד־עצמה היא שקולה כנגד כל המצות. ולא עוד אלא, שהמשכתם של ישראל לבא לארץ־ישראל, היא הגורם היסודי לכל התשועות ולכל הקדושות. אשר הוא יביא ממילא, בכלל כללות ישועתם של ישראל, לקיום כל המצות שבתורה כלן ומצות התלויות בארץ בפרט, במעלה קדושה מאד, שאי אפשר לחשוב על דוגמתה כלל בטומאת ארץ העמים.

אמנם בודאי צדקו מאד דברי הגאון בית־הלוי ז"ל בתרעמתו נגד אותם, אשר באו לעקור המצוה בסברות שדופות־קדים, בלא שום הפקעה ובלא שום הגדרה וחלוק בין מלאכות של תורה לשל דבריהם, - כי אנו צריכים לעסוק בענין קדוש זה, בכבד־ראש ויראת־ד', גדולה וטהורה, למען שמו הגדול ולמען עמו ונחלתו. וכן כמה חסדאין מיליה שם, שהאריך להראות, כמה גדולה היא מצות שביעית וכיוצא בה מן המצות התלויות בארץ, אפילו אם נפטרנו מהן מן התורה ע"י הפסק היובל, שמ"מ הן בכלל אזהרת חז"ל בספרי, (פ' עקב סמ"ג) שדרשוה על דברי ירמיה: "הציבי לך ציונים, - היו מצוינים במצות". והרבה עד אין קץ יש, ואנו חיבים בודאי, להעיר ולעורר באהבת נעמן וגדל ערכן של המצות בכלל ומצות ארץ־חמדתנו ובית־חיינו בפרט, שהן מציבות אותנו להיות

לעם לד' אלהינו, לחיותנו עדי־עד; ואפילו מה שיש פנים להפטר ממנו ע"י איזו תחבולה, ג"כ נאה ויאה לעם קדוש שומר אמונים, - ובפרט ליושבים בארץ ד' וחבל נחלתו, - שיתמלאו באהבת ד' יתברך וחשק מצותיו וישתדלו לקים באהבה גם את זה. אבל מצד משקל אהבת השם יתברך, אהבת המצות ואהבת הארץ וקדושתה המחוברת באהבת כללות האומה, עם בחר לו י־ה, ישראל לסגולתו, צריך הענין למשקל, כחק משקל החסידות, שעל זה נאמר "ושם דרך אראנו בישע אלהים", ומה שהמצב גורם ומכריח להקל ולהפקיע, אשר אי־לאו־הכי תתבטל או אפילו תתעכב התרחבות ישוב ארצנו הקדושה, חלילה לומר לבחור בזה במדת חסידות להחמיר, במקום שיש פנים להקל בפרטי המצות, ולגרום ע"י חומרא זו קולא נוראה של ביטול ופחת מצות ישיבת־ארץ־ישראל, השקולה כנגד כל המצות, אל הכלל כולו.

לפיכך בימינו, אשר אחרי ההפקעה של המכירה, עם הזהירות שלא להרחיב את הדבר בלא גבולי וגדרי התורה, חלילה וחלילה; שלא להתיר כ"א מלאכות דרבנן ע"י ישראל, ודוקא במקום הדחק ובמה שנוגע לעיקר קיום הישוב, לתור אחרי כל העצות אשר ע"פ חז"ל, בקיום יתר פרטי חובת שביעית, ולהזהר בכל ההלכות היוצאות ע"פ הוראה ברורה לפי הכרח מצב הישוב, בכל פרטי פרטיהן, יחד עם ההערה הנכונה תמיד, לחבב וליקר את המצוה הקדושה והחביבה הזאת, ולהזהר בה שאפילו כשהיא נשארת בידינו בתור מדת־חסידות, אפילו אחר כל ההפקעות כלן, אין לשער גדל ערכה וקדושתה, ואור החיים הגנוז בה לעטרת גאולה וישועה, - הלא לא נעקרה בזה, חס־ושלום, מצות שביעית מישראל, ופרטים רבים ממסכת שביעית הם הלכה ומורין כן; ואם לא יצורפו למעשה בקדושת השביעית עם כל הנ"ל ההיתרים המיוסדים ע"פ דעת רבותינו הראשונים כדרכה של הוראה בכל שעת הדחק וצרך רבים ובפרט גדול ועצום כזה, הלא תסובב רעה רבה בישיבת ארץ ישראל; וכשמפקיעים לשעה את חובת המצות התלויות בארץ, ע"י מכירה של היתר, לא ירדה בשבילכך ארץ ישראל מקדושתה, וכמו שבארנו בקדושתה היא קימת, לגבי כל המעלות וכל הברכות, האמורות לכלל ולפרט, וכל הקדושות העליונות הקשורות בארץ ישראל לעדי עד, בין כשהיא בידי ישראל ובין כשהיא מכורה לנכרים, וכמבואר לעיל בדיוק הספרי מ"וישבת בארצם", וחוץ ממה שההפקעה אינה אלא לשעה וקיום ישוב ארץ ישראל הוא לדורות, וע"י התחזקות ישוב ארץ ישראל תשבנה

דרבנן. ויש גם מי שאומרים שהיא רק מדת־חסידות דעלמא בזמן־הזה. מצורף הנה אחרי כל האמור למעלה, אע״פ שיש פנים לכאן ולכאן במחלוקת הכ״מ והמב״ט, אבל בשביל כך בודאי לא ישוב היום שבעיני שבעיני מיירי שבעיני בשעה שהרבים בזמן־הזה, מופקעת כדאמרינן שיש קנין לנכרי להפקיע מיירי שבעיני בשעה שהרבים בזמן־הזה, כמו שזוהי דעת כל רבותא קמאי הנ״ל והב״ טימו לומר שם דעת הרמב״ם הגדולים שמניחו לסמוך עליהם במה שהרבים סוברים שהוא אדרבה מצורף כך היא; ואע״פ שיותר נראה לומר שהרמב״ם לא נחית לכך, מ״מ כדאי הם

12. חזון־איש (שביעית סי׳ יג ס״ק ג) ועי׳ שפתי כהן שם (ס״ק ו) ואם הם פרשיים שהיו מקודש שבשעת קדושתה יהיו מקודשים גם בזה מהקודש שבשעת קדושתה.

לזה מה שיש שבסס שבסס שבסס

פרק ראשון

הלכה א

א. מצות עשה של שביתת הארץ בשביעית
ב. השכרת שדות בשביעית
1. דעת האוסרים
2. דעת המתירים
ג. חובת השביעית היא רק על העובד ולא על הבעלים
ד. חובת השביעית על כלל ישראל
ה. גרמא במלאכות שביעית
ו. שניים שעשו פעולה כאחד
ז. שותפות יהודי וגוי בשדה

רמב"ם

> מצות עשה לשבות בשנה שביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות, שנאמר ושבתה הארץ שבת לד' [1], ונאמר בחריש ובקציר תשבות[2]. וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה, שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור[3].

א. מצות עשה של שביתת הארץ בשביעית

"מצות עשה לשבות בשנה שביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות...".

תוספת שבת

מצות העשה היא גם על עבודת האילנות[4], וכן בקציר ובבציר[5].

1. ויקרא כה, ב.
2. שמות לד, כא.
3. ויקרא כה, ה.
4. ריטב"א ומאירי מו"ק (ג ע"א), רדב"ז (פ"א ה"א), הרב זצ"ל (קונטרס אחרון סי' א אות ג, ועי' ברקאי ח"ד עמ' 212, משפט כהן סי' עח), תורת הארץ (פ"ו אות נד־סג), והעלה שם שאין למכור לפני השביעית ליהודי החשוד בעבודת אילנות בשביעית, אם משאיר בידיו את הקרקע, שהרי חיישינן שהחשוד יעבוד באילנות והמוכר יעבור בעשה.
5. מעדני ארץ (סי' ד אות ז, ח). במשנת יעבץ (שמיטה ויובל פ"א ה"א) כתב שדעת תוס' היא שאין בקצירה ובצירה עשה של "ושבתה הארץ".

ב. השכרת שדות בשביעית

1. דעת האוסרים

שבת הארץ

ויש מי שאומר שגם אם הנכרי עובד בשדה של ישראל — עובר הישראל על מצות עשה של שביתת הארץ[6], כשם שאם נכרי עושה מלאכה בבהמתו של ישראל בשבת — עובר הישראל על מצות עשה של שביתת בהמה, שהתורה תלתה את השביתה בארץ, שנאמר: "ושבתה הארץ שבת לד'". על כן אין הפרש מי הוא העושה את המלאכה בעבודת הארץ — ישראל או נכרי, אף על פי שלענין העברת הלא תעשה של "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר", וכל יתר המלאכות שפרטה תורה לאיסור שתלה אותן הכתוב באדם העושה את המלאכה, ודאי אם הנכרי עובד ועושה את אלה המלאכות, אין הישראל עובר בלא תעשה של תורה. אבל לענין העשה של שביתת הארץ עובר הישראל גם בעבודתו של הנכרי בשדהו של ישראל.

ולפי זה יהיה אסור להשכיר שדהו לנכרי בשביעית, אף על פי שהנכרי עושה בה את עבודתו לצורך עצמו, שהרי השדה היא בעצם של ישראל בקנין גופה, ושכירות איננה מפקיעה את קנינו של ישראל, ונמצא שעובר הישראל בעשה על ידי עבודתו של הנכרי.

6. [א] יש שלמדו שיטה זו מסברה ומדרישת פסוקי התורה שמהם נראה שמצות העשה איננה רק על העובד בשדה — גברא, אלא אדם מצווה שהקרקע לא תעבד — חפצא. סמ"ג (עשין קמז), אבן עזרא (ויקרא כה, ב), רש"ל (בבא מציעא צ ע"א), ערוך השלחן (סי' יט סעי' יט).
ויש שהסתמכו על דברי הגמ' בעבודה זרה (טו ע"ב): "... אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת, א"ל אביי... והרי שדה דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית", שיש להשוות דיני שביתת בהמה בשבת לשביתת שדהו בשביעית, וכשם שחובה על האדם לדאוג שבהמתו לא תעבוד בשביעית — כן חובה עליו ששדהו לא תעבד בשביעית. תוספות רבינו אלחנן (עבודה זרה טו ע"ב), מנחת חינוך (מצוה קיב, שכו), תוס' רי"ד (ע"ז טז ע"ב ד"ה אמר ליה, מהדורת הרב זק"ש), וכתב שם שמסתבר שבשביתת קרקע הוזהרנו בשביעית, אולם בהמשך דבריו כתב שזו מחלוקת סוגיות. ובריטב"א (ע"ז טז ע"א ד"ה איבעיא להו שור של פטם) הביא שיש שאמרו שאין ללמוד דיני שבת מדיני שביעית, שהרי בשביעית אין החובה חלה על הקרקע אלא על האדם. ועי' הערת הרצי"ה קוק (ניצני ארץ ו עמ' 57, ובנספחות כאן בסוף הספר).
הרמב"ם ברמזי ההלכות (פתיחת פרק א מהלכות שמיטה) כתב: "שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה", מכאן משמע שהעשה הוא על הקרקע.
ויש שאוסרים השכרת שדות לגויים אף בהבלעה: שו"ת שמן המור (יו"ד סי' ד), שו"ת נחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ד), משיב דבר (ח"ב סי' נו), תורת הארץ (ח"א פ"ו אות טז יז), בני ציון (סי' ב), ספר השמיטה (עמ' צא סעי' א). ועי' לקמן הי"ג (הערה 12), פ"ד ה"ל (אות ד והע' 13).

2. דעת המתירים

ויש אומרים שמותר להשכיר לנכרי שדה של ישראל[7], ואין איסור של שביתת הארץ אפילו בעשה שבה, כי אם — אם ישראל, שהוא בר חיובא דשביתה, עובד את הארץ. אבל כל זמן שאין ישראל בעצמו עובד אין זה מבטל שביתת הארץ במה שעובד הנכרי, כיון שאיננו מצווה מצד עצמו על שביתת הארץ. אלא שהצריכו שתהיה השכירות בהבלעה, דהיינו איזה זמן לפני השביעית ואחריה יהיה גם כן נכלל בכלל ההשכרה, שלא יהיה ניכר שמשכירו לשם עבודה בשביעית. ואין זה התנאי של ההבלעה ענין לגבי המצוה של שביתת הארץ מן התורה, אלא מעלה בעלמא והרחקה מן הכיעור[8].

ג. חובת השביעית היא רק על העובד ולא על הבעלים

תוספת שבת

יש אומרים שחיוב העשה הוא רק על האדם העובד בקרקע, וכשיהודי עובד בקרקע חברו הרי שהחיוב הוא על רק על העובד ולא על הבעלים[9]. לשיטה זו יש אומרים שמותר

7. [ב] מדברי תוס' (ע"ז טו ע"ב ד"ה מי): "וכשהוא (השדה) ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא, אם זורע בו הישראל", נראה שיש איסור על בעל השדה רק כאשר יזרענו יהודי בר חיובא.
הרמב"ם (ספר המצוות מ"ע קלה) כתב: "שציונו לשבות מעבודת הארץ", משמע שהאיסור דוקא ליהודי בר חיובא. וכן כתב כאן בהלכה זו. החינוך (מצוה קיב) כתב: "שנצטוינו שלא לעסוק בה כלל בעבודת הארץ".
המהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' נב) הסתמך על הוראת אביו המבי"ט (ח"ב סי' סד) להתיר השכרת שדות בהבלעת שביעית. וכן פסקו פאה"ש (סי' כג סעי' טו בית ישראל ס"ק לא). ועי' לקמן ה"ה (אות א והע' 16), פ"ד ה"ל (אות ד והע' 12).

8. על הצורך בהבלעה כתב הזכרון יהונתן (פ"ה אות מו), שהיא לפי שיטת הסוברים שמותרת השכרת בהמה לנכרי כשאין היהודי נהנה מהמלאכה, כן גם בהשכרת שדות בהבלעה אין היהודי נהנה משכר השביעית.
ובקונטרס אחרון (סי' א) הסביר הרב זצ"ל שהצורך בהבלעה נובע מכך שכיון שהיהודי משכיר רק לשביעית הרי מיחזי כאמירה לנכרי שיעבוד בשביעית, (עיין כלכלת שביעית עמ' קפג).
המבי"ט (שם) דן על השכרת שדות לעשר שנים, ואילו המהרי"ט (שם) דן על השכרה לשבע שנים, (עיין ציץ הקודש ח"א סי' טז אות יא, תורת הארץ פ"ו אות מז). במשפט כהן (סי' עב) התיר להשכיר לגוי לשנתיים בהפסד מרובה, וכן הורה המהרי"ל דיסקין זצ"ל (הוראת שעה פרק לא). ומדברי האדר"ת (שם) נראה שאין צורך בהבלעה. בעוללות שביעית (ניצני ארץ ח"ו עמ' 62, ולהלן סוף הספר) כתב הרצי"ה שגם המהרש"ל לא סובר שהאיסור מצד הקרקע, אלא בגלל קדושת הארץ שהיא קדושה עצמית לכן יש בה חומרא שהעובד בה חייב, אבל היסוד הוא שיהא בר חיובא.
הרב זצ"ל (פ"ד ה"ל אות ד קונטרס אחרון סי' א, אות א, אגרות הראיה ח"א סי' רעג ד"ה אני), דן לענין אמירה לנכרי לעבוד בשדה המושכרת לצרכיו, כדין אמירה לעכו"ם באיסורי שבות, על פי: דברי הגמרא (ב"מ צ ע"א), שו"ע (חו"מ שלח סעי' ו), רמ"א (יו"ד רצז סעי' ד).

9. מעדני ארץ שביעית (סי' יג אות ו, ז, יד). חזו"א סי' יז (ס"ק כה ד"ה ובזמן הזה) כתב שלדעת הרמב"ם העשה הוא רק על העובד ולא על בעלי הקרקע, אבל בסי' כא (ס"ק יז ד"ה ודין) כתב שהעשה הוא גם על בעל הקרקע. (עי' "הלכות שביעית" סי' א סעי' א ביאור הלכה ד"ה ושבתה הארץ. וע"ע שביעית כהלכתה

להשכיר בתים וגינות ליהודי החשוד על השביעית[10].

ד. חובת השביעית על כלל ישראל

יש אומרים שמצות העשה היא על כלל ישראל, ומוטלת חובה על כל יחיד בישראל למנוע מיהודי או מנכרי לעבוד באדמת ארץ ישראל, ואפילו אם גוף הקרקע קנוי לגוי[11].

ה. גרמא במלאכות שביעית

יש אומרים שגרמא הותרה במלאכות שביעית ואינו עובר בל"ת ועשה[12]. ויש אומרים שבאיסור עשה עובר בכל אופן[13].

יש מי שאומר שכל מלאכה שהיא כדרכה, למרות שיש אמצעי ביניים בין מעשיו והפעולה, אם המלאכה מתחילה על ידי האדם אסורה מדין תורה[14].

ו. שניים שעשו פעולה כאחד

יש אומרים ששניים שעשו פעולה בשביעית כשכל אחד יכול לעשותה בעצמו, עברו על

עמ' נז) שמחלק בין נכרי העובד שאז בעל הקרקע אינו עובר, לבין ישראל אחר העובד — שעובר בעל הקרקע על שביתת קרקע).

10. הרש"ז אויערבך (מעדני ארץ סי' יג אות יד, מנחת שלמה סי' נא אות ג), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' מא, מב). ועי' לקמן פ"ח ה"ו (אות ז).

11. העמק דבר (ויקרא כה ד), תורת הארץ (פ"ו אות א־י, טו־יז), "הלכות שביעית" (סי' א אות א וסוף סי' ד). אולם בשבת הארץ (קונטרס אחרון סי' א אות א), וכן: ציץ הקודש (ח"א סי' טז), תורת הארץ (פ"ו אות כו־כט) — דחו סברה זו. ועי' לקמן פ"ד ה"ל (אות ג), פ"ח ה"ח (אות: א, ז, ח, ט).

12. גרמא הותרה בשבת מהלימוד בגמ' (שבת קכ ע"א) "לא תעשה כל מלאכה" — עשייה אסורה, גרמא הותרה. וכך גם בשביעית האיסור הוא בעשייה אבל גרמא מותרת. וכל מקום שאין השתתפות מעשית במלאכה עצמה אלא היא נעשית מאליה הרי שהיא מותרת. ערוך השלחן (סי' יט סעי' ו) התיר גרמא כאשר אין פעולה זו באילן ובקרקע, שאלו הן עבודות האילן ממש, אלא רק בצורה עקיפה. וכן נטה לומר בהר צבי (ח"ב סי' לב־לד) שפעולות גרמא מותרות בשביעית. בפסקים וכתבים (הריא"ה הרצוג, ח"ג סי' מז אות ד) הקל בגרמא בשביעית.
לחילוק בין מעשה אדם ומעשה בהמה אפשר להביא ראיה מדברי הרמב"ם (פ"ב ה"ד) שהתיר לדייר — לזבל שדהו על ידי בהמתו בשביעית, ומאידך (פ"א הי"ג) אסר זיבול בידים. משמע שבזיבול על ידי בהמה כיון שהוא גרמא הקל. עי' לקמן פ"ב ה"ד (אות ה), ועי' פ"ג מ"ד, תויו"ט (ד"ה נמצא), ומשנה ראשונה (ד"ה עושה). בפאת השלחן (סי' כ ביש"ר ס"ק לד) הביא חילוק זה בין עשה בעצמו או על ידי בהמתו. ועיין חזו"א (סי' יט ס"ק טז) שהביא לאסור זיבול גם על ידי בהמתו, אולם אין לפנינו גירסא כזו ברמב"ם (פ"א הי"ג) כפי שכתב החזו"א. ועי' לקמן ה"ב (אות ב והע' 13-11).

13. הרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמא) אוסר. כרם ציון (פ"א גאון צבי ס"ק ב), ושו"ת משנת רבי גרשון (סי' עו אות ה), הסתפקו לענין העשה שמא הוא חל בכל אופן. והחזו"א (סי' כה ס"ק לח) כתב שכל מלאכה הנעשית כדרכה הרי היא אסורה, וכל מלאכה הנעשית כתוצאה מפעולת האדם ומכוונת לכך, הרי היא אסורה.

14. חזו"א (סי' כה ס"ק לח, סי' כז ס"ק א).

איסור כאילו כל אחד עשאה בעצמו[15]. ויש אומרים שאינם חייבים מלקות ואולי גם לאו אין להם, אבל בעשה נראה שחייבים[16], על פי השיטות דלעיל.

ז. שותפות יהודי וגוי בשדה

יש אומרים שבשדה ששותפים בה יהודי וגוי, מותר ליהודי לאכול פירות שגדלו בשנה השישית ולגוי פירות־שביעית[17].

הלכה ב

א. חיפוי זרעים
ב. דיני חרישה
ג. זמירת כרם ושאר אילנות

רמב"ם

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבצירה[1], ואחד כרם ואחד שאר האילנות.

א. חיפוי זרעים

תוספת שבת

יש אומרים שחיפוי זרעים בשביעית הוא כזריעה[2], ויש אומרים שאין לוקים על כך[3].

15. מקור חיים (בסוף הספר לסי' רסו) כתב שרק בשבת יש להקל בשנים שעשאוה, אבל בשאר איסורים יש איסור אפילו ששנים עשאוה. וכן כתבו: שואל ומשיב (מהדורא קמא חלק ב סי' ח), הר צבי (או"ח ח"א סי' קמד), כרם ציון (פ"ג גאון צבי ס"ק ד), ציץ אליעזר (ח"ד סי' ד, חי"ב סי' מ).

16. פסקים וכתבים (הרי"א הרצוג ח"ג סי' מז סוף אות ה). ונמנע מלהורות כן מחשש לפריצות הדור. והאריך בכך כרם ציון (פ"ג גאון צבי ס"ק ד).

17. משך חכמה (שמות כג יא), הר"י פרלא בדעת רס"ג (סה"מ ח"א עמ' 530).

1. על פי מועד קטן (ב ע"ב).

2. כשם שלענין כלאים הגמרא (מכות כא ע"ב) מגדירה חיפוי כזורע, כן גם לענין שביעית המחפה הוא כזורע. וכן כתבו תוספות הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה איתמר), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אע"פ), רדב"ז (ח"ה סי' קצו), ישועות מלכו (יו"ד סי' נב), שער המלך (הלכות רוצח פ"י ה"ט), הר צבי (או"ח ח"א סי' רח ס"ק ב), אבן האזל (כרם ציון עמ' קט), חזו"א (סי' יח ס"ק ב ד"ה ולמ"ד).

3. מנחת חינוך (מצוה שכו), מראה הפנים (ירושלמי מכות פ"ג ה"ט ד"ה יש חורש, כלאים פ"ח ה"א ד"ה בתר כל אלין), חוות בנימין (ח"א סי' ה), שבילין (לג עמ' קלז).

ב. דיני חרישה

שבת הארץ

וחרישה[4] אף על פי שאין לוקין עליה[5], יש אומרים שהיא אסורה מן התורה[6]. ויש אומרים שאינה אסורה אלא מדברי סופרים[7], כמו כל התולדות ואבות המלאכות, שחוץ מאלה הארבע המפורטות, שאינן אסורות כי אם מדרבנן.

תוספת שבת

יש אומרים שאף תולדות חרישה אסורות מהתורה[8]. ויש אומרים שחרישה אסורה מהלכה למשה מסיני[9].

ויש שחילקו בין חרישה שהיא לצורך גידול — האסורה מהתורה בלאו ועשה, לבין חרישה לצורך הקרקע שלא תפסד — האסורה מדרבנן[10].

ויש שאמרו שחרישה וזריעה בבהמה המושכת קרון או במכונת חרישה אין בה איסור

4. חרישה היא פעולה הנעשית על ידי אדם או בהמה, ואילו עידור נעשה רק על ידי אדם. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה עידור), ר"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), פאת השלחן (סי' כ בית ישראל ס"ק ב), שבת הארץ (פ"ג ה"ט אות א), ספר השמיטה (עמ' כו סעי' א), תורת השביעית (עמ' עט), בצאת השנה (עמ' מב ד"ה פרדסים, עמ' מו סעי' א). ועי' לקמן ה"ז (אות ב).

5. ועי' ערוך לנר (ר"ה ב ע"א ד"ה ברש"י לשמיטין) שמשמע ממנו שלדעת רש"י לוקים על החרישה.

6. [ג] רס"ג (ספר המצוות עם באור הרב פערלא עמ' 526), אוצר הגאונים (מו"ק ג ע"ב), רבינו גרשום מאור הגולה (מו"ק ב ע"ב ד"ה חרישה, ג ע"ב ד"ה ונסיב, ועיי"ש הערה 75 מאת הרב זק"ש, ב"ב כו סוף ע"ב), רש"י (שמות כג יא, ר"ה ב ע"א ד"ה לשמיטין, מו"ק ב ע"ב ד"ה חרישה), רמב"ן (שמות כג יא), תוס' (ר"ה ט ע"א ד"ה שהרי, סוכה מ ע"ב ד"ה אבקה, קידושין ע ע"א ד"ה אבקה, סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו, ערכין ל ע"ב ד"ה כתב, ע"ז נ ע"ב ד"ה ומשקין), ר"ש (שביעית פ"ב מ"ב, פ"א מ"ד), תוספות ראש ר"ה ט ע"א ד"ה שהרי, ע"ב ד"ה ומותר), ריטב"א (מו"ק ב ע"ב סד"ה שם ר"ע), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אף על פי שבארנו), ר"ן (ר"ה דף א ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה לשמיטין וליובלות), מנחת חינוך (מצוה קיב), מעשה ניסים (סי' ט), ערוך השלחן (סי' יט סעי' ג, יג), מים חיים (להפר"ח, פ"א ה"ב), שער המלך (פ"א ה"ב), תוספות רע"א (פ"א מ"ב אות יב ד"ה מעדרין), נודע ביהודה (תנינא או"ח סי' לא), **פאת השלחן (בית ישראל סי' כ ס"ק א)**, זכרון יהונתן (דבר השמיטה אות כז), בית רידב"ז ומשמרת להבית (סי' א אות א), שנת השבע (נתיב א באר שבע ס"ק א), חזו"א (סי' יז ס"ק א, סי' יח ס"ק ג), ספר השמיטה (פ"ב סעי' א), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ד ביאור הלכה ד"ה החורש).

7. [ד] קרית ספר (פ"א), **פאת השלחן (בית ישראל סי' כ ס"ק א)**, שער המלך (פ"א ה"ב) בשם הרמב"ן (עיין זכרון יהונתן (דבר השמיטה אות כז בהערות), מבי"ט (ח"ג סי' ס"ד), ערוך השלחן (סי' יט סעי' א בדעת התוס' שבת פח ע"א ד"ה דאית), תויו"ט (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), משנה ראשונה (פ"ב מ"ב), קול הרמ"ז (פ"ב מ"ב בדעת הרמב"ם), שערי צדק (פט"ו סעי' ד), מקדש דוד (סי' נט אות ו ד"ה הנה הרמב"ם), הר"א מגריידיץ (פ"ב מ"ב), תורת השמיטה (סעי' א). ויש שהקלו בשעת דחק גדולה, ישועות מלכו (סי' נה), הרב זצ"ל (משפט כהן סי' ס"ז, ע"א), קונטרס אחרון סי' ב).

8. נודע ביהודה (תנינא או"ח סי' לא), כרם ציון (פ"א גדולי ציון ס"ק ד).

9. מהר"י קורקוס (בהסבר אחד בפ"א ה"א), פאת השלחן (בית ישראל סי' כ ס"ק א), תפארת ישראל (בועז פ"ב מ"ב אות ב), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ד ד"ה החורש בבאור הלכה, כסא דוד ס"ק ט).

10. מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אע"פ), רדב"ז (ח"ב בהסבר לשונות הרמב"ם אלף תק"ס, קצ"ו), ומדבריהם משמע שהאיסור בחורש על מנת לגדל הוא משום זורע. ומהר"י קורקוס (פ"א ה"ד, ה"ה) משמע שהאיסור לגדל הוא מדיני חורש, עיין אבן האזל (כרם ציון עמ' קט), ולקמן ה"ז (אות ב).

לאו[11], ויש שאסרו כחרישה וזריעה[12]. ויש מי שהעלה סברא שזריעה במכונה היא גרמא, אבל חרישה במכונה שהיא כדרכה אסורה מהתורה[13].

ג. זמירת כרם ושאר אילנות

"... או על הזמירה... ואחד הכרם ואחד שאר האילנות"[14].

יש אומרים שלדעה זו גם זמירת זרעים אסורה מהתורה[15].
ויש אומרים שאיסור זמירה בשאר אילנות הוא מדרבנן[16].

11. הרצ"פ פרנק (כרם ציון הר צבי סי' יא-יב, פ"א גאון צבי ס"ק ב), כרם ציון (גדולי ציון הערה ה) . ובפסקים וכתבים (הרי"א הרצוג כרך ג סי' מז אות ד), התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלח) הוסיף שרק הנזרע ראשונה הוא כוחו, והנזרע לאחר מכן הוא כח שני שאפשר להקל בו, ועיין עוד תחומין (ח"ב עמ' 428). דין גרמא בשמיטה, עי' לעיל ה"א (אות ה).

12. החזו"א (סי' כה ס"ק לח, כז ס"ק א) אוסר חרישה וזריעה ע"י מכונה כאב מלאכה. ובמשפט כהן (סי' פא) אסר להעמיד בהמה על השדה כשמתכוון לניכוש עשבים. וכן כתבו ערוך השלחן (סי' יט סעי' ה), הרב"צ עוזיאל (התורה ומדינה ח"ד עמ' קמ), ועיין במאמר הרב ויטמן (תחומין ח"ז עמ' 53).

13. עיין שו"ת הר צבי (זרעים ח"ב סי' לב). אולם בכרם ציון (הר צבי סי' יב) תשובה זו מובאת באריכות, ולמסקנה אין לחלק בין זריעה לחרישה ובשניהם נטה להקל במכונות.

14. מקורו של הרמב"ם הוא ממכילתא דרשב"י (פרשת משפטים): "והלא הכרם והזית בכלל היו ולמה יצאו — להקיש אליהם, מה הכרם מיוחד שהוא בעשה ועוברים עליו בלא תעשה, אף כל שהוא בעשה עוברים עליו בלא תעשה". והסביר את דבריו בספר המצות (מצות עשה קלד) ובחינוך (מצוה פד), שמכיון שיש עשה של "תשמטנה ונטשתה" בכל האילנות יש בהם גם לא תעשה. כשיטה זו נקטו: ראב"ד, ר"ש (תו"כ בהר פרשא א הל' ו ד"ה מה זרע), רשב"ם (ב"ב פ ע"ב ד"ה מפני), סמ"ג (ל"ת רסו), חינוך (מצוה שכז), ריטב"א (ב"ב פ ע"ב ד"ה מכאן), מאירי (ב"ב פ ע"ב ד"ה כבר), קרית ספר (פ"א ה"ב), רש"ס (פ"ב מ"ב ד"ה מקרסמין), תוי"ט (פ"ד מ"ד ד"ה המדל), אגלי טל (זורע ס"ק ד) בדעת הרמב"ם, ערוך השלחן (סי' יט סעי' ב), פאת השלחן (סי' כ סעי' א), ספר השמיטה (עמ' יח), שו"ת מהרי"ל דיסקין (סי' כז), כרם ציון (פ"ד סעי' א, גדולי ציון ס"ק א), תורת השמיטה (סעי' ג), ישועת משה (ח"ד סי' כו, כז), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' כא בה"ל ד"ה מפני שקציצתה).

15. הרב זצ"ל (לקמן הט"ו אות ה) כתב שכסוח האורז הוא זמירה שאסרה תורה. וכן: אור שמח (פ"א הט"ו), ספר השמיטה (עמ' יט סעי' ג). ועיין כרם ציון (סי' כה עמ' נא, הלכות פסוקות פ"ד סעי' ג, פ"ו גדולי ציון ס"ק ד).

16. סברתם היא שמכיון שרק כרם נאסר בתורה, הרי ששאר האילנות איסורם מדרבנן. כן למד האגלי טל (זורע סי' א ס"ק ד) בדברי רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה מקרסמין), ובדברי הר"ש והרא"ש (פ"ב מ"ג ד"ה מקרסמין). וכן הובא: בערוך (ערך קרסם בשם יש מפרשים), רבינו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה מקרסמין), רבינו הלל (תו"כ בהר פרשא א פסיקתא ו ד"ה מה זרע). החזו"א (סי' כא ס"ק טו, סי' כו ס"ק א, תשובות ופסקים סי' כח) מסביר שגם לדעת הרמב"ם רק בנטיעה ובצירה הושוו אילנות לכרם, אבל בזמירה, שחלוקים בטיב הזמירה הרי היא מדרבנן בשאר אילנות. והרחיב את דברי החזו"א הרב קלמן כהנא (חקר ועיון ח"ד עמ' יז-ל), ועיין שבט הלוי (ח"ג סי' קנח פ"א ה"ב). ויש שסמכו להקל בשעת הדחק, וביחוד לאחר היתר המכירה על קולא זו, (בצאת השנה עמ' ל הערה 9, עמ' לט הערה 6). הגדרת זמירה, עי' לקמן ה"כ (אות א).

הלכה ג

א. גדרי אבות ותולדות ודיניהם
ב. גידולי בית בשביעית
ג. הגדרת בית לענין שביעית
ד. שביעית בקרקע הקדש
ה. שביעית בשדה הפקר
ו. שביעית באדמת הציבור

רמב"ם

וזמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב, לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא שחייב, ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה[1] אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות[2].

א. גדרי אבות ותולדות ודיניהם

"... ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה"[1].

תוספת שבת

יש אומרים ששאר התולדות והאבות למרות שאין לוקים עליהן — אבל העושה אותם עובר בעשה[3]. והסיבה לכך שמלאכות מסוימות מותרות היא מכיון שאלו פעולות תדירות ובלתי חשובות ולכן אינן בגדר מלאכות[4].

יש אומרים שתולדה פירושה מלאכה שהיא שונה מאב המלאכה בעצם המלאכה, כגון משקה לזרעים שהוא תולדת חורש או זורע. אבל שינוי בצורת עשיית המלאכה איננו

1. המקדש דוד (זרעים סי' נט אות ו ד"ה הנה) כתב שכל שדרכו לעשות בעבודת הקרקע הרי הוא אב מלאכה בשביעית, אלא שאיסורו מדרבנן. ומדברי רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה תולדות) משמע שהדין בשביעית הוא כמו בשבת, שכל שהיה במשכן הוא אב מלאכה ומה שלא היה במשכן הוא תולדה. אולם בדקדוקי סופרים (שם) כתב שתלמיד טועה כתבו, וברש"י כת"י (הוצאת מקיצי נרדמים) לא מופיעה הגדרה זו, וכן המהרש"א הקשה על רש"י, ועיין בפרוש רבינו גרשום מאור הגולה (שם הערה 34).
2. מועד קטן (ג ע"א).
3. ערוך השלחן (זרעים סי' יט סעי' ג, יג), אולם העיר שמדברי הרמב"ם (פ"א ה"י) משמע שאין עוברים בעשה אלא רק בארבע מלאכות: זריעה זמירה קצירה בצירה ובהר צבי (זרעים ח"ב סי' לז אות א) השיג על סברת ערוך השלחן מדברי הנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח סי' לא) שכתב שהעשה והלאו קשורים זה בזה, ועיין שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' א אות א, סי' ג).
בתורת השביעית (עמ' לד ד"ה והכפתור ופרח) כתב שדעת הכפתור ופרח היא שכל המלאכות כגון ניכוש ועידור אסורות מדאורייתא בלאו ועשה.
4. על פי דברי הריב"ב (מו"ק ג ע"א בדעת רש"י), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה ובשביעית), ר"ן (מו"ק ג ע"א ד"ה מה זריעה), שיטה לתלמידי הר"י מפריש (מו"ק ב ע"א ד"ה ובשביעית, ג ע"א ד"ה אאחרינא, ו ע"ב ד"ה כדי), נמוק"י (בפרושו למשנה מו"ק ב ע"א).

מפקיע שם אב מלאכה[5].

ויש אומרים שכל שינוי בצורת עשיית המלאכה גורם לכך שאינה אב מלאכה אלא תולדה[6].

יש אומרים ששינוי בתכלית המלאכה ובדרך עשייתה אין זו מלאכה שאסרה תורה, והרי זו תולדה[7].

אבות ותולדות האסורים בשביעית הם בגלל הגדרת המלאכה, ולא משום הטירחה[8].

ויש מי שאומר שאפילו מלאכה המותרת אם יש בה טירחה מרובה אסרוה חכמים[9].

יש אומרים שיש "חילוק מלאכות" בשביעית, ולכן הזורע וחורש כאחד, לדעות שחורש לוקה[10], הרי זה לוקה פעמיים[11]. ויש אומרים שאין "חילוק מלאכות" בשביעית, ואינו לוקה אלא פעם אחת[12].

ב. גידולי בית בשביעית

שבת הארץ

ואילנות וצמחים שבתוך הבית, ספק הוא אם יש בהם איסור משום שביעית[13], אפילו באלו האבות והתולדות המפורשים. ובשביעית בזמן הזה דרבנן יש להקל[14] במקום הפסד[15].

תוספת שבת

יש אומרים שבבית נוהגים כל דיני שביעית[16].

יש אומרים שבספק זה יש להחמיר, מכיון שעיקר הספק הוא בשל תורה הרי שיש לנהוג ככללי ספק דאורייתא[17].

יש אומרים שהספק של הירושלמי הוא רק לענין ספיחים, אבל לענין זריעה יש

5. חזו"א (סי' כה ס"ק לח).
6. הר צבי (זרעים ח"ב סי' לה, או"ח סי' רח אות ב), התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלט, גיזום בשינוי גובה), ועיין מש"כ הרב זצ"ל (קונטרס אחרון סי' יא, משפט כהן סי' סז).
7. הרב זצ"ל (קונטרס אחרון סי' יא, משפט כהן סי' סז). ועי' לקמן ה"כ (אות א והע' 7-9).
8. ע"ז (נ ע"ב), מו"ק (ב ע"ב), רש"י (מו"ק שם ד"ה בשלמא, על הרי"ף א ע"א ד"ה ממי קילון), רמב"ם (פיה"מ מו"ק פ"א מ"א), נמוק"י (א ע"א ד"ה ולא ממי קילון), בשיטת ריב"ב (א ע"א ולא ממי קילון), מאירי (ב ע"א ד"ה ובשביעית), תוי"ט (מו"ק פ"א מ"א ד"ה אבל).
9. ריטב"א (מו"ק ב ע"א ד"ה ובשביעית, ג ע"א ד"ה לא יקשקש). ועי' לקמן ה"י (אות א והע' 6).
10. לעיל פ"א ה"ב (אות ב).
11. דעה שניה בריטב"א (מכות כא ע"ב ד"ה ולילקי), ירושלמי (מו"ק פ"א ה"א) זומר ונוטע בשבת חייב שתיים, עפ"י גירסת מראה הפנים והגר"א בשביעית.
12. רמב"ן (מכות כא ע"ב ד"ה מתניתין יש, הובא בשער המלך פ"א ה"א), דעה ראשונה בריטב"א (מכות כא ע"ב ד"ה ולילקי).
13. ירושלמי ערלה (פ"א ה"ב). ועי' לקמן ה"ו (אות ו והע' 33).
14. פאת השלחן (בית ישראל סי' כ ס"ק נב), ערוך השלחן (סי' טז סעי' א), פסקים וכתבים (הרי"א הרצוג ח"ג סי' מז אות ג).
15 דברי עצמו. ומשבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג) משמע שאין להקל אלא בהפסד מרובה.
16. תוס' הרי"ד (ירושלמי סוף מעשרות).
17. חזו"א (שביעית סי' כב ס"ק א).

להחמיר[18].

יש אומרים שהספק בבית הוא רק לענין הלא תעשה — "שדך לא תזרע", אבל עשה של "ושבתה הארץ", בודאי שיש[19]. ויש אומרים שלא תעשה ודאי שאין, והספק רק לענין העשה[20]. ויש אומרים שיש להשוות את העשה והלא תעשה, ולכן הספק הוא גם לענין העשה[21].

יש אומרים שהספק הוא רק לענין איסור תורה, אבל איסור דרבנן ודאי שיש בבית[22].

יש מי שאומר שהספק של הירושלמי הוא לענין עבודה בשביעית, אבל קדושת שביעית חלה אפילו שאין איסור עבודה[23].

יש אומרים שהספק בבית הוא רק כאשר הנטיעה או הזריעה היו מתחילה בבית, אבל אם תחילה נטעו בשדה ורק לאחר מכן עשו בית להגנה אין להקל[24], ויש שלא חילקו[25].

יש אומרים שאף לשיטות המחמירות בבית, יש להקל בעציץ שאינו נקוב[26].

ג. הגדרת בית לענין שביעית

יש אומרים שכל מה שמופקע מגדר שדה הרי זה בגדר ספק בשביעית[27]. ויש מי שאומר שרק כשהוא לרועץ לגידול[28].

18. פני משה ומראה הפנים בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב). והשיגו עליו בשבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג), ובתורת הארץ (פ"ו אות יח) שהרי הירושלמי מביא פסוקים ללמודיו, ואין לומר שהדיון על ספיחים דאורייתא אליבא דר"ע, דאין הלכה כמותו. ועי' פ"ד ה"ד (אות ה).
19. שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג), תורת הארץ (פ"ו אות יח־כה, פ"ז אות ל) והביא שכן היא דעת הרמב"ם, הרב"צ עוזיאל (פסקים וכתבים לריא"ה הרצוג ח"ג סי' מז אות ה).
20. שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג).
21. הר צבי (זרעים ח"ב סי' לה, לז), על פי הירושלמי בכלאים (פ"ח ה"א) המשווה בין העשה ולא תעשה. וכן משמע מבאור הגר"א (ערלה פ"א ה"ב).
22. תורת הארץ (פ"ו הגה"ה אות א), תורת השביעית (ה"ב), חזו"א (סי' כב ס"ק א), הר צבי (זרעים ח"ב סי' לה), הרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' נא אות ו, מעדני ארץ סי' ח אות ז, כרם ציון פ"ג גדולי ציון אות ז). החזו"א (סי' כב ס"ק א) הסביר שלמרות שלענין מעשרות הרמב"ם פסק (מעשרות פ"א ה"י) שיש לעשר את הגדל בבית מדבריהם, אך בשביעית משום חיי נפש הקלו.
23. כרם ציון (פ"ג גדולי ציון אות ו).
24. שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג).
25. הר צבי (זרעים ח"ב סי' לה).
26. חזו"א (סי' כב ס"ק א, סי' כו ס"ק ד), ועי' לקמן ה"ו (אות ד והע' 24-25).
27. ועיין מש"כ: הרב זצ"ל (קונטרס אחרון סי' ג, משפט כהן סי' עג), חזו"א (שביעית סי' כב ס"ק א), הר צבי (זרעים ח"ב סי' לד, לה), פסקים וכתבים (הריא"ה הרצוג סי' מז אות ה), שלא הזקיקו שטח מסוים לבית, ומשמע שאפילו פחות מד"א נחשב בית. ונראה שלפי הגדרה זו יריעות פלסטיק וזכוכית גם כן נחשבות כבית (בצאת השנה עמ' לא סעי' י).
28. חזו"א (סי' כ ס"ק ו). עפ"י פירוש זה יש לדון ביריעות פלסטיק וזכוכית שהן מצד אחד מועילות, ומאידך הן מזיקות שאין המים יכולים להגיע אל הנטיעות.

קרוי המבנה צריך להיות קבוע[29]. ויש להסתפק האם צריך מחיצות בגובה י' טפחים[30].

ד. שביעית בקרקע הקדש

שבת הארץ

והקדש נוהג בו דין שביעית כמו בהדיוט לכל דבריו[31].

תוספת שבת

ויש אומרים שאין נוהגת שביעית בהקדש לענין הל"ת[32].

ויש אומרים שבזמן ששביעית היא מדרבנן איננה נוהגת בהקדש[33].

ה. שביעית בשדה הפקר

שבת הארץ

ובשדה של הפקר יש להסתפק אם יש בו דין שביעית[34].

תוספת שבת

יש אומרים שאין דיני שביעית נוהגים באדמת הפקר[35]. ויש אומרים שאין איסורי עבודה באדמת הפקר, אבל יש בפירותיה קדושת שביעית[36]. ויש אומרים שיש בה גם איסורי עבודה וגם קדושת שביעית[37].

29. חזו"א (סי' כ ס"ק ו), פסקים וכתבים (הריא"ה הרצוג, סי' מז אות ה), בצאת השנה (חוזר ט עמ' מב, וכתב שם שלא הקלו אלא לענין זריעה אחר היתר המכירה). ויש שהוסיפו שבאוהל עראי יש מקום לחוש שיראה מוזר, (עיין משפט כהן סי' עג).
30. חזו"א (סי' כב ס"ק א), בצאת השנה (עמ' מב).
31. [ח] **תוספתא פאה (פ"ג הכ"א), וירושלמי שם (פ"ז ה"ז)**, פסחים (פ"ד ה"ט), פרוש הראב"ד לתו"כ (בהר פ"א פיסקה ג). בשבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ד) הסתפק האם הרבוי — "שבת לה'" שגם דבר שהוא לה' (הקדש) שביעית חלה עליו — הוא גם לענין העשה, או רק לענין לא תעשה, אבל העשה מעולם לא נתמעט שנצריך בשבילו רבוי. ואם הרבוי המיוחד בהקדש הוא רק לענין הלאו הרי שגם הפקר חייב בעשה, אבל אם הרבוי הוא גם לדין העשה הרי שהפקר שאין בו את הרבוי פטור משביעית, וזהו הספק לענין הפקר. תורת הארץ (פ"ז אות לה). ועי' להלן (אות ה).
32. תוספות (מנחות פד ע"א ד"ה שומרי), ר"ש משאנ"ץ (תו"כ בהר פרשה א הל' ה). במעדני ארץ (סי' ה אות כה) כתב שגם לדעת תוספות רק קצירה להקדש איננה צריכה שינוי בשביעית, אבל כל שאר איסורי מלאכות שביעית חלות על הקדש. ובכלכלת שביעית (עמ' רכ הערה כה) משמע שלדעת תוספות אין איסורי לאו בהקדש בשביעית, והירושלמי ריבה חיוב בהקדש רק לענין העשה. וכן בספר השמיטה (עמ' נג, קכא) כתב שהריבוי הוא לענין קדושת פירות שביעית, אבל שאר האיסורים ודאי חלים בשדה הקדש, וכן משמע במשך חכמה (ויקרא כה ב), ובהר צבי (זרעים ח"ב סי' מג). ועיין עוד צפנת פענח (מתנות עניים פ"ב ה"ח).
33. נועם ירושלמי (ספ"ז פאה), בבאורו מדוע הרמב"ם השמיט דין הקדש בשביעית.
34. [ט] **דברי עצמו**, עיין לעיל (הערה 31).
35. מנחת חינוך (מצוה שכט אות יא), משיב דבר (ח"ב סי' נב), אוצרות יוסף (דף נ ע"ב), הר צבי (זרעים ח"ב סי' מ מא), נצר מטעי (סי' כו), הר"ש ישראלי (ארץ חמדה, נוספות לשער ב ב, חוות בנימין ח"א סי' ז).
36. כלכלת שביעית (עמ' תנא), מזמרת הארץ (הרמ"מ הכהן פורלסקי, אות סז), הרמ"צ נריה (התורה והמדינה ח"ג עמ' קה).
37. זכר יצחק (סי' מב), תורת הארץ (פ"ז אות מ, נא), ספר השמיטה (עמ' נג, קכ). ועי' שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' טז), התורה והמדינה (ח"ד עמ' קמב-קמו).

ו. שביעית באדמת הציבור

אדמת הלאום והציבור יש בה חיובי שביעית[38].

הלכה ד

א. העובד בקרקע כדרכו בכל השנים
ב. חומר איסור נטיעה
ג. הרכבה, הברכה ונטיעה בגוש

רמב"ם

כיצד, החורש או החופר[1] לצורך הקרקע[2], או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ. וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות, מכין אותו מכת מרדות מדבריהם[3].

38. תורת הארץ (פ"ז אות מב, נא). ובהר צבי (זרעים ח"ב סי' מב מג) נסתפק בשאלה זו אך לא הורה למעשה להקל. בספר השמיטה (ח"א פי"א עמ' נ) הורה להחמיר, וכן: כרם ציון (פ"ג ה"ז), הרי"ז מינצברג (פירות שביעית סי' ה), שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' טו).

1. בנוסח הרמב"ם שהיה לפני הרב זצ"ל היה כתוב: "כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע", ולכן בשבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ה) כתב הרב זצ"ל שעיקר ההדגשה שנא' ברמב"ם "לצורך הקרקע" היא בגלל החופר. שלא נחשוב שאסור לחפור בורות שיחין ומערות. דיוק זה הוא גם בספרא (בהר פרשה א הלכה ד): "ושבתה הארץ, יכול מלחפור בורות שיחין ומערות ומלתקן את המקואות, תלמוד לומר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור". אמנם בנוסחאות מדויקות וכתבי יד של הרמב"ם נוסח הלכה זו הוא: "החורש או חופר לצורך הקרקע" (קודם חורש ואח"כ חופר), וכן בסמ"ג (ל"ת רסו).
2. בבאור לשון הרמב"ם "החורש או החופר לצורך הקרקע" נחלקו המפרשים מדוע נקט לשון "לצורך הקרקע". יש אומרים (מהר"י קורקוס פ"א ה"ד, תורת השביעית, עמ' כט) שחורש לצורך הקרקע בא למעט חורש ומחפה זרעים שחיובו משום זורע, וכפי שכותב הרדב"ז (ח"ב, בהסבר לשונות הרמב"ם אלף תקס, קצז) שחרישה וחפירה לחפות זרעים חייב מדין תורה כזורע (עיין פ"א ה"ב אות א).
לעומת זאת פאת השלחן (בית ישראל סי' כ ס"ק ב) כתב שלעדור את כל השדה אסרו מכיון שנועד לרפות את הקרקע, אבל לעדור תחת הגפנים הותר כיון שמלאכה זו היא לטובת האילן (עיין לקמן ה"ז אות ב), והרמב"ם כתב "לצורך הקרקע" אסור, למעט לצורך הגפן שהוא העידור המותר, וכן כתב בזכרון יהונתן (דבר השמיטה אות כז).
3. על פי הגמרא מועד קטן (ג ע"א).

א. העובד בקרקע כדרכו בכל השנים

שבת הארץ

והעושה את כל עבודת הקרקע כולה בשביעית כדרכו בכל השנים, ואף על פי שלא זרע וזמר ולא קצר ובצר. כגון שהיתה לו שדה כזאת שהיתה צריכה רק לנטיעה להברכה והרכבה, זיבול וחרישה וכיוצא בהן, ועבד אותה בלא שינוי מדרכי העבודה בכל השנים — נראה שהוא עובר בעשה של תורה[4].

תוספת שבת

ויש חולקים וסוברים שגם בשבת העשה של השבתון הוא רק על אבות מלאכות ולא בתולדות[5]. ונראה שאף בשביעית יחייבו בעשה רק על האבות ולא על התולדות ואפילו יעשו כדרכם.

ב. חומר איסור נטיעה

"וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילן מכין אותו מכת מרדות מדבריהם".

יש אומרים שהנוטע מכין אותו מכת מרדות מדבריהם, מכיון שרק על ארבע מלאכות שהוזכרו בפירוש בתורה לוקים מדין תורה[6]. יש אומרים שהנוטע מבטל עשה של "ושבתה הארץ"[7]. ויש אומרים שהנוטע עובר בלאו של תורה: "שדך לא תזרע", ונטיעה כזמירה

4. ◊ **דברי עצמו על פי הרמב"ן (ויקרא כג כד)**, ריטב"א (ר"ה לב ע"ב סד"ה שופר).
בשבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ב סוף אות ב) באר הרב זצ"ל שהרמב"ם (פ"א ה"ג) כתב שעל שאר התולדות לוקה מכת מרדות ולא הזכיר שהיא "מדבריהם", מכיון שכשדבר על כללות התולדות, נכללה בהן קביעות עבודתם כבכל שנה בלא שינוי, ולא כתב שחייבים מכת מרדות מדבריהם, שהרי יתכן שיש בזה איסור עשה של שביתה ומכים על כך. ואילו בפרטי ההלכות כתב שלוקה מכת מרדות מדבריהם. אמנם בקונטרס אחרון (סי' ב אות א) כתב שאפילו עבודה אחת בקביעות, כפי הצורך והדרך הרגילה, גם כן מבטלת את העשה. עוד הסביר הרב זצ"ל שהרמב"ם (פ"א ה"א) בהזכירו "בחריש ובקציר תשבות", פרושו העושה כל המלאכות הנדרשות מתחילת המלאכה הראשונה של עבודת האדמה, שהיא חרישה, עד האחרונה שהיא הקציר — עובר בעשה. אבל מלאכה חד פעמית אין בה עשה. והוסיף לבסס את דבריו בקונ"א (סי' ז).
5. רשב"א (יבמות ו ע"א ד"ה ונגמר מהכא). בדעת הרמב"ם (הלכות שבת פכ"א ה"א) הביא המגיד משנה שני הסברים, והאחד כדעת הרמב"ן. ועיין: לח"מ בהסבר דעת המגיד משנה, מנחת חינוך (מצוה רצז).
6. שיטת הרמב"ם שנטיעה בשביעית אסורה רק מדבריהם (עיין לקמן פ"א ה"י), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ד, פ"א הי"א), פאת השלחן (בית ישראל סי' כ ס"ק ד), תורת הארץ (פ"ו אות נז), מנחת חינוך (מצוה שכז), אגלי טל (זורע ס"ק ב אות ה). וכן שיטת ר"ת (על פי דברי הר"ש פ"ב מ"ו), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ד), בית הלוי (ח"ג סי' א אות ו ס"ק ג). ועי' פ"ג ה"א (אות ג והע' 12).
7. ערוך השלחן (סי' יט סעי' ג) כתב שכל האבות והתולדות שאינם כתובים בתורה, העובר עליהם עובר בעשה.

נלמדות מזריעה, וא"כ עובר בלאו[8]. ויש אומרים שעובר בלאו ובעשה[9].
יש אומרים שנטיעת גרעין אסורה מדין תורה כזריעה, ונטיעת יחור מדרבנן[10].

ג. הרכבה, הברכה ונטיעה בגוש

יש שהשוו דין הרכבה והברכה לדיני נטיעה[11]. ויש מי שאומר שאפילו אם נטיעה אסורה מהתורה, הרי שבהרכבה והברכה יש לאסור מדרבנן[12].
יש מי שהקל בנטיעה בגוש, שכשם שאיננו נטיעה לדיני ערלה כן לענין שביעית[13], ויש שאסרו[14].

8. הגמרא (גיטין נג ע"ב) אומרת שנטיעה בשבת ובשביעית היא מדאורייתא. הר"ש (שביעית פ"א מ"א, פ"ב מ"ו) הביא סברא שנטיעה דומה יותר לזריעה מאשר זמירה, ואם זמירה אסורה מדין תורה כזורע כל שכן שנטיעה יש בה איסור תורה של זורע. וכ"כ ברש"ס (פ"ב מ"ו סד"ה לשתי שבתות).
יש שתרצו שאלה זו באופן אחר: המהריט"ץ (שו"ת החדשות סי' קעו) תירץ שבזריעה וזמירה ההנאה היא בשנת השמיטה עצמה ולכן התורה אסרתם, אבל נטיעה שההנאה היא רק עתידית לא נאסרה אלא מדרבנן. ובאגלי טל (זורע ס"ק ב אות ה) כתב שאיסור התורה הוא כשהיונק מהקרקע קדוש בקדושת שביעית, אבל בעצים הרי רק הפרי הוא הקדוש ולכן נטיעה איננה דומה לזריעה, שהרי זריעה היא מוציאה מהקרקע פירות קדושים.
החזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה שם ה"ד) כתב שנטיעה אסורה מדין תורה, אלא שאין לוקים עליה מכיון שאין עונשין מן הדין, וכסברת הר"ש שנלמד בקל וחומר.

9. "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ד באור הלכה ד"ה הנוטע) כתב שכיון שנטיעה היא כזריעה יש בה לאו ועשה.

10. עיין: משיב דבר (ח"ב סי' ס), הרב זצ"ל (שבת הארץ במבוא סי' ד, קונטרס אחרון סי' ו, אגרות הראיה ח"ב עמ' נז), שו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' קנח ד"ה ובאמת) שבארו את הרמב"ם שכתב שנטיעה אסורה מדרבנן, ואילו הסוגיא (גיטין נג ע"ב) אומרת שנטיעה בשביעית אסורה מדאורייתא. ותרצו שיש לחלק בין נטיעת גרעין שחייבים עליו כזריעה, למרות שבלשון בני אדם היא נחשבת כנטיעה, לנטיעת יחור האסורה מדרבנן. הרד"ק כתב (בספר השרשים שרש זרע) שזריעת גרעין אילן נחשבת זריעה על פי הפסוק (ישעיהו יז י) "וזמרת זר תזרענו". המנחת חינוך (מצוה שכז ס"ק א) הביא את הסברא שיש לחלק בין זריעת גרעין לנטיעת יחור אולם תמה מדוע נטיעת יחור איננה אסורה מדין תורה, וכן בספר השמיטה (עמ' יז סעי' ט). הרמב"ם כתב (ספר המצוות ל"ת רכד) שביובל יש ריבוי "לא תזרעו" על הכלל הכולל ארץ ואילן, ומי שעובר על כך לוקה. אולם הלבוש (יו"ד סי' רצד סעי' ב) כתב שאין נטיעת אילנות בכלל "שדך לא תזרע כלאיים", ואפילו על ידי גרעין לא הוי זריעה אלא נטיעה, וכן כתב הרא"ד רוזנטל (כרם ציון עמ' מט). על החילוק בין זריעת גרעין ונטיעת יחור העירו החזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה שם ה"ד) וכלכלת שביעית (דף צו הערה יד) מדברי הירושלמי (פאה פ"א ה"ד) שזרעי אילן אינם זרעים. ובספר השמיטה (עמ' יז הערה 5), שבט הלוי (ח"ג סי' קנח, בהערות לפ"א ה"י) תרצו שאלה זו. ועי' פ"ג ה"א (אות ב והע' 10).

11. אגלי טל (זורע אות ג), וכן משמע במשפט כהן (סי' עג), ברית עולם (סי' א סעי' כ).

12. בצאת השנה (עמ' כט הערה 4). ועיין תוספות (שבת עג ע"ב ד"ה משום), התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלז).

13. ספר השמיטה (עמ' יח סעי' י).

14. בתורת השמיטה (סעי' ה הערה יג) כתב שאין להשוות בין דיני ערלה לדיני שביעית. שבדיני ערלה אנו דנים על נטיעה חדשה או ישנה, וכל זמן שהיניקה היא מהנטיעה הראשונה הרי אין למנות שנות ערלה חדשות. אבל לענין שביעית האיסור הוא מעשה נטיעה, ולכן גם נטיעת גוש היא אסורה לענין שביעית. ומדברי כרם ציון (פ"ג סעי' ו), בצאת השנה (עמ' לג הערה 15), משמע שהאיסור הוא מדרבנן. ומדברי הר"ב זילבר: ("הלכות שביעית", סי' ב, כס"ד ס"ק ע, אז נדברו ח"ד סי' סט) משמע שאיסור הנטיעה בגוש דינו כנטיעה ממש, ולדעות שאסורה נטיעה מדאורייתא גם נטיעה בגוש אסורה מדאורייתא.

הלכה ה

א. נטיעת אילן סרק
ב. ייבול
ג. פירוק
ד. נטילת עלה מהאשכול
ה. איבוק
ו. עישון
ז. זיהום להרחיק מזיקים
ח. עבודה בגוף האילן
ט. סיכת שמן לגיזום
י. השקיה, זיבול
יא. כריכה
יב. קטימה
יג. פיסוג
יד. ניכוש
טו. עשיית בתים
טז. כיוון, אוקמי פירא
יז. כיוון, צידוד
יח. סיתות
יט. ויתור
כ. שימוט, הסרת קנים
כא. שימוט, דילול קנים
כב. זיהום, טיחת תאנה בטיט
כג. גיזומים שונים
כד. האבקה
כה. מלאכות נוספות
כו. מלאכות מותרות
כז. גדרי ההיתר לאוקמי
1. אוקמי פירא
2. אוקמי ואברויי כאחד
3. תיקון נזק שכבר ארע
4. הפרעה להתפתחות טבעית
5. טיפול במזיק רחוק
6. נזק לטווח ארוך
7. הכנה למלאכה

רמב"ם

אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק[1]. ולא יחתוך היבולת מן האילנות[2], ולא יפרק העלין והבדים היבשים[3], ולא יאבק את צמרתו באבק[4], ולא יעשן תחתיו כדי שתמות התולעת[5]. ולא יסוך

1. המהר"י קורקוס והכס"מ (פ"א ה"ה) פירשו שמקורו של הרמב"ם הוא מהתוספתא (פ"ג הי"א) והירושלמי (פ"ד ה"ד). ולדעת המים חיים (פ"א ה"ה) ופאה"ש (סי' כ סעי' ה) מקור דברי הרמב"ם הוא במשנה (פ"א מ"א). ועי' ציץ אליעזר (חי"א סי' סח אות ו). הגדרת אילן סרק, עי' ספר "התורה והארץ" (ח"א עמ' 118-126).

2. שביעית (פ"ב מ"ב), ירושלמי (פ"ב ה"ב), רמב"ם בפיה"מ (ד"ה מיבלין), ערוך (ערך זבל), ראב"ד ור"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל. מובא בשטמ"ק החדש), ספר החינוך (מצוה פד ד"ה מדיני המצוה), תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אין מפרקין), מאירי (שם ד"ה וכן), רע"ב (שביעית שם ד"ה מיבלין), רש"ס (לירושלמי שם ה"ב ד"ה מעבירין), מהר"א פולדא (שם), ערוה"ש (סי' יט סעי' ו). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 95) שיבלת היא תפיחה הנוצרת בזמורת הגפן, בה מצטברים מזיקים ומחלות. ועי' ירושלמי (ה"ב) ששם הגירסא היא "מזבלין".

3. שביעית (פ"ב מ"ב) וירושלמי שם, מו"ק (ג ע"א), ערוך (ערך זבל), סמ"ג (לאוין, מצוה רסו), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל, מובא בשטמ"ק השלם), ספר החינוך (מצוה פד), רש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה מפרקין), ערוה"ש (סי' יט סעי' ו), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ג).

4. שביעית (פ"ב מ"ב), מו"ק (ג ע"א) וכן כתב הרמב"ם בפיה"מ (ד"ה מאבקין), אך לא ציין שמדובר בצמרת. ועי' ערוך (ערך זבל). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 96) שהאיבוק הוא פיזור אבק גפריתי או גירני על העץ, לשם סילוק פטריות ומזיקים שונים. ועי' ערוה"ש (סי' יט סעי' ו) שאוסר, וסברתו היא שתיקון קלקול שכבר ארע — הוא "אברויי".
ויש מפרשים שהאיבוק הוא השלכת סממנים על האילן בכדי לפטמו: ראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ה), ר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה, בפירושו השני), תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אין מפרקין), מאירי (מו"ק שם ד"ה ואין מאבקין), תורת השמיטה (סי' ב סעי' ו), כרם ציון (פרק ד סעי' ד).

5. שביעית (פ"ב מ"ב), מו"ק (ג ע"א). וכן כתבו: סמ"ג (לאוין, מצוה רסו), ספר החינוך (מצוה פד). ועי' פ"ג

את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמה[6] כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך. ולא יסוך את הפגין ולא ינקוב אותן[7]. ולא יכרוך את הנטיעות ולא יקטום אותן[8]. ולא יפסג את האילנות[9], וכן שאר כל עבודות האילן[10]. ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות[11].

א. נטיעת אילן סרק

"אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק"[1].

תוספת שבת

יש אומרים שדין נטיעת אילן סרק הוא כדין נטיעת אילן מאכל, ולדעות שנטיעה אסורה מדאורייתא הוא הדין גם באילן סרק[12]. ויש אומרים שהאיסור לנטוע אילן סרק הוא מדרבנן, שמא יבוא לנטוע אילן מאכל[13].

ה"ט (אות ב). פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 96) מסביר שנהגו להשתמש בעשן גפריתי הממית את התולעים.
יש שפירשו שהמדובר בתולעים המזיקות לאילן: רמב"ם (בפיה"מ, מהדורת הרב קאפח פ"ב מ"ב ד"ה ומעשנין), סמ"ג (לאוין מצוה רסו), ר"ש משאנ"ץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה), רבנו הלל (לתו"כ שם), ספר החינוך (מצוה פד), רא"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מעשנין), ר"ש בן היתום (מו"ק ג ע"א ד"ה מעשנין), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל). ועי' תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה מעשנין) שכתב שהעישון נעשה בתוך נקב באילן.
ויש שפירשו שהמדובר בתולעים המזיקות לפירות: רמב"ם בפיה"מ (בדפוסים), רב נתן אב הישיבה (למשנה שם), רש"ש (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), תוס' אנשי שם (ד"ה תי"ט), תולדות יצחק (פ"ב מ"ב ד"ה ומעשנין). ועי' מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה ואין מעשנין). למחלוקת זו יש נפק"מ לדין אוקמי פירא (לקמן אות טז).

6. שביעית (פ"ב מ"ד), ע"ז (נ ע"ב). וכן כתבו: רמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מזהמין), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל), מרכבת המשנה (פ"א ה"ה), פנ"מ ותולדות יצחק (למשנה שם), ערוה"ש (סי' יט סעי' ז), בית רידב"ז (סי' א סעי' ה) וכתב שם שהאיסור משום שהוא לאברויי. ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה והר"מ, סי' כ ס"ק ה ד"ה בסי'), חו"ב (שביעית סי' א ס"ק יא ד"ה הרמב"ם). ועי' פ"ג ה"ט (אות ב).
7. שביעית (פ"ב מ"ה), ע"ז (נ ע"ב). וראה לקמן פ"ג ה"י (אות א).
8. שביעית (פ"ב מ"ד).
9. מו"ק (ג ע"א).
10. שביעית (פ"ב מ"ב־מ"ה), מו"ק (ג ע"א).
11. עי' מו"ק (ג ע"א).
12. כך משמע מדברי הרש"ס (ירושלמי פ"ד ה"ד) בדעת חכמים החולקים על רשב"ג (ירושלמי שם), חזו"א (סי' יט ס"ק כ), הרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ח"ג עמ' צ), שו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' קנח) לדעות שאיסור נטיעה מדאורייתא. על חומרת איסור נטיעה, עי' פ"א ה"ד (אות ב).
13. כס"מ (פ"א ה"ה), ערוך השולחן (סי' יט סעי' ה), תורת השביעית (עמ' לז) עפ"י מו"ק (ג ע"א), הרצ"פ פראנק (מובא בתורת השמיטה, תוספת שביעית ס"ק ט). ועי' מאמר הרב י. ד. הכהן (התורה והמדינה ח"ט עמ' רצא), ולעיל ה"ד (הע' 8 בסופה).

שבת הארץ

ונראה שמה שאסור לנטוע אילן סרק הוא אסור אפילו אם איננו מתכוין לגידול העצים, כי אם לעשות סייג לכרמו, לגינתו ולשדהו, וכיוצא בזה[14].

תוספת שבת

ויש מי שמתיר בשעת הדחק לנטוע אילנות סרק לצורך רפואה, או לשם זיכוך האוויר[15]. ויש מסתפקים אם להתיר ע"י גוי[16]. ויש מי שאומר שבזה"ז, ששביעית מדרבנן — מותר לנטוע אילנות סרק במקום הצורך[17].

ב. ייבול

"ולא יחתוך היבולת מן האילנות"[2].

שבת הארץ

יש אומרים שאסור להסיר ענבים יבשים מן האילן[18]. ונראה שהוא דוקא כשמכוון בזה לרפואות האילן ולא לאכילה[19]. ויש אומרים שאסור לחתוך ולהסיר שום דבר של יבשות מן האילן, שזהו ענין הסרת היבלת[20].

14. יא) **דברי עצמו, עפ"י תוספתא שביעית** (פ"ג הי"א). וכ"כ בקונ"א (סי' ח). ועי' חשק שלמה (על התוספתא), כרם ציון (פרק ג סעי' ב), תורת השמיטה (סעי' ה).
ובספר השמיטה (עמ' יח הערה 6) כתב בדעת מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כג) שמותר לנטוע אילנות סרק לסייג. ועי' הערת הר"ש ישראלי (התורה והמדינה ח"ד עמ' קפד הע' 3), חזון יחזקאל (הוספות לחדושים פ"ג הי"א, עמ' קנד).
15. תורת השביעית (עמ' לז). וכתב שם שדוקא אם התועלת מהנטיעה ניכרת בשביעית עצמה, ואם לאו — יש להתיר רק עפ"י היתר המכירה.
16. מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כד), כרם ציון (פרק ג סעי' ב). דין מלאכת גוי בשמיטה, עי' לעיל ה"א (אות ב).
17. הרנ"צ פרידמן (נצר מטעי סי' כח, התורה והמדינה ח"ד עמ' קפא) דוחה את הוכחות פאה"ש וערוה"ש. ועי' בהערות הר"ש ישראלי (התורה והמדינה שם). ולמעשה נוקט שם הרנ"צ פרידמן כרשב"ג (ירושלמי פ"ד ה"ד). ולכן בזה"ז ששביעית דרבנן — יש להקל לנטוע יערות במקום הצורך.
18. יב) **ר"ש** (פ"ב מ"ב ד"ה מיבלין). הגירסא בדפוסים, שעמדה לפני הרב זצ"ל היא "להסיר ענבים". הגירסא שכנראה מדוייקת בר"ש היא "ענפים". וכן בראש (ד"ה מיבלין). ועי' בדברי הרב זצ"ל (קונ"א סי' ט) שעמד על כך.
19. יג) **דברי עצמו**. כאשר מלקט לאכילה יש לדון מצד פעולה למטרה שאיננה חקלאית בשמיטה: עי' לקמן הי"ח (אות ה), וה"כ (אות ג סעי' 3). ועי' פ"ד הכ"ב (אות ד) לענין בצירה לעבודת האילן.
20. יד) **ריבמ"ץ** (פ"ב מ"ב ד"ה מיבלין), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מעדרין) וכתב שם: מיבלין — מלשון "ועלהו לא יבול". ועי' לקמן ה"ז (אות ד), פ"ג ה"ט (אות ב והע' 29).

תוספת שבת

ויש המפרשים שאין לעקור יבלית ועשבים שוטים שסביב האילן[21]. ויש מי שאומר שאסור לאסוף עלים שנבלו מסביב לאילן[22].

ג. פירוק

"ולא יפרק העלין והבדים היבשים"[3].

שבת הארץ

ויש אומרים שאסור לחתוך עלין מן האילן להקל על האילן, גם כשאין העלים יבשים[23].

תוספת שבת

ויש מפרשים שהכוונה היא להסרת עלים המפריעים להבשלת הפירות[24]. ויש מי שמפרש דהיינו הזזת עלים העושים צל על העלים הסמוכים להם, או ניתוק אילנות שהתאחו זה בזה[25].

שבת הארץ

ויש אומרים שאסור להסיר את האבנים הנתונים על עיקרי האילנות[26].

תוספת שבת

ויש מי שמתיר[27]. ויש אומרים שאסור להסיר עפר הנתון על השורשים[28].

21. פי' הגאונים (כלים פ"ג מ"ו, מובא בשטמ"ק החדש שביעית פ"ב מ"ב), ערוך (ערך יבל). דין ניכוש, ראה לקמן (אות יד).
22. רב נתן אב הישיבה (ד"ה מעדרין). ועי' לקמן (הערה 111).
23. [טו] ר"ש, ראו"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מפרקין) **וריבמ"ץ (פ"ב מ"ב** ד"ה מיבלין), רמב"ם בפיה"מ (ד"ה מפרקין), ר"ש משאנץ (לתו"כ פר' א הל' ה ד"ה מפרקין, בפירושו הראשון), רע"ב (פ"ב מ"ב ד"ה מפרקין). וכ"כ בתורת השביעית (עמ' לט) בהסבר דעת הרמב"ם בהלכות. וראה פ"ג ה"ט (אות ב) שם פירש הרב זצ"ל לדעה זו: "שנוטלין עלין מן האילן להקל עליו כדי שיגדל יותר".
24. תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אין מפרקין), מאירי (ד"ה ואין מפרקין). וראה לקמן (אות ד).
25. רב נתן אב הישיבה (למשנה שם ד"ה מעדרין).
26. [טז] רבנו גרשום מאור הגולה (ד"ה מפרקין), **רש"י** (מו"ק ג ע"א ד"ה מפרקין), ר"ש בן היתום (ד"ה מפרקין, בפירושו הראשון). ועי' רבנו הלל (לתו"כ בהר פר' א הל' ה ד"ה מפרקים).
בטעם האיסור כתב הר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה ד"ה מפרקין, בפירושו השני) שמטרת הפעולה הזאת היא לגרום להוצאת פירות. ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מדרבנן) שכתב בדעת רש"י שאמנם פירוק זה הוא לאוקמי ולא להוצאת פירות, אבל נאסר מגזירת חכמים.
27. תורת השביעית (עמ' מ) בדעת המפרשים שפירוק הוא בעלי האילן.
28. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה מפרקין). ולשיטתו (אות ה) שמלאכת "מאבקין" היא הנחת עפר על השורשים.

ד. נטילת העלה מן האשכול

יש אומרים שאסור ליטול את העלה מן האשכול[29] בשביעית[30]. ויש מתירים[31].

ה. איבוק

"ולא יאבק את צמרתו באבק"[4].

שבת הארץ

וכן אסור לכסות את עיקרי האילנות בעפר, אם הם מגולין[32].

29. שביעית (פ"ב מ"ב). לדעת הגר"א (שנו"א ד"ה אף) ומהר"א פולדא (ד"ה שהוא), מלאכה זו באה למנוע נזק מהאילן. ועי' בהגר"א (לירושלמי ה"ב, כת"י א ד"ה שניא הוא, כת"י ב ד"ה שהוא) שכתב שהמדובר בנזק גדול (עי' לקמן ה"י אות ב סעי' 1).
ויש אומרים שפעולה זו באה להציל את האשכול: פאה"ש (סי' כ סעי' ה), מלא"ש (ד"ה בפי') בשם רבינו יהוסף, תפא"י (למשנה שם אות יז) בשם הרב"א, פנ"מ (לירושלמי שם ד"ה ומשניו), חזו"א (סי' כא ס"ק יד), תורת השביעית (עמ' מ), תולדות יצחק (למשנה, ד"ה אף), כרם ציון (פרק ד סעי' ט). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 90) שעלים יבשים גורמים רקבונות באשכולות.
ויש אומרים שפעולה זו נועדה להביא להבשלה של הענבים: תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אין מפרקין), מאירי (ד"ה ואין מפרקין), רש"ס (לירושלמי פ"ב ה"ב ד"ה שאני), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כג), זיו הים (ח"א עמ' סז אות ו).
30. כדעת ת"ק, לסוברים שהוא חולק על ר"ש (שביעית פ"ב מ"ב): רמב"ם בפיה"מ (ד"ה ומעשנין), ריבמ"ץ (ד"ה עד ר"ה), ר"ש (ד"ה אף), ראו"ש (ד"ה אף), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה ואין מפרקין), רש"ס (למשנה, ד"ה נוטל), רע"ב (ד"ה אף), פנ"מ (ד"ה רש"א).
יש אומרים שפעולה זו אסורה למרות שהיא לאוקמי. לדעה זו כתב החזו"א (סי' יז ס"ק כו ד"ה שם שניא), שהאיסור הוא משום גזירה שמא יבואו להתיר מתוך כך מלאכה גמורה, או שאסרו משום שהוא לאוקמי שיש בו אברויי (עי' לקמן אות כז סעי' 2). ועי' ספר השמיטה (עמ' כב הע' 3) שלא התירו למנוע נזק טבעי (לקמן אות יא). ועי' תורת השביעית (עמ' מ) שלא התירו במקום נזק מועט (לקמן ה"י אות ב סעי' 1). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קטו) שהסביר שלא התירו אוקמי פירא (לקמן אות טז).
31. שביעית (פ"ב מ"ב) כדעת ר"ש, לסוברים שאינו חולק על ת"ק: מלא"ש (ד"ה בפי', בשם רבינו יהוסף), תפא"י (אות יז בשם הרב"א), פאה"ש (סי' כ סעי' ה וביש"ר ס"ק ז), ספר השמיטה (עמ' כד הע' 5), כרם ציון (פרק ד סעי' ז), שנת השבע (להרב קלמן כהנא, סי' ט סעי' א). בפאה"ש כתב שלפי המפרשים ש"מפרקין" הוא בעפר ואבנים (לעיל הע' 26, 28), מותר לפרק את העלה מן האשכול, וכן דייק ברמב"ם. וכ"כ בתורת השביעית (עמ' לט, מ, קלט).
לדעת הרב זצ"ל (קונ"א סי' יב), הסובר ש"אוקמי פירא" אסור בפירות השביעית (לקמן אות טז), המדובר באשכול של שישית.
32. רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה מאבקין), ריבמ"ץ, ר"ש, ראו"ש, ורע"ב (שביעית פ"ב מ"ב ד"ה מאבקין), תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה מאבקין), ר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה ד"ה מאבקין), רבינו הלל (לתו"כ שם ד"ה מאבקין). ובדומה לכך כתב בפי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (דף ג ע"א ד"ה מאבקין). ועי' זיו הים (ח"א עמ' סד אות ד) שמקשה על כך מהיתר קשקוש לסתומי פילי (לקמן ה"ז אות ג) שהוא כיסוי השורשים בעפר. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' ה).

תוספת שבת

ויש מתירים[33]. ויש מי שאומר שאין לחבוש סדק באילן בתחבושת[34].
יש אומרים שאין להסיר את האבק מן האילן[35]. ויש מי שמתיר[36].

ו. עישון

"ולא יעשן תחתיו כדי שתמות התולעת"[5].

יש אומרים שהעישון אסור גם אם הוא בא לאוקמי[37]. ויש אומרים שהעישון מותר במקרה זה[38]. ויש מי שאומר שהעישון מותר אם הוא נעשה במרחק מהאילן[39].

ז. זיהום להרחיק מזיקים

"ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמה[6] כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך".

יש אומרים שאם זיהום זה הוא לאוקמי — מותר[40]. ויש מי שאומר שבנטיעות הזיהום אסור בכל מקרה, ורק באילנות הוא מותר לאוקמי[41].

33. רש"י (סוכה מד ע"ב ד"ה סתומי פילי, ע"ז נ ע"ב ד"ה סתומי פילי, הוצאת מקיצי נרדמים מו"ק ג ע"א ד"ה סתומי פילי), פסקי ריא"ז (מו"ק פ"א ה"ב), וכתב שם שמותר כדי למנוע ייבוש של השרשים (והיינו קשקוש). תורת השביעית (עמ' מ) בדעת הרמב"ם, והסביר שם שמותר משום שהוא לאוקמי. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' ה).
34. רש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה עושה) וכתב שם: אבק — לשון חבק, ועי' מאירי (מו"ק שם ד"ה ואין מאבקין) שאין לחבוש את האילן בתחבושת עם סמנים. ועי' לקמן הכ"ב (אות ג).
35. רבינו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה מפרקין, ועי' הערת הרמי"ל זק"ש שם), ערוך (ערך אבק א), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל, מובא בשטמ"ק השלם), רבינו הלל (לתו"כ בהר פר' א הל' ה ד"ה מאבקין), ר"ש בן היתום (ד"ה מפרקין, בפירושו השני) בהסבר מלאכת "מפרקין".
36. תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אין מפרקין).
37. רב נתן אב הישיבה (פ"ב מ"ב), שנת השבע (לרב ק. כהנא, סי' י סעי' א). ועי' תוי"ט (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין) שגם עישון תחת האילן איננו מעשה שבגופו. החזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מדרבנן, ס"ק כו ד"ה שניא, סי' כ ס"ק ה ד"ה בסי') מסביר שהאיסור הוא מגזירת חכמים. בספר השמיטה (עמ' כב הע' 3) נאמר שאסור משום שהוא בא למנוע נזק שכיח וטבעי. בספר זיו הים (ח"א עמ' סו אות ה) נוטה לומר שאסור משום שלא ברי היזקא. ולדעת הרב זצ"ל (קונ"א סי' י, יב) ותורת השביעית (עמ' מג) האיסור הוא משום לאוקמי פירא, אך אם הוא נחוץ לאוקמי אילנא — מותר.
38. תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אין מפרקין), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כה), הרב זצ"ל (קונ"א סי' י) והולך שם לשיטתו (עי' לקמן אות כז), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כג*). וכנראה שזו דעת הראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ה) ור"ח (מו"ק ג ע"א ד"ה זריעה). ועי' מאירי (מו"ק שם ד"ה ואין מעשנין) שהעישון נועד למנוע את נשירת הפירות, ומותר מפני שהוא לאוקמי.
39. ערוה"ש (סי' יט סעי' ז). אבל תחת האילן אסור משום שפעולה כזאת היא מעשה שבגוף האילן (לקמן אות ח).
40. תשובות גאונים קדמונים (דף לט, מובא בשטמ"ק החדש), רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין, אבל סכין), ר"ש (שביעית פ"ב מ"ד ד"ה פירוש), רא"ש (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין, תוס' הרא"ש מו"ק ג ע"א ד"ה וחד סתומי), רש"ס (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), מים חיים (פ"א ה"ה), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כו), כרם ציון (פרק ד סעי' ה). וכן יש ללמוד מדברי ר"ח (מו"ק ג ע"א ד"ה ירושלמי) שהביא רק את הדעה המקילה.
41. צפנת פענח (לרמב"ם הלכות יו"ט פ"ח ה"י) בדעת הרמב"ם. ולדעתו כל המלאכות שנאסרו בהלכה זו — נאסרו רק בנטיעות, מפני שבהן הן נחשבות ל"אברויי".

ח. עבודה בגוף האילן

"...וכן שאר כל עבודת האילן".

שבת הארץ

ויש מי שאומר שכל עבודה שהיא רק להעמיד האילן ולא להשביחו, שהיא מותרת בשביעית כמו שיתבאר — אינה מותרת כי אם כשאינו עושה את העבודה בגוף האילן[42], כי אם בקרקע. אבל כשהוא צריך לעשות את העבודה בגוף האילן — אסור אפילו להעמיד אותו על מכונו שלא יתקלקל[43].
ויש אומרים שאין חילוק בזה[44], וכל שהוא רק להעמיד את האילן על עמדו — מותר, אפילו אם העבודה היא בגוף האילן עצמו, ולא דוקא בקרקעו ובשרשיו[45]. ולפיכך סוברים הם שמותר לסוך את האילן בזוהמא כדי לשמור אותו שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך או כדי שיתרחקו התולעים ממנו, שכל זה הוא להעמיד את האילן.
ולפי זה מותר לגפר את הגפנים בגפרית, שהוא כדי להמית היצורים הקטנים המזיקים את הגפן[46]. וכן כל הרפואות שעושין נגד מחלת הגפנים הנקראת פילקסירה, מותר לעשות לפי דעה זו אפילו בגופו של אילן.
וכן מותר למרח זבל לפי זה כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו, כדי

42. לדעת הרב זצ"ל, סמיכת האילן בעצים (לקמן אות יג) איננה מלאכה בגופו של האילן. וכן צידוד (אות יז) ועשיית בתים (אות טו). לעומת זאת כתב הרב זצ"ל (אות יב) בדעת פאה"ש שכריכה היא מלאכה שבגוף האילן, וצ"ע. עישון תחת האילן (אות ו), לדעת התוי"ט (פ"ב מ"ד) אינו מלאכה שבגוף האילן, ולדעת ערוה"ש (סי' יט סעי' ז) הוא כמו פעולה שבגוף האילן ממש.
43. **רמב"ם** (כאן) **לפי פאה"ש** (סי' כ, **בישו"ר** ס"ק יא), ערוה"ש (סי' יט סעי' וז). ועי' תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אף כל) שעבודה בגוף האילן היא "עבודה שבכרם" (ראה ה"י אות א).
44. תשובת גאונים קדמונים (דף לט, מובאת בשטמ"ק החדש), ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה פי' מתליעין, וסכין), רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין, אבל סכין), ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), רא"ש (למשנה שם ד"ה מזהמין, תוס' הרא"ש מו"ק ג ע"א ד"ה וחד סתומי), רש"ס (למשנה שם ד"ה מזהמין), רעק"א (פ"ב מ"ה אות יד), מים חיים (פ"א ה"ה), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כה־כו), בית רידב"ז (סי' א סעי' ה), הרב זצ"ל (שבת הארץ קונ"א סי' י, יא, אגרות הראי"ה ח"ב סי' תקנה עמ' קצב ד"ה ומה שמארין, משפט כהן סי' סז), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כב, כה, כז, ובה"ל ד"ה וי"א דלסוך). וכן יש להוכיח מדעת המקילים במזנב כשהוא לאוקמי, למרות שודאי שמלאכה זו היא בעצם גופו של האילן (לקמן ה"כ אות ג).
45. מדברי הרב זצ"ל שהביא שורשים עם קרקע ולא עם גוף האילן, משמע שהשרשים אינם נחשבים כחלק מגופו של האילן. וצ"ע.
46. **דברי עצמו**, תורת השביעית (עמ' מג), ספר השמיטה (עמ' כד סעי' ז), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כט).

להעמיד את האילן שלא ימות[47]. אבל אסור לעשות שום עבודה כדי לחזק את האילן ולהברותו יותר כדי להשביחו.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שמריחת זבל על מכה שבאילן אסורה גם לדעה זו, מפני שהיא לאברויי אילנא[48].

ט. סיכת שמן לגיזום

שבת הארץ

ואם נקטם הנוף קודם שביעית, מותר לסוך שמן במקום הקטימה כדי שלא ימות האילן[49]. ונראה שהוא הדין אם נקטם בשביעית גופא על ידי איזו סיבה, אם יש צורך לסוך שמן במקום הקטימה כדי שלא ימות האילן — מותר[50]. אלא שאסור לקטום את הענף בשביעית כדי שישביח האילן, שזהו ממלאכת הזימור האסורה[51].

תוספת שבת

ויש מי שנראה מדבריו שאסור לסוך שמן במקום הגיזום[52].

י. השקיה, זיבול

שבת הארץ

ויש אומרים[53] שמותר גם להשקות את האילן מים ולזבלו בזבל אם יש צורך בדבר שלא ימות[54], ואינו אסור כי אם להברותו יותר.

47. [כ] תשובת גאונים קדמונים (דף לט, מובאת בשטמ"ק החדש), רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין, אבל סכין), ר"ש (שביעית פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), רש"ס (ד"ה מזהמין), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כו), כרם ציון (פרק ד סעי' ד). וכן משמע מדברי ר"ח (מו"ק ג ע"א ד"ה ירושלמי) שהביא את הדעה המקילה. וראה לקמן (אות כב). ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה והר"מ, סי' כ ס"ק ה ד"ה בסי').
48. רא"ש (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין) עפ"י הגמ' (ע"ז נ ע"א). ועי' לקמן (אות כב הע' 114).
49. [כא] גמ' (ע"ז נ ע"ב) עפ"י ר"ח (ד"ה ומגזמין), רש"י (ד"ה אבל סכין), ר"ש (פ"ב מ"ה ד"ה רבי), מאירי (ד"ה כבר ידעת), מים חיים (פ"א ה"ה), פאה"ש (סי' כ סעי' ה), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כו), תורת השביעית (עמ' לו). וראה לקמן הי"ט.
50. [כב] **דברי עצמו עפ"י רש"י** (ע"ז נ ע"ב ד"ה אבל סכין).
51. עי' לקמן (אות יב) וה"כ (אות א).
52. רמב"ם (כאן), שלא הביא הלכה זו בהלכות שביעית, אף שהביאה בהלכות חול המועד (הל' יו"ט פ"ח ה"י). מדברי הרב זצ"ל כאן נראה, שלמד בדעת הרמב"ם שאינו אוסר את הסיכה לגיזום. ולכן הביא את הדעה המקילה בסתם, ללא חולק. ועי' לקמן הי"ט.
53. [כב] ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה מזהמין, זיהום), חזו"א (סי' כא ס"ק יז, תשובות וכתבים זרעים סי' לא) עפ"י דעת יש מפרשים בריטב"א (מו"ק ג ע"א ד"ה יכול). לבירור שיטת ר"ח עי' לקמן (הע' 55) וה"ז (אות ד).
54. דין השקיה עי' לקמן ה"ח. וראה לקמן הט"ו (אות ד והע' 24), שם משמע שדברי הרב זצ"ל כאן הם בדוקא, שלא התירו השקיה אלא בחשש למות האילן ולא די בחשש לנזק.

ויש אומרים שזיבול בקרקע לעולם אסור[55], אפילו אם הוא כדי שלא ימות האילן. ולאוקמי אילנא — גם כן אסור, שכל מה שהוא "עבודה שבשדה ובכרם" לא הותרה משום לאוקמי אילנא[56]. ומה שמותר לזהם הוא רק כשמשים את הזבל על האילן עצמו, שהיא עבודה מיוחדת רק לאילנות, והיא מותרת כשהיא לאוקמי אילנא ולהחזיקו במעמדו שלא ימות.

יא. כריכה

"ולא יכרוך את הנטיעות".

ומה שאסור לכרוך את הנטיעות, יש אומרים שהוא לקבץ הענפים המתפשטים ונמשכים על הארץ ולקשר אותם על ידי כריכה, שיעלו למעלה במישור[57].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאסור לקשור את ראשי הענפים כדי שלא יהיו נטושים על הארץ[58].

שבת הארץ

ויש אומרים שהוא לכרוך אותם בדבר המגין עליהן, בחמה מפני החמה ובצינה מפני הצינה[59].

ולפירוש זה צריך לבאר, שאם כריכה זו היא להציל את האילן שלא ימות או שלא יגרע מערכו ולהעמידו על מעמדו — אז אינה אסורה כי אם לדעה הראשונה, הסוברת שכל עבודה שהיא בגוף האילן אסורה היא אפילו להעמידו על מעמדו. אבל לדעה השניה שביארנו, שכל מה שהוא להעמיד את האילן על מעמדו, מותר אפילו אם העבודה הנעשית היא בגוף האילן — אז מותרת הכריכה באופן זה, ואינה אסורה כי אם כשהיא נעשית רק כדי להשביח את האילן ולהברותו יותר[60].

55. ר"ח (סוכה מד ע"ב ד"ה פי' אברויי), ספר השמיטה (עמ' כז סעי' ז), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כו). ועי' ערוך (ערך זבל), רב נתן אב הישיבה (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), ריבמ"ץ (שביעית פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין). ועי' תשובת גאונים קדמונים (דף לט, מובא בשטמ"ק החדש) שהזיהום האסור הוא הנחת זבל יבש למנוע את נשירת הפירות. ועי' פ"ג ה"ט (אות א).
56. [כד] רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כו). הגדרת "עבודה שבשדה ושבכרם", עי' לקמן ה"י (אות א).
57. [כה] רמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"ד ד"ה וכורכין), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל), פנ"מ ותולדות יצחק (למשנה שם). סוגים שונים של קשירה להכוונת הצמיחה, עי' לקמן (אות יג, יז, יט).
58. שנו"א (פ"ב מ"ד ד"ה וכורכין).
59. [כו] ר"ש, רא"ש ורש"ס (פ"ב מ"ד ד"ה וכורכין), תפא"י (אות כז).
60. [כז] **דברי עצמו.** וכן ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כו). מדברי הרב זצ"ל משמע שהמלאכות שנאסרו במשניות בשביעית לא נאסרו באופן מוחלט אלא בסתמא, כשהן לאברויי, כדלקמן (אות כב).

תוספת שבת

ויש אומרים שכל מה שהוא מעכב את הטבע הרגיל שלא יפעל את פעולתו להפסד, ולא מפני ענין פרטי שהגיע באילן זה — אינו נכלל בהיתר של לאוקמי אילנא[61]. ולפי זה הכריכה מותרת רק אם באה להציל את האילן מנזק שאינו שכיח.

ויש מי שמפרש שאסור לכרוך את הנטיעות בעלים כדי שלא יתיבשו[62].

יב. קטימה

"ולא יקטום אותן".

שבת הארץ

ומה שאסור לקטם את הנטיעות, יש אומרים שהוא לשבר את ראשי הענפים כשיש לזה צורך[63]. ויש אומרים שהוא לכרות קצת מהענפים[64].

ואם תעשה פעולה זו כדרך הזמירה בלא שינוי — יש לאסור אפילו אם היא לצורך העמדת האילן על מצבו, שלא מצינו היתר לאוקמי אילנא כי אם בתולדות שהן אסורות רק מדרבנן. אבל עצם זמירה שהיא אסורה מן התורה, יש לומר שאפילו לאוקמי אילנא גם כן אסור[65].

אבל כשתעשה באופן משונה מדרך הזמירה, שאז בודאי אינה אסורה מהתורה[66] — אז אם היא לאוקמי אילנא יש להתיר להדעה השניה שכתבנו לעיל, הסוברת שלאוקמי אילנא מותר אפילו אם העבודה נעשית בגופו של אילן[67].

61. תפא"י (פ"ב מ"ד אות כז), בית רידב"ז (סי' א סעי' ה ומשמרת להבית עמ' ג), ספר השמיטה (עמ' כג הע' 5). הסבר זה באיסור מלאכת הכריכה לקוח מדברי הרב צ"ל לקמן פ"ג ה"ט (אות ג). ועי' קונ"א (סי' יא ד"ה אבל) שכתב שם שברא דומה לקולא.
62. ריבמ"ץ (שם ד"ה כורכין). ורב נתן אב הישיבה (שם ד"ה מזהמין) מפרש שאסור לעשות כעין הרכבת תמך, לחבר שני צמחים להיות לאחד.
63. (כח) ר"ש ורא"ש (פ"ב מ"ד ד"ה וקוטמין), ערוך (ערך זבל), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מזהמין), רמב"ם (בפיה"מ, מהדורת הרב קאפח ד"ה וקוטמין, בפירושו הראשון), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל), רש"ס, רע"ב, שנו"א, פנ"מ ותולדות יצחק (למשנה שם).
לדעת ר' תנחום הירושלמי (שם) מטרת הקיטום היא העברת חומרי מזון לפירות. הרב צ"ל מסביר לקמן פ"ג ה"ט (אות ד) שמלאכה זו נעשית כדי שהענפים יגדלו יותר, או שיתנו פירות יותר.
64. (כט) רמב"ם בפיה"מ (בדפוסים, פ"ב מ"ד ד"ה וקוטמין. ועי' מהדורת הרב קאפח שם, המתרגם "שיגזוז את ראשי הענפים"), ריבמ"ץ (ד"ה וקוטמין, בפירושו השני) וכתב שהוא קיטום ענפים יבשים. לקמן פ"ג ה"ט (אות ד) מביא הרב צ"ל רק את הפירוש הראשון, שהוא חיתוך ראשי הענפים, ומביא כמקור לדבריו את הרמב"ם בפיה"מ, הנ"ל.
65. (ל) **דברי עצמו עפ"י רמב"ם** (להלן ה"י). ועי' לקמן ה"כ (אות ד).
66. (לא) **דברי עצמו עפ"י תוס'** (סנהדרין כו ע"א ד"ה לעקל). ועי' ה"כ (אות א).
67. (לב) **דברי עצמו עפ"י רש"י** (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין, אבל סכין), ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה ומזהמין), ור"ח (ע"ז שם ד"ה פי' מתליעין, וסכין) — הנ"ל (אות ח הע' 44). וכ"כ ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כו).

תוספת שבת

ויש אומרים[68] שהקטימה האסורה היא שמכסים את השרשים[69] או את צמרת האילן במקום הגלוי באפר וקטם[70].

יג. פיסוג

"ולא יפסג את האילנות".

שבת הארץ

ומה שאסור לפסג את האילנות, היינו לסמוך בעצים אילן שהוא רענן יותר מדאי[71].

תוספת שבת

ויש אומרים שהוא לקשור את הענפים שיצמחו למעלה[72]. ויש מי שאומר שהוא לקשור אילן שהתעקם, כדי שיגדל ישר[73].

שבת הארץ

ולסוברים שמותר לאוקמי אילנא בכל מיני עבודות[74], לא נאמר איסור זה כי אם כשהוא יכול לעמוד בלא סמיכה גם כן על מעמדו, אלא שלא יוסיף להתגדל. אבל אם עלול הוא להיות פוחת על ידי מניעת הסמיכה — מותר לסמוך אותו כדי לאוקמי.

68. ערוך (ערך זבל), ר"ש (ד"ה וקוטמין). הרב צ"ל מביא את הדעה הזו לקמן פרק ג ה"ט (אות ד).
69. ראב"ד (ע"ז נ ע"ב ד"ה וקוטמין, מובא בשטמ"ק החדש), רע"ב ופנ"מ (פ"ב מ"ד). הראב"ד מסביר שפעולה זו היא לאברויי. וראה פליקס (למשנה שם, ח"א עמ' 107), שנהגו לשים אפר על השרשים מפני שהוא מכיל חומרי מזון לעץ. ועי' מאירי (ע"ז נ ע"ב ד"ה כבר ידעת), שאין לתת אפר סביב האילן בכדי להכחישו, שלא ישיר את פירותיו. ועי' שושנים לדוד (למשנה זו. מובא במשנת יוסף ח"א עמ' קכח), שהקטימה נועדה למנוע צמיחת עשבים סביב האילן, כעין חומר להדברת עשבים.
70. רמב"ם (בפיה"מ, מהדורת הרב קאפח, ד"ה וקוטמין, בפירושו השני), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל). ועי' פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 108 והע' 97) שפעולה זו נועדה לשם הדברת מזיקים. וכן בתוספתא כפשוטה (עמ' 494 והע' 82). להבנת האיסור בפעולה זו עי' לעיל (אות ו, ז).
71. (לג) רבינו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה מפסגין), ערוך (ערך פסג), רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה מפסגין), ר"ש בן היתום (מו"ק ג ע"א ד"ה מפסגין). בציונים לשבת הארץ הנדפס מופיע גם רמב"ם. וצ"ע.
72. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה מפסגין), ר"ן (בחידושיו ד"ה מנין), נמוק"י (לרי"ף דף א ע"א ד"ה משקין).
73. פי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (דף ג ע"א ד"ה מפסגין). ויש שפירשו כן את מלאכת "מכוונין" (לקמן אות טז): רש"ס, פנ"מ ותולדות יצחק (לירושלמי פ"ב ה"ב ד"ה מכוונים), חסדי דוד (לתוספתא פ"א ה"ז ד"ה מכוונים).
74. לעיל (אות ח והע' 44).

תוספת שבת

ויש אומרים שהפיסוג אסור מגזירה גם כשהוא דרוש לאוקמי[75].
ויש אומרים שפיסוג היינו פיסול[76].

יד. ניכוש

שבת הארץ

ואסור לנכש[77], בין כשעוקר לגמרי את העשבים הרעים, בין כשחותך אותם מלמעלה ומשאיר את העיקרים[78].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שניכוש אסור אפילו אם הוא בא לאוקמי[79]. ויש אומרים שמותר לנכש עשבים בשביל למנוע נזק גדול[80].

טו. עשיית בתים

שבת הארץ

וכן אין עושים בתים, לעשות צללים על הנטיעות להגן עליהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים[81].

75. חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מדרבנן) בדעת רש"י. וראה לקמן הכ"ב (הע' 9) את דעת המפרשים שפיסוג אסור, לעומת קשירת אילן שנפשח המותרת. לדעתם הפיסוג אסור אף לאוקמי מפני שהוא עבודה בגוף האילן (לעיל אות ח). וראה לקמן (אות יז) שסמיכת האילן בקנים ובדוקרנים מותרת לאוקמי. ונראה שיש לחלק בין חשש להתכופפות ענפים לבין חשש לשבירתם.
76. ראב"ד (מובא בתוס' הרא"ש מו"ק שם ד"ה מנין) וכתב שם שהפיסוג הוא ביד והפיסול הוא בכלי. ועי' פ"ג ה"ט (אות ב).
77. [לג] גמ' (מו"ק ג ע"א), פאה"ש (סי' כ סעי' ה), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ל), משפט כהן (סי' פא), ספר השמיטה (עמ' כו סעי' ב והע' 2), כרם ציון (פרק ו סעי' ד). וכן דעת המפרשים את מלאכת "מייבלין" מלשון "יבלית" (עי' לעיל אות ב והע' 21).
78. רש"י (שם ד"ה כיסוח), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ל).
79. שו"ת משיב דבר (סי' נו, קונטרס השמיטה ד"ה ואפילו) וכתב שם שלא התירו משום הפסד מועט. בברית עולם (סי' א סעי' לה) כתב לאסור מטעם "עבודה שבשדה ושבכרם", עי' לעיל (אות י) ולקמן (ה"י אות א). ועי' קונ"א (סי' ב אות ב), שם הרב זצ"ל מתיר גם מלאכות דרבנן שבקרקע, אם הן לאוקמי. ועי' הסכמות הראי"ה (סי' ו), שם מתיר הרב זצ"ל את ניכוש היבלית לאוקמי אילנא גם אם יוציא פירות ללא ניכוש.
80. מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יב, ל) וכתב שם שמותר לעקור יבלית אך אסור בדרך של חרישה. חזו"א (סי' כא ס"ק יז), ספר השמיטה (עמ' כג סעי' ו), תורת השמיטה (סי' ד סעי' טו), כרם ציון (פרק ו סעי' ד). ועי' לקמן ה"י (אות ב סעי' 1).
81. [לד] **ירושלמי (פ"ב ה"ג), עפ"י ר"ש** ורא"ש (פ"ב מ"ד ד"ה ועושין), רמב"ם (בפיה"מ, ד"ה ועושין), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מזהמין), פאה"ש (סי' כ סעי' ה). דין שביעית בבית ראה לעיל ה"ג (אות ב). ועי' קונ"א (סי' יא).
במטרת עשיית הבתים נאמרו מספר דעות: עי' רש"ס (שם), שהוא בכדי שהשמש לא תשרוף את הנטיעה. ועי': רע"ב, פנ"מ ותולדות יצחק (ד"ה ועושין), שהוא להגן מפני החמה והצינה. ועי' תפא"י (אות כט), שהוא סככה להגן מגשמים או מרוחות המשירות את הפירות. ולדעתו י"ל שאסור מפני שבא להגן מפני נזק טבעי. ויש מי שאומר שאין לעשות גדר סביב האילן להגנה מרוח ומקור: "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לא).

וגם בזה נראה שאין האיסור כי אם באופן שאין בזה הכרח לאוקמי אילנא, כי אם לאברויי ולהוסיף שבח לפי הדעה השניה. ויש מקום לומר, שעשיית בתים אם היא לאוקמי אילנא — מותרת לכל הדעות[82], שאין זה מעשה עבודה בגופו של אילן. והאיסור הוא רק כשהוא לאברויי אילנא ולהוסיף בו גידול בעצו או בפירותיו.

תוספת שבת

ויש המפרשים שאסור לעשות גדר אמה סביב האילן ולמלא אותה עפר[83]. ויש מפרשים שאסור לבנות מעין גומא להשקיה[84].

טז. כיוון, אוקמי פירא

שבת הארץ

וכן אין מכוונים, שהוא לקוץ את הקוצים היוצאים מן האילן, המזיקים את הפירות[85].

וזה אסור לכל הדעות, שאפילו להאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן — זהו דוקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. אבל עבודה שהיא לצורך הפירות — לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות — הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם[86].

82. [לה] **ירושלמי** (פ"ב ה"ג) עפ"י ר"ש (פ"ב מ"ד).
83. רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה ועושין), ר"ש, רא"ש ורע"ב (פ"ב מ"ד ד"ה ועושין), תפא"י (אות כט). הרב זצ"ל מביא את הדעה הזאת לקמן פ"ג ה"ט (אות ד). וצ"ע מדוע לא הביאה כאן. בהסבר מלאכה זו כתב הרב זצ"ל (שם) שהיא לחזק את האילן ולהטיבו.
84. ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה ועושין חפירה). ועי' שנו"א (פ"ב מ"ד ד"ה ועושין), שלדעה הקודמת מטרת המלאכה היא שמי הגשם יתאספו בתוך ה"בית". וראה לקמן ה"ט (אות א).
85. [לו] **תוספתא (פ"א ה"ז), ירושלמי (פ"ב ה"ב), פאה"ש** (סי' כ סעי' ה), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כח), ספר השמיטה (עמ' כג סעי' ג והע' 4), כרם ציון (פרק ד סעי' י), חזון יחזקאל (לתוספתא פ"א ה"ז), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לב), הרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 50 עמ' 9).
86. וכן דעת עוד אחרונים: תורת השביעית (עמ' מג, נב, קג), דבר השמיטה (לר"מ סירוביץ, דף יב ע"א). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קטז).
לבירור דעת הרב זצ"ל בנושא זה, עי' לקמן (הט"ו אות ד), קונ"א (סי' י, יב), משפט כהן (סי' עט), הערות לספר השמיטה (עמ' כד הע' 5, עמ' כה הע' 6). וראה לקמן (אות כ) שם מתיר הרב זצ"ל מלאכות לשמירת פירות השביעית בשנה השמינית. ומכאן שאוקמי פירא לא נאסר מכוח גזרה מיוחדת, אלא שאינו כלול בהיתר "אוקמי". לכך יש השלכה לפעולות שהן לאוקמי פירא אך אינן מלאכה, כגון: הנחת מלכודות למזיקי הפירות, ראה לקמן (אות כז סע' ז, ה"ו אות ח).

תוספת שבת

ויש אומרים שמלאכות הדרושות לשמירת הפירות — מותרות[87]. ויש מתירים גם לצורך פירות שעדיין לא באו לעולם[88].

יז. כיוון, צידוד

שבת הארץ

ואין סומכין את האילנות בקנין ודוקרנים מן הצדדים[89].

תוספת שבת

ויש מפרשים שהוא הכוונת הצמיחה של הענפים לצדדים[90].

שבת הארץ

ואם הוא לצורך הפירות — לעולם אסור[91]. ולצורך גוף האילן, אם הוא לאברויי — אסור, ולאוקמי נראה דשרי אליבא דכולי עלמא, שאין עבודה זו בגוף האילן ממש[92].

87. שו"ת מהרי"ל דיסקין (קונ"א אות רנט), חזו"א (סי' טז ס"ק ד, סי' כא ס"ק יד, יז), ספר השמיטה (עמ' כד הע' 5), תורת השמיטה (סי' ב ס"ק יא), הרח"ז גרוסברג והר"ש ישראלי (התורה והמדינה ט־י עמ' שמו־שנה), בצאת השנה (עמ' לב הע' 5, עמ' מז הע' 3), מעדנ"א (סי' ז), משנת יוסף (ח"א עמ' קטו), שו"ת משנת יוסף ח"א סי' יב אות יב, ח"ב סי' כא), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לב). וכן משמע מרבינו יהוסף (מובא במלא"ש פ"ב מ"ב ד"ה בפי' ר"ע). ועי' כרם ציון (פרק ט, גידולי ציון ס"ק ב).
לדעה זו נכתב ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לב) ובזיו הים (ח"א עמ' סה), שמה שאסרו לסלק את הקוצים, היינו קוצים המפריעים להתפתחות הפרי אך לא פוגעים במה שקיים.
הר"ש ישראלי (התורה והמדינה ט־י עמ' שמו־שנה) כתב לדעה זו, שלא התירו אלא לצורך פירות שכבר באו לעולם. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כא סעי' ב). ובהצעת חבר הרבנים לשנת תשי"ב (התורה והמדינה ד עמ' קלט סעי' ז) נאמר שהיתר זה אמור רק בפירות שנמסרו לאוצר בית דין.

88. חזו"א (סי' כא ס"ק יד, דפי הלכה להתיישבות החקלאית, לקט הלכות שמיטה לחקלאים, עמ' 24 הע' 6), הרח"ז גרוסברג (התורה והמדינה ט־י עמ' שמח־שנד) ומתיר השקיה לצורך זה, "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ה, כסא דוד ס"ק כח, סעי' ז, בה"ל ד"ה ואין תולין, סעי' י, כסא דוד ס"ק עז). ועי' "שביעית להלכה ולמעשה" (פרק ג הע' 9), שמותר גם לעשות מלאכות היוצרות את הפרי, אם בלעדיהן לא יהיה טעם באחזקת המטע באותה שנה.

89. [לז] תוספתא (פ"א ה"י), ירושלמי (פ"ב ה"ב, עפ"י פנ"מ ד"ה מצדדין), פאה"ש (סי' כ סעי' ה), תולדות יצחק (ד"ה חברייא). וי"א שאין לסמוך את האילן כדי שיצמח ישר: רש"ס, פנ"מ ותולדות יצחק (לירושלמי שם ד"ה מכוונים), חסדי דוד (לתוספתא שם ד"ה מכוונים). דינה של קשירה זו ראה לעיל (אות יא, יג).
המנחת ביכורים (לתוספתא שם) מפרש ש"מכוונין" ו"מצדדין" הן מלאכה אחת, ומשמעותה סימון גבולות השדה. לדעה זו הדבר מותר גם בשביעית עצמה. עוד מפרש המנחת ביכורים שכיוון הוא תליית אבן על העץ, כדי שיכחיש את כוחו ולא ישיר את פירותיו.

90. רש"ס (פ"ב ה"ב עושה), תוספתא כפשוטה (עמ' 493), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 96־97).

91. לעיל (אות טז).

92. עי' לקמן הכ"ב (הע' 3). וכ"כ ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לג). ועי' לעיל (אות ח הע' 42). וכן הקשה ב"הלכות שביעית" (שם), שפעולה זו צריכה להחשב כעבודה בגוף האילן.

יח. סיתות

ואסור לסתת את האבנים, כדי לישר אותם בשביל הכנת הקרקע לעבודה[93].

יט. ויתור

וכן אין מוותרין את הגפנים הקשורים בקנים הנסמכים אליהם, להתירם מן הקנים בכדי שיהיו בריוח[94].

תוספת שבת

ויש מפרשים שויתור הוא הדליה[95]. ויש מי שמפרש שהוא דילול הגפנים[96]. ויש מפרשים שהוא כריתת ענפים לצורך גידול הפירות[97].

כ. שימוט, הסרת קנים

שבת הארץ

ואין משמטין הקנים מתחת הגפנים[98]. ובמקומות שנהגו לוותר ולשמט קודם לחג הסוכות של שמינית — מוותרין ומשמטין את הקנים[99], ואין חוששין משום עבודה של הפירות שהם גידולי שביעית. ובמקומות שנהגו לוותר ולשמט לאחר החג — מוותרין ומשמטין לאחר החג.
ונראה[100] שאפילו במקומות שנהגו לוותר ולשמט רק אחר החג[101], אין המנהג

93. [לח] תוספתא (פ"א ה"י) להבנת המנחת בכורים והחזון יחזקאל, פאה"ש (סי' כ סעי' ה), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לד). ועי' רמב"ם (פ"ב ה"ז וה"ח). ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 493), שהוא שבירת אבנים המפריעות לשרשי האילן.
החסדי דוד (לתוספתא שם ד"ה מסלקין) מפרש שאסור ליישר את ענפי האילן, שיצמחו כמו אבנים מסותתות.

94. [לט] תוספתא (פ"א ה"ז) להבנת החסדי דוד והמנחת בכורים, ירושלמי (פ"ב ה"ב) להבנת מהר"א פולדא (ד"ה מוותרין), פאה"ש (סי' כ סעי' ה).

95. פנ"מ ותולדות יצחק (ד"ה מוותרין). דין סוגי הדליה שונים עי' לעיל (אות יא, יג, יז).

96. רש"ס (ד"ה מוותרין). וראה לקמן (אות כא) בדין דילול קנים לדעה זו. וראה לקמן הי"ח (אות ב) בדין מדל.

97. תוספתא כפשוטה (עמ' 490), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 99, וראה עמ' 96־97). וע' לקמן ה"כ (אות א והע' 7).

98. [מ] תוספתא (פ"א ה"ז), לפי גירסת הגר"א, חסדי דוד, מנחת בכורים ותוספתא כפשוטה, ירושלמי (פ"ב ה"ב) עפ"י מהר"א פולדא ופאה"ש (סי' כ סעי' ה). וראה תוספתא כפשוטה (עמ' 490), שהסרת זמורות הגפן מן הקנים דרושה לתועלת הפרי. ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לד), שזוהי פעולה שעושים לחיזוק הגפן לאחר הבציר.

99. [מא] **דברי עצמו עפ"י ירושלמי** (פ"ב ה"ב). דין מלאכה בפירות שביעית שיצאו לשמינית, ראה לקמן (פ"ג ה"י אות ב).

100. [מא] **דברי עצמו עפ"י ר' שמעון בירושלמי** (פ"ב ה"ב): "ובלבד מן הבקעה ולמעלה". ומפרש הרב זצ"ל דהיינו פקעת. ברש"ס הגירסא היא "מן הפקק". כוונת הרב זצ"ל היא כנראה למיפרק (עין שבין שתי חוליות הקנה). וכ"כ פליקס (לירושלמי שם, ח"א עמ' 99). לדעת הרב זצ"ל ר' שמעון בא לפרש את דברי ת"ק ולצמצם את האיסור שנהגו בו בשנה השמינית.

101. וכן פירשו פנ"מ ותולדות יצחק (ד"ה מקום) אלא שכתבו שנהגו כך משום תוספת שביעית.

מיוסד כי אם על הויתור של הענפים מן הפקעת ולמעלה[102], ממקום שהם מתחילין להיות מתפצלים. וכן שמיטת הקנים ממקום שזה ניכר שהוא בשביל עבודת הפירות, ויש בו מקום להחמיר משום קדושת פירות שביעית, שיהיה לזיכרון שנוהגת בהם קדושת שביעית, כיון שגדלו בשביעית[103]. אבל למטה מן הפקעת, ששם אין שייך כלל לפירות כי אם לאילן — אין בו מקום לשום מנהג להחמיר כלל בוויתור הגפנים והשמטת הקנים, מראש השנה של שנה שמינית.

וכשנוטל את הסמיכה של הקנים מהגפנים בשנה שמינית, בשעה המותרת — מותר ליטול עימה גם כן את הקוצים של האילן שהם מזיקים את הפירות[104], אפילו כשיש שם עדיין מפירות של שביעית[105]. אבל בשביעית אסור ליטול את הקוצים המזיקים את הפירות, כמו שביארנו.

תוספת שבת

ויש מי שמפרש שנטילת הקוצים היא לשם הכוונת הצמיחה של האילן[106].

כא. שימוט, דילול קנים

יש אומרים שאין לעקור בשביעית קנים הגדלים בצפיפות, מפני שעקירה זו מגדלת את הנותרים[107]. לדעה זו התירו את נטילת הקנים אפילו בשביעית עצמה, אם רוצה להשתמש בהם[108]. אך ההיתר הוא רק כשנוטל מעל הפקק או כשנוטל גם את השרשים עם הקנים או העצים שעקר, שאז אין זה מיחזי כמלאכה[109].

ויש אומרים שמותר לחתוך קנים כאשר הדבר נחוץ לאוקמי[110]. לדעה זו יש מי שאומר שאין לשים אבק על מקום הביקוע אלא מעליו, ומותר לסלק את הפסולת שליד האילנות[111].

102. וכ"כ בתולדות יצחק (פ"ב ה"ב ד"ה ובלבד).
103. וכ"כ הרש"ס (פ"ב ה"ה ד"ה ור' יוחנן).
104. [מב] **דברי עצמו עפ"י ירושלמי** (פ"ב ה"ב), **דברי ר' ירמיה בשם ר' הושעיה**: "נוטל את הקבוצין עמה". וצ"ע בדעת הרב זצ"ל במלאכה לאוקמי הנעשית בגופם של הפירות בשמינית, האם גם היא נאסרת מדין היכר לקדושת שביעית. ועי' פ"ג ה"י (אות ב).
105. עי' לעיל (אות טז והע' 86).
106. תולדות יצחק (פ"ב ה"ב ד"ה נוטל) וכתב שם דהיינו "מכוונין ומצדדין".
107. רש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה מוותרין), פנ"מ ותולדות יצחק (ד"ה ומשמטין). ועי' פאה"ש (סי' כ סעי' ה). ועי' לקמן ה"ו (אות א) בדין הצתת אור בחישת הקנים, והי"ח (אות ב) בדין "מדל".
108. רש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה קודם החג, ובלבד, נוטל) וכתב שם שהתירו לפני החג מפני שניכר שזקוק לקנים לצורך הסוכה, חזו"א (סי' יז ס"ק כו ד"ה שם מקום), זיו הים (ח"א עמ' עג אות יד). וע' לקמן הי"ח (אות ב, ה) וה"כ.
109. רש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה ובלבד, נוטל). ועי' לקמן הי"ח (אות ה) וה"כ (אות ג סעי' 3).
110. מהר"א פולדא (פ"ב ה"ב ד"ה מן, קיבוצים), חזו"א (סי' יז ס"ק כו ד"ה שם מקום). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 99-96). ועי' לקמן (אות כג והע' 125).
111. מהר"א פולדא (פ"ב ה"ב ד"ה מן, קיבוצים), ופי' שם שהבקעת היא מקום הביקוע והחיתוך של הקנים, ונטילת הקבוצין היא איסוף הפסולת. ועי' לעיל (אות ב והע' 22).

כב. זיהום, טיחת תאנה בטיט

שבת הארץ

תאנה שנתקלפה אין טחין אותה בטיט, מפני שהיא עבודתה[112], שאצל תאנה אין בזה שום קיום האילן לעשות דוקא כדרך העבודה בטיט. וזיהום שמותר באילנות[113] הוא דוקא למרח בזבל, כשנשרה הקליפה על ידי מכה שבאילן[114], שאז יש לחוש שימות האילן, והוי העבודה לאוקמי אילנא. אבל תאנה שנשרה קליפתה שלא על ידי מכה באילן — אסור לטוחה בטיט דוקא.

נמצינו למדין שתאנה שנשרה קליפתה שלא על ידי מכה, ורצה לטוחה בטיט — ודאי אסור. ושאר אילנות, חוץ מן התאנה, שנשרה קליפתם על ידי מכה, ובא למרח עליהם בזבל — ודאי מותר, לדעת הסוברים שמותר לעשות העבודות לאוקמי אילנא אפילו בגופו של אילן[115]. אבל למרח תאנה בטיט כשבאה ההתקלפות שלה על ידי מכה, וכן למרח שאר אילנות בטיט אפילו שנשרה קליפתם בלא מכה, או למרח תאנה בזבל, בין כשנשרה קליפתה על ידי מכה בין שלא על ידי מכה — בכל אלה יש להסתפק אם מותר בשביעית. וראוי ללכת בזה אחר אומד הבקיאין[116]: אם הדבר נדרש לאוקמי אילנא — יש להתיר במקום הפסד, ואם על פי הבקיאות יהיה הדבר רק לאברויי אילנא — אסור.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שטיחת תאנה בטיט אסורה אפילו בכדי שלא תתקלקל[117]. ויש אומרים שבכל האילנות כאשר קליפת האילן נושרת, אסור להדביק שם זבל להבריאו[118].

כג. גיזומים שונים

יש אומרים שאסור לחתוך ענפים יבשים מן האילן[119]. ויש אומרים שאסור לדלל

112. [מג] **תוספתא** (פ"א ה"ט). ועי' קונ"א (סי' י).
113. גמ' (ע"ז נ ע"ב). וכ"כ אהל משה (כרם ציון השלם עמ' קנב, סי' יט) בדעת הרמב"ם. ועי' לעיל (אות ז).
114. רש"י ומאירי (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין), ר"ש ורא"ש (שביעית פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), שנו"א ומהר"א פולדא (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), ספר השמיטה (עמ' כג סעי' ה).
115. לעיל (אות ח).
116. מובא גם ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לה). ועי' לקמן (אות כז סעי' 6), וה"ז (אות ג והע' 29).
117. מנחת ביכורים עפ"י התוספתא (פ"א ה"ט).
118. עי' לעיל (אות ד"ח).
119. הרמב"ם (בפיה"מ, פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין) פירש שפעולה זו היא פיסול. ועי' לעיל (אות ב) דעת הסובר שזהו ייבול. ועי' לעיל (אות ג) דעת הסובר שזהו פירוק. ועי' פ"ג ה"ט (אות ב) דעת הסוברים שזהו קירסום.
ועי' לקמן ה"כ (אות א והע' 3) שיש אומרים שהענפים היבשים שאסור לגזום הם ענפים רדומים בחורף.

ענפים[120]. ויש אומרים שרק אסור לחתוך את כל הענפים ולהשאיר את הגזע[121]. ויש מי שאומר שאסור לחתוך ענפים כדי לגרום לצמיחת ענפים חדשים[122]. ויש אומרים שאסור לחתוך סורים העולים מן השרשים[123].

יש אומרים שפעולות אלו אסורות גם אם הן לאוקמי[124]. ויש מתירים[125].

כד. האבקה

יש אומרים שהאבקת פרחים, ליצירת פירות — אסורה בשביעית[126]. ויש מקילים[127].

כה. מלאכות נוספות

עוד מלאכות אסורות נידונו בדברי חז"ל: סיכת הפגים[128], קינוח שרף בעיקר[129],

120. יש אומרים שזהו זירוד, ראה פ"ג ה"ט (אות ב).
121. יש אומרים שזהו זירוד: שנו"א (שבת פי"ב מ"ב ד"ה והמזרד). ועי' פ"ג ה"ט (אות ב). ויש אומרים שזהו פיסול (שם). ויש אומרים שזהו זינוב: עי' פ"א ה"כ (אות ב).
122. רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה מגזמין), רש"ס (פ"ב מ"ד סד"ה וקוטמין). ועי' לקמן ה"כ (אות א) דעת הסוברים שזוהי זמירה של תורה. ועי' לקמן הכ"א.
123. לדעת הראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ה) זהו קירסום. ויש אומרים שזהו זירוד: ערוך (ערך זבל) להבנת פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 101), רב נתן אב הישיבה (פ"ב מ"ד ד"ה מזרדין), ר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה ד"ה קירסום), רבינו הלל (שם ד"ה מזרדין), רש"ס (ד"ה מזרדין).
ויש מתירים לאוקמי, אך עדיף ע"י נכרי: מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ד), ספר השמיטה (עמ' כג סעי' ו), תורת השמיטה (סי' ב סעי' ט).
124. ראה לעיל (אות ח).
125. ראה לעיל (אות יב, כא, וכאן הע' 123).
126. ירושלמי (פ"ד ה"ד): "אין מרכיבין דקלים, מפני שהיא עבודה", לפירוש הערוך (ערך נסן), רמב"ם (בפיה"מ, פסחים פ"ד מ"ח), מאירי (פסחים נו ע"א ד"ה אמר), רש"ס (לירושלמי שביעית פ"ד ה"ד ד"ה אין מרכיבין), מהר"א פולדא (ד"ה שלא), תוספתא כפשוטה (עמ' 492), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 258). וכן בתוספתא (פ"א ה"ט) ובירושלמי (שם): "אין תולין תובין בתאנה...", לפי תוספתא כפשוטה (עמ' 491) ופליקס (ח"א עמ' 255-254). וכך פסקו: הר"י רוזנטל (כרם ציון פרק יג, גידולי ציון ס"ק יג1), הר"ש גורן ("מאורות" 1 עמ' 21 שאלה י), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות יב). ועי' "תחומין" (כרך יג, עמ' 50).
127. "הליכות שדה" (מס' 43 עמ' 21), ועי' בספר "שמיטה ממלכתית" (להרב זאב וייטמן, פרק ה).
ויתכן לומר כך רק אם נפרש בירושלמי שהרכבת דקלים היא הרכבה ממש: פאה"ש (סי' כ ס"ק יז), פנ"מ ותולדות יצחק (שם ד"ה שלא), חזו"א (סי' יט ס"ק כ ד"ה שם שלא).
128. שביעית (פ"ב מ"ה), רמב"ם (כאן). ועי' פ"ג ה"י (אות א).
129. תוספתא (פ"א ה"ח), לגירסת אור הגנוז: "אין מקנחין שרף בעיקר, מפני שמתריפו". ועי' חסדי דוד (ד"ה לא) שהוא כדי שתכנס בו לחות. אבל בעלים מותר, מפני שהשרף אינו משפיע עליהם בכלל. ועי' חזון יחזקאל (שם) שפעולה זו נעשתה לשם סילוק מזיקים.
לדעת המנחת בכורים, חזון יחזקאל (בפירושו השני) ותוספתא כפשוטה (עמ' 491), אמנם אין בזה איסור עבודה אלא שהדבר גורם נזק לפירות. וייתכן שאסור משום הפסד פירות שביעית, עי' פ"ה הי"ז.

קיווץ[130] או קיבוץ[131], קיטוף[132] וגיזום[133].

כו. מלאכות מותרות

מלאכות אחרות מוזכרות בתוספתא להיתר: מתליעין[134], סמין[135], נוטלין את הרואה[136] ונוטלין בריכה[137].

כז. גדרי ההיתר לאוקמי

מתוך הדיון בהלכות אלו נאמרו באחרונים כללים רבים בדינן של המלאכות המותרות והאסורות בשביעית, כשהן באות למנוע נזק:

130. תוספתא (פ"א ה"י). לגירסת התוספתא כפשוטה (עמ' 492) פעולה זו היא סילוק קוצים. וע' לעיל (אות טז) ולקמן הי"ד (אות א).
131. תוספתא (פ"א ה"י) לגירסת הדפוסים: ועי' חסדי דוד (ד"ה מסלקין), שמקבצין היינו איסוף הפסולת. וע' לעיל (הע' 111).
החזון יחזקאל (לתוספתא שם) מפרש את כל שלשת המלאכות כאחת ולהיתר: שמותר לקחת חבילה של קוצים מן השדה אפילו בשמיטה.
132. תוספתא (פ"א ה"י). ועי' חסדי דוד (שם) שגורס "מקטמין" ומפרש שהוא גיזום (ראה לעיל אות כג). בתוספתא כפשוטה (עמ' 492) מוסבר ש"קיטוף" הוא קיצוץ בשרשים.
133. תוספתא (פ"א ה"י). לדעת הרש"ס (לירושלמי פ"ב ה"ג ד"ה וקוטמין), ומנחת בכורים (לתוספתא שם) "מגזמין" היינו גיזום (לעיל אות כג). בתוספתא כפשוטה (עמ' 493) מבואר ש"מגזמין" היינו הדברת זחלי תולעים, הנקראים "גזם".
134. תוספתא (פ"א ה"י), גמ' ע"ז (נ ע"ב). יש מפרשים דהיינו פעולה הנעשית באמצעות כלים: תשובות גאונים קדמונים (דף לט, מובאת בשטמ"ק החדש לפרק ב), ר"ח (ע"ז שם ד"ה פי' מתליעין). ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם) שהתיר רק ביד. ועי' מאירי (ע"ז שם ד"ה כבר ידעת) ורש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה וכאן), שההתלעה אסורה ע"י עישון (לעיל אות ו).
ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כג**) נכתב שסילוק תולעים שעל גבי האילן מבחוץ אינו בגדר מלאכה כלל, כמו צידת האישות לקמן (ה"ו אות ח).
135. תוספתא (פ"א ה"י), ירושלמי (פ"ב ה"ג), לפי גירסת אור הגנוז (שם), פנ"מ (לירושלמי שם ד"ה גמ') ותוספתא כפשוטה (עמ' 493). לדעת הפנ"מ (שם) מדובר במריחת סם על האילן, כעין זיהום (לעיל אות ז, כב). ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 493) שהוא לסמא (לעוור) עינים בגפן, שלא יתפתחו.
לגירסת הדפוסים והמנחת ביכורים, יש לגרוס: "אין סכין את הפגים". ועי' פ"ג ה"י (אות א).
136. תוספתא (פ"א ה"י), ירושלמי (פ"ב ה"ג). יש מפרשים שפעולה זו היא גיזום ענפים המפריעים למעבר בני אדם: רש"ס, פנ"מ ותולדות יצחק (לירושלמי שם ד"ה אבל), חזון יחזקאל (לתוספתא שם ד"ה ונוטל). דין פעולה שאיננה למטרה חקלאית, עי' לקמן הי"ח (אות ה) וה"כ (אות ג סעי' 3).
החזו"א (סי' יז ס"ק כו ד"ה שם ה"ג) מסביר שפעולה זו היא חיתוך שומא שעלתה באילן, כעין מייבלין (לעיל אות ב).
ויש המפרשים שהיא סילוק תולעים: מהר"א פולדא (לירושלמי שם ד"ה אבל) וכתב שהיא תולעת שיש לה עינים, מנחת ביכורים (ד"ה נוטל) וכתב שהם תולעים הנראות לעין, תוספתא כפשוטה (עמ' 493) ופליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 111-108) כתבו: תולעים בוגרות, למעט זחלים וגלמים שאינם רואים.
137. תוספתא (פ"א ה"ז): "הנטיעות... אם היו מבורכות (או מכורכות) לפני שביעית — נוטלן אף בשביעית". בתוספתא כפשוטה (עמ' 489) מבואר שפעולה זו היא ליטול את הכריכה מאילן שהיה כרוך מערב השביעית. והחזון יחזקאל (שם) מפרש שהיא עקירת זמורה שהובורכה לפני השמיטה. בזיו הים (ח"ג עמ' עב אות יב) מבואר שהמדובר באילן שנקשר לצד אחד בשביל ליישרו, שמתירים אותו בשמיטה כדי שיצמח ישר באופן טבעי.

1. אוקמי פירא

יש הסוברים שהמלאכות שהותרו לאוקמי, הותרו רק לאוקמי אילנא ולא לאוקמי פירא[138]. ויש הסוברים שהתירו מלאכות אף לאוקמי פירא[138].

2. אוקמי ואברויי כאחד

יש הסוברים שהתירו מלאכה לאוקמי, גם אם יש בה צד של אברויי[139]. ויש אוסרים[140]. ולכל הדעות אין לעשות מלאכה שיש בה גם אברויי, אם ניתן למנוע את הנזק באופן אחר, שאין בו אברויי[141].

3. תיקון נזק שכבר ארע

יש הסוברים שההיתר לעשות מלאכות לאוקמי אילנא נאמר רק כאשר המזיק עדיין לא נמצא בתוך האילן, אבל אם הנזק כבר ארע והמלאכה באה לתקנו — אסור[142]. ויש מקילים[143].

4. הפרעה להתפתחות טבעית

יש הסוברים שאסור לעשות פעולה להסרת גורם המפריע להתפתחות הטבעית של האילן[144]. ויש מקילים[145]. ויש אומרים להיפך, שאסור לעשות כל פעולה להצלה מנזק טבעי ושכיח[145א].

138. ראה לעיל (אות טז), אבל בשנה השמינית מותר לעשות מלאכה בפירות של שביעית (אות כ).

139. הרב זצ"ל (אגרות ראי"ה ח"ב סי' תקנה עמ' קצג־קצד, שבת הארץ, קונ"א סי' יא ד"ה ובזמירה), הרצי"ה קוק (ניצני ארץ ו עמ' 73, ובנספחות כאן) וכתב שהוא מדין דבר שאינו מתכוון, דבר השמיטה (דף יד ע"ב ד"ה איברא). הרי"ז מינצברג (מובא בתורת השמיטה סי' ב ס"ק י) כתב שמותר כדין כל פס"ר בדרבנן. והרא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק ו, גידולי ציון ס"ק ה) מסתפק בשאלה זו. ועי' ה"כ (הע' 41).

140. "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ה, כסא דוד ס"ק כט, סעי' ז, בה"ל ד"ה להברות), משנת יוסף (ח"א עמ' קכד־קכה, שו"ת משנת יוסף ח"א סי' יב אות יא והע' א). ועי' רש"ס (לירושלמי פ"ב ה"ג ד"ה ועושין להן בתים), מהר"ם (ע"ז נ ע"ב ד"ה רש"י). ועי' לעיל (הע' 29).
ולדעת הכל התירו השקיה למרות שיש בה גם אברויי: מרכבת המשנה (ח"ג פ"א ה"ה), הרב זצ"ל (קונ"א סי' ב אות ב), הרש"ז אוירבך (מעדנ"א, נוספות סי' ח אות ח, מנחת שלמה סי' נא אות ח, כרם ציון פרק ד ס"ק ו), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ז, בה"ל ד"ה להברות).

141. הרא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק ו, גידולי ציון ס"ק ה), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כט).

142. ערוה"ש (סי' יט סעי' ו), וכן משמע מהחזו"א (סי' כ ס"ק ה ד"ה מ"ק) המבחין בין נזק המונח כבר בגופו של האילן לבין נזק הבא אליו מן החוץ. ועי' חו"ב (שביעית סי' א ס"ק י ד"ה מו"ק) שאסור משום שטיפול במזיק שבתוך העץ נחשב להשבחה. ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קכה־קכו בתו"א).

143. מגן דוד (מובא במשנת יוסף ח"א עמ' קכו בתו"א), הרב זצ"ל (פ"א ה"ז אות ג) וכתב שמותר לעשות פעולה שתגרום לריפוי הבקעים שבאילן, ספר השמיטה (עמ' כד הע' 5 ד"ה הסרת).

144. הרב זצ"ל (האוסר להדל לצורך התפתחותם הטבעית של האילנות האחרים: לקמן הי"ח אות: ב, ה, ח, משפט כהן סי' פ, ועי' קונ"א סי' יא, וצ"ע), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כא, לא, ובה"ל ד"ה ולא יסוך), זיו הים (ח"א עמ' סו אות ה).

145. פאה"ש (סי' כ סעי' יח וס"ק מו) בדעת הר"ש, הרא"ש, הרש"ס והרע"ב (פ"א הי"ח אות ב), הסוברים שמותר להדל לצורך האילנות הנותרים. ועי' קונ"א (סי' יא ד"ה אבל פירוש, אבל זה, מיהו).

145א. עי' לעיל (אות יב) פ"ג ה"ט (אות ג).

5. טיפול במזיק רחוק

יש אומרים שסילוק מזיק הנמצא במרחק מן האילנות, ע"י פעולה הנעשית במרחק מהם — איננו בגדר מלאכה חקלאית כלל, ומותר[146].

6. נזק לטווח ארוך

יש מי שאומר שהגדרת המלאכה כ"אוקמי" או "אברויי" לא נקבעת עפ"י הטווח הקצר אלא עפ"י הטווח הארוך, לשנים הבאות[147]. לכן אסור לעשות פעולה למנוע נזקים קלים שהאילן יכול להתגבר עליהם בעצמו, למרות שהדבר יפגע בהמשך התפתחותו, ולמרות שהפעולה כשלעצמה איננה מצמיחה כלל. לעומת זאת מותר לעשות פעולה מצמיחה בכדי לרפא פצע שעלול לגרום פגיעה באילן[148]. כמו כן, מלאכה שתכליתה להאריך את חיי האילן לשנים הבאות — מותרת[149]. ויש מי שאומר שכל פעולה מצמיחה אסורה אפילו כשהיא דרושה לקיום העץ, חוץ מהשקיה[150].

7. הכנה למלאכה

יש מי שאומר שפעולות שאינן משפיעות על הצמח, ואינן אלא הכנה למלאכה חקלאית — מותרות[151]. ויש מי שמשמע מדבריו שאסור[152].

146. "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק כג**). ועי' לקמן ה"ו (אות ח) שהתירו לצוד אישות ועכברים הנמצאים במרחק מהאילנות.

147. הרב זצ"ל (לעיל אות טו, ה"ז אות ג, ה"כ אות ז, קונ"א סי' י, משפט כהן סי' עט, ועי' הסכמות הראי"ה סי' ו). ועי' מהרש"ל (חכמת שלמה סנהדרין כו ע"א ד"ה תוס'). ולדעתו, כל המלאכות שנשנו בהלכה זו לאיסור, לא הוזכרו אלא בסתמא, כשלא ידוע אם הן לאוקמי או לאברויי. ע' לעיל (אות יב, יג, טו, יז, כב), פ"ג ה"ט (אות ב).

148. לקמן פ"א ה"ז (אות ג-ד).

149. הרב זצ"ל (לקמן ה"כ אות ד, קונ"א סי' יא, אגרות ראי"ה ח"ב סי' תקנה עמ' קצג־קצד).

150. משנת יוסף (ח"א עמ' קכד־קכה ד"ה ובזה, ולכן וכלל).

151. חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה, ס"ק כ ד"ה מ"ק, ס"ק כו ד"ה שם מקום), עפ"י תוס' (מו"ק ו ע"ב ד"ה צדין).

152. דעת הרב זצ"ל לקמן (ה"ט אות א). וראה פ"ב הי"א (אות ג-ד), איסור בניית מדרגות, למרות שאין בכך אלא הכנה.

הלכה ו

א. הצתת קנים
ב. לימוד חרישה
ג. בדיקת זרעים
ד. דין עציץ בשביעית
ה. שריית זרעים
ו. גידולי גג בשביעית
ז. ספיחין שבראש הגג
ח. צידת האישות

רמב"ם

אין מציתין את האור באישת הקנים מפני שהיא עבודת קרקע[1]. ואין מלמדין את הפרה לחרוש אלא בחול[2]. ואין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר, אבל בודקין אותן בעציץ מלא גללים[3]. ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרען במוצאי שביעית[4]. ומקיימין את האלווי[4א] בראש הגג, אבל אין משקין אותו[5].

א. הצתת קנים

1. ירושלמי (פ"ד ה"ד). ועי' תוספתא (פ"ג הי"א).
ועי' כס"מ (פ"א ה"ו ד"ה אין מציתין) ופאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק יז) שכתבו בדעת הרמב"ם שאסור להצית את האור בקנים כדי לסלק אישות ועכברים. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב, סי' ו אות ב, סי' ז אות ו־ז). ולדעה זו הדבר אסור בשביעית מפני שמתקן את השדה. ועי' ירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): "המצית את האור בחישת של קנים — חייב משום חורש". ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' ו סעי' א).
2. תוספתא (פ"ג הי"ב), ירושלמי (פ"ד ה"ד).
יש אומרים שהאיסור ללמד לחרוש במקום אחר הוא משום מראית העין: פנ"מ (ד"ה אלא), מנחת ביכורים (ד"ה בחילת), תורת השביעית (עמ' סד), חזון יחזקאל (ד"ה אלא), תולדות יצחק (ד"ה ואין מלמדין). ולדעה זו יש לומר שאין איסור בחרישה שלא למטרת עיבוד חקלאי: חזו"א (סי' יח ס"ק ו ד"ה שם), הר"ש ישראלי (התורה והמדינה ג עמ' קמ ד"ה ועפ"ז). וראה לקמן הי"ח (אות ה).
ויש מי שמשמע מדבריהם שאסרו אף במקום שאין בו מראית עין, כגון בשדה חברו: רש"ס (ד"ה אלא בחולות, מענה). ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק לז, מילואים לח"א, עמ' קפב), שהחמירו בחרישה מפני שהיא מלאכה המוזכרת בתורה. ועי' לקמן ה"כ (אות ג סעי' 3).
3. תוספתא (פ"ג הי"ב), ירושלמי (פ"ד ה"ד). ועי' חזו"א (סי' כ ס"ק ה סד"ה הא) שה"ה לכל דבר שאינו מצמית, כגון: חול הגס.
4. תוספתא (פ"א הי"ב), ירושלמי (פ"ד ה"ד).
4א. מין ממיני הירקות הרכים העולים מאליהן.
5. תוספתא (פ"א הי"ב), ירושלמי (פ"ד ה"ד). כמה טעמים נאמרו לאיסור השקאה לדעה זו: עי' חזון יחזקאל (לתוספתא פ"א הי"ב) שגזרו על ההשקאה בכדי לחזק את האיסור מדרבנן לזרוע על הגג. ועי' תורת השביעית (עמ' סט) שאסור להשקות ספיחין שעלו מאליהן, מפני שאין בהימנעות מכך משום הפסד לאדם, שלא טרח בהם. ועי' חזו"א (סי' יד ס"ק ט) שהשקיית הספיחין הללו מבטאת רצון לגדלם, והדבר סותר את הקולא שנאמרה במקום בו אין דרך לזרוע. בשאלה זו ראה לקמן ה"ח (אות א) ופ"ד ה"ד (אות ו). ועי' לקמן (הע' 43). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 154־155), שהאלויי הוא צמח עמיד, כמין צבר, שאינו זקוק להשקאה לשם קיומו.

"אין מציתין את האור באישת הקנים, מפני שהיא עבודת קרקע"[1].

שבת הארץ

יש אומרים שמציתין אור במקום שהשרצים המזיקים את השדות הנקראים אישות, נמצאים שם, כדי לכלותם[6].
יש אומרים שאסור להצית את האור באישת הקנים, גם כשאינו מתכוון בשביל עבודת הקרקע, שתתיפה על ידי זה הארץ ותהיה מוכנת יותר לזריעה — אלא שהוא מתכוון כדי שיתגדלו הקנים הנשארים בריוח יותר, והויא עבודת אילן[7].

ב. לימוד חרישה

"ואין מלמדין את הפרה לחרוש אלא בחול"[2].

תוספת שבת

יש מי שמשמע מדבריו, שמה שהתירו ללמד את הפרה לחרוש בחולות, הוא הדין לכל מקום שאינו ראוי לזריעה[8]. ויש מי שאוסר[9].

ג. בדיקת זרעים

"ואין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר, אבל בודקין אותן בעציץ מלא גללים".

יש מי שאומר שההיתר לזרוע בגללים נאמר גם בעציץ נקוב[10]. ויש מי שמתיר לבדוק את הזרעים בגללים המונחים במקום שאינו מיועד לזריעה[11]. ויש מי שאוסר[12].

6. [מד] פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק יז) עפ"י ראשונים למו"ק (ו ע"ב) משפט זה הוא הסבר לאיסור שמזכיר הרמב"ם. ועי' לקמן (אות ח).
7. [מה] פנ"מ (בירושלמי פ"ד ה"ד ה"ה אין), רש"ס (ד"ה בחישת), מהר"א פולדא (ד"ה באישת), תולדות יצחק (ד"ה אין מציתין), מנחת ביכורים וחזון יחזקאל (לתוספתא פ"ג הי"א) בשם הגר"א, חזו"א (סי' יט ס"ק כ ד"ה שם אין). מקור דעה זו הוא הגירסא בתוספתא (פ"ג הי"א): "אין מטינין את הקנים בחיצות הקנים מפני שהיא מלאכתן".
ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 523) שמציע לגרוס: "אין מטילין אש בקנים בחישת הקנים", ומסביר (וכן פליקס, לירושלמי ח"א עמ' 251־248), שדרכם היתה להצית את הקנים כדי שיצמחו קנים חדשים במקומם.
8. מהר"י קורקוס (פ"א ה"ו ד"ה ואין מלמדין, בפירושו הראשון), רדב"ז (ד"ה ואין מלמדין), מהר"א פולדא (ד"ה בחולות), פנ"מ (ד"ה אלא), תולדות יצחק (ד"ה ואין מלמדין), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות טז), בצאת השנה (עמ' ס-סא והע' 3). וראה לקמן (פ"ד הי"ט אות ג) שחרישה במקום של טרשים שאינו ראוי לזריעה — איננה נחשבת עבודת קרקע, ובלבד שלא יתכוון לחרוש.
9. שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' יא אות ג). ועי' מהר"י קורקוס (פ"א ה"ו ד"ה ואין מלמדין, בפירושו השני) שמדבריו משמע שהתירו ללמד את הפרה בחול, שהוא מקום שאינו זקוק לחרישה.
10. רדב"ז (פ"א ה"ו, ד"ה ואין בודקין), מעשה רוקח (מובא בתורת השביעית עמ' סו, מעדנ"א שביעית, קובץ הערות סי' ה אות ד, מנחת שלמה סי' מא אות ד).

יש מי שאומר, שכשם שמותר לבדוק את הזרעים בגללים שבעציץ, כך מותרת שם גם זריעה גמורה[13]. ויש מי שמשמע מדבריו שזריעה גמורה אסורה גם בגללים שבעציץ[14].

שבת הארץ

יש אומרים שהזרעים שבדקן בעציץ מלא גללים בשביעית וצמחו — אין איסור לקיימן, כמו שאסור לקיים צמחים הרכים משום מראית עין, שלא יחשדו אותם שזרעו בשביעית באיסור. אלא מותר לשייר אותם למוצאי שביעית[15].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שהיתר זה אמור רק במקרה שכוונתו מראש היתה לבדוק את הזרעים ונמלך אחר כך להשאירם בעציץ[16]. ויש מי שאוסר בכל אופן[17].

ד. דין עציץ בשביעית

"ואין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר".

יש אומרים שהזריעה בעציץ נקוב אסורה מן התורה[18]. ויש המסתפקים לומר שאסורה מדרבנן[19].

עציץ שאינו נקוב, שאין בו איסור זריעה מן התורה, יש שכתבו שאסור לזרוע בו

11. תורת השביעית (עמ' סה), ולדעתו מותר לבדוק את הזרעים גם באדמה שעל גבי הגג. והולך שם לשיטתו (הע' 14) שבדיקה אינה אסורה אלא מפני שדומה לזריעה.
12. "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק מ) עפ"י חזו"א (סי' כ ס"ק ה). החזו"א הולך לשיטתו (הע' 13) שהבדיקה היא זריעה גמורה.
13. מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות א), כדעת המפרשים שבדיקת זרעים היא זריעה גמורה: רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה באדמה), חזו"א (סי' כ ס"ק ה ד"ה ואפשר, והלכך, תשובות וכתבים זרעים סי' כט), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק מו ובה"ל ד"ה וי"א). וכן משמע מדברי פאה"ש (סי' כ סעי' ו) המובאים לקמן (הע' 15).
14. עפ"י תורת השביעית (עמ' סה), המסביר שבדיקת זרעים היא זריעה רק מדרבנן. וכן משמע מפנ"מ ותולדות יצחק (פ"ד ה"ד ד"ה ואין ובודקין). פליקס (ח"א עמ' 253) מסביר שבגללים ניתן רק לבדוק את הזרעים, מפני שריכוז המינרלים שיש בהם מונע את המשך התפתחותם.
15. [מו] **פאה"ש (סי' כ סעי' ו)**, עפ"י ראב"ד (השגה פ"א ה"ו). ועי' לקמן (אות ז) ופ"ד הי"ח (אות ה).
16. "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ו, בה"ל ד"ה וי"א) בדעת הראב"ד (השגה פ"א ה"ו).
17. שו"ת נחפה בכסף (יו"ד ח"א סי' ה).
18. רידב"ז (תוס' הרי"ד מעשרות פ"ה ה"א בסופה, ד"ה וכן), חזו"א (סי' כ ס"ק ה ד"ה ואפשר), ספר השמיטה (עמ' צד סעי' ב). וכן משמע בשו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קכט ד"ה גם ראיתי, איברא, והשתא). בירור גדרי עציץ נקוב עי' ספר "התורה והארץ" (ח"א עמ' 172־159, עמ' 183־175 ועמ' 236־196). ועי' "הלכות שביעית" (ח"ב עמ' קפ־קפה), משנת יוסף (ח"ג עמ' רז).
19. ספר השמיטה (עמ' טז סוף הע' 1, עמ' צו סעי' ז), הרח"ז גרוסברג (התורה והמדינה ט־י עמ' שמ), הרש"ז אויערבך (ספר השמיטה עמ' צז סעי' ז, מנחת שלמה סי' מ, מעדנ"א, קובץ הערות סי' ד, כרם ציון פרק ג, גידולי ציון ס"ק ד), כרם ציון (פרק ג סעי' א).
ויש מי שאומר שעכ"פ אין בו איסור ספיחין: הרש"ז אויערבך ("מפרי הארץ" ח"א, מובא בספר "שביעית להלכה ולמעשה" פרק ו הע' 42).

מדרבנן[20]. לדעה זו יש אומרים שתקנו בו קדושת שביעית[21]. ויש אומרים שמכל מקום אין בו איסור ספיחין[22]. ויש מי שמשמע מדבריו שאין כל איסור לזרוע בעציץ שאינו נקוב[23].

עציץ שאינו נקוב הנמצא בתוך הבית, יש אומרים שמותר לזרוע בו[24]. ויש המקילים רק בדוחק ובדיעבד[25].

ה. שריית זרעים

"ושורין את הזרעים בשביעית...".

בדינם של גידולי מים (הידרופוניקה), נחלקו הפוסקים:
יש אומרים שגידולי מים אסורים, ודינם כגידול בעפר[26]. יש אומרים שהדבר מותר

20. שו"ת נחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ה), שדה הארץ (ח"ג יו"ד סי' כח), תורת הארץ (ח"א פרק ז אות מה), חזו"א (סי' כ ס"ק ה ד"ה הא, סי' כב ס"ק א, סי' כו ס"ק ד ד"ה מש"כ, תשובות וכתבים זרעים סי' לז), הרי"ז מינצברג (פירות שביעית סי' ו), הרצ"פ פראנק (כרם ציון השלם, הר צבי סי' יא, שו"ת הר צבי או"ח סי' רח בסוף אות א, הר צבי זרעים ח"ב סי' לא אות ו), שו"ת ישכיל עבדי (ח"ד עמ' קיא סי' ו) בצאת השנה (עמ' מח סי' ב סעי' ג), כרם ציון (פרק ג סעי' א, פרק יא גידולי ציון ס"ק ד), זיו הים (ח"ב עמ' מא אות יג, עפ"י הגמ' במנחות ע ע"א והירושלמי בכלאים פ"ז ה"ח). ועי' מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות א). ועי' לקמן (הע' 34).
ויש אוסרים מספק: הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' עג אות כז, ל), ספר השמיטה (עמ' יד סעי' ב, עמ' טז סוף הע' 1, עמ' צד סעי' ג), הרח"ז גרוסברג (תורת השמיטה סי' ב סעי' ד, התורה והמדינה ט־י עמ' שלד־שמ). הרש"ז אויערבך (כרם ציון פרק ג, גידולי ציון ס"ק ד, מנחת שלמה סי' מא אות ד, מעדנ"א קובץ הערות סי' ה' אות ד). ועי' כרם ציון (פרק ט ס"ק א) משנת יוסף (ח"א עמ' קסט).
21. הרי"ז מינצברג (פירות שביעית סי' ו), כרם ציון (פרק יא, גידולי ציון ס"ק ה).
22. ספר השמיטה (עמ' כח סעי' ו), פרי הארץ (להרב אלעזר כהנוב, סי' יד). וכן משמע מדברי הרב זצ"ל (לקמן אות ז). והרש"א יודלביץ (כרם ציון פרק יא, גידולי ציון ס"ק ד) מסתפק בשאלה זו.
23. עי' רדב"ז (פ"א ה"ו ד"ה ואין בודקין), האומר שהיתר בדיקה בגללים נאמר אפילו בעציץ נקוב. ומכאן שבעציץ שאינו נקוב מותר אף בעפר. ועי' תורת הארץ (ח"א פרק ז אות מה) וחזו"א (סי' כב ס"ק א) שהסיקו מדבריו שאוסר.
24. חזו"א (סי' כב ס"ק א, קונטרס "סדר השביעית סעי' ז, מובא ב"שנת השבע" בסופו, וכן במכתב הנדפס ב"מוריה" אלול תשל"ט וב"הליכות שדה" 72 עמ' 8־6. "סדר השביעית" ומכתב זה לא נדפסו ב"תשובות וכתבים" להלכות זרעים), ספר השמיטה (עמ' טז סעי' ה, י והע' 3), הרח"ז גרוסברג (התורה והמדינה ט־י עמ' שמ, תורת השמיטה סע' ד), בצאת השנה (עמ' כה סי' ב סעי' ב עמ' לג הע' 17), הרש"ז אויערבך ("הליכות שדה" 72 עמ' 15), כרם ציון (פרק ג סעי' ג, ה), שנת השבע (להרב קלמן כהנא, סי' ז סעי' א). ועי' בצאת השנה (שם) שהגידולים בעציץ זה חייבים בתרו"מ ללא ברכה. דין בית בשביעית, עי' לעיל ה"ג (אות ב־ג).
25. חזו"א (סי' כו ס"ק ד), שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' יז ס"ק ה). הרש"ה ואזנר (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' קסז, "הליכות שדה" 72 עמ' 19־17), הר"ב זילבר (שו"ת אז נדברו ח"י סי' מו/א אות ב, "הליכות שדה" 73 עמ' 10־7), שמיטה כהלכתה (פרק א סעי' ג), שו"ת ישועת משה (ח"ד סי' יד). ועי' קונט' "פירות שביעית" (סי' ו).
26. מהרי"ל דיסקין (סי' כז, דיני שביעית אות א), הרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לא אות ו, כרם ציון השלם, הר צבי סי' יא, הר צבי או"ח ח"א סי' רח אות א). וכך נכתב בהוראות המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה (דפי הלכה להתיישבות החקלאית, לקט הלכות שמיטה לחקלאים עמ' 7 סעי' ד). ועי' בצאת השנה (עמ' מב ד"ה גידולים, עמ' מח סי' ב סעי' ד), שהתירו גידולי מים רק בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית.

בעציץ שאינו נקוב, גם שלא בתוך בית[27]. ויש אומרים שמותר אף בבריכות שבקרקע[28].

לסוברים שגידולי מים מותרים, יש אומרים שהתירו רק במים שלא מעורב בהם עפר[29]. ויש אוסרים גם כשיש במים חומרים אחרים, כגון: גללים[30], דשן חימי או קש[31].

ו. גידולי גג בשביעית

"ומקיימין את האלויי בראש הגג".

יש אומרים ששביעית נוהגת במה שגדל על הגג כשם שנוהגת במה שגדל בארץ, לענין איסורי מלאכה וקדושת שביעית[32]. ויש מי שאומר שגג אינו "שדה" ולכן דינו מסופק[33]. יש מי שאומר שהגידול על הגג אסור מדרבנן[34]. ויש אומרים שאין דיני שביעית נוהגים בגג[35].

ז. ספיחין שבראש הגג

"ומקיימין את האלויי[א4] בראש הגג, אבל אין משקין אותו"[5].

ויש אומרים שמותר לקיים את מה שנזרע בגג בשישית ונכנס לשביעית[36]. ויש אומרים שאסור לקיים ירקות הצומחים בראש הגג, ומתירים רק לייבש את הזרעים שם[37].

27. שו"ת נחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ה), שדה הארץ (ח"ג יו"ד סי' כח), ספר השמיטה (עמ' טז סעי' ד והע' 2), הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים, מצוות התלויות בארץ סי' עג) וכתב שם שמותר בשעת הדחק, תורת השמיטה (סי' ב סעי' ד, ס"ק ז והע' י), הר"ב זילבר ("הלכות שביעית" סי' א, כסא דוד ס"ק מא־מב ובה"ל ד"ה וי"א, שו"ת אז נדברו ח"ד סי' נא, ח"י סי' מו/א) ומסביר שגם מהרי"ל דיסקין לא אסר אלא כאשר כוונתו להכשיר את השתיל לנטיעה, ולא במקרה שכוונתו להמשיך ולגדל אותו במים.
28. ספר השמיטה (עמ' צז־ק), חזו"א (עפ"י עדותו של הרב קלמן כהנא במאמרו "תורת הארץ של מרן זצ"ל", נדפס בסוף "שנת השבע"). ועי' הרא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק ג, גידולי ציון ס"ק ט).
29. ספר השמיטה (עמ' טז סעי' ג־ד, עמ' ק סעי' ה), בצאת השנה (עמ' מג הע' 13) עפ"י ה"נחפה בכסף" וה"שדה יהושע", הר"ב זילבר ("הלכות שביעית" ח"ב עמ' קפ, שו"ת אז נדברו ח"ד סי' ו, נא, ח"י סי' מו/א אות א).
30. ספר השמיטה (עמ' ק סעי' ו).
31. הר"ב זילבר (שו"ת אז נדברו ח"י סי' מו/א, ח"ד סי' ו וסי' נא, "הלכות שביעית" ח"ב עמ' קפ) בשם החזו"א.
32. שו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קכט ד"ה איברא), רידב"ז (תוס' הרי"ד מעשרות פ"ה ה"א ד"ה ר' יוחנן, בית רידב"ז פ"א ה"ו), בית דוד (סי' א דף ב־ג), חזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ר"מ סי' כ ס"ק ו ד"ה גינה) וכן כתב בדעת הגר"א (יו"ד סי' רצד ס"ק סג, וצ"ע מבהגר"א לירושלמי פ"ד ה"ד ד"ה ומקיימין). וכך משמע מדברי רב נתן אב הישיבה (פ"ב מ"י ד"ה מרביצין), שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ד), רש"ס (לירושלמי פ"ד ה"ד ד"ה ומקיימין), פנ"מ (ד"ה ומקיימין) ומראה הפנים (סד"ה אין מציתין), אגלי טל (קוצר אות ג), אור שמח (מעשר פ"א הי"א ד"ה ומה). דין מצוות התלויות בארץ על הגג, עי' ספר "התורה והארץ" (ח"א עמ' 233־231).
33. דברי יחזקאל (סי' ב ס"ק יד). ספק זה נידון לעיל ה"ג (אות ב).
34. חזון יחזקאל (בביאורים ובחידושים לתוספתא פ"א הי"ב), אך כתב שם שלא גזרו קדושת שביעית וביעור. ועי' חזון יחזקאל לתוספתא מעשרות (פ"ג ה"י). וע' לעיל (הע' 20).
35. הרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לו), וכן כתב בדעת הגר"א (יו"ד סי' רצד ס"ק סג).
36. מהר"י קורקוס (סד"ה ושורין, בפירושו הראשון), רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה ומקיימין). ועי' פ"ד הי"ח (אות ה).
37. בית רידב"ז (פ"א ה"ו).

שבת הארץ

ומקיימין ספיחים בראש הגגות[38], ועושין מעשה בקיומן[39]. ואין חוששין עליהם לא משום איסור של ספיחי שביעית, שאסורין באכילה, כמו שיתבאר במקומו[40], ולא משום עבודת הארץ במעשה שעושה לקיום הספיחין ההם, הואיל והם אינם על גבי הארץ כשאר הצמחים כי אם בראש הגגות.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאם אינו רוצה בקיומם של הצמחים הגדלים על הגג, אין בהם קדושת שביעית[41].

ויש אומרים שיש איסור ספיחין בירקות הגדלים על הגג, אבל אין איסור ספיחין במה שגדל מעפר הגג עצמו[42].

שבת הארץ

ויש אומרים שמקיימין כל מיני עלין העולים בגג, אבל אין משקין אותם[43]. ולא דוקא מין מיוחד הנקרא אלויי, אלא כל העלין העולים בגג מקיימין אבל לא משקין[44], ואין חוששין על הקיום משום מראית העין[45].

38. מז) **תוספתא** (פ"ג ה"ג). קיום ירקות הרכים, עי' לעיל (אות ג) ופ"ד הי"ח (אות ה).
ועי' חזון יחזקאל (לתוספתא פ"ג ה"ג) המחלק בין מה שגדל בגג עצמו לבין מה שגדל בעפר שעל הגג. ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 515) שמציע לגרוס "טפיחין", והיינו עציצים עם עפר המשמשים משכן לצפורים, העלולות לשים בהם זרעים שיצמחו מאליהם, ומותר מפני שאינו שכיח.
39. במלאכות לאוקמי אילנא: רדב"ז (פ"א ה"ו ד"ה ומקיימין), רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה ומקיימין). ועי' פ"ד ה"ד (אות ו).
40. פ"ד ה"ב. ועי' חזו"א (סי' יד ס"ק ט), שמסתפק לומר, שאף ששביעית נוהגת על הגג, אין איסור ספיחין במה שגדל שם, מפני שאין דרך לזרוע שם. ועי' פ"ד ה"ד (אות ה).
41. חזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ר"מ), וכן משמע מדברי החזו"א (שם ובסי' כ ס"ק ו ד"ה גינה) בדעת הגר"א, שאם אינו רוצה בקיומם — אין שביעית נוהגת בהם. ונפק"מ לקדו"ש, שכן אם עושה בהם מלאכות — הרי מגלה דעתו שרוצה בקיומם.
42. תורת השביעית (עמ' סט) וכתב שם שלא התירו אלא להנות מהם (דין הנאה מספיחין עי' פ"ד ה"ב אות ג), חזון יחזקאל (לתוספתא פ"ג ה"ג) וכתב שם שמותר מה שגדל מהגג עצמו, ד"לאו היינו רביתיה" — אין בו קדושת שביעית.
43. מח) **ראב"ד** (**השגה פ"א ה"ו**), בהגר"א (לירושלמי, כת"י א ד"ה ומקיימין), שו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קכט ד"ה איברא, והשתא). ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 496).
44. תורת השביעית (עמ' סט). ועי' לקמן ה"ח (אות ד), פ"ד ה"ד (אות ו).
45. כס"מ (פ"א ה"ו), שו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קכט ד"ה איברא, והשתא), חכמת אדם (שערי צדק פרק טו סעי' ו), פאה"ש (סי' כ סעי' ו), מנחת ביכורים וחזון יחזקאל (בביאורים לתוספתא פ"א הי"ב). ולדעה זו נוהגת שביעית בגג, אך לא חייבו לעקור את הספיחין שגדלו בו, אף שיתכן שיש בהם איסור אכילה. טעם ההיתר הוא מפני שאין דרך לגדל בגג. ועי' חזו"א (סי' יד ס"ק ט) שהשוה זאת לדין ד' שדות (לקמן פ"ד ה"ד).
ויש אומרים שאכן מקובל לגדל את האלויי על הגג: רש"ס (ד"ה ומקיימין), תוספתא כפשוטה (עמ' 496), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 255). ובדומה לכך כתב מהר"י קורקוס (פ"א ה"ו סד"ה ושורין).
ונראה שאף לסוברים שיש חובה לעקור את הירקות הרכים שעלו בשביעית — בגג לא גזרו, מפני שאין דרך לגדל בו. ועי' פ"ד הי"ח (אות ה).

תוספת שבת

ויש אומרים שמותר להשקות כמדת ההכרח לאוקמי אילנא[46].

ח. צידת האישות

שבת הארץ

אישות[47] ועכברים שמפסידין בשדה אילן — מותר לצודן כדרכו בשביעית, שחופר גומא ותולה בה מצודה[48]. אפילו בשדה הלבן הסמוכה לשדה האילן מותר לצודן כדרכו, שיוצאין ממנה ומפסידין האילנות. ואם אינה סמוכה לשדה אילן — אין צדין אותם אלא על ידי שינוי, שנועץ שפוד בארץ ומנענע לכאן ולכאן עד שנעשית גומא ותולה בה המצודה[49].

ויש אומרים שבשדה הלבן הסמוכה לשדה האילן, אינו מותר אלא על ידי שינוי, ואם אינה סמוכה לשדה אילן — אסור אפילו על ידי שינוי[50].

ויש אומרים שאין צידה אסורה אפילו בשדה הלבן, רק אם הוא צריך לסקל על ידי זה את האבנים[51]. ולפי זה נראה שכל זמן שאינו צריך לסלק את האבנים על ידי הצידה אין עצם הצידה ענין לעבודת קרקע כלל, ומותרת היא בשביעית.

ויש מי שנראה מדבריו שאין שום איסור בצידת האישות והעכברים בשביעית מצד עצמה, כל זמן שאינו מסקל את השדה[52].

46. חזו"א (סי' יד ס"ק ט, בתירוץ השני), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק מג-מד). ועי' לקמן ה"ח (אות ב סע' 1).
47. [*] חולדה, ירושלמי (מו"ק פ"א ה"ד). וי"מ שהיא בריה שאין לה עינים, מו"ק (ו ע"ב). והיא התנשמת שבמקרא, ערוך (ערך אשת).
48. טעם ההיתר הוא מפני שאין זו עבודה. בהסבר האיסור במקרים האסורים נאמרו מספר סיבות: משום שמתקן את השדה (רש"י מו"ק ו ע"ב ד"ה ובשביעית). משום שמסקל את האבנים (תוס' ד"ה צדין) או משום שדומה לחרישה (נמוק"י לרי"ף ב ע"ב ד"ה ובשביעית, מאירי ד"ה אמר). בהסבר חילוקי הדינים אומר המאירי (שם) שהדבר תלוי בשיעור ההפסד.
49. [מט] מו"ק (ז ע"א), פאה"ש (סי' כ סעי' ו) עפ"י דעת רוב הראשונים בהל' חוה"מ (סי' תקלז סעי' יג) וכהכרעת השו"ע, מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות כט). ועי' בה"ל (לשו"ע שם ד"ה אין).
ועי' חזו"א (סי' כא ס"ק יד) המוכיח מכאן שאוקמי פירא מותר. לדעת הרב זצ"ל הסובר שאוקמי פירא אסור, יש לומר שהיתר כאן אינו משום אוקמי, אלא משום שאינה עבודה כלל. מכאן לומד הר"ב זילבר ("הלכות שביעית" סי' א, כסא דוד ס"ק כג**) שפעולה של מניעת הפסד, הנעשית במרחק מה מן האילן ואינה פועלת בו כלל — אינה בגדר מלאכה. ועי' לעיל ה"ה (אות כז סע' 5 והע' 86).
50. [מט*] פנ"מ (לירושלמי שם), עפ"י דעת הרמב"ם (הלכות יו"ט פ"ח ה"ח).
51. [ג] תוס' (מו"ק ו ע"ב ד"ה צדין). לדעת התוס' יש איסור בעצם סילוק האבנים. הדבר מדוייק בלשונו של הרב זצ"ל בהסבר דעה זו, המדברת על סיקול וסילוק אבנים. ועי' בהערה הבאה. האיסור בסילוק האבנים לדעה זו הוא משום מראית העין, וכך מוכח מהשוואת התוס' לדין המשנה (שביעית פ"ג מ"ו) העוסקת בסיקול (עי' פ"ב ה"י). לדעה זו, התירו את צידת האישות בשדה הלבן רק שלא כדרכו.
52. [נא] הרמב"ם (השמיט ד"ז בהלכות שביעית, אף שהביא את ההלכה בהלכות חוה"מ). וכן משמע במאירי

תוספת שבת

ולדעתו צידת האישות מותרת כדרכה גם בשדה הלבן.

ויש מי שאומר שצידת האישות אסורה בשביעית[53].

הלכה ז

א. רפואת האילן בדרך טבעית ובדרך סגולית
ב. גדרי עידור וחרישה
ג. עידור בגפנים ובאילנות אחרים
ד. קשקוש בזיתים
ה. עידור בירקות

רמב"ם

סוקרין את האילן בסקרא וטוענין אותו באבנים[1], ועודרין תחת הגפנים[2]. והמקשקש בזיתים — אם להברות את האילן אסור, ואם לסתום את הפצימים מותר[3].

א. רפואת האילן בדרך טבעית ובדרך סגולית

"סוקרין את האילן בסקרא וטוענין אותו באבנים".

שבת הארץ

והא שמותר לעשות אלו הפעולות, לסקור את האילן בסיקרא ולטעון אותו באבנים, אפילו באילן שהוא משיר פירותיו[4]. שעושה כן, לסוקרו בסיקרא —

(מו"ק ו ע"ב ד"ה אמר). ועי' תורת השביעית (עמ' עא), שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' ז אות ה). ובמועד הדבר אסור משום טירחה.
לדעת המאירי (שם) שביעית הוזכרה במשנה רק לעצם ההיתר ולא להגבלת העשיה כדרכו. ויתכן שכך למד גם הרמב"ם. בתוי"ט (מו"ק פ"א מ"ד ד"ה ובשביעית) ובפאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק יז) נכתב שלרמב"ם לא היתה הגירסה "ובשביעית" במשנה, ולכן לא הביא זאת להלכה.
יש לדייק מדברי הרב זצ"ל, שלדעת הרמב"ם אין חשש למלאכה או למראית העין בעצם סילוק האבנים ממקום למקום, כל זמן שאינו מסקל את השדה ע"י הוצאתן ממנו.
53. פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק יז) בדעת הרמב"ם, ודייק מכך שהשמיט את היתר צידת האישות בשביעית (עי' לעיל הע' 1, 6).

1. תוספתא (פ"א ה"י), ירושלמי שביעית (פ"ד ה"ד, מע"ש פ"ה ה"א), שבת (סז ע"א), חולין (עז ע"ב).
2. מו"ק (ג ע"א).
3. סוכה (מד ע"ב), מו"ק (ג ע"א), ע"ז (נ ע"ב).
4. [נב] תוספתא (פ"א ה"י), ירושלמי (שביעית פ"ד ה"ד, מע"ש פ"ה ה"א), שבת (סז ע"א), חולין (עז ע"ב).

כדי להודיע צערו לרבים, ורבים יבקשו עליו רחמים. וטוענו באבנים — כדי שיכחש חילו ולא ישיר את פירותיו, שהשרת הפירות באה לו על ידי לחותו ושומנו[5]. והוא הדין שמותר לעשות לפי זה רפואות אחרות, בין בדרך הטבע בין בדרך הסגולה, להעמיד את הפירות באילן שלא ישורו[6].

תוספת שבת

ויש מי שמשמע מדבריו שאסור לעשות פעולות בדרך הטבע להעמדת הפירות באילן[7].

שבת הארץ

אבל אסור לעשות פעולות, אפילו בדרך סגולה, כדי שיעשה האילן פירות[8]. כגון לתלות בו פתקי קמיעות לסגולה שיוציא פירות, אף על פי שאין הפעולה מועלת כלל על פי דרך הטבע, מכל מקום מאחר שזה העושה עושה כן לתכלית הוצאת הפירות, דהוי כעבודת האילן — אסור[9].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שפעולה בדרך סגולה מותרת בשינוי גם אם היא לאברויי[10].

יש אומרים שמתענים על הגשמים בשמיטה כדי שיצמחו פירות בשביעית[11]. ויש אומרים שאין מתענים על הגשמים בשביעית[12].

5. נג) **רש"י (שבת סז ע"א ד"ה דליכחוש, חולין עח ע"א ד"ה דניכחוש), רש"ס (שביעית פ"ד ה"ד ד"ה מנבל).** ועי' פי' רבינו גרשום (חולין עז ע"ב ד"ה אילן), שהמדובר באילן המוציא יותר מדאי פירות, ומתוך כובדם נשברים הענפים.

6. במשפט כהן (סי' עט) מקשה הרב זצ"ל לשיטתו, שאוסר מלאכות בשביעית לאוקמי פירא (לעיל ה"ה אות טז). ומתרץ שהמדובר בפירות השישית, או בטיפול האמור למנוע את נשירת הפירות לשנים הבאות. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כא אות ג), שמה שהתירו הוא רק למנוע נשירת פירות קודם בישולם, אבל אסור למנוע נשירת פירות בשלים לשם נוחיות הקטיף.

7. מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה ואין מעשנין, ע"ז נ ע"ב ד"ה כבר ידעת). אך הוא מתיר פעולות של תפילה (תענית יט ע"ב ד"ה אעפ"י).

8. נד) **ירושלמי** (פ"ד ה"ד): "אין תולין תוכין בתאנה", לפי פי' הגר"א, פאה"ש (ראה הע' 9), מהר"א פולדא (ד"ה תאנה), חזו"א (סי' יט ס"ק כ ד"ה וישׁ). לדעת החזו"א (שם) הדבר אינו אסור מעיקר הדין אלא מחמת גזירה. וכך משמע מדברי הרב זצ"ל האומר "דהוי כעבודת האילן". ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק מח), שפעולה המעוררת לתפילה אסורה, אם היא לאברויי.

9. נוסחת הגר"א (לירושלמי פ"ד ה"ד, בדין תליית תוכין), פאה"ש (סי' כ סעי' ז וביש"ר ס"ק יז, כ).

10. רש"ס (ד"ה אין, ברם), תורת השביעית (עמ' עד). ויש שמפרשים את הירושלמי כפעולה שבדרך הטבע: פנ"מ (ד"ה כיצד), תולדות יצחק (ד"ה אין תולין), תוספתא כפשוטה (עמ' 491), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 257). ועי' פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק יז) שכתב שאין ללמוד מהשמטת הרמב"ם, מפני שאין דרכו להביא ענייני לחשים וקמיעות.

11. תוספתא תענית (פ"ב ה"ט), תענית (יט ע"ב), ירושלמי תענית (פ"ג ה"א), מאירי (תענית שם ד"ה אעפ"י), חוקי חיים (גאגין, סי' ד, מובא בארץ חיים סיתהון או"ח סי' תקעה סעי' ח ובכף החיים סי' תקעה ס"ק מא), שו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' נב), פלגי מים (להר"ש דבליצקי, עמ' נח). ועי' ר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל).

12. מראה הפנים (תענית פ"ג ה"א ד"ה תני) דייק כך בדעת הרמב"ם (תענית פרק ב) שלא הביא את הסוגיא הזאת להלכה.

ב. גדרי עידור וחרישה

"ועודרין תחת הגפנים...".

העידור אסור בשביעית מדרבנן[13]. יש אומרים שחרישה היא במחרשה ועידור הוא בכלי יד[14]. ויש אומרים שחרישה היא בכל השטח ועידור הוא רק בעיקרי האילנות[15]. יש אומרים שעידור הוא רק הנעשה בכלי יד תחת האילנות[16]. ויש אומרים שהעידור הוא פעולה הבאה לאחר החרישה לשם כיסוי הזרעים או פירור נוסף של הרגבים[17]. יש מי שנוטה לומר שחרישה לשמירת הקרקע אינה אלא עידור[18]. ויש אומרים שאין הבדל בהגדרה בין עידור לחרישה, ושניהם אסורים מדרבנן[19].

ג. עידור בגפנים ובאילנות אחרים

"ועודרין תחת הגפנים והמקשקש בזיתים...".

שבת הארץ

ולענין עידור תחת הגפנים, יש אומרים שיש שם שני מיני עידור, כמו שקשקוש שתחת הזיתים מחולק הוא לשני מינים. והעידור המותר הוא העשוי

13. מו"ק (ג ע"א), תו"כ (בהר פר' א הל' ו), רמב"ם (פ"ג ה"ט). ועי' שו"ת נוב"י (מהדו"ת או"ח סי' לא), הסובר שתולדות חרישה אסורות מדאורייתא כחרישה עצמה. ועי' כרם ציון (פרק א, גידולי ציון ס"ק ד).

14. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה עידור), פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק ב) וכתב שאף בכל השדה, הרב זצ"ל (פ"ג ה"ט אות א), ספר השמיטה (עמ' כו סעי' א), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק י). ועי' ר"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), חזו"א (תשובות וכתבים סי' לב-לג), בצאת השנה (עמ' לה ד"ה הכשרת, עמ' מב ד"ה פרדסים, עמ' מו סי' א).

15. רש"י (הנדפס, מו"ק ג ע"א ד"ה עידור), תוס' הרא"ש (ד"ה ולא יעדר), מקדש דוד (סי' נט ס"ק ז ד"ה והנה הר"ש) בדעת הרמב"ם (שבת פי"ב מי"ב ד"ה מנכש, הלכות שבת פ"ח ה"א, ועי' לח"מ שם), ספר השמיטה (עמ' קג סעי' ב, וראה בהערה הקודמת), חוות בנימין (סי' ט אות ט) וכתב שעידור הוא בסמוך לגזע לצורך ההשקיה, "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק ס*, סא, עו, וכן במילואים עמ' קפב). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קד בשיטות המפרשים). וכן משמע בראשונים: רמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה לא יקשקש), ר"ש בן היתום (ד"ה עידור), פי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (ד"ה עידור), רע"ב (ד"ה מעדרין).
ויש אומרים שאמנם עידור בכל השטח אינו בכלל חרישה, אבל לא התירו אלא בעיקרי הגפנים: פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק ב), משנת יוסף (ח"א עמ' קה, שיטות המפרשים ד"ה ומעדרין), שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' י), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק י, מט).

16. שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' י), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק עח).

17. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה עידור, בפירושו השני).

18. מהר"י קורקוס (פ"ג ה"ט סד"ה אף) וכתב שאפשר שעידור הוא כל חפירה שאינה חרישה. ועי' שו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' א'תקס). ולעיל ה"ב (אות ב והע' 9).

19. תוי"ט (פ"ב מ"ב ד"ה ומעדרין), הגהת בית הלוי (זכרון יהונתן, קונט' דבר השמיטה אות כז). וע' לעיל ה"ב (אות ב).

להקים את האילן על מצבו, אבל העשוי לאברויי אילנא ולהוסיף בו שבח — זה אסור[20].

ויש אומרים שאסור לעדור עידור חדש שלא היה מעולם, כי אם בעתיקי, שכבר נחפרו — מותר לחפור אם יש צורך לתקנם[21].

ויש אומרים שתחת הגפנים אין בו אופן האסור, מפני שכולו הוא רק לאוקמי אילנא[22]. והעידור האסור הוא רק כשעודר בכל מרחב הכרם, לא תחת הגפנים לבדם[23].

תוספת שבת

יש מי שאומר שעידור שלפני הזריעה אסור, ואילו עידור שלאחר הנטיעה — מותר[24]. ויש אומרים שעידור מותר רק לצורך השקיה[25]. ויש אומרים שכל עידור אסור[26].

עידור באילנות אחרים: יש אומרים שעידור מותר רק בגפנים[27]. ויש מי שאומר שעידור מותר בכל האילנות, אם הוא לאוקמי[28]. ויש אומרים שבסתם מותר עידור בגפנים דוקא, אך בכל מקרה שיש דעת בקיאים שהעידור נחוץ לאוקמי — מותר גם בשאר האילנות[29].

ד. קשקוש בזיתים

"והמקשקש בזיתים, אם להברות את האילן — אסור, ואם לסתום את הפצימים — מותר".

20. נה) **פר"ח (בס' מים חיים בחידושיו להרמב"ם פ"א ה"ז)**, מהר"י קורקוס (פ"א ה"ז), חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה מ"ק, סי' כא ס"ק יז ד"ה ולענין, וכיון), כרם ציון (פרק ו, גידולי ציון ס"ק ג), משנת יוסף (ח"א עמ' קי, שו"ת משנת יוסף ח"ב סי' י).
21. נו) **רש"י** (הנדפס, מו"ק ג ע"א ד"ה לא יקשקש), רבינו גרשום מאור הגולה (ד"ה יכול), ר"ש בן היתום (ד"ה יכול), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יא). ועי' לקמן ה"ט (אות א והערה 6). איסורי שביעית משום טירחה: עי' לעיל ה"ג (הע' 9-8) ולקמן ה"י (אות א והע' 6).
22. נז) **פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק ב)**, ערוך לנר (סוכה מד ע"ב ד"ה סתומי פילי). וכן משמע מתוי"ט (שביעית פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין) ומפסקי רנ"ה הלוי (בצאת השנה עמ' עט שאלה ח).
23. תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה לא יקשקש), תוס' הרא"ש (ד"ה ולא יעדר), תורת השביעית (עמ' עד-עה) בדעת רש"י. ועי' שם (עמ' כג), שהרמב"ם מקל גם בעידור חדש. תלמיד ר"י מפרי"ש מסביר (שם), שמלאכה זו איננה נחוצה כ"כ ולכן היא מותרת, שכן אינה מלאכה חשובה.
24. פי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (ד"ה עידור). טעם האיסור, מפני שהוא "עבודה שבשדה ובכרם", וראה לקמן ה"י (אות א הע' 17-15).
25. מקדש דוד (סי' נט אות ו ד"ה והנה להרמב"ם), והסביר שמה שכתב הרמב"ם בה"י "ומפני מה התירו כל אלה", מתייחס לכל מה שנאמר להיתר בהלכות ח"ט, והיינו לצורך השקיה. ועי' חו"ב (שביעית סי' א ס"ק יג ד"ה לשון) שחולק על הסבר זה. ועי' בצאת השנה (עמ' מו סי' א), חוות בנימין (סי' ט סוף אות ט).
26. ריטב"א (מו"ק ג ע"א ד"ה יכול), רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מובא בתוס' הרא"ש ד"ה ולא יעדר ובכס"מ פ"א ה"ז), ראב"ד ור"ש (לתו"כ בהר פר' א הל' ו) וכתבו שם שמותר רק לקבץ עפר תיחוח.
27. תורת השביעית (עמ' עב, עה, עז, עח, קב).
28. מהר"י קורקוס (פ"א ה"ז), חזו"א (סי' כא ס"ק יז), ספר השמיטה (עמ' קג סעי' ב).
29. הרב זצ"ל (קונ"א סי' יג, ספר השמיטה עמ' כו הע' 1). ובדומה לכך הסיק ב"הלכות שביעית" (סי' א סעי' ז בה"ל ד"ה ועודרין). וכ"כ הרב זצ"ל לעיל (ה"ה אות כב, ועי' אות כז סע' 6).

שבת הארץ

וענין הקשקוש בזיתים[30], יש אומרים שהוא מין עידור וחפירה תחת הזיתים[31].

תוספת שבת

לדעה זו יש אומרים שהקשקוש המותר הוא כיסוי שורשים שנתגלו[32]. ויש אוסרים, ולדעתם יש מי שמפרש שמותר רק לסתום בורות באדמה[33].

שבת הארץ

ויש מי שמשמע מדבריו שהוא ענין זיבול[34], שיש בו שני אופנים: אחד הוא לאברויי אילנא — ואסור, והשני הוא לסתומי פילי — ושרי. וממקום אחר, נראה שהוא ענין הסרת בדין יבשין ומיני פסולת מן האילן[35]. ואם הוא להברותו ולחזקו — אסור. ואם הוא כדי שעל ידי זה יתקיים במה שיסתמו פצימיו, במה שהוסרה המניעה על ידי הסרת הבדין היבשין, וממילא על ידי כח הצמיחה יסתמו פצימיו ויעמוד במעמדו — זה שרי.[36]

ה. עידור בירקות

ואסור לעדור במקשאות ובמדלעות[37], ואפילו בבית השלחין גם כן אסור

30. יש הסוברים שהבקעים בהם מדובר בהלכה זו הם באילן: רבינו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה סתומי), ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה תרי קשקושי, מו"ק ג ע"א ד"ה פי' תרי קשקושי), רש"י (הנדפס, מו"ק ג ע"א ד"ה סתומי פילי), ראב"ד ור"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ו, בפירושם השני), ר"ש בן היתום (מו"ק ג ע"א ד"ה סתומי פילי), מאירי (ד"ה וכן מקשקשין), פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק כב) ותורת השביעית (עמ' פ) בדעת הרמב"ם, שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' ה). וכן משמע מהרשב"א והריטב"א (סוכה מד ע"ב ד"ה תרי) המפרשים שהקשקוש נועד למנוע פגיעה של תולעים באילן.
ויש הסוברים שהבקעים הם בקרקע: רש"י (סוכה מד ע"ב ד"ה סתומי פילי, ע"ז נ ע"ב ד"ה סתומי פילי), ראב"ד ור"ש משאנץ (לתו"כ פר' א הל' ו, בפירושו השני), תלמיד הר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אברויי, סתומי). ועי' ראשונים לתענית (דף ד ע"א בענין עורו פילי).
31. נח) ערוך (ערך קשקש), רש"י (סוכה מד ע"ב ד"ה וחד אברויי, ע"ז נ ע"ב ד"ה קישקושי), תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה לא יקשקש), מאירי (ד"ה וכן מקשקשין).
ויש אומרים שקישקוש בזיתים הוא כמו עידור בגפנים: רבנו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה יקשקש), רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה יקשקש), תוס' הרא"ש (ד"ה ולא יעדר), תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה ולא יעדר), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ז), חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה מ"ק).
32. רש"י (ב"מ פט ע"ב ד"ה לקשקש).
33. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אברויי, סתומי). ולדעתו כיסוי השרשים אסור בשמיטה. ועי' לעיל ה"ה (אות ה הע' 33-32) בדין מאבקין.
34. נט) **ר"ח (סוכה מד ע"ב ד"ה פי' אברויי)**. ועי' ערוך (ערך אברויי). ועי' ר"ש בן היתום (מו"ק שם ד"ה סתומי), שהוא סתימת הבקעים ע"י מריחת זבל, כמו זיהום דלעיל ה"ה (אות כב). דין זיבול ראה לעיל ה"ה (אות י).
35. ס) **ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה תרי קשקושי)**, וכן משמע בר"ח מו"ק ג ע"א ד"ה פי' תרי קשקושי). לביאור שיטתו עי' שו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' קנח ס"ה ה"ט).ועי' לעיל ה"ה (אות ב).
36. הרב זצ"ל הולך כאן לשיטתו (עי' ה"ה אות כז סעי' 6), שאומקי ואברויי נמדדים לפי מטרתם לטווח הארוך, ולא עפ"י התוצאה המיידית.
37. סא) **שביעית (פ"ב מ"ב), רמב"ם (פ"ג ה"ט), פאה"ש (סי' כ סעי' ח וביש"ר ס"ק כ"א)**, "הלכות שביעית"

לעדור. שלא מצינו היתר בעידור כי אם תחת הגפנים, ועל פי הדרכים שביארנו לפי הדעות.

תוספת שבת

ויש מתירים עידור בירקות, כשהוא דרוש לאוקמי[38].

הלכה ח

א. השקאה בבית הבעל
ב. השקאה בבית השלחין
1. כמות המים
2. סיבת היתר ההשקאה
ג. השקאה בשדה אילן
ד. הרבצה בעפר לבן

רמב"ם

משקין בית השלחין בשביעית[1], והיא שדה הזרעים שהיא צמאה ביותר. וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר

(סי' א, כסא דוד ס"ק נא). ועי' פ"ג ה"ט (אות א). טעם האיסור ניתן להסביר בדעת הרב זצ"ל, שהוא כ"אוקמי פירא" האסור לדעתו (ה"ה אות טז), שכן בירק הנכנס לשביעית יש קדושת שביעית. ולענין עידור בשאר אילנות עי' לעיל (אות ג). ועי' זכרון יהונתן (קונט' דבר השמיטה אות כז) שכתב שעידור בגפנים הוא תולדה, אך בשדות הוא אב. ובשו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' י) כתב שאין היתר לעדור בצמחים זולים שאין נזק גדול בהחלפתם.

38. בצאת השנה (עמ' מו סי' א), שנת השבע (סי' ה סעי' ב), שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' י ד"ה ואם), קונטרס "ושבתה הארץ" (מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א עמ' רנד, אות ב).

1. מו"ק (פ"א מ"א, דף ב ע"א). בגמרא (מו"ק ב ע"ב) נאמר שההשקאה בשמיטה היא תולדה של "זורע" או "חורש". ההשקאה חיונית לקיומם של הצמחים ומסיבה זו יש שהקלו בה יותר. אמנם הרב זצ"ל (קונ"א סי' ב אות ב) מעיר שבהשקאה ישנו צד להחמיר, מפני שהיא פעולה שכל עניינה להצמיח.

בהיתר ההשקאה נאמרו מספר טעמים:

יש הסוברים, שהשקאה איננה מלאכה חשובה: ר"י מלונ"ל (מו"ק פ"א מ"א ד"ה ובשביעית), מאירי (מו"ק ב ע"א ד"ה ובשביעית), נמוק"י (לרי"ף מו"ק א ע"א סד"ה משקין), ערוה"ש (סי' יט סעי' יג), שו"ת משיב דבר (ח"ב סי' נו, קונטרס דבר השמיטה ד"ה ואפילו). ועי' משפט כהן (סי' עז).

ויש הסוברים שהשקאה היא מלאכה קלה מפני שאיננה בכלל "עבודת קרקע": עי' גמ' (מו"ק ג ע"א), רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ו ע"ב ד"ה כדי שיצאו), שיטת ריב"ב (לרי"ף מו"ק דף א ע"א) בשם רבינו שלמה, תלמיד ר"י מפריש"ש (שם ד"ה כדי שיצאו). לבירור דעה זו הסוברת שהשקאה מותרת מפני שאיננה עבודת קרקע, עי' מאמר הר"ש ישראלי (התורה והמדינה ט־י עמ' שנב).

ויש מי שמשמע מדבריו שהשקאה הותרה מפני שאין בה טירחה רבה: ריטב"א (מו"ק ג ע"א ד"ה יכול). ועי' שו"ת משיב דבר (ח"ב סי' נו, קונטרס דבר השמיטה ד"ה ואפילו).

ויש הסוברים שהשקאה הותרה משום הפסד: שיטת ריב"ב (לרי"ף מו"ק א ע"א ד"ה ובשביעית), פסקי ריא"ז (שם ד"ה כשם), תפא"י (מו"ק פ"א מ"א אות ג), מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה והנה להרמב"ם). ועי' מנחת שלמה סי' נא (אות ח).

לבית סאה, מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה[2]. ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה, משקין כל השדה בשבילן[3].

וכן עפר הלבן מרבצין אותו במים בשביעית[4], בשביל האילנות שלא יפסדו[5].

א. השקאה בבית הבעל

"משקין בית השלחין בשביעית"[1].

שבת הארץ

ויש אומרים שאפילו שדה בית הבעל גם כן מותר להשקותה בשביעית[6], שלא גזרו חכמים כלל על ההשקאה כל זמן שהדבר צריך לקיים.

ויש מי שנראה מדבריהם שהשקאה גמורה אסורה בבית הבעל, ואין היתר רק בהרבצה[7], שהיא השקאה מועטה לפי ההכרח[8].

2. מו"ק (פ"א מ"ג, ו ע"ב), ירושלמי (שביעית פ"ב ה"ז, מו"ק פ"א ה"ג), רמב"ם (הל' יו"ט פ"ח ה"ג). ועי' פ"ג ה"ט (אות ה): "ומשקין אותן עד ראש השנה".
עוד בענין השקאה: לעיל ה"ה (אות י), ה"ו (אות ז), לקמן ה"ט ה"י, הט"ו (אות ד).

3. עי' רמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"ב מ"י ד"ה ומרבצין).

4. שביעית (פ"ב מ"י). וכפי' הרמב"ם ש"עפר לבן" הוא קרקע פנויה שבין האילנות כתבו הסמ"ג (לאוין סי' רסו־רסז), והפנ"מ (פ"ב מ"י ד"ה מרביצין). ולדעתם "שדה לבן" הוא מושג שונה (עי' הע' 20).

5. וכ"כ הסמ"ג (לאוין מצוה רסו־רסז). המאירי (מו"ק ו ע"ב ד"ה כל השקאה) והמשנ"ר (פ"ב מ"י ד"ה ומרביצין) מסבירים לדעה זו, שהיתר ההרבצה הוא רק לצורך האילנות. וכך למד גם הרב זצ"ל בדעת הרמב"ם. וכן משמע מדברי הרא"ש (פ"ב מ"י ד"ה מרביצין, תוס' הרא"ש מו"ק ו ע"ב ד"ה ת"ר) והגר"א (שנו"א פ"ב מ"י סד"ה ומרביצין, הגהות הגר"א מו"ק ו ע"ב אות ב).
לדעה זו כתב החזו"א (סי' טז ס"ק יד, סי' יז ס"ק כא), שכאשר אין דרך מעשית להשקות רק את האילנות — מותר להשקות את כל השדה אף במרווחין. ועי' חזו"א (סי' טז ס"ק ג ד"ה והא).

6. סא) רש"י (למשנה) עפ"י הבנת התוס' (מו"ק ו ע"ב ד"ה מרביצין) ותוס' הרא"ש (ד"ה וחכמים), ראב"ד (בפירושו השני, מובא בתוס' הרא"ש מו"ק ג ע"א ד"ה ולא ימלא), רע"ב (מו"ק פ"א מ"א ד"ה משקין במועד). ועי' תוי"ט (שביעית פ"ב מ"י ד"ה ומרביצין), רש"ס (פ"ב מ"י ד"ה בעפר, בדעת ר' שמעון במשנה, ועי' סוף ה"ז ד"ה ופסק הרמב"ם, שהלכה כמותו). וכך משמע מדברי הרב זצ"ל, לעיל ה"ה (אות י). ועי' לקמן (הע' 10).

7. סב) תוס' (מו"ק ו ע"ב ד"ה מרביצין) בדעת רש"י (לגמ' שם ד"ה שרי לתרבוצי, שדה לבן), ר"ש בן היתום (ד"ה שדה), ריטב"א (מו"ק ב ע"א ד"ה שם ובשביעית), מים חיים (לרמב"ם פ"א ה"ח), חזו"א (סי' טז ס"ק יג), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק סט). וכן משמע מהראב"ד ומהר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ו). מדברי הרש"ס (פ"ב ה"ג ד"ה ומשקין, מובא במלא"ש פ"ב מ"ד ד"ה ומשקין) משמע שלדעה זו השקאה גמורה אסורה בבית הבעל אף כשהיא לאוקמי.
ויש שהזכירו את איסור ההשקאה בבית הבעל, אך לא התייחסו במפורש להרבצה: ראב"ד (מובא בתוס' הרא"ש מו"ק ג ע"א ד"ה ולא ימלא בפירושו הראשון, ובחידושי הר"ן מו"ק ו ע"ב ד"ה ה"ג), מאירי (מו"ק ב ע"א ד"ה ושביעית, ועי' דף ג ע"א סד"ה וכן מקשקשין), שיטת ריב"ב (לרי"ף מו"ק א ע"א ד"ה ובשביעית), ערוה"ש (סי' יט סעי' יד), חו"ב (שביעית סי' א ס"ק יב ד"ה ולענין). ועי' פסקי ריא"ז (מו"ק פ"א ה"ב ד"ה כשם).

תוספת שבת

ויש אומרים שהרבצה היא המטרת רסיסי מים[9].

ויש אומרים שאף שלא התירו השקאה אלא בבית השלחין, יש דין בית השלחין לכל גידול שנפסד מהעדר ההשקאה[10].

ב. השקאה בבית השלחין

1. כמות המים

יש הסוברים שבבית השלחין, שהותר להשקות בו, לא הגבילו חכמים את כמות המים[11]. ויש הסוברים שמותר להשקות רק כמות המים ההכרחית[12]. ויש אומרים שאמנם אין הגבלה של כמות, אבל יש למעט במספר ההשקיות[13].

2. סיבת היתר ההשקאה

יש אומרים שלא התירו השקאה אלא משום הפסד האילנות או פירות הנמצאים בעולם[14]. ויש אומרים שהשקאה מותרת גם משום הפסד פירות שעדיין לא צמחו[15]. ויש מי שמשמע מדבריו שלא התירו השקאה אלא כאשר יש חשש למות האילן[16].

8. רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ו ע"ב ד"ה מרביצין), רש"י (הנדפס, ד"ה שרי לתרבוצי), תוס' (ד"ה שרי), רמב"ן (תורת האדם, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קסה), ריטב"א (ד"ה שם ואם), תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה מרביצין), מאירי (ד"ה כל השקאה) וכתב שם שהיתר הריבוץ אינו מוגבל לאוקמי אילנא דוקא. רש"ס (שביעית פ"ב מ"י סד"ה בעפר), משנ"ר (פ"ב מ"ד ד"ה ומשקין), מראה הפנים (לירושלמי פ"ב ה"ז ד"ה במרווחין). וכך משמע מדברי הר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ו).

9. רמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"ב מ"י ד"ה מרביצים) וכתב שם: "ואין זה עבודה". חזו"א (סי' טז ס"ק יג ד"ה ונראה, סי' יז ס"ק כא ד"ה פ"ב, ס"ק ל ד"ה ירו'). ועי' תוי"ט (פ"ב מ"י ד"ה ומרביצין) שכוונת הרמב"ם היא להשקאה מועטת.
לדעה זו כתב החזו"א (שם) שה"ה להשקאה ע"י ממטרות. וכן פסקו בתורת השמיטה (סי' ח סעי' כו) ובכרם ציון (פרק ט סעי' ב). ועי' ירושלמי (פ"ב ה"ג) שמובא שם היתר להשקאה דרך סלים. ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק סז, עא) שאוסר.

10. חזו"א (סי' טז ס"ק ד ד"ה ודין), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק ע). וכן משמע מתוס' (מו"ק ב ע"א ד"ה מושכין). ועי' מאירי (מו"ק ב ע"א ד"ה ושביעית, ג ע"א סד"ה וכן מקשקשין).

11. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ו ע"ב ד"ה אבל), בצאת השנה (עמ' מו סי' ב), הר"נ קרליץ ("הליכות שדה" 47 עמ' 9). וכך משמע מדברי הרב זצ"ל (הט"ו אות ה, קונ"א סי' ב אות ב) והחזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ר"מ).

12. רש"ס (שביעית פ"ב מ"י ד"ה בעפר) ומלא"ש (ד"ה מרביצין) בשם הרמב"ש, שנת השבע (סי' ח סעי' ג) עפ"י דברי החזו"א (סי' טז ס"ק א, ז, סי' כא ס"ק יז), שמיטה כהלכתה (פרק א סעי' ח). ויש שהסתפקו בשאלה זו: כרם ציון (פרק ט ס"ק א). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קסט). ועי' לעיל ה"ו (הע' 46).

13. "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק עב), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' א).

14. עי' לעיל ה"ה (אות טז, והע' 87).

15. חזו"א (סי' יט ס"ק כ, סי' כא ס"ק יד) להבנת "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ז, בה"ל ד"ה ואין תולין, סעי' י ס"ק עז), הרח"ז גרוסברג (התורה והמדינה ט"י עמ' שמח־שנד). דעה זו היא למתירים מלאכות לאוקמי פירא (ה"ה אות טז).

16. הרב זצ"ל (קונ"א סי' ב אות ב, לעיל ה"ה אות י, לקמן הט"ו אות ד) עפ"י רמב"ם (לקמן ה"י) שכתב: "שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה, וימות כל עץ שבה". ועי' לקמן ה"י (אות ב סע' 1).

ויש מי שמשמע מדבריו, שאף במקום בו הותרה ההשקאה, לא התירו אלא להשקות על הנוף, והמים יורדים מאליהם על העיקר[17].

ג. השקאה בשדה אילן

"וכן שדה האילנות, אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה — מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה".

יש מי שאומר שהגבלה זו אמורה בשדה אילן של בית הבעל[18]. ויש אומרים שהגבלה זו אמורה בבית השלחין[19], ומדבריהם משמע שבבית הבעל של אילנות אסור להשקות.

ד. הרבצה בעפר לבן

"וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית[4], בשביל האילנות שלא יפסדו"[5].

שבת הארץ

ויש אומרים שמרביצין שדה הלבן לא דוקא בשביל האילנות, שזה שייך רק בשדה שיש בה אילנות אלא שהן מרוחקות יותר מעשר לבית סאה, אלא אפילו אין בה אילנות כלל — גם כן מותר להרביץ אותה[20]. והיינו שמרביצין שדה

17. ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה עוד). ועי' פ"ג ה"ט (אות ה).

18. רש"ס (שביעית פ"ב ה"י ד"ה אשכח) בדעת הרמב"ם (כאן). וכ"כ רש"י (מו"ק ב ע"א ד"ה לא ישקה, ו ע"ב ד"ה מושכין) ורע"ב (מו"ק פ"א מ"ג ד"ה מושכין) לענין חוה"מ. וה"ה לשביעית (לעיל הע' 2, ועי' הע' 6). ועי' מש"כ החזו"א (סי' טז ס"ק א) בדעת רש"י. וכן משמע מהרמב"ן (תורת האדם ענין אבלות, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קסו).
ועי' חזו"א (סי' טז ס"ק יג ד"ה ובית) שיתכן שלכל מטע אילנות יש דין בית השלחין. וכן משמע מתוס' (מו"ק ב ע"א ד"ה מושכין).

19. ריטב"א (מו"ק ו ע"ב ד"ה ואם) להבנת החזו"א (סי' טז ס"ק ב). וכ"כ בדעת הרמב"ם: מגיד משנה (יו"ט פ"ח ה"ג), תוי"ט (מו"ק פ"א מ"א ד"ה ובשביעית), חזו"א (סי' טז ס"ק ג). ועי' רמב"ם (הל' יו"ט פ"ז ה"ב, פיה"מ מו"ק פ"א מ"א) שדין "משקין בית השלחין" נאמר בשדה אילן.
לדעת החזו"א (סי' טז ס"ק יד ד"ה והדין), הפרדסים והמטעים בימינו, הנטועים בצפיפות — מותר להשקות בהם את כל השטח.

20. [3ב] רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים מו"ק ו ע"ב ד"ה מרביצין), ריבמ"ץ, ר"ש ורא"ש (שביעית פ"ב מ"י ד"ה מרביצין), תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק שם ד"ה מרביצין), מאירי (מו"ק שם סד"ה כל השקאה), רע"ב (שביעית שם ד"ה מרביצין), משנ"ר (שביעית פ"ב מ"ד ד"ה ומשקין), תפא"י (אות סט), חזו"א (סי' טז ס"ק ד ד"ה והנה). ועי' ר"ש בן היתום (מו"ק שם ד"ה שדה).
"שדה הלבן" היא שדה שאין בה אילנות, אלא תבואה או ירקות: רמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"א ד"ה ושדה), ריבמ"ץ (ד"ה עד), ר"ש (ד"ה שדה), רא"ש (ד"ה שדה), רמב"ן (תורת האדם, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קסה), רע"ב (ד"ה עד), רש"ס (פ"ב מ"א ד"ה שדה), תפא"י (אות א).
יש אומרים ש"עפר לבן" היינו "שדה לבן": ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש ורע"ב (פ"ב מ"י ד"ה מרבצין), תפא"י (אות סט). ועי' לעיל (הע' 4) דעת הסוברים שהם מקומות שונים.
ולדעת הרמב"ש (מובא ברש"ס פ"ב מ"י ד"ה בעפר לבן ובמלא"ש ד"ה ומרביצין), "עפר לבן" הוא אדמה לחה, שדי לה בהשקאה מועטת.

לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות במוצאי שביעית[21], אבל להרביץ בשביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית — אסור[22].

תוספת שבת

ויש מתירים להרביץ שדה לבן בשביעית אף לצורך ירקות של שביעית[23], אם אין בהם איסור ספיחין, כגון: ירקות שנכנסו משישית לשביעית[24]. ויש אומרים שאעפ"כ, אסור להשקות ספיחין המותרים שעלו ב"ד' שדות" המבוארים להלן (פ"ד, הל' ד)[25]. ויש מי שאומר שבהרבצת ירקות בשביעית לא התירו אלא להתיז מים כדי לסלק את האבק המפריע לצמיחה[26].

ויש מי שאוסר הרבצה בשביעית לצורך השמינית[27]. ויש מי שמשמע מדבריהם שההרבצה מותרת רק להכנת הקרקע לזריעה בשמינית, ולא לצורך הירקות הגדלים משביעית לשמינית[28].

21. [סד] תוספתא (שביעית פ"ב ה"א), גמ' (מו"ק ו ע"ב), לפי הבנת: רש"י (ד"ה כדי שיצאו), מאירי (סד"ה כל השקאה), רע"ב (שביעית פ"ב מ"י ד"ה מרביצין), משנ"ר (פ"ג מ"ח ד"ה ע"פ), תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ב מ"י).
ועי' לקמן הט"ו (אות ד), שלדעת הרב זצ"ל התירו להשקות אורז שהתחיל לגדול בשביעית, כדי שיצמח למוצאי שביעית.
לדעה זו יש שהתירו רק השקיית שדה בור לשם הכנה לזריעה בשמינית: רמב"ן (תורת האדם, ענין אבלות, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קסה-קסו), ר"ש בן היתום (מו"ק ו ע"ב ד"ה שדה לבן, כדי שיצאו). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קעב) שכתב עפ"י החזו"א (סי' טז ס"ק ד) שלא התירו הרבצה אלא לשם שמירת הקרקע שלא תיפסד מלהוציא ירקות במוצאי שביעית.

22. [סה] רש"י (הנדפס, מו"ק ו ע"ב ד"ה כדי שיצאו), משנ"ר (שביעית פ"ג מ"ח ד"ה ע"פ). תשובת ר"א מאני (מובאת בהשמטות לשו"ת שערי רחמים, בתורת השמיטה סי' ח ס"ק יח, ובשו"ת משנת יוסף ח"ב עמ' קנז), חזון יחזקאל (לתוספתא פ"ב ה"א). וכן משמע מהרע"ב (שביעית פ"ב מ"י). וכ"כ הרב זצ"ל (לקמן הט"ו אות ד, קונ"א סי' יב, ועי' ה"ה אות טז). ועי' פ"ז הי"א (אות ה).

23. רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ו ע"ב ד"ה כדי שיצאו), תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה מרביצין), ר"י מלוני"ל (מו"ק פ"א מ"א), נמוק"י (לרי"ף שם דף א ע"א ד"ה משקין), שו"ת המבי"ט (ח"ב סוף סי' סד), שו"ת שערי רחמים (סי' ה־ז, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"ב עמ' קנה־ו), משנ"ר (פ"ב מ"י סד"ה ומרביצין), תורת השביעית (עמ' צה), חזו"א (סי' טז ס"ק ג־ד, סי' כא ס"ק יד, סי' כו, סדר השביעית ס"ק ו), הרי"ז מינצברג (מובא בתורת השמיטה סי' ח ס"ק יח), תורת השמיטה (סי' ח סעי' כו), ספר השמיטה (עמ' כה הע' 6), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק סט, עא). ועי' מאירי (מו"ק ב ע"ב ד"ה ובשביעית). ועי' לקמן הט"ו (הע' 29).

24. עי' פ"ד ה"ג (אות ב).

25. מלא"ש (מו"ק פ"א מ"א סד"ה משקין) בשם הרש"ס, תשובת ר"א מני (השמטות לשו"ת שערי רחמים, מובאת בשו"ת משנת יוסף ח"ב עמ' קנז-קנט ובתורת השמיטה סי' ח ס"ק יח), תורת השביעית (עמ' סט, צה). ועי' חזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ר"מ).
ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קעב ד"ה אכן), שאף המתירים לא הקלו אלא בספיחין שכבר עלו, ולא בהשקאה להוצאת ספיחין חדשים. וראה לעיל ה"ו (אות ז) ופ"ד ה"ד (אות ו).

26. רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ו ע"ב ד"ה מרביצין) בשם ר' יצחק.

27. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ו ע"ב ד"ה כדי שיצאו).

28. רמב"ן (תורת האדם, ענין אבלות, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קסו), ר"ש בן היתום (מו"ק ו ע"ב ד"ה שדה לבן).

ויש אומרים שההרבצה שהותרה בשדה לבן הינה השקאה, והיא מותרת לגמרי בשביעית[29].

הלכה ט

א. עשיית עוגיות
ב. אמת המים
ג. מילוי הנקעים

רמב"ם

ועושין עוגיות לגפנים[1], ועושין את אמת המים כתחלה[2], וממלאין את הנקעים מים[1].

א. עשיית עוגיות

"ועושין עוגיות לגפנים".

שבת הארץ

— חפירות סביב הגפנים כעין גומות שיקבצו בהן מים[3]. והוא הדין שמותר לעשות כן בזיתים[4]. ונראה שהוא הדין בשאר אילנות, אם יש צורך בזה לאוקמי אילנא[5].

תוספת שבת

ויש אומרים שלא התירו לעשות עוגיות, אלא אם היו עוגיות מערב השביעית

29. תוס' (מו"ק ו ע"ב ד"ה מרביצין), ר"ש, ראי"ש, רע"ב ותוי"ט (שביעית פ"ב מ"י ד"ה מרביצין), רש"ס (סד"ה בעפר), מנחת ביכורים (לתוספתא פ"ב ה"א). ולדעה זו ההבדל שבין השקאה להרבצה הוא לשוני בלבד. וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 164-162, ח"ב עמ' 414, החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד עמ' 316-314).

1. תו"כ (בהר פר' א הל' ו), מו"ק (ג ע"א).
2. מו"ק (פ"א מ"ב, ו ע"ב). בשבה"א הנדפס הובאה נוסחה שונה: "בתחילה".
3. ומותר גם עוגיות חדשות: נמוק"י (לרי"ף מו"ק א ע"א ד"ה עוגיאות), תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אף כל), רדב"ז (פ"א ה"ט), תוי"ט (מו"ק פ"א מ"א ד"ה ואין), פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק כז), חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה מ"ק).
4. [סהא] פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק כז).
5. חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה כ' הנ"י) בדעת הנמוק"י, "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק עג, עו). ועי' מקדש דוד (סי' נט אות ו ד"ה והנה להרמב"ם).

והתקלקלו — מותר לתקן אותן[6]. ויש מי שאוסר בכל מקרה[7]. ויש אומרים שלא התירו אלא לאסוף עפר תיחוח שסביב הגפן[8].

יש הסוברים שחפירת העוגיות מותרת גם כשאינה לאוקמי, מפני שהיא רק הכשרה למלאכה ולא מלאכה בפני עצמה[9].

יש אומרים שהתירו לעשות עוגיות אפילו בבית הבעל, בו ההשקיה אסורה בשביעית לדעתם[10].

ב. אמת המים

"ועושין את אמת המים כתחילה".

שבת הארץ

ויש אומרים שאין מותר כי אם שכשחופר ישליך את העפר רחוק מאגפיה, כדי שלא יכשיר את אגפיה לזריעה כל זמן שהוא נותן את העפר הנחפר סמוך להם[11]. והעיקר הוא שאין חילוק, ומותר אפילו כשנותן את העפר סמוך לאגפיה גם כן[12]. וכיון שאינו מכוון לזריעה, וגם הוא עושה שלא כדרך ההכשר לזריעה שעל ידי חרישה, כי אם בשינוי על ידי חפירה של האמה — אינה דומה לחרישה[13].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאעפ"כ אסור לפזר את העפר בשוה, באופן שאפשר לזרוע בו[14].

יש מי שמתיר לעשות את אמת המים גם כאשר הדבר אינו נחוץ לאוקמי[15], ויש מי שאוסר[16].

6. רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה לא יקשקש). וע' לעיל ה"ז (אות ג) ולקמן ה"י (אות א והע' 6).
7. ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה ועושין). והמאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה וכן מקשקשין) כתב, שאמנם חפירת העוגיות מותרת, אבל אסור לחפור נקעים להשקיה (עי' לקמן אות ג). ועי' לעיל ה"ה (אות טו והע' 84).
8. ראב"ד ור"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ה), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק עג).
9. חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה, ס"ק כ ד"ה מ"ק, והנה). ועי' לעיל ה"ה (אות כז סע' 7) ופ"ב הי"א (אות ב-ה).
10. שיטת ריב"ב (לרי"ף מו"ק א ע"א ד"ה ובשביעית). ועי' פ"ב הי"א (אות ג). דין השקאה בבית הבעל, עי' לעיל ה"ח (אות א).
11. סנ (ר"ן) נמוק"י (לרי"ף מו"ק פ"א מ"ב, דף א ע"א ד"ה וחכמים), מאירי (מו"ק ד ע"ב ד"ה ר' אליעזר). ועי' פ"ב ה"ג (הע' 14).
12. סנ תוי"ט (מו"ק פ"א מ"ב ד"ה וחכמים), פאה"ש (סי' כ, בישו"ר ס"ק כח), רש"ש (למשנה מו"ק פ"א מ"ב), חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה ויש), כרם ציון (פרק ט סעי' ד). ועי' חידושי הר"ן (מו"ק ד ע"ב ד"ה דקא). ועי' רעק"א (מו"ק פ"א מ"ב) החולק, ומתיר רק אם משליך את העפר רחוק. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' א אות ד).
13. סמ תוס' (מו"ק ד ע"ב ד"ה מפני. ועי' פ"א הי"ח (אות ה).
14. שו"ת ישועת משה (ח"ד סי' כה) עפ"י חזו"א (סי' יח ס"ק ט). ועי' פ"ב הי"ד (אות ב).
15. חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה וכן, והנה) וכדלעיל (הע' 9).
16. "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק עו).

ג. מילוי הנקעים

"וממלאין את הנקעים מים".

יש אומרים שמותר להשקות את האילנות ע"י מילוי הנקעים במים, ולדעתם הנקעים הם גומות שסביב האילנות[17]. ויש אומרים שהיתר זה נאמר רק בבית השלחין[18].

ויש שמשמע מדבריהם שלא התירו אלא למלא בריכות במים לצורך השקיה שתהיה מותרת לאחר מכן[19].

הלכה י

א. גדרי המלאכות המותרות
ב. גדר ההיתר משום הפסד
1. שיעור הנזק
2. שכיחות הנזק
3. סבירות הנזק
4. הפסד דבר קיים
5. צמצום בעשיית המלאכות
6. נזק זמני
7. נזק לגידולים של גוי
8. הפסד הקרקע
ג. פעולות הגנה שאינן מצמיחות

רמב"ם

ומפני מה התירו כל אלו, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה[1]. והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם[2], לא גזרו על אלו, שאין אסור מן התורה אלא אותן שתי אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

17. מאירי (ד"ה וכן מקשקשין), חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה כ' הנ"י) בדעת הנמוק"י. וכך משמע בתו"כ (בהר פר' א הל' ו), תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה נקעים), תוס' הרא"ש (ד"ה ולא ימלא). ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק עה) שהנקעים הם חריצים המיועדים להכניס את המים לעומק הקרקע.
18. תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה ולא ימלא) בשם הראב"ד (בתירוצו הראשון). ועי' מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה וכן מקשקשים) שהתירו למלא את הנקעים בכל מקום פסידא, כגון בבית השלחין. ועי' לעיל ה"ח (אות ב-ג).
19. ר"ש משאנץ (לתו"כ בהר פר' א הל' ו, בפירושו הראשון), פסקי ריא"ז (מו"ק פ"א ה"ב), חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה, ס"ק כ ד"ה והנה, ועי' לעיל הע' 9). בפירושו השני כתב הר"ש משאנץ (שם) שמילוי הנקעים הוא השקיה לאוקמי אילנא.

1. סוכה (מד ע"ב), מו"ק (ב ע"א — ג ע"א), ע"ז (נ ע"ב). ועי' ירושלמי (שביעית פ"ב ה"ב וה"ג).
2. מו"ק (ב ע"ב — ג ע"א). דין אוקמי במלאכות דאורייתא, עי' ה"ה (אות יב) וה"כ (אות ד).

א. גדרי המלאכות המותרות

"ומפני מה התירו כל אלו...".

תוספת שבת

מלאכות שאיסורן מדרבנן[2] הותרו בשביעית משום "פסידא"[3]. ונחלקו המפרשים אם כוונת הדברים להפסד האילן, הפרי או האדם, וכן, בשיעור ההפסד[4].

יש אומרים שלא כל המלאכות הותרו מטעם זה: יש מי שהתירו בפירוש מטעם זה רק השקאה[5]. ויש אומרים שלא התירו פסידא במקום טירחה[6]. ויש אומרים שגם במקום הפסד לא התירו מלאכות המוגדרות כ"עבודה שבשדה ושבכרם"[7].

גדרה של "עבודה שבשדה ושבכרם", יש מפרשים שהיא מלאכה הרגילה בשדות ובכרמים[8]. ויש מפרשים שהכוונה למלאכות חשובות[9]. יש מפרשים שהכוונה למלאכות

3. כך מורה פשטות הסוגיא במו"ק (ג ע"א) המשוה שביעית לחוה"מ. וכך כתבו הראשונים: רבנו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה שרי), רש"י (הנדפס, ד"ה שרי), תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה וקרא, לא מיחייב), ר"ש בן היתום (ד"ה סתומי פילי), חידושי הר"ן (ד"ה רבא אמר), ריטב"א (ב ע"ב ד"ה אמר אביי), שיטת ריב"ב (לרי"ף מו"ק א ע"א ד"ה ובשביעית), פסקי ריא"ז (פ"א ה"ב).
וכן כתבו האחרונים: שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' נב), שו"ת מהרי"ל דיסקין (קונ"א סי' רנט), רא"מ שטיינברג (בית רידב"ז, משמרת להבית דף כג ד"ה האמנם), תורת הארץ (ח"ב פרק ב אות יט), חזו"א (סי' יז ס"ק כו ד"ה שם מקום, והא, סי' יח ס"ק ד, סי' כ ס"ק ה, סי' כא ס"ק יד, יז), דבר השמיטה (פ"ב מ"ב). ונראה שזוהי גם דעת הרב זצ"ל שכתב (ה"כ סוף אות ד): "שכשהיא לאוקמי אילנא — הוי הפסד, ולא גזרו". וכן מוכח מדבריו לעיל ה"ה (הע' 86).

4. עי' לעיל ה"ה (אות טז, כז) ולקמן (אות ה).
ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כב) שההיתר הוא משום הפסד הצמח. ונחלק שם על הרב שאול רייכנברג ("מפרי הארץ" א, מובא בשו"ת משנת יוסף שם) המסביר שההיתר הוא משום הפסד האדם. ועי' לקמן הי"א (אות א).
החזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מדרבנן, ס"ק כ ד"ה ונראה, ס"ק כו ד"ה שם שנייא, ס"ק כז ד"ה ויש, סי' כ ס"ק ה ד"ה בסי') מסביר בדעת הרמב"ם (לעיל ה"ה) שחכמים התירו משום פסידא רק במקום שהיה נראה להם להתיר, ולא בכל מקרה. ומסביר כמה מלאכות האסורות מטעם זה: פירוק (אות ג), הסרת העלה מן האשכול (אות ד, לדעת חכמים), עישון (אות ו), זיהום (אות ז), פיסוג (אות יג), סיכת הפגים (פ"ג ה"י אות א, לדעת ר' יהודה).

5. רמב"ם (כאן): "שאם לא ישקה — תעשה הארץ מלחה", רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ג ע"א ד"ה וקרא), פי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (ד"ה אפי'), פסקי ריא"ז (מו"ק פ"א ה"ב). וכן באחרונים: תפא"י (שביעית פ"ב מ"י אות ע. ועי' הלכתא גבירתא שם מ"ב, מו"ק פ"א מ"א אות ג), מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה מלאכות, והנה להרמב"ם), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' ז, בה"ל ד"ה להברות).

6. ריטב"א (מו"ק ב ע"א ד"ה שם ובשביעית, ג ע"א ד"ה יכול). ועי' חזו"א (סי' כא ס"ק יז ד"ה והריטב"א). וכך גם נראה מהראשונים המחלקים בעידור ובעשיית עוגיות בין חדתי לעתיקי, (ראה פ"א ה"ז אות ג והע' 21, ה"ט אות א הע' 6). ועי' לעיל ה"ג (אות א).

7. תו"כ (בהר פר' א הל' ו), מו"ק (ג ע"א), רמב"ם (סהמ"צ, ל"ת רכא). ועי' לעיל ה"ה (אות י), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות ב).

8. ר"ח (מו"ק ג ע"א ד"ה זריעה), רבנו גרשום מאור הגולה (ד"ה אף כל), רש"י (הנדפס, ד"ה אף כל), ר"ש משאנץ וראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ו), ר"ש בן היתום (ד"ה זריעה), פי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (ד"ה עידור), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ט), מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה הנה הרמב"ם) בדעת הרמב"ם.

9. מאירי (מו"ק ב ע"א ד"ה ובשביעית, ג ע"א ד"ה וכן מקשקשים, ו ע"ב ד"ה כל השקאה וכתב שם שהשקאה

הנעשות פעם בשנה[10]. ויש מפרשים שהכוונה למלאכה הנעשית בגופה של הקרקע[11] או בגוף האילן[12].

ב. גדרי ההיתר משום הפסד

נחלקו האחרונים בסוגים שונים של הפסד שבגללו מותר לעשות מלאכות בשביעית:

1. שיעור הנזק

יש מי שמשמע מלשונם שהתירו רק כאשר המלאכה נדרשת למנוע את מות האילן[13]. ויש אומרים שמותר גם כדי למנוע ממנו נזק[14]. למתירים מלאכות למניעת נזק, יש אומרים שהתירו רק בנזק גדול[15]. ויש אומרים שהתירו אפילו נזק קטן[16].

מותרת. ובמו"ק ג ע"א ד"ה וכן מקשקשים, כתב שקשקוש מותר. ב"ב פ ע"ב ד"ה כבר, ע"ז נ ע"ב ד"ה כבר, וכתב ששאר המלאכות אסורות אפילו לאוקמי). וכן משמע מדעת הסוברים שהתירו רק השקיה, ומשום שאיננה מלאכה חשובה (לעיל ה"ח הע' 1). ועי' לקמן הי"ג (הע' 8).

10. חידושי הר"ן (מו"ק ג ע"א ד"ה מה זריעה), ר"י מלוני"ל (פ"א ה"א ד"ה ובשביעית), נמוק"י (לרי"ף א ע"א ד"ה משקין), ערוה"ש (סי' יט סעי' יג). ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה כ' הנ"י).

11. עי' לעיל ה"ה (אות י).

12. תלמיד ר"י מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה אף כל). וכן משמע מפאה"ש בדעת הרמב"ם, עי' ה"ה (אות ח).

13. עי' רמב"ם (כאן), רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה מזהמין, אבל), ר"ח (ד"ה ומגזמין), ר"ש (שביעית פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין). ועי' רש"י (סוכה מד ע"ב ד"ה סתומי), חזו"א (סי' כא ס"ק יז). ועי' הט"ו (אות ה).

14. ארץ חיים סיתהון (יו"ד סי' שלא סעי' יט ד"ה כתב מורינו) בשם תשובת שדה הארץ (יו"ד סי' כט דף מח) ותשובת שערי רחמים (סי' ה-ו ובהשמטות שבסוף הספר, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"ב עמ' קנז-קנט), הרב זצ"ל (פ"א ה"ה אות ט, יב, יג, יד, טז, ה"ז אות א, ג, קונ"א סי' ב סעי' ב. ועי' ה"ה אות י, יא), תורת הארץ (ח"ב פרק ב אות יט בהערה), חזו"א (סי' כא ס"ק יד), ספר השמיטה (עמ' כב הע' 1א).
ועי' רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה אוקומי), רשב"א (סוכה מד ע"ב ד"ה תרי), ריטב"א (ד"ה תרי), מאירי (ד"ה כבר ידעת). ועי' מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ד) שהסתפק בשאלה זו. אך לא כך משמע מדברי הרב זצ"ל לעיל ה"ה (אות י).

15. בהגר"א (כת"י ב פ"ב ה"ב ד"ה שהוא כמציל), שו"ת משיב דבר (ח"ב סי' נו, קונטרס השביעית ד"ה ואפילו), תורת השביעית (עמ' מ), חזו"א (סי' יח ס"ק ד, סי' כא ס"ק יז) וכתב שם שהתירו רק משום מות האילן או הפסד כל הפירות. בצאת השנה (עמ' מב ד"ה ירקות, עמ' מו סעי' ב) וכתב שם שהתירו בנזק של רוב הפירות, שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' י, סי' כא בהקדמה), חו"ב (שביעית סי' א ס"ק יג ד"ה ומדבריו), שביעית להלכה ולמעשה (פרק ג הע' 6). ועי' לעיל ה"ז (הע' 37), לקמן הט"ו (אות ה והע' 34).

16. שו"ת המבי"ט (ח"ב סי' סד) וכתב שם שהתירו השקיה גם בפרחים. שו"ת שערי רחמים (סי' ה־ו, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"ב עמ' קנה־קנט), ארץ חיים סיתהון (יו"ד סי' שלא סעי' יט). ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' י) שאף המבי"ט לא הקל אלא בהשקיה. ועי' שנת השבע (להרב קלמן כהנא, סי' ח סעי' ג) שהתירו להציל מ"נזק ניכר בכמות ובאיכות".

2. שכיחות הנזק

יש הסוברים שהותר רק למנוע נזק שהוא שכיח לרבים, ולא במאורע פרטי של יחיד[17]. ויש מי שמשמע מדבריהם להיפך[18].

3. סבירות הנזק

יש הסוברים שלא התירו מלאכות משום הפסד אלא כאשר ההיזק הוא ודאי, אבל אם הנזק מסופק — אסור[19]. ולדעה זו, יש הסוברים שלא התירו לעשות את הפעולה אלא כאשר המזיק כבר נמצא[20]. ויש מקילים גם כאשר הנזק מסופק[21].

4. הפסד דבר קיים

יש הסוברים שלא התירו מלאכות משום הפסד אלא בהפסד של דבר קיים, אבל אין להתיר משום הפסד של דבר שעדיין לא צמח[22]. ויש מקילים גם בזה, ומתירים פעולות הבאות למנוע הפסד של גידול שבכוח[22].

5. צמצום בעשיית המלאכות

יש הסוברים שגם כאשר התירו מלאכות מצמיחות בשביעית משום הפסד, יש למעט ככל האפשר בעשייתן[23]. ויש מקילים[24]. מתוך כך יש מי שאומר שעדיף לעשות פעולות אלו ע"י גוי[25]. ויש הסוברים שמאחר וחכמים התירו — מותר לכתחילה גם ע"י ישראל[24].

6. נזק זמני

בדין "פסידא דהדר", שניתן לתקנו לאחר השמיטה, כתבו האחרונים לאסור[26].

17. חזו"א (סי' יח ס"ק ד, סי' כ ס"ק ה ד"ה בסי') וכתב שם: "שביעית אסורה אף במקום פסידא, אלא במקום שא"א לעמוד — התירו. ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים... ואינו כחוה"מ...", שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות ח).
18. מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה הנה הרמב"ם), זיו הים (ח"א עמ' סו ד"ה ומרן) בשם החזו"א בדעת הרמב"ם.
19. זיו הים (ח"א עמ' סד־עד אות ה, יב, טז, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' יב סעי' ו). ועי' תורת השביעית (עמ' קסב). ועי' לקמן הכ"ב (הע' 3).
20. כלכלת שביעית (עמ' קפט). וכן כתב הר"מ חסקין אך מנימוק אחר. (כרם ציון השלם עמ' קנא, אוהל משה סי' יט) ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות ד, ו).
21. חזו"א (סי' טז ס"ק יד ד"ה וספק, תשובות וכתבים זרעים סי' לא). וכן משמע מהרב זצ"ל לעיל ה"ה (אות יב).
22. ראה לעיל ה"ה (אות טז, ה"ח אות ב סעי' 2).
23. חזו"א (סי' כא ס"ק יז) לענין ניכוש וזיבול, שנת השבע (סי' ח סעי' ג), בצאת השנה (עמ' כח סי' ב). וראה לעיל ה"ח (אות ג), מחלוקת הפוסקים בדין השקיה.
24. שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב סעי' יד) בשם הרש"ז אויערבך. ועי' חו"ב (סי' א ס"ק יא ד"ה וראה).
25. ברית עולם (סי' א סעי' סג).
26. דבר השמיטה (דף יג ע"א, יד ע"ב), בצאת השנה (עמ' לח סי' ב), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות יד),

7. נזק לגידולים של גוי

יש מי שמסתפק בדין מלאכות בשביעית למניעת הפסד בגידולים השייכים לגוי[27].

8. הפסד הקרקע

ויש אומרים שהתירו מלאכות בשביעית גם לשמירת האדמה, שלא תתקלקל[28].

ג. פעולות הגנה שאינן מצמיחות

יש אומרים שגם פעולות הגנה שאינן מצמיחות הן מלאכות גמורות לענין שביעית, ואין להתירן אלא במקום הפסד[29]. ויש אומרים שפעולות שאינן מצמיחות אינן בכלל תולדת "זורע" לשביעית, ומותרות מעיקר הדין[30].

שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 26 סעי' ב) וכתב שם שדוקא כשלא נדרשת הוצאה גדולה לתיקון. וכן נראה מדברי הרב זצ"ל (עי' ה"ה אות כז הע' 151), הסובר שמעריכים את ההפסד לפי הטווח הארוך.
27. מעדנ"א (שביעית סי' ט ס"ק ח).
28. הרב זצ"ל (קונ"א סי' יב ד"ה וכן, מובא בספר השמיטה עמ' כה הע' 6), חזו"א (סי' טז ס"ק ד ד"ה והנה, סי' כא ס"ק יד) עפ"י רמב"ם (כאן) שכתב: "שלא תעשה הארץ מלחה". משנת יוסף (ח"א עמ' קעב), קונט' "ושבתה הארץ" (מובא במשנת יוסף ח"א, עמ' רנו).
29. שביתת השבת (מלאכת זורע סעי' י) עפ"י ירושלמי (שבת פ"ז ה"ג), המונה מלאכות כאלה כתולדות "זורע" בשבת. וכן דעת האוסרים עישון (ה"ה אות ו), זיהום (אות ז), סיכת שמן לגיזום (אות ט), גיזום קוצים (אות טז) וגיזום ענפים יבשים וחולים (אות כג). וכך משמע מכל הנוקטים את הנימוק של "פסידא" כטעם יחיד להיתר מלאכות בשביעית (הע' 3), ולא התייחסו לסברה זו. וכן דעת הרב זצ"ל (ה"ה אות טז, קונ"א סי' י). ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה ונראה, ס"ק כז סד"ה וישנ) המחלק בין שבת לשביעית.
30. כך מורה פשטות הסוגיות בע"ז (דף נ ע"ב) ובירושלמי (פ"ב ה"ב וה"ג). וכן כתבו הראשונים: רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה אבל סכין, אוקומי, סוכה מד ע"ב ד"ה סתומי פילי, הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ג ע"א ד"ה סתומי שרי), תלמיד ר"י מפריש"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה מה זריעה), תוס' הרא"ש (ד"ה אין מפרקין, וחד סתומי), ריטב"א (ד"ה יכול), פאה"ש (סי' כ ס"ק נא) בהסבר שיטת הבבלי, מקדש דוד (סי' נט סעי' ו ד"ה הנה בב"ב, הנה הרמב"ם) בדעת הראשונים בב"ב (דף פ ע"ב): תוס' (ד"ה לא), רמב"ן (ד"ה הא, בשם ר' יוסף הלוי), רשב"א (ד"ה הא), ריטב"א (ד"ה מכאן), ר"ן (ד"ה אם). ועי' רמב"ם לקמן הי"ט והכ"ב. וכן כתבו החזו"א (סי' יז ס"ק יט, ס"ק כ ד"ה ונראה, ס"ק כז ד"ה וישנ) וחו"ב (שביעית סי' א ס"ק יא ד"ה נראה). ועי' לעיל ה"ו (אות ח). ועי' מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה והנה להרמב"ם), שלדעה זו פעולות מצמיחות ממש — אסורות, אף אם ההמנעות מהן תגרום למות האילן, פרט להשקאה.
לדעה זו הותרו גם מלאכות המוגדרות כ"עבודה שבשדה ושבכרם", מפני שמטעם זה נאסרה רק "מלאכה המשבחת": רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ג ע"א ד"ה שנהוגין, וכן משמע מרש"י ע"ז נ ע"ב ד"ה ומזהמין, אבל סכין), תלמיד ר"י מפרי"ש (ד"ה מה זריעה, אף כל), חו"ב (שביעית סי' א ס"ק י ד"ה רש"י) בהסבר מסקנת הגמ' (מו"ק ג ע"א) כתב: "עבודת קרקע להשביח צמיחת האילן". וכן משמע מהחזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה, ס"ק כ ד"ה מ"ק, וכן, והנה, ונראה). ועי' מש"כ הרב זצ"ל לדעה זו בה"ה (אות י).

הלכה יא

א. היתר זריעה משום אונס ממון
ב. היתר זריעה משום סכנת נפשות
ג. מגבלות בהיתר משום אונס ממון
ד. היתר זריעה בארנונא מטעם שהשדה נחשבת של הנכרי
ה. קדושת שביעית בגידולי היתר ארנונא

רמב"ם

משרבו האנסין והטילו מלכי גוים על ישראל לעשות מזונות לחיילותיהן[1], התירו לזרוע להן בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד. וכן מי שכפה אותו אנם לעשות בשביעית בחנם, כמו עבודת המלך וכיוצא בה, הרי זה עושה.

א. היתר זריעה משום אונס ממון

"משרבו האנסין והטילו מלכי גוים על ישראל לעשות מזונות לחיילותיהן[1], התירו לזרוע להן בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד".

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריהם[2], שכל שצריכים לשלם מס למלך גם אם לא יזרע, ויהיה לו הפסד[3] בזה שישלם את המס ולא הכניס מאומה מהקרקע — מותר לו לזרוע.

1. עפ"י סנהדרין (כו ע"א).
יש שפרשו שארנונא היא כסיפוק מזונות לחיילות המלך. וכ"כ הרי"ף (ב"ב דף ה ע"ב מדפי הרי"ף), ר"ח (מובא בתוס' ב"ב ח ע"א ד"ה והלך), וכן משמע מהרמב"ם (כאן), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' שמ), ר"ן (נדרים סב ע"ב בלשון א'), מאירי (פסחים ו ע"א) בשם יש מפרשים, ערוך (ערך ארנן).
2. סט) תוס' (סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו).
ויש שפירשו שארנונא הוא מס מיבול הקרקעות: רש"י (סנהדרין כו ע"א ד"ה ארנונא), תוס' (גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין לפי תירוץ ראשון), ראב"ד (השגה כאן), יד רמה (סנהדרין כו ע"א ד"ה פיסקא) מאירי (סנהדרין כד ע"ב ד"ה אמר ר' שמעון), מבי"ט (ח"ג סי' מו), נודע ביהודה (תנייגא יו"ד סי' סג), ציץ הקדש (ח"א סי' טז).
3. באיזה הפסד התירו היתר ארנונא: במשיב דבר (ח"ב סי' נו ד"ה ואפי' אם אמינא כדעת הרב), כתב שהתירו רק באונס ממון שיכול לבוא לידי מכות ויסורים. ובראב"ד (השגה כאן), ויד רמה (סנהדרין כו ע"א ד"ה פיסקא) כתבו שתלקח ממנו הקרקע. ובמהרי"ט (ח"ב סי' נב סוף ד"ה והואיל ושביעית) ותורת השביעית (עמ' קו ד"ה וראיתי) הסבירו שמותר בכל הפסד מהקרן אך לא למניעת רווח. ועי' שמן המור (יו"ד סי' ד), ועי' מנ"ח (מצוה שכט, הוצאת מכון ירושלים אות יב). ועי' לעיל ה"י (הע' 3).

תוספת שבת

ויש אומרים שלא התירו לזרוע בשביעית אלא כאשר יש גזרת מלכות שיעבדו בשדות בשביעית, אבל לא התירו משום מס ממון גרידא[4].

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו שאין היתר לזרוע כי אם כדי שיעור של סילוק המס בלבד[5]. ויש חולקים ומתירים לזרוע את כל השדה[6].

וכל זה מיירי בשביעית בזמן הזה דרבנן, שהתירו בזה במקום אונס של ממון[7].

תוספת שבת

ויש אומרים שאף בשביעית דאורייתא התירו לזרוע באונס ממון עבור מלך נכרי, כיון שאינו זורע עבור אכילתו אלא לצורך המלך[8].

ויש מי שאומר שאף בשביעית דאורייתא התירו לזרוע משום שלום מלכות, ודוקא במלכות גויים[9].

4. מהרי"ט (ח"ב סוף סי' נב) בדעת הירושלמי, משיב דבר (ח"ב סי' נו), ציץ הקדש (ח"א סי' טז), בית רידב"ז (סי' א סעי' יא).
5. עא) ר"ח (סנהדרין כו ע"א) כתב: "ותובעין ארנונא מינייהו, התירו להן לאסוף ולפרוע..."., ומשמע שההיתר הוא רק למה שפורע. רמב"ם (כאן), סמ"ג (ל"ת רסו). וכן פירשו לדעת הרמב"ם: מבי"ט (ח"ג סי' מו עפ"י פשט דבריו), שו"ת נבחר מכסף (יו"ד סי' כג), תורת יהונתן (פרק שלישי אות מא). וכן כתבו בסתמא: אוצרות יוסף (ח"א אות יט ד"ה התבאר), ציץ הקדש (ח"א סי' טז), לחם שמים (פ"ד מ"ב ד"ה ודע). ועי' בקונ"א (שבת הארץ אות יד) שהרב זצ"ל מביא שדעת הרידב"ז היא, שאין לזרוע יותר מהצריך למלך, ומסכים עימו. ועי' לקמן הי"ג (אות א סעי' 3), ופ"ח ה"ח (אות ו והע' 26).
6. מבי"ט (ח"ג סי' מו פירוש ב'), חזו"א (סי' כ ס"ק ד), וכתב שם שביאור דברי הרמב"ם: "התירו לזרוע בשביעית... בלבד" הוא, שאין לזרוע מין אחר. ועי' תורת יהונתן (פרק שלישי) שמתקשה בדבריו. ועי' פ"ח ה"ח (אות ו והע' 28).
ובבית רידב"ז (סי' א אות יא), ותורת השביעית (עמ' קד) כתבו שבמס יחסי ליבול לכו"ע מותר לזרוע את כל השדה, ועי' לקמן פ"ח ה"ח (אות ו) בענין חיזוק ידי מי שעובד יותר ממה שצריך לשיעור ארנונא.
7. עא) (רש"י) תוס' (סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו תירוץ א'), תוס' (גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין) וכתבו שם שדוקא במלך, ספר התרומה (הל' א"י).
יש שפירשו את הרמב"ם באונס ממון ובשביעית דרבנן: מהר"י קורקוס (סוף ד"ה ובהשגות, בפי' א'), מרכבת המשנה (כאן פי' ב'), אוצרות יוסף (ח"ב אות ב ושם ח"א אות כ סוף ד"ה ובגיטין) וכתב שם שאם הוא דין פקו"נ היה צריך הרמב"ם לסדרו בהל' יסודי התורה. תורת השביעית (עמ' קו ד"ה וראיתי), ועי' חזו"א (סי' כ, דיני שביעית בשדות נכרים ד"ה וכן מבואר), הרב קאפח (הערות על הרמב"ם כאן אות יב ד"ה ודברי הרדב"ז תמוהים).
8. מרכבת המשנה (כאן פי' א'). ועי' מהר"י קורקוס (כאן סוף ד"ה ובהשגות בפי' ב).
9. משיב דבר (ח"ב סי' נו סוף ד"ה ואפי' אם אמינא כדעת הרב), ועי' דברי מלכיאל (ח"א סי' כח אות ח ד"ה ועוד). וכן משמע בדעת כהן (סי' נח), שאונס המלכות אף בעניני ממון, אם הוא לכלל ישראל הרי הוא בכלל פקוח נפש.

ב. היתר זריעה משום סכנת נפשות

שבת הארץ

ויש אומרים, דאין היתר לזרוע בשביל ארנונא כי אם כשיש סכנת שביה, שהיא חשובה כסכנת נפשות[10], אבל משום הפסד ממון לא התירו. ופשוט, שאם יש סכנת נפשות בדבר מותר גם בשביעית שהיא מן התורה[11].

ג. מגבלות בהיתר משום אונס ממון

ויש מי שאומר שלא הותרה זריעה זו כי אם באותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל, שהם אינם קדושים כי אם מדרבנן. אבל במקום שהחזיקו עולי בבל סובר בעל דעה זו, שמן התורה עומדת הארץ שם בקדושתה, ולא הותר בשביל שום הפסד של ממון[12].

ויש מי שנראה מדבריהם שלא הותר כלל בשביל ארנונא, כי אם לאסוף את מה שנזרע בשביעית או מה שצמח מאליו מן הספיחין, אבל לא לזרוע לכתחילה[13].

תוספת שבת

ויש מי שנראה מדבריו, שהותרה רק חרישה בלבד[14].

10. עב) תוס׳ (סנהדרין כו שם בתירוץ ב׳), תוס׳ (גיטין סב ע״ב ד״ה אין עודרין בתירוץ א׳), פסקי תוס׳ (סנהדרין שם, פסק סב), וכן משמע בירושלמי שביעית (פ״ד ה״ב) ושם (סנהדרין פ״ג ה״ה), ר״ן (סנהדרין כו ע״א, עד ע״ב ד״ה אבל), יד דוד (סנהדרין שם). ועי׳ מהרי״ט (ח״ב סי׳ נב) בהסבר הירושלמי.

11. יש מי שפירש את הרמב״ם בשביעית דאורייתא ומשום פיקוח נפש, אך בשביעית מדרבנן לא התיר משום אונס ממון: רדב״ז (סוף ד״ה משרבו), רש״ס (פ״ד ה״ב) עפ״י הירושלמי שאיירי בפקו״נ ובאופן שיהרג ואל יעבור. ערוך לנר (סנהדרין כו ע״א ד״ה שם בתוס׳ ד״ה שמרבו) , מרכבת המשנה (פ״א הי״א פי׳ א׳), דברי מלכיאל (ח״א סי׳ כח סוף אות ט סוף ד״ה ועפי״ז), משיב דבר (ח״ב סי׳ נו), פאה״ש (סי׳ כ ביש״ר אות לב). ועי׳ מנחת חינוך (מצוה שכט, בהוצאת מכון ירושלים אות יב), עיניים למשפט (סנהדרין שם). ועי׳ לקמן (פ״ד הכ״ה) אם שביעית בזה״ז דאורייתא או דרבנן.

12. עג) **ראב״ד (השגה פ״א הי״א)**. ובכת״י לשבת הארץ כתב הרב זצ״ל שהותרה זריעה לדעת הראב״ד רק בשני תנאים: א. אם לא יזרע — יגזלו ממנו את הקרקע. ב. במקומות ששביעית דרבנן. ועי׳ מהר״י קורקוס (ד״ה ובהשגות), ועי׳ מבוא לשבה״א (פרק ו) שאפשר ששביעית בזה״ז דרבנן, אך בימי ר׳ ינאי עדיין היו רוב יושביה עליה, ואז היתה שביעית מן התורה. ההבדלים בחומרת איסורי שביעית בין כיבוש עולי מצרים לבין עולי בבל עי׳ פרק ד הכ״ו.

13. עד) **ר״ח (שם)**, ר״מ (פירוש המשנה פ״ג מ״ג). ובעינים למשפט סנהדרין שם, הסביר את דעת הר״ח שמותר אף לזרוע.

14. דברי מלכיאל (ח״א סי׳ כח אות ח סוף ד״ה ועפי״ז), וכ״כ תורת השביעית (עמ׳ קה), כי היא מלאכה דרבנן והותרה לצורך השמינית. בהערות הרצי״ה זצ״ל (משפט כהן, מילואים להערות, עמ׳ שעד), כתב שר׳ ינאי לא התיר רק חרישה, כי אם גם זריעה שהיא מלאכה שאין דרך לעשותה בהיתר, ואעפ״כ הותרה משום ארנונה.

ד. היתר זריעה בארנונא מטעם שהשדה נחשבת של הנכרי

יש אומרים שמלך הגובה ארנונא מישראל נחשבת הקרקע שלו. ולדעה זו מותרת זריעת כל השדה ועשיית כל העבודות[15]. ויש חולקים ואומרים שאין המס קובע לגבי הבעלות על הקרקע[16].

ה. קדושת שביעית בגידולי היתר ארנונא

פירות שגדלו בהיתר ארנונא — יש בהם קדושת שביעית[17]. ויש אומרים שיש קדושת שביעית רק בפירות שלא היו מיועדים למלך, אך הפירות שמיועדים למלך אין בהם קדושת שביעית[18]. ולדעה שהקרקעות שהמלך גובה מהן ארנונא נחשבות כקרקע המלך[15], הרי שכל הנזרע בהן אין בו קדושת שביעית[19].

15. שמן המור (נדפס בבצאת השנה עמ׳ קיב ד״ה ואני), משפט כהן (סי׳ סג), שבת הארץ (מבוא פרק יא ד״ה ובספר הל׳ א״י), עפ״י ספר הל׳ א״י (המיוחס לטור, דין קדושת הארץ סעי׳ ב). ועיין דברי האדר״ת (סוף שבת הארץ). ועי׳ בית רידב״ז (סי׳ א סעי׳ יא) שמבחין בין כשהמס הוא יחסית ליבול, שאז יש למלך קנין קרקע, לבין מס שהוא סכום קצוב עבור הקרקע, שבכה״ג יש למלך רק קנין פירות. וכן משמע בתוס׳ (קדושין לו ע״ב ד״ה כל) שכתב שבא״י מפרישים תרו״מ אף שנותנים מס למלך, כי אין קנין. אך אם יש קנין אה״נ גם בא״י נחשבת הקרקע שלו: ר״ת (חולין ו ע״ב ד״ה והתיר), תוס׳ (גיטין סב ע״א ד״ה אין עודרין תירוץ ב׳). ואמנם יש מקום לפרש בדעת הראשונים הנ״ל שמדובר שהקרקע היתה שייכת למלך, ורק הוחכרה לישראל, וכ״כ אוצרות יוסף (ח״א אות יט־כ). דין עבודה בשדה גוי בשביעית: פ״ד הכ״ט (אות ב סעי׳ 2), פ״ח ה״ח (אות ג-ה).

16. עפ״י רא״ש (ע״ז פ״ד סי׳ ט), אוצרות יוסף (ח״א אות יט סוף ד״ה והנה מש״כ כ״ק עוד) כתב שאף לדעות הראשונים המובאות בהערה 15, נחשבת הקרקע של הגוי דוקא בחו״ל שהקרקע היתה שייכת קודם לגוי, אך בא״י לא.

17. מבי״ט (ח״ג סי׳ מו). אמנם שם מדבר על החלק שאינו מגיע למלך, אך משמע מדבריו שיש קדושת שביעית על מה שנזרע, אלא שכמו שהותר לזרוע מפני האונס — הותר גם לתת לגוי.

18. בית רידב״ז (סי׳ א סעי׳ יא) כתב שהארנונא עצמה אין בה קדושת שביעית, שהרי נאמר: ״לכם ולא לנכרי״, וכשחכמים התירו לזרוע הם הפקיעו את הקדושה מהפירות, אך התוספת של הארנונא — יש בה קדושת שביעית. ועי׳ לעיל (הערות 5-6), בענין זריעת כל השדה.

19. הרב זצ״ל (מבוא לשבת הארץ פרק יא סוף ד״ה ובספר הל׳ א״י, פ״ד הכ״ט אות ב, ו).

הלכה יב

א. מבוא
ב. הנוטע בשוגג בערב שביעית
ג. הזורע ירקות בשביעית
ד. דין הפירות בנוטע בשביעית

רמב"ם

הנוטע בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור, מפני שישראל חשודין על השביעית, אם תאמר בשוגג יקיים, יאמר המזיד שוגג הייתי.

א. מבוא

תוספת שבת

הגמ' (גיטין נג ע"ב) מביאה שני טעמים בדעת רבי מאיר, שהלכה כמותו, מדוע קונסים "שוגג אטו מזיד" לעקור נטיעה בשביעית, ולא קונסים כך בנטיעה בשבת:

א. מכך שפירות יאכלו כנטע רבעי בשנה השלישית לשמיטה, יסיקו הבריות שניטע בשביעית ויתירו נטיעה בה, ("מונים"). ב. נחשדו ישראל על השביעית, ("חשד").

בירושלמי (תרומות פ"ב ה"א ושבת פ"ג ה"א) מובאות שתי נ"מ בין טעמים אלו:

א. בשלושים יום שלפני השביעית גוזרים רק מטעם "מונים", אך מטעם "חשד" אין לגזור. ב. בשלושים יום האחרונים של השביעית גוזרים מטעם "חשד", אך אין גוזרים מטעם "מונים".

ב. הנוטע בשוגג בערב שביעית

שבת הארץ

ונראין הדברים שגם אם נטע בתוך שלשים יום האחרונים של שביעית, גם כן יעקור אפילו בשוגג[1]. אבל אם נטע בתוך שלשים יום שלפני שביעית, בפרק שאסור לנטוע גם בזמן הזה, שהוא שלשים יום חוץ מימי הקליטה שהן שתי שבתות — לדעת הסוברים שאסור גם בזמן הזה בשלשים יום לפני שביעית חוץ מימי הקליטה, שהם ביחד מ"ד יום[2], אף על פי שהדין הוא שיעקור —

1. עו) דברי עצמו עפ"י דברי הירושלמי שביעית (פ"ב ה"ד) ותרומות (פ"ב ה"א), ורמב"ם (פ"ג הי"א).
2. עי' להלן פ"ג הי"א (אות ב הערה 14).

מכל מקום לא קנסו על זה שוגג אטו מזיד. ואין לנו לחייב לעקור את הנוטע בפרק זה שלפני שביעית בשוגג, שלא גזרו חכמים כל כך מפני החשד גם על הפרק שלפני השביעית[3].

תוספת שבת

ויש חולקים וסוברים שמחייבים את השוגג לעקור, גם בשלשים יום שלפני השביעית[4].

ג. הזורע ירקות בשביעית

יש אומרים שאם זרע ירקות בשביעית — לא יעקור[5]. ויש אומרים שדין ירקות כדין אילנות, ויעקור[6]. ויש מי שאומר לדעה זו, שבגבולות עולי מצרים — אין לעקור[7].

3. ברמב"ם ישנה לכאורה סתירה. מההלכה כאן משמע שקיבל את טעם "חשד", אולם מפ"ג הי"א משמע שקיבל את טעם "מונים". ונראה לומר לדעת הרב זצ"ל (אליבא דהרמב"ם), שאין נוטעים בערב שביעית מטעם "מונים", ומטעם זה יעקור אם נטע בשביעית במזיד. טעם "מונים" אינו מספיק כדי לקנוס את השוגג (בשביעית) — לכן נזקק הרמב"ם לטעם חשד. ולפי"ז מחדש הרב זצ"ל שאין קונסים את השוגג בערב שביעית. ועי' פ"ג הי"א (הערה 14). וכ"כ ספר השמיטה (עמ' ט הערה 1). וכך משמע בדברי הרמב"ן (ר"ה י ד"ה ויש לפרש).
4. כרם ציון (פרק א סעי' ז), תורת השמיטה (סעי' ג, הערות ס"ק ז), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' יג, ביאור הלכה ד"ה יזרענה בנו). ועי' פ"ג הי"א (הערה 14) שם הובאו הפוסקים שביארו את דברי הרמב"ם מטעם "מונים".
5. בדברי הרמב"ם (פ"ד הט"ו) משמע שזרע — לא יעקור: רש"ס על הירושלמי (פ"ב ה"ה סוף ד"ה ירקו מותר) כתב שנטיעה חמורה מפני טעם "מונים", מראה הפנים (על הירושלמי שם ד"ה זרעו לפני ר"ה השמינית) כתב שירקות אינם כאילנות, וכיון שאינם קיימים זמן רב — אין מראית העין.
לשיטה זו הטעמים הכתובים בגמ' בבלי וירושלמי: "חשד" ו"מונים", אינם רק סיבה לקנס השוגג, אלא סיבה לחיוב העקירה של המזיד ג"כ. אך המקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה כתב הרמב"ם) כתב שאף לרמב"ם שסיבת הקנס היא מפני החשד, החיוב לעקור בנוטע היא כדי שלא יהנה כל שנה מן האיסור. ובזורע שההנאה היא זמנית, הירקות מותרים במוצאי שביעית בכדי שיזרע ויגמר הפרי, כדין המבשל בשבת שמותר "בכדי שייעשו". וכ"כ בית רידב"ז (דף מ ע"א), ועי' משנה ברורה (או"ח ביאור הלכה סי' שיח ד"ה אחת משאר מלאכות).
לגבי דין נוטע אילן סרק בשביעית: לאוסרים בזורע ירקות, ה"נ אסור. ולמתירים — למקדש דוד והרידב"ז — אסור כדי שלא יהנה מן האיסור. ולרש"ס ומראה הפנים — מותר, כי אין טעם "חשד" ו"מונים".
עוד לענין עקירת ירקות, ע"י פ"ד הי"ח (אות ד-ה).
6. ראב"ד (על הרמב"ם פ"ד הט"ו), מהר"י קורקוס, רדב"ז (על הרמב"ם שם) אליבא דהרמב"ם, ושם התייחסותו היא לגבי דין הפרי שמותר, או במקרה שהאב מת ואין קונסים את בנו, אך ודאי שגם זרע ירקות — יעקור. ערוה"ש (סי' יז סעי' ב) כתב כדי שלא יהנה מעבירתו, ובזה שונה הדבר מחרישה שדי בקנס להשאיר את הקרקע בורה ללא זריעה. (עי' להלן פ"ג הי"ג), ועי' שבט הלוי (ח"ה סי' קנג ד"ה ולפי"ז כל שנזרע).
7. ראב"ד (פ"ד הט"ו), ועי' מהריט"ץ החדשות (סי' קעו) שדן אם יש לעקור בזריעה בסוריא.

ד. דין הפירות בנוטע בשביעית

אם עבר ונטע אילן בשביעית, יש אומרים שהפירות מותרים[8]. ויש אומרים שהפירות מותרים רק אם נטע בתוספת שביעית[9], אך אם נטע בשביעית הפירות אסורים[10].

הלכה יג

א. הקנס לחורש בשביעית
1. קנס מחמת הכשר הקרקע לזריעה
2. קנס מחמת חומר האיסור
3. קנס במצב של אונס
ב. הקנס למזבל בשביעית
ג. על מי מוטל הקנס
ד. דין הפירות
ה. דין חכירת שדה מהנקנס
ו. הקנס בזמן הזה

רמב"ם

החורש את שדהו[1], או נרה או זבלה[2] בשביעית, כדי שתהיה יפה לזריעה במוצאי שביעית — קונסין אותו, ולא יזרענה במוצאי שביעית. ואין חוכרין אותה ממנו כדי לזרעה, אלא תהי בורה לפניו. ואם מת — יזרענה בנו.

8. מהר"י קורקוס (על הרמב"ם פ"ד הט"ו), רש"ס (על הירושלמי פ"ב ה"ד, פ"ב ה"ה סוף ד"ה ירקו מותר), כס"מ (על הרמב"ם שם), פאה"ש (סי' כב ס"ק כא) אליבא דהרמב"ם, חזו"א (סי' י ס"ק ו) אליבא דהרמב"ם (שם), משמרת להבית (על בית רידב"ז סי' ג סעי' ז) כתב שהמהר"י קורקוס לשיטתו אליבא דהרמב"ם שנטיעה היא רק איסור דרבנן, ע"כ אין להחמיר לאסור את הפירות. וכ"כ הרב זצ"ל בפ"ד הט"ו (אות ב סעי' 2).
9. עי' להלן פ"ג הי"א.
10. בית רידב"ז (סי' ג סעי' ז) וכתב שם שגם אליבא דהרמב"ם (פ"ד הט"ו) הדין כך, כי הירושלמי התיר את הפירות רק בערב שביעית, מפני שהאיסור גופו הוא דרבנן. אמנם החזו"א (סי' י ס"ק ו) כתב כן אליבא דהראב"ד (על הרמב"ם שם), וע"ע מלבושי יו"ט (יו"ד סי' ג). ועי' פ"ד ה"א (אות א), הט"ו (אות ב).

1. אף כשחרש פעם אחת — קונסים אותו שלא יזרענה, עי' מהר"י קורקוס (כאן). דין חרישה בשביעית, ע"י לעיל ה"ב (אות ב).
2. לרמב"ם קנסו רק במזבל בידים ולא בהעמדת בהמות לדיר, (עי' שיטתו פ"ב ה"ד). לכן כתב כאן הרמב"ם: "או זיבלה". והנאמר לפני כן: "או נרה" אינו זיבול אלא חרישה שטחית להוצאת קוצים, (עי' מקורות וציונים ברמב"ם פרנקל). אך החזו"א (סי' יט ס"ק טז ד"ה והר"מ) גורס: "או דרה", ומסביר שאף לרמב"ם קונסים בהעמדת הצאן. אמנם בגירסאות השונות של הרמב"ם גורסים: "או נרה", עי' ילקוט שינויי הנוסחאות (רמב"ם הוצאת פרנקל), ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק יג).

א. הקנס לחורש בשביעית

"... קונסין אותו, ולא יזרענה במוצאי שביעית".

1. קנס מחמת הכשר הקרקע לזריעה

שבת הארץ

ויש אומרים שלא גזרו שלא תיזרע במוצאי שביעית כי אם כשחרש אותה שתי פעמים, אבל בחרישה של פעם אחת לא גזרו עליה שלא תיזרע במוצאי שביעית[3]. ונראין הדברים שהוא דוקא אם על ידי החרישה בפעם אחת עדיין אינה ראויה לזריעה, שצריך עוד לחרוש אותה כדי לתקנה שתהיה יפה לזריעה, אבל אם חרש חרישה באופן שהיא יפה כך לזריעה, אפילו אם חרש כזאת רק פעם — אחת דינו כחרישה של שתי פעמים, ואסור לזורעה במוצאי שביעית[4].

2. קנס מחמת חומר האיסור

תוספת שבת

ויש אומרים שאף אם חרש חרישה יתירה על שאר העם, כגון שכולם חורשים חמש חרישות והוא חורש שש חרישות, אף שהחרישה השישית לא הכשירה את הקרקע לזריעה — קנסו אותו[5].

יש אומרים שקנסו אותו ששדהו לא תיזרע, רק כאשר הוא עושה מלאכה דאורייתא[6]. ויש חולקים וסוברים שקנסו גם במלאכות דרבנן[7]. ולדעה זו יש אומרים שקנסו רק במלאכות חשובות[8].

3. עז) עפ"י הירושלמי (פ"ד ה"ב), פירוש ב' בריבמ"ץ ור"ש (פ"ד מ"ב), ר"ח (מובא בתוס' מו"ק י"ג ע"א ד"ה ניטייבה).
4. כך משמע בדברי הרא"ש (פ"ד מ"ב אות א ד"ה תיזרע): "לפי שלא הוכנה עדיין לזורעה — לא קנסוהו". וכן משמע בר"ש בן היתום (מו"ק יג), מאירי (גיטין מד ע"ב ד"ה כבר), משנה ראשונה (פ"ד מ"ב), ערוך השולחן (סי' יז סעי' ב). וכך מבאר הרב זצ"ל (קונ"א אות טו) את דעת הרמב"ם שכתב: "החורש... כדי שתהיה יפה לזריעה".
5. ריטב"א (מו"ק יב ע"ב ד"ה שם תאנא), והוכיח דבריו מתוספתא (פ"ג ה"ו), תוס' רא"ש (גיטין מד ע"ב ד"ה ניטייבה). ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 517 שו' 23), שמבאר את התוספתא באופן אחר. ועי' "החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד" (פליקס, עמ' 33 הערה 59).
6. תוס' הרא"ש (גיטין מד ע"ב ד"ה ניטייבה), ערוך השולחן (סי' יז סעי' ד), ועי' נוב"י (מהדורא תניינא או"ח סי' לא) שכתב שתולדות חרישה אסורות מדאורייתא. ועי' לעיל ה"ב (אות ב).
7. תוס' (מו"ק יג ע"א ד"ה ניטייבה), תוס' (גיטין מד ע"ב ד"ה ניטייבה), ריטב"א (מו"ק יב ע"ב) והוכיח דבריו מהתוספתא (פ"ג ה"ו). ומסתבר כן שהרי זיבול אינו מלאכה דאורייתא, ואעפ"כ קנסוהו, וכ"כ (שם) הריטב"א בשם ר"ת, חזו"א (סי' יט ס"ק א). ועי' לקמן הי"ד (אות ב).
8. ומה שלא קנסו שדה שנתקווצה (לקמן פ"א הי"ד) מכיון שאינה מלאכה חשובה. עי' רבינו גרשום (בכורות לד ע"ב), רש"י (בכורות לד ע"ב, מו"ק יג ע"א), מאירי (מו"ק יג ע"א, גיטין מד ע"א), ריטב"א (מו"ק יג ע"א). ועי' לעיל ה"י (אות א הע' 9).

3. קנס במצב של אונס

שבת הארץ

ויש אומרים שכשיש אונס המלכות לזרוע, משום ארנונא וכיוצא בו באופן המבואר לעיל שמותר לזרוע בשביעית, כיון שאין ההיתר אלא מפני ההכרח על כן לא הותר כי אם לחרוש פעם אחת, וזה שחרש שתי פעמים קנסו אותו שלא תזרע אפילו במוצאי שביעית[9].

ב. הקנס למזבל בשביעית

"... או זבלה בשביעית...".

ויש אומרים שלאו דוקא אם זבלה בידים בשביעית אסור לזורעה במוצאי שביעית. אלא אפילו אם הכניס בה בהמות לדייר באופן שתזדבל השדה על ידי זה מעצמה, שיש אופנים שמותר לעשות כן לדעת המתירים, שיתבאר לקמן פ"ב, אפילו אם כוונתו שתזדבל השדה על ידי זה, מכל מקום אם עשה כן יותר מהשיעור שהתירו חכמים, או באופן אחר ממה שהתירו — אין זורעין אותה במוצאי שביעית[10].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שקונסים דוקא אם זיבל את השדה פעמיים, כפי שקנסו רק את החורש פעמיים[11].

ויש מי שאומר שקנסו אף כשהישראל אמר לעכו"ם לחרוש ולזבל[12].

ג. על מי מוטל הקנס

שבת הארץ

ויש אומרים שאותה השדה שחרש אותה או נרה או זבלה, באופן שאסור לזורעה במוצאי שביעית. אפילו אם מכרה לאחר, אותו הקונה גם כן אסור

9. עח) **רע"ב** (פ"ד מ"ב) עפ"י הירושלמי, ועי' קונ"א (אות יד). וכ"כ ר"ש בן היתום (מו"ק יג ע"א), רש"ס, מהר"א פולדא, ניר, פנ"מ (על הירושלמי שם). דין ארנונא, עי' לעיל הי"א (אות א).
10. עח) **פאה"ש** (סי' כ סעי' יג ס"ק לד וס"ק לו) אליבא דרש"י (מו"ק יג ע"א). ועי': ירושלמי (פ"ג ה"ג), יד דוד (פ"ג מ"ד ד"ה ר"ש ד"ה המדייר שדהו), "הלכות שביעית" (כס"ד סי' א אות פט). וכ"כ רש"י (גיטין מ"ד ע"ב, בכורות לד ע"ב ד"ה נידיירה). וכשיטה זו כתבו: הראב"ד (השגה פ"ב ה"ד), תוס' (גיטין מד ע"ב ד"ה נטייבה), ר"ש בן היתום (מו"ק יג ד"ה נטייבה), ר"ש (פ"ד מ"ב ד"ה או שנדיירה), ראש (פ"ד מ"ב ד"ה נדיירה), תוס' ראש (גיטין מד ע"ב ד"ה נטייבה), ערוך (ערך דיר), מאירי (גיטין מד ע"א ד"ה כבר ביארנו במוכר), ריטב"א (מו"ק יג ע"ב ד"ה שם תאנא), רש"ס (פ"ד מ"ב ד"ה או שנדיירה). ועי' פ"ב ה"ד (אות ב).
11. ריבמ"ץ (פ"ד מ"ב).
12. ערוך השלחן (סי' יז סעי' ד). מלאכת גוי בשמיטה, עי' לעיל פ"א ה"א (אות ב סע' 1).

לזורעה במוצאי שביעית[13]. ונראה שהוא דוקא אם לא חרש אותה לצורך עצמו, כי היתה דעתו למוכרה. אבל אם יודעים שחרש אותה לצורך עצמו, אלא מפני שאחר השביעית לא היה יכול לזורעה מפני האיסור, מתוך כך מכרה לאחר, אז די לו בקנס של מכירה[14].

תוספת שבת

ויש אומרים שלא קנסו את הקונה[15].

ויש אומרים שמקבל מתנה — מותר לזורעה במוצאי שביעית[16]. ויש חולקים וסוברים שקנסו אף את מקבל המתנה[17].

ויש אומרים[18] שאם הפקיר מותר לזוכה לזרוע במוצאי שביעית.

ד. דין הפירות

שבת הארץ

עבר וזרעה, אפילו מי שעשה את האיסור בעצמו, ואין צריך לומר, הקונה ממנו את השדה המטוייבת באיסור וזרעה — מותר, שלא גזרו אלא על הגדר שהוא יכול לעמוד בו[19].

תוספת שבת

ויש חולקים וסוברים שהפירות אסורים אם המוכר זרע, אך אם הקונה זרע — הפירות מותרים[20].

ה. דין חכירת שדה מהנקנס

"החורש את שדהו... ואין חוכרין ממנו כדי לזורעה אלא תהי בורה לפניו...".

ולדעה זו האיסור לחכור שדה מישראל, הוא רק כאשר ידוע שהלה חרש את השדה

13. עט) **רא"ש** (פ"ד מ"ב) עפ"י הירושלמי (פ"ד ה"ב): "טייבה ומכרה — אסור לזורעה". וכ"כ הרידב"ז (סי' א סעי' יב) בדעת הרמב"ם. והטעם שקנסו אף את הקונה, שמא יערים וימכור, וכ"כ רש"ס, פנ"מ, תולדות יצחק (ירושלמי פ"ד ה"ב), מהרי"ט אלגזי (בכורות פ"ה אות מג).
14. פ) **ד"ע** עפ"י ב"מ (לז ע"א) **ורמב"ם**, עי' **הוספות קונ"א** (אות יד). מקורות הרצי"ה לדין זה צ"ע.
15. ראב"ד (תו"כ בהר פר' א הל' ה), פאה"ש (סי' כ ביש"ר ס"ק לה), ועי' מים חיים (על הרמב"ם כאן).
16. ערוך השלחן (סי' יז סעי' ג). ועי' פ"ו הט"ו (אות ג).
17. מהרי"ט אלגזי (בכורות פ"ה אות מג ד"ה והנה לענין הלכה), בית רידב"ז (סי' א סעי' יב).
18. מהרי"ט אלגזי (בכורות פ"ה אות מג ד"ה ודע), ולדעת הרב זצ"ל לעיל (הע' 14) — אין קונסים את הזוכה. ותורת השביעית (עמ' קיד) מסופק בדבר.
19. פא פב) **ירושלמי** (פ"ד ה"ב) עפ"י פירושי: המהר"א פולדא, פנ"מ.
20. ירושלמי (שם) עפ"י פירוש הרש"ס, מהרי"ט אלגזי (בכורות פ"ה אות מג ד"ה ולענין הלכה) עפ"י הרש"ס, קונטרס ישועת הארץ (סי' ז, מובא במשנ"י פ"ד מ"ב שיטת המפרשים ד"ה לא תיזרע).

בשביעית[21]. ויש אומרים שאסור לחכור אף מישראל שכך חשוד על השביעית כי חוששים שהחשוד יחרוש בשביעית[22].

ויש אומרים שמותר לחכור מישראל שדה זרועה במוצאי שביעית, לאחר עונת הזריעה. כי אסרו רק כשעדין הברירה בידו לקחת שדה אחרת שאינה חרושה, אך אם כבר עברה עונת הזריעה — מותר לקנות או לחכור ממנו[23].

ו. הקנס בזמן הזה

שבת הארץ

ויראה לי לומר, שבזמן שנתרבו חורשי שביעית באיסור לא גזרו על השדות החרושות שלא יזרעו במוצאי שביעית, שהיא גזירה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, מפני שרבו השדות שנתחרשו בשביעית. על כן לא גזרו כי אם על מי שהפקיר הרבה ויצא בזלזול איסור חרישה יותר ממה שזלזלו בו רוב העוברים. כגון כשכל העם עוברי העבירה חורשין פעם אחת והוא חרש שתי פעמים, או אפילו אם כל העם חורשים שש פעמים דוקא והוא חרש שבע פעמים, שזוהי אפקירותא שרק יחידים רשעים מזלזלין כל כך. ורוב המון, אפילו עוברי העבירה, מצמצמים שלא להרחיב בשביעית את המלאכות האסורות יותר מן ההכרח, שהם רק אינם יכולים לעמוד בנסיון של דוחקם. אבל אינם עוברים יותר מההכרח, ומניחים איזה היכר גם כן לשביעית, שלא לחרוש כל כך כמו בשאר השנים. על כן זה שפקר יותר מרוב עוברי עבירה, קנסוהו שלא תיזרע גם במוצאי שביעית, וקנסו גם כן על המכירה[24].

תוספת שבת

ויש חולקים[25].

יש אומרים שהקנס כלל אינו נוהג עתה[26], ויש חולקים[27].

21. רמב"ם (כאן) ובפירוש המשנה (פ"ד מ"ב) כתב: "ואין חוכרין נירין...". ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 517 שו' 25), שכן משמע בירושלמי (פ"ד ריש הל' ג). והמהר"י קורקוס כתב שהרמב"ם מסכים לרא"ש: עי' בהערה הבאה ובתפא"י (פ"ד מ"ב אות יג).
22. רא"ש (פ"ד מ"ב), והמהר"י קורקוס מוכיח זאת מהתוספתא (פ"ג ה"ז), וכ"כ הערוך (ערך נר), כו"פ (פמ"ז), רש"ס (פ"ד מ"ב).
23. תוספתא כפשוטה (עמ' 177 שו' 26).
24. פנ) עפ"י הירושלמי (פ"ד ה"ב), תוס' (מו"ק יג ע"א ד"ה ניטייבה בשם ר"ח), תוס' (גיטין מד ע"ב ד"ה ניטייבה בשם ר"ח), תוס' (בכורות לד ע"ב ד"ה ניטייבה). סברא זו היא המשך לנאמר באות א: קנס במצב של אונס. שיטת הרב זצ"ל שהראשונים הנ"ל סוברים שקנסו בחרישה הנוספת רק מחמת "אפקירותא", ולא בגלל שעברו על איסור חרישה. לכן הוא מחדש שכאשר כולם חורשים — אין מקום לקנס, ועי' מהרש"א (גיטין מד ע"ב ד"ה בתוס' בד"ה ניטייבה) שכתב שאם שביעית מדרבנן לא מחמירים אף בניטייבה.
25. "הלכות שביעית" (סי' א סעי' יד ביה"ל עמ' מה ד"ה אבל ראיתי).
26. הר צבי (על הטור חו"מ הוצאת אל המקורות).
27. שו"ת יביע אומר (ח"ג חו"מ סי' ז), עמוד הימיני (ח"ב סי' כג).

הלכה יד

א. המעביר קוצים
ב. המסקל אבנים

רמב"ם

המעביר קוצים מארצו בשביעית כדי לתקנה למוצאי שביעית, או שסקל ממנה אבנים, אע"פ שאינו רשאי לא קנסו אותו ומותר לו לזרעה במוצאי שביעית[1].

א. המעביר קוצים

"המעביר קוצים מארצו בשביעית כדי לתקנה במוצאי שביעית...".

תוספת שבת

ולדעה זו אין קונסים אפילו בנטילת קוצים מחוברים[2].

שבת הארץ

ויש אומרים שדוקא אם העביר ממנה קוצים תלושים, אז מותר לזורעה במוצאי שביעית, אבל אם העביר ממנה קוצים מחוברים, שעקרם לפנות את השדה להכשירה לזריעה, לא תזרע במוצאי שביעית[3].

ב. המסקל אבנים

"או שסיקל ממנה אבנים...".

ויש מי שאומר שגם בסיקל אבנים גם כן לא אמרו שתיזרע במוצאי שביעית,

1. ירושלמי שביעית (פ"ד ה"ב), לדעת תמן אמרין.
2. רבינו גרשום (בכורות לד ע"ב). וכן פירש הרב זצ"ל לדעת הרמב"ם: קונ"א (אות טו), כי בנטילת קוצים אין הקרקע מוכנה לזריעה. וכ"כ לדעת הרמב"ם: בית רידב"ז (סי' א אות יב), חזו"א (סי' יט ס"ק טז), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' יד בביה"ל), ועי' משנה ראשונה (פ"ד מ"ב ד"ה ניתקווצה).
3. פד) **רש"י בכורות (לד ע"ב ד"ה שנתקווצה).** וברש"י גיטין (מד ע"ב) כתב: "שניטלו קוצים ליפותה ולכן אין זו עבודת קרקע מן התורה", תוס' (גיטין מד ע"ב ד"ה ניטייבה) כתבו כי אינה מלאכה חשובה. ושם (ד"ה נתקווצה) בשם ר"ח, תוס' (מו"ק יג ע"א ד"ה ניטייבה), **תוס' (בכורות לד ע"ב ד"ה שנתקווצה)**, ריטב"א (מו"ק יב ע"ב), רש"ס (פ"ד ה"ב ד"ה בשניטלו), מלאכת שלמה (פ"ד מ"ב ד"ה שדה) לדעת תמן אמרין בירושלמי, תפארת ישראל (שם אות ה) תוס' חדשים, בית דוד (שם ד"ה שנתקווצה), וכן משמע בפאה"ש (סי' כ ביש"ר ס"ק לח, לט) אף לדעת הרמב"ם, ועי' קונ"א (אות טו) לדעת פאה"ש, וכ"כ תורת השביעית (עמ' קכו ד"ה המעביר), ולכן כתב הרמב"ם בלשון: "המעביר קוצים".

רק אם סיקל ממנה אבנים תלושות, אבל אם סיקל אבנים מחוברות דינה כחרישה שלא תיזרע למוצאי שביעית[4] — לדעת הסוברים שבחרישה אפילו פעם אחת גם כן לא תיזרע במוצאי שביעית. אבל לדעת הסוברים שלא אמרו לא תיזרע במוצאי שביעית, כי אם דוקא כשהתקינה כבר מוכנת לזריעה, שהוא כשחרש יפה באופן שאין צריך לעשות לה שום הכשר עוד לזריעה. אבל כשחרש מעט באופן שצריך לעשות עוד פעולה, ולהיטיב את החרישה קודם שתיזרע במוצאי שביעית, אין איסור לזורעה — לדעה זו יהיה מותר גם כן לזורעה כשהעביר ממנה אפילו קוצים מחוברים[5].

הלכה טו

א. הטמנת לפת וצנונות
1. המתירים הטמנה לכתחילה
2. המתירים רק קיום הטמנה מהשנה השישית
ב. צורת ההטמנה
ג. הטמנת הלוף
ד. מירוס באורז
ה. כיסוח האורז

רמב"ם

הטומן לפת וצנונות וכיוצא בהן בשביעית, אם היו מקצת העלין מגולין אינו חושש, ואם לאו אסור[1]. הטומן את הלוף וכיוצא בו — לא יפחות מארבעת קבים על גובה טפח וטפח עפר על גביו, וטומנו במקום דריסת האדם כדי שלא יצמח[2]. ומותר למרם באורז בשביעית, אבל לא יכסח[3].

4. פה) פאה"ש (סי' כ, בישו"ר ס"ק לט). עפ"י מש"כ בה"ג (אות א סע' 2).
5. זו דעת הרב זצ"ל, עי' קונ"א (אות טו). ועי' לעיל הערה 2, ועי' לעיל הי"ג (אות א סעי' 1). וכ"כ החזו"א (סי' יט ס"ק טז), כרם ציון (פרק ו סעי' יב, דעה ב).

1. כלאים (פ"א מ"ט), שבת (נ ע"ב, קיג ע"א), עירובין (עז ע"ב). ועי' רמב"ם (כלאים פ"ב הי"א, שבת פכ"ה הט"ו).
2. שביעית (פ"ה מ"ב). ועי' תוספתא (פ"ד ה"א).
3. שביעית (פ"ב מ"י).

א. הטמנת לפת וצנונות
1. המתירים הטמנה לכתחילה

"הטומן לפת וצנונות וכיוצא בהן בשביעית, אם היו מקצת העלין מגולין — אינו חושש...".

שבת הארץ

והיינו שאינו מתכוון לשם זריעה אלא לשם הטמנה בקרקע, אלא שלפעמים מתרבים ומצמיחים, מכל מקום כיון שטמנם שלא כדרך זריעה, כי אם שיהיו מקצת העלין מגולין — ניכר שהוא דרך הטמנה[4]. על כן אינו חושש משום איסור זריעה בשביעית[5].

ואם צמחו והוסיפו — אינו חושש על התוספת: לא משום איסור ספיחין שאסורין באכילה[6], כמו שיתבאר לפנינו דין ספיחי שביעית, ולא משום קדושת פירות שביעית[7]. והם מותרין בסחורה ובאיבוד, ואינם צריכין ביעור, ואין נוהג בהן שום דין מדיני פירות שביעית.

תוספת שבת

ויש אומרים שאמנם אין בהם איסור ספיחין, אבל יש בהם קדושת שביעית[8].

4. ר"ת (ספר הישר סי' רנב), רמב"ן (שבת נ ע"ב ד"ה אם) וכתב שם שמותר רק באגודה (לקמן אות ב). פאה"ש (סי' כ, בישו"ר ס"ק מ).
ויש אומרים שמותר מפני שאינו מתכוון לזרוע: תוס' (שבת נ ע"ב ד"ה הטומן, עירובין ע"ז ע"א ד"ה הטומן), רמב"ן (שבת שם ד"ה אם), רשב"א (ד"ה יש), ריטב"א (ד"ה אם), ר"ן (לרי"ף דף כג ע"ב ד"ה וניטלין). ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק צד-צה) שמותר רק כאשר אין ודאות שישרישו, שלא יהיה פסיק רישא, ועי' ה"כ (אות ג סעי' 3).
5. פו) ר"ח (שבת נא ע"א), רמב"ם (בפיה"מ, כלאים פ"א מ"ט ד"ה ומשום, וכך משמע מהרמב"ם כאן), תוס' (שבת נ ע"ב ד"ה מקצת, עירובין עז ע"א ד"ה הטומן), תוס' הרא"ש (שבת נ ע"ב ד"ה אינו, עירובין עז ע"א ד"ה הטומן), מאירי (שבת נ ע"ב ד"ה הטומן), רע"ב (כלאים פ"א מ"ט ד"ה לא), שנו"א (פירוש הארוך ד"ה ולא), תפא"י (אות עב), פנ"מ (כלאים פ"א מ"ט ד"ה ולא), אג"ט (זורע ס"ק ח אות א), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק צז).
יש מי שמשמע מדבריהם שהמדובר דוקא במקרה שלא השרישו: תוס' (שבת נ ע"ב ד"ה מקצת, ועי' לקמן הע' 10), תוס' הרא"ש (שבת נ ע"ב ד"ה אינו, עירובין עז ע"א ד"ה הטומן, ע"ב ד"ה מקצת). ויש אומרים שהמדובר אפילו בשהשרישו: אג"ט (זורע ס"ק ח אות א) בדעת הרשב"א (שבת נ ע"ב ד"ה יש) והר"ן (בחידושים, ד"ה ה"ג), חזו"א (כלאים סי' ג ס"ק יג ד"ה ובתו') בדעת התוס' (שם). וכן משמע מדברי הר"ן (לרי"ף שבת כג ע"ב ד"ה והוי).
6. מהר"י קורקוס (פ"א הט"ו), רע"ב (כלאים פ"א מ"ט ד"ה לא), תפא"י (אות עב).
7. מהר"י קורקוס (פ"א הט"ו) בדעת הרמב"ם, תפא"י (כלאים פ"א מ"ט אות עב). וכן משמע מהר"ש (כלאים פ"א מ"ט סד"ה ירושלמי ה"ט).
8. בית רידב"ז (סי' א סעי' טו), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק צח ובה"ל סד"ה הטומן). ועי' לעיל ה"ו (הע' 41). ועי' תורת השביעית (עמ' קכח, קלג), שיש גם איסור ספיחין במקרה זה.

2. המתירים רק קיום הטמנה מהשנה השישית

שבת הארץ

ויש אומרים שלא נאמרו הדברים להתיר להטמין בשביעית עצמה, אלא שאם היו משישית ונכנסו לשביעית, ונוספו על ידי הטמנה זו כדרך שעושין הבצלים שאפילו בתלוש מוציאים עלין, אף על גב דספיחי שביעית אסורין — הם מותרים. ואין עליהם לא איסור ספיחין ולא קדושת שביעית[9].
ולדעה זו נראה דמיירי דוקא כשלא השרישו והוסיפו, אבל אם השרישו — יש להם דין ספיחין ודין קדושת שביעית לכל דבר[10].

תוספת שבת

ויש אומרים שהוא הדין למקרה שהשרישו[11].

ב. צורת ההטמנה

"אם היו מקצת העלים מגולין אינו חושש ...".

שבת הארץ

ויש אומרים שאין חילוק בין אם היו מקצת עלין מגולין או לא, וכל שטמנם בכוונת הטמנה, ולא לשם זריעה ושתילה — אין בהם משום שביעית[12].
ויש אומרים שדוקא אז אין בהם משום שביעית — אם היו מקצתן מגולין מגוף הצנון והלפת, שאז איננו דרך שתילה. אבל אם היו כולן מכוסין ומקצת

9. פז) ר"ש (כלאים פ"א מ"ט ד"ה ולא משום שביעית), ריבמ"ץ (כלאים שם ד"ה אם, תרומות פ"ט מ"ד ד"ה וספיחי שביעית), פסקי הרי"ד (שבת נ ע"ב ד"ה אמר), או"ז (ח"א סי' רסב).
ועי' תורת השביעית (עמ' קכט) שהאיסור להטמין בשביעית הוא משום חרישה, כשחופר את הגומא. ומדברי הרב זצ"ל משמע שהאיסור הוא משום זריעה.
10. פח) תוס' (שבת נ ע"ב ד"ה מקצת). אמנם לדעת התוס' (שם) מדובר כשהוסיפו. אך י"ל שכוונת הרב זצ"ל לומר שהמדובר כשלא הוסיפו מחמת ההשרשה אלא הוסיפו מחמת הלחות שינקו, ואז אין בהם משום ספיחין. וכן י"ל בדעת רש"י (שבת קיג ע"א ד"ה ואינו חושש, עירובין עז ע"ב ד"ה ולא משום מעשר) והמאירי (ד"ה הטומן). ולדעתם המשנה מדברת בשטמן בשביעית עצמה, ומדובר בשלא הוסיפו.
ויש ראשונים הנוקטים במפורש כדברי הרב זצ"ל בהסבר דעה זו: ריבמ"ץ (כלאים פ"א מ"ט ד"ה אם), ר"ש (שם ד"ה ולא משום שביעית) להבנת האג"ט (קוצר, ס"ק כד אות ז).
11. חזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה במש"כ), "הלכות שביעית" (סי' א סעי' טו, כסא דוד ס"ק צו ובה"ל ד"ה הטומן).
12. פט) רש"י (שבת נ ע"ב ד"ה הטומן), ריבמ"ץ ור"ש (כלאים פ"א מ"ט ד"ה אם), תוס' (שבת שם ד"ה מקצת), או"ז (ח"א סי' רסב), ר"ן (בחידושיו לשבת נ ע"ב ד"ה ה"ג, לרי"ף דף כג ע"א ד"ה אם היו), מאירי (ד"ה הטומן), רע"ב (כלאים שם ד"ה אם), מהר"א פולדא (לירושלמי כלאים שם, ד"ה אם). ועי' ראב"ד (כלאים פ"ב הי"א) שמדבריו משמע שבאגודה א"צ בעלים מגולים לכלאים ולשביעית.
האג"ט (קוצר, ס"ק כד אות י) אומר בדעת התוס' (שבת נ ע"ב ד"ה הטומן) שהמדובר דוקא בשהשרישו, אבל אם לא השרישו — הדין תלוי בגילוי מקצת העלים.
ועי' פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מ) ותוי"ט (למשנה, ד"ה אם) שאף הר"ש והרע"ב לא הקלו אלא באגודה.

עלין מגולין — זהו דרך זריעה ממש, ואסור לעשות כן בשביעית, וגם יש בהם קדושת שביעית ואיסור ספיחין[13].
ויש אומרים שאין היתר כשאינו מתכוין לנטיעה כי אם להטמנה, אלא אם היו מקושרין בדרך אגודה, שאז ניכר הוא שאין זה דרך נטיעה. אבל אם היו קלחין יחידין — אסורין[14].

תוספת שבת

ויש אומרים שאין צורך לאגדם[15]. ויש המסתפקים בטומן אגודה, אם צריך שיהיו מקצת העלים מגולין[16].
ויש מי שאומר שאם הניח את הלפת או הצנונות בכמות גדולה ביחד, מותר בכל מקרה, אף שאינה אגודה ואין מקצת העלים מגולין[17].

ג. הטמנת הלוף

"הטומן את הלוף... לא יפחות מארבע קבין על גובה טפח...".

שבת הארץ

ויש אומרים שדוקא לוף צריך שיעור זה של ארבע קבין, אבל בצלים די להם בפחות מזה השיעור[18]. ויש שמדמין בצלים ללוף[19].

תוספת שבת

ועכ"פ, לא התירו להטמין מינים שאין דרכם בהטמנה כגון זו[20].
יש אומרים שהלכה זו נאמרה דוקא בלוף, אבל בלפת וצנון מותר להטמין בדרך

13. צ) ערוך (ערך לפת) בשם רב האי גאון (מובא בראשונים לשבת נ ע"ב), פסקי הרי"ד (שבת נ ע"ב ד"ה אמר). וכך גם בר"ח (שבת שם).
14. צא) ר"ש, ריבמ"ץ ורע"ב (כלאים פ"א מ"ט ד"ה הטומן), עפ"י ירושלמי (פ"א ה"ט), רמב"ן (שבת נ ע"ב ד"ה אם), רשב"א (ד"ה יש) בדעת רש"י, ר"ן (לרי"ף דף כג ע"ב ד"ה וניטלין), או"ז (ח"א סי' רסב), שנו"א (כלאים שם, פי' הארוך ד"ה הטומן), משנ"ר (ד"ה הטומן לפת), תפא"י (אות סט), פנ"מ ומהר"א פולדא (ד"ה הטומן), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק צז ובה"ל ד"ה הטומן). ועי' לעיל (הע' 12).
15. מהר"י קורקוס (פ"א הט"ו) בדעת הרמב"ם. ועי' רמב"ם (כלאים פ"ב הי"א). וכן לא הזכירו שצריך לאגוד ראשונים נוספים: רש"י, תוס', ריטב"א ומאירי (שבת נ ע"ב).
16. אחרונים בדעת הרמב"ם: תורת השביעית (עמ' קל־קלג), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק צז).
17. ערוה"ש (סי' יט סעי' טו).
18. צב) ירושלמי (פ"ה ה"ב), וכר' יוסה. וכ"כ הרא"ש (מהדורת תבונה, פ"ה מ"ב ד"ה מקום). ועי' תורת השביעית (עמ' קלו) שתמה על דברי הרב זצ"ל.
19. דעת ר' יונה (בירושלמי שם). וכן כתבו אחרונים בדעת הרמב"ם: רדב"ז (פ"א הט"ו), פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מב), מים חיים (פ"א הט"ו), שושנים לדוד (מובא בתוס' חדשים פ"ה מ"ב ד"ה הטומן), מראה הפנים (פ"ה ה"ב ד"ה אמר), ערוה"ש (סי' יט ס"ק טז), תולדות יצחק (ד"ה הטומן, אפילו).
20. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ב ד"ה הטומן), תורת השביעית (עמ' קלו).

שהוזכרה לעיל[21]. ויש אומרים שאין הבדל בין לוף ללפת, וכל אחד ממינים אלו מותר לטמון בשתי הדרכים שהוזכרו בהלכה זו[22].

ד. מירוס באורז

"ומותר למרס באורז בשביעית...".

שבת הארץ

פירוש, שמותר להשקות שדה אורז השקאה יפה ולערב את המים בעפר[23]. ונראין הדברים ששדה אורז צריכה היא השקאה כזאת, שאם לא יעשה כן ימותו הזרעים לגמרי[24].

תוספת שבת

ויש מתירים למרס את האורז גם במקרה של חשש לנזק לזרעים[25].

שבת הארץ

ונראה לי דמירי שממרס את השדה של האורז בשביעית סמוך ליציאתה כדי שיצמח האורז במוצאי שביעית, שמותר להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית. ובאורז צריכה השדה מירוס, שהיא השקאה יותר מרובה בעירוב יפה עם העפר — גם זה מותר לצורך מוצאי שביעית[26]. אבל למרס לצורך שיצא האורז בשביעית — נראה שאסור, שהרי אסור להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית[27].

21. משנ"ר (שביעית פ"ה מ"ב, כלאים פ"א מ"ט ד"ה הטומן לפת), ערוה"ש (סי' יט סעי' טז), תולדות יצחק (פ"ה ה"ב ד"ה אפילו), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק צט), משנת יוסף (ח"ב עמ' עב בתו"א). בטעם ההבדל שבין לוף ללפת וצנון נאמר באחרונים, שדרכו של הלוף להשריש כאשר הוא נטמן בקרקע, בעוד שהלפת והצנון אינם משרישים בד"כ. וראה בספר "כלאי זרעים והרכבה" (לפליקס, עמ' 169). טעמים נוספים הובאו בערוה"ש (שם), ובמשנ"ר (כלאים שם).

22. גפי אש (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' עב בתו"א), חזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה מ"ב), תורת השביעית (עמ' קלז).

23. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש ורע"ב (פ"ב מ"י ד"ה ממרסין).

24. ראה לעיל (ה"י אות ב סעי' 3 והע' 14) שלדעת הרב זצ"ל מותר לעשות מלאכות לאוקמי אילנא גם בחשש לנזק, ולא רק בחשש למות הצמח. וראה לעיל (פ"א ה"ח אות ב) שלדעת פוסקים רבים לא הגבילו חכמים את כמות ההשקיה בבית השלחין. וצ"ע מדוע כאן מתיר הרב זצ"ל את המירוס באורז רק בחשש למות הצמחים. ויתכן לומר שהרב זצ"ל מחמיר יותר בהשקיה כפי שכתב בקונ"א (סי' ב סעי' ב), וכפי שניתן לדייק בה"ה (אות י והע' 54), שהשקיה חמורה יותר מפני שהיא מלאכת אברויי מובהקת.

25. חזו"א (סי' טז ס"ק ד ד"ה ודין).

26. [צג] עפ"י גמ' (מו"ק ו ע"ב, מובאת בפ"א ה"ח אות ד). ועי' חזו"א (סי' ז ס"ק יב ד"ה יש). נראה שהרב זצ"ל הולך לשיטתו (פ"א ה"ה אות טז) ש"אוקמי פירא" לא הותר בפירות שיש בהם קדושת שביעית. לכן מלשונו של הרב זצ"ל כאן ניתן ללמוד שהשקאת האורז כדי שיצמח מותרת רק אם הצמיחה תהיה בשמינית. ועי' תורת השביעית (עמ' קלח). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 128 הע' 1, עמ' 164 הע' 5).

27. [צד] רש"י (מו"ק ו ע"ב ד"ה כדי שיצאו). עי' לעיל ה"ח (אות ד והע' 22).

תוספת שבת

ויש אומרים שהלכה זו אמורה באורז הנכנס משישית לשביעית[28] או באורז של שביעית, באופן שאין בהם משום ספיחין[29].

ה. כיסוח האורז

"...אבל לא יכסח".

שבת הארץ

אבל לכסח אסור אפילו לצורך מוצאי שביעית, אפילו ימותו הזרעים על ידי מניעת הכיסוח ולא יצמחו. משום שהכיסוח הוא הזימור האמור בתורה[30], ואי אפשר להתיר אותו במקום הפסד[31]. "לא תזמור" — מתרגמינן לא תכסח.

תוספת שבת

ויש הסוברים שאין זמירת הירקות אסורה מן התורה[32], וכיסוח האורז נאסר משום שהוא לאברויי[33], או משום שאינו הפסד גמור[34].

28. מלא"ש (פ"ב מ"י ד"ה בפי' ר"ע), תפארת יעקב (מובא במשנת יוסף ח"א עמ' קעג בתו"א). הדברים אמורים לדעה שהולכים בו אחר ההשרשה: עי' פ"ד הי"א (אות ד).

29. חזו"א (סי' ז ס"ק יב ד"ה יש, סי' טז ס"ק ד ד"ה והנה). ועי' לעיל ה"ח (אות ד והע' 23-25), פ"ד ה"ד (אות ו).

30. וכן כתבו עוד אחרונים, שיש איסור זמירה מן התורה בירקות וזרעים: אור שמח (פ"א הט"ו), ספר השמיטה (עמ' יט סעי' ד), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קב ובה"ל ד"ה אבל). ועי' לעיל ה"ב (אות ג). הגדרת זמירה: עי' לקמן ה"כ (אות א).

31. ראה לעיל ה"ה (אות יב), ולקמן ה"כ (אות ד) בדין זמירה לאוקמי.

32. משנ"ר (פ"ד מ"ו ד"ה המזנב), העמק שאלה (לשאילתות בהר סא, א), בצאת השנה (עמ' לא סעי' ה, עמ' לב הע' 5, עמ' מז הע' 8), הרא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק ה, גידולי ציון ס"ק ד). ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט) שהכיסוח באורז הוא תולדה. וק"ו לסוברים שזמירה של תורה היא רק הזמירה בגפן ולא בשאר האילנות (פ"א ה"ב אות ג). ועי' רמב"ם (בפיה"מ, שבת פי"ב מ"ב ד"ה קירסום ובהלכות שבת פ"ח ה"א) שגיזום בירקות הוא קירסום, (ראה פ"ג ה"ט אות ב) שאיסורו מדרבנן (מו"ק ג ע"א). ועי' אג"ט (חורש ס"ק ח) בשם ר' אברהם בן הרמב"ם.

33. ערוה"ש (סי' יט סעי' יז), תורת השביעית (עמ' קלט, עי"ש שדן בדברי הרב זצ"ל). וכן משמע מהירושלמי (פ"ב ה"ב). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 165) שכיסוח עלי האורז נועד לזרז את ההבשלה, ולמנוע את רביצת הצמחים במים.

34. חזו"א (סי' כא ס"ק יז ד"ה ולענין). החזו"א מוסיף שמותר לכסח כדי למנוע נזק חמור. ועי' לעיל ה"י (אות ב סעי' 1).

הלכה טז

א. מהיכן מותר ללקט
ב. המותר בלקיטה משדה חברו
ג. ספיקות בלקיטת הגס
ד. הגדרת דקים וגסים
ה. ובלבד שלא ילקוט בטובה

רמב"ם

בראשונה היו אומרים מלקט הוא אדם עצים ואבנים[1] ועשבים מתוך שדהו, והוא שיטול הגם הגם כדי שלא יתכוון לנקות הארץ, אבל משדה חבירו נוטל בין דק בין גם. משרבו עוברי עבירה שמתכוונין לנקות ואומרין הגם הגם אנו נוטלין, אסרו שיטול אדם כלום משדהו אלא מתוך שדה חבירו, והוא שלא ילקט בטובה, שלא יאמר לו: ראה כמה טובה עשיתי לך, שהרי נקיתי שדך[2].

א. מהיכן מותר ללקט

"בראשונה היו אומרים... אסרו שיטול אדם כלום משדהו אלא מתוך שדה חבירו...".

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריהם, שבשל חבירו גם כן אין שום היתר כלל ללקט אפילו שלא בטובה, ואין היתר ללקט כי אם משל הפקר[3]. ונראה לי שלא אסור כי אם משל חבירו הרחוק ממנו, שכיון שהוא עוזב שדות הקרובים אליו, שיכול להשיג מהן לצרכו עצים ואבנים ועשבים, והולך למקום רחוק, יחזיק לו חבירו

1. התירו נטילת אבנים מתוך שדהו, והיינו כאשר מניח את הנוגעות בקרקע, או כשנוטל אבני כתף המוכיחות על כך שצריך לאבנים (לקמן פ"ב ה"י). כך הסבירו המשנה ראשונה (פ"ד מ"א ד"ה מלקט) והחזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה אלא הגס הגס) לפי גירסת הרמב"ם והפנ"מ שגרסו במשנה "עצים אבנים ועשבים". אולם רש"י (נדה ב ע"ב ד"ה הגס), ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רש"ס, רע"ב, מלאכת שלמה בשם הרב יהוסף (שביעית פ"ד מ"א) לא גרסו "אבנים" במשנה. דין מלאכה דרבנן למטרה שאיננה חקלאית: לקמן הי"ח (אות ה).
2. שביעית פ"ד מ"א ובירושלמי, תוספתא (פ"ג ה"ה).
3. צד[א] ר"ש (פ"ד מ"א), ריבמ"ץ (פ"ד מ"א), הגר"א (שנות אליהו פ"ד מ"א). הריבמ"ץ, הר"ש הרא"ש הביאו את מסקנת הירושלמי והתוספתא שישנה תקנה שלישית להביא רק מהקרוב והמצוי, אולם לא ביארו מהו המצוי. הגר"א (שנות אליהו פ"ד מ"א), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א), מנחת ביכורים (תוספתא פ"ג ה"ה), תוספתא כפשוטה (עמוד 517), הסבירו ש"מצוי" פירושו הוא הפקר, ולכן לאחר תקנה שלישית רשאי להביא רק מההפקר.

טובה, שניכר הדבר שמכוון הוא גם את טובתו של חבירו במה שמנקה לו את השדה[4]. ועוד תנאי צריך באיסור זה, שיהיו האבנים והעשבים והעצים בלתי מצויים שם, שיש טרחא עד שהוא מוצא אותן על ידי חפוש ולקיטה, שאז קרוב הוא שיחזיק לו טובה במה שמנקה שדהו, שנראים הדברים שמתכוון גם לזה. אבל אם הוא קרוב וגם העצים והאבנים והעשבים מצויין שם, שאין כל כך טרחא בלקיטתם נראה שעושה רק לצורך עצמו, כדי שישיג את העצים והאבנים והעשבים שהוא צריך להם, ולא יחזיק לו טובה.

תוספת שבת

יש מי שאומר שלא התירו ללקט אלא מבית ומחצר ולא מהשדה[5].

יש מי שאומר שלא התירו ללקט אלא כשמצויים הרבה אנשים שיבואו ללקט שלא בטובה[6].

ב. המותר בלקיטה משדה חברו

שבת הארץ

והא דמותר ללקוט בשל חבירו לדעה הראשונה[6א] יש אומרים שמותר ללקוט בין דקים בין גסים[7]. ויש אומרים שאין היתר ללקוט גם משל חבירו כי אם גסים, אבל דקים אסור לעולם גם משל חבירו[8].

תוספת שבת

ויש אומרים שהתירו לקיטת דקים משדה חבירו כאשר אין חברו חוזר ולוקט אצלו. אבל כאשר חבירו חוזר ולוקט אצלו — אסור[9].

4. צה) על פי תוספתא (פ"ג ה"ה) וירושלמי (פ"ד ה"א), רש"ס (פ"ד ה"א), תוספתא כפשוטה (עמ' 517), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ה). על פי דברים אלו נראה שאין ביאור התקנה השלישית שהתקינו שיהיו מביאים מן הקרוב ומן המצוי — פי' הוא: מן ההפקר, אלא הכוונה בנאמר "מצוי" היא משל חברו ובלבד שלא יחזיק לו טובה. ועל פי זה אין תקנה שלישית נוספת, אלא התקנה השלישית היא ביאור של לוקטים שלא בטובה, ולכן לא הזכיר הרמב"ם תקנה שלישית, וכן נראה מדברי הפני משה (פ"ד ה"א).
5. משנה ראשונה (פ"ד מ"א ד"ה שלא בטובה).
6. תורת השביעית (הל' יח עמ' קמד).
6א. דעת הרמב"ם (כאן). היתר אצל חברו, עי' לקמן: הי"ח (אות א-ג, ח) הכ"א (אות ג), פ"ב ה"ח (אות ט), ה"י (אות ג), הי"א (אות ו).
7. צו) ר"מ פיה"מ (פ"ד מ"א), רע"ב (שם), תויו"ט (שם), פני משה ומראה הפנים (שם), ערוך השלחן (סי' יט סעי' יח), פאת השלחן (סי' כ בית ישראל ס"ק מה). ויש חולקים וסוברים שהרמב"ם הסתפק האם מותר ללקט משדה חברו דקים: מהר"י קורקוס (פ"א הט"ז) ויש הסוברים שהרמב"ם אסר ללקט דקים משדה חברו: רדב"ז (פ"א הט"ז), בית רידב"ז (סי' א סעי' טז).
8. צז) ר"ש (פ"ד מ"א), ריבמ"ץ, רש"ס (פ"ד מ"א), רע"ב (פ"ד מ"א ד"ה שלא), תויו"ט (פ"ד מ"א ד"ה שלא), תפארת ישראל (פ"ד מ"א אות ג), חכמת אדם (פרק טו סעי' יד), בית רידב"ז (סי' א סעי' יז), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יד), תורת השמיטה (סעי' יט).
9. תוספות אנשי שם (פ"ד מ"א) על פי דברי הרדב"ז (פ"א הט"ז).

ג. ספיקות בלקיטת הגס

שבת הארץ

ולדעה האומרת שאין היתר בשל חבירו כי אם בגסים, יש ספק אם ליקט בתחילה את הגסים ביותר, ואחר כך נשארו גם כן כאלה שהם דקים מהגסים שכבר ליקט, אבל הם גסים לעומת הדקים מהם שנשארו עדיין בשדה, אם הוא מותר ללוקטם עכשיו: אי אזלינן בתר קודם הלקיטה, שאז נגד הגסים מהם היו נקראים אלו דקים ואסור. או דילמא בתר השתא אזלינן והם גסים חשובים הם לגבי הדקים מהם[10].

תוספת שבת

ויש אומרים שהירושלמי פשט שאלה זו לחומרא[11].

שבת הארץ

ויש פלוגתא גם כן אם אין בכל השדה כי אם גסים, אם מותר ללקוט, כיון שבזה יכול לנקות כל השדה. או דילמא כיון שסוף סוף כל מה שילקט הם גסים — מותר. שאף על פי שאין הוכחה שכוונתו היא בשביל האבנים לצורכו, מכל מקום אין הוכחה גם כן שהוא מתכוון בשביל הטבת הקרקע ונקיותה[12].

ומכל מקום מותר בודאי ללקט את הגסים שאינם נוגעים בארץ ולהניח את הנוגעים בארץ, אפילו אם הם כולם גסים[13].

ד. הגדרת דקים וגסים

תוספת שבת

יש מי שמספק אם כל שיש דק ממנו הרי הוא גס[14], או שכל שאין דרך בני אדם להכניסם לצורך גופם להבערה — הרי הם דקים[15]. ויש מי שאומר שבתחילת לקיטתו צריך לשייר מידה בינונית כדי שיטול הגסים ויהא ניכר שמשאיר את הבינוניים. וצריך שלא יטול שנים או שלושה גסים בלא להשאיר בינוני אחד[16].

10. צח) ירושלמי (פ"ד ה"א).
11. פאת השלחן (סי' כ סעי' יז, בית ישראל ס"ק מה), בית רידב"ז (סי' א סעי' יז), חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ירושלמי).
12. צט) ירושלמי (פ"ד ה"א).
13. ק) פאת השלחן (סי' כ סעי' יח) על פי המשנה (פ"ג מ"ז). ואפילו מתוך שדהו התירו בנוגעים, חזו"א (סי' יט ס"ק ב).
14. דבר השמיטה (פ"ד ה"א ד"ה והי ניהו).
15. דבר השמיטה (פ"ד ה"א ד"ה והי ניהו).
16. חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ירושלמי מהו).

ה. ובלבד שלא ילקוט בטובה

"והוא שלא ילקט בטובה, שלא יאמר לו ראה כמה טובה עשיתי לך, שהרי נקיתי שדך"[17].

יש שהסבירו שההיתר הוא כשלא יחזיק בעל השדה טובה למנקה[18]. ויש אומרים שמותר להחזיק טובה למלקט, אבל אסור להתנות שיגמלו טובה זה לזה, כגון שילקטו האחד עבור השני[19].

יש מי שאומר[20] שההיתר הוא בשלושה תנאים: שילקטו רק את הגס הגס, לא יתנו זה עם זה לקוט לי ואלקוט לך, ולא יחזיק בעל השדה טובה למלקט.

יש אוסרים שאחד ילקט אצל חברו שליקט לו[21].

הלכה יז

א. בהמתו עומדת בתוך שדהו
ב. כירתו מוכחת עליו
ג. מקום ההיתר

רמב"ם

היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו — מלקט ומביא לפניה, שבהמתו מוכחת עליו. וכן אם היתה שם כירתו, מלקט הכל ומדליק, שכירתו מוכחת עליו[1].

א. בהמתו עומדת בתוך שדהו

"היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניה...".

17. שמתוך כך מחזיק בעל השדה טובה למלקט. גדר "טובה" עי' פ"ו הט"ו (אות ב).
18. וכן משמע מדברי; ר"ש, רא"ש, רש"ס, רע"ב תפא"י (פ"ד מ"א). ועי' לקמן הי"ח (אות א).
19. פירוש המשניות לרמב"ם (פ"ד מ"א), רדב"ז (פ"א הט"ז). ועי' מהר"י קורקוס (פ"א הט"ז) שכתב שהרמב"ם החמיר בהלכותיו יותר מאשר בפירושו למשנה. ועי' לקמן הי"ח (אות א והע' 6).
20. רדב"ז (פ"א הט"ז, עיין הערה 8-9).
21. משנה ראשונה (פ"ד מ"א ד"ה התקינו), וכתב שכשאחד לוקט אצל השני שליקט בשדהו — אין לך טובה גדולה מזו.

1. ירושלמי (פ"ד ה"א) והתירו ללקט הכל — גסים ודקים. וכן כתבו רש"ס (פ"ד ה"א), פני משה (פ"ד ה"א ובמראה הפנים ד"ה נחשדו), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א), דבר השמיטה (פ"ד ה"א עמ' לג ע"א ד"ה היכא), חזו"א (סי' יט ס"ק טו ד"ה שם היתה). היתר "אינו מתכוון" בשביעית במלאכות דרבנן, ע"י לקמן הי"ח (אות ה).

תוספת שבת

לא התירו אלא כשאינו מתכוון לטובת שדהו, אבל אם מתכוון להטיב את שדהו — אסור, אפילו אם בהמתו מוכחת עליו[2].

שבת הארץ

ויש אומרים שגם כשבהמתו וכירתו שם לא הותר לו ללקט כי אם גסים, שאסרו מתוך שדהו לאחר שהתחילו ללקט בין גסים בין דקים, אבל דקים אסור ללקט אפילו כשבהמתו וכירתו עומדים שם[3].

תוספת שבת

יש מתירים לאסוף כשבהמתו מוכיחה עליו — גסים משדהו, ומשדה חברו גסים ודקים[4].

ב. כירתו מוכחת עליו

"... מלקט הכל ומדליק שכירתו מוכחת עליו".

שבת הארץ

יש מי שאומר שאין מועיל מה שכירתו מוכחת עליו כי אם כשנוטל בין גסים בין דקים, אבל אם אינו נוטל אלא דקים, גם כשכירתו עומדת שם — גם כן אסור[5].

תוספת שבת

ויש חולקים וסוברים שאף ללקט דקים בלבד מותר, שהרי נשארים גסים המעכבים מלחרוש ולזרוע[6].

ג. מקום ההיתר

"היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו...".

אם המקום איננו עומד לזריעה ונטיעה, כגון חצר שמשתמשים בה, וכן חצר שהיא לנוי ולא לנטיעות נוספות — מותר ללקט בה גסים ודקים, שהרי זה כבהמתו וכירתו המוכיחות עליו[7].

יש אומרים ששדהו לאו דוקא, אלא הוא הדין אצל קרובו. וכמו כן שכירו ועבדו העושים בשדהו ואפילו נכרים הרי אלו כשלוחיו, ואסור[8].

2. משפט כהן (סי' פא), חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה והא, וס"ק ד).
3. (קא) **פאת השלחן (סי' כ סעי' יח, בית ישראל ס"ק מה) על פי הגר"א**, מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות טו). לפי השיטות (פ"א הט"ז אות א, הערה 3) שקיימת תקנה שלישית, ואין לטול משלו ומשל חברו, בין גסים ובין דקים, אלא מההפקר — א"כ כשבהמתו או כירתו מוכיחים עליו, התירו משלו ומשל חברו אבל רק ענפים גסים.
4. תורת השביעית (הי"ח עמ' קמה).
5. (קב) **רדב"ז (פ"א הי"ז)**.
6. תורת השביעית (הי"ח עמ' קמו).
7. "הלכות שביעית" (סי' א כס"ד ס"ק קי), קונטרס ישועת הארץ (סי' ה).
8. ערוך השלחן (סי' יט סעי' יט).

הלכה יח

א. קוצץ בטובה אצל חברו
ב. מטרת הדילול
ג. המחליק
ד. דילול שני
ה. תולדות שלא לתועלת הצמיחה
ו. עקירת גדר לשימוש בעצים
ז. עקירת אילנות אחרים
ח. כוונת הדילול
1. סיכום דין מדל להלכה
2. דילול במשתלה
ט. כיסוי מקום העקירה

רמב"ם

הקוצץ אילן או שתים לעצים, הרי זה מותר לשרש[1]. קצץ שלשה או יתר, זה בצד זה — לא ישרש שהרי מתקן את הארץ, אלא קוצץ מעם הארץ ומניח שרשיו בארץ. במה דברים אמורים — בקוצץ מתוך שלו, אבל משדה חבירו מותר לשרש[2].

א. קוצץ בטובה אצל חברו

"... אבל משדה חבירו מותר לשרש".

1. שביעית (פ"ד מ"ד).
מבוא: במשנה נאמרו מספר חילוקי דינים בענין "מדל בזיתים", שהוא דילול אילן אחד או שנים רצופים מבין האילנות. וכן נאמרו חילוקי דינים בענין "מחליק", שהוא דילול שלושה אילנות רצופים. לפעולת הדילול יש שלוש מטרות:
א. טובת האילנות הנותרים.
ב. עצים. כלומר: לשימוש בעצים העקורים לצורך הסקה, שתילה מחודשת (לאחר השביעית) של העצים שנלקחו, או עשיית רהיטים.
ג. צורך הקרקע. כלומר, הכנת קרקע פנויה לגידול אחר.
בהמשך הלכה זו יתבאר אלו כוונות מותרות בדילול העצים.
2. הטעם שב"ה מודים שאסור להחליק (שביעית פ"ד מ"ד): י"א שעקירה מהשורשים של שלושה עצים רצופים נחשבת לעבודת הארץ — פינוי שטח לשדה ושיפור העצים הנשארים: רמב"ם (כאן), חזו"א (סי' יט ס"ק טו ד"ה ואי), הרב זצ"ל (קונ"א סי' יא ד"ה אבל זה). וי"א שהאיסור להחליק הוא אך משום מראית עין, שנראה כמעבד שדהו: ריבמ"ץ (פ"ד מ"ד ד"ה ובית), ר"ש (ד"ה מדל), ראש (ד"ה ב"ש), רש"ס (ד"ה ומודים), רע"ב (ד"ה ומודים).
ויש אומרים שגם בשלו מותר לקצוץ שלושה אילנות, אם אינם רצופים: רידב"ז (לירושלמי, פ"ד ה"א ד"ה לוקט), דבר השמיטה (פ"ד מ"ד ד"ה והא, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' כט בתו"א) עפ"י דיוק ברמב"ם (כאן). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 247), שדן באופנים שונים של דילול והחלקה.
מלאכה בשדה חברו, עי' לעיל הט"ז (והע' 6א).

שבת הארץ

ויש מי שאומר שאף על גב דלגבי המלקט עצים ואבנים ועשבים מתוך של חבירו אסור לו לומר לו כמה טובה עשיתי עמך, שניקיתי שדך[3] — זהו דוקא שם, במלקט עצים ואבנים ועשבים, שהטובה היא טובה ברורה, שהרי חבירו צריך באמת לנקות את שדהו[4].

אבל בקוצץ אילנות לעצים, אין ידוע כלל אם חבירו מחזיק זה לטובה, דשמא ניחא לו באילנות יותר מבשדה לבן. ואף על פי שנתן לו רשות לעקור אילנותיו, יש לומר שמא אינו עושה כן כי אם לטובתו של המלקט, שהוא צריך לעצים. על כן אפילו אם יאמר לו כמה טובה עשיתי עמך בזה — לא אסרו[5].

אבל אם אמר לו: שרש בשלי ואני אשרש בשלך — זה ודאי אסור[6].

ב. מטרת הדילול

"הקוצץ אילן או שתים לעצים, הרי זה מותר לשרש".

הנה מה שמותר מתוך שלו, וכן מתוך של חבירו — הוא דוקא כשמתכוון לעצים ולא לטובת האילנות הנותרים[7].

ויש אומרים שאפילו אם הוא מדל באילנות כמו בזיתים — שדרך הוא שכשהם נטועים מקורבין זה לזה יותר מדאי עוקרין איזה מהם מבינתים, כדי שיתגדלו הנותרים בריוח ויתעבו ביותר, ויתנו פירות יותר מרובים ויותר טובים על ידי מה שתהיה להם יניקה מרווחת. אף על פי שכוונתו כדי להיטיב את גידול הנשארים — גם כן מותר ליטול אחד מבינתים ולהניח שנים, או ליטול שנים ולהניח אחד, אפילו בשלו[8]. שסוברים בעלי דעה זו שאין זה זימור

3. לעיל הט"ז (אות א, ה).
4. [קג] רדב"ז (פ"א הי"ח).
5. עי' תורת השביעית (עמ' קנ) שהבין שהריבמ"ץ (פ"ד מ"ד ד"ה אבל) חולק על הרדב"ז.
6. [קד] רדב"ז (פ"א הי"ח). ועי' לעיל הט"ז (אות ה והע' 19). עוד על קוצץ עצים אצל חבירו עי' לקמן (אות ג, ח).
7. רמב"ם (בפיה"מ, פ"ד מ"ד ד"ה כבר), ודייק כאן בלשונו: "קוצץ... לעצים". ועיין פאה"ש (בהערה הבאה), מלא"ש (ד"ה המדל) בשם רב יהוסף אשכנזי, תוי"ט (ד"ה המדל), פני משה (ד"ה המידל), ערוך השלחן (סי' יט סעי' כ), רידב"ז (לירושלמי, פ"ד ה"א סד"ה לוקט, פ"ד ה"ד ד"ה ריה"ג, בית רידב"ז סי' א סעי' יח) וכתב שם שמדובר כשאינו מועיל כלל לתיקון האילנות. ועי' לעיל ה"ה (אות יט והע' 96, אות כא והע' 108). ויש אומרים שאף המסבירים לקמן (הערה 8) שהדילול הוא לטובת העצים הנותרים, מודים הם שהיתר־מדל הוא רק בשנה השישית, ועל כך מדובר במשנה, ובשביעית עצמה אסור לדלל: חידושי מהרי"ח (פ"ד מ"ד), יין הרקח (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' כח בתו"א). ועי' לקמן (אות ה), שיטת הרב זצ"ל המתיר כשמתכוון גם לעצים וגם לאילנות הנותרים.
8. [קד*] פאה"ש (סי' כ סעי' יט וביש"ר ס"ק מו) עפ"י ר"ש (פ"ד מ"ד ד"ה מדל), ראו"ש (ד"ה המדל), רש"ס (ד"ה המדל), רע"ב (ד"ה המדל). וכך משמע מהריבמ"ץ (פאה פ"ג מ"ג ד"ה המדל).

האמור בתורה, כיון שאינו עושה את הפעולה בגופן של האילנות עצמן שכוונתו להיטיב גידולן, כי אם באילנות האחרים, והרי היא כשאר עבודת הארץ מהתולדות האסורות רק מדרבנן. וכיון שאין הדבר ניכר שהוא מכוון לטובת האילנות, שהרואה יוכל לדון שמכוון לעצים — על כן מותר באופן האמור לשרש גם בשלו[9].

תוספת שבת

לדעה זו: יש אומרים שמותר להדל משום שהוא לאוקמי אילנא[10]. ויש אומרים שמותר להדל מפני שהוא בשינוי[11].

ג. המחליק

"קצץ שלשה או יותר זה בצד זה — לא ישרש... במה דברים אמורים בקוצץ מתוך שלו, אבל משדה חבירו מותר לשרש".

שבת הארץ

ובשל חבירו מותר גם במחליק, דהיינו שעוקר שלשה זה בצד זה. ונראה שהוא הדין אפילו טובא, שכיון שאין הוכחה שהוא עושה לטובת האילנות — לא גזרו חכמים, כי הרואים יאמרו שהוא עושה כן לעצים[12].

הנפק"מ במחלוקת הראשונים היא: האם מותר לדלל עץ אחד או שנים בכוונה להיטיב לאילנות הנותרים, או שמותר לעשות כן רק לצורך העצים שלוקח. לרמב"ם מותר רק כשמתכוון לעצים, ולשאר ראשונים מותר אפילו מתכוון לטובת האילנות הנותרים.

9. פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מו), תפארת ישראל (פ"ד אות יח), ערוה"ש (סי' יט סעי' כ), הרא"ז מלצר (כרם ציון השלם, אבן האזל פ"א הי"ח). ועי' קונ"א (סי' יא ד"ה ולדעת), חזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה ולפ"ז). נראה שהסברו של הרב זצ"ל מבוסס על מש"כ הרמב"ם בפ"ב ה"ו (ועי' שם אות ב), וכ"כ לקמן ה"כ (אות ג סעי' 1).
10. לחם שמים (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' כו בתו"א), ספר ניר (פ"ד ה"ד סד"ה בתחילה), הרב זצ"ל (קונטרס אחרון סי' יא ד"ה אבל פירוש הדבר), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קיג). ובקונטרס אחרון (שם) הסביר הרב זצ"ל, שמדל אילנות צפופים הוי לאוקמי, כי מעמיד על טבעו לגדול במרווח מהאילן השכן. ורק מחליק אסור אפילו לפי ב"ה, כי הוא לתועלת הקרקע, שמפנה מקום לזריעה ולנטיעה. ועי' לעיל ה"ה (אות כז סע' 4).
11. קול הרמ"ז (פ"ד מ"ד, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' כז בתו"א). ועי' מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה אמרי' במו"ק).
12. בטעם היתר מחליק אצל חבירו ניתנו מספר הסברים. הטעם המובא כאן בשבת הארץ מקורו בר"ש (פ"ד מ"ד סד"ה מדל), ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק טו סד"ה והנה). ובערוה"ש (סי' יט סעי' כ) הסביר בדעת הרמב"ם שהיתר קציצה אצל חבירו נובע מכך שאצל חבירו לא יבא לעשות מלאכה ממש — קציצה באופן המועיל לקרקע.
ועי' לקמן (אות ח) חילוקים נוספים התלויים בכוונת הקציצה, והמבדילים בין קציצה אצל חבירו לקציצה בשלו.

ד. דילול שני

מיהו, במה דברים אמורים שמותר לו גם ליטול שנים ומניח אחד, אם לא הידל באותן אילנות מעולם. אבל אם כבר הידל אותם איזה פעם, שנמצא שהם נטועים כבר בפיזור קצת, אף על פי שהוא צריך להדל אותם עוד — אסור לו ליטול שנים ולהניח אחד. שאז יפנה חלק גדול מן השדה, וניכר הדבר שהוא מתכוין לעבודת הארץ. אלא צריך דווקא שיטול אחד ויניח שנים[13].

תוספת שבת

ויש אומרים שאין הבדל בין דילול ראשון לדילול שני[14]. ויש מי שמשמע מדבריו שבמטע שזקוק לדילול נוסף, מותר לדלל בשניה[15].

ה. תולדות שלא לתועלת הצמיחה

שבת הארץ

ולי נראה שסתם מדל הוא מכוון שתי כוונות: כוונה אחת להיטיב את הגידול של האילנות הנותרים. והכוונה השנית שיהיו לו עצים מהאילנות שהוא שולף אותם, או שיהיו לו לתועלת כשישתול אותם במקום אחר המרווח שיעשו פירות יותר. ומצד כוונה זו אין העקירה חשובה עבודת האילן כלל, שרק אם יטע את הנעקרים אז יהיה עובד את האילן. אבל בעקירתו איננו עושה שום עבודת אילן, אפילו אם כוונתו היא שיהיו לו האילנות הנעקרים מוכנים לנטוע במקום אחר.

על כן בסתם המדל, כל זמן שאין היכר של תיקון עבודת קרקע מותר, אף על פי שמעורבת בפעולה זו גם כן כוונה של תיקון האילנות, שלא אסרו חכמים עבודת האילן בתולדות כי אם כשאין שם כוונה אחרת בפעולה זו כי אם תיקון האילן. אבל כשיש כאן גם כן כוונה לעצים — לא אסרו.

על כן מותר לדעה השניה שבארנו[16] להדל באילנות, אפילו אם אין כוונתו

13. קד^e ירושלמי (לפ"ד מ"ד) וכדעת ר' יונה בהסבר דברי תנא דבי רבי, פאה"ש (סי' כ סעי' יט), רידב"ז (לירושלמי, פ"ג ה"א ד"ה לוקט). וכ"כ אחרונים בדעת הרמב"ם: תורת השביעית (עמ' קנא), משנת יוסף (ח"ב עמ' ל). ועי' "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קטו) שאף אם בפעם הקודמת דילל שנים, מותר לו לדלל עתה את השלישי, ולא הוי כמחליק. ועי' מראה הפנים (פ"ד ה"ד סד"ה אמר, בפירושו השני) שמדבריו משמע שאסור.
14. מראה הפנים (לירושלמי שם, ד"ה אמר, בפירושו הראשון) בדעת הרמב"ם (כאן), ודייק זאת מכך שלא הביא הרמב"ם חילוק זה להלכה. ועי' פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מו), מראה הפנים (שם, בפירושו השני).
15. עי' ריבמ"ץ (פאה פ"ג מ"ג ד"ה המדל) שאסור לדלל בשניה לפי שדי להן זה השיעור. ולשיטתו לעיל (אות ב והע' 8).
16. לעיל (אות ב והע' 8).

מפורשת שהיא רק לעצים, כי אם בסתם. אבל אם הוא מתכוין בוודאי רק לצורך האילנות הנותרים או לצורך השדה — נראה שבכל אופן אסור[17].

תוספת שבת

ויש מי שמסתפק במדל לשימוש בעצים, כשיש לו ניחותא לתיקון הקרקע או העצים הנותרים[18].

מתוך כך נחלקו הפוסקים בדין מלאכה דרבנן[19], הנעשית שלא לשם תועלת האילנות והקרקע[20]: יש אומרים שפעולה כזאת מותרת[21] במקרה שאין בה משום מראית העין[22], ויש אוסרים[23].

ו. עקירת גדר לשימוש בעצים

שבת הארץ

אין עוקרין גדר שבין שתי שדות, אחד גדר של עצים, ואחד גדר של אבנים.

17. הסבר זה הוא בדעת הר"ש וסיעתו. ומסתבר שהרמב"ם (כאן) חולק ואוסר. הרב זצ"ל עצמו בקונ"א (סי' יא ד"ה אבל פירוש, אבל זה) מסביר אחרת את שיטת הר"ש, ולא ברור אם הוא נוקט להלכה כמו שכתב כאן. ועי' משפט כהן (סי' פ־פא) ולקמן (אות ח).
18. חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה וכן).
19. דין מלאכה דאורייתא ובירור גידרה של הלכה זו, עי' לקמן ה"כ (אות ג סעי' 3 והע' 31).
20. דין מלאכה הנעשית בקרקע שלא לתועלת הצמחים — ראה פ"א ה"ה (אות כא והע' 108) — דילול קנים. פ"א ה"ו (הע' 2) — לימוד חרישה. פ"א ה"ט (אות ב) לענין חפירת אמת המים. ליקוט עצים ואבנים בשדה חברו — פ"א הט"ד־הי"ז. נטילת גדר — לקמן (אות ו). השלכת עפר — פ"ב ה"ב (אות ג). העמדת דיר המזבל את השדה — פ"ב ה"ד (אות ב־ד). חציבת אבנים בשדה — פ"ב ה"ו (אות ג). נטילת גדר — פ"ב, ה"ח (אות א־ב). סיקול — פ"ב ה"ט, ה"י (אות ג־ד), הי"א (אות ו), עקירה — פ"ד הי"ט.
21. יש מתירים בדרבנן מפני שחכמים לא אסרו מלאכה שלא לתועלת הצמיחה: אמונת יוסף (פ"ד ה"ד ד"ה המזנב, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' לו בשיה"מ), מעדנ"א (סי' ג ס"ק ה ד"ה אולם, אמנם) בדעת הרמב"ם, "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קח, קיד) והתיר שם כשאינו בגוף האילן. ועי' פ"ב ה"א (הע' 15). ויש מתירים פעולות אלו, אף שמגדירים אותן כדבר שאינו מתכוון בפס"ר, מפני שפס"ר מותר בשביעית במלאכות דרבנן: שו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קלד ס"ק ג) וכתב שיש להחמיר באיסור דרבנן שיש לו אסמכתא בתורה (כמו חרישה). שבת הארץ (קונ"א סי' יא ד"ה ובזמירה, ולדעת) בדעת התוס' (סנהדרין כו ע"א ד"ה לעקל, שבת עג ע"ב ד"ה זומר), תורת השביעית (עמ' קמט, קנו, קסא. ועי' עמ' ל). וכך משמע מתפא"י (פ"ד מ"ו אות ל). ולזה נוטים הדברים בשו"ת ישועת משה (ח"ד סי' כה ס"ק ג). והרא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק ד, גידולי ציון ס"ק ה) מתיר, אך לא ביאר את גידרה של הלכה זו.
ועי' פרי נאה (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' לז בתו"א) שיש להחמיר במקרה שמועיל לפירות ולהקל במקרה שמועיל רק לאילן. ועי' לקמן ה"כ (אות ג סעי' 3 והע' 34, 36), דעת הסוברים שמותר אפילו בדאורייתא.
22. עי' לעיל ה"ה (אות כא והע' 109), ה"ו (הע' 2), הי"ז (אות א-ג); פ"ב ה"א (אות ד), ה"ג (הע' 14) ה"ז, ה"ח (אות א, ח), ה"י (אות א) הי"א (אות ו). ולקמן ה"כ (הע' 35).
23. יש אוסרים משום שפס"ר אסור גם בדרבנן: תוס' (מו"ק ד ע"ב ד"ה מפני), רידב"ז (לירושלמי פ"ד ה"ד ד"ה ריה"ג, ספר השמיטה עמ' יט הע' 7, בית רידב"ז פ"א הי"ח, פ"ב ה"ה) וכתב שם שפס"ר אסור גם בדרבנן, ומה שהתירו מדל הוא רק באופן שאינו מועיל לאילנות. חזון יחזקאל (עמ' קנד). ועי' שו"ת ישועת משה (ח"ד סי' ל אות ד), שמלאכה דרבנן מותרת רק אם אכן אינה מועילה וגם נעשית בשינוי. ועי' גליון הש"ס (לירושלמי פ"ג ה"ב ד"ה מפני). וע' פ"ב ה"ד (אות ג).

במה דברים אמורים, בזמן שמתכוון לעשות שדה, אבל לעצים — מותר[24]. המשרש עיקר חרוב וסדן שקמה: לעצים — מותר, לשדה — אסור[25].

ז. עקירת אילנות אחרים

"הקוצץ אילן או שתים...".

תוספת שבת

יש מי שאומר שהיתר מדל הוא דווקא בזית[26]. ויש אומרים שאין חילוק בין זית לשאר עצים[27].

ח. כוונת הדילול

"הקוצץ אילן או שתים לעצים — הרי זה מותר לשרש. קצץ שלשה או יותר זה בצד זה — לא ישרש...".

1. סיכום דין מדל להלכה

שבת הארץ

ונראה שכל שהוא מכוין רק לעצים — מותר אפילו בשלו, ואפילו במחליק הרבה זה בצד זה. ואם מכוון מפורש ביחוד לשדה — אסור אפילו בשל חבירו, ואפילו כשנוטל רק אחד מבינתים של הרבה[28].
ואם הוא עוקר סתם, שאז שתי הכוונות כלולות במעשיו — אז שייכים כל החילוקים שביארנו. שבשל חבירו לעולם מותר, ובשלו מותר ליטול רק אחד משנים אם כבר הדל, ושנים ולהניח אחד — אם לא הדל שם מעולם[29].

24. (קה) **תוספתא** (פ"ג ה"ט). ולענין זה עי' פ"ב ה"ז, ה"ח (אות ב, ו), הי"ד. מדברי הרב זצ"ל כאן משמע שבזה יודו גם החולקים על הרמב"ם שמתירים להדל לצורך האילנות האחרים, משום שדומה למחליק ולא למדל.
25. תוספתא (פ"ג ה"ט). תוספתא זו מתאימה לשיטת הרמב"ם שמחלק בין מדל שכוונתו לעצים, לבין מדל שכונתו לשיפור השדה או האילנות שאסור, (לעיל הע' 7), ועליה הצביע בפאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מו) כמקור לרמב"ם. ולראשונים החולקים ומתירים אף במתכוון לטובת האילנות (לעיל הע' 8), ניתן ליישב את התוספתא על פי מה ששנינו בב"ב (כד ע"ב): "מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה, ובחרוב ובשקמה חמישים אמה". עקירת חרוב ושקמה משמעה א"כ יצירת שטח פנוי גדול מאד, ולכן דומה יותר למחליק שאסור, אף שעוקר רק עץ אחד.
26. לדעת הראב"ד (השגה פ"א הי"ח) התירו דוקא בזיתים בגלל שחשיבי. והטעם מובא במשנה ראשונה (פ"ד מ"ד סד"ה המדל). ועי' לעיל (אות ו).
27. רמב"ם וכסף משנה (פ"א הי"ח), ערוה"ש (סי' יט סעי' כ), גפי אש (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' כח בתו"א). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 246 הע' 115).
28. וכן הסכים בתורת השביעית (עמ' קנ).
29. עי' לעיל (אות ה).

2. דילול במשתלה

ונראה שאותן שנוטעין שתולה, דהיינו שנוטעין גרעיני אילנות או ענפים רכים במצב דחוק זה בצד זה, כדי לעוקרן אחר כך ולנטוע מהם כרמים ופרדסים שלמים — מותר בשביעית למכור לנכרים הקונים את הנטיעות לעקור אותם ולנוטעם בשלהם, ובלבד שיעקרו הנכרים הקונים, או אפילו אם הם שולחים פועלים ישראלים לעקור. ובלבד שלא יעקור בעל הקרקע עצמו או שלוחיו ופועליו, כי אם הנכרי או פועלים שלו, שהם כוונתם היא רק לעצים. והוי ממש דינא דבשל חבירו אף המחליק ישרש אפילו שלשה זה בצד זה, והוא הדין דאפילו טובא נמי שרי[30]. ומה שממילא נעשה מזה טובה לעבודת הקרקע כדי לנטוע נטיעות אחרות — לית בה איסורא.

ט. כיסוי מקום העקירה

תוספת שבת

יש מי שכתב שלאחר עקירת האילנות אסור לכסות את מקום העקירה בעפר, מפני שמתקן את השדה, אלא יכסה באבנים או בקש[31].

הלכה יט

א. כוונת הביקוע
ב. כיסוי בקע בשאר אילנות

רמב"ם

המבקע בזית ליטול עצים לא יחפה מקום הבקוע בעפר[1], מפני שהיא עבודה[2]. אבל מכסה באבנים או בקש[3].

30. וכ"כ ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קטז). ועי' לעיל (אות ג).
31. ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה הקוצץ) עפ"י תוספתא (פ"ג ה"ח).

1. תנאי נוסף הובא במפרשים, שמותר דוקא כשכוונתו ליטול עצים לשימוש: רש"ס (פ"ד מ"ה ד"ה המבקיע), רב יהוסף (מובא במלאכת שלמה ד"ה המבקיע), תפא"י (אות כב). מפרשים אלו הולכים לשיטתם (הי"ח אות ג, ה"כ אות ג סע' 2).
2. במפרשי המשנה משמע שהעפר מרפא באופן אקטיבי, בעוד שהאבנים והקש הם רק שמירה פאסיבית. ועי' לעיל ה"ה (אות ז־ט), ה"י (אות ג). תורת השביעית (עמ' קנב).
3. שביעית (פ"ד מ"ה). ובירושלמי (פ"ב ה"ג): כיסוי קש נחשב כמושיב שומר (אוקמי) אך כיסוי עפר משפר

א. כוונת הביקוע

"המבקע בזית ליטול עצים..."[1].

תוספת שבת

ויש מי שכתב[4], שהמתירים לעיל (הלכה יח) לקצץ אילן לצורך האילנות הנותרים, יתירו אף כאן על פי התנאים שנאמרו שם[5].

ויש מי שאומר שאם ביקע בזית למטרת שיפור העץ — קונסים אותו שאפילו בקש אסור לו לחפות[6].

ב. כיסוי הבקע בשאר אילנות

"לא יחפה מקום הבקוע בעפר, מפני שהיא עבודה[2]. אבל מכסה באבנים או בקש".

שבת הארץ

והוא הדין כשכורת ענפים משאר אילנות לעצים, לא יכסם בעפר אלא מכסם באבנים או בקש[7].

תוספת שבת

ויש אומרים שאפילו באילן שאינו עושה פירות, אסור לחפות בעפר[8].

את הגידול (אברויי), ולכן היא "עבודה". לדין סיכת מקום הגיזום בשמן, ראה לעיל (ה"ה אות ט). לדין מריחת זבל על מכה שבאילן ראה לעיל (ה"ה אות ז, ח, כב).

4. שושנים לדוד (פ"ד מ"ח), והסביר שם שמדל מותר לטובת האילנות כשעושה בשינוי, וכן יאמר כאן. ועי' לעיל הי"ח (אות ג) תירוצים נוספים: כשקוצץ לאוקמי או שמדובר על היתר רק בשנה השישית. ועי' ראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ד) שכשהזזית מזדקן מבקעין אותו ומחפין אותו בעפר כדי שיתחדש.
5. הי"ח (אות ד). וכן בה"כ (אות ג).
6. תורת השביעית (עמ' קנב).
7. (קו) **תוספתא** (פ"ג ה"י) לפי נוסחת הגר"א (מובאת במנחת בכורים שם), משנה (שביעית פ"ד מ"ה, לענין שקמה), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קיז).
8. קול הרמ"ז ומגן דוד (מובאים במשנת יוסף ח"ב עמ' ל בתור"א). דין מלאכה באילן סרק, עי' לעיל ה"ה (אות א).

הלכה כ

א. גדר זמירה של תורה
ב. הרחקת טפח בחיתוך
ג. גדר היתר הזינוב
1. המתירים זינוב כמלאכה דרבנן
2. המתירים זינוב כמלאכה דאורייתא
3. מלאכה שלא לתועלת האילן
ד. מלאכות דאורייתא לאוקמי
1. דעת המתירים
2. דעת האוסרים

רמב"ם

המזנב בגפנים והקוצץ קנים — הרי זה קוצץ כדרכו בקרדום ובמגל ובמגירה ובכל מה שירצה[1].

א. גדר זמירה של תורה

תוספת שבת

יש מי שמשמע מדבריהם שכל חיתוך ענפים שנועד להצמיח את האילן הוא בכלל זמירה של תורה, ואין משמעות עקרונית לסוג הענף ולמקום החיתוך[2].

1. שביעית (פ"ד מ"ו), כר' עקיבא.
מבוא:
שיטות המפרשים שיובאו להלן נובעות מניתוח ההבדלים שבין זומר למזנב: ההבדלים יכולים להתבטא: א. צורת החיתוך (חלק מהענפים, כל הענפים וכו'). ב. כוונת המחתך (לתועלת או להצלה מנזק או לצורך הסקה). ג. התועלת המעשית מהחיתוך המסוים הזה (שיפור הגפן), גם אם כוונתו אחרת.
שילוב של גורמים אלו נותן לנו ארבע שיטות עיקריות, לפי הבנת הרב זצ"ל בשבת הארץ:
א. צורת החיתוך שונה. הכוונה והביצוע יכולים להיות אפילו לתועלת (הע' 23).
ב. צורת החיתוך לא בהכרח שונה, אך הכוונה במזנב היא דווקא להצלה מנזק (לאוקמי), משא"כ בזומר. הביצוע — אם ספק מועיל — איסור דרבנן, ואם וודאי מזיק — מותר לגמרי (הע' 40).
ג. צורת החיתוך שונה. גם הכוונה במזנב הוא דווקא לאוקמי (הע' 22).
ד. צורת החיתוך שווה. הכוונה בזינוב היא רק לצורך עצים, ולא לתועלת או אפילו לא להצלה. הביצוע לא משנה (הע' 30).
2. רשב"ם (ב"ב פ ע"ב ד"ה הלכך), תוי"ט (פ"ד מ"ד ד"ה המדל), ספר השמיטה (עמ' יח סעי' א). ועי' אמונת יוסף (מנהגי שביעית סעי' כח-ל, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' ד ד"ה ולענ"ד). וכן יש להסיק מדברי ראשונים אחרים (ב"ב שם): ר"י מיג"ש (ד"ה מעם), רא"ם (בשטמ"ק שם, ד"ה מעם), רשב"א (שם ד"ה הא), ר"ן (ד"ה עם). וכן מסתפק החזו"א (סי' כא ס"ק טו) לומר לענין גפן.
ועי' לקמן (אות ד הע' 38), שם משמע שכל חיתוך ענפים המועיל לאילן הוא בכלל זמירה מבחינה לשונית. אך אם הוא נחוץ לאוקמי אילנא הוא מותר מפני שאינו מצמיח. ועי' בית רידב"ז (סי' א סעי' כ בהגה"ה לפאה"ש). דין זמירה בשאר אילנות, עי' לעיל (ה"ב אות ג).

ויש אומרים שאסור מן התורה לחתוך ענפים יבשים באופן המועיל לאילן[3].
יש מי שאומר שזמירה היא חיתוך ענפים מיותרים[4] במקום מיוחד[5], כדי להצמיח את האילן[6].

ויש מי שנוטים לומר שהזמירה היא חיתוך ענף חי ולא יבש[7], במרחק מסויים מן הגזע כדי להצמיח ממנו ענפים ופירות[8], אבל החיתוך עד הגזע ממש הוא תולדה. וכן חיתוך הנעשה במקום שונה, ומטרתו להאריך את חייו של האילן — אינו אסור מן התורה[9].

3. רבנו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה זימור), רש"י (הנדפס, מו"ק ג ע"א ד"ה זימור, זמירה) וכתב שם שדוקא באופן המצמיח פירות. ר"ש בן היתום (ד"ה זימור), פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מט בסופו) וכתב שם שהכונה לחיתוך הענפים היבשים והשארת הלחים.
המאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אעפ"י) מסביר שחיתוך זמורות יבשות בגפן הוא קירסום. ולדעתו יש לומר שהזמירה היא בזמורות לחות. כמו כן יש אומרים שחיתוך ענפים יבשים בשאר האילנות הוא קירסום, פירוק, או ייבול (לעיל ה"ה אות כג). ועי' לקמן (הע' 12-11).
לדעה זו כתבו האחרונים שהמדובר בענפים יבשים ממש: אג"ט (זורע ס"ק ד), הרב זצ"ל (לקמן אות ג סעי' 1, קונ"א סי' יא ד"ה נוסף, משפט כהן סי' סז). וכן משמע מהרש"ס (פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין), פאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק מט בסופו), חזו"א (סי' כו ס"ק א).
הרב שמעון וייזר ("המעיין", תמוז תשמ"ו עמ' 20) והרב זאב וייטמן ("שמיטת תשמ"ז בכפר עציון", עמ' 50) כתבו שהכוונה היא לענפים רדומים, שזמירתם היא המצמיחה את האילן והפירות. וכן כתב פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 266).

4. רמב"ם בפיה"מ (מהדורת הרב קאפח, כלאים פ"ב מ"ה ד"ה וכסוח). ומדבריו משמע שאף ענפים לחים בכלל. ובמהדורה הנפוצה שבדפוסים מוסיף הרמב"ם שהמדובר בחיתוך קצות הענפים. ועי' רמב"ם בפיה"מ (מהדורת הרב קאפח, שביעית פ"ד מ"ה ד"ה ושקמה), שהזמירה היא ש"קוצצין את האילן בגובה ידוע". ובדפוסים הנפוצים הגירסא היא "במקום ידוע". לבירור שיטת הרמב"ם עי' מאמר הרב קלמן כהנא (חקר ועיון ח"ד עמ' לא-לב).
5. רמב"ם בפיה"מ (פ"ד מ"ה ד"ה ושקמה).
6. רמב"ם (בפיה"מ, פ"ד מ"ה ד"ה ושקמה, שבת פי"ב מ"ב ד"ה מנכש, הלכות שבת פ"ז ה"ג).
7. עי' חזו"א (סי' כו ס"ק א) בדעת הרמב"ם. בדעת החזו"א עי' שנת השבע (סי' ט סעי' א), שו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' קנח ד"ה ודעת), שביעית להלכה ולמעשה (פרק ב סעי' 6).
ועי' ריטב"א (סוכה לד ע"ב אד"ה ר' ישמעאל) שהזמר הוא שחותך ראשי הענפים. ויש אומרים שחיתוך ראשי הענפים הוא קטימה (ראה ה"ה אות יב). ועי' רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה ומגזמים), רש"ס (פ"ב מ"ג ד"ה וקוטמין). ועי' רמב"ם (בפיה"מ, ע"ז פ"ג מ"י ד"ה קירסום) שחיתוך קצות הענפים הוא קירסום, וא"כ אין זו זמירה. כמו כן יש אומרים שחיתוך ראש הענף הוא זינוב (ראה אות ג סעי' 1). אך יתכן לחלק בין חיתוך הענף בקצהו לבין חיתוך הענף באמצעו. וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 266), שמחלק בין גיזום "חרפי" — בענפים רדומים, לבין גיזום "קייצי" — בענפים ירוקים, (עי' הע' 3 בענין "ענפים יבשים").
ולדעה הנ"ל נוטים דברי הרב זצ"ל (משפט כהן סי' סז, אגרות ראי"ה ח"ב סי' תקכב עמ' קנה, סי' תקנה עמ' קצב-ג, קונ"א סי' יא ד"ה ולפי, ומהא, מיהו), ובנו הרצי"ה (במאמר "עוללות שביעית", מובא ב"ניצני ארץ" ו עמ' 62, ובספרנו כאן בנספחים) — עפ"י: ערוך (ערך כסח), רמב"ם (בפיה"מ, כלאים פ"ב מ"ה, בדפוסים) ורמב"ן (במלחמות לרי"ף סוכה דף טו ע"ב). אך הרב זצ"ל נמנע מלהורות כך למעשה. ועי' בצאת השנה (עמ' נ סעי' 2) שיש להקל גם בשינוי ממספר העינים.
8. הרב זצ"ל: (קונ"א סי' יא ד"ה מיהו, משפט כהן סי' סז, אגרות ראי"ה ח"ב סי' תקכב עמ' קנה, סי' תקנה עמ' קצב). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 266), שפעולה זו גורמת לכך שיצמחו ענפים חדשים מענף זה. עוד לבירור שיטתו של הרב זצ"ל בזמירה, עי' לעיל ה"ג (אות א), ה"ה (אות ט, יב), הט"ו (אות ה) ולקמן (אות ד סעי' 2).
9. על מקרה זה כתב הרב זצ"ל שאינו אלא זינוב (משפט כהן סי' סז, קונ"א סי' יא ד"ה מיהו) או פיסול (קונ"א שם ד"ה הזמירה, ועי' פ"ג ה"ט אות ב).
הערוך (ערך זבל, בשם י"א) כתב שחיתוך חלק מהענפים בשלמותם הוא פיסול. ויש אומרים שפעולה זו

ויש אומרים שחיתוך ענף חי עד לגזע ממש כדי להצמיח הוא זמירה של תורה, אבל חיתוך במרחק מן הגזע אינו אלא תולדה[10].

כמו כן נחלקו המפרשים גם במטרתה של הזמירה האסורה מן התורה: יש אומרים שהיא להצמיח את האילן[11]. ויש אומרים שהיא להצמיח פירות[12]. ויש מי שמשמע מדבריו שלא נאסרה מן התורה אלא זמירה המצמיחה פירות בשביעית[13].

ב. הרחקת טפח בחיתוך

"המזנב בגפנים והקוצץ קנים, הרי זה קוצץ כדרכו...".

שבת הארץ

ונראה שהוא מותר לקצוץ גם כן בכל אופן שהוא רוצה, בין אם מרחיק הרבה מן הגזע או מעט[14]. ויש מי שנראה מדבריהם שהוא צריך להרחיק טפח[15].

ג. גדר היתר הזינוב

"המזנב בגפנים...".

1. המתירים זינוב כמלאכה דרבנן

תוספת שבת

יש אומרים שהזינוב הוא חיתוך של קצות הזמורות בגפן[16]. ויש מי שמשמע מדבריהם

היא קטימה (ה"ה אות יב). ויש אומרים שפעולה זו היא זינוב (לקמן אות ג סעי' 1). לדעות אלו מלאכה זו איננה זמירה.
10. משנ"ר (פ"ד מ"ו ד"ה המזנב) וכתב שם שלעומת זאת מזנב הוא שחותך רק את קצה הזמורה. ועי' בית רידב"ז (סי' א סעי' כ) שככל שהחיתוך סמוך יותר לגזע כך הוא חמור יותר, ולכן חיתוך סמוך לגזע הוא בכלל זמירה של תורה. וכן כתב רנ"ה הלוי (תורת השביעית עמ' קנה, שערי ציון תר"ץ סי' כז, בצאת השנה עמ' עז-עח), שלאחר מכירת הקרקע, חיתוך הענפים עד לגזע יהיה ע"י גוי וחיתוך הענפים רחוק מהגזע יהיה ע"י ישראל. ולדעת התפא"י (פ"ד מ"ו אות ל), זמירה היא שחותך את ראש הגזע לתועלת האילן.
11. רש"י (שבת עג ע"ב ד"ה כולן, זומר), וכן במקורות שבהע': 2, 6.
12. רש"י (הנדפס, מו"ק ג ע"א ד"ה זמירה), אמונת יוסף (פ"ד ה"ד ד"ה המזנב), הרי"ש אלישיב (שביעית להלכה ולמעשה פרק ג הע' 6). וכן משמע באבן האזל (כרם ציון השלם עמ' קי, פ"א הי"ח) ובתורת השביעית (עמ' קנו). ועי' מאמר הרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ג עמ' צא), "שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" (עמ' 46).
13. המהריט"ץ (שו"ת החדשות סי' קעו) כתב שנטיעה אינה אסורה מהתורה כזמירה, מפני שאינה מוציאה פירות בשביעית. ומכאן שגיזום שאינו גורם להצמיח פירות באותה שנה לא נאסר מן התורה.
14. שביעית (פ"ד מ"ו), כר' עקיבא.
15. קז) **רע"ב (פ"ד מ"ו ד"ה ירחיק) והגר"א (שנו"א פ"ד מ"ו סד"ה המזנב)** לא ציינו שר' עקיבא חולק בענין הרחקת טפח. ומכאן שלדעתם הוא מודה בזה לריה"ג. **ועי' מלא"ש (שם ד"ה ר' עקיבא)** שעמד על כך, וכתב שר"ע חולק גם לענין הרחקת טפח. ועי' תורת השביעית (עמ' קנט) שלדעה זו שהביא הרב זצ"ל, ר' עקיבא בא רק להוסיף שמותר לזנב בכל כלי שירצה.
ויש שכתבו לחוש לכתחילה לדעה זו: מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ב), ספר השמיטה (עמ' יט סעי' ג), כרם ציון (פרק ד סעי' ג).
16. משנ"ר (פ"ד מ"ו ד"ה המזנב) וכתב שם שלעומת זאת זמירה היא חיתוך הענף עד לגזע. וכן משמע מעוד

שהזינוב הוא חיתוך חלק ממספר הענפים עד לגזע[17].

ויש אומרים שהזינוב הוא חיתוך כל הענפים עד לגזע והשארת הגזע בלבד[18]. ויש מי שאומר שהוא חיתוך כל הענפים עד סמוך לגזע[19]. יש אומרים שזינוב הוא חיתוך הגזע עצמו[20]. ויש מי שאומר שזינוב הוא חיתוך ענפים ראשיים דוקא[21].

יש אומרים שהתירו לזנב משום שהוא אוקמי אילנא[22].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שהוא מותר לזנב את הגפנים ולקצץ את הקנים, אע״פ שהוא עושה כן כדי להעבות את הגזע[23]. מפני שכיון שהרואה איננו מבחין בזה, ויוכל לתלות שהוא חותך לעצים — מותר[24]. ואין זה זימור ממש האמור, שהזימור יש מי שאומר שהוא כשחותך הענפים היבשים וכאן חותך את כולם לגמרי[25].

מפרשים: ר״ש, רא״ש, מהר״א פולדא ופנ״מ (ד״ה המזנב). וראה פליקס (לירושלמי, ח״א עמ׳ 266־265) המסביר שהזינוב הוא פעולה הנעשית בקיץ, והיא חיתוך זמורות שאינן נושאות פירות. מטרת הזינוב לדעתו, היא לשימוש בזמורות לעצים או לזרז את הבשלת האשכולות, כמו נטילת העלה מן האשכול (ה״ה אות ד).

17. רמב״ם (בפיה״מ, פ״ד מ״ו ד״ה המזנב) וכתב שם שלעומת זאת זמירה היא במקום מיוחד, ריבמ״ץ (ד״ה המזנב), תפא״י (אות ל) וכתב שלעומת זאת זמירה היא חיתוך הגזע עצמו, בית רידב״ז (סי׳ א סעי׳ כ בהג״ה לפאה״ש) וכתב שם שלעומת זאת זמירה היא סמוכה לגזע.

18. פאה״ש (סי׳ כ, ביש״ר ס״ק מט), מהרי״ל דיסקין (דיני שביעית אות ב), תורת השמיטה (סי׳ ג סעי׳ יב).

19. לדעת הרב זצ״ל (קונ״א סי׳ יא ד״ה מיהו, משפט כהן סי׳ סז) הזינוב הוא חיתוך כל הענפים עד סמוך לגזע, כאשר נשאר חלק קטן מן הענף. אך בתחילת הדברים בקונ״א (שם) כתב שהוא פיסול. ולדעתו הזמירה היא במרחק מסויים מן הגזע.

20. תוי״ט (פ״ד מ״ו ד״ה ירחיק, ועי׳ שו״ת משנת יוסף ח״א סי׳ יד) וכתב שם שלעומת זאת זמירה היא בענף, ספר ניר (לירושלמי פ״ד ה״ה ד״ה המזנב), ספר השמיטה (עמ׳ יט סעי׳ ג), תורת השביעית (עמ׳ קנו־קנט) בדעת הערוך (ערך זנב), ריבמ״ץ, ר״ש, והגר״א (ד״ה המזנב). ולדעתו ״המזנב בגפנים״ הוא כמדל בזיתים (לעיל הי״ח).

21. אבן האזל (מובא בכרם ציון השלם עמ׳ קי, פ״א ה״כ). ולדעתו הזמירה היא חיתוך של ענפים משניים.

22. משנ״ר (פ״ד מ״ו ד״ה המזנב), לחם שמים (פ״ד מ״ו, מובא במשנת יוסף ח״ב עמ׳ לו בתו״א), פני זקן (מובא שם בשיה״מ), הרב זצ״ל (קונ״א סי׳ יא ד״ה מיהו, משפט כהן סי׳ סז). וראה פליקס (לירושלמי, ח״א עמ׳ 266 הע׳ 217).

23. [קז] ערוך (ערך זנב), ריבמ״ץ (פ״ד מ״ו ד״ה המזנב), ר״ש (הוצאת תבונה, ד״ה המזנב), ראי״ש (ד״ה המזנב), רש״ס (ד״ה המזנב), רע״ב (ד״ה המזנב), הגר״א (שנו״א פ״ד מ״ו ד״ה המזנב), מהר״א פולדא (ד״ה המזנב), חכמת אדם (שערי צדק פרק טו סעי׳ יז). הרב זצ״ל (קונ״א סי׳ יא ד״ה שוב) כותב שמפרשים אלו הולכים לשיטתם (הי״ח אות ג) שמותר להדל לצורך גידול האילנות הנותרים. ועי׳ תורת השמיטה (סי׳ ג, ס״ק כז במ״מ) שכתב שמותר לזנב כדי להסיר מה שמונע מהגפן לצמוח לגובה.

24. דברי עצמו, וכן בקונ״א (סי׳ יא ד״ה ולדעת) ובהי״ח (אות ב).

25. [קח] פאה״ש (סי׳ כ, ביש״ר ס״ק מט). וכ״כ הרב זצ״ל (קונ״א סי׳ יא ד״ה זמירה) בדעת רש״י (מו״ק ג ע״א ד״ה זמירה). הגדרת זמירה עי׳ לעיל (אות א).

2. המתירים זינוב כמלאכה דאורייתא

ויש אומרים שאין היתר בזה כי אם כשמתכוון לעצים[26].

ויש אומרים עוד, שאפילו כשמתכוון לעצים צריך שתהיה הכריתה של הזינוב והקציצה באופן כזה שהוא קשה לאילן, כדי שלא יהיה בזה משום עבודת האילן[27].

תוספת שבת

ויש מי שמסביר לדעה זו, שכל שאינו מדקדק לזמור כדרכו — חשיב קשה לאילן, ומותר כשמתכוון לעצים[28].

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריהם שהעיקר צריך בזה שלא תהיה תועלת לאילן, ואם הוא ברי שאין תועלת בזה לאילן להשביחו — מותר[29]. אלא במקום שיש ספק אם הוא קשה לאילן או שיש בזה תועלת, צריך לעשות באופן שיהיה וודאי קשה כדי שיצא מחשש של תועלת, כדי שלא יהיה בכלל עבודת האילן.

תוספת שבת

ויש מי שאומר לדעה זו, שלא החמירו אלא בבתולת השקמה[30].

26. [קט] **רמב״ם** (בפיה״מ פ״ד מ״ו ד״ה המזנב), מהר״י קורקוס (פ״א ה״כ), תוי״ט (פ״ד מ״ו ד״ה המזנב), רב יהוסף (מובא במלא״ש ד״ה בפי׳), שו״ת מהרי״ט (ח״א סי׳ פג), תפא״י (אות ל), חידושי מהרי״ח (פ״ד מ״ד ד״ה המדל), ערוה״ש (סי׳ יט סעי׳ כב), רידב״ז (בית רידב״ז פ״א ה״כ, רידב״ז לירושלמי פ״ד ה״ד ד״ה ריה״ג), ספר השמיטה (עמ׳ יט סעי׳ ג), חזו״א (סי׳ יט ס״ק יד ד״ה וכן, ויש, ס״ק טו ד״ה פ״ד), הרא״ז מלצר (כרם ציון השלם, אבן האזל פ״א ה״כ), כרם ציון (פרק ד סעי׳ ב־ג), משנת רבי גרשון (עמ׳ קכא). וראה פליקס (לירושלמי, ח״א עמ׳ 266־265). ונראה שמפרשים אלו הולכים לשיטתם (הי״ח אות ג) שמותר להדל רק לעצים. ועי׳ קונ״א (סי׳ יא) שייתכן שאף לדעת הרמב״ם התירו לזנב גם כשאינו מכוין לעצים, מפני שאין זו זמירה של תורה, וכדעת הגר״א (הע׳ 15). לדעה זו ההיתר הוא משום שמלאכה הנעשית שלא לתועלת האילן — מותרת, (לקמן סעי׳ 3).

דעה זו תתבאר לקמן הל׳ כא.

27. [קי] יש שאסרו משום חשש זומר: **תוס׳** (**סנהדרין כו ע״א** ד״ה לעקל, שבת עג ע״ב ד״ה זומר), ר״י מיג״ש (ב״ב פ ע״ב ד״ה מעם, מובא ברמב״ן שם ד״ה הא), רא״ם (מובא בשטמ״ק שם, ד״ה מעם), רידב״ז (מובא בספר השמיטה עמ׳ יט הע׳ 7), הרב״צ עוזיאל (התורה והמדינה ח״ד עמ׳ צ־צא), שו״ת הר צבי (זרעים ח״ב סי׳ נז). ועי׳ פאה״ש (סי׳ כ, ביש״ר ס״ק נא), שהאיסור הוא משום מראית העין. ועי׳ מהרש״ל (סנהדרין כו ע״א ד״ה תוס׳) שבמזיק לאילן מותר אף אם מצמיח קצת.

28. חזו״א (סי׳ יט ס״ק יד ד״ה ובתו׳). ועי׳ לעיל הט״ז (אות ג).

29. [קיא] **תוס׳** (**ב״ב פ ע״ב** ד״ה לא), רשב״ם (ד״ה הלכך), רמב״ן (ד״ה הא), רשב״א (ד״ה הא), ריטב״א (ד״ה מכאן), ר״ן (ד״ה עם), מאירי (ד״ה כבר ידעת, ועי׳ הכ״א אות א הע׳ 5־4), ערוה״ש (סי׳ יט סעי׳ כד), רידב״ז (לירושלמי פ״ד ה״ד ד״ה ריה״ג. ועי׳ הערתו לספר השמיטה עמ׳ יט הע׳ 7, וצ״ע), תורת השמיטה (סי׳ ג סעי׳ יג).

30. חזו״א (סי׳ יט ס״ק טו ד״ה פ״ד). ועי׳ לקמן הכ״א.

3. מלאכה שלא לתועלת האילן

מתוך כך נחלקו הפוסקים בדין מלאכה של תורה שאינה נעשית לתועלת האילן[31]:
יש אומרים שפעולה כזאת אסורה[32]. ולדעה זו יש שכתבו להחמיר באיסור תורה גם במקרה שיש ספק אם הפעולה מועילה לאילן[33]. ויש מתירים בכל מקרה[34], כשאין בו משום מראית העין[35]. ויש מי שמשמע מדבריו שפעולה שאינה נעשית לתועלת האילן אסורה אך מדרבנן, והם התירו במקרים מסויימים[36], אך יש להסתפק במקרה שניחא לעושה הפעולה בהצמחת האילן[37].

31. כגון: מזנב לעצים, קציצת קורות שקמה (הכ"א אות א, ג). ועי' לעיל ה"ו (אות ב) בדין לימוד בהמה לחרוש. דין מלאכה דרבנן עי' הי"ח (אות ה).

32. יש אוסרים משום פס"ר: תוס' (מו"ק ד ע"ב ד"ה מפני), תפא"י (פ"ד מ"ו אות ל), שו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קלד ס"ק ג), לחם שמים (פ"ד מ"ו, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' לו בתו"א), משנת ר' נתן (מובא במשנת יוסף שם), חידושי הג"מ רא"ב בראד (במשניות ע"א, פ"ד מ"ד), ערוה"ש (סי' יט סעי' כב), הרב זצ"ל (קונ"א סי' יא ד"ה ובזמירה, ולדעת) בדעת התוס' (סנהדרין כו ע"א ד"ה לעקל, שבת עג ע"ב ד"ה זומר), תורת השביעית (עמ' קמט, קנו, קסא), כרם ציון (פרק ד, גידולי ציון ס"ק ה). ולזה נוטים הדברים בשו"ת ישועת משה (ח"ד סי' כה אות ג).
ויש אוסרים מפני שמלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה בשביעית: תוס' (מו"ק יג ע"א ד"ה נטייבה, גיטין מד ע"ב ד"ה שנתקווצה).
ויש שאסרו מבלי לבאר את גדרה של הלכה זו: ספר ניר (פ"ד ה"ה ד"ה המזנב), משנ"ר (פ"ד מ"ו ד"ה המזנב), ספר השמיטה (עמ' יט סעי' ד) וכתב שם שאסור לכסח דשא לנוי, מפני שאסור מדאורייתא, אמונת יוסף (מנהגי שביעית סעי' כח־ל, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' ד ד"ה ולענ"ד), רא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק ד, גידולי ציון ס"ק ה) עפ"י מהרש"ל (סנהדרין כו ע"א ד"ה תוס').
ועי' לעיל הי"ח (אות ה העי' 23), דעת האוסרים פעולה כזאת גם במלאכה דרבנן. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' סג אות ט, יד) שהתיר רק כאשר לא ניחא ליה.

33. לדעת הרב זצ"ל: (לעיל סעי' 2, קונ"א סי' ט ד"ה אלא, כרם ציון פרק ד, גידולי ציון ס"ק ה) מקרה זה מוגדר כ"ספק פסיק רישא", שאסור בשבת במלאכה דאורייתא (עי' משנה ברורה סי' שטז ס"ק טז ובה"ל ד"ה ולכן), ומותר בשביעית בזה"ז. ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ויש) שמה שהחמירו לענין זומר וצריך לעצים בשביעית (לעיל סעי' 2), הוא רק משום מראית העין. ומדברי משמע שבספק יש להתיר בשמיטה לכל הפחות במלאכות דרבנן. ועי' ספר השמיטה (עמ' יט העי' 8) שבזה"ז מותר לקצוץ בתולת שקמה אף באופן שיתכן שיועיל לה.

34. עי' מאירי (סנהדרין כו ע"א ד"ה הזמירה, ועי' מאירי ב"ב פ ע"ב ד"ה כבר ידעת, וצ"ע) שמתיר, אך לא הסביר את טעם ההיתר.
הרב זצ"ל (קונ"א סי' ט ד"ה אלא) כתב שלדעת הרמב"ם (בפיה"מ, פ"ד מ"ו ד"ה המזנב) התירו משום שדבר שאינו מתכון בפס"ר מותר בשביעית. ועי' שו"ת ישועת משה (ח"ד סי' כה ס"ק ב) שדבר שאינו מתכון גמור בפס"ר לא נאסר בשביעית, מפני שאין בה גדר של "מלאכת מחשבת". סברא זו שייכת גם במלאכות דאורייתא.
ויש אומרים שלא אסרה תורה אלא פעולות הנעשות לשם תועלת האילן: חלת אהרן (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' כו בתו"א), הר"ש ישראלי (התורה והמדינה ג עמ' קמ ד"ה ועפי"ז). ועי' משנת רבי גרשון (סי' עו) שהתיר זמירה בשינוי אם איננה לתועלת האילן. ועי' לקמן (הע' 38), ולעיל הט"ו (אות א סעי' 1).

35. עי' לקמן הכ"א (אות א והע' 5), ולעיל הט"ו (אות א סעי' 1), הי"ח (הע' 22). ועי' לעיל (הע' 27).

36. חזו"א (סי' יח ס"ק ו ד"ה שם, סי' יט ס"ק ב ד"ה ואם, ס"ק ד ד"ה ולפ"ז, ס"ק יד ד"ה ויש). ומשמע שדבר זה ניתן להאמר אף במלאכה של תורה. ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ובתו', ס"ק טו ד"ה פ"ד) שמותר לזמור לעצים כשאינו מדקדק לחתוך באופן הרגיל והמועיל לאילן. ועי' לעיל (הע' 27) בשם המהרש"ל.

37. חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה וכן יש).

ד. מלאכות דאורייתא לאוקמי

1. דעת המתירים

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריהם שאפילו בזומר ממש אינו אסור כי אם כשהוא לאברויי אילנא ולהפריחו. אבל אם הוא רק לאוקמי אילנא, שלא יתקלקל — מותר[38].
ואם חותכים זמורות של הגפן, להעבות את הגפן או כדי שירבה פירותיו — ודאי הוא זומר האסור מן התורה. אבל אם חותכין את כל הענפים, ואין כוונת החתיכה כדי להרבות פירות ולהעבות האילן, אלא כדי להאריך את ימי הגפן — יש לומר שהוא חשוב לאוקמי אילנא[39]. כיון שהכוונה היא שלא ימות לפני הזמן, שיוכל להאריך ימים ע"י קציצת ענפיו, נמצא שהענפים ההם כשלא יקצצו — המה מזיקים אותו, ואין כאן כי אם לאוקמי[40].
ואם הוא ודאי שלענין הפירות וגוף העץ של הגפן יהיה קשה זימור זה, וכל התועלת תהיה רק להאריך ימיו — נראה שהוא ודאי לאוקמי אילנא ומותר. אלא אפילו אם יהיה ספק אם הוא מעלי או קשי לפירות ולגפן, כיון שאינם מתכוונים לתועלת זה כי אם לאוקמי, יש לומר שאין כאן איסור תורה, ובשביעית בזמן הזה יש להקל[41]. ועל כל פנים אין זמירה כזאת חמורה יותר משאר מלאכות דרבנן.

38. קיב) ר"ח (ע"ז נ ע"ב), שו"ת מהרי"ט (ח"ב סי' נב), לחם שמים (פ"ד מ"ו, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' לו בתו"א), ספר השמיטה (עמ' כב הע' 2ב). ולדעה זו יש לומר שהיתר "אוקמי" הוא משום שכל פעולה שאינה מצמיחה איננה מלאכה כלל. ועי': חו"ב (שביעית סי' א ס"ק יג ד"ה מו"ק), שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 26 הע' 5). והרש"ז אויערבך (מעדנ"א, קובץ הערות סי' ח אות ח, מנחת שלמה סי' נא אות ח, כרם ציון פרק ד ס"ק ו) מסתפק בשאלה זו.
להבנת שיטתו של הרב זצ"ל בסוגיא זו עי': קונ"א (סי' יא) משפט כהן (סי' סז) אגרות ראי"ה (ח"ב סי' תקכב עמ' קנה, סי' תקנה עמ' קצב). ועי' לעיל הט"ו (אות ה).

39. בנדפס ישנה ט"ס ונכתב "לאברויי אילנא". אך הרצי"ה קוק זצ"ל (מובא בניצני ארץ ו עמ' 70) הגיה שצ"ל "לאוקמי".

40. וכן כתב הרב זצ"ל בעוד מקומות (קונ"א סי' יא, משפט כהן סי' סז, אגרות ראי"ה ח"ב סי' תקנה עמ' קצב). נראה שהרב זצ"ל הולך לשיטתו, לעיל ה"ה (אות כז סעי' 6), ש"אוקמי אילנא" נמדד לפי הערכת מצב האילן לטווח הארוך.

41. לדעת הרב זצ"ל כאן, מלאכה הנעשית שלא לתועלת האילן (עי' לעיל אות ג סעי' 3) אסורה בשביעית מדרבנן, וכשהוא ספק יש להקל (ולא מדין שאינו פס"ר). וכן בכרם ציון (פרק ד, גידולי ציון ס"ק ד). מדברים אלו של הרב משמע שמלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי — מותרת אם כוונתו לאוקמי. עי' לעיל ה"ה (אות כז סעי' 2) על כך כתב הרצי"ה קוק (ניצני ארץ ו עמ' 73): "דהוי לא רק אינו מתכוון, אלא "שאין זאת כוונת העבודה"... וכוונתה היא לא לאיסור של אברויי אלא הפכית, דהיינו להיתר של אוקמי, ולכן כוונה הפכית זו של היתר מוציאה מידי פעולת מה שאינו מתכוון של איסור אנ"פ שהוא פסיק רישא...".

2. דעת האוסרים

אבל יש אומרים שכל החילוק שבין לאוקמי אילנא ולאברויי אילנא, אינו כי אם במלאכות שהן דרבנן, שכשהיא לאוקמי אילנא הוי הפסד ולא גזרו רבנן[42]. ולפי זה, בזומר, שהוא מלאכה האסורה מן התורה, אין הפרש בין לאוקמי אילנא או לאברויי, ולעולם הוא אסור. וכל ההיתרים במזנב בגפנים וקוצץ קנים וכיוצא בזה, אינם נאמרים כי אם כשמתכוון לעצים[43]. אבל כל שמכוון לתועלת העבודה, אפילו אם העבודה הזאת תהיה לאוקמי אילנא, הוא גם כן אסור מהתורה.
ולפי זה יהיה הזימור שהוא כדי להאריך ימיו של הגפן גם כן אסור מהתורה.

הלכה כא

א. טעם היתר הקציצה
ב. קציצה שלא כדרכה
ג. הקוצץ אצל חברו

רמב"ם

אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת אילן[1], שבקציצה זו תגדל ותוסיף[2]. ואם צרך לעציה — קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה[3].

42. קי"ג רמב"ם (פ"א ה"י), סמ"ג (לאוין סי' רסו-רסז), פי' מסכת משקין לאחד מרבותינו הראשונים (מו"ק ב ע"ב ד"ה אפי'), בית הלוי (ח"ג סי' א אות ח), הרב זצ"ל (לעיל ה"ה אות יב, הט"ו אות ה, קונ"א סי' יא ד"ה ולפי, ועי' קונ"א סי' ב אות ב), חזו"א (סי' כא ס"ק יז ד"ה והריטב"א). ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות א).
43. כדלעיל (אות ג סעי' 2).

1. שביעית (פ"ד מ"ה). ועי' ריבמ"ץ (ד"ה הקוצץ, ר' יהודה) שפירש בדרך אחרת.
2. יש אומרים שבקציצה כדרכו יש משום זמירה של תורה (ראה ה"כ אות ג סעי' 2): רשב"ם (ב"ב פ ע"ב ד"ה הלכך), משנ"ר (פ"ד מ"ה ד"ה מפני). וכן משמע מהרמב"ם בפיה"מ (פ"ד מ"ה ד"ה ושקמה).
ולדעת החזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ויש) ותורת השביעית (עמ' קסא), האיסור לקצוץ כדרכו הוא אינו אלא מדרבנן, משום אברויי אילנא. וכן דעת הסוברים שזמירת שאר אילנות מדרבנן (ה"ב אות ג).
3. שביעית (פ"ד מ"ה), ופסק כר' יהודה. וכן דעת שאר הראשונים (ב"ב פ ע"ב).

א. טעם היתר הקציצה

"ואם צרך לעציה — קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה".

שבת הארץ

ואפילו לאותם הסוברים לעיל[4], שבכל מקום שהוא צריך לעצים מותר לעשות עבודה כזאת שהוא משביח בה את האילן בודאי, מכל מקום לא הותר שם כי אם משום שהרואה יוכל לתלות ביותר בעצים, משום שהוא משנה מדרך העבודה הרגילה. אבל כל זמן שהוא קוצץ כדרכו — אין היתר אפילו אם צריך לעצים, על כן הרי זה קוצץ שלא כדרך עבודתה[5].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שלא החמירו אלא בבתולת השקמה[6].

ב. קציצה שלא כדרכה

"...קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה".

ויש מי שאומר שאסור לקצוץ את בתולת השקמה גם שלא כדרכה[7].
ויש מי שפסק שבזה"ז ששביעית מדרבנן, כל שאינו יודע אם קציצתו משביחה או מקלקלת — מותר לקצוץ[8]. ויש מי שמשמע מדבריהם שהדבר אסור גם בזה"ז[9].

4. שיטת הרמב"ם וסיעתו, לעיל הי"ח (אות ג) וה"כ (אות ג סעי' 2). וכ"כ המאירי (סנהדרין כו ע"א ד"ה הזמירה) והמהרי"ט (ח"א סי' פג סד"ה ונראה לי).
5. תפא"י (פ"ד מ"ה אות כב).
ויש שכתבו שהוא משום מראית העין: מאירי (נדה ח ע"ב ד"ה בתולת), רדב"ז (פ"א הכ"א), מהרי"ט (ח"א סי' פג סד"ה ונראה לי), תורת השביעית (עמ' קסא), חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ומ"מ). ועי' מאירי (ב"ב פ ע"ב ד"ה כבר) שכתב שהאיסור הוא מעיקר הדין, וצ"ע. ועי' לעיל ה"כ (הע' 35).
לדעת הרב זצ"ל (קונ"א סי' ט), בבתולת השקמה חוששים למראית העין יותר מבשאר אילנות, מפני שעפ"י רוב נעשית פעולה זו להשבחתה. אבל במזנב לא חששו למראית העין, מפני שבדרך כלל כוונתו לעצים.
ועי' מקדש דוד (סי' נט ס"ק טו ד"ה אמרינן במו"ק) שכתב שכאן כשעושה בשינוי, לא חשיב מלאכה כלל. לדעה זו יתכן שמותר אף עושה באופן שהוא לטובת האילן. ועי' לעיל הי"ח (אות ב והע' 11).
6. חזו"א (סי' יט ס"ק טו ד"ה פ"ד), וכתב שמפני שדמיה יקרים אי אפשר שיקצוץ לעצים מבלי שיכוון גם לתועלת האילן. ועי' לעיל הי"ח (אות ה).
7. יד רמה (ב"ב פ ע"ב ד"ה ובתולת) עפ"י דעת רבנן דר' יהודה.
8. ספר השמיטה (עמ' יט הע' 8). וכתב שמה שאסרו בגמ' (ב"ב פ ע"ב) בספק אם מזיק — היינו בזמן ששביעית מדאורייתא. ועי' לעיל ה"כ (אות ג סעי' 2 והע' 29).
9. כרם ציון (פרק ד סעי' ט).

ג. הקוצץ אצל חברו

יש אומרים שהוא הדין בקוצץ אצל חברו, שמותר לו לקצוץ רק שלא כדרכו[10]. ויש מי שמסתפק האם אצל חברו מותר לו לקצוץ גם כדרכו[11].

הלכה כב

א. מקום הקציצה
ב. מכירת בתולת השקמה
ג. קשירת אילן שנפשח

רמב"ם

כיצד קוצצה, מעם הארץ[1] או למעלה מעשרה טפחים[2]. אילן שנפשח, קושרין אותו בשביעית, לא שיעלה אלא שלא יוסיף[3].

א. מקום הקציצה

"כיצד קוצצה, מעם הארץ או למעלה מעשרה טפחים".

תוספת שבת

ויש הסוברים שכל שמתחת לג' טפחים מותר לקצוץ[4]. ויש מי שסובר שגם בטפח

10. חזו"א (סי' יט ס"ק טו ד"ה והנה, ס"ק יד ד"ה ומ"מ), תורת השביעית (עמ' קסג).
11. דבר השמיטה (עמ' לז סד"ה ואיכא). ועי' לעיל הט"ז (הע' 6א).

1. וכ"כ ראשונים עפ"י הגמ' בב"ב (פ ע"ב), שמותר רק מעם הארץ: ר"י מיג"ש (ב"ב פ ע"ב ד"ה מעם), רשב"ם (ד"ה הלכך), רא"ם (בשטמ"ק שם ד"ה מעם), מאירי (ב"ב שם ד"ה כבר, נדה ח ע"ב ד"ה בתולת), רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה משלושה). וכן בפאה"ש (סי' כ, ביש"ר ס"ק נא).
2. שביעית (פ"ד מ"ה), וכר' יהודה.
3. שביעית (פ"ד מ"ו). ועי' שבת (פכ"ג מ"ה).
יש המפרשים את איסור מלאכת "מפסגין" (ה"ה אות יג), שהכונה שאסור לסמוך ענפים רעננים שלא יישברו, ולפרושם ישנה סתירה להלכה זו. את טעם ההבדל יש מסבירים שפיסוג נחשב יותר מלאכה שבגוף האילן: שו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סי' לה ד"ה ובשו"ת), "הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קלא). ויש אומרים שהפיסוג חמור יותר מפני שהוא מלאכה רגילה בכל שנה (ראה ה"י אות א): מקדש דוד (סי' נט ס"ק ו ד"ה הנה הרמב"ם), "הלכות שביעית" (שם). ובתורת השביעית (עמ' קסד) כתב שהחמירו בפיסוג מפני ששם לא ברי היזקא, (עי' ה"י אות ב סעי' 2). ועי' ה"ה (אות יז) שמותר לסמוך את האילן בקנים כשהדבר דרוש לאוקמי.
4. כך משמע בירושלמי (פ"ד ה"ד): להבנת מהר"א פולדא (פ"ד ה"ד ד"ה מג'), הגר"א (כת"י א ד"ה משלושה), תוס' הרי"ד (ד"ה משלושה, ובבית רידב"ז לא העיר מזה).

העשירי מותר לקצוץ[5].
בסדן השקמה מותר לקצוץ אף כדרכו[6].

ב. מכירת בתולת השקמה

שבת הארץ

הלוקח בתולת שקמה מחבירו בשביעית, הרי זה מגביה עשרה טפחים וקוצץ[7]. אף על גב שהקונה מחבירו בתולת שקמה בשאר שני שבוע הרי זה מגביה שלשה טפחים וקוצץ[8], היינו משום ששלשה טפחים ודאי מעלי לה, אם כן בשביעית אסור לעשות כן. ועל כן מוכרח הוא לבור אחד משני דרכים: או לגום מעל הארץ, או למעלה מעשרה טפחים. וראו חכמים, שבקציצה של גומם מעל הארץ, ההפסד אצל המוכר הוא יותר גדול ממה שיש לו הפסד אם יגביה עשרה טפחים ויקצוץ. על כן תקנו שיגביה עשרה טפחים וקוצץ, ולא יגמם מעל הארץ, שלא יפסיד את חבירו במדה יתירה[9].

ג. קשירת אילן שנפשח

"אילן שנפשח, קושרין אותו בשביעית, לא שיעלה אלא שלא יוסיף"[3].

תוספת שבת

יש מי שאומר שקשירה על הסדק היא לאברויי, ולא התירו לקשור אלא במקום אחר[10].

5. רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה משלושה), הגר"א (ד"ה משלושה).
6. שביעית (פ"ד מ"ה). ועי' רמב"ם לעיל הי"ט.
7. קיד) **תוספתא (פ"ג ה"ח) עפ"י הגר"א** (מובא בפאה"ש סי' כ, **ביש"ר ס"ק נא**). ועי' פאה"ש (סי' א סעי' כג) שכתב "מגביה ג"ט". ועי' גירסה אחרת במשנת יוסף (ח"ב עמ' לג אות ב).
8. שו"ע (חו"מ סי' רטז סעי' יד).
9. וכן ב"הלכות שביעית" (סי' א, כסא דוד ס"ק קל).
10. תורת השביעית (עמ' קסד). וכך משמע מהרש"ס (פ"ב ה"ב ד"ה עושה) בהסבר מלאכת "מאבקין" (ראה ה"ה אות ה). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 265) המסביר שהידוק הקשר או קשירת ענפים יחד כדי שיתקרבו החלקים שנפשחו — הוא שאסור.

פרק שני

הלכה א

א. פירוש מתוק
ב. טעם היתר עשיית אשפה
ג. איסור הוצאה לבית השלחין
ד. מראית עין לעוברים ושבים
ה. העמדה על פתח חצירו
ו. קנס בשנה השמינית למוציא זבליו באיסור
ז. על מי חל האיסור

רמב"ם

לא יוציא אדם זבלים מחצירו ויתן בתוך שדהו בשביעית, מפני שנראה כמזבל שדהו כדי שתהיה יפה לזריעה[1]. ואם הוציא והעמיד ממנו אשפה מותר. ולא יעשה אשפה בתוך שדהו עד שיעבור הזמן שמזבלין בו לעבודת הארץ, והוא משיקשור המתיק[2].

ולא יעשה אשפה פחותה ממאה וחמישים סאה של זבל[3], כדי שתהיה ניכרת שהיא אשפה, ואם ירצה להוסיף מוסיף. היה לו דבר מועט מוסיף עליו והולך[4]. ולא יעשה בכל בית סאה יתר משלש אשפתות[5].

א. פירוש מתוק

"... משיקשור המתיק".

1. ירושלמי שבת (פ"ז ה"א): "לכל דבר שהוא להניית קרקע חייב משום חורש ...המעדר המזבל המכבד ...". ובפה"מ (פ"ג מ"א) כתב הרמב"ם: "כבר ידעת שעבודת הארץ בשנה שביעית אסורה, וזבול השדות מכלל עבודת הארץ, ולפיכך אסור לו בשביעית להוציא זבל ולעשות ממנו אשפה חוץ לעיר עד זמן ידוע".
2. שביעית (פ"ג מ"א). הגדרת "מתיק", עי' פ"ז הי"ז (אות א).
3. שביעית (פ"ג מ"ב).
4. שביעית (פ"ג מ"ג).
5. שביעית (פ"ג מ"ב).

שבת הארץ

פירוש שיש עשב מר הנקרא פקועות שדה[6], ועל דרך סגי נהור קורין אותן מתוק. וכשהוא מתחיל להתיבש הוא נעשה קשרים קשרים, וכיון שנקשר בו קשר העליון מיד הוא מתיבש, והוא קרוב ליבשות שלו. ובזמן שהוא מגיע לידי מדה זו של היבשות, שהקשר העליון מתקשר בו, אז כבר עבר הזמן שנוהגין המזבלין לזבל לעבודת הארץ.

ויש אומרים שהוא הזמן שהזבל — שהוא נקרא מתוק מפני שממתיק את הפירות — מתחיל להתיבש[7], וכיון שנקשר בו קשר העליון[8] קרוב הוא להתיבש. ויש אומרים שהוא הזמן שדרכה של האדמה להיות מתבקעת על ידי שינוי האוירים ומתקשרת בבקעים, וכשעבר זמן זה כבר פסקו המזבלים לזבל לעבודת הארץ[9].

ב. טעם היתר עשיית אשפה

"ולא יעשה אשפה פחותה ממאה וחמישים סאה של זבל, כדי שתהיה ניכרת שהיא אשפה".

שכיון שהיא צבורה במדה גדולה במקום אחד אינו נראה כמזבל שדהו, שדרך המזבל לפזר את הזבל על פני השדה[10].

תוספת שבת

יש מי שאומר שאין להתחיל ערימה חדשה בתוך בית סאה עד שיגמור את הישנה[11].

ג. איסור הוצאה לבית השלחין

שבת הארץ

ויש אומרים שאם יש לו בית השלחין, שדרכו בכל השנים לזבל אותם גם

6. קיד"י ירושלמי (פ"ג ה"א), ערוך (ערך מתק), פאה"ש (סי' כא ביש"ר סק"ב בשם הגר"א), רמב"ם פה"מ (פ"ג מ"א), רש"ס (פ"ג מ"א). י. פליקס דוחה את פירוש הר"ח אלבק המזהה את ה"מתוק" כעשבים לחים, ואת הסבר א. הראובני המזהה "מתוק" כצמח החרחבינה. ומקבל את פירוש הערוך הנ"ל. רבנו נתן אב הישיבה סובר ש"מתוק" הוא לחלוחית דבש התמרים.
7. קיד"י **ריבמ"ץ, ר"ש (פ"ג מ"א)**, רבנו נתן אב הישיבה בשם י"א, וכתב ש"מתוק" הוא פקועות כלים שמעבירים בהם הזבל.
8. משפט זה לכאורה שייך לפירוש הראשון (הערה 6), ואכן בכתב היד של הרב זצ"ל הנוסח הוא: "וא"א שהוא הזמן שהזבל מתיבש בו ונעשה קשרים".
9. קיד"י **ערוך (ערך פקע), ר"ש (פ"ג מ"א ופ"ט מ"ו, על פי הירושלמי פ"ט ה"ו), ריבמ"ץ (פ"ט מ"ו)** וכתב ש"מתוק" הוא לחלוחית הארץ.
10. קיד"י **ר"ש, רע"ב (פ"ג מ"ב).**
11. חזו"א (סי' יח ס"ק ח ד"ה ר"מ).

לאחר שיפסקו עובדי עבודת הארץ מלזבל את שאר השדות — אסור לו להוציא זבלין לאשפתות גם לאחר שיעבור הזמן שמזבלין בו לעבודת הארץ[12].

תוספת שבת

ויש אומרים שמי שיש לו בית השלחין מותר לו להוציא הזבלים לבית הבעל, אך לבית השלחין אסור[13].

ד. מראית עין לעוברים ושבים

שבת הארץ

אבל אם אין לו בית השלחין אין חוששין משום מראית עין, שמא יאמרו הרואים שהוא מוציא את הזבלין, שזה יש לו בית השלחין, וכדי לזבלה הוא מוציא, משום שבני עירו יודעים שאין לו בית השלחין.

ולמראית עין של עוברין ושבין לא חשו בזה, שאין חוששין אלא למראית עין של בני אותה העיר, אם יש מקום לחשד שיאמרו בלבם אם היה זה שעושה באופן המותר היו יודעים מזה כיון שהם בני עירו. וכאן כיון שאם היה לו בית השלחין היו באמת יודעים, ומי שאין לו — יודעים הכל גם כן שאין לו, על כן אין חשש לחשד של בני העיר. ולעוברין ושבין אין חוששין, שהם צריכים לדון לכף זכות ולתלות בהיתר, שזה אין לו בית השלחין.

תוספת שבת

בהוצאת הזבל לשדהו בשביעית לא חששו חכמים למראית עין של עוברים ושבים, על אף שבאיסורים אחרים, כגון שבת ומועד חכמים החמירו אף במראית עין של עוברים ושבים[14]. טעם הדבר הוא:

יש אומרים ששביעית הותרה בכל מלאכה שאינה חקלאית[15]. ויש אומרים מפני ששביעית זהו זמן ארוך ועל כן לא גזרו[16]. ויש אומרים משום שבשביעית איסור זיבול הוא

12. [קטו] ר"ש, רא"ש (פ"ג מ"א), רש"ס, תוי"ט, הגר"א (פ"ג מ"א) עפ"י הירושלמי (שם ה"א), מלאכת שלמה, תפא"י בועז (אות א). ועי' פ"ג ה"ט (אות א).
13. דבר השמיטה (פ"ג מ"א ד"ה ולפ"ז).
14. המג"א (או"ח סי' רמד ס"ק ו) הקשה מדוע בשביעית לא חששו חכמים למראית עין, אולם באיסורים אחרים, כגון שבת ומועד כן החמירו חכמים. ובזה"ז עי' להלן (פ"ד הלכה ח) שכתב הרב זצ"ל שכאשר רוב שדות של נכרים אין מראית עין. וכן נפסק בכרם ציון (פ"ח סעי' ג): "וכתבו גדולי ירושלים דדברים שאסורים מטעם חשד יש להתיר בזה"ז, שהחשד רק יהיה שמתנהג עפ"י ההיתר של הרבנות."
15. משנת רבי נתן (פ"ג מ"א). ועי' פ"א הי"ח (אות ה והע' 21), ה"כ (אות ג והערה 34).
16. תו"ח (פ"ג מ"א), ישועות יעקב (הובא בחכמת שלמה לאו"ח סי' רמד). אמנם בחכמת שלמה דחה סברה זו משום שבנידון דידן בשבת יש יותר פסידא משביעית. התוי"ט (מו"ק פ"א מ"א) מביא סברא זו בשם הירושלמי, אך הנוב"י (מהדורה תנינא סי' קא) חולק וסובר שאין זו דעת הירושלמי. ועי' בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' קכג) שעולה ממנו שחוששים להפסד כספי שיגרם כתוצאה ממראית עין.

מדרבנן[17]. ויש אומרים שמכיון שעושה זאת בפרהסיא יודעים העוברים ושבים שלא מלאו ליבו לעבור על איסורי דרבנן[18]. ויש אומרים שלא חששו חכמים למראית עין אם ניתן לברר את הדבר אצל בני עירו[19].

ויש שמחמירים, ומתירים רק כאשר ישנם שני תנאים: איסור דרבנן וחוסר חשד של העוברים ושבים[20].

ה. העמדה על פתח חצירו

יש מי שאומר שלפני שפסקו עוברי עבירה אסור להעמיד תבנו וקשו על פתח חצרו ברה"ר[21].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שלאחר שפסקו עוברי עבירה, דהיינו לאחר שעבר זמן שדרך המזבלין לזבל, מותר להוציא לאשפתות אפילו מי שיש לו בית השלחין[22]. ואין חומר במי שיש לו בית השלחין אלא בזה, שמי שאין לו בית השלחין מותר להוציא את תבנו וקשו לזבלים על פתח חצירו, כדי שיהיה נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה, גם קודם שעבר הזמן שפסקו המזבלין לזבל. ומי שיש לו בית השלחין אסור להוציא על פתח חצירו קודם הזמן שפסקו המזבלין. ויש מי

17. מג"א (או"ח סי' רמד ס"ק ו), משנ"ר, רש"ש, תואנ"ש (פ"ג מ"א). ועי' בערוה"ש שכתב שאף באיסור דאורייתא לא חששו, אולם בשבת מכיון שיש איסור סקילה במלאכות דאורייתא, גם במלאכות דרבנן החמירו. והנוב"י (מהד"ת או"ח סי' קא) כתב: "אלא ודאי דבאיסור קל לא חשו לעוברין ושבין מפני מראית עין". דין שביעית בזה"ז, עי' פ"ד הכ"ה (אות ב סעי' 2).
18. חת"ס (הגהות לשו"ע, ובשו"ת או"ח סי' ס). והתשב"ץ (ח"ב סי' קסז) התיר לישראל להחזיק תבואת ערבים בביתם, אף שהערבים מוציאים אותה בשבת, כיון ש:"כל העם יודעים שלא עשה בו הישראל איסור בשבת".
19. רץ למשנה (פ"ג מ"א).
20. נוב"י (מהדורה קמא או"ח סי' יב), וכ"כ המהרש"ם (או"ח סי' רמד) בשיטת הנוב"י.
21. ריבמ"ץ (פ"ג ה"א), מובא לקמן ה"ב (אות ב). אולם הרמב"ם בפיה"מ (פ"ג מ"ג), וכן הר"ש ורע"ב (שם) סוברים שהאיסור הוא שלא יראה מוציא הזבל כעובד אדמה, וע"כ מסתבר שאסור להוציא לשדה, אולם לרה"ר מותר. וכן הבינו פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק א), ודבר השמיטה (פ"ג מ"א ד"ה כתב הר"ש, בספר פאה"ש) את שיטת הר"ש. (וכן הבין הרב קלמן כהנא, במהדורת חקר ועיון את שיטת הריבמ"ץ).
22. [קטז] **פאה"ש (סי' כא ביש"ר סק"א).** תורת השביעית (עמ' קעב), חזון נחום (פ"ג מ"א מובא בכרם ציון אוצר השביעית). הרב זצ"ל בשבת הארץ (כאן אות ה), מבין את שיטת פאת השלחן שמי שיש לו בית השלחין אסור לו להוציא את זבליו לפתח חצירו קודם שפסקו עובדי עבודה. הבנה זו היא שיטת פאה"ש בירושלמי, אולם הסברת פאה"ש ברמב"ם שונה. לדעתו שיטת הרמב"ם באופן כללי היא שיש לחשוש למראית עין של עוברים ושבים, וע"כ אף למי שאין לו בית השלחין אסור להוציא זבליו קודם שפסקו עובדי עבודה. אולם להעמיד על פתח חצרו מותר, כי האיסור הוא להעמיד אשפה בשדה חוץ לעיר, ועל פתח חצרו אין איסור אף קודם שפסקו עובדי עבודה. אמנם הרב זצ"ל בקונטרס אחרון (סי' טז), דוחה את דיוקו של פאה"ש ואומר שאי אפשר לפרש את דברי הרמב"ם: "ואם הוציא להעמיד ממנו אשפה מותר", שכונתו על פתח חצרו, כי למה לו לרמב"ם להשמיע היתר, ועדין לא אמר איסור כי אם על שדהו.

שסובר שספק הוא אם מותר להוציא על פתח חצירו קודם הזמן שפסקו המזבלין בכל אדם, בין שיש לו בית השלחין בין שאין לו[23].

תוספת שבת

ויש אומרים שאין בדבר ספק, ועל פתח חצירו מותר גם קודם הזמן שפסקו המזבלין[24]. ויש אומרים שמותר להוציא מהאשפה שהעמיד על פתח חצרו וליתנה בתוך שדהו מכיון שהאשפה על פתח חצרו מוכיחה עליו, ואף לפני שפסקו עובדי עבודה מותר לכתחילה. אולם להניח על פתח חצרו לפני שפסקו עובדי עבודה מותר רק בדיעבד[25]. ויש שהחמירו ואסרו בכלל להוציא על פתח חצרו על מנת שיהיה נישוף ברגלי אדם ובהמה[26].

ו. קנס בשנה השמינית למוציא זבליו באיסור.

"לא יוציא... ואם הוציא והעמיד ממנו אשפה מותר"[27].

לדעה זו יש מי שאומר שאף שהוציא זבליו לפני שפסקו עובדי עבודה, בדיעבד לא קנסוהו ולא אסרו את השדה בזריעה[28]. ויש מי שאומר שאמנם אסור להעמיד זבל בשדהו, אך אם העמיד אינו מחוייב אפי' להזיז את הזבל ממקומו[29].

ז. על מי חל האיסור

יש אומרים שלישראל מותר להוציא לאשפתות על ידי נכרי, ולא חשו בשביעית למראית עין כזו[30]. ולשדה של חבירו אסור להוציא אף לכל אדם[31].

23. קיז) ר"ש (פ"ג מ"א).
24. פאה"ש (סי' כא ס"ק א), מראה"פ (פ"ג מ"א), חזו"א (סי' יח ס"ק ז ד"ה ירו' מעתה). והטעם כיון שכל האיסור הוא רק ההוצאה לשדה, ועל פתח חצרו לא נאסר ואין בכך מראית עין.
25. בית רידב"ז (סי' ב סעי' א).
26. "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק ב בה"ל ד"ה לא יוציא). שיטה זו היא עפ"י הריבמ"ץ, ומתבססת על כך שההנחה על פתח חצרו חמורה יותר מהנחה בשדהו אחר הזמן שמזבלין, כיון שההנחה על פתח חצרו היא חלק מהכנת הזבל ומעידה על כונתו לזבל שדהו.
27. רבנו נתן אב הישיבה (פ"ג מ"א) סובר שזמן איסור הזיבול ממשיך אף בשנה השמינית, לפי שפירות האילן עדיין הפקר כדין שביעית, וע"כ כל פעולת זיבול שהיא לטובת פירות שקדושים בקדושת שביעית — אסורה. כמקור לדבריו עי' בפ"ב מ"ה, והר"ש שם (ד"ה ר' שמעון מתיר). לשיטת ר"נ אב הישיבה האיסור של הוצאת הזבלים מתחיל בעצרת של השישית, וסותר לירושלמי כאן האוסר לזבל את שדהו בתוספת שביעית, אך מתיר להוציא את הזבלים. ועי' לקמן פ"ג ה"י (אות ב).
28. משמרת להבית (סי' ב סעי' א), ובניגוד למזבל שדהו בשביעית שקונסים אותו, ואסור לו לזרוע במוצאי שביעית (רמב"ם פ"א הי"ג).
29. דבר השמיטה (פ"ג מ"א ד"ה ויראה).
30. משנה ראשונה (פ"ג מ"א), וכן כתב ב"הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק ה), אולם עי"ש שחלק על המשנ"ר שמתיר אף בשלוחו ושכירו. וכן כתב שם שאם המנהג לשכור פועלים נכרים, אסור אף ע"י נכרי.
31. דבר השמיטה (פ"ג מ"א ד"ה ואשכחן).

הלכה ב

א. העושה זבלו אוצר
ב. איסור הוצאת הזבל לרשות הרבים
ג. הוספת משפלות לאשפה
ד. הוצאת אשפתות לאוצר
ה. הוצאת דבר מועט לאשפה

רמב"ם

והרוצה לעשות כל שדהו שלש שלש אשפתות לתוך בית סאה עושה[1]. והרוצה לעשות זבלו אוצר עושה.

א. העושה זבלו אוצר

"והרוצה לעשות זבלו אוצר עושה".

שבת הארץ

פירוש: אם רוצה להניח את כל הזבל במקום אחד[2], ואינו רוצה לחלקו לאשפתות[3], כי לא אמרו חכמים לחלקו לשלוש אשפתות, אלא שלא יוסיף עליהן. אבל כל מה שניכר שהזבל כולו הוא צבור יותר במקום אחד, הוא רחוק יותר מדרך הזיבול, שהוא בא בפיזור של הזבל על פני כל השדה[4].

תוספת שבת

ויש מתירים לא רק לאסוף הזבל במקום אחד, אלא אף לסחור[5] בזבל[6].

ב. איסור הוצאת הזבל לרשות הרבים

שבת הארץ

ויש שנראה מדבריו שאסור כלל להוציא תבנו וקשו בשביעית לרשות הרבים כדי שיהיה נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה. ולא עוד אלא שזמן היתר הוצאת

1. שביעית (פ"ג מ"ג).
2. קיז) ר"ש, רע"ב (פ"ג מ"ג), כדלעיל פ"ב הלכה א (הערה 10).
3. הר"י מפריז למו"ק (ד ע"ב) מפרש עושה זבלו אוצר כך: "שקובע מקום בסוף שדהו ואוסף ומכנס שם זבלו של כל השנה, והרואה שמוליך זבלו בעגלות ובמשואות יודע דלאו לזבל קרקעותיו הוא מתכוין".
4. כן כתב משנ"ר (פ"ג מ"ב). ועיין לקמן (אות ד).
5. הרש"ס (פ"ג מ"ג) מסביר "אוצר": אוסף זבלו למקום אחד לעשות סחורה בו, ומביא שכן משמע בריבמ"ץ. וכ"כ המאירי למו"ק (ד ע"ב), והוסיף שם תנאי שצריך להעמיק או להגביה, וע"י כך מוכח שכנוס זה הוא לאשפה ולא לזיבול.
6. דבר השמיטה (פ"ג מ"ג ד"ה והר"ש סיריליאו) מרחיב עפ"י יסוד זה, וסובר שלא נאסר על סוחרים לסחור בזבל אף קודם שפסקו עובדי עבודה.

הזבלים בשביעית, על הדרך שבארנו, מתחיל לדעתו משפסקו עוברי עבירה אלו, שמוציאין זבלם באיסור למקום שיהא נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה, וכשרואין אותם שהם מוליכים את זבלם ומפנים אותו מחצרותיהם הם אומרים שהם מוליכים אותו לאשפה בדרך של היתר[7]. על כן כל זמן שאלו העבריינים עסוקין בהוצאת זבלם למקום האסור, דהיינו למקום שיהיה נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה, אסור לכל אדם להוציא זבל מחצירו אפילו לאשפה לצוברו במקום אחד, ורק אחר שפסקו אלה מותר להוציא זבלים לאשפתות[8].

תוספת שבת

ויש חולקים ומתירים להוציא לרה"ר, וסוברים שכל האיסור הוא רק ההוצאה לשדה[9].

ג. הוספת משפלות לאשפה

שבת הארץ

ויש מי שאומר שבמה דברים אמורים שמותר להוסיף על האשפה[10], לעשות אותה יותר משיעור זה של מאה וחמישים סאה — שאין קפידא כי אם שלא יפחות מזה השיעור, כדי שלא יהיה נראה כמפזר את הזבל על פני השדה לזבל — זהו רק אם על כל משפלה של זבל שהוא מוציא, שכל אחת שיעורה חמש עשרה סאין, שהוא שיעור משא של חמור אחד[11], ושיעור האשפה שהוא עשר משפלות כאלה שהוא משא של עשרה חמורים — הוא מוסיף שיעור הוספה של שלשה קבין[12], שהם חצי סאה, לכל משפלה. ונמצא שהוא מוסיף חמש סאין על השיעור של מאה וחמישים סאין, אבל יותר מזה אסור להוסיף.

ד. הוצאת אשפתות לאוצר

ויש מי שנראה מדבריהם, שאלה השיעורים של הוצאת הזבלים לאשפתות נאמרו אפילו כשאינו מוליך את הזבל לתוך שדהו, כי אם בכל מקום שהוא מוליך אותם לצוברם באשפה, צריך לצוברם על הדרך שאמרנו. אלא כשם שמותר לו להוליך אותו לאצור את זבלו לאשפה במקום אחר, על הסדר

7. [קיח] ריבמ"ץ (פ"ג מ"א).
8. "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק ב, בה"ל שם ד"ה לא יוציא).
9. ועיין לעיל ה"א (אות ה הערה 21) בשיטותיהם.
10. המקור ברמב"ם להוספת משפלות, נמצא בהלכה א: "ואם ירצה להוסיף מוסיף".
11. [קיט] ריבמ"ץ (פ"ג מ"ב), וזו היא דעת יחיד בפוסקים המובאת כדעה נוספת בריבמ"ץ לפרש הוספה על המשפלות, דהיינו לא במספרן אלא בגודלן. שאר הראשונים לעומת זאת חולקים ומסבירים כפשטות המשנה שהוספת המשפלות היא במספר המשפלות ולא בגודלם.
12. עפ"י הריבמ"ץ תלוי הדבר במה הוא מוציא את הזבל, אם מוציא בגמל — יכול להוסיף עד סאה, ואם בחמור — יכול עד שלושה לוגין שהם חצי סאה. ומקור דבריו בב"מ (פ ע"א).

האמור, כן מותר לו להוליך אותו לאוצר בתוך שדהו, לצברו שם בציבורים הגדולים של השיעור האמור. שכיון שהוא עושה אותו חמרים חמרים גדולים במקומות המיוחדים ואינו מפזרו, איננו נראה כמזבל את שדהו בשביעית[13].

ה. הוצאת דבר מועט לאשפה

והא שאם היה לו דבר מועט מוסיף עליו והולך, יש בזה שתי דעות: יש אומר[14] שדוקא אם היה לו דבר מועט בתוך שדהו מערב שביעית, מותר לו להוסיף עליו מחצירו ולהוליך לתוך שדהו, אף על פי שאינו מוליך כשיעור אשפה שלמה בבת אחת, שהוא שיעור מאה וחמישים סאה. ואין חוששים שמא הרואה אותו שהוא מוליך אשפה פחות מכשיעור שהתירו חכמים להוליך, יאמר עליו שהוא עוסק בזיבול שדהו ולא בעשיית אוצר, שכיון שבאמת כבר יש לו בתוך השדה אשפה שיש בה זבל כ"כ, אף על פי שלעצמו הוא דבר מועט, אבל כשיצרף אותו המועט עם מה שמוליך עכשיו מחצירו יהיו ביחד כדי שיעור האשפה המותרת. וסלו ומגריפו מוכיחין עליו שהוא עוסק בצבירת אשפה ולא בזיבול השדה, כיון שהוא מוליך עמו כלים כאלה הראויים לעשות ציבור של אשפה, ואינם נצרכים למעשה הזיבול, על כן אין בו שום מראית העין.

ומזה למדנו שגם כשהוא מוליך את הזבל צריך להוליך כדי שיעור המותר בבת אחת, אם אין לו בתוך שדהו במה לצרף. אלא שאם יש לו במה לצרף בתוך שדהו מוליך כשיעור הנדרש לו להוסיף על השיעור, מפני שסלו ומגרפו המוכיחין עליו, ובצירוף הזבל שיש לו בשדהו באמת — מוציאין אותו מידי חשד[15].

ויש אומרים שאין צריך כלל שיהיה לו זבל בתוך שדהו, אלא שאם אין לו זבל מרובה בחצירו, כדי שיעור אשפה המותרת, מותר לו להוליך מעט מעט כל זמן שימצא לו זבל, עד שיתקבץ לו השיעור של אשפה המותרת. ואין חוששין שיראה כמזבל אותו המקום שהוא מעמיד עליו אשפה בשיעור של צבור קטן

13. [קכ] ריבמ"ץ (פ"ג מ"ג). שיטה זו לא נמצאת בריבמ"ץ במשנה ג, אלא בפרושו למשנה א. ועיין חידושי ר"א מגריידיץ למשנה ב.
14. [קכא] עפ"י ירושלמי (פ"ג ה"ב), פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק ג).
15. סוגיה זו מובאת כאן ובירושלמי מו"ק (פ"א ה"ב), ונחלקו המפרשים בגירסתה. במשנת יוסף (פ"ג מ"ג אות ח) מובאות הדעות השונות. את גירסת הגר"א באר הרב קלמן כהנא (חקר ועיון ח"א עמ' עז־עט). הרמב"ם מפרש בפיה"מ (פ"ג מ"ג) ש"היה לו דבר מועט", פירושו — בתוך שדהו, וכ"כ בריבמ"ץ (פ"ג מ"ג). וכך הבינו את שיטת הרמב"ם: מהר"י קורקוס (פ"ב ה"א ד"ה היה לו), קול הרמ"ז, שושנים לדוד (פ"ג מ"ג), פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק ג), תורת השביעית (עמ' קעה).

מכשיעור, כיון שעתיד הוא להוסיף עליו ולילך כל זמן שיזדמן לו זבל להוציא לאשפה[16].

ויש מי שאומר שלעולם אין איסור להוליך מעט מעט, ואין צריך כלל להוליך את כל השיעור בבת אחת. ששיעור האשפה הוא משא עשרה חמורים כמו שביארנו, ולא חייבו חכמים שיוליך הכל בבת אחת, אלא כל שיש לו זבל כדי שיעור האשפה המותרת, לעולם מותר הוא להוליך מעט מעט[17]. אלא שאם אין לו כי אם דבר מועט, ואין לו במה להשלים את השיעור , בזה נחלקו[18]: יש אומרים שאסור לו להוליך עד שיזדמן לו שיהיה לו זבל כדי שיעור האשפה המותרת, אלא אם כן יש לו בשדהו כדי שיעור צירוף, באופן שביחד יהיה כדי שיעור אשפה המותרת. ויש אומרים שמותר להוציא כמה שיש לו על סמך שיזדמן לו אחר כך זבל במה להשלים. ואינו אסור אלא אם כן אין דעתו להשלים כלל, ואינו רוצה להוליך כי אם זה הדבר המועט ותו לא, שזה עובר הוא על דברי חכמים שתקנו שלא תעשה אשפה בשביעית פחותה משיעור שנתנו לה[19].

16. לשיטה זו דבר מועט היינו בביתו, וכן הבין החזו"א (סי' יח ס"ק ח) ברמב"ם. אמנם ב"הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק ט) חלק על החזו"א בפירוש דברי הרמב"ם, אך לדינא כתב שיש לפסוק כמקילים. וכך גם פירש התוי"ט את שיטת הרע"ב (פ"ג מ"ג), וכן הביא ערוך השולחן (סי' כ סעי' ז) את הרע"ב, וציין שפסק לקולא.
17. [קכב] עפ"י תוי"ט (פ"ג מ"ג). וכ"כ בתורת השביעית (עמ' קעו) בדעת הרמב"ם.
18. נחלקו בדבר שתי הדעות בירושלמי (שם).
19. ועי' ב"הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק ח) שהסביר שכל המוציא פחות משיעור שקבעו חכמים יש בכך משום מראית עין.

הלכה ג

א. הטיפול בערימת הזבל
ב. מקומות שאין נראה כמזבל
ג. שיעור הסלע
ד. העמקה בשביעית

רמב"ם

היה מעמיד הזבל על הסלע[1] או שהעמיק בארץ שלשה טפחים והערים הזבל, או שבנה על הארץ גובה שלשה והעמיד עליו הזבל[2] אינו צריך שיעור[3]. אפילו עשה כן כמה אשפתות לתוך בית סאה בין גדולות בין קטנות מותר, שהרי הדבר ניכר שאינן לעבודת הארץ אלא לכניסת הזבל.

א. הטיפול בערימת הזבל

שבת הארץ

אין מלקטים עשבים מגבי הזבל, אבל מלקטים הימנו קישושות[4]. וכן נותנים עליו קש או תבן כדי שירבה, ונותנין עליו מים כדי שיסרח, ועודרין אותו כדי שיתפח.

ב. מקומות שאין נראה בהם כמזבל

וכשם שמותר ליתן על הסלע, או על ידי העמקה או גובה של שלשה טפחים[5], כך מותר לתן אשפות קטנות על מקום שיש בו שם סיד או צרורות או אבנים או גיפסיס, שכיון שאין המקום ראוי לזריעה, אינו נראה כמזבל לעבודת הארץ[6].

1. הכסף משנה (פ"ב ה"ג), כתב שמקורו של הרמב"ם הוא מהמש' בשביעית (פ"ג מ"ג) וכן דעת התוי"ט (פ"ג מ"ג ד"ה או עד שיתן), דבר השמיטה (פ"ג מ"ג ד"ה ובספר). אולם פאה"ש (סי' כא ס"ק ה) והבנ"י משה שעל הגהות הגר"א לירושלמי כתבו שהמקור מהירושלמי (פ"ג ה"ג).
2. שביעית (פ"ג מ"ג).
3. מאירי (מו"ק ד ע"ב ד"ה כבר ביארנו), משנה ראשונה (פ"ג מ"ג ד"ה עד שיעמיק).
4. [קכג] **תוספתא (פ"ב הי"א).** "קישושות" הם: קשים קטנים המפוזרים על ערימת הזבל. ואין מלקטים עשבים — מפני שנראה כמתקן שדהו, (חסדי דוד תוספתא פ"ב הי"א).
5. [קכד] עפ"י הירושלמי (פ"ג ה"ג).
6. [קכה] ירושלמי (פ"ג ה"ג), וכן פירשו הרש"ס ומהר"א פולדא, וכן משמע מפירוש הריבמ"ץ והר"ש שהביאו

ג. שיעור הסלע

"היה מעמיד הזבל על הסלע...".

תוספת שבת

יש מי שכתב שגם הסלע צריך להיות גבוה ג' טפחים[7]. ויש אומרים[8] שאין הסלע צריך להיות גבוה ג' טפחים, ומסתבר שצריך להיות סלע גדול ולא אבן קטנה[9].

ד. העמקה בשביעית

"או שהעמיק בארץ שלושה טפחים..."[10].

יש מי שאומר שצריך להעמיק תחת כל הערימות בשדה[11]. ויש אומרים שצריך להעמיק רק תחת האשפות הנוספות על השלוש המותרות[12].

יש מי שמתיר במעמיק או מגביה רק כאשר צבר את הזבל כדרך אשפה ולא כדרך המזבלין, וכשמעמיק ימלא את כל החריץ[13].

ויש אומרים שאם אינו משליך את העפר לחוץ, אלא מתקן את אגפי החפירה, אסור הדבר אעפ"י שאינו מתכוון לכך[14].

ירושלמי זה על דברי ראב"ע במשנה. וראה עוד בהערות המהדיר על פירוש הריבמ"ץ (הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם הערה ב עמ' תכג). אמנם הפנ"מ ודבר השמיטה (פ"ג מ"ג ד"ה ובספר) חלקו על פירוש זה בירושלמי.

7. חזון נחום (כרם ציון השלם דף ה ע"ב), דבר השמיטה (פ"ג מ"ג ד"ה ובספר).
התוי"ט (פ"ג מ"ג ד"ה או עד שיתן), וכן החזו"א (סי' יח ס"ק ח) תמהו על הכס"מ: מדוע גם בסלע צריך להגביה ג"ט. ופאה"ש (סי' כא ס"ק ה) הבין שהכס"מ ציין מקור לרמב"ם, ולא סבר שעל סלע צריך להגביה שלושה טפחים.
8. ערוך השולחן (סי' כ סעי' ח), "הלכות שביעית" (סי' ב סעי' ג כסא דוד ס"ק יג).
9. בתורת השביעית (עמ' קפא ד"ה על הסלע) הביא בשם הרי"ל דיסקין שאין צריך הסלע להיות בגובה ג"ט, אך צריך שיעור ארבע אמות אורך ורוחב.
10. במעמיק אין חשש של נראה כעודר וחופר בשביעית. רמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"ג מ"ג), ר"ן (מו"ק ד ע"ב ד"ה דקא שקיל). תו"ח (פ"ג מ"ג ד"ה עד שיעמיק), תורת השביעית (עמ' קפ ד"ה היה מעמיק), קול הרמ"ז (פ"ג מ"ג ד"ה עד שיעמיק), שושנים לדוד (פ"ג מ"ג ד"ה תוי"ט).
אם חפר את כל בית הסאה, אין לו דין מקום עמוק ג' אלא דין שדה — חזו"א (סי' יח ס"ק ח ד"ה ומש"כ).
11. משנה ראשונה (פ"ג מ"ג ד"ה עד שיעמיק).
12. גפי אש (פ"ג מ"ג), תורת השביעית (עמ' קפא).
13. חזו"א (סי' יח ס"ק ח ד"ה ומש"כ רבנו).
14. מאירי (מו"ק ב ע"א ד"ה ראב"ע אומר) אף אליבא דחכמים דראב"ע, ומשום מראית עין. שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' א ס"ק ד) בשיטת הנימוקי יוסף. ועי' פ"א ה"ט (אות ב) שם דחה הרב זצ"ל סברה זו. לדין אינו מתכוון ומראית עין במלאכות דרבנן בשביעית, עי' פ"א הי"ח (אות ה).

הלכה ד

א. זמן הוצאת הזבל מהסהר
ב. המדייר שדהו בכוונת זיבול
ג. הוצאת הזבל מהסהר
ד. דיור ביותר מהשיעור
ה. עבודה ע"י בעלי חיים

רמב"ם

מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו, כדרך כל מכניסי זבל. והעושה דיר בתוך שדהו בשביעית, לא יעשהו יתר על בית סאתים ויכנים הצאן לתוכו. וכשיזבלו את כל הדיר מניח דופן אחד מדפני הדיר ועושה דיר אחר בצדו, נמצא מזבל תוך שדהו בית ארבעת סאין[1].

א. זמן הוצאת הזבל מהסהר

"מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו, כדרך כל מכניסי זבל".

שבת הארץ

ויש ספק בדבר אם מתוך סהר של צאן אינו מותר להוציא גם כן רק לאחר הזמן שפסקו עוברי עבירה, כשם שהוא מותר אז להוציא מחצירו. או שמא קל הוא סהר של צאן מן החצר, שמותר להוציא ממנו גם לפני הזמן שפסקו עוברי עבירה[2].

ומסתבר שספק זה הוא בסהר של צאן שעושה בתוך שדהו עצמה, שמותר לעקור את הזבל מתוך הסהר, ומוציא לתוך שדהו על פי דרך המזבלים וכשיעורם — על זה מסופק הדבר אולי הוא מותר להוציא גם קודם שיפסקו עוברי עבירה, מאחר שאינו צריך להוליכו ממקום אחר, כיון שהסהר הוא בשדהו עצמה. אבל בסהר של צאן הרחוק מן השדה דינו כחצר. שאין ספק בזה, שאין היתר להוציא את הזבל כי אם אחר שפסקו עוברי עבירה ועל פי האופנים האמורים.

1. שביעית (פ"ג מ"ד)
2. קכה) ירושלמי (פ"ג ה"ג), ועי"ש שהסתפקו בדבר.

תוספת שבת

ויש נוקטים לחומרא ואסור להוציא מהסהר לפני שפסקו עוברי עבירה[3]. ויש מי שמשמע מדבריו שנוקטים לקולא[4].

ב. המדייר שדהו בכוונת זיבול

"והעושה דיר בתוך שדהו בשביעית...".

לדעה זו מותר לדייר שדהו אף אם כוונתו לזבל שדהו[5].

שבת הארץ

ויש אומרים שאין מותר להעמיד דיר של צאן בתוך שדהו בשביעית, כי אם כשאין כוונתו לזבל את השדה על ידי זה[6], אלא כשאין לו מקום להעמיד צאן, שצריך לחלוב ולגזוז אותם במקום מיוחד — מותר לו להעמיד אותם גם בתוך שדהו על פי הסדר האמור[7].

ג. הוצאת הזבל מהסהר

ויש מי שנראה מדבריו, שגם אם עשה את הדיר לצורך העמדת הצאן, לא לכוונת זיבול שדהו, מכל מקום אסור להשאיר את הזבל שם במקום הדיר, באופן שעל ידי זה תזדבל השדה במקום ההוא, שנמצא זה מזבל את שדהו

3. רש"ס (פ"ג מ"ג ד"ה עד שלא), ניר (פ"ג מ"ג ד"ה עד שלא), פנ"מ (פ"ג מ"ג ד"ה ומוציא), ועי"ש שהסביר שכך פסק הרמב"ם, ערוך השולחן (סי' כ סעי' יא).
4. מהר"א פולדא (פ"ג ה"ג ד"ה עד שלא).
5. הרמב"ם בפה"מ (פ"ג מ"ד) סובר שמותר לזבל שדהו בכונה מכיון שמזבל ע"י בע"ח, ועפ"י השיעורים הנקוטים במשנה, ואילו לזבל בדרך הרגילה אסור. וכן מבארים את שיטת הרמב"ם: מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ד ד"ה מותר לאדם), תוי"ט (פ"ג מ"ד ד"ה נמצא), מראה"פ (פ"ג מ"ג), פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק ז), משמרת להבית (סי' ב ס"ק ד), תוספתא כפשוטה (שביעית פ"ב עמ' 173). ועי' הערה 11, ועיין תחומין ז מאמרו של הרב ז. ויטמן (עמ' 60 הערה 13).
ויש אומרים שסיבת ההיתר, אף אם כונתו לזבל שדהו, היא כיון שעושה סהר כשיעור של חכמים. ריבמ"ץ (פ"ג מ"ד) מסביר שע"י כך שלא כל השטח מדויר (סאתיים מתוך ד' סאים), יש היכר ולכן מותר. (הערה ג בסוף הריבמ"ץ לסדר זרעים, בהוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם).
לענין מי שדייר שלא עפ"י התנאים הנ"ל, עי' פ"א הי"ג (אות ב).
6. [קכו] **ראב"ד (השגה פ"ב ה"ד)**, רא"ש (פ"ד מ"ב בפרוש הב'), **הגר"א (שנות אליהו פ"ג מ"ד על פי הירושלמי שם)**. פנ"מ (פ"ג מ"ג ד"ה ומוציא מן הסהר), ניר (פ"ג מ"ג ד"ה ואני חושב). ולשיטתם שיעור בית סאתיים מעיד שאין כונתו לזבל שדהו.
7. פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק ז) מסביר ששיטת הגר"א היא כשיטת רש"י ותוספות (גיטין מד ע"ב ד"ה נדיירה) שהתנאי לדייר שדהו הוא חוסר כוונת זיבול. וכן היא שיטת מהר"א פולדא (פ"ג מ"ד ד"ה כיני מתני') שרק כשאינו מתכוון מותר. בבית רידב"ז (סי' ב סעי' ד) חולק ומסביר שיסוד מחלוקת הרמב"ם והראב"ד תלוי בדין של אינו מתכוון בפסיק רישא במלאכה דרבנן, שהרמב"ם סובר שמותר ואילו הראב"ד סובר שאסור. ועיין קונ"א (סי' ט) בענין שיטת הרמב"ם בפסיק רישא בשביעית, ועי' פ"א הי"ח (הערות 21, 23).

בשביעית. אלא שצריך להוציא אחר כך את הזבל מן הדיר ולהעמידו בתוך שדהו בסדר של אשפתות גדולות, על פי השיעורים המותרים לכל מוציאי זבלים[8].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שמוציא את הזבל מהסהר על מנת להקל על הצאן, ולכן אין צריך להעמיד אשפה[9]. ולשיטתו נראה שמותר להוציא את הזבלים אף לפני שפסקו עוברי עבירה.

ויש אומרים בשיטה זו שרק בשדה של ד' סאין צריך להוציא הזבל מהסהר[10].

ד. דיור ביותר מהשיעור

שבת הארץ

ולהדעה האומרת[11] שההיתר הוא באופן השיעור האמור לעשות סהר כבית סאתים — אפילו אם הוא מתכוין לזבל את שדהו על ידי זה, כל זמן שאינו עושה מעשה אחר, כי אם מה שממילא מתפזר הזבל בשדה על ידי הצאן — יש לומר שאם באמת אין כונתו לזבל כלל כי אם להעמיד צאן, כשצריך לזה המקום של השדה, מותר אפילו בשיעור יותר גדול בלא הגבלתם של התנאים האמורים[12].

תוספת שבת

ויש אומרים בדעת הרמב"ם שאעפ"י שאין כונתו לזבל שדהו — אינו רשאי לדייר צאנו ביותר מבית סאתים[13].

ה. עבודה ע"י בעלי חיים

משיטה זו שהתירו לזבל שדהו ע"י העמדת הצאן בשדה[14], יש שלמדו מכך שהעבודות

8. [קכז] **ראב"ד (שם)**, וחולק על הרמב"ם שאינו מחייב להוציא את הזבל מהסהר. וכ"כ רע"ב, וכ"כ במלאכת שלמה בשם ר' יהוסף (פ"ג מ"ד). דין מלאכה דרבנן הנעשית למטרה שאיננה חקלאית, עי' פ"א הי"ח (אות ה).
9. תורת זרעים (פ"ג מ"ד ד"ה הנה). ובמשנת יוסף (ח"א עמ' קפג ד"ה ואיני יודע) הקשה דאף אם נאמר שבהוצאה יש סברא להקל, הרי כשהזבל מונח בשדה בלי אשפתות מחזי כמזבל. וכן בדבר השמיטה (פ"ג מ"ד ד"ה וסיפא) כתב: שמחצרו יש סברא להקל שהרואה אומר משום ריחא הוא דמפיק ליה, ואילו זבל שבתוך שדהו הרואה אומר לזבל שדהו מוציאו, דאל"כ למה מוציאו, ובמשנה ראשונה (פ"ג מ"ד ד"ה ומוציא מן הסהר), ובפנ"מ (פ"ג מ"ג ד"ה ומוציא מן הסהר) כתבו שדין סהר שווה לדין חצר.
10. פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק ז) בשיטת הגר"א.
11. רמב"ם (כאן).
12. עיין בדבר השמיטה (פ"ג מ"ד ד"ה וירא מדברי הרמב"ם), שנתקשה בדבריו ונשאר בצ"ע.
13. תורת השביעית (עמ' קפו ד"ה והנה לרבנו), ההסבר לכך שעד בית סאתים יש הוכחה שהזבל הוא מהצאן ולא פוזר בידים.
14. משמרת להבית (סי' ב ס"ק ד). למד מכך שכל פעולה של האדם בגרמא מותרת בשביעית. ועיין הר צבי (זרעים ח"ב סי' לב) ולעיל פ"א ה"א (אות ח הערות 12, 13).

הנעשות ע"י בע"ח בשביעית אע"פ שהאדם גורם להם — מותרות בשביעית[15]. ויש מי שכתב שהלכה זו מיוחדת ואין ללמוד מכך למלאכות אחרות[16].

הלכה ה

א. גודל השדה הצריכה שיור
ב. איכות מחיצות הסהר
ג. מספר הסהרים המותרים בשדה אחת
ד. הרווח הדרוש בין סהר לסהר

רמב"ם

היתה כל שדהו בית ארבעת סאין, משייר ממנה מקצת מפני מראית העין, כדי שידעו הכל שהצאן הטילו בה ונדיירה, ולא יאמרו זיבל זה כל שדהו בשביעית[1].

א. גודל השדה הצריכה שיור

תוספת שבת

יש אומרים שדוקא בשדה של ד' סאין צריך לשייר, ואילו בשדה של בית סאתיים אין צריך לשייר[2]. ויש אומרים שבכל שדה צריך לשייר[3].

15. מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ד), תוי"ט (פ"ג מ"ד) בהסבר שיטת הרמב"ם לגבי מדייר. ויתכן שניתן להרחיב היתר זה לפעולות אחרות הנעשות ע"י בע"ח. (עיין הרב ז. ויטמן לקראת שמיטה ממלכתית עמ' 119). ועי' פ"א ה"א (אות ה), ה"ב (אות ב), פ"ד ה"ה (הע' 3, 7).
16. הרב זצ"ל במשפט כהן (סי' פא).

1. שביעית (פ"ג מ"ד).
2. שיטת ר' יוסי [בגרסאות אחרות: חכמים] בתוספתא (פ"ב הי"ד), וכן פסקו: רא"ש (פ"ג מ"ד ד"ה היתה), רש"ס (פ"ג מ"ד ד"ה צריך לשייר), תורת השביעית (עמ' קפט הל' כט), וסובר שזו שיטת הרמב"ם והוכיח זאת מכך שהמשנה אמרה דוקא ד' סאים. "הלכות שביעית" (סי' ב סעי' ה כסא דוד ס"ק יז). ובטעם הדבר כתב במשנת יוסף (ח"א עמ' קפו ס"ק יב) שבבית סאתיים אין צריך לשייר כיון שיש מחיצות, אולם בבית ד' סאין הרי עקר סהר אחד, ע"כ אם ימלא כל שדהו נראה כמזבל.
3. ר' מאיר בתוספתא (שם), ריבמ"ץ (פ"ג מ"ד), משנ"ר (פ"ג מ"ד ד"ה היתה כל שדהו), חסדי דוד (תוספתא פ"ב הי"ד ד"ה היתה), חזון יחזקאל (שם), שנת השבע (הל' שמיטת קרקעות סי' ו ס"ק ז).

יש מי שאומר שדוקא בשדה של אדם יחיד צריך לשייר[4], ואילו בשדה של רבים אין צריך לשייר[5].

ב. איכות מחיצות הסהר

שבת הארץ

והסהרין הללו צריך שיהיו בהם מחיצות גמורות[6] כדרך שעושין לענין רשויות של שבת[7], כדי שלא יהא נראה כמזבל את השדה. ובכל עושין סהרין: במחצלאות ובקשין ובאבנים ובהקפת חבלים זה למעלה מזה, ובלבד שלא יהא בין אבן לאבן ובין חבל לחבל שלשה טפחים[8].

תוספת שבת

ויש חולקים וסוברים שכיון שהמחיצות נועדו רק להיכר, אין צריך שיהו מחיצות גמורות, כמחיצות שבת, אלא כל שניכר שיש כאן דיור של הצאן ולא זיבול השדה, המחיצה מועילה[9].

ג. מספר הסהרים המותרים בשדה אחת

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו שמותר לעשות אפילו כמה סהרין בתוך שדה גדולה. ונראין הדברים שמותר הוא בין אם עוקר הוא אותן הצאן עצמן של הסהר הראשון ומניחם בסהר אחר, בין אם מכניס שם צאן אחרות[10].

תוספת שבת

ויש אומרים שאינו מותר לעשות שני סהרין, אלא בזה אחר זה[11].

4. קול סופר (פ"ג מ"ד ד"ה רשב"ג אומר), והטעם כיון שברבים אין חשד. ועיין ביאור הגר"א (יו"ד סי' קמא ס"ק כז) שהרי"ף לא גרס תירוץ זה בש"ס וממילא אינו מחלק בין רבים ליחיד. וכן כתב בגליון מהרש"א על הש"ך (שם) דברבים בדרבנן איכא חשדא.
5. ההגדרה של "רבים" נתונה במחלוקת: יש אומרים אפילו שנים (קול סופר שם), ובלבד שאינם שותפים. ויש אומרים דוקא שלושה ומעלה, משנת יוסף (ח"א עמ' קפו תוספות אחרונים ד"ה והש"ך).
6. קכז[א] **ירושלמי פנ"מ (פ"ג ה"ג ד"ה בכל עושין)**, פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק י), דבר השמיטה (פ"ג מ"ד ד"ה משמע).
7. בפנ"מ (פ"ג מ"ד) כתב שצריך מחיצות גמורות כשל שבת, מפני שעושה בהם צרכיו בשבת, ולא מצד ההיכר שאינו מזבל.
8. קכז[ב] **ירושלמי (פ"ג ה"ג), תוספתא (פ"ב הט"ו).**
9. בתורת השביעית (עמ' קפח ד"ה הנה ראיתי) הביא את דברי שבת הארץ כאן וחלק עליהם. ולדעתו אין צריך מחיצות גמורות, אלא צריך רק היכר. וכ"כ "הלכות שביעית" (סי' ב סעי' ה כסא דוד ס"ק כב) שצריך מחיצות כלשהם, אולם אם אין בין חבל לחבל ג' טפחים אין ע"ז שם מחיצות כלל.
10. קכח **עפ"י גירסת מנחת בכורים בתוספתא (פ"ב הי"ד), ועפ"י ירושלמי (פ"ג ה"ג)**, ניר (פ"ג ה"ג ד"ה ובלבד).
11. דבר השמיטה (פ"ג מ"ד ד"ה ודברי רשב"ג), חזו"א (סי' יט ס"ק יג), "הלכות שביעית" (סי' ב סעי' ה בה"ל ד"ה וחולב) והכריע שם שכיון שהלכה כבתראי אסור לעשות כמה סהרים, אעפ"י שמצד הסברא יותר נראית גירסת הר"ש. שנת השבע (הל' שמיטת קרקעות סי' ו ס"ק ו).

ד. הרווח הדרוש בין סהר לסהר

שבת הארץ

ובלבד שיהא בין סהר לסהר כמלא סהר, שהוא בית סאתיים. ואותן בית סאתיים המפסיקים בין סהר לסהר מותר לחלוב ולגזוז בהן הצאן, ולהעבירן דרך עליה, ואין הדבר הזה מצרף את הסהרין לומר שהוא עושה אותם לסהר אחד גדול יותר מהשיעור שהתירו חכמים. אבל אם עשה בין סהר לסהר פחות ממלא סהר, נראה הכל כסהר אחד, שלא התירו כי אם כשיעור של בית סאתיים ולא יותר[12].

תוספת שבת

ויש אומרים שרק אם אין בין סהר לסהר כמלא סהר אינו נראה כמזבל שדהו[13].

הלכה ו

א. חציבה וגילוי מערב שביעית
ב. המתכוון לתקן את הקרקע
ג. שיעור האבנים להיתר חציבה
ד. כמות האבנים הניטלות

רמב"ם

לא יפתח אדם מחצב בתחלה לתוך שדהו בשביעית, שמא יאמרו לתקן שדהו נתכוין, שיסיר ממנה הסלע. ואם התחיל מקודם שביעית ופצל ממנו שבע ועשרים אבנים, ברבוע שלש על שלש על רום שלש, כל אבן מהן אמה על אמה ברום אמה, או גדולות מזו, הרי זה מותר לנקר ממנו בשביעית כל מה שירצה[1].

12. קכח[א] **תוספתא (פ"ב הי"ד), ירושלמי (פ"ג ה"ג).**
13. תוספתא (שם) עפ"י הגירסה הנדפסת, ובגרסת הגר"א בירושלמי (הוצאת מכון מוצל מאש): "ובלבד שלא יהא בין סהר לסהר". וכן גרסו: פנ"מ (פ"ג ה"ג), ערוך השולחן (סי' כ ס"ק יב), דבר השמיטה (פ"ג מ"ד ד"ה הא דקאמר), "הלכות שביעית" (סי' ב סעי' ה כסא דוד ס"ק כג). ובערוך השולחן הסביר שהכונה לרוח שבין סהר לסהר, ועי' בפאה"ש שכתב שהכונה לרוח שבין חבל לחבל. ומהפנ"מ נראה שמסכים לערוה"ש, אלא שקצת משמע ממנו כדברי הרב צז"ל כאן שמותר כמה סהרים בו זמנית.

1. שביעית (פ"ג מ"ה). שיטת הרמב"ם היא שכשהתחיל וחצב עשרים ושבע אבנים מערב שביעית, מותר להמשיך בשביעית. כ"כ רדב"ז ומהר"י קורקוס (פ"ב ה"ו). רש"ס (פ"ג ה"ה), פאה"ש (סי' כא סעי' ו ביש"ר ס"ק יא).

א. חציבה וגילוי מערב שביעית

"לא יפתח אדם מחצב בתחלה לתוך שדהו".

תוספת שבת

לשיטה זו יש הסוברים שאף שהמחצבה מכוסה בשביעית, כל שחצב ממנה לפני שביעית מותר לנקר בשביעית[2].

שבת הארץ

ויש אומרים שאין צריך דוקא שיתחיל לפצל מהמחצב ערב שביעית, כי אם שיפתח אותו מערב שביעית, ויגלה ממנו כשיעור זה של עשרים ושבע אבנים, שכל אחת מהן היא אמה על אמה. ואז מותר הוא לנקר שם אבנים בשביעית, אף על פי שלא התחיל כלל בפיצול האבנים מערב שביעית[3].

תוספת שבת

ויש אומרים[4] שבין אם מגלה כשיעור או שהאבנים יוצאות מהקרקע, ובין אם חצב מערב שביעית כשיעור — מותר לחצוב בשביעית[5].

ב. המתכוון לתקן את הקרקע

שבת הארץ

ויש אומרים שכל זה שמותר לפצל בשביעית, אם התחיל מערב שביעית באופן האמור — הוא דוקא כשלא נתכוון לתקן את הקרקע, אבל כשהוא מתכוון לתקן את הקרקע לעולם אסור לנקר את האבנים[6].

תוספת שבת

יש מי שאומר, שמה שהתירו כשלא מתכוון, הוא דווקא כשאנו יודעים בו שמעולם אין כוונתו בהסרת האבנים לתקן את שדהו, אלא לבנין. כגון שאנו מכירים בו שדרכו בכך[7].

2. "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק כו). ובלבד שהאבנים אותם חצב מסודרות עדיין שם בשדה, או שבנינו מוכיח עליו, כדי שלא תהיה מראית עין כשיבוא לנקר בשביעית. כ"כ: תורת השביעית (עמ' קצב), משנ"י (ח"א עמ' קפח במשנת יוסף ד"ה וכסברא), וכן משמע בתולדות יצחק (לירושלמי פ"ג ה"ד ד"ה מחצב שבינו).
3. קכט[ו] **ר"ש** (פ"ג מ"ה), רא"ש (שם), רע"ב (שם), הגר"א (שנו"א שם), תפארת ישראל (פ"ג אות ל"א). ואין בזה חשש מראית עין מכיון שהמחצבה ממנה הוא מפצל היא מגולה.
4. ערוך השולחן (סי' כ סעי' יג), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יז).
5. עי' לקמן (הלכה ח) בשיטת הריבמ"ץ (אות ג) ובשיטת הרא"ש (אות ט).
6. קל[ו] **רמב"ם** (פה"מ פ"ג מ"ה), רמב"ם בהלכות על פי המהר"י קורקוס (פ"ב ה"ח), משנה ראשונה (פ"ג מ"ו), ערוה"ש (סי' כ סעי' טז), תורת השביעית (עמ' קצא), וכן משמעות הרע"ב (שם) והחזו"א (סי' כז ס"ק ד).
7. פני משה (ירושלמי פ"ג ה"ד).

שבת הארץ

ויש חולקים וסבירא להו דמותר אפילו כשמכוון לתקן הקרקע, כל שהתחיל מערב שביעית כשיעור האמור[8].

תוספת שבת

ויש שהתיר במתכוון רק בשעת הדחק לעניים הנצרכים למלאכה, ורק בזה"ז ששביעית מדרבנן[9].

ג. שיעור האבנים להיתר חציבה

שבת הארץ

ויש אומרים שהשיעור שהוא צריך להיות מגולה לפני שביעית, והוא הדין למאן דאמר שצריך שיהיה נפצל מהמחצב לפני שביעית שלש מורביות, כלומר שלש שורות כאלה, שבכל שורה ושורה יש שבע ועשרים אבנים של אמה על אמה. ונמצא בכל השורות יחד שמונים ואחת אבנים[10].

תוספת שבת

ויש אומרים שגודל כל אבן אמה על אמה ברום שלש, נמצא שיש בסה"כ עשרים ושבע אבנים[11].

ד. כמות האבנים הניטלות

"...הרי זה מותר לנקר ממנו בשביעית כל מה שירצה".

יש אומרים שאם נתכוון לתקן שדהו לא יטול יותר מעשרים ושבע אבנים, ואם לא נתכוון מותר ליטול הכל[12].

ויש אומרים שכל מה שהותר לו ליטול הוא עד עשרים ושבע אבנים, אבל ביותר מכך יש חשד שלתקן שדהו עושה כן[13].

8. קלא) ריבמ"ץ, י"א בר"ש, רא"ש (פ"ג מ"ה), רמב"ם בהלכות לפי החזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה ובמחצב). ועי' פ"א הי"ח (אות ב).
9. מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יז).
10. קלב) פירוש ראשון בר"ש (פ"ג מ"ה), רא"ש (שם).
11. מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ו) בהסבר פירוש שני בר"ש. לעומת זאת דעת הרמב"ם כאן בהלכות שכל אבן אמה על אמה ברום אמה, ושסך כל המורביות שלש על שלש ברום שלש, ובסה"כ כ"ז אבנים. וכן סוברים מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יז), דבר השמיטה (פ"ג מ"ה ד"ה והוא).
12. ר"ש (פ"ג מ"ד ד"ה תניא בתוספתא).
13. רא"ש (פ"ג מ"ה). וכתב שם שבשיעור של עשרים ושבע אבנים יכול לחצוב את כולו. ואילו בפחות מעשרים ושבע אבנים חייב להשאיר טפח, ולא לחצוב את כולו (שם מ"ו). ומשמע מכך שביותר מכ"ז אבנים מותר לחצוב, אך בתנאי שלא יחצוב את כולו. וכן אם בניינו מוכיח עליו אין משום מראית עין, ויכול לחצוב אפילו יותר מעשרים ושבע אבנים. ועיין מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ו) על מקור שיטת הרא"ש.

הלכה ז

א. גודל האבנים
ב. אלו אבנים מותר ליטול
ג. פירוק גדר שאין בה השיעורים כראוי

רמב"ם

גדר של אבנים שיש בגבהו עשרה טפחים או יתר, ורצה ליטול כל אבניו: אם היו בו עשר אבנים או יתר, כל אחת מהן משוי שנים, או גדולות מזו — הרי זה נוטל[1], שהרואה יודע שלצורך האבנים הוא נוטל[2]. היה פחות מעשרה, או שהיו פחות מעשר אבנים, או שהיו אבניו קטנות ממשוי שנים, נוטל עד שיניח טפח סמוך לארץ[3].

א. גודל האבנים

"אם היו בו עשר אבנים או יותר, כל אחת מהן משוי שנים, או גדולות מזו — הרי זה נוטל".

תוספת שבת

יש אומרים שגודל כל אבן הוא שהאדם נושא מהן שתים[4]. ויש אומרים שכל אבן ואבן שתים מהן משוי של חמור[5].

ב. אלו אבנים מותר ליטול

יש אומרים שמותר ליטול מגדר זאת גם אבנים גדולות וגם קטנות[6]. ויש אומרים שמותר ליטול רק אבנים גדולות[7].

1. שביעית (פ"ג מ"ו).
2. שביעית (שם). וכ"כ: ר"ש (פ"ג ה"ד), פני משה (שם), מהר"א פולדא (שם), חזו"א (סי' יט ס"ק ה ד"ה כ"ז). ועי' פ"א הי"ח (אות ו).
3. ר"ש, רא"ש, רע"ב, שנו"א (פ"ג מ"ו), תפא"י (פ"ג אות מא).
4. ריבמ"ץ (פ"ג מ"ו).
5. הרש"ס הביא פירוש זה ודחאו, והמלאכת שלמה (שם) הביאו. תורת השביעית (עמ' קצח ד"ה ובשנות).
6. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רש"ס (פ"ג מ"ו), מהר"י קורקוס ורדב"ז בדעת הרמב"ם כאן, רש"ש (פ"ג מ"ז), תורת השביעית (עמ' קצח ד"ה הרי זה), פני משה (פ"ג ה"ד), ערוה"ש (סי' כ סעי' יז).
7. ניר (פ"ג ה"ד), דבר השמיטה (פ"ג מ"ו ד"ה ושמעינן מהכא), מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יח ס"ק ג).

ג. פירוק גדר שאין בה השיעורים כראוי

"היה פחות מעשרה, או... נוטל עד שיניח טפח סמוך לארץ".

שבת הארץ

ויש אומרים שמותר ליטול עד שיניח מעט פחות מטפח סמוך לארץ[8].

תוספת שבת

ויש אומרים שחייב להעמיק בתוך הקרקע לפחות טפח[9].

הלכה ח

א. לא מתכוון ומראית עין
ב. לא מתכוון והתחיל מער"ש בגדר ובמחצב
ג. פתיחת מחצב בשביעית
ד. מחצב בינו לבין חבירו
ה. מחצב הפתוח מערב שביעית
ו. השארת טפח במחצב
ז. סלע הצף על גבי הארץ
ח. דין קבלן
ט. נטילה וחציבה משדה של חבירו

רמב"ם

במה דברים אמורים בשנתכוון לתקן שדהו, והתחיל לטול בשביעית[1]. אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו, או שהתחיל מקודם שביעית, נוטל בשביעית כל מה שירצה מכל מקום[2] וגודר עד לארץ[3]. וכן אם היה נוטל משדה חבירו אע"פ שהוא קבלן, גודר עד לארץ.

8. [קלג] רמב"ם (פירוש המשנה פ"ג מ"ו). וטעמו שצריך ליטול כשיעור שעדיין לא יהא המקום ראוי לזריעה.
9. רש"ס (שם) והובא במלאכ"ש.

1. תוספתא (פ"ג ה"א) לדעת ר' יהודה, ירושלמי (פ"ג ה"ו). המהר"י קורקוס (פ"ב ה"ח) הסביר שההיתר של אינו מתכוון נאמר רק על גדר.
2. שביעית (פ"ג מ"ו).
3. משמעות הרמב"ם כאן לפי מהר"י קורקוס (ה"ח), וכן נראה שהסביר הרב זצ"ל כאן, שההבדל בין שדה למחצב הוא שבשדה כאשר אינו מתכוון לתיקון שדהו אינו עושה אלא נטילה ותיקון אבנים בגדר, וגם אינו חופר ועודר באדמה עצמה, ולכן אין זה תיקון גמור. מה שאין כן במחצב שהוא תיקון גמור, שהרי לפני כן לא היה ראוי לזריעה, וע"כ גם אם אינו מתכוון אסור.

א. לא מתכוון ומראית עין

"... אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו, או שהתחיל מקודם שביעית, נוטל בשביעית כל מה שירצה מכל מקום...".

שבת הארץ

ויש מי שאומר[4] שבמה דברים אמורים — שכשאינו מתכוין לתקן את שדהו, שמותר לטול אפילו אם לא התחיל מערב שביעית, ואינו צריך להניח טפח אלא גומם עד לארץ — דווקא אם יש לו בנין לבנות[4א], שבניינו מוכיח עליו שאינו מתכוון לתקן את הקרקע. אבל אם אין לו בנין לבנות המוכיח על כוונתו, לא מהני מה שאינו מתכוון לתקן את שדהו. שמכל מקום יש כאן איסור משום מראית העין, שכיון שאין כאן שום הוכחה יאמר הרואה שהוא מתכוון לתקן את שדהו. ואין בזה היתר רק כשהתחיל בה מערב שביעית.

ב. לא מתכוון והתחיל מער"ש בגדר ובמחצב

ויש מי שנראה מדבריהם, שזה התנאי שאין איסור לטול את האבנים כי אם על פי הסדר האמור, רק אם לא התחיל מערב שביעית ומתכוון לתקן את השדה. אבל אם התחיל מערב שביעית[5], או כשאינו מתכוון לתקן את שדהו[6] — מותר לטול בכל ענין וגומם עד לארץ. וזה אמור בין בדין של נטילת גדר, שאז מותר לטול אותו אפילו כשאין בו עשרה טפחים בגבהו, ואין בו עשר אבנים שכל אחת היא משוי של שנים. ובין בדין של פתיחת מחצב, שאם התחיל מערב שביעית או כשאינו מתכוון לתקן את השדה — מותר בכל אופן. ואינו צריך דוקא שיהיה בו מגולה שיעור של שלש מוריבות של שלש שלש, בשיעור של עשרים ושבע אבנים של אמה על אמה.

אבל יש מי שמוכרח מדבריו שזה התנאי, שאם התחיל בו מערב שביעית מותר לטול, לא נאמר כי אם בדין של נטילת אבנים מן הגדר. אבל בדין של פתיחת מחצב אין היתר, כי אם דוקא כשהתחיל מערב שביעית על הסדר האמור,

4. [קלד] רדב"ז (פ"ב ה"ח), אבן האזל (פ"ב ה"ח). ועי' פ"א הי"ח (אות ה והע' 22).
4א. ובתורת השמיטה (עמ' טז) כתב שבנינו עומד שם בשדה, וכן כתב בית רידב"ז (סי' ב סעי' ז).
5. [קלה] ר"ש, ריבמ"ץ (פ"ג מ"ו), רא"ש, רע"ב, פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק יא) בהסבר שיטת הרמב"ם. חזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה ובמחצב). כולם התירו למי שהתחיל מערב שביעית ליטול אבניו בכל ענין. אבל כשאינו מתכוון לפתוח מחצב בשביעית לא התירו.
6. פני משה (ירושלמי פ"ג ה"ד). וכתב הפנ"מ שאין מתכוון פירושו: שאנו מכירים שדרכו בכך להסיר אבנים לבנין. וכיון שגם אין מראית עין מותר ליטול בשביעית בכל ענין. חסדי דוד (פ"ג ה"א ד"ה לא יפתח), קול הרמ"ז (פ"ג מ"ו ד"ה מתוך שלו).

דהיינו בשלש מורביות של שלש אבנים. אבל זולת זה, אין מועיל מה שהתחיל מערב שביעית[7].

תוספת שבת

ויש מי שכתב, שבגדר מותר ליטול בשביעית רק אם יש את שני התנאים: לא מתכוון לתקן שדהו, וגם שהתחיל מערב שביעית[8].

ויש מי שכתב שמותר ליטול מגדר על פי הסדר האמור, רק אם כוונתו העיקרית לבנין, אפילו אם יש לו כוונה נוספת הטפלה לתיקון שדהו. אך כל שכוונתו רק לתיקון שדהו — אסור לגמרי. וכל שכוונתו רק לבנין — מותר לגמרי[9].

ג. פתיחת מחצב בשביעית

שבת הארץ

ויש מי שאומר שבענין דין חציבת אבנים מן המחצב, אין תלוי כלל: לא בשיעור הגילוי שמגלה מערב שביעית את האבנים שלש מורביות שהם שלש על שלש, ולא שיחצוב אותם מערב שביעית כסדר זה, כפי המבואר לשתי הדעות המבוארות[10]. אלא כל הדבר תלוי שיהיה בהאבנים שבתוך המחצב כשיעור זה של מורביות, שהן שלש על שלש ששיעורן עשרים ושבע אבנים. שאם יש כזה השיעור, מותר אפילו לפתח המחצב לכתחילה גם בשביעית עצמה[11].

וכל זה הוא דוקא מתוך שלו, אבל משל חבירו מותר לפתח מחצב בכל אופן[12].

ובזמן שהתחיל מערב שביעית, מותר לטול אפילו כשאין במחצב זה השיעור של שלש מורביות האמורות[13].

ד. מחצב בינו לבין חבירו

מחצב שבינו ובין חבירו ופתח בו חבירו בהיתר, מותר גם הוא לחצוב ממנו על

7. [קלו] רמב"ם (לעיל ה"ו), משנה ראשונה (פ"ג מ"ה סד"ה שהם). וכן למדו בדעת הרמב"ם: תורת השביעית (עמ' קצג ד"ה ולענ"ד), פני אריה ומשנת ר"ב (משנ"י ח"א פ"ג עמ' קפז בתוספות אחרונים), יד דוד (פ"ג מ"ו), מלאכת שלמה בשם הרש"ס (פ"ג מ"ו).
8. משנה ראשונה (פ"ג מ"ו) בדעת הרמב"ם. והרב זצ"ל גרס ברמב"ם: "או התחיל ליטול". ועי' במשנ"ר (פ"ג מ"ו) שציין שזו טעות סופר. וכן ציין בהוצאת פרנקל שגירסת כתה"י היא: "התחיל ליטול", וכן גרס בחזו"א.
9. חזו"א (סי' יט סעי' ד). וכ"כ הרב זצ"ל בפ"א הי"ח (אות ו).
10. לעיל הלכה ו דעת הרמב"ם, ושם שבת הארץ (אות ב) דעת הר"ש.
11. [קלז] **ריבמ"ץ** (שם מ"ו), רא"ש (שם), רש"ס (פ"ג ה"ה ד"ה לא יפתח), רש"ש (פ"ג מ"ה), מלאכת שלמה (פ"ג מ"ה ד"ה עד שיהיו).
12. שביעית (פ"ג מ"ו). ועיין לקמן (אות ט).
13. ריבמ"ץ, רא"ש וי"א בר"ש (פ"ג סוף משנה ו).

סמך פתיחת חבירו. במה דברים אמורים, שמצא חבירו במחצב שלו אבנים, אבל אם היתה מחצבתו של חבירו ריקה, לא מהני מה שהתחיל חבירו לחפור מערב שביעית, ואסור[14].

תוספת שבת

וכן הדין אם חבירו התחיל בהיתר בשביעית עצמה, כגון שהיה מגולה שלוש מורביות אעפ"י שעכשיו אין כשיעור, אפ"ה מותר[15].

ויש אומרים שאפילו מצא חבירו אבנים, אך רוקן אותם בשביעית, אסור מעתה להמשיך לחפור[16].

ה. מחצב הפתוח מערב שביעית

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו שאין צריך דוקא שיפתח כשיעור של שלש מורביות בידים, ודוקא שתהיה פתיחתן מערב שביעית. כי אם צריך שהיה פתוח בהמחצב כשיעור הזה של שלש מורביות שהן שלש על שלש על רום שלש, ואפילו אם נפתח על ידי איזה סבה, או שיהיה מגולה מאליו זה השיעור, גם כן מותר לקחת אחר כך מן המחצב[17].

ולפי זה אם התחיל מערב שביעית לפתוח בידים, יש לומר שמותר לקחת לעולם, אפילו כשלא היתה התחלה בשיעור של שלש מורביות[18].

וכן אם התחיל חבירו בערב שביעית בהיתר, אפילו בהתחלה מועטת, גם כן מותר. ואין איסור כי אם כשהיתה מחצבתו של חבירו שפתח בה, ריקה לגמרי, שלא מצא שם אבנים כלל. אז לא מהניא פתיחת חבירו להחשב פתיחה גם כן לגבי דידיה, אף על פי שכפי הפתיחה הוא הולך במחצב אחד.

ונראה שהיינו אפילו כשנתגלה מחצבו על ידי מה שפתח חבירו את המגיע לחלקו, מכל מקום כיון שהיתה מחצבתו ריקה אסור.

ו. השארת טפח במחצב

"... וגודר עד לארץ".

ויש מי שנראה מדבריו שגם באופן המותר לקחת מן המחצב אבנים, מכל

14. [קלח] ירושלמי (פ"ג ה"ד). ועיין הרחבת הביאור בסוף האות הבאה.
15. רש"ס (ירושלמי שביעית פ"ג ה"ד).
16. רש"ס, מהר"א פולדא, תולדות יצחק. ובענין מחצב שכולו של חבירו, עיין לקמן אות ט.
17. [קלט] ר"ש (פ"ג מ"ה).
18. רע"ב (שם ד"ה מה שהוא).

מקום אסור ליקח אותם עד הארץ ממש, כי אם דינם כמו בגדר שאין בו השיעור האמור, שהוא גוממו עד פחות מהארץ טפח[19].

מיהו יש אומרים שכל זה הוא רק כשהוא מתכוון לעשות שדה, שכוונתו היא לתקן את הקרקע. אבל אם אינו מתכוון לעשות שדה, אלא שכל כוונתו לבנין, מותר ליקח הכל. ואין צריך להניח פחות מהארץ טפח[20].

תוספת שבת

ויש סוברים שגם באופן האסור לקחת מהמחצב אבנים, אם משאיר טפח, מותר לחצוב בשביעית[21].

ויש מי שמשמע מדבריו שדין השארת טפח שייך רק בגדר שאין בה כשיעור, ולא במחצב כלל[22].

ז. סלע הצף על גבי הארץ

שבת הארץ

סלע שצף מעל גבי הארץ, ויוצא ממנו כעין גל של אבנים[23]. אם יש בו כשיעור שתי אבנים של משוי שנים, הרי זה מותר ליקח ממנו כל האבנים אפילו הקטנות. ואם לאו, אסור ליקח ממנו[24].

ויש אומרים שאין היתר ליקח ממנו אלא אם כן יש בו שיעור של מחצב, שהוא שלש מורביות של שלש על שלש. ונראה מדבריו שדוקא כשהאבן הזה יוצא ממנו בתוך הארץ שורש המאגדו בקרקע — אז יש לו דין מחצב. אבל כשהוא מונח על גבי הקרקע, אף על פי שהוא קבוע ומחובר בקרקע, כיון שהוא צף ועולה למעלה, אין לו דין מחצב[25].

ח. דין קבלן

"וכן אם היה נוטל משדה חברו אע"פ שהוא קבלן, גודר עד לארץ".

ויש אומרים שמה שמותר משדה חבירו להיות גומם עד לארץ, מותר הוא

19. [קמו] ר"ש (פ"ג מ"ה), וכן הסבירו מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ז). ועי' לעיל ה"ז (אות ג).
20. [קמז] (שם). ועי' לעיל (הערה 9).
21. רא"ש, וכן הסבירו מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ז), תוס' אנ"ש, ניר (שם).
22. רמב"ם (פה"מ פ"ג מ"ו, ובהלכות כאן לפי המהר"י קורקוס), הגר"א ופני משה (לירושלמי פ"ג ה"ד).
23. [קמא] **תוספתא (פ"ג ה"ב).**
24. [קמב] **חסדי דוד** (פ"ג ה"ב).
25. [קמג] **מנחת ביכורים (פ"ג ה"ב)**, חזון יחזקאל (שם). וכן משמע מהר"ש הרא"ש והרש"ס, שהשוו את סלע צף למחצב (המובא לעיל בתוספתא), ולא לאבנים שזעזעתן המחרשה.

אפילו אם הוא אריס באותה שדה, שזהו ענין שהקבלן מביא אבנים באותו הסדר שמותר בשדה חבירו[26].

ויש אומרים שמי שהוא קבלן לבנות בנינים, כיון שהכל יודעים שהוא צריך לבנות, ולקבץ אבנים הרבה לצרכי בנינים, מותר לו ליקח גם משלו, כמו שכל אדם מותר ליקח משל חבירו, מפני שעיקר כוונתו לבנין. ואין כאן מראית עין, מפני שאומנותו מוכחת עליו שאין כונתו לעבודת הארץ[27].

תוספת שבת

ויש אומרים שקבלן רשאי לגמום רק עד לארץ, אך לא לחפור בתוך הארץ, שלא יאמרו לתקן שדהו לזריעה עושה[28].

ט. נטילה וחציבה משדה של חבירו

מותר לחצוב במחצבה של חבירו ומותר אף ליקח הכל מתוך הארץ, דלא מיחזי כמתקן שדה[29].

ויש אומרים שמותר רק ליטול אבני גדר מחבירו, אך במחצב אין היתר, אלא אם כן התחיל מערב שביעית וכדו'[30].

יש שכתבו שמותר ליטול משדה חבירו רק בתנאי שאינו מתכוון לתקן שדה חבירו, שאין אדם חוטא ולא לו[31]. אך במתכוון לתקן אסור, ואפילו בשעת הדחק[32].

ויש מי שהתיר כשעיקר כוונתו לאבנים, גם אם מתכוון לתיקון השדה[33].

ויש מי שהתיר בזמן הזה ובשעת הדחק לחצוב בשדה חבירו, אף במתכוון לתקן את השדה[34].

26. [קמד] רמב"ם עפ"י פאה"ש (סי' כא בישו"ר ס"ק יד). וכשיטת הרמב"ם לקמן הלכה יב (ועי' שם אות ג והע' 10).
27. [קמה] ר"ש (פ"ג מ"ט). וע"ע בהלכה יב שאר דיני קבלן (אות ג והע' 8).
28. תורת השביעית (עמ' רב ד"ה אע"פ שהוא קבלן), וכך הבנתו ברמב"ם.
29. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב, שנו"א (פ"ג מ"ו), הרב זצ"ל לעיל (אות ג והע' 13-12). ועי' פ"א הט"ז (אות ב והע' 6א).
30. רש"ס (פ"ג מ"ו לפי מלאכת שלמה, ועי' פליקס לירושלמי ח"א עמוד 199 הע' 85), חזו"א (סי' יט סעי' ג), זיו הים (לירושלמי פ"ג ה"ד ד"ה אבל מתוך של חבירו) בדעת הרמב"ם, ערוה"ש (סי' כ סעי' יח).
31. משנת רבי נתן (פ"ג מ"ו) עפ"י התוספתא, תורת הארץ (פ"ז אות יט).
32. "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק לד) על פי החזו"א.
33. "הלכות שביעית" (שם).
34. מהרי"ל דיסקין (הובא ב"הלכות שביעית" שם), תורת שביעית (עמ' קצו). כיון שעיקר האיסור הוא רק מדרבנן.

הלכה ט

גודל האבנים הניטלות

רמב"ם

אבנים שראויין שתזעזע אותן המחרישה, או שהיו מכוסות ונתגלו, אם יש בהן שתים של משוי שנים שנים הרי זה מותר ליטול אותן. היו קטנות מזה לא ינטלו[1].

גודל האבנים הניטלות

שבת הארץ

יש אומרים שמותר ליטול את כל האבנים גם הקטנות, כיון שיש בהן שתים של משוי שנים שנים, וכיון שהמחרישה ראויה לזעזע אותן אין זה הכרח לתיקון השדה, שהמחרישה תסיע אותן מדי עברה, ונמצא שאין כאן עבודת קרקע[2]. ויש מי שמפרש שצריך שיהיה בכל אבן ואבן מהאבנים משוי של שנים, ודוקא הגדולות הללו מותרות להנטל ולא הקטנות מזה[3].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאבנים שבעומק הקרקע ואין המחרשה עתידה לזעזע ומכוסות בעפר מותר לקחתן, אפילו אין בכל אחת משוי שנים[4].

ויש אומרים שאם אינו מתכוון לתקן שדהו, נוטל אף אבנים קטנות כדין גדר[5].

1. משנה שביעית (פ"ג מ"ז) עפ"י הירושלמי שם, וכן הבינו במשנה: ר"ש, רימב"ץ, רא"ש, רע"ב (שם).
2. [קמו] **שם** (מ"ז), ר"ש (שם) וגרס במשנה: ינטלו כולן, וכן גירסת הרש"ס, רא"ש (שם), **רדב"ז (פ"ב ה"ט)**, מהר"י קורקוס (פ"ב ה"ט) בשיטת הרמב"ם, רע"ב (פ"ג מ"ז), **הגר"א (שנו"א שם)** וגרס כר"ש, וכן פאה"ש בשמו (סי' כא ביש"ר ס"ק טו), תפא"י (פ"ג אות לט, מה), משנה ראשונה (פ"ג מ"ז), חסדי דוד (פ"ג ה"כ) מנחת בכורים (שם), ערוך השולחן (סי' כ סעי' יט), "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק לה) בשם החזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה ואבנים), שנת השבע (הלכות שמיטת קרקעות סי' ג ס"ק ב).
3. [קמז] **רבינו נתן אב הישיבה, רידב"ז** (לירושלמי פ"ג ה"ה) **בשם מלאכת שלמה**. ולדעתו וכן לרש"ס (פ"ג ה"ה) לשיטת המשנה ינטלו כולם, ולברייתא ינטלו רק אלו שהם משא שנים. פנ"מ (שם ד"ה אם יש), רש"ש (פ"ג מ"ז) ומדייק כן ברמב"ם, דבר השמיטה (פ"ג מ"ז ד"ה כתב).
4. דבר השמיטה (פ"ג מ"ז ד"ה וירא לי). וחולק על השיטה המובאת לעיל בשבה"א (ובהערה 2).
5. חזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה ואבנים). ועי' לעיל ה"ז (אות ב).

הלכה י

א. אבנים האסורות בסיקול
ב. סיקול במקום שאינו ראוי לזריעה
ג. סיקול בשדה חבירו

רמב"ם

המסקל שדהו בשביעית מפני שהוא צריך לאבנים[1], נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ. וכן אם היה לו בשדהו גרגש של צרורות או גל של אבנים,[2] נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ. ואם יש תחתיהן סלע או קש, יטול את כולן.

א. אבנים האסורות בסיקול

"... ומניח את הנוגעות בארץ"[3].

שבת הארץ

יש אומרים[4] שדוקא אבנים מחוברות אסור לסקל[5], ואותן הוא מניח כיון שהן נוגעות בארץ ומחוברות בקרקע, אבל אבנים תלושות מותר לסקל.

ויש אומרים שלעולם אסור לסקל אפילו אבנים תלושות, רק באופן שמניח את

1. שביעית (פ"ג מ"ז). במשנה נאמר בסתם "המסקל שדהו", ואילו הרמב"ם הוסיף "מפני שהוא צריך לאבנים". ומכך משמע שהרמב"ם הבין שהמשנה מדברת דווקא שאינו מתכוון לתקן שדהו.
2. בשנת השבע (הל' שמיטת קרקעות סי' ג ס"ק א), הביא בשם החזו"א שהדינים של מסקל אינם רק באבנים, אלא גם בעצים המפוזרים על פני השדה. חידוש זה של החזו"א אין לו מקור ולכאורה חולק על הרמב"ם, עיין פ"א הט"ז.
3. הרב זצ"ל הבין שהרמב"ם מדבר כאשר אינו מתכוון לתקן שדהו, והביא שני פירושים (עי' הערות 6,4) להגדרת האבנים האסורות בסיקול. מקור השיטות תלוי בהבנת תירוצו של ר' יונה בירושלמי (פ"ב ה"ב) האומר: "כאן בתלוש, כאן במחובר". ועיין פ"א הי"ד (אות ב).
4. [קמח] **עפ"י ירושלמי (פ"ב ה"ב), תוי"ט (פ"ג מ"ז), פנ"מ (בירושלמי שם)**, מראה הפנים (ד"ה כאן), **פאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק טז)**, בית דוד (פ"ג מ"ז ד"ה תי"ט), רש"ס (פ"ב ה"ג ופ"ג ה"ה), ערוך השולחן (סי' כ ס"ק כ), חזו"א (סי' יז ס"ק כו ד"ה שם תמן תנינן), ובסי' יט (ס"ק א) כתב שתלושות מותר לסקלן מדאורייתא, אך אסור מדרבנן.
5. טעם הדבר כיון שאם נוטל את האבנים המחוברות פירוש הדבר שהוא מתכוון לתקן שדהו ואסור: רדב"ז (פ"ב ה"י), מהר"י קורקוס (שם), משנ"ר (פ"ג מ"ז ד"ה המסקל) בשיטת הרמב"ם, חזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה החילוקים שבין גדר למסקל).

הנוגעות בארץ, שאז כיון שאינו נוטל את כולן אינו נראה כמתקן את הקרקע[6].

תוספת שבת

יש אומרים שאפילו כאשר מתכוון לתקן שדהו מותר אם משאיר את המחוברות, כיון שבזה יש היכר[7].

יש אומרים שאם יש שתי אבנים של משא שני בני אדם יכול ליטול אף את הנוגעות בארץ, שמוכח שנוטלן לבנין[8]. ויש חולקים[9].

ב. סיקול במקום שאינו ראוי לזריעה

"ואם יש תחתיהן סלע או קש, יטול את כולן".

שבת הארץ

יש מי שנראה מדבריהם שכשהם צבורין על גבי סלע או קש, רק אז מותר ליטול את כולן גם התחתונות, דוקא אותן שהן מונחות על גבי הסלע או הקש. אבל אם אחרות מונחות על גבי הארץ לא מהני מה שמקצתן מונחות על גבי סלע או קש, ליטול אותן שמונחות על גבי הארץ, דבעינן דוקא שיהיה כל המקום שהאבנים ניטלות ממנו אינו ראוי לזריעה[10].

ויש אומרים שאם מקצתן יש תחתיהן תבן או קש אף על פי שנמצאות גם כן כאלה שהן מונחות על גבי קרקע ונוגעות בארץ — מותר ליטול את כולן. שכיון שאין כל המקום ראוי לזריעה מוכח שאין כוונת הסיקול בשביל עבודת קרקע, אלא בשביל שהוא צריך לאבנים[11].

6. קמט) **תו"ח (פ"ג מ"ז), ריד"ז בירושלמי (שם)**, תורת השביעית (עמ' רו) בהסבר שיטת הר"ש, הרא"ש, ריבמ"ץ, רע"ב, הגר"א, הר צבי (או"ח ח"א קעו), זיו הים (פ"ג ה"ה ס"ק ד).
7. משנה ראשונה (פ"ג מ"ז ד"ה המסקל) בשיטת ר' יודה המופיעה בירושלמי (פ"ג ה"ו), האומר: "בד"א בזמן שנתכוון לתיקון שדהו". משמע שאפילו כך מותר כאשר משאיר את הנוגעות בארץ. והמשנת יוסף (ח"א עמ' קצה) מתיר מסיבה אחרת, והיא שאם נוטל רק את העליונות אין זה מלאכת סיקול ולכן מותר. ואם מסקל על מנת לצוד מזיקים מותר (שו"ת משנת יוסף ח"ב סי' יז אות ג).
8. תפא"י (פ"ג אות מז). ובדבר השמיטה (פ"ג מ"ז ד"ה המסקל) כתב שמותר ליטול אף אבני כתף הנוגעות בארץ.
9. משמעות החזו"א (סי' יט ס"ק א, ד), "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק לט).
10. קנ) **ריבמ"ץ (פ"ג מ"ז), רע"ב (שם)**, דבר השמיטה (פ"ג מ"ז ד"ה המסקל), תורת השביעית (עמ' רז) בשיטת הר"ש, "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק מ). והטעם שכאן אסור הוא מצד עצם הנטילה, ולא משום מראית עין ("הלכות שביעית" בה"ל שם).
11. קנא) **ר"ש, תו"ח (שם)**, מהר"י קורקוס (פ"ב ה"י) בשיטת הר"ש.

ג. סיקול בשדה חבירו

תוספת שבת

יש אומרים שמשדה חבירו מותר לסקל רק אבנים גדולות, אך אסור ליטול קטנות. ואם השדה כולה אבנים גדולות — אסור ליטול את כולן, אלא מניח את הנוגעות בארץ ויטול את השאר[12].

הלכה יא

א. מילוי שטח בעפר
ב. מדרגות לצורך עבודה בשדה
ג. מדרגות לצורך שאיבת מים
ד. בניית המדרגות משפסקו הגשמים
ה. מחיצה לשמירת מים
ו. נטילת אבנים לבניה
ז. עפר על המדרגות

רמב"ם

לא ימלא אדם גיא עפר או יתקנו בעפר[1] מפני שהוא מתקן את הארץ[2], אבל עושה הוא חייץ על פי הגיא[3]. וכל אבן שיכול לפשוט את ידו וליטלה והוא עומד על שפת הגיא, הרי זו תנטל[4].

12. מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות יד), ובתנאי שלא ילקט בטובה. כרם ציון (הל' שביעית פ"ו סעי' ז). ולענין ליקוט בשדה חבירו עיין פ"א הט"ז (הע' 6א), ולעיל ה"ח (אות ט).

1. שביעית (פ"ג מ"ח). וכן בפיה"מ (פ"ג מ"ח ד"ה לא יסמוך).
יש אומרים שהאיסור הוא רק למלא עמק בעפר: פנ"מ (פ"א ה"ח, ד"ה ולא, ומראה הפנים ד"ה באיסור), תורת השביעית (עמ' רט), תולדות יצחק (ד"ה ולא). ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק ט ד"ה ודין), שאיסור זה מוסכם על כל המפרשים.
ויש אומרים שהאיסור הוא אף למלא גומא בעפר: משנ"ר (פ"ג מ"ח ד"ה אין, ע"פ), חזו"א (סי' יט ס"ק ט ד"ה פ"ג, ס"ק י ד"ה כל) בדעת הרמב"ם.
2. וכן כתבו המשנ"ר (פ"ג מ"ח סד"ה ע"פ) ופאה"ש (סי' כא ס"ק יז) בדעת הרמב"ם, בכך שלא התיר בניית מדרגות בשביעית לצורך מוצאי שביעית, שהאיסור איננו משום מראית העין אלא משום תולדת חורש. וכ"כ בתורת השביעית (עמ' רט). לדעה זו האיסור בשנה השישית (לקמן פ"ג ה"י אות ג) הוא משום תוספת שביעית, (עי' שם הע' 13).
3. שביעית (פ"ג מ"ח). לדעת הרמב"ם בפיה"מ (ד"ה וחייץ), מותר לבנות גדר של עפר סביב השדה. וכ"כ: פנ"מ ותולדות יצחק (לירושלמי פ"ג ה"ו ד"ה אבל), מראה הפנים (ד"ה באיסור), ערוה"ש (סי' כ סעי' כג) בדעת הרמב"ם (כאן). דין גדירת השדה בשביעית ראה פ"ד הכ"ד (אות ב).
4. שביעית (פ"ג מ"ח).

א. מילוי שטח בעפר

"לא ימלא אדם גיא עפר או יתקנו בעפר[1], מפני שהוא מתקן את הארץ"[2].

תוספת שבת

יש אומרים שאסור לבנות מדרגות חקלאיות (טראסות) לצורך זריעה[5]. איסור זה הוא משום תולדת חרישה[6]. ומותר לבנות מדרגות אלו באבנים, אם אינו ממלא אותן בעפר[7]. יש מי שמשמע מדבריהם שבניית המדרגות ללא עפר מותרת במשך כל שנת השמיטה[8]. ויש אומרים שהדבר מותר רק בזמן ההיתר — אחר שפסקו הגשמים[9].

ב. מדרגות לצורך עבודה בשדה

יש אומרים שאסור לבנות מדרגות להילוך לצורך עבודה בשדה[10]. איסור זה הוא משום מראית עין[11]. ויש מי שמשמע מדבריהם שפעולה זו מותרת בשמיטה[12].

ג. מדרגות לצורך שאיבת מים

יש אומרים שאסור לבנות מדרגות להילוך לצורך שאיבת מים להשקיית השדה[13]. ויש אומרים שפעולה זו מותרת בבית השלחין שבו מותרת השקיה[14]. ויש מתירים בניית

5. כך משמע מהרמב"ם בפיה"מ (ד"ה וגיאיות). וכך פירשו: הרב קאפח (לרמב"ם כאן, ס"ק יב), הרב גרשום הרפנס ("המעיין" טבת תשל"ד), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 205-204). ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ובפ"ז, סי' כז ס"ק ה), שאסור לבנות מדרגות חקלאיות (טראסות) בשמיטה, אבל מותר לבנות גדר אבנים לשמירה על המדרגה מסחף. החזו"א מביא דין זה כהלכה עצמאית.
6. עי' ירושלמי שבת (פ"ז ה"ב): "הבונה מדרגות... חייב משום חורש". ועי' משנ"ר (שביעית פ"ג מ"ח סד"ה ע"פ).
7. חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ובפ"ז, סי' כז ס"ק ה). ויש אומרים לפירוש זה, שהחייץ שמותר לבנותו, הוא כותל המדרגה: ערוה"ש (סי' כ סעי' כג) בדעת הראב"ד, פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 205-204).
8. רמב"ם (כאן), לפי הבנת החזו"א (סי' כז ס"ק ה) ותורת השביעית (עמ' ריב). ועי' פ"א ה"ט (אות א והע' 9).
9. פנ"מ (פ"ג ה"ו ד"ה ולא יסמוך), הרב קאפח (פ"ב הי"א ס"ק יב). ועי' פ"ג ה"י (אות ג).
10. פנ"מ (פ"ג ה"ו ד"ה אין, מתניתא), אחרונים בדעת הרמב"ם: מראה הפנים (ד"ה באיסור), תוס' אנ"ש (פ"ג מ"ח ד"ה בר"ב אין), ערוה"ש (סי' כ סעי' כג), בית רידב"ז (סי' ב סעי' יא), תולדות יצחק (ד"ה על).
11. פנ"מ (פ"ג ה"ו ד"ה אין).
12. ערוה"ש (סי' כ סעי' כג) בדעת הרמב"ם וכתב שם שהאיסור הוא רק בהשלכת העפר לגיא כאשר בונה את המדרגות. "הלכות שביעית" (סי' ב, כסא דוד ס"ק מב). וכך יש ללמוד מהדעה הסוברת (לעיל אות א) שהמדרגות בהן מדובר הן טראסות לעיבוד חקלאי. אך לעניין מדרגות לצורך עבודה בשדה יש להקל. ועי' בית רידב"ז (סי' ב סעי' יא) שלדעת הראב"ד מותר לבנות את המדרגה ללא עפר, ולדעת הרמב"ם מותר כל שהוא דרך בנין, ולא אסרו אלא בעפר ללא אבנים. ועי' לעיל (הע' 9).
13. ערוך (ערך דרג), ר"ש ורע"ב (פ"ג מ"ח ד"ה אין), רא"ש (ד"ה גיאות), רש"ס (ד"ה גיאות), מהר"א פולדא (ד"ה אין), תפא"י (אות נג). לדעה זו האיסור הוא משום מראית עין, וכ"כ הרב זצ"ל לקמן (אות ד).
14. חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ונראה), תורת השביעית (עמ' ריג), "הלכות שביעית" (סי' ב, כסא דוד ס"ק מה). ועי' משנה ראשונה (פ"ג מ"ח ד"ה אין) שאוסר. ועי' מראה הפנים (פ"ג ה"ו ד"ה אין), תוס' אנ"ש (ד"ה בר"ב אין). והשוה לפ"א ה"ט (הע' 9, 16, 18). דין השקיה בבית השלחין עי' פ"א ה"ח (אות א).

מדרגות אלו[15]. ויש אומרים שאף בזמן ההיתר לא התירו לבנות מדרגות אלו אלא באבנים, ללא עפר[16].

ד. בניית המדרגות משפסקו הגשמים

שבת הארץ

יש אומרים שמותר לבנות בשביעית מדרגות על גבי הגאיות, שהן גומות שהמים מתקבצים שם, כדי להשקות את השדות משפסקו הגשמים[17], שיש מי שאומר שהוא מעצרת ואילך[18], מפני שאז הוא תיקון רק למוצאי שביעית.

תוספת שבת

לדעה זו יש אומרים שאף בזמן הזה שאין תוספת שביעית נוהגת — מותר בשביעית לאחר שפסקו הגשמים[19].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שזה היה מותר רק בזמן שבית המקדש היה קיים[20], שהיה נוהג דין תוספת שביעית לחומרא לאסור הפרקים שלפניה, כמו שיתבאר במקומו[21], והיה אסור לעשות מלאכות של עבודת הקרקע לפני שביעית, מפני שהם תיקון לשביעית. על כן הותרה גם כן עבודה כזאת בשביעית, כיון שהיא תיקון רק למוצאי שביעית.

אבל בזמן הזה שאין לנו תוספת, על כן כשם שאין איסור לעשות עבודה בערב שביעית, אף על פי שהוא צורך שביעית ועיקר פעולתה היא רק על השנה השביעית — אם כן לא אזלינן בזמן הזה כי אם בתר שעת העבודה עצמה, לא אחר הזמן שתצא התועלת מן העבודה — כמו כן אין לנו היתר לעשות עבודה בקרקע בשביעית, אף על פי שתכליתה היא למוצאי שביעית, שאנו מדמין את

15. מראה הפנים (פ"ג ה"ו ד"ה באיסור), "הלכות שביעית" (סי' ב, כסא דוד ס"ק מו). וכן יש לומר בדעת הסוברים שהמדרגות האסורות הן טראסות לעיבוד חקלאי. (לעיל אות א). ועי' פ"א ה"ט (הע' 10, 15, 19).
16. תפא"י (פ"ג מ"ח אות נג), מלא"ש (ד"ה בפי' ר"ע) בשם רבנו יהוסף.
17. [קנב] ר"ש, רא"ש ורע"ב (פ"ג מ"ח ד"ה אין). ועי' לעיל (אות ג).
18. [קנג] **ריבמ"ץ** (השלם, פ"ג מ"ח ד"ה אבל). ועי' הערת הר"ז זק"ש (שם הע' 93).
19. בית רידב"ז (סי' ב סעי' יא בהג"ה לפאה"ש), תורת השביעית (עמ' ריג) בדעת הר"ש, הרע"ב ושאר המפרשים הסוברים שהאיסור הוא משום מראית עין, חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ונראה, וכל) בדעת הרמב"ם, "הלכות שביעית" (סי' ב, כסא דוד ס"ק מה־מו), והוסיף שהחזו"א מתיר בזה"ז אף קודם שיפסקו הגשמים, וצ"ע. ועי' פ"ג ה"י (אות ג).
20. [קנד] פאה"ש (**סי' כא, ביש"ר ס"ק יז**), ניר (לירושלמי פ"ג ה"ו ד"ה תני). וכן לקמן הי"ב (אות ד). ובכתב היד הוסיף הרב זצ"ל על דעה זו: "ואין דבריו נראין".
21. [*] **פ"ג ה"א.**

השביעית לשבת בזמן הזה. ונמצא שכשם שאינה אסורה לפניה, כמו כן אינה מותרת כשתהיה נעשית העבודה לשם אחר השביעית[22].

ובאיסורי עבודה של דברי סופרים, שאסרו משם מראית עין[23], לא הקילו בזמן הזה בדבר שהוא ניכר שעושה לצורך מוצאי שביעית. שכשם שאין חוששין על מה שהוא נעשה לצורך שביעית להחמיר, לא נחוש על מה שהוא נעשה לצורך מוצאי שביעית להקל. אבל קודם שפסקו הגשמים — ודאי אסור לבנות מדרגות על גבי הגאיות בשביעית.

ה. מחיצה לשמירת מים

ויש אומרים שאסור לעשות מחיצה מעכבת בעפר, לסכור את המים שנתקבצו שלא יצאו לחוץ[24]. ואסור ליתן עפר וטיט בין האבנים כשעושה מחיצה לעכב את המים. ואין מותר לעשות כי אם מחיצה של אבנים סדורות זו על זו, בלא עפר וטיט[25].

תוספת שבת

יש אומרים שאסור לבנות מחיצה לשמירת המים מבני אדם[26]. ויש אומרים שמותר לבנות את המחיצה הזאת באבנים, ללא עפר[27]. ויש מי שמשמע מדבריהם שאין איסור בבניית מחיצה זאת[28].

22. הרמב"ם אינו מביא את דין המשנה, המתיר בניית מדרגות לקראת סוף שביעית: עי' מלא"ש (פ"ג מ"ח ד"ה ולא יסמוך), משנ"ר (סד"ה ע"פ), כס"מ (פ"ב הי"א), מהר"י קורקוס (פ"ג ה"י). וי"א שלדעת הרמב"ם הירושלמי דחה את המשנה הזאת מההלכה: תבונה (לירושלמי פ"ג ה"ו ד"ה מתניתא), שיח השדה (לר' יצחק אייזיק הלוי פרג, סי' ד). ועי' חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה וכל) שט"ס נפלה ברמב"ם, וצריך להוסיף בפ"ג ה"י את המשפט: "בונין מדרגות בשביעית". ועי' תורת השביעית (עמ' ריב), מאמר הרב יוסף שורש ("מוריה" שבט תשל"ג).
23. עי' לעיל (הע' 13).
24. [קנח] ר"ש (פ"ג מ"ח ד"ה ולא), רע"ב (ד"ה לא), מהר"א פולדא (למשנה, ד"ה אין). איסור זה הוא משום מראית עין.
25. ר"ש (פ"ג מ"ח ד"ה ולא, אבל), רע"ב (ד"ה לא, אבל), מהר"א פולדא (ד"ה ולא, חייץ), תוס' אנ"ש (ד"ה חייץ) בשם קול הרמ"ז, תפא"י (אות נג־נד). ומשמע שלשיטה זו יש להתיר את בניית החייץ הזה ללא עפר במשך כל השמיטה. וכך יש להבין ממיקומה של פיסקה זו כאן בשבת הארץ. ועי' תפא"י (אות נג) שמותר באופן זה רק בזמן ההיתר — אחר שפסקו הגשמים.
26. ריבמ"ץ (פ"ג מ"ח ד"ה ערב, מפני), מלא"ש (ד"ה אין) בשם י"מ, רא"ש (ד"ה מפני), אגודה (מובא בשטמ"ק השלם למשנה זו). איסור זה הוא משום מראית העין.
27. עי' ריבמ"ץ (פ"ג מ"ח ד"ה ערב, מפני) שמותר באופן זה רק בזמן ההיתר. ועי' רא"ש (ד"ה מפני) שמדבריו משמע שמותר במשך כל השמיטה.
28. כך משמע מדברי הרמב"ם (לעיל אות א־ג) המפרש אחרת את דין המדרגות והחייץ. ועי' "הלכות שביעית" (סי' ב, כסא דוד ס"ק מז).

ו. נטילת אבנים לבניה

"וכל אבן שיכול לפשוט את ידו וליטלה והוא עומד על שפת הגיא — הרי זו תנטל".

שבת הארץ

ויש אומרים שכל שבונה גדר או שום בנין סמוך לשדהו, מותר לו לקחת כל אבן, אפילו מהאבנים הקטנות[29] שאין בה כשיעור לקחת מן שדהו כמו שבארנו[30]. מכל מקום כל שהיא מונחת בקרוב כל כך למקום הבנין, שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה, ואינו צריך לשלשל עצמו ולא ללכת ממקומו בשביל לקיחתה של האבן — הרי זו תנטל. ואין חוששין שיהא נראה כרוצה לתקן שדהו, כיון שהבנין הוא כל כך קרוב להאבן הניטלת עד שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה[31]. אבל כל שהיא רחוקה יותר מזה — אסור ליטלה, אלא אם כן יש בה כשיעור שביארנו.

ויש אומרים שבשדה שלו לעולם אסור ליקח אבנים, אפילו אבן כזאת שהיא קרובה עד כדי שיעור שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה[32]. ואין ההיתר נאמר כאן, כי אם שהוא מותר ליקח אותה משדה חבירו. ואף על פי שבשדה חבירו מותר לו ליקח לעולם, אפילו אין לו בנין[33], מכל מקום השמיענו כאן שאין בזה משום גזל[34], וכיון שהוא עומד ברה"ר והוא יכול לפשוט את ידו וליטלה — היא בחזקת הפקר.

תוספת שבת

ויש מי שמשמע מדבריהם בהסבר דעה זו, שגם בשדהו מותר לו לקחת אבנים, אם הן סמוכות לבנין[35].

ז. עפר על המדרגות

שבת הארץ

ויש אומרים שכשעושה המדרגות בשביעית בזמן המותר, שהוא משפסקו

29. [קנו] ר"ש (פ"ג מ"ח ד"ה כל), רש"ס (ד"ה וכל), רע"ב (ד"ה כל).
30. לעיל ה"ט.
31. [קנז] רמב"ם (בפיה"מ פ"ג מ"ח ד"ה וחייץ).
32. [קנח] ראב"ד (השגה פ"ב הי"א), עפ"י ירושלמי (פ"ג ה"ה) להבנת פאה"ש (סי' כא, ביש"ר ס"ק יז) ותורת השביעית (עמ' רטו).
ויש שפירשו את הירושלמי שהוא קשור להלכה אחרת. עי': רדב"ז (פ"ב הי"א), רש"ס (ד"ה זאת), מהר"א פולדא (ד"ה זאת), פנ"מ (ד"ה ר' יעקב, מראה הפנים ד"ה זאת), תולדות יצחק (ד"ה זאת). וכן משמע מגירסת הגר"א בירושלמי (שם, מובאת בפאה"ש שם).
33. לעיל ה"ח (אות ט), ה"י (אות ג).
34. ראב"ד (השגה פ"ב הי"א).
35. מהר"י קורקוס (פ"ב הי"א ד"ה ועל), תפא"י (פ"ג מ"ח אות נו), בית רידב"ז (סי' ב סעי' יא).

הגשמים — לא יעשה אותן בסיבוך של עפר, מפני שהוא מתקן המקום לזריעה על ידי זה, והוי עבודת קרקע. אלא עושה הוא באבנים בלא כיסוי וסיבוך של עפר[36].

הלכה יב

א. אסיפת אבני כתף
ב. קבלן משדה של עצמו
ג. מהו קבלן
ד. דין אבני כתף בזמן הזה

רמב"ם

אבני כתף והם הנטלות שתים שלש על הכתף, מותר להביאן מכל מקום[1], בין משדה חבירו בין משדהו[2]. וכן הקבלן מביא מכל מקום, ואפילו אבנים קטנות[3], בין משדה שקבלה בין משדה שלא קבלה.

א. אסיפת אבני כתף

"אבני כתף והם הנטלות שתים שלש על הכתף".

תוספת שבת

אך אסור לאסוף איתן אבנים קטנות יותר[4].

36. קנט) ראב"ד (**בהשגה, פ"ב הי"א**), רש"ס (פ"ג ה"ו ד"ה ולא יסבוך). ולדעתם מדובר בבניית מדרגה לצורך השקיה. מדרגה זו יכולה להתפרש כמדרגה להילוך או כסכר לעצירת המים, ושפיכת עפר על גבי המדרגה מכשירה אותה לזריעה. וכ"כ בשושנים לדוד (מובא במשנת יוסף ח"א עמ' קצד־ח בתו"א). ועי' ערוה"ש (סי' כ סעי' כג), בית רידב"ז (סי' ב סעי' יא).

1. שביעית (פ"ג מ"ט).
2. במשנה נאמר: "אבני כתף באות מכל מקום", והירושלמי פירש ואפילו מתוך שלו, וכן הביא בריבמ"ץ. הר"ש והרא"ש הסבירו את טעם ההיתר, כיון שמידע ידעי דלבנין קבעי להו, ולא לתקן את השדה. וכן במלאכת שלמה הסביר שכיון שאינו לוקח אלא את האבנים הגדולות, מוכח שאינו מכוון לתקן שדהו.
3. יש גורסים ברמב"ם: "ואפילו אבנים גדולות" — תוי"ט. ולפ"ז אסור לקבלן לאסוף אבנים קטנות מאבני כתף, אך האחרונים כתבו שזהו ט"ס: פאה"ש (סי' כ בית ישראל ס"ק יח), תוספות אנשי שם (פ"ג מ"ט), חזו"א (סי' יט ס"ק ח). ועיין שינויי גירסאות ברמב"ם הוצאת פרנקל.
4. ר"נ אב ישיבה (פ"ג מ"ט), רב יהוסף (במלאכת שלמה שם), משנה ראשונה, תפארת ישראל (שם אות נז), תולדות יצחק (בפירוש המשנה לירושלמי פ"ג ה"ז).

ויש מי שכתב שמותר לאסוף אבני כתף אם כוונתו רק לבנין. אך כל שכוונתו גם לתיקון השדה, וק"ו אם כוונתו רק לתיקון השדה, אסור לאסוף משדהו אפילו אבני כתף[5].

ב. קבלן משדה של עצמו

"וכן הקבלן מביא מכל מקום"[6].

שבת הארץ

ויש אומרים שהקבלן מותר להביא אפילו משדותיו, ואין חוששין שמא יאמרו לעבודת הארץ הוא מכוון, ומותר להביא אפילו אבנים קטנות[7].

ג. מהו קבלן

וקבלן זה, יש אומרים שהוא המקבל עליו לבנות בנינים[8]. ויש אומרים שהוא אותו שקבל עליו לבנות את החייץ, המותר לבנותו בשביעית, כמו שנתבאר — מותר לו להביא על בנין זה אבנים מכל מקום[9]. ויש אומרים שקבלן הוא אריס בשדה, והוא מותר לקחת אבנים מן השדה כשהוא צריך להן, ואין חוששין משום עבודת הארץ, כיון שאין השדה שלו. שלא אסרו חכמים לסקל אבנים קטנות כי אם משדה של עצמו, ולא שדה הנחכרת לו, אף על פי שהוא אוכל פירותיה על ידי אריסות[10].

תוספת שבת

יש מי שכתב שהקבלן בו דיברו הוא האריס שקיבל את השדה ליטול דבר מסוים בעבודתו כך וכך דמים או כורים או פירות לשנה. אך אם קיבלה ליטול חלק זה מתוצרת השדה, כמתוך שלו דמי ואסור[11].

5. "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק מט).
6. "מכל מקום" היינו פרט לשדותיו. רמב"ם פה"מ (פ"ג מ"ט), כס"מ (כאן), תורת השביעית (עמ' רטד־ריז ד"ה אבני כתף וד"ה מ"ש הר"ש) בדעת הרמב"ם, רא"ש (פ"ג מ"ט), שושנים לדוד (פ"ג מ"ט) בדעת הראב"ד, תולדות יצחק לירושלמי (פ"ג ה"ז), "הלכות שביעית" (סי' ב כסא דוד ס"ק נ). וכן לעיל ה"ח (אות ח).
7. קס) **ירושלמי (פ"ג ה"ז), ראב"ד (השגה פ"ב הי"ב)**. בירושלמי למדו מכך שנאמר במשנה: "אבני כתף באות מכל מקום", שמותר אפילו פחות מאבני כתף. והראב"ד צירף את שני הדינים בדין קבלן, וכן הבין את השגת הראב"ד בבית רידב"ז (סי' ב סעי' יב), וכן סוברים ר"ש, (פ"ג מ"ט), רב יהוסף (במלאכת שלמה שם), ערוה"ש (סי' כ סעי' כה), ר"ח קניבסקי (לירושלמי שם).
8. קסא) ריבמ"ץ (פ"ג מ"ט), **ר"ש (פ"ג מ"ט) בפירוש ראשון**, רא"ש (פ"ג מ"ט), רש"ס (פ"ג ה"ז), רע"ב (פ"ג מ"ט), רב יהוסף (במלאכת שלמה פ"ג מ"ט), שנות אליהו (פ"ג מ"ט), מהר"א פולדא (פ"ג), ערוה"ש (סי' כ סעי' כה), מהרי"ל דיסקין (סי' כז). ועי' לעיל ה"ח (הע' 27).
9. קסב) **ראב"ד (פ"ב הי"ב)**. ועי' לעיל ה"ח (הע' 26). דין בניית החייץ, עי' לעיל הי"א (אות ה־ו).
10. קסג) **רמב"ם בפה"מ (פ"ג מ"ט), ר"ש (פ"ג מ"ט) בפירוש השני**, פני משה ותולדות יצחק (לירושלמי פ"ג ה"ז), מהר"א פולדא (שם), רע"ב (שם), מהרי"ל דיסקין (סי' כז), ערוה"ש (סי' כ סעי' כה).
11. דבר השמיטה (פ"ג מ"ט).

יש אומרים שהשיטות דלעיל חלוקות להלכה, והסובר שקבלן פירושו קבלן־בנין, אוסר לאריס לאסוף משלו. והסובר קבלן היינו אריס, אוסר לקבלן־בנין לאסוף אבנים קטנות[12]. ויש שמשמע מדבריהם שאין השיטות חלוקות להלכה[13].

ד. דין אבני כתף בזמן הזה

יש אומרים שכל דין בנית חייץ ואבני כתף נהג רק לפני השביעית מדין תוספת שביעית, ובזמן הזה שבטל דין תוספת שביעית אינו נוהג דין זה, ומותר עד ר"ה ואסור בשביעית כולה[14].

הלכה יג

א. תנאי ההיתר לבנית פרצה בשביעית
ב. בנית פרצה בינו ובין חבירו

רמב"ם

פרצה שהיא סוגה בעפר, אם אינה מכשלת את הרבים אסור לבנותה[1]. ואם היתה מכשלת את הרבים, או שלא היתה סוגה בעפר אלא פתוחה לרשות הרבים, מותר לבנותה[2].

א. תנאי ההיתר לבנית פרצה בשביעית

"פרצה שהיא סוגה בעפר, אם אינה מכשלת את הרבים אסור לבנותה".

12. ראב"ד בהשגה כאן, תורת השביעית (עמ' רטז ד"ה אבני כתף בדעת הרמב"ם והראב"ד).
13. משמעות הר"ש, רע"ב, גפי אש (פ"ג מ"ט), ערוה"ש ומהרי"ל דיסקין הנ"ל, בית רידב"ז (סי' ב ס"ק יב).
14. פאת השלחן (סי' כא בית ישראל ס"ק יח) בדעת הראב"ד. לדעתו גם דין אבני כתף אינו נוהג בזה"ז. כיון שלמסקנת הגמרא משניות אלו נאמרו באיסור "שני פרקים" שאינו נוהג כיום. ועיין בתורת השביעית (עמ' ריח ד"ה והנה הגר"י) שתמה עליו. וכן דעת פאה"ש לעיל הי"א (אות ד).

1. ירושלמי (ספ"ג), וכן במכילתא נאמר: "ובשנה השביעית תשמטנה ונטשתה' מגיד שהוא פורץ בה פרצות, אלא שהתירו חכמים לבנות פרצה מפני הגנבים". (נמוקי יוסף מו"ק ז ע"א).
2. דבר השמיטה (שם ד"ה ולי נראה), ושיטתו היא שעיקר האיסור הוא הצבת הגדר, מפני שפירות שביעית הם הפקר לכל. ולכן בינו לרה"ר אין חשש של מראית עין ששומר פירותיו, כי יודעים שגודר שדהו על מנת למנוע את דריסת הרבים, ולא על מנת לשמור פירותיו. ועי' פ"ד הכ"ד (אות ב).

שבת הארץ

ויש מי שאומר שמותר לבנות פרצה בשביעית כדרכו תמיד, באין חילוק בין מכשלת את הרבים לשאינה מכשלת, ובין סוגה בעפר לשאינה סוגה בעפר[3]. וסוגית הירושלמי מכרעת כדעה הראשונה[4].

ב. בנית פרצה בינו ובין חבירו

תוספת שבת

ולשתי הדעות הללו אסור לבנות פרצה שבינו לבין חבירו. ויש אומרים שאסור לבנות פרצה בינו לחבירו מישראל, שישראל אינם חשודים על הגזל[5]. אך בינו לגוי או לרה"ר מותר לגדור, כיון שצריך שמירה[6]. ויש אומרים שמותר לבנות פרצה אפילו בינו לבין חבירו כשאינה סוגה בעפר[7].

3. קסד) **ראב"ד** (השגה פ"ב הי"ג). רבינו חננאל (מו"ק ז ע"א), תלמיד ר"י מפריז (מו"ק ז ע"א ד"ה אלא לאו דגנה), פסקי ריא"ז (שם), נימוקי יוסף (שם), שיטת ריב"ב על הרי"ף (שם), ר"ן (שם ו ע"ב ד"ה ובשביעית בונה כדרכו). ולשיטת: ריב"ב, ר"ן, ורש"י הנדפס — מותר בין בחצר בין בגינה.
4. קסד[א]) **ירושלמי** (ספ"ג), **ועיין רדב"ז** (שם) **ופאה"ש** (סי' כא, **בישו"ר** ס"ק יט). כונת הרצי"ה זצ"ל לציין שהגירסא המתוקנת נמצאת במו"ק ועל פיה פסק הרמב"ם, מראה"פ (פ"ג ה"ז ד"ה בפרצה), ניר (שם), ערוה"ש (סי' כ ס"ק כה).
5. מאירי (מו"ק ו ע"ב ד"ה ומקרין, ז ע"א ד"ה שביעית). וכן טעם אחד במהר"י קורקוס (כאן) דמחזי כשומר פירותיו. רש"ס (פ"ג ה"ז), ולדעתו יסוד ההיתר בינו לרה"ר, אינו מפני שאין דרך בני אדם לזרוע שם, אלא מפני שחשו לשמירת ממונו. וכן כתב המהר"א פולדא (פ"ג ה"ז) שהתירו בינו לבין רה"ר משום בני רה"ר, אבל בינו לחבירו אין צריך לה כל כך.
6. תוספות (מו"ק ז ע"א ד"ה אמר רב אשי), ולשיטת תוספות מותר לבנות היכן שיש חשש גניבה. ודברי תוספות נאמרו רק על גינה ולא בחצר. וכך כתב בתורת השביעית (עמ' רכ). ויש לציין שמה שאסרו תוספות לבנות כדרכו היינו במועד בלבד ולא בשביעית.
7. טעם הדבר כתב החזו"א (סי' יט ס"ק יא) שסתימת פרצה, כיון שאינו חופר בקרקע, אסורה בשביעית רק משום שנראה שומר פירותיו, ובאינה סוגה אינו נראה כשומר פירותיו, ולכן הרמב"ם השמיט את המשך הירושלמי. וכן כתב דבר השמיטה (פ"ג מ"י) בשיטת הר"ש שבינו לחבירו אסור להעמיק, אולם אם אינו מעמיק ואין כל חשש של נראה כעודר או חורש, מותר בשביעית.

הלכה יד

א. גדר בין שדהו לשדה חברו ולרה"ר
ב. צבירת עפר בשדהו

רמב"ם

אסור לו לבנות גדר בשביעית בין שדהו לשדה חבירו[1]. אבל בונה גדר בינו ובין רשות הרבים[2]. ומותר להעמיק עד הסלע ומוציא את העפר וצוברו בתוך שדהו, כדרך כל מעמידי זבל[3]. וכן אם חפר בור ושיח ומערה בשביעית[4], צובר העפר בתוך שדהו כדרך כל החופרים.

א. גדר בין שדהו לשדה חברו ולרה"ר

"אסור לו לבנות גדר בשביעית בין שדהו לשדה חבירו. אבל בונה גדר בינו לבין רה"ר. ומותר להעמיק עד הסלע...".

תוספת שבת

יש אומרים שהאיסור לבנות גדר בינו לחבירו הוא בשדה בלבד, אך בחצירו אין איסור[5].
יש אומרים שגדר שבינו לבין רה"ר חייבים להעמיק עד הסלע[6], ויש אומרים שמותר לחפור פחות מעד הסלע[7].

1. שביעית (פ"ג מ"י). במשנה הוזכר רק שמותר בינו לרה"ר, והירושלמי (שם) למד מכך שאסור בינו לבין שדה חבירו. דין סתירת גדר הוזכר בתוספתא (פ"ג ה"ט), וכן הובא בערוך השולחן (סי' כ סעי' כח) ובשבת הארץ (פ"א הי"ח אות ו).
2. ערוך השולחן (סי' כ סעי' כז) סובר שמותר לבנות גדר בין שדהו לרה"ר, אפילו היה יכול לבנות קודם השביעית. מלשונו נראה שהשוה את גדרי שביעית לגדרי חוה"מ.
3. כשיטת ר' עקיבא במשנה (שם), ועי' לעיל ה"א וה"ב.
4. תו"כ (בהר ספרא פרשתא א הל' ד): "ושבתה הארץ: יכול מלחפור בורות ושיחים ומערות ומלתקן את המקוואות, ת"ל שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור...".
5. מהר"י קורקוס (פ"ב ה"י). סיבת ההיתר היא מכיון שכל האיסור בינו לחבירו הוא או מחמת שנראה שומר פירותיו, או מחמת שמונע מלהיכנס לשדותיו שלא תתקלקלנה, ובחצירו לא חששו לכך. דבר השמיטה (פ"ג מ"י ד"ה ויראה לי), ערוך השולחן (סי' כ סעי' כז).
6. ודוקא ברה"ר מותר להעמיק, אולם ברה"י אעפ"י שמעמיק — אסור: תפא"י (בועז אות ב), בית רידב"ז (סי' ב סעי' יד).
7. תוי"ט (פ"ג מ"י ד"ה מותר). וכפשט המשנה "מותר להעמיק עד הסלע", משמע מותר אך אינו חייב.

ב. צבירת עפר בשדהו

"ומוציא את העפר וצוברו בתוך שדהו, כדרך כל מעמידי זבל"[8].

שבת הארץ

ויש ספק בזה[9], אם מה שמותר לצבור העפר בתוך שדהו כדרך המזבלים, כשבונה את הגדר, שהוא בודאי כשיעור האשפות והמשפלות, שמותר לצבור זבל כמו שנתבאר — אם לענין הזמן הוא גם כן שוה למוציאי זבלים, שאין מותר כי אם משפסקו עוברי עבירה. או דילמא בצבירת עפר, אף על פי שהשוו חכמים המדה לענין עצם הצבירה שתהיה כדרך המזבלים, כדי שלא יתחלף בזבלים ויסברו שגם זבלים מותר להעמיד באופן כזה, ויבוא מזה ביטול לדברי חכמים שהגדירו את השיעור של האשפתות, אבל בהוצאה של ציבורי העפר שהבנין מוכיח עליו, אין חשש לאסור אפילו לפני הזמן שפסקו המזבלים[10].

תוספת שבת

ואף אם חפר דבר מועט[11], או שחפר בור ואין ניכר כל כך[12], מותר להוציא העפר לשדהו.
ויש אומרים שגם בשאר השנים צריך לצבור העפר דוקא בתוך שדהו[13].

8. מסתבר שלשיטת הרמב"ם צבירת העפר בתוך שדהו אינה קשורה לבנית הגדר. שושנים לדוד (פ"ג מ"י), הובא בתואנ"ש. ועי' פ"א ה"ט (אות ב).
9. קסה) **ר"ש (פ"ג מ"י) עפ"י ירושלמי שם.**
10. ולענין פסק הלכה: במראה"פ (פ"ג ה"ז) כתב שכיון שלא נפשט הספק בירושלמי אזלינן לחומרא. ולעומת זאת כתב תורת השביעית (עמ' רכד) שכיון שזהו ספק דרבנן ע"כ פוסקים לקולא.
11. משנה ראשונה (פ"ג מ"י), אף שאין בו כדי אשפה.
12. שושנים לדוד (פ"ג מ"י), הובא בתואנ"ש.
13. ר"ש (פ"ג מ"י), הובא בפאה"ש (סי' כא ביש"ר ס"ק כג).

פרק שלישי

הלכה א

א. איסור תוספת שביעית
1. הסוברים שתו"ש היא רק במלאכות המתקנות לשביעית
2. הסוברים שתו"ש היא רק במלאכות דאורייתא, נטיעה בערב שביעית
3. הסוברים שתו"ש היא אף במלאכות שאינן מכינות לשביעית

ב. תוספת שביעית בזמן הזה

ג. תוספת שביעית במוצאי שביעית

רמב"ם

עבודת הארץ בשנה שישית שלושים יום סמוך לשביעית, אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית. ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה, וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח. ובזמן שאין המקדש קיים מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה[1].

א. איסור תוספת שביעית

"עבודת הארץ בשנה שישית שלושים יום סמוך לשביעית, אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית".

1. הסוברים שתו"ש היא רק במלאכות המתקנות לשביעית

שבת הארץ

וממה שנאמר שיש טעם בהלכה למשה מסיני זו, שאסור בעבודת הארץ שלשים יום לפני שביעית — מפני שהוא מתקנה לשביעית[2], נראה שדוקא

1. מועד קטן (ג ע"ב — ד ע"א), ירושלמי (שביעית פ"א ה"א), וכדעת רבי ישמעאל.
2. הירושלמי בשביעית (פ"א ה"א) מבאר שעד הזמנים המנויים במשנה (פ"א מ"א פסח או עצרת), החרישה יפה לפרי או לעץ, מכאן ואילך הרי זה כמתקן שדהו לשביעית. הרמב"ם הביא סברא זו גם לענין ל' יום

עבודות כאלה שיש בהן משום תיקון הארץ לשביעית, אסורות בתוספת שביעית[3]. כגון חרישה ששייך תיקון הארץ בשביעית על ידה, וכן זמירה בעבודת האילן[4] שייך גם כן שהיא לצורך שביעית. אבל קצירה ובצירה שאינה משום תיקון עבודת הארץ לשביעית אינה אסורה בתוספת שביעית, אפילו בזמן שבית המקדש קיים[5].

2. הסוברים שתו"ש היא רק במלאכות דאורייתא, נטיעה בערב שביעית

ואפילו עבודות אלו שיש בהן תיקון לשביעית, יש אומרים שלא נאסרו כי אם אותן העבודות האסורות מן התורה בשביעית. אבל העבודות שבשביעית עצמה אינן אסורות כי אם מדרבנן, לא גזרו עליהן בתוספת שביעית[6].
ואלו האומרים כן סוברים שחרישה היא אסורה מן התורה בשביעית[7]. ועל כן מצאנו שהיא אסורה גם כן בתוספת שביעית, בזמן שנוהג דין תוספת שביעית, שהוא בזמן המקדש.
יש אומרים שנטיעה מותרת בתוספת שביעית, ואינה אסורה בשלושים יום הסמוכים לשביעית, משום דין תוספת, אלא משום מראית העין[8] כמו שיתבאר[9]. והיינו משום שסוברים הם שאין נטיעה אסורה בשביעית כי אם מדרבנן[10], על כן אינה אסורה משום תוספת שביעית[11].

שהם הלכה למשה מסיני. וכן ברמב"ן (ראש השנה ט ע"ב ד"ה וראיתי), ריטב"א (ר"ה ט ע"א ד"ה אלא). ועיין: אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' קל), מנחת שלמה (סי' מח), חוות בנימין (ח"א סי' ו, סי' ט אות ד), הרב סלומון (התורה והמדינה ח"ג עמ' קמב). ועי' לקמן ה"י (אות א).

3. בתוס' רי"ד (מו"ק ג ע"ב ד"ה עשר) כתב: "וכל מה שאדם עושה בשישית לצורך שביעית הוא אסור". והרב זק"ש (שם הערה 20) כתב שלמסביר את האיסור בגלל ההכנה לשביעית, גם מלאכות דרבנן נאסרו בערב שביעית, וכדברי הרב זצ"ל בשבת הארץ.

4. ר"ש רע"ב (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין).

5. ר"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), רא"ש (פ"ב מ"ב ד"ה עד ר"ה), רע"ב תויו"ט (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), משנה ראשונה (פ"ב מ"ב ד"ה מזבלין), מקדש דוד (סי' נט אות ז ד"ה אמרינן מסקלין מקרסמין), משנת יוסף (ח"א עמ' קה אות ג).

6. קסו) ר"ש (פ"א מ"א, פ"ב מ"ב, ופ"ב מ"ו), ר"ת (**ברי"ש** פ"ב מ"ו), תוס' (ע"ז נ ע"ב ד"ה משקין בתרוץ השני), רע"ב ותוי"ט (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), תבונה (שם ד"ה מזבלין).

7. קסז) ר"ש (פ"ב מ"ו), עיין לעיל פ"א ה"ב. (אות ב), ולקמן פ"ג ה"ט (אות ו).

8. קסח) רמב"ם (פ"ג הי"א), ר"ת (ראש השנה ט ע"ב ד"ה ומותר, י ע"ב ד"ה ל' יום, הובא בר"ש פ"ב מ"ו ד"ה פחות), ר"י (יבמות פג ע"א תוספות ד"ה לדברי), ריטב"א (ראש השנה ט ע"ב ד"ה פחות), ראב"ד ור"ש (תו"כ בהר תחילת פ"א), ר"ן (דף ב ע"א מדפי הרי"ף ד"ה ואחד).

9. *) להלן פ"ג הי"א (ואות ב).

10. לעיל פ"א ה"ד (אות ב).

11. נראה שהרב זצ"ל הבין שנטיעה היא פעולה המכינה לשביעית, ולא הותרה אלא מכיון שהיא אסורה בשביעית מדרבנן. אבל אם היתה אסורה מדין תורה בשביעית, היתה נאסרת גם בתוספת שביעית.

3. הסוברים שתו"ש היא אף במלאכות שאינן מכינות לשביעית

ויש מי שאומר שנטיעה אסורה מן התורה בשביעית מקל וחומר דזמירה שהיא כעין תולדה של נטיעה — אסורה, קל וחומר לנטיעה עצמה שאסורה[12]. ומתוך כך יש לאסור נטיעה בתוספת שביעית, מצד דין של תוספת שביעית. ונראה שלדעה זו אסורות כל העבודות האסורות מן התורה בשביעית, גם בתוספת שביעית בזמן שהיא נוהגת, ואין חילוק בין עבודה שיש בה תיקון הקרקע לשביעית לשאין שייך בה תיקון קרקע לצורך שביעית[13], ומתוך דעה זו[14] נראה שאסור גם כן לזרוע בתוספת שביעית, אפילו זרעים שאין שייך בהם תיקון קרקע או עבודת אילן לשביעית, אלא שמצד עצמה אסורה הזריעה בתוספת שביעית בזמן המקדש.

תוספת שבת

יש אומרים שלא נאסרה בערב שביעית אלא מלאכת חרישה, מכיון שחובת תוספת שביעית נלמדת מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות"[15]. ולפיכך אפילו אם נטיעה אסורה בשביעית מדין תורה, מותרת היא בשלושים יום קודם השביעית, וכמו כן תהא מותרת פעולת זריעה בתוספת שביעית.

יש מי שאומר שהאיסור בתוספת שביעית הוא רק בפעולות הנעשות לצורך פירות שביעית ולא לצורך הקרקע[16]. ונראה שלשיטה זו נטיעה איננה פעולה המועלת לפירות שביעית, שהרי הפירות בשביעית הם פירות ערלה.

יש מי שהסביר שאסור בתוספת שביעית לעשות פעולות המיוחדות לשביעית, אבל פעולות שהן להרבה שנים אינן אסורות בתוספת שביעית[17]. ולפיכך למרות שמותר לטעת עצים העומדים לשנים רבות אין לזרוע דברים המצמיחים בשביעית.

12. קסח[א] ר"ש (פ"ב מ"ו), עיין לעיל פ"א ה"ד (אות ב).
13. הר"ש למד איסור נטיעה בערב שביעית בקל וחומר מזמירה האסורה בשביעית כתולדת של זורע. ומתוך שלמד דיני ערב שביעית מדיני שביעית משמע שסובר שדיניהם שווים. ותוספת שביעית היא התפשטות שנת השמיטה לפניה, וכן כתב תוס' (מו"ק ג ע"ב ד"ה יכול), עיין תורת זרעים (פ"א מ"א), מנחת יצחק (ח"ו סי' נט), חוות בנימין (ח"א סי' ו).
14. קסט[ב] ר"ש (פ"ב מ"ו).
15. ר"ת (תוספות ר"ה ט ע"ב ד"ה ומותר בתרוץ ראשון), ר"ש (פ"א מ"א), תוספות ישנים (יבמות פג ע"א סי' ג), תוספות רי"ד (מו"ק ג ע"ב סד"ה עשר, ראש השנה ט ע"ב ד"ה ואמר), רמב"ן (ר"ה ט ע"ב, דף ג בהוצאת מכון התלמוד הישראלי), ריטב"א (ר"ה ט ע"ב ד"ה פחות), מאירי (ר"ה ט ע"ב ד"ה כבר בארנו), ר"ן (ר"ה ב ע"א מדפי הרי"ף ד"ה ואחד), רש"ס (פ"ב סוף ה"ג), מקדש דוד (סי' נט אות ז ד"ה והנה אי).
16. מקדש דוד (סי' נט אות ז ד"ה אמרינן) ודייק מדברי רש"י (הנדפס מו"ק ג ע"ב ד"ה כל זמן) שכתב: "אבל מכאן ואילך לא, דהוי כמתקן פירות שביעית" שהאיסור הוא רק משום תיקון פירות שביעית, ולא תיקון הקרקע והעץ. וכן מופיע בפירוש רגמ"ה, רבינו שלמה בן היתום (שם), והריטב"א (ר"ה ט ע"ב ד"ה פחות). אולם ברש"י (כת"י הוצאת מקיצי נרדמים, שם) כתב: "מכאן ואילך לא דלצורך שביעית הוא חורש", ולא הזכיר משום הפירות.
17. חזו"א (סי' יז ס"ק כב בבאור דעת ר"ת).

ב. תוספת שביעית בזמן הזה

"ובזמן שאין המקדש קיים מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה"[18].

ויש אומרים שגם בזמן הזה נוהג דין תוספת שביעית, ל' יום קודם השביעית, בחרישת שדה הלבן[19].

יש אומרים שתוספת שביעית איננה נוהגת בזמן הזה[20], אולם יש להוסיף מעט מהחול על הקודש, ככל שבת שאתה מוסיף לה בכניסתה וביציאתה[21], ולכן גם בשביעית יש להוסיף מעט קודם כניסת ראש השנה. ונראה שלשיטה זו יש להוסיף מעט יותר מאשר תוספת רגילה של יו"ט[22], או שיוסיף בדברים המותרים מדין תוספת יו"ט ואסורים בגלל תוספת שביעית, כגון מלאכה שאינה צריכה לגופה[23] ואמירה לעכו"ם[24].

ג. תוספת שביעית במוצאי שביעית

יש אומרים שיש דין תוספת שביעית במוצאי שביעית, ואסורה כל מלאכה במוצאי שביעית[25]. ולדעה זו נחלקו האם איסור זה שייך בימינו גם כן: יש אומרים שכשביטל רבן גמליאל איסור שני פרקים, הרי שגם תוספת מוצאי שביעית בוטלה[26]. ויש מי שאומר שיש תוספת שביעית גם בזמן הזה, ואסורות במוצאי שביעית כל עבודות הקרקע אפילו שאינן

18. רע"ב (פ"א מ"א, פ"ב מ"א). ומשמע שאין כל תוספת לפני ר"ה של השביעית: תוספות (ר"ה ט ע"א ד"ה ורע"ק), תורת השמיטה (תוספת שביעית אות ג, בדעת הרמב"ם), כלכלת שביעית (עמ' מז), משנת יוסף (ח"א עמ' לג תו"א).
19. מדברי: ר"י מיג"ש (שטמ"ק ב"ב כו ע"ב ד"ה הא דתנן), יד רמ"ה (ב"ב פ"ב אות קיד ד"ה ודייקינן), משמע שביטלו את תוספת שביעית רק בדברים שיפסדו ללא עשייתם, כגון חרישת שדה אילן. אבל במניעת חרישת שדה הלבן אין הפסד, ולכן גם בימינו אסור. וכן במגן דוד (פ"א מ"א), ועיין בדברי הרב רוזנטל (כרם ציון השלם עמ' ז־יב), משנת יוסף (עמ' לז תו"א ד"ה ושבתי), אבן האזל (פ"ג ה"ב, כרם ציון עמ' קיב), תורת זרעים (פ"א מ"ח). ובתורת השביעית (עמ' ד) הסביר את הר"י מיג"ש באופן שונה.
20. תוספות (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי עקיבא, מו"ק ד ע"א ד"ה מה להלן), תוספות רא"ש (ר"ה ט ע"א ד"ה נפקא), רש"ס (פ"א ה"א סד"ה אף ערבי).
21. רא"ש (יומא פ"ח סי' ח).
22. הרש"ס (פ"א ה"א סד"ה אף ערבי) מזקיק תוספת של יום אחד.
23. מצפה איתן (מו"ק ד ע"א), מקדש דוד (סי' נט אות ז ד"ה הנה התוספות מו"ק).
24. תורת השמיטה (תוספת שביעית אות ג) .
25. ר"ע הלומד דין תוספת שביעית מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" כוונתו היא שאפילו קציר של מוצאי שביעית אסור משום תוספת שביעית, כפי שחריש אסור ערב שביעית מתוספת שביעית. אולם רבי ישמעאל הלומד את התוספת בערב שביעית מהלכה למשה מסיני, לומד את דין תוספת שביעית ביציאתה מתוספת יו"כ ביציאתו. כך למדו: תוספות (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי ישמעאל), תוספות ישנים (ר"ה ט ע"א), בעל המאור (ר"ה ט ע"א בשם יש מי שפירש), ר"ן (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי ישמעאל בתרוץ הראשון).
26. תוספות רא"ש (ר"ה ט ע"א ד"ה נפקא מינה), ועי' תוספות (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי עקיבא) שדן בהסבר זה.

לצורך פירות שביעית[27]. ונסתפק האם האיסור הוא שלשים יום אחר ראש השנה של שמינית, או רק כל שהוא[28].

ויש אומרים שאין דין תוספת שביעית במוצאי שביעית[29].

הלכה ב

א. צרוף אילנות של ג' אנשים
ב. צורת עמידת האילנות
ג. חרישת קרקע גבוהה או נמוכה מהאילנות
ד. פחות מג' אילנות
ה. המרחק בין האילנות
ו. כמות הפרי בכל אילן

רמב"ם

אי זו היא שדה האילן כל שלשה אילנות לבית סאה. אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל, ואפילו הן של שלשה אנשים, רואין אותן כאילו הם תאנים, אם ראויין לעשות ככר דבילה של ששים מנה, חורשין כל בית סאה בשבילם[1], והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו[2].

27. תורת זרעים (פ"א מ"א), וכתב שלדעת ר"י יש תוספת שביעית ונלמדת מתוספת יו"כ ביציאתו, ולימוד זה לא ביטלו ר"ג, שהרי רק שני פרקים של ערב שביעית בוטלו. ועיין משנת יעב"ץ (פ"ג ה"א בדיבור השני אות ב) שדחה את דברי תורת זרעים, כיון שלמסקנת הגמרא מו"ק (ד ע"א) אין תוספת כלל במוצאי שביעית רק בערב שביעית.

28. עיין: תוספות (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי עקיבא), תוספות ראש (ר"ה ט ע"א ד"ה נפקא ליה) שפשטו לחד תירוצא שלדעת רבי ישמעאל התוספת הנלמדת מתוס' יו"כ היא בכל שהוא.

29. תוספות (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי ישמעאל במסקנתו, וכן נראה בתוספות ר"ה יב ע"ב ד"ה מנהג), ראב"ד (כתוב שם ר"ה ט ע"א), ריטב"א (ר"ה ט ע"א ד"ה וי"מ), ר"ן (ר"ה ט ע"א ד"ה ורבי ישמעאל בתרוץ שני), מאירי (ר"ה ט ע"א ד"ה כבר ביארנו). לראשונים אלו איסור קצירה כדרכו במוצאי שביעית איננו מדיני תוספת שביעית, כי אם מדין קדושת פירות שביעית, ועיין לקמן פ"ג ה"י (אות ה והע' 9). המעדני ארץ (סי' ו אות ז) אומר שגם לדעת ר"ע האיסור במוצאי שביעית איננו מחמת תוספת שביעית אלא מדיני פירות שביעית. ועי' בתורת זרעים (פ"א מ"א) שהביא כן לשיטת הרמב"ם.

1. שביעית (פ"א מ"ב, מ"ג).
2. שם (פ"א מ"ה). המרחק שיכול הבקר לעבור בכליו בין האילנות נאמר במשנה (פ"א מ"ה) בדין ג' אילנות של ג' בני אדם המצטרפין, והרמב"ם למד שדין זה הוא גם בג' אילנות של אדם אחד. כן כתבו: תויו"ט, תוספות אנשי שם (פ"א מ"ה ד"ה וכמה), משנה ראשונה (פ"א מ"ה).
החזו"א (סי' יז ס"ק ז ד"ה אמנם) כתב שפיסקה זו ברמב"ם היא טעות סופר ומקומה בפ"ג ה"ה: "היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר, בין עושין בין שאינן עושין, חורשין כל בית סאה בשבילן — והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו". ועיין משנת יוסף (ח"א עמ' מג־מד). אולם בכתה"י הגירסא היא כנדפס בפנינו.

א. צרוף אילנות של ג' אנשים

"... ואפילו הן של שלשה אנשים".

שבת הארץ

יש אומרים שכשהן של שלשה אנשים, והם מצטרפין להיות חורשין כל בית סאה בשבילן — הם עודפים בהיתר חרישה של כל בית סאה יותר מאילו היו שלשתן של אדם אחד. שאילו שלשה אילנות של אדם אחד לבית סאה, שחורשין כל בית סאה בשבילן — אין חורשין כי אם עד העצרת, ואילו של שלשה אנשים שמצטרפין — חורשין בשבילן עד ראש השנה[3]. ויש אומרים שלעולם אין של שלשה אנשים עודפים בהיתר מאילו היו של אדם אחד[4], ואינם מצטרפין כי אם לחרוש כל בית סאה בשבילן עד העצרת, כדין כל שדה אילן[5].

תוספת שבת

יש מי שאומר שכאשר השדה היא של ג' אנשים צריך שיהיו העצים קרובים זה לזה עד ד' אמות כדי שיהא צירוף[6].

שבת הארץ

וכן אם האילנות הם של אדם אחד והקרקע של אחר מצטרפין וחורשין כל בית סאה בשבילן[7].

3. קע) ר"ש (פ"א מ"ה), רימב"צ (פ"א מ"ה), על פי ירושלמי (פ"א ה"ד). לשון הירושלמי: "דתני ר' חייא רובה, שלשה אילנות של שלשה אנשים הרי אלו מצטרפין, וחורשין כל בית סאה עד ראש השנה". גירסא זו מופיעה גם ברגמ"ה (ב"ב כז ע"א), ר"י מיג"ש (ב"ב פג ע"א), ראב"ד (שטמ"ק ב"ב כו ע"ב ליש גורסים), פני משה (פ"א ה"ד). ערוך השלחן (סי' יח סעי' יא).

4. קעא) ב"ב (כז ע"א, על פי הגהות הב"ח אות א), רש"י (ב"ב כו ע"ב ד"ה ואלא), ראב"ד (שטמ"ק ב"ב כו ע"ב ד"ה אילן), רבינו יונה (ב"ב כו ע"ב ד"ה כתב), ריטב"א (ב"ב כז ע"א ד"ה הכי גרסינן), רא"ש (פ"א מ"ה ונשאר בצ"ע על הדעות שמותר לחרוש עד ראש השנה), מאירי (ב"ב כו ע"ב ד"ה אבל), רש"ס (פ"א ה"ד), תויו"ט (פ"א מ"ה), הגר"א (שנות אליהו פ"א מ"ה). הרידב"ז בבאורו לירושלמי (פ"א ה"ד) כתב, שהגר"א בכתי"ק מחק את המילים ראש השנה, ועיין בהגהות הגר"א הוצ' מכון מוצל מאש (פ"א ה"ח), ניר (פ"א מ"ה), ובגליונות הר"י קנייבסקי זצ"ל (בירושלמי עם ביאורים).

5. הריטב"א (ב"ב כז ע"א ד"ה הכי גרסינן), ניר (פ"א מ"ה), רידב"ז (בבאורו לירושלמי פ"א ה"ד) כתבו שגירסת הירושלמי שאפשר לחרוש עד ראש השנה איננה מדויקת. הראב"ד (שטמ"ק ב"ב כו ע"ב ד"ה אילן), רבינו יונה (ב"ב כז ע"ב ד"ה כתב), רש"ס (פ"א ה"ד), תוי"ט (פ"א מ"ה), הסבירו את הירושלמי לאחר היתרו של רבן גמליאל לחרוש עד ר"ה של שביעית. עיין: משנה ראשונה, תוס' חדשים, תוס' רע"א (פ"א מ"ה), משנת יוסף ח"א (עמ' עא־עב).

6. רש"ס בשם יש מפרשים (פ"א מ"ה ד"ה כדי הבקר).

7. קעב) ירושלמי (פ"א ה"ד).

תוספת שבת

וכמו כן אפילו אם כל אילן שייך לאדם אחד והקרקע שייכת לאדם אחר, הרי אלו מצטרפים וחורשים כל בית סאה[8].

ב. צורת עמידת האילנות

שבת הארץ

יש מי שנראה מדבריהם, שבמה דברים אמורים ששלשה אילנות בתוך בית סאה מצטרפין לחרוש כל בית סאה, דוקא כשהן עשויים כחצובה — מפוזרים אחד כנגד שנים. אבל אם הם עומדים בשורה זה אחר זה — אינם מצטרפין לחרוש כל בית סאה בשבילן, ואין חורשין להן אלא לצורכן[9].

ויש מי שאומר שאם יש ביניהם כדי שיהא הבקר עובר בכליו, אף שעומדים כשורה הם גם כן מצטרפין[10]. ולא אמרו שאינם מצטרפין כשורה אלא אם הם עומדים סמוכין זה לזה, יותר משיעור שהבקר יכול לעבור בכליו, שאף על פי שכיון שאינם עומדים מצוברין כחצובה הרי יכול הבקר לעבור ולחרוש מצידיהם, מכל מקום כיון שאין הבקר יכול לעבור ביניהם, אין השרשים מתפשטים יפה מן הצד, על כן הם עומדים למיעקר. וגם אין צורך להם לחרישה של כל הבית סאה[11], שכיון שאין השרשים מתפשטים הרבה אין תועלת בחרישה הרחוקה מהאילנות, על כן אינם מצטרפין. אבל כל שהם רחוקים כשיעור הנדרש, שהוא כדי שיהיה הבקר עובר בכליו, אז אפילו עומדים כשורה גם כן חורשין בשבילן כל בית סאה.

ג. חרישת קרקע גבוהה או נמוכה מהאילנות

ויש מי שמפרש שאין חילוק בין אם האילנות הללו עומדים על קרקע ישרה, שאין בה מעלות ומורדות, ובין אם השדה של הבית סאה מלמטה, והאילנות

8. הגירסא בירושלמי (עפ"י הרש"ס), ובתוספתא (פ"א ה"ב): "ג' אילנות של שלשה אנשים וקרקע של אדם אחר הרי אלו מצטרפין, וחורשין כל בית סאה בשבילן עד ר"ה, ואף על פי שבעל השדה חורשן מפני צורך שדהו הרי זה מותר". והרש"ס הוסיף שבעל השדה יכול גם לזרוע כל מה שירצה, וכן ביאר הרב חסמן (כרם ציון השלם, אהל משה עמ' קלה). אולם בהגהות הרא"ם הורוביץ (אבד"ק פינסק, מודפס בסוף מסכת ברכות, על מסכת שביעית פ"א מ"ה) כתב שבעל האילנות הוא החורש, ומזה מוכח שאין זה חריש לטובת הקרקע.

9. [קנג] ירושלמי (פ"א ה"ב), פני משה, כרב לגבי שמואל. חזו"א (סי' י"ז ס"ק ט ד"ה ירושלמי), ועיין בראב"ד (שטמ"ק ב"ב פג ע"א ד"ה ואני).

10. [קנד] ירושלמי (שם) על פי רידב"ז. וכן היא מסקנת הירושלמי (פ"א ה"ב) לפי: רש"ס, הגר"א, ניר, מהר"א פולדא, תבונה.

11. [קנה] דברי עצמו על פי ירושלמי (פ"א ה"ד)

הם מלמעלה, או שהאילנות הם מלמטה והשדה מלמעלה — אף על פי שרחוק הדבר לפי זה שתועיל החרישה של הקרקע המופלגת מהם להאילנות, מכל מקום לעולם מועלת היא — וחורשים כל בית סאה בשבילן[12].

תוספת שבת

ויש אומרים שכאשר האילנות למטה אין לחרוש בית סאה למעלה, שאין מועלת חרישה זו לאילנות[13].

ד. פחות מג' אילנות

שבת הארץ

ואם הם פחות משלשה אילנות לבית סאה, יש אומרים שאין חורשין להם אלא כדי צרכן שהוא כמלא אורה וסלו חוצה לו[14]. ויש אומרים שחורשין להם אז לכל אחד ואחד לפי חשבון של חלוקת בית סאה לשלשה[15].

ה. המרחק בין האילנות

ויש מי שאומר[16] שזה שאמרנו שהשיעור שיהיה בין האילנות הוא כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו, שהוא שיעור ארבע אמות — והיינו שלא יהיו מקורבין זה לזה יותר משיעור זה, שאם הם מקורבים יותר מזה השיעור אין חורשין להם אלא כדי צרכן שהוא מלא אורה וסלו חוצה לו[17], שהוא שיעור שתי אמות — אבל מכל מקום יש גם כן מדה לצורת פיזורם בתוך הבית סאה, והיינו שכל אחד מהם יהיה בשיעור שני קבין, שהוא שליש סאה[18]. והשיעור

12. [קנו] ירושלמי על פי פני משה (פ"א ה"ד).

13. רש"ס (פ"א ה"ב ד"ה כך אמרו), מהר"א פולדא (פ"א ה"ד), תלמוד ירושלמי עם ביאורים (מהר"ח קנייבסקי).

14. [קנז] רש"י (בבא בתרא כו ע"ב ד"ה ואלא מדתנן), רש"ש (שם ד"ה ואלא), יד רמ"ה (ב"ב כו ע"ב ד"ה ודייקינן), עליות דרבינו יונה (ב"ב פג ע"א ד"ה אמר רבא), מאירי (ב"ב כ"ו ע"ב ד"ה אבל אילנות), משנה ראשונה (פ"א מ"ב), תוספות אנשי שם (פ"א מ"ה ד"ה שיהא), תבונה (פ"א מ"ב ד"ה פחות מכאן). ועיין להלן פ"ג ה"ג (אות ד).

15. [קנח] רש"י (סוכה לד ע"א ד"ה הל' למשה מסיני), רש"ש (ד"ה הלכה), ניר (פ"א ה"ב, ובסוף ה"ד), וכן למדו הפרי נאה וגפי אש (הובאו דבריהם במשנת יוסף ח"א עמ' מח תו"א) בדעת הרע"ב (פ"א מ"ב ד"ה פחות). בספר גנון והציל (פ"ב מ"ב) כתב שדעת רש"י המתיר חרישת שליש בית סאה לכל עץ, היא רק כאשר הקרקע של בעל האילן. אבל במקום שהקרקע היא של אדם אחד, והעץ של אחר, גם לדעת רש"י (סוכה לד ע"א) לא התירו אלא כמלא אורה וסלו.

16. [קנט] תוספתא (פ"א ה"ב), רש"י (ב"ב כו ע"ב ד"ה ואלא מדתנן), ריבמ"צ (פ"א מ"ב), ראב"ד (שטמ"ק ב"ב פג ע"א), ריטב"א (ב"ב כו ע"ב ד"ה אלא), מאירי (ב"ב כו ע"ב ד"ה אבל אילנות), תוס' אנשי שם (פ"א מ"ה ד"ה שיהא), חזו"א (סי' יז ס"ק ד ד"ה שביעית, ולעולם), משנת יוסף (ח"א עמ' מג).

17. עיין לקמן ה"ג (אות ד).

18. עיין לקמן ה"ג (אות ג).

שאמרנו שצריך שיהא ביניהם כדי שיהיה הבקר עובר בכליו, לא פחות, שהוא ד׳ אמות, היינו אם הם עצים עבותים ועבים הרבה מאד, שאז יוכל להיות שאף על פי שיהיו מפוזרים בתוך בית סאה, באופן שכל אחד עומד בתוך שליש של בית סאה, שהוא בית שני קבין, מכל מקום לא יהיו רחוקים זה מזה ד׳ אמות, כדי שיהא הבקר עובר בכליו. אבל אם הם אילנות בינונים או דקין לא מהני מה שהם רחוקים זה מזה, בשיעור שהבקר עובר בכליו, אלא צריך שיהיו דוקא רחוקים זה מזה, עד שיהיה כל אחד ואחד מהם עומד בתוך שליש של בית סאה. אבל אם היה אחד עומד בתוך שיעור של ארבעה קבין, שהוא שני שלישי בית סאה, והשנים עומדים בתוך שני קבים, שהוא שליש בית סאה, אין חורשין להן אלא צרכן.

ו. כמות הפרי בכל אילן

יש אומרים שזה השיעור של עושין ככר דבילה, שהוא ששים מנה, הוא שכל אחד ואחד מהאילנות יהיה ראוי לעשות שיעור זה[19]. ולא מועיל מה שיש בין כולם יחד זה השיעור, שזה לא נאמר כי אם כשהם יותר משלשה עד תשעה כמו שיתבאר[20].

ויש אומרים[21] שגם בשלשה אין צריך שיהיה כל אחד מהם ראוי לעשות ככר דבילה של ששים מנה, כי אם שיהיו בין כולם יחדו ראויים לעשות שיעור זה. אלא שצריך שכל אחד מהם יהיה ראוי לעשות שליש של שיעור זה לא פחות. אבל אם אחד מהם אינו ראוי לעשות שליש, אף על פי שחסר לו דבר מועט משליש של ששים מנה, ולעומת זה השניים עושים הרבה, יותר מששים מנה כל אחד מהם — גם כן אינו מועיל להשלים בזה את חסרון החסר, ואין חורשין להם אלא כדי צורכן.

19. קס) פירוש המשנה לרמב״ם (פ״א מ״ד), ר״ש (פ״א מ״ג ד״ה ככר דבלה), רא״ש (פ״א מ״ד ד״ה אם), רע״ב (שם מ״ג ד״ה אם ראויין), מלאכת שלמה (פ״א מ״ב ד״ה אם ראויים). בחדושי הר״א גריידיץ (מ״ב ד״ה תוס׳ רע״ק) הסביר את דעת: הר״ש רא״ש ורע״ב שבאילני מאכל ג׳ אילנות מצטרפים, ובאילני סרק אנו מזקיקים שכל אחד יעשה שליש.

20. לקמן פ״ג ה״ד (אות א). ולפי שיטה זו מחלוקת רב ביבי ורבי זעירא (פ״א ה״ג) אם צריך משולשין או מחשבון מתושעין היא רק מג׳ עד ט׳ אילנות, אבל עד ג׳ אילנות צריך שכל אחד יעשה ככר.

21. קפא) ריבמ״צ (פ״א מ״ד), והרב זקש (בהערותיו לפירוש הריבמ״ץ, הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, הערה 37) כתב שדעת הריבמ״ץ היא כדעת הרמב״ם בפירוש המשנה, והר״ש, שצריך כל אילן לעשות ככר. ראב״ד פ״ג ה״ד, רש״ס (פ״א מ״ב ד״ה בית סאה, ובירושלמי פ״א ה״ד ד״ה ובלחוד שלא יפחות, פלוגתא), הגר״א (שנות אליהו פ״א מ״ב), תוס׳ רע״א (משנה ב אות ב), רדב״ז (פ״ג ה״ג בדעת הרמב״ם), ניר (פ״א ה״ג ד״ה ובלבד), ערוך השלחן בדעת הרמב״ם (סי׳ יח סעי׳ ח).

תוספת שבת

ויש אומרים שאם העץ עושה פרי אפילו מעט, וביחד עושים ג׳ העצים ששים מנה, הרי הם מצטרפים להתיר חרישת כל הבית סאה[22].

הלכה ג

א. אילנות סמוכים מאד
ב. אילנות שאין ביניהם ארבע אמות
ג. מרחק הפיזור
ד. עד מתי חורשין כמלא אורה וסלו

רמב״ם

היו פחות משלשה לבית סאה[1], או שהיו שלשה ואחד ראוי לעשות ששים מנה או יתר והשנים אינן ראויין לעשות, או שנים ראויין לעשות אפילו מאה מנה ואחד אינו עושה — אין חורשין להן אלא צרכן[2], והוא מלוא האורה וסלו חוצה לו[3].

א. אילנות סמוכים מאד

שבת הארץ

ואפילו היו שלשה ואין הבקר יכול לעבור בכליו בין שנים מהם, דינם כאילו היו פחות משלשה[4]. ואפילו היו ארבעה ושנים הם סמוכין זה לזה בכדי שאין הבקר יכול לעבור בכליו — נחשבים אלה השנים כאילו אינם, ונשארו רק שנים ושוב אין חורשין להם אלה לצרכן[5]. אבל אם היו ששה, וארבעה עומדים

22. מהר״י קורקוס בדעת הרמב״ם (פ״א ה״ד ד״ה אבל רבינו), פנ״מ (פ״א ה״ב ד״ה פחות, ה״ג ד״ה ובלבד שלא), חזון נחום (כרם ציון הלכות שביעית, פ״א מ״ב), אבן האזל (כרם ציון הלכות שביעית, פ״ג ה״ד), משנת רבי נתן (פ״א מ״ג).

1. שביעית (פ״א מ״ג).
2. שם (פ״א מ״ד).
3. שם (פ״א מ״ב). ריבמ״ץ (פ״א מ״ב ד״ה אלא), רש״ס (פ״א מ״ה ד״ה מלא האורה), שנות אליהו (פ״א מ״ב ד״ה פחות מכאן), הביאו את הירושלמי כלאיים (פ״ו ה״א) שאמה — בוצר, ואמה — סלו. וכן גם באורה: אמה — אורה, ואמה — סלו. המרחק של מלוא אורה וסלו נמדד מההיקף החיצוני של הענפים: ריבמ״ץ, רש״ס, ר״ש, רא״ש, רע״ב, תוספות אנשי שם, פני משה, מהר״א פולדא (פ״א מ״ב), חזו״א (סי׳ יז ס״ק טו).
4. עיין לעיל פ״ג ה״ב (אות ד).
5. קפב) ירושלמי (פ״א ה״ג) על פי באור הגר״א (ד״ה היו ארבעה), רידב״ז (ד״ה היו ארבעה).

רחוקים זה מזה בכדי שהבקר יכול לעבור בכליו, אלא שבינתים עומדים שנים שהם קרובים זה לזה ולאלו הארבעה באופן שעל ידם אין הבקר יכול לעבור בכליו — רואין אנו את השנים האמצעיים הללו כאילו אינם, ונמצא שנשארו ארבעה שהבקר יכול לעבור בכליו, והרי יש כאן השער, וחורשין כל בית סאה בשבילן. וכן אם היו חמישה ושנים באמצע אין הבקר עובר בכליו — דנין אותם כאילו אינם, ונשארו שלשה שחשובין כאילו היה הבקר עובר בהם בכליו[6].

ונראין הדברים[7] **שאימתי אנו אומרים שאם הם ארבעה ושנים מהם אין הבקר עובר בכליו — שאין אנו אומרים שנחשוב אחד כאילו אינו וישארו שלשה שהבקר עובר בכליו — דוקא אם השנים עומדים סמוכים זה לזה וסמוכים להאילנות השנים האחרים, באופן שאפילו נראה כאילו האחד אינו, ישאר כאן רק אחד שעומד במצב כזה שהבקר עובר בכליו, אבל השנים אין הבקר עובר בהם. אבל אם הארבעה עומדים באופן כזה, שאם נחשוב את האחד מן השנים כאילו אינו — ישארו השלשה כולם מפוזרים בכדי שיהיה הבקר עובר בכליו — אז דין הארבעה שווה לדין החמישה שרואין את האמצעיים כאילו אינם, וחורשין כל בית סאה בשביל הנותרים.**

תוספת שבת

יש מי שאומר שכאשר אין בין שני עצים כמלוא הבקר וכליו, הרי השרשים יורדים לעומק הקרקע ולא לצדדים[8]. ונראה שלהסבר זה אפילו כשהעצים שאין ביניהם כמלא הבקר וכליו, אינם סמוכים לעצים המפוזרים — אין להחשיבם כג' אילנות אלא כשניים.

ב. אילנות שאין ביניהם ארבע אמות

שבת הארץ

ויש מי שאומר שאם כל האילנות הם קרובים זה לזה, פחות מכדי השיעור שהבקר עובר בכליו — אז אין חורשין להם כלל אפילו כדי צרכן, שהוא

6. הרש"ס (פ"א ה"ג ד"ה היו ארבעה) כתב שכשישנם ארבעה שיש ביניהם שיעור שהבקר וכליו עוברים, ושניים צפופים — הרי הם כחמישה. והעץ המרוחק נותנים לו כדי אורה וסלו, ואילו העץ הסמוך לרביעי הרי הוא כמי שאינו ואין חורשין בעבורו כלל.
בציץ אליעזר (ח"א סי' יט) כתב שהרמב"ם השמיט דין הרואין מכיון שלשיטת הרמב"ם אנו מסתכלים אם עושה ככר לבית סאה (פ"ג ה"ד), ואפילו אם העצים עומדים לעקירה הרי השאלה היא כמות הפרי המופקת מהעצים.
7. כן נראה מפירוש הרש"ס ופני משה (פ"א ה"ד) שלפי שיטתם עצים הקרובים זל"ז עד שאין הבקר עובר ביניהם, הרי הם נחשבים להיות כאחד.
8. רידב"ז (פ"א ה"ד ד"ה ארבעה).

כשיעור אורה וסלו חוצה לו, משום דקיימי למיעקר חושבין כאילו אינם, ואינם כלל בכלל היתר של שדה האילן[9].

ויש מי שחולק וסובר שכדי צרכן, שהוא שיעור מלא אורה וסלו — לעולם חורשין, אפילו אם הן מקורבין זה לזה ביותר, דלא גריעי מפחות מכאן[10]. **והיינו אפילו אילן אחד, שחורשין לו כדי מלא אורה וסלו חוצה לו**[11].

ג. מרחק הפיזור

ויש אומרים ששיעור הריחוק זה מזה הוא שלא יהיו רחוקין יותר משיעור של כדי מטע עשרה לבית סאה. דהיינו שיהיה כל אילן תופס לא יותר משש עשרה על שש עשרה אמה[12].

תוספת שבת

ויש אומרים שאין הגבלת מרחק זה מזה בבית סאה[13].

ד. עד מתי חורשין כמלא אורה וסלו

יש אומרים שמלא אורה וסלו מותר לחרוש עד ראש השנה[14]. ויש אומרים שגם מלא אורה וסלו אין לחרוש אלא עד עצרת[15].

9. קפג) **ר"ש**, רא"ש (פ"א מ"ה), רש"ס (פ"א מ"ה ד"ה כדי), **רע"ב** (פ"א מ"ה), תוספות אנשי שם (פ"א מ"ה ד"ה שיהא), חסדי דוד (תוספתא פ"א ה"א), ערוך השלחן (סי' יח סעי' ז), חזו"א (סי' יז ס"ק טו).
10. קפד) **מלאכת שלמה בשם הרב יהוסף** (פ"א מ"ה), וכן נראה במהר"י קורקוס (פ"א ה"ב ד"ה ככר דבילה).
11. עיין פ"ג ה"ב (אות ד).
12. קפה) **תוספות אנשי שם** (**פ"א מ"ה ד"ה שיהא**) **על פי תוספתא** (**פ"א ה"א**). וכן ביארו חסדי דוד ומנחת ביכורים, רש"י (סוכה לד ע"א ד"ה עשר) לפי גירסת מהרש"ל, דבר השמיטה (פ"א מ"ב ד"ה וממילא נמצא).
13. האחרונים דייקו זאת מהשמטת הרמב"ם את מרחק פיזור האילנות: רש"ס (פ"א ה"ב ד"ה תמן איתמרת), מלאכת שלמה (פ"א מ"ב ד"ה שלשה), ניר (פ"א ה"ב), חדושי אבן האזל (כרם ציון, הלכות שביעית, פ"ג ה"ב).
14. רדב"ז (ח"ה סי' אלף תקס), קול הרמ"ז (פ"א מ"ב, הובא בתוא"ש). ועי' לקמן ה"ה (אות ב והע' 7).
15. רש"ס (פ"א מ"א ד"ה פחות מכאן), חזו"א (סי' יז ס"ק ח ד"ה מ"ו). ועי' לקמן ה"ה (אות ב והע' 8).

הלכה ד

א. כמות הפירות מג' עד ט' אילנות
ב. פיזור האילנות והנטיעות

רמב"ם

היו משלשה ועד תשעה וראויין לעשות ששים מנה, חורשין כל בית סאה בשבילן, ואף על פי שיש בהם מה שאינו ראוי לעשות[1].

א. כמות הפירות מג' עד ט' אילנות

שבת הארץ

יש אומרים שצריך שכל אחד ואחד מאלו שלשת האילנות יהיה ראוי לעשות ששים מנה[2]. ויש אומרים שדי שכל שלשתן יחד יעשו כשיעור זה[3].

תוספת שבת

ולדעה זו יש מי שאומר שצריך שכל אחד מהשלשה יעשה שליש ככר[4]. ויש אומרים שצריך שכל אחד מהאילנות צריך שיעשה שישים מנה[5].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שצריך דוקא שיהיה השיעור של ששים מנה מחולק ביניהם בשוה, ואם הם יותר משלשה ועד תשעה, צריך לעולם שתהיה החלוקה בערך שוה לכל אחד ואחד מהאילנות[6].

1. שביעית (פ"א מ"ד).
2. קפו) ר"ש (פ"א מ"ד ד"ה פירוש), רא"ש (פ"א מ"ד ד"ה פירוש) להבנת מהר"י קורקוס (פ"א ה"ד), זרע יצחק (פ"א מ"ד), תפארת ישראל (פ"א אות טז). ועי' לעיל ה"ב (אות ו והע' 19).
3. קפז) ראב"ד (השגה פ"ג ה"ד) מהר"י קורקוס, כס"מ ורדב"ז (פ"ג ה"ד), פנ"מ (פ"א ה"ד), אבן האזל (פ"ג ה"ד).
4. הגר"א (באור לירושלמי פ"א ה"ג, שנות אליהו פ"א ה"ג, ועיין באור הרידב"ז פ"א ה"ג), ערוך השלחן (סי' יח סעי' יג).
5. ר"ש, רא"ש ורע"ב (פ"א מ"ג-ד), תוס' מהרי"ח (פ"א מ"ד). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' נב בשיטות המפרשים).
6. קפח) ראב"ד (השגה פ"ג ה"ד), רש"ס (פ"א ה"ג). ועי' רמב"ם (בפיה"מ, פ"א מ"ד). ועי' לעיל ה"ב (הע' 21). הראב"ד פי' את הירושלמי (פ"א ה"ד) ש"מתושעין" פי' הוא שכל אחד מהאילנות לא יעשה פחות מחלקו הראוי, אבל יכול לעשות יותר. ולשיטה זו אין מחלוקת בין רבי ביבי ורבי זעירא בירושלמי (פ"א ה"ד).

תוספת שבת

ויש מי שאומר שצריך שט' אילנות יתנו ג' ככרות, למרות שאין כל אחד ראוי ליתן ככר[7]. וש מי שאומר שמג' עד ט' אילנות, כל עץ צריך ליתן שליש ככר[8].

ב. פיזור האילנות והנטיעות

שבת הארץ

ויש אומרים שבכל זה אין קפידא, אלא שיהיו האילנות מרוחקים ריחוק שוה לפי מספרם בפיזורם בשטח בית סאה. וזה הפיזור הוא דוקא עד תשעה, אבל בעשרה אילנות אפילו אינם מפוזרים בכל הבית סאה חורשין אותו כולו[9]. וזה נוהג דוקא באילנות ולא בנטיעות, שבנטיעות אין חורשין את כל הבית סאה רק כשהן מפוזרות בתוכו כמו שיתבאר[10].

7. קול הרמ"ז (פ"א מ"ד) בביאור שיטת הרמב"ם.
8. חזו"א (סי' יז ס"ק ו ד"ה והגר"א) בביאור שיטת הגר"א.
9. קפט) **רדב"ז** (פ"ג ה"ג ובסוף ה"ה) בביאור שיטת רש"י וכשיטת הירושלמי. לפי הסבר זה דעת הרמב"ם היא שאין צורך בפיזור שוה של האילנות בתוך בית סאה. החזו"א (סי' יז ס"ק ד-ז) הזקיק פיזור שווה בכל בית סאה. ועי' לעיל ה"ב (אות ה).
10. לקמן ה"ה.

הלכה ה

א. י׳ אילנות או יותר
ב. זמן חרישת שדה י׳ אילנות
ג. פיזור הנטיעות
ד. עד מתי חורשים עבור פחות מי׳ נטיעות
ה. נטיעות העושות ככר

רמב״ם

היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר, בין עושין בין שאינן עושין, חורשין כל בית סאה בשבילן[1].
עשר נטיעות מפוזרות לתוך בית סאה, חורשין כל בית סאה בשבילן עד ראש השנה[2], ודבר זה הלכה למשה מסיני[3].

א. י׳ אילנות או יותר

״היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר, בין עושין בין שאינן עושין, חורשין כל בית סאה בשבילן״.

תוספת שבת

יש אומרים שלמעלה מעשרה אילנות אין חשיבות מהי הכמות שעושים האילנות[4]. ויש אומרים שאפילו אינם מניבים כלל[5]. ויש אומרים שכל אילן צריך שיעשה שליש ככר או תשיעית[6].

ב. זמן חרישת שדה י׳ אילנות

יש אומרים שחורשים שדה שבו מי׳ אילנות ולמעלה עד ראש השנה[7]. ויש אומרים עד עצרת[8].

1. שביעית (פ״א מ״ד).
2. שם (פ״א מ״ו).
3. מו״ק (ג ע״ב).
4. הרמב״ם בפירוש המשנה בשביעית (פ״א מ״ד) כתב: ״אבל אם היו עשרה אילנות או יותר בתוך בית סאה, בין שהיו עושין הרבה או מעט, חורשין כל בית סאה בשבילן״. וכך למדו מהר״י קורקוס (פ״ג ה״ד) ורדב״ז (פ״ג ה״ד) בדעת הרמב״ם, ערוך השלחן (סי׳ יח סעי׳ טו).
5. משנה ראשונה (פ״א מ״ד ד״ה עד), פני משה (פ״א מ״ד ד״ה היו עשרה), וכן נראה מפשטות דברי הרמב״ם (פ״ג ה״ה).
6. ר״ש (פ״א מ״ד ד״ה אבל), רא״ש (פ״א מ״ד ד״ה אחד), קול הרמ״ז (פ״א מ״ד ד״ה תויו״ט עד שיהיה).
7. רש״ס (פ״א מ״ד ד״ה חורשין), וטעמו דלא גרע מנטיעות. ועי׳ לעיל ה״ג (אות ד והע׳ 14).
8. משנה ראשונה (פ״א מ״ו ד״ה עשר), ערוך השלחן (סי׳ יח סעי׳ טו). ועי׳ לעיל ה״ג (הע׳ 15).

ג. פיזור הנטיעות

״היו... עשר נטיעות מפוזרות לתוך בית סאה...״.

שבת הארץ

ויש אומרים דוקא אם הן מפוזרות בשעור שוה בין זו לזו, במרחק שטח הבית סאה — אז חורשין כל בית סאה בשבילן כשהן עשר[9]. אבל אם הן פחות מעשר, או שאינן מפוזרות בערך שוה של עשר לבית סאה, אז חורשין לפי המספר הנמצא במדת הקרקע, בערך הדומה לעשר לבית סאה[10]. ויש חולקין ואומרים שכל שהוא פחות מעשרה[11], או שאינן מפוזרות כראוי[12] — אין חורשין לכל אחת ואחת אלא כדי צרכה, שהוא מלא אורה וסלו חוצה לו.

תוספת שבת

ויש אומרים שאין צורך במרחק שווה בין עשר הנטיעות, אלא שלא יפחת המרחק שבין נטיעה לנטיעה מכדי מעבר הבקר וכליו[13].

ד. עד מתי חורשים עבור פחות מי׳ נטיעות

יש אומרים שפחות מי׳ נטיעות בבית סאה אינם כשדה אילן אלא כשדה הלבן[14]. ויש אומרים שדין פחות מי׳ נטיעות כדין שדה אילנות, ומג׳ עד י׳ נטיעות חורשים כל בית סאה עד עצרת[15].

9. [קצ] **רש״י (סוכה לד ע״א ד״ה הל׳ למשה מסיני)**, תוספות (ב״ב כו ע״ב ד״ה עשר, תענית ג ע״ב ד״ה עשר), רא״ש (פ״א מ״ו ד״ה מפוזרות לתוך), רש״ס (פ״א מ״ו ד״ה מפוזרות לתוך), מאירי (סוכה לד ע״א ד״ה וענין, תענית ג ע״א ד״ה נטיעות), רשב״א (סוכה לג סע״ב ד״ה תנו רבנן), ריטב״א (סוכה לג ע״ב ד״ה ואמרינן), תוספות אנשי שם (פ״א מ״ו), חזו״א (סי׳ יז ס״ק ח).
10. רש״י (סוכה לד ע״א ד״ה הל׳ למשה מסיני), רש״ס (פ״א מ״ו ד״ה מפוזרות לתוך), ערוך לנר (סוכה לד ע״א ד״ה עשר).
11. רשב״א (סוכה לג סע״ב ד״ה תנו רבנן), ריטב״א (סוכה לג ע״ב ד״ה ואמרינן), מאירי (סוכה לד ע״א ד״ה וענין, תענית ג ע״א ד״ה נטיעות). כפות תמרים (סוכה לד ע״א ד״ה כתב עוד רש״י), וכן משמע מהתוספות (ב״ב כו ע״ב ד״ה עשר, תענית ג ע״ב ד״ה עשר).
12. [קצא] יד רמ״ה (ב״ב כו ע״ב ד״ה ודייקינן), **מלאכת שלמה (פ״א מ״ו ד״ה עשר נטיעות) בשם הר״ס**, מהמלאכת שלמה משמע שלא רק בפחות מי׳ אין חורשין אלא כדי צרכן, אלא גם אם הפיזור איננו בשווה. שאר הראשונים (הנזכרים בהערה 11) לא דנו אלא כאשר חסר בכמות העצים.
13. תפארת ישראל (פ״א אות כח), קול הרמ״ז (פ״א מ״ו), ערוך השלחן (סי׳ יח סעי׳ כ), דבר השמיטה (פ״א מ״ו ד״ה כתב רש״י, ד״ה מיהא), ועיין לקמן פ״ג ה״ו (אות ב הערה 10).
14. ר״י מיג״ש (שטמ״ק ב״ב כו ע״ב ד״ה הא דתנן), פירוש המשניות לר״מ (פ״א מ״ח ד״ה אילן), ריטב״א (ב״ב כו ע״ב ד״ה עשר), רע״ב (פ״א מ״ו ד״ה נטיעות), ערוך השלחן (סי׳ יח סעי׳ טו). ועיין בדברי הרב חסמן (כרם ציון השלם, אהל משה , עמ׳ קלו).
15. תוספות רע״א (אות ז), משנה ראשונה (פ״א מ״ו).

ה. נטיעות העושות ככר

יש אומרים שאם ג׳ נטיעות עושות ככר של ששים מנה, חורשים בעבורם כל בית סאה עד ראש השנה[16]. ויש אומרים שאין חורשים בעבורם אלא עד עצרת[17].

הלכה ו

א. נטיעות העשויות שורה ומוקפות עטרה
ב. חרישה ליותר מעשר נטיעות
ג. צרוף נטיעות ודלועין

רמב״ם

היו עשויות שורה אחת או מוקפות עטרה, אין חורשין להן אלא צרכן לכל אחת ואחת[1]. והדלועין עם הנטיעות מצטרפין לעשרה[2].

א. נטיעות העשויות שורה ומוקפות עטרה

״היו עשויות שורה אחת או מוקפות עטרה, אין חורשין להן אלא צרכן לכל אחת ואחת״[1].

שבת הארץ

ויש אומרים שאין צריך — לענין שלא יהיו חורשין להן אלא כדי צרכן — שיהיו עשויות שורה וגם מוקפות עטרה[3], אלא באחת מהן: אם הן עשויות שורה — אין חורשין כל בית סאה בשבילן כיון שאינן מפוזרות. ואם הן

16. רש״ס (פ״א ה״ה ד״ה מעין עשר).
17. פנ״מ (פ״א ה״ה ד״ה לפום), רידב״ז (פ״א ה״ה ד״ה תני נטיעה), חכמת אדם (שערי צדק פרק טו בינת אדם ס״ק א), דבר השמיטה (פ״א מ״ו), תוספתא כפשוטה (עמ׳ 485).

1. שביעית (פ״א מ״ו). גירסת הרמב״ם בהלכותיו שהיתה מונחת לפני הראב״ד: ״היו עשויות שורה אחת מוקפת עטרה״. וכן גירסת הרש״ס (מ״ו ד״ה מוקפות), והרע״ב (פ״א מ״ו). ולפי גירסה זו ההסבר הוא שהשורה מוקפת עטרה, והכוונה שהשורה מוקפת גדר. גירסה זו היתה גם לפני הרב זצ״ל, ולכן הביא את דעת היש אומרים (עי׳ אות א הע׳ 3). אולם גירסת הרמב״ם בפירוש המשנה היא: ״היו עשויות שורה או מוקפות עטרה״, וביאר שם שמוקפות עטרה הכוונה היא שעומדות הנטיעות בצורת מעגל. ועיין לקמן (הערה 5) שהרב זצ״ל הביא את הסבר הרמב״ם שבפיה״מ: עטרה — כהקף מעגל, כדעת יש אומרים. וזאת מכיון שהבין שיש שוני בין דברי הרמב״ם בהלכותיו לפירושו במשנה. אולם בגירסאות מדוקדקות נאמר גם בהלכות: ״או״, ולכן ניתן לבאר שעטרה היא עמידת האילנות בהקף, כמובא בפיה״מ.
2. שביעית (פ״א מ״ז).
3. [קצב] **ראב״ד (השגה פ״ג ה״ו)**, ר״ש (פ״א מ״ו ד״ה ומוקפות), ראו״ש (פ״א מ״ו), רדב״ז (פ״ג ה״ו), כס״מ (פ״ג ה״ו), תוי״ט (פ״א מ״ו), פנ״מ (פ״א מ״ה ד״ה והיו).

מוקפות עטרה שהיא מחיצה סביב[4] — אין חורשין להם אלא כדי צרכן, כיון שהמחיצה מחלקתן משאר כל שטח הבית סאה, אין זה נקרא בשם עשר נטיעות מפוזרות בתוך בית סאה, שדוקא על זה נאמרה ההלכה שחורשין כל בית סאה בשבילן עד ראש השנה. ויש אומרים שמוקפות עטרה אין הכונה שיהיה גדר סביבן, אלא שהן עומדות במצב של הקף דהיינו כקשת עגולה[5].

תוספת שבת

יש אומרים שנטיעות העשויות כשורה ומוקפות עטרה, חורשין כל צרכן עד ראש השנה[6]. ויש מחמירים עד ל׳ יום קודם ראש השנה[7].
יש מי שאומר שדין עשויות שורה ומוקפות עטרה שייך גם באילנות[8].

ב. חרישה ליותר מעשר נטיעות

שבת הארץ

ויש מי שאומר שאם הן יותר מעשר נטיעות לבית סאה אין חורשין כל בית סאה בשבילן, דנטיעות רכות שהן עומדות יותר מעשרה לבית סאה עומדות להעקר[9]. ולפי זה יש לדון שאפילו כדי צרכן אין חורשין להן.
ויש אומרים שגם בנטיעות שיעור סמיכות שלהן איננו דוקא בערך עשירית לבית סאה לכל אחת ואחת, כי אם ארבע אמות לכל אחת כדין אילן[10]. ולפי זה אפילו יהיו יותר מעשר לבית סאה, כל זמן שאינן סמוכות בפחות מד׳ אמות בין זו לזו — חורשין כל בית סאה בשבילן.

4. ריבמ״ץ (פ״א מ״ו ד״ה מוקפת), ר״ש (פ״א מ״ו ד״ה ומוקפות), רש״ס (מ״ו ד״ה מוקפות), רע״ב (פ״א מ״ו ד״ה עטרה), פנ״מ (פ״א מ״ו ד״ה היו). ועיין הערה 1.
5. [קצג] **רמב״ם (פירוש המשנה פ״א מ״ו)**, ראו״ש (פ״א מ״ו ד״ה מוקפות), הגר״א (שנות אליהו פ״א מ״ו ד״ה עטרה), ר׳ יהוסף (מלאכת שלמה מ״ו ד״ה בפירוש ר״ע).
6. ר׳ יהוסף (מלאכת שלמה מ״ו ד״ה בפירוש ר״ע), חזו״א (סי׳ יז ס״ק ח ד״ה נטיעה), דבר השמיטה (פ״א מ״ו ד״ה והא דתנן היו עשויות).
7. קרית ספר (שמיטה ויובל פ״ג).
8. אבן האזל (כרם ציון, פרק ג ה״ו).
9. [קצד] **תוספות** (ב״ב כו ע״ב ד״ה עשר נטיעות, תענית ג ע״ב ד״ה עשר), ראו״ש (פ״א מ״ו ד״ה עד ר״ה), מאירי (סוכה לד ע״א ד״ה וענין, תענית ג ע״ב ד״ה נטיעות, ב״ב כו ע״ב ד״ה נטיעות), ר׳ שלמה בן היתום (מו״ק ד ע״א ד״ה עשר), מהר״י קורקוס (פ״ג ה״ה), **רדב״ז** (פ״א ה״ו), חזו״א (סי׳ יז ס״ק ט ד״ה מיהו, וכתב שם שכן היא דעת רש״י בסוכה לד ע״א).
10. [קצה] **רש״ס** (פ״א מ״ו ד״ה מפוזרות, ודייק כן בדעת רש״י בסוכה לד ע״א), **תוספות אנשי שם** (פ״א מ״ו **על פי תוספתא פ״א ה״א**), תפא״י (פ״א אות כח בשם הרמב״ם), קול הרמ״ז (פ״א מ״ו), דבר השמיטה (פ״א מ״ו ד״ה כתב רש״י).

ג. צרוף נטיעות ודלועין

"והדלועין עם הנטיעות מצטרפין לעשרה"[11].

יש אומרים שהדברים אמורים דוקא בדלעת יונית[12], שהיא קרובה לאילן, על כן מצטרפת עם הנטיעות, כשהנטיעות הן הרוב[13], להתיר חרישת כל בית סאה. ויש מי שנראה מדבריו שבדלעת יונית אפילו הן כולן דילועין דינן כנטיעות, וחורשין כל בית סאה בשבילן אם הן מפוזרות עשרה לבית סאה[14]. ומה שמצטרפות הדילועין והנטיעות, כשהנטיעות הן רוב[15], זה הוא אפילו בשאר דילועין.

תוספת שבת

ויש אומרים שאין צורך ברוב נטיעות אפילו בשאר דלועין[16].

אילנות זקנים שכוחם רב אינם מצטרפים לנטיעות[17]. ויש אומרים שגם דלועין שכבר חנטו או עומדים לבשל פירותיהן בשישית, אין מצטרפין לנטיעות, שהרי החרישה אצלם איננה להצלה אלא הרווחת הפירות[18].

הרדב"ז (פ"ג ה"ו) כתב שיותר מי' נטיעות אמנם עומדות להעקר אבל חורשים להן כל צורכן עד ר"ה. וצ"ע אם עומדות להעקר, מדוע שיתירו לחרוש עד ראש השנה. ובדוחק יש לומר שעומדות להעקר ממקומם ולהנטע במקום אחר, ולכן התירו לחרוש כדי חיותם.

11. צרוף הנטיעות והדלועין הוא מכיון שהדלועין כוחם רע כנטיעה וצריכים לחרישת השדה כולה, ולכן התירו לחרוש בעבורם עד ר"ה. המפרשים נחלקו בבאור דעת הרמב"ם, עיין להלן (הערות 15,16).

12. קצו) **רדב"ז** (פ"ג ה"ו), **רע"ב**, קול הרמ"ז (פ"א מ"ז), פנ"מ (פ"א ה"ו), העמידו את כל המשנה בדלעת יונית. וגם לדעת ת"ק הצטרפות הדלועין והנטיעות היא רק בדלעת יונית. וכן נראה מדברי הר"ש והרא"ש (פ"א מ"ז), ולפוסקים כת"ק. דבר השמיטה (פ"א מ"ז ד"ה ועוד יש לומר) באר את דעת הר"ש והרא"ש שאין צורך דוקא בדלעת יונית על מנת שתצטרף עם נטיעות.

13. על פי הירושלמי (פ"א ה"ו) שכתב: "והן שיהו נטיעות רבות על דילועין".

14. קצז) **רש"ס** (פ"א מ"ז), ר"י בן מלכי צדק (לדעת הרש"ס), **תוי"ט** (פ"א מ"ז על פי הירושלמי פ"א ה"ו), הון עשיר (פ"א מ"ו). הסבר זה נמצא גם בדברי: הגר"א (שנו"א פ"א מ"ז), מהר"א פולדא (פ"א ה"ו), תפארת ישראל (אות לב, לד). להסבר זה אין בהכרח מחלוקת בין ת"ק לרשב"ג, אלא שת"ק דן לענין צרוף דלועין לנטיעות, ולכך אין צורך בדלעת יונית. ואילו רשב"ג דן לענין עשר דלועין להחשיבם כשדה נטיעות, ולכך צריכים דלעת יונית. וא"כ מסתבר שיש לפסוק כדעת ת"ק ורשב"ג, ולכן הביא הרב זצ"ל בהסבר זה שתי נקודות: צרוף, והחשבת שדה נטיעות. ואילו בדעת הרע"ב (הערה 12) שהעמיד את כל המשנה בדלעת יונית, הביא רק את דין הצרוף ולא את דין היות השדה כשדה נטיעות.

15. הרדב"ז (פ"ג ה"ו), וערוך השלחן (סי' יח סעי' יח) למדו שכך היא דעת הרמב"ם שכתב "הדילועין עם הנטיעות מצטרפות לעשרה".

16. הרש"ס (פ"א ה"ו ד"ה עליה ר' חנניה) סובר שמספיק רוב נטיעות מכל מין, ולא צריך רוב של נטיעות מכל הגידולים, וכן במראה הפנים (פ"א ה"ו ד"ה והן). דעה כזו הובאה במהר"י קורקוס (פ"ג ה"ו ד"ה והדלועין), ובבית דוד (פ"א מ"ו). וכן נראה מהגר"א (שנו"א, ובכ"י א ד"ה והן שיהיו), דבר השמיטה (פ"א מ"ז ד"ה ויראה לי). וכן משמע מלשון הרמב"ם שכתב: "הדילועין עם הנטיעות מצטרפות לעשרה", ולא הביא את דין דלעת יונית, ולא הזקיק רוב נטיעות. ועיין חזו"א (סי' יז ס"ק י).

17. משנה ראשונה (פ"א מ"ז ד"ה תויו"ט).

18. חזו"א (סי' יז ס"ק טז ד"ה והנה).

יש מי שאומר שלמרות שדלועין ונטיעות מצטרפין, אין חורשין להן עד ר"ה, אלא עד ל' יום קודם ראש השנה. שבנטיעות בלבד נאמרה הלכה למשה מסיני שחורשין עד ר"ה, אבל לא בשדה שהיא מנטיעות ודלועים[19].

הלכה ז

א. גדר נטיעה
ב. נטיעה הנראית כזקנה

רמב"ם

אי זו היא נטיעה — זה האילן הקטן, כל זמן שקוראין לו נטיעה[1].

א. גדר נטיעה

"אי זו היא נטיעה ...כל זמן שקוראין לו נטיעה".

תוספת שבת

ואין קיצבה לדבר זה[2].

שבת הארץ

ויש אומרים שיש קיצבה לדבר זה, שכל זמן שהיא בת שנתה קוראין לה נטיעה[3]. ולפי זה אחר השנה לא מהני גם אם יקראו לה נטיעה, דבטלה דעתם.

ב. נטיעה הנראית כזקנה

תוספת שבת

נטיעה הנראית כזקנה, יש אומרים שיש לה חומרת זקנה וחומרת נטיעה[4]. ויש אומרים שדינה כזקנה לכל דבר[5].

19. קרית ספר (ספ"ג).

1. שביעית (פ"א מ"ח), וכר' עקיבא.
2. רמב"ם (כאן), ובפיה"מ פ"א מ"ח ד"ה נטיעה), פנ"מ (ד"ה נטיעה).
3. קצח) ריבמ"ץ (ד"ה ר' עקיבא), ר"ש (ד"ה נטיעה), ראי"ש (ד"ה נטיעה), רע"ב ורש"ס (פ"א מ"ח ד"ה נטיעה, לפירוש אחד), תפא"י (אות לז), משנ"ר (ד"ה ר"ע).
4. פנ"מ (פ"א ה"ה ד"ה לפום), רידב"ז (ד"ה תני נטיעה).
5. ערוה"ש (סי' יח סעי' טז), דבר השמיטה (פ"א מ"ו ד"ה והוי יודע) עפ"י רמב"ם (כאן).

הלכה ח

א. אילן שדינו כנטיעה
ב. טפח מצומצם

רמב"ם

אילן שנקצץ והוציא חליפין, אם נקצץ מטפח ולמעלה — הרי הוא כאילן. מטפח ולמטה — הרי הוא כנטיעה[1].

א. אילן שדינו כנטיעה

"...מטפח ולמטה — הרי הוא כנטיעה".

תוספת שבת

לדעה זו יש אומרים שגם לקולא יש לו דין נטיעה, וחורשין לו עד ראש השנה[2].

שבת הארץ

ויש מי שחוכך לומר שדוקא לחומרא דינה כנטיעה מטפח ולמטה. שאם הן פחות מעשר, אפילו הן עושות ככר דבילה של ששים מנה גם כן אין חורשין כל בית סאה בשבילן, עד שיהיו עשר דוקא. אבל אם הן גם כן עשר — אין להן הקולא של נטיעות שחורשין להן עד ראש השנה, כי אם דינן כשדה האילן של אילנות זקנים, שאין חורשין להם כי אם עד העצרת[3].

ב. טפח מצומצם

שבת הארץ

אילן שנקצץ בגובה של טפח מצומצם, יש מי שאומר שיש לו דין אילן[4].

1. שביעית (פ"א מ"ח).
2. זכרון יהודה (מובא במשנת יוסף ח"א עמ' צח בתו"א), עפ"י ר"ש ורע"ב (פ"א מ"ח), תולדות יצחק (ד"ה מטפח).
3. קצט משנ"ר (פ"א מ"ח ד"ה מטפח) עפ"י פי' הרמב"ם (בפיה"מ, ד"ה אילן) והירושלמי (פ"א ה"ו).
4. ערוה"ש (סי' יח סעי' יז).

הלכה ט

א. עידור, זיבול
ב. מלאכות באילנות ובנטיעות
ג. הצלה מנזק טבעי
ד. קטימה, עשיית בתים
ה. השקאה בתוספת שביעית
ו. נטיעות ואילנות בתוספת שביעית

רמב"ם

וכל הדברים האלו בזמן המקדש כמו שאמרנו[1], אבל בזמן הזה מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה.
אף בזמן המקדש מותר לסקל השדות[2] ולזבל[3], ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלהין עד ראש השנה. ומזבלין[3], ומפרקין[4], ומאבקין[5], ומעשנין[6], ומקרסמין[7], ומזרדין[7], ומפסלין[8]. ומזהמין את הנטיעות[9], וכורכין אותן[10], וקוטמין אותן[11], ועושין להם בתים[12], ומשקין אותן[13], וסכין את הפגין ומנקבין אותן[14].
כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ראש השנה של שביעית ואפילו בזמן המקדש[1].

א. עידור, זיבול

"אף בזמן המקדש מותר... ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין...".

1. לעיל ה"א.
2. שביעית (פ"ב מ"ג). נוסחה אחרת: מותר לסקל ולזבל השדות, ולעדר המקשאות והמדלעות ובית השלחין. הנפק"מ בין הגירסאות היא לזיבול בתוספת שביעית, אם הותר בכל השדות. עי' לקמן (אות א והע' 19).
3. שביעית (פ"ב מ"ב). ועי' פ"א ה"ה (אות י).
4. שביעית (פ"ב מ"ג). ועי' פ"א ה"ה (אות ג ובמקורות שם).
5. שביעית (פ"ב מ"ג). ועי' פ"א ה"ה (אות ה).
6. שביעית (פ"ב מ"ג). ועי' פ"א ה"ה (אות ו).
7. שביעית (פ"ב מ"ג). ועי' פ"א ה"ה (אות כג).
8. שביעית (פ"ב מ"ג).
9. שביעית (פ"ב מ"ד). ועי' פ"א ה"ה (אות ז, ח, כב, ובמקורות שם).
10. שביעית (פ"ב מ"ד). ועי' פ"א ה"ה (אות יא ובמקורות שם).
11. שביעית (פ"ב מ"ד). ועי' פ"א ה"ה (אות יב).
12. שביעית (פ"ב מ"ד). ועי' פ"א ה"ה (אות טו ובמקורות שם).
13. שביעית (פ"ב מ"ד). ועי' פ"א ה"ח.
14. שביעית (פ"ב מ"ה), רמב"ם (פ"א ה"ה). וראה לקמן ה"י (אות א), ופ"א ה"ה.

שבת הארץ

והיינו לעדור סביב עצם הצמח של המקשאות והמדלעות ושל בית השלחין, אבל לא לעדור את כל השדה כולה[15]. וסביב הצמחים כפי מה שהם צריכים לפירות של ששית — מותר אפילו בחרישה בשוורים, ולא דוקא עידור, שהוא במעדר שבידי אדם[16].

תוספת שבת

ויש מי שאוסר חרישה במקשאות ובמדלעות[17].

שבת הארץ

ונראין הדברים שבית השלחין שמותר לעדור היינו דוקא גינה של ירק הצריכה השקאה, שהיא צריכה גם כן עבודת העידור באיחור זמן עד ראש השנה לצורך הירקות שלה[18]. אבל בית השלחין של אילנות — נראה שאין חורשין כי אם עד העצרת, כדין שדה אילן, כיון שכלל גדול הוא ששוב אין צורך בחרישה לפירות של ששית.

תוספת שבת

יש אומרים שגם זיבול לא הותר אלא במקשאות ובמדלעות[19]. ויש אומרים שזיבול מותר בכל השדות[20].

ב. מלאכות באילנות ובנטיעות

"ומפרקין"

שבת הארץ

היינו שנוטלין העלין מן האילן להקל עליו[21] כדי שיגדל יותר[22].

15. [ר] תוי"ט (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין), תפא"י (אות ט).
16. [רא] ריבמ"ץ (פ"ב מ"ב ד"ה מזבלין), ר"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין) עפ"י ירושלמי (פ"ב ה"ב), רא"ש (ד"ה מעדרין), שנו"א (ד"ה מזבלין), תפא"י (אות ט). וכן משמע מתוי"ט (ד"ה מעדרין). הגדרת עידור ראה פ"א ה"ז (אות ב).
17. תולדות יצחק (פ"ב מ"ב ד"ה מזבלין) עפ"י רמב"ם (כאן).
18. [רב] כך נראה מלשון הר"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין). וכ"כ התוי"ט (ד"ה מעדרין).
19. חזו"א (סי' יז ס"ק יח) עפ"י גירסתו ברמב"ם כאן (וכן הגירסא במהדורת פרנקל), תבונה (הערת המהדיר אות א).
20. רמב"ם (כאן לפי גירסת הדפוסים, וכן אפשר לפרש בגירסא שבמהדורת פרנקל), תוי"ט (ד"ה מזבלין), משנ"ר (פ"ב מ"ב ד"ה במקשאות), תוס' אנ"ש (ד"ה זיבול), מראה הפנים (פ"ב ה"ב ד"ה מזבלין, פ"ג ה"א ד"ה באיסור), תולדות יצחק (פ"ב ה"ב ד"ה מזבלין), תבונה (פ"ג ה"א ד"ה באיסור).
21. [רג] רמב"ם (פ"ב מ"ב ד"ה מפרקין), ר"ש (ד"ה מפרקין).
22. מדברי הרב זצ"ל משמע שהאיסור בשביעית עצמה הוא כאשר המלאכה נעשית כדי שיגדל יותר, אבל לאוקמי אילנא — מותר אף בשביעית. הרב זצ"ל הולך לשיטתו בפ"א ה"ח (אות יב, יג, טו, יז, כב, כז סעי' 6) שכל התולדות המוזכרות שם לאיסור הן "לאברויי". ולכן בזמן שהן נחוצות לאוקמי, הן מותרות.

ויש אומרים שמפרקין אבנים המונחים על עיקרי האילן[23].

"ומעשנין"

שמעלין עשנים כדי להמית תולעים שבאילן[24].

"ומקרסמין"

שחותכין הענפים היבשים מן האילן[25].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שהוא הורדת "סורים" העולים מן השרשים[26].

"ומזרדין"

שבת הארץ

שמסירין הענפים הלחים ומשיירין מקצתם[27].

23. [רד] רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה מפרקין).
24. רמב"ם (פ"א ה"ה) (אות ו).
25. רבנו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה זימור, קירסום), ערוך (ערך זבל), רש"י (הנדפס, מו"ק ג ע"א ד"ה זימור, מקרסמין, שבת קג ע"א ד"ה מקרסם, ע"ז מט ע"ב ד"ה קירסם), תוס' הרא"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה מנין. יש להעיר על הסתירה בדברי הרא"ש בין פירושו למשנה בשביעית, שם "מייבלין" הוא חיתוך ענפים יבשים, לבין תוספותיו), ר"ן (בחידושיו למו"ק ג ע"א ד"ה מקרסמין, שבת קג ע"א ד"ה והמנכש), תלמיד הר"י מפריש (מו"ק ג ע"א ד"ה מקרסמין), נמוק"י (לרי"ף מו"ק א ע"א ד"ה משקין), ר"י מלוניל (שם פ"א מ"א ד"ה ובשביעית), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אעפ"י, שבת קג ע"א ד"ה המנכש), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל), ר"ש משאנ"ץ, רבינו הלל (לתו"כ בהר פר' א הל' ה ד"ה מקרסמין), שנו"א (למשנה שם ד"ה מכרסמין), רע"ב (שבת פי"ב מ"ב ד"ה מקרסם, שביעית שם ד"ה מקרסמין, ע"ז פ"ג מ"י ד"ה קירסם), רש"ס, מהר"א פולדא, ופנ"מ (פ"ב ה"ג ד"ה מקרסמין), תפא"י (אות יט).
יש הסוברים שהזמירה היא בגפן והקירסום הוא זמירה שבשאר האילנות: ר"ש, ריבמ"ץ, רא"ש, רש"ס, ומלא"ש (פ"ב מ"ב ד"ה מקרסמין), רש"י (הנדפס) ור"ש בן היתום (מו"ק ג ע"א ד"ה מקרסמין), רבינו הלל (לתו"כ בהר א ה ד"ה מקרסמין), תפא"י (למשנה שם אות יט). ועי' אגלי טל (זורע ס"ק ד), זיו הים (ח"א עמ' סז אות ח).
ויש מפרשים שקירסום הוא קצירת שיבולים: רמב"ם בפיה"מ (ד"ה מקרסמין), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מקרסמין, בפירושו הראשון), תולדות יצחק (ד"ה מקרסמין). ועי' רמב"ם בפיה"מ (שבת פי"ב מ"ב ד"ה קירסום), שהוא גיזום בירקות (עי' לעיל פ"א הט"ו אות ו). ועי' רמב"ם בהלכותיו (הל' שבת פ"ח ה"א) שהוא ניכוש עשבים. ועי' רב נתן אב הישיבה (למשנה שם ד"ה מקרסמין, בפירושו השני) שהקירסום הוא הורדת פירות מיותרים. דין בצירה לעבודת האילן ראה פ"ד הכ"ב (אות ד).
26. ראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ה). וראה לעיל פ"א ה"ה (אות כג והע' 123).
27. ערוך (ערך זבל, בפירושו השני), רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה מזרדין), שבת קג ע"א ד"ה המנכש), נמוק"י (לרי"ף שם א ע"א ד"ה משקין), ר"י מלוניל (מו"ק פ"א מ"א ד"ה ובשביעית), ראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ה), מאירי

תוספת שבת

ויש מי שאומר שמסירין ענפים לחים ויבשים[28].

"ומפסלין"

שבת הארץ

נוטלין את הפסולת מן האילן[29]. ויש אומרים שכורתין את כל ענפיו כולם, ומעמידים אותו רק על עצם צמרתו כדי שיתעבה[30]. ויש אומרים שאילן שהוא נוטה לכאן ולכאן בענפיו, קושרין אותו כדי שיעלו ענפיו למעלה[31].

"ומזהמין את הנטיעות"

יש אומרים כשקליפת האילן נושרת — מדביקין שם זבל להבריאו, כדי שלא ימות האילן[32]. ויש אומרים שמורחין את האילנות בדבר שריחו רע[33], כדי שיברחו התולעים או ימותו מפני חוזק הריח. ואע"פ שעושין בזה עבודה בגופו של אילן גם כן מותר[34].

(שבת קג ע"א ד"ה המנכש), שנו"א (פ"ב מ"ג ד"ה מזרדין, ועי' שנו"א שבת פי"ב מ"ב ד"ה והמזרד), תולדות יצחק (פ"ב ה"ב ד"ה מזרדין). ועי' תוס' הרא"ש (מו"ק שם ד"ה מנין), שנוטל ענפים שהן מעובין מדאי. ועי' רמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"ב מ"ג, שבת פי"ב מ"ב) שזירוד הוא חיתוך ענפים מתפשטים. ויש מפרשים שהזירוד הוא הסרת סורים היוצאים מן השרשים: עי' פ"א ה"ה (אות כג הע' 123). ועי' רב נתן אב הישיבה (פ"ב מ"ג ד"ה מזרדין, בפירושו השני) שזירוד הוא איסוף עשבים. ועי' פי' מסכת משקין לא' מרבותינו הראשונים (מו"ק ג ע"א ד"ה מזרדין).

28. רבינו גרשום מאור הגולה (מו"ק ג ע"א ד"ה מזרדין).

29. רמב"ם (בפיה"מ, פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין), ערוך (ערך זבל, בפירושו הראשון), ר"ש (פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין, בפירושו הראשון), רא"ש (ד"ה מפסלין, בפירושו הראשון), רע"ב (ד"ה מפסלין, בפירושו הראשון), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מפסלין, בפירושו הראשון), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל, מובא בשטמ"ק החדש), פנ"מ ותולדות יצחק (ד"ה מפסלין). לדעת הרמב"ם (שם) הפסולת היא ענפים יבשים ונפסדים. ולדעת ר' תנחום הירושלמי אלו הקליפות. ועי' פ"א ה"ה (אות ב והע' 20).

30. [רכה] ר"ש (פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין, בפירושו השני), רא"ש (ד"ה מפסלין, בפירושו השני), רע"ב (פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין, בפירושו השני), ערוך (ערך זבל, בשם י"א), ראב"ד (מובא בתוס' הרא"ש מו"ק ג ע"א ד"ה מנין), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אעפ"י) בהסבר מלאכת "מפסגין", הרב זצ"ל (קונ"א סי' יא). הראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ה) מסביר, שהפיסול הוא בכלי והפיסוג הוא ביד. ועי' רב נתן אב הישיבה (בפרק ב, ד"ה ומפסלין) שהפיסול הוא עיצוב הגזע כעין צורת פסל.

31. [רכו] והיינו "מפסגין": רש"י (מו"ק ג ע"א ד"ה מפסגין) וכתב שם שהוא מלשון "פסגה", רש"ס ומלא"ש (פ"ב מ"ג ד"ה מפסלין) כתבו מלשון "פסיגים" — נתחים משנ"ר (פ"ב מ"ג). ראה פ"א ה"ה (אות יג).

32. [רכז] ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין). וי"א שהזיהום הוא זיבול: רב נתן אב הישיבה (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין, בפירושו בפרק ראשון), ערוך (ערך זבל), ר"ח (ע"ז נ ע"ב ד"ה מזהמין). ועי' פ"א ה"ה (אות כב).

33. [רכח] רמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין), רב נתן אב הישיבה (ד"ה מזהמין, בפירושו השני).

34. [רכט] תוי"ט (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין). היתר זה אמור בתוספת שביעית. וכך מפורש בחי' מהרי"ח (פ"ב מ"ד ד"ה מזהמין). דין מלאכה בגופו של אילן בשביעית, עי' פ"א ה"ה (אות ח).

ג. הצלה מנזק טבעי

"וכורכין"

יש אומרים שכורכין כעין כיסוי סביב לאילן בחמה מפני החמה, ובצינה מפני הצינה[35]. וכל מה שהוא מעכב שלא יעשה הטבע הכללי עליו את פעולתו להפסד, ולא מפני ענין פרטי שהגיע באילן זה — אינו נכלל בהיתר של לאוקמי אילנא, ואין היתר לעשותו כי אם בתוספת שביעית, לפי דעה זו[36].

תוספת שבת

לדעה זו, יש מי שמחלק בין נזק טבעי לנזק מלאכותי[37]. ויש שמחלקים בין נזק מצוי לנזק אקראי[38].

שבת הארץ

ויש אומרים שכשהענפים נטושים על הארץ ומורדים יותר מדאי, מקבץ את הפארות הנטושות ומקשרם כדי שיעלו למעלה[39].

ד. קטימה, עשיית בתים

"וקוטמין אותן"

יש אומרים שמכסים את שרשיהם או צמרת האילן במקום הגלוי באפר וקטם[40]. ויש אומרים שחותכין את ראשי הענפים כדי שיתגדלו יותר, או שיתנו פירות יותר[41].

35. [רכי] ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה וכורכין), תפא"י (אות כז).

36. [רכיא] תפא"י (פ"ב מ"ד אות כז), בית רידב"ז (סי' א סעי' ה) ומשמרת להבית (דף ג ד"ה ומ"ש), ספר השמיטה (עמ' כג הע' 3). ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות י והע' ה).
וצ"ע מהי דעת הרב בשאלה זו: מחד גיסא, הביא בפרק א (ה"ה אות יא) רק את סברת פאה"ש, שכריכה אסורה מפני שהיא בגופו של האילן. ומאידך גיסא, הביא את הסברו של התפא"י רק כאן. וראה לקמן (פ"א הי"ח אות ג) שם מופיעה דעה אחרת, האומרת סברא דומה לקולא, והיא: שמותר לעשות פעולות המאפשרות לאילן את התפתחותו הטבעית באין מפריע. ועי' פ"א ה"ה (אות כז סעי' 4).

37. בית רידב"ז (סי' א סעי' ה).

38. משמרת להבית (דף ג ד"ה ומ"ש), ספר השמיטה (עמ' כג הע' 3).

39. [ריב] רמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"ד ד"ה וכורכין). ועי' פ"א ה"ב (אות יג).

40. [ריג] ערוך (ערך זבל, בפירושו הראשון), ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה וקוטמין), פני משה ותולדות יצחק (פ"ב ה"ג ד"ה וקוטמין, בפירושם השני).

41. [ריד] רמב"ם (בפיה"מ, מהדורת הרב קאפח פ"ב מ"ד ד"ה וקוטמין. ועי' לעיל פ"א ה"ה אות יב), ערוך (ערך זבל, בפירושו השני), ר"ש (ד"ה וקוטמין, בפירושו השני), רא"ש, רש"ס, שנו"א (ד"ה וקוטמין), ר' תנחום הירושלמי (ערך זבל, מובא בשטמ"ק החדש), פנ"מ ותולדות יצחק (ד"ה וקוטמין, בפירושם הראשון).

"ועושין להן בתים"

היינו בית לצל כסוכה כדי שלא יכה אותם גשם שוטף, או חמה וצינה יתרה[42]. ויש אומרים שהוא בנין גבוה אמה שעושין סביב האילן, וממלאין אותו עפר לחזק את האילן ולהיטיבו[43].

ה. השקאה בתוספת שביעית

"ומשקין אותן"

יש מי שאומר שאין מותר להשקות כי אם כששופך המים על גוף האילן, והמים יורדים למטה ומשקים אותו. אבל לשפוך מים ולהשקות את האילן בעיקרו, כדרך ההשקאה של כל השנים — זה אסור לפי זה גם בתוספת שביעית בזמן שהיא נוהגת, דהיינו בזמן המקדש[44].

תוספת שבת

ויש מי שמשמע מדבריו, שמותר להשקות גם על העיקר בתוספת שביעית[45]. ויש מי שאומר שמותר להשקות על העיקר גם בשביעית עצמה, כל שהדבר נחוץ לאוקמי אילנא[46].

ו. נטיעות ואילנות בתוספת שביעית

"כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ר"ה של שביעית...".

שבת הארץ

ויש מי שאומר שלא התירו כל המלאכות הללו רק בנטיעות, כמו שמצינו שהתירו בהן חרישה אם הן עשר מפוזרות בתוך בית סאה עד ר"ה, אבל באילנות זקנים לא התירו[47]. ויש סברה האומרת שאין חילוק בין נטיעות לאילנות זקנים בכל אלה, ולא נאמרו הדברים בנטיעות אלא בהוה, שדרך לעשות כל אלה יותר בנטיעות שהן צריכות טיפול ושמירה יותר מזקנים[48].

42. רטו) רמב"ם (בפיה"מ פ"ב מ"ד ד"ה ועושין) עפ"י ירושלמי (פ"ב ה"ג).
43. רטז) ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה ועושין).
44. ריז) רמב"ם (בפיה"מ, פ"ב מ"ד ד"ה ומשקין). ויש לעיין בדברי הרב זצ"ל אם כתב אילן בדווקא, כדעה השניה לקמן (אות ו הע' 48).
45. ר"ש (פ"ב מ"ד) בהסבר דעת בית הלל בירושלמי (ה"ג).
46. רש"ס (פ"ב מ"ד ד"ה משקה). וראה לעיל פ"א ה"ח (אות א).
47. ריח) ראב"ד (ע"ז נ ע"ב, בפירושו הראשון), מלא"ש (פ"ד מ"ד ד"ה ומשקין), תפא"י (אות ל). וכן משמע מלשון הרמב"ם (כאן).
48. ריט) ראב"ד (ע"ז שם בפירושו השני, מובא במלא"ש שם). ועי' לעיל (אות ה הע' 44).

וכל מה שהוא בשביעית אסור רק מדרבנן — התירו בתוספת שביעית[49]. ולא אסרו כי אם בחרישה, שאותה לא התירו כי אם בהאופנים המבוארים, מפני שלדעה זו יש בחרישה איסור עשה של תורה, אף על פי שאין לוקין עליה[50].

הלכה י

א. פגים הנכנסים לשביעית
ב. מלאכה בפירות שיצאו לשמינית
ג. בניית מדרגות בשישית

רמב"ם

פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית[1], ושל שביעית שיצאו למוצאי שביעית[2] — לא סכין ולא מנקבין. ובזמן המקדש אין בונין מדרגות על פי הגיאיות ערב שביעית משיפסקו הגשמים, מפני שהוא מתקנן לשביעית[3].

א. פגים הנכנסים לשביעית

"פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית... לא סכין ולא מנקבין".

שבת הארץ

יש אומרים שאין סכין את הפגין שדרכן להכנס לשביעית, דהיינו שאינם מתבשלין עד ראש השנה, אפילו בשישית, ולא התירו לסוך בתוספת שביעית כי אם פירות שהם נגמרים בשישית[4]. ויש אומרים שבשישית מותר לסוך כל

49. עי' לעיל ה"א (אות ב הע' 6).
50. עי' לעיל ה"א (אות ב והע' 7). ועי' פ"א ה"ב (אות ב).

1. שביעית (פ"ב מ"ח), ע"ז (נ ע"ב). ועי' תוספתא (פ"א ה"י).
2. שביעית (פ"ב מ"ח).
3. שביעית (פ"ג מ"ח). ועי' תוספתא (פ"ג ה"ב). להסבר המדרגות בהן מדובר עי' פ"ב הי"א (אות א־ג, ז).
4. רכ) ר"ש (פ"ב מ"ה ד"ה ולא, במסקנה), רע"ב (ד"ה פגין), ריבמ"ץ (ד"ה עד, ולא), בהגר"א (לירושלמי פ"ב ה"ג כת"י ב ד"ה אנן, ותנא) בדעת ר"א, קול הרמ"ז (מובא בתוס' אנ"ש ד"ה פגין), ערוה"ש (סי' יח סעי' כג). ויש אומרים שפירות המגיעים לעונת המעשרות בשישית — אינם בכלל פגים הנכנסים לשביעית, ומותר לנקבן, כמבואר לעיל (ה"ט), אף לסוברים שלענין קדושת שביעית הולכים אחר החנטה: חזו"א (סי' יז ס"ק טז ד"ה והנה, ס"ק כז ד"ה ושיעור), מעדנ"א (סי' ד אות ד ד"ה ומיהו). ועי' לעיל ה"א (אות א).

הפירות, והאיסור הוא רק בשביעית. ואסור לסוך בשביעית אפילו הפירות שגדלו בשישית, כיון שנכנסו לשביעית[5].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שמותר לסוך פגים אלו גם בשביעית עצמה[6].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שאיסור זה נוהג אף בזמן הזה, שאין תוספת שביעית נוהג — מכל מקום אסור לסוך אפילו לדעה הראשונה האוסרת גם בשישית אותם הפגים הצריכים להיכנס לשביעית[7].

תוספת שבת

ויש אומרים שבזה"ז מותר לסוך את הפגים עד ראש השנה[8].

ב. מלאכה בפירות שיצאו לשמינית

"... ושל שביעית שיצאו למוצאי שביעית — לא סכין ולא מנקבין".

מתוך כך יש אומרים שאסור לעשות מלאכה ל"אברויי" בכל פירות השביעית בשנה השמינית[9].

5. רכא) ר"ש (פ"ב מ"ה ד"ה שנכנסו, בה"א), רא"ש (ד"ה פגי), דבר השמיטה (פ"ב מ"ה ד"ה וירא). וכ"כ אחרונים בדעת הרמב"ם (ה"ט-י): מהר"י קורקוס (פ"ג ה"י), רש"ס (פ"ב ה"ד ד"ה ר' אלעזר, ור' יוחנן), רדב"ז (שו"ת כת"י או"ח-יו"ד ח"ח סי' רג ד"ה והקשה), חזו"א (סי' יז ס"ק ב ד"ה במש"כ, ס"ק כז ד"ה והר"מ).

6. רש"ס (פ"ב ה"ד סד"ה ור' יוחנן, מובא בשו"ת הרדב"ז שם ד"ה עוד שאלת בירושלמי) עפ"י גירסת תנא דבי רבי (בירושלמי שם, וכדעת ת"ק) שאמר: "דשרי פיטומי פירא בשביעית". להסבר דעה זו עי' חזו"א (סי' יז ס"ק כז ד"ה וישׁ).

7. רכב) משנ"ר (פ"ב מ"ה ד"ה שנכנסו) בדעת הרמב"ם וכתב שם שזה מגזירה ולא מעיקר דין תוספת שביעית. ערוה"ש (סי' יח סעי' כג) וכתב שהוא משום מראית העין. מקדש דוד (סי' נט ס"ק ז ד"ה אמרינן) וכתב שזהו מדין שביתת הארץ, כמו עץ שניטע בשישית ונקלט בשביעית (לקמן הי"א אות ב העי' 12).

8. משנ"ר (פ"ב מ"ה ד"ה שנכנסו, במסקנה), חזו"א (סי' יז ס"ק כז ד"ה והר"מ). וכן משמע מפאה"ש שהשמיט הלכה זו, ומשמע שאיננה נוהגת בזה"ז (משנת יוסף ח"א עמ' קלג ד"ה ומהפאה"ש). ועי' לקמן (אות ב העי' 9).

9. חזו"א (סי' י ס"ק ג ד"ה ובתו' לק', סי' כא ס"ק יח ד"ה והנכנסין, ועי' סי' יז ס"ק ב ד"ה במש"כ), כרם ציון (פרק א, גידולי ציון ס"ק יג).
לדעת קול הרמ"ז (מובא בתוס' אנ"ש פ"ב מ"ה ד"ה פגי) והרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ב ד"ה ומהאי), האיסור לסוך את הפגים בשמינית הוא משום תוספת שביעית (להסבר דעתו עי' תורת זרעים פ"א מ"א ד"ה הנה הך, והך) ואיסור זה כולל כל מלאכה לצורך פירות שיצאו משביעית לשמינית (עפ"י מה שכתבו הראשונים בדעת ר' עקיבא: תוס' ר"ה יב ע"ב ד"ה מנהג, רשב"א, ריטב"א ור"ן ר"ה ט ע"א ד"ה וקציר. ועי' תוס' הרא"ש ר"ה יב ע"א ד"ה אתה, מאירי ר"ה ט ע"א ד"ה כבר). ועי' מה שהעיר הרב זצ"ל על שיטה זו (ניצני ארץ ו עמ' 56 ובנספחים לספר זה).
לסוברים שאין נוהגת תוספת שביעית ביציאתה (ראה ה"א אות ה), סיכת הפגים ומלאכות כיוצא בה, אסורות גם במוצאי שביעית משום שאיסור המלאכה שחל לצורך הפירות בשביעית אינו פוקע מהם, כשם שקדושתם לא פקעה: משנ"ר (פ"ב מ"ה ד"ה שיצאו), אמונת יוסף (פ"ב ה"ה ד"ה סכין) בדעת ר' יהודה, קהלות יעקב (זרעים סי' י אות א).

לדעה זו יש אומרים שמותר לעשות מלאכות לצורך האילן, גם אם הן בגופו של אילן[10]. ואם הן לצורך הפירות — יש מתירים[11], ויש מי שמשמע מדבריו שאסור[12].

ג. בניית מדרגות בשישית

"ובזמן המקדש אין בונין מדרגות על פי הגאיות ערב שביעית משיפסקו הגשמים, מפני שהוא מתקנן לשביעית".

שבת הארץ

יש מי שנראה מדבריו, שעיקר האיסור של בנין המדרגות הוא שכיון שהוא מתקנן לשביעית, חל כאן איסור של תוספת שביעית[13]. ומתוך כך אין כאן איסור כי אם בזמן המקדש, שאז הוא שנוהגת תוספת שביעית[14]. אבל אם היה כאן איסור של מראית עין, משום חשד שיאמרו שהוא מכין להשקות את שדותיו השקאה האסורה בשביעית — היה הדין נותן שלא יהיה איסור זה תלוי דוקא בזמן המקדש, אלא שיהיה נוהג גם בזמן הזה. ולפי זה ליש אומרים שאין האיסור של בנין המדרגות על גבי הגאיות — רק משום מראית עין, דנראה כמתקן להשקות בהן שדותיו בשביעית[15] — יהיה דין זה נוהג גם בזמן הזה.

עוד נאמר במשנה[16]: "אבל בונה הוא בשביעית משפסקו גשמים, מפני שהוא מתקנן למוצאי שביעית".

ויש מי שאומר שבזמן הזה שאין נוהג דין האיסור של בנין המדרגות בערב

ויש אומרים שאסרו את המלאכות משום היכר לקדושת שביעית: רש"ס (ד"ה ור' יוחנן, ועי' לעיל הע' 6), הרב זצ"ל (פ"א ה"ה אות כ) לענין מלאכה בגוף האילן למנהג האוסרים, משנת יוסף (ח"א עמ' קלא-קלו אות יד, טז) והוסיף שיש בסיכת הפגים גם משום הפסד.
דין מלאכה לאוקמי בפירות שיצאו לשמינית, עי' פ"א ה"ה (אות כ).

10. כרם ציון (פרק א, גידולי ציון ס"ק יג) עפ"י שביעית (פ"ב מ"ה) ותו"כ (בהר פר' א הל' ד), וכן בתוספתא (פ"ג ה"ז). ועי' משנ"ר (פ"ב מ"ה ד"ה שיצאו, מובא בכרם ציון שם סעי' ט) שמסתפק לומר שגם עבודת האילן אסורה בזמן שאיסור זה נוהג, כל זמן שיש בו פירות שביעית.

11. הרב זצ"ל (פ"א ה"ה אות כ), חזו"א (סי' כא ס"ק יח ד"ה והנכנסין), מעדנ"א (סי' ו אות יא ד"ה ועוד).

12. משנ"ר (פ"ב מ"ה ד"ה שיצאו). ועי' חזו"א (סי' יז ס"ק ב ד"ה במש"כ, סי' כא ס"ק יח ד"ה והנכנסין) שיתכן שהדבר אסור מדרבנן, אך לא הכריע כך להלכה.

13. רכב") תוס' אנ"ש (פ"ג מ"ח ד"ה משנה אין) עפ"י דעת ר' קריספא בירושלמי, תולדות יצחק (ד"ה על פי), תבונה (ד"ה מתניתא). ועי' פ"ב הי"א (הע' 2, 6).

14. וכך פסק החזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ואף).

15. רכג) ר"ש ורע"ב (פ"ג מ"ח ד"ה אין), עפ"י דעת ר' שמאי בירושלמי, רש"ס (ד"ה גאיות), משנה ראשונה (ד"ה ע"פ). ועי' משנת יוסף (ח"א עמ' קצח ד"ה אמנם), שאף הרמב"ם אוסר מטעם זה של מראית העין, אלא שלא שייך לאסור בזמן שאין תוספת שביעית נוהגת. וכן יש אומרים שבשביעית עצמה האיסור הוא משום מראית העין (עי' פ"ב הי"א).

16. רכד) שביעית (פ"ג מ"ח). ועי' ריבמ"ץ (שם), ראב"ד (פ"ב הי"א).

שביעית — אין נוהג גם כן דין היתר הבנין בשביעית[17]. ולפי זה, לדעה הסוברת שנוהג גם בזמן הזה איסור הבנין בערב שביעית משפסקו הגשמים, כמו שבארנו[15] — נוהג גם בזמן הזה היתר זה, שבונים בשביעית משפסקו הגשמים מפני שמתקנן למוצאי שביעית[18].

הלכה יא

א. קליטה בפחות מארבעה עשר יום
ב. קליטה בשביעית ובתוספת שביעית
ג. סוף זמן נטיעת אילנות בערב שביעית
ד. קליטה בירקות
ה. מהי קליטה
ו. על מי חל הקנס
ז. נטיעת גוי ונטיעת ישראל בקרקע של גוי
ח. הברכה והרכבה

רמב"ם

אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות, ואין מרכיבין, ואין מבריכין ערב שביעית, אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה שלשים יום קודם ראש השנה של שביעית[1]. וסתם קליטה שתי שבתות. ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין, שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו[2].

נמצאת אומר, שהנוטע או המבריך או המרכיב ערב שביעית, קודם ראש השנה בארבעה וארבעים יום — יקיים, פחות מכאן יעקור. ואם לא עקר הפירות מותרין[3]. ואם מת קודם שיעקור מחייבין את היורש לעקור[4].

17. רכח) פאה"ש (סי' כא, בישו"ר ס"ק יז), ספר ניר (לירושלמי פ"ג ה"ו ד"ה ותני). ועי' פ"ב הי"א (אות ד). ויש אומרים שמשנה זו נדחתה מההלכה גם לענין זמן המקדש: עי' פ"ב הי"א (הע' 22).
18. וכן נקט הרב זצ"ל להלכה בכתב היד לפ"ב הי"א.

1. שביעית פ"ב מ"ו (ועי' בפירוש המשנה לרמב"ם שם), תוספתא (פ"ב ה"ג), תוספתא (ר"ה פ"א ה"ז), ר"ה (י ע"ב), יבמות (פג ע"א), ירושלמי (פ"ב ה"ד), ערלה (פ"א ה"ב).
2. גיטין (נג ע"ב), ירושלמי (תרומות פ"ב ה"א, שבת פ"ג ה"א).
3. ירושלמי (פ"ב ה"ד): "ר' יצחק בר' טבלאי אמר אין מוסיפין על הגזרה". בענין דין הפירות ראה עוד פ"א הי"ב (אות ד), פ"ד ה"א (אות א) ה"א (אות ב). בענין דין הענפים לאחר עקירת העצים, עי' קול הרמ"ז (פ"ב מ"ו) שמתיר.
4. ירושלמי (פ"ב ה"ד).

א. קליטה בפחות מארבעה עשר יום

"וסתם קליטה שתי שבתות".

שבת הארץ

ויש מי שאומר שבמה דברים אמורים שצריך לעקור כשנטע בתוך פחות מארבעים וארבעה יום לפני שביעית — דוקא בסתם, שאין אנו יודעים אם קלט לפני שלשים יום של איסור שלפני שביעית, או לא קלט. אבל אם ברור לנו על פי נסיון שקלט לפני הזמן של איסור שלשים יום שלפני שביעית, לא יעקור. שלא אמרו חכמים אלא סתם קליטה שתי שבתות, אבל אם ברור לנו שנקלטה בפחות אין כאן איסור[5].

ב. קליטה בשביעית ובתוספת שביעית

"אין נוטעין... אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה שלשים יום קודם ראש השנה...".

ויש אומרים שאין איסור לנטוע באופן שהקליטה תהיה בתוך שלשים יום לפני שביעית[6]. ולפי זה אין איסור לנטוע כי אם בפחות מארבעה עשר יום לפני ראש השנה של שביעית, שאז תהיה הקליטה בשביעית עצמה וזה ודאי אסור[7]. ויש אומרים שבזמן המקדש שהיה דין התוספת נוהג, היה אסור לנטוע באופן שתהיה הקליטה בתוך שלשים יום של תוספת שביעית. אבל בזמן הזה מותר לנטוע עד פחות מארבעה עשר יום לפני שביעית. משום שסוברים שאין הטעם של איסור הנטיעה באופן שתהיה הקליטה בתוך שלשים יום לפני שביעית משום מראית העין, שזה הוא איסור שאינו תלוי בזמן המקדש ונוהג בכל זמן, אלא שעיקר איסור זה, שתלוי בשלשים יום לפני שביעית, הוא משום תוספת שביעית[8], שהלכה למשה מסיני שהיא שלשים יום לפני שביעית. ולפי זה אין איסור זה נוהג כי אם בזמן המקדש שאז אסור לנטוע פחות ממ"ד יום לפני

5. רכו) ירושלמי (פ"ב ה"ד): "הא דבר ברי שהשריש — מותר" לפי גירסת: רש"ס, מהר"א פולדא, הגר"א. וכ"כ: מלאכת שלמה (פ"ב מ"ו), חזו"א (סי' כה ס"ק לז), ושם (דיני ערלה אות ו) וציין שם גם את ההיפך, דהיינו שאם ראה שלא נקלט — אין סומכים על הזמנים הכתובים במשנה. תורת השביעית (פ"א עמ' ח). אך לפי הגירסה בירושלמי הנדפס: "הא דבר ברי שחרש" — אין הוכחה לדין, וכן גרס הפנ"מ.
6. רכז) ר"ת (ר"ה י ע"ב בתוס' ד"ה שלשים ושלשים), וכן הביאו רא"ש (הלכות קטנות הל' ערלה סי' ט), ר"ן (ר"ה דפי הרי"ף דף ב ע"א ד"ה ואחד).
7. עי' להלן (הערה 10).
8. רכח) רש"י (ר"ה י ע"ב ד"ה צריך שלשים, יבמות פג ע"א ד"ה צריך שלשים), ר"ש (פ"ב מ"ו), רא"ש (על המשנה שם, הוצאת מכון מוצל מאש).

שביעית. אבל בזמן הזה שאין דין תוספת שביעית נוהג[9] — אין אסור כי אם בזמן הקליטה, שתהיה לפני שביעית, דהיינו בפחות מארבעה עשר יום.

תוספת שבת

ולדעה זו, אסור שהנטיעה תיקלט בשביעית[10]. טעם הדבר: יש אומרים שאסור כי הקליטה נחשבת כנטיעה[11], ונראים הדברים שאיסור זה הוא מדרבנן. ויש אומרים שהקליטה אסורה כי השדה צריכה לשבות, והרי הוא בכלל העשה של ושבתה הארץ[12], ויש חולקים וסוברים שבזמן הזה אין איסור בקליטה, ולכן מותר לנטוע אילנות סרק וירקות עד ראש השנה[13].

שבת הארץ

ולהאוסרים את הנטיעה באופן שתהיה הקליטה בתוך שלשים שלפני שביעית, עיקר הטעם הוא, משום שמונים אז לשני ערלה מר״ה של שביעית[14], ונראה כאילו נטע בשביעית, על כן הפירות אינם מותרים כי אם אחר ר״ה של שנה

9. עי׳ לעיל ה״א (אות ג והע׳ 17-15).
10. ירושלמי (ערלה פ״א ה״ב): ״מפני שהן מתאחין בשביעית״. יש מפרשים, בשיטת רש״י הר״ש ור״ת, שקליטה בשביעית תמיד אסורה, וע״כ צריך זמן קליטה קודם שביעית אף בזה״ז, וכ״כ לדעתם בשבת הארץ (כאן). כ״כ כתבו לאיסור בזה״ז: תורת השביעית (סוף עמ׳ ו ועמ׳ ז), כרם ציון (פ״א סעי׳ ד־ח), ועי׳ רש״ז אויערבך (מעדני ארץ קובץ הערות סי׳ ח אות ד, מנחת שלמה סי׳ נא אות ד), שנוקט למעשה שיש לאסור את הקליטה, אף שאיסורה דרבנן. תורת השמיטה (פ״א סעי׳ ב ובהערה ו). ועי׳ פסקים וכתבים (לרב הרצוג סי׳ מז אות א) שמסתפק בדבר.
11. תוס׳ רי״ד (מהד׳ תניינא ר״ה ט ע״ב) ובמו״ק (ג) כתב: דהוה כנוטע בשביעית, וכ״כ המהר״י קורקוס (בהלכה זו סוף ד״ה ודבר זה), מהר״א פולדא, ביאור הגר״א (על הירושלמי שם ערלה פ״א ה״ב). ועי׳ לעיל (הערה 10) דעת הרב זצ״ל, ולדעתו האיסור הוא מפני שהוה כנוטע או דדמי לנוטע. כי העשה של ושבתה הארץ אינו חיוב על שביתה של הקרקע אלא על האדם, עי׳ קונטרס אחרון (סי׳ א אות א), ועי׳ פ״א ה״א (אות ב).
12. מנ״ח (הוצאת מכון ירושלים, מצוה חצ״ר אות טו, מצוה שכו אות ו), אג״ט (זורע סעי׳ ב אות ח/ב), משיב דבר (ח״ב סי׳ נט), תורת הארץ (פ״ו אותיות יא — יד), הרב פרנק (הר צבי או״ח ח״א סי׳ קכט עמ׳ קכה, סי׳ רט עמ׳ ריד, הר צבי זרעים סי׳ לז אות ב). לשיטה זו אסור לנטוע אילן סרק עד ט״ו או ט״ז באלול, עי׳ להלן (אות ג). ועי׳ לעיל ה״י (הע׳ 7).
13. חזו״א (סי׳ יז ס״ק כה, סי׳ כב ס״ק ה, סי׳ כה ס״ק יג, סי׳ כו ס״ק ג) וכתב שלא מצאנו בפוסקים איסור קליטה בשביעית, לולא דין תוספת שביעית. לפי״ז בזה״ז מותר: לזרוע, לנטוע אילנות סרק, להרכיב ע״ג אילן מאכל, להבריך בלא לחתוך את הענף מן האם עד ר״ה, כי אין במיקרים אלו ״מונים״, (עי׳ להלן בדברי הרב, ועי׳ מבוא בפ״א הי״ב) וכן פסקו: חוות בנימין (ח״א עמ׳ סז), בצאת השנה (עמ׳ כח סי׳ א, ועי״ש הערה 3, עמ׳ מב ד״ה נטיעה ובעמ׳ מג הערה 3).
14. הראשונים שסוברים טעם ״מונים״ (להבנת ״מונים״ ו״חשד״ עי׳ פ״א הי״ב אות א) הם: ר״ח (ר״ה י ע״ב), רמב״ן (ר״ה ט ע״ב), ריבמ״ץ (פ״ב מ״ו), ריטב״א (ר״ה ט ע״ב), מאירי (ר״ה שם), רא״ש (ר״ה שם), וכן משמע ברמב״ם (כאן). וכן פירשו בדבריו: הרמב״ן (ר״ה י), הגר״א (שנות אליהו פ״ב מ״ו), פני יהושע (ר״ה י ע״ב ד״ה ומיהו מצאתי להרמב״ם), רע״א (על הרמב״ם כאן), חזו״א (סי׳ יז ס״ק כה). מנחת שלמה (סי׳ נא אות ד).
ויש מי שביאר את הרמב״ם מטעם ״חשד״ ומטעם ״מונים״: רש״ס (פ״ב ה״ד ד״ה אבל דבר בריא, וד״ה אף בנו מונה), וכ״כ פאת השלחן (סי׳ כ ביש״ר סוף ס״ק לג, וסי׳ כא ס״ק כה), ועי׳ פ״א הי״ב (הערה 3).
ויש מי שביאר את הרמב״ם רק מטעם ״חשד״: מהר״י קורקוס (על הרמב״ם כאן ד״ה ודבר זה), תוספות חדשים (פ״ב מ״ו), מקדש דוד (סי׳ נט ד״ה כתב הרמב״ם), ועי׳ ספר השמיטה (עמ׳ 1 הערה 1).

רביעית[15]. ויש אומרים שאיסורם נמשך עד חמשה עשר בשבט של שנה הרביעית[16].

תוספת שבת

אם העץ נטוע בתוך גוש אדמה שיכול לחיות ממנו[17], ואין בנטיעתו תחילת ספירת שנות ערלה מחדש, לכו״ע מותר לנטוע אותו עם גושו עד ר״ה[18].

ג. סוף זמן נטיעות אילנות בערב שביעית

״נמצאת אומר, שהנוטע... קודם ראש השנה בארבע וארבעים יום — יקיים...״.

לסוברים שאסור לנטוע אילנות בערב שביעית, מטעם שמונים את שנות הערלה של העץ, יש אומרים שמותר לנטוע אילן עד ט״ו באב, ועד בכלל[19]. ויש סוברים שמותר עד ט״ז באב, ועד בכלל[20].

ד. קליטה בירקות

יש אומרים שזמן הקליטה בירק הוא שלשה ימים[21]. ויש מי שאומר לפי דעה זו, שמותר

15. רכט) מדין ערלה, עי׳ רמב״ם (הל׳ מע״ש ונט״ר פ״ט ה״ט־י), ולהלן (פ״ד ה״ט והי״ג). מקורות נוספים לשיטה זו עי׳ נטע הילולים (עמ׳ טז הערה טו).
16. רלו) רז״ה (ר״ה י), ועי׳ נטע הילולים (שם הערה טז).
17. עי׳ שו״ת הרשב״א (ח״ג סי׳ רכה), ועי׳ נטע הלולים (פ״ט סעי׳ מג ובהערה מו).
18. לדעה שבזה״ז יש איסור בקליטה בשביעית, בגוש אדמה שיכול לחיות ממנו — אין קליטה חדשה. ולמ״ד ״מונים״ — אין כאן מנין חדש לערלה. הרב הרצוג (פסקים וכתבים סי׳ מז אות ב), בצאת השנה (עמ׳ מב), ספר השמיטה (עמ׳ י סעי׳ ג), ״הל׳ שביעית״ (סי׳ ב, כס״ד אות ע).
19. רמב״ם (כאן והל׳ מע״ש פ״ט ה״י־י״א), רא״ש (הלכות קטנות ערלה סי׳ ט), טור (סי׳ רצד), שו״ע (שם סעי׳ ד). אך בתורת השמיטה (תוספת שביעית סעי׳ ג) הביא בשם הרא״ש: ט״ז באב. ועי׳ בדברי חמודות (הלכות קטנות סי׳ כח) שגרס ברא״ש: ט״ז באב. רע״ב (ר״ה פ״א מ״א ד״ה ולנטיעה), תוי״ט (שם ד״ה לנטיעה), נוב״י (תניינא או״ח סי׳ פד) וכתב שם שלא אמרינן מקצת היום ככולו כי התנא נקט בלשון שתי שבתות. וודאי שאין אומרים מקצת השבת ככולו, ולכן צריך 14 יום תמימים, ועי׳ נטע הילולים (עמ׳ יד ובהערה ו).
20. מאירי (ר״ה ט ע״ב ד״ה אחר, יבמות פב ע״ב ד״ה כבר ביארנו), שאגת אריה (החדשות סי׳ ז), ישועות מלכו (הל׳ מע״ש פ״ט ה״י) נוטה להקל מפני שאמרי׳ מקצת היום ככולו כמבואר בפסחים (נה ע״א). אך צ״ע בדבריו כי הוא מביא בשם הרא״ש הטור והשו״ע להקל עד ט״ז, והגירסא הנמצאת בידנו היא עד ט״ו. וכן מקילים עד ט״ז באב: החזו״א (סי׳ יז ס״ק כט, סי׳ כו ס״ק ב, דיני ערלה אות ב־ג, תשובות וכתבים זרעים סי׳ כו), הרש״ז אויערבך (מעדני ארץ שביעית קובץ הערות סי׳ ח אות ה, מנחת שלמה סי׳ נא אות ה).
21. תה״ד (סי׳ קצא) שכתב עפ״י ברייתא (פסחים נה ע״א) שדי בקליטת ג׳ ימים לפני זמן הקרבת קרבן העומר כדי להתיר את החדש. ועי׳ כלאיים (פ״ב מ״ג), משכנות יעקב (סי׳ סד), טורי אבן (ר״ה י ע״א), מהר״ם שיק (מצוה שו), ערוך השלחן (סי׳ רצג סעי׳ ט) וכתב שלא יתכן שזמן קליטת ירקות שווה לזמן קליטת האילנות, שהרי בתבואה ובירקות כל הגידול הוא לפעמים ל׳ יום בלבד. חזו״א (סי׳ יז ס״ק כח, תשובות וכתבים סי׳ כו סוף ד״ה בחזו״א), תורת השמיטה (עמ׳ ו סעי׳ ב ובתוספת שביעית אות ה). ובחתם סופר (יו״ד סי׳ ק, סי׳ רפד, ר״ס רפו) השוה בין ירקות לאילנות, ומספק פסק שבערלה דאורייתא יש להחמיר בי״ד יום, ובחדש בחו״ל שהוא מדרבנן — יש להקל בג׳ ימים, ולפי״ז לגבי שביעית בזה״ז צ״ע.

לזרוע ירק עד כ״ז אלול, ועד בכלל[22]. ויש שמתנים זאת בכך אם ידוע שנקלט בזמן זה[23]. ויש אומרים שדין ירק כדין אילן, ומותר עד ט״ו באלול[24].

ה. מהי קליטה

יש אומרים שהקליטה האמורה אינה קליטה שיטחית, אלא שהאילן נאחז ע״י השורשים באדמה באופן שצריך לתלוש אותו אם רוצים לנתק אותו מהאדמה[25].

ו. על מי חל הקנס

״ואם מת קודם שיעקור מחייבים את היורש לעקור...״.

ויש חולקים ואומרים שאם מת הנוטע, אין חובה על היורשים לעקור[26].

ז. נטיעת גוי ונטיעת ישראל בקרקע של גוי

יש מי שאומר שאף גוי שנטע בשדה של ישראל — יעקור[27], ויש חולקים[28].
יש אומרים שישראל שנטע בקרקע של גוי — לא יעקור[29].

ח. הברכה והרכבה

״... המבריך או המרכיב ערב שביעית, קודם ראש השנה בארבעה וארבעים יום — יקיים, פחות מכאן — יעקור״.

22. חזו״א (תשובות וכתבים סי׳ כו סוף ד״ה בחזו״א), רש״ז אויערבך (מעדני ארץ קובץ הערות סי׳ ח אות ו, מנחת שלמה סי׳ נא אות ו), והוא מציין שאם יזרע בכל זאת — אין בכך איסור, אך יאסרו הירקות מדין ספיחים.
23. טורי אבן (ר״ה י ע״א), ועי׳ לעיל (הערה 5).
24. ש״ך (נקודות הכסף יו״ד סי׳ רצג), דגול מרבבה (על השו״ע שם), נוב״י (תניינא או״ח סי׳ פד), רע״א (על שו״ע שם). והגר״א בביאורו (על שו״ע שם ס״ק ב) הסתפק אם זמן הקליטה בירק שתי שבתות, כדקיי״ל ביבמות, או שלשה ימים כפי שמשמע בירושלמי (כלאים פ״ב ה״ב).
25. רע״ב (פ״ב מ״ו סד״ה פחות), העמק שאלה (על שאילתות דרב אחאי גאון ויקרא קיב), חזו״א (סי׳ יז ס״ק כח).
26. ירושלמי (פ״ב ה״ד) עפ״י גירסת המהר״א פולדא והגר״א. ובפאה״ש (סי׳ כא סעי׳ כה) כתב שהבן חייב לעקור למ״ד משום ״מונים״. אך למ״ד משום ״חשד״, לא גזרו על בנו מפני שלא הוא עבר את העבירה. וכן כתב תורת השביעית לדעת הרמב״ם שגוזר מטעם ״מונים״. אך לרש״י, הר״ש ור״ת (עי׳ לעיל הערה 6, 8) שגזרו מדין תוספת שביעית — לא מחייבים את הבן לעקור. ועי׳ פ״א הי״ג (אות ג).
לגירסת הפנ״מ, חייבו את הבן לעקור משום חשד, כדי שבפועל לא יחשדו, אך אם הגזרה היא מטעם קנס — לא חייבו את הבן כי הוא לא עבר את העבירה. לשיטה זו מסתבר שלרש״י, הר״ש ור״ת — אין חובה לבן לעקור. ועי׳ משנה ראשונה (פ״ב מ״ו ד״ה יעקור) ותפארת ישראל (על המשנה שם בועז אות ג).
27. שו״ת שבט הלוי (ח״ב סי׳ ר״א). מלאכת גוי בקרקע ישראל, עי׳ פ״א ה״א (אות ב).
28. בצאת השנה (עמ׳ כט הערה 3) וכתב מפני שלא מצאנו מראית עין בגוי.
29. משפט כהן (סי׳ עא), בצאת השנה (עמ׳ כט הערה 3). ועי׳ ברקאי ב׳ (עמ׳ 98 במאמר הרב שאר ישוב כהן), ועי׳ ראב״ד (פ״ד הט״ו). דין מלאכת ישראל בקרקע גוי, עי׳ פ״ח ה״ח (אות ג-ד). קנס בדיעבד לדעת האוסרים, ע״י פ״ד הכ״ט (אות ב סעי׳ 1).

יש אומרים שמותר להבריך או להרכיב[30], בזמן הזה עד ט״ו באלול[31]. ויש אומרים שהדבר מותר עד ט״ז באלול[32]. כי גם בזה״ז אסור שתיקלט ההברכה וההרכבה בשביעית[33]. ויש מי שאומר שמותר עד ערב ראש השנה, כי אין איסור בקליטה[34].

יש אומרים שיש להבחין בין הברכה[35] והרכבה[36] — החייבות בערלה משעת ההברכה וההרכבה, לבין אלו שאין מונים להן מנין חדש של ערלה. בראשונות אסור להרכיב עד מ״ד יום לפני השביעית, ובשניות עד שתי שבתות לפני ר״ה[37].

30. סברתם היא שמונים את שנות הערלה בהרכבה משעת נטיעת הכנה (העץ המשמש כבסיס להרכבה), ולא משעת ההרכבה: הגר״א (בביאורו יו״ד סי׳ רצד ס״ק מח), ועי׳ חזו״א (סי׳ כב ס״ק ה וס״ק יג).
31. עי׳ לעיל (הערה 19).
32. עי׳ לעיל (הערה 20).
33. עי׳ לעיל (הערה 12).
34. עי׳ לעיל (הערה 13).
35. רמב״ם (מע״ש פ״י הל׳ יד־יח), ועי׳ מעדני ארץ (הערות בעניני שביעית סי׳ ח אות ד), תורת השמיטה (הערה ה׳) בשם החזו״א, בצאת השנה (עמ׳ כח והערה 5).
36. עי׳ לעיל (הערה 14), אלא שיש מחלוקת באלו מקרים מונים שנות ערלה משעת ההרכבה, ובאלו מקרים משעת נטיעת הכנה: ירושלמי (ערלה פ״א ה״ב): ר׳ יוחנן סובר בהרכבה ע״ג אילן סרק שמונים שנות ערלה משעת נטיעת הכנה וריש לקיש משעת נטיעת הרוכב (ענף מעץ פרי משובח שמרכיבים ב״כנה״). ונחלקו בפסק ההלכה, יש הפוסקים כר״ל: רמב״ן (ר״ה ט ע״ב), ר״ן, מאירי, ריטב״א (שם), משפט כהן (עמ׳ נב), כרם ציון (אוצר פרי הילולים הר צבי עמ׳ פט), נטע הלולים (עמ׳ נג) תורת השמיטה (עמ׳ ז ציונים ובירורים סוף הערה ו). ויש הפוסקים כר״י: הגר״א בביאורו (שם), והחזו״א (שם).
הר״ן, הריטב״א, והמאירי (שם) סוברים שאף בהרכבה ע״ג נטוע לסייג מונים שנות ערלה משעת ההרכבה. המאירי (שם), הכו״פ (פנ״ד) סוברים אליבא דהרמב״ם שכל הרכבה שחותכים את הרוכב מאימה, או שמרכיבים יחור כמו בהרכבות ראש ועין — מונים שנות ערלה משעת ההרכבה. לעומתם המהר״י קורקוס (מע״ש פ״י), ומהר״ם אלשיך (סי׳ קי) אליבא דהרמב״ם, סוברים שמונים משעת נטיעת הכנה: בין בהרכבת תמך (שלא נחתך הרוכב מאימה), בין בהרכבת ראש ועין.
ועי׳ לעיל (הערה 14) אלו ראשונים סוברים את הטעם של מונים, אך לא כל הראשונים שסוברים במקרים מסויימים שמונים שנות ערלה משעת ההרכבה, בהכרח סוברים שטעם האיסור של הרכבה בע״ש הוא מטעם מונים.
37. עי׳ לעיל (הערות 12-13).

פרק רביעי

הלכה א

א. דין הפירות בשדה שנטייבה בשביעית
ב. דיני שמור
ג. העמיד כרי ודש בבקר
ד. שיעור קוצר מעט

רמב"ם

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית: בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו, ושניהם נקראו ספיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאיליהן, ואין להן זרע — הכל מותר לאכלו מן התורה, שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה[1].

אפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה, פירותיה מותרין באכילה[2]. וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור, שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה. ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה[3]. כיצד: כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו[4], אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל[5].

א. דין הפירות בשדה שנטייבה בשביעית

"אפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה, פירותיה מותרין באכילה".

1. על פי תורת כהנים (ויקרא כה פרשה א הל' י).
2. על פי תורת כהנים (ויקרא כה פרשה א הל' י), משנה (פ"ד מ"ב).
3. על פי תו"כ (ויקרא כה פרשה א הל' ג).
4. רמב"ם (פ"א ה"א, פ"ד הלכה כב כג), הרחבת הדברים לקמן (פ"ד הכ"ב).
5. על פי תורת כהנים (ויקרא כה פרשה א הל' ג), משנה (פ"ח מ"ו).

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו[6] ששדה שנטייבה, אף על פי שמצד קנס לא תזרע במוצאי שביעית, כמו שנתבאר[7], מכל מקום כל מה שהוציאה שדה זו — כל שאין בו דין של ספיחים, שהם אסורין מטעם אחר שיתבאר[8] — אפילו אם היתה תועלת במה שנטייבה, לענין הוצאת אלו הפירות — אין כאן שום איסור[9], אפילו איסור דרבנן מטעם קנס. משום שדוקא למוצאי שביעית, שהפירות שייכים לבעלים שייך קנס, אבל בשביעית עצמה שהפירות הן הפקר אין שייך קנס[10].

תוספת שבת

ויש אומרים שלעובד עצמו הפירות אכן נאסרים[11].

ויש אומרים שפירות שדה שנטייבה אסורים באכילה, כדין פירות נטיעה שנטעה בשביעית[12]. לדעה זו, יש אומרים שאיסור האכילה הוא קנס מדברי חכמים על הפירות שעשו בהם איסור[13]. ויש אומרים שאין האיסור על הפירות אלא על האדם, שאסור לקנות מהמטייב שדהו בשביעית[14].

ב. דיני שמור

שבת הארץ

ויש אומרים שמה שמותר לאכול בשביעית, אפילו אם עבר על האיסור של השמטת הפירות שיתבאר, ושמר את פירותיו ולא הפקירן, אף על פי שעבר על

6. רלא) ראב"ד (תורת כהנים ויקרא כה פרשה א הל' ח), רדב"ז (פ"ד ה"א), רש"ס (פ"ד מ"ב ד"ה ובה"א אוכלים).
7. רמב"ם (פ"א הי"ג). ועי' שם (אות ב).
8. רמב"ם (פ"ד ה"ב).
9. כגון איסור נעבד עיין לקמן הלכה טו (אות ב).
10. בדבר השמיטה (פ"ד מ"ב ד"ה שדה שנטייבה) הסביר את הענין מטעם שונה, שחכמים לא אסרו דברים שאין הציבור יכול לעמוד בהם (על פי ירושלמי פ"ד ה"ב), ובאיסור פירות שדה שנטייבה אין הציבור יכול לעמוד ולכן לא אסרו חכמים את הפירות. אבל לענין זריעה במוצאי שביעית הציבור יכול לעמוד, וקנסו את בעל השדה שלא יזרע במוצאי שביעית. ועיין ישועת משה (זרעים סי' יז אות ו).
11. ראב"ד (תורת כהנים פ"א אות ה), רש"ס (פ"ד מ"ב ד"ה ובה"א אוכלים), מהרי"ט אלגאזי (פ"ה מהלכות בכורות להרמב"ן אות מ"ג ד"ה והנה במתניתין, דף מה סע"ד בדפוס וילנא), מלאכת שלמה (פ"ט מ"ט ד"ה שנפלו). ועיין דבר השמיטה (פ"ד מ"ב בד"ה שדה ד"ה ברם).
12. ראב"ד (ספר הזכות על סוכה דף לט ע"א), תוספות רי"ד (גיטין דף סא ע"א ד"ה מחזקין), רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, מאירי, נמוק"י (יבמות קכב ע"א) בדין פירות עזקה, ר"ן (פסחים מא ע"ב ד"ה ואיכא). רדב"ז (פ"ד הכ"ט), מבי"ט (ח"א סי' שלו), תורת השמיטה (סעי' י, הערה יב, ומ"מ כב). ועי' פ"ד הי"ב (אות ד).
13. בית רידז"ז (פאת השלחן סי' ג, דף לג ע"א).
14. המהדיר בריטב"א (יבמות קכב ע"א הערה 250, ובסוכה מ ע"א הערה 995 הוצאת מוסד הרב קוק). איסור קניה מהשומרים עי' פ"ח ה"י (אות א).

עשה של תורה[14א] — מכל מקום אין הפירות נאסרין, ומותר לכל לאוכלן לפני הביעור[15]. ולאחר הביעור הדבר תלוי לפי השיטות של מהות הביעור שיתבארו בדברנו[16].

ויש אומרים[17] שכל שהוא משומר, לא הותר כלל באכילה, שלא התירה תורה לאכלה אלא שבת הארץ, דהיינו הפירות שנתקיים בהן דין תורת שביעית שהוא ההפקר, אבל כיון שעברו ושמרו אותם[18] לא התירתן תורה באכילה[19]. ואין מועיל במשומר מה שיקצור שלא כדרך הקוצרים, רק במופקר מותר לקצור שלא כדרך הקוצרים. ויש מי שאומר שקצירה לעולם אסורה בפירות שביעית

14א. לקמן פ"ד הכ"ד.

15. [רלב] **רש"י** (ויקרא כה ה, **יבמות קכב** ע"א ד"ה של עזיקה, סוכה לט ע"ב), ר"ש משאנץ (תו"כ בהר פ"א אות ג, ד"ה תאנים של שביעית במסקנת דבריו), ר"ש (**שביעית** פ"ח מ"ו ד"ה לבודידה), תוס' (סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א), **רמב"ן** (ויקרא כה ה, **יבמות קכב** ע"א ד"ה פירות), **רשב"א** (**יבמות קכב** ע"א ד"ה פירות, סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א), מאירי (יבמות קכב ע"א ד"ה גוי, סוכה לט ע"ב ד"ה ממה שכתבנו), ריטב"א (סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א), ספר החינוך (מצוה שכט), כפתור ופרח (פרק מ"ח ד"ה בבאור), וכן דעת הרמב"ם על פי מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ד, פ"ח ה"י), ערוך השלחן (סי' כא סעי' ו,ז,ח), כפות תמרים (סוכה לט ע"ב ד"ה כתבו התוספות) בדעת הרמב"ם, כרם ציון השלם (אהל משה סי' כא), תורת השמיטה (פ"י סעי' לו), חזו"א (סי' י ס"ק ה), שו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' לט ס"ק ב־ד, ח"י סי' סט ס"ק א), מעדני ארץ (קובץ הערות סי' ז), ספר השמיטה (עמ' יג, סעי' ב), משנת רבי עקיבא (סי' ד) והעיד שכן מנהג ירושלים להקל בשמור, שו"ת ישועת משה (זרעים סי' יח).
הרמב"ן, החינוך (מצוה שכט) והרא"ם (ויקרא כה ה) סוברים שדעת רש"י להתיר שמור באכילה רק אם הפקיר לפני הקציר, אבל אם קוצר מהמשומר גם לדעת רש"י הרי זה אסור, וכן כתב בעל קרבן אהרן. ובכפות תמרים (סוכה לט ע"ב ד"ה כתבו התוספות) הסתפק האם ההפקר יכול להיות גם בתלוש, או אולי רק אם הפקירו במחובר.

16. פ"ז ה"ג (אות ב).

17. [רלג] **רבותיו של רש"י** (יבמות קכב ע"א ד"ה של עזיקה), ר"ת (**תוס' יבמות קכב** ע"א ד"ה עזיקה, סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א, ר"ה ט ע"א ד"ה וקציר (השני), ב"מ נח ע"א ד"ה לשמור, מנחות פד ע"א ד"ה שומרי), בעל המאור (סוכה לט ד"ה לפי שאין), ראב"ד, ר"ש משאנץ (על תו"כ ויקרא כה פרשה א הל' ג, בתחילת דבריו), שיטה מקובצת (בב"מ קיח ע"א ד"ה שומרי בשם הרא"ש באחד מתרוציו), יראים (מצוה קפו), רש"ס (פ"ח ה"ו ד"ה ונראה לי להעמיד, וכן פירש את דעת הרמב"ם), חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה מותר, סי' כא ס"ק יח סי' כו, סדר השביעית ס"ק א וס"ק ה), שו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' צה), הר"ב זילבר (אז נדברו ח"ד סי' ח, משנת בנימין סי' טו, יח, "הלכות שביעית" ח"א מלואים עמ' קפא, ח"ב עמ' קפז), שבט הלוי (ח"א סי' קעד, ח"ז סי' קעז).

18. מדברי הרב זצ"ל: "ושמרו אותם" נראה שלאו דוקא שמירה הנעשית על ידי הבעלים אוסרת את את הפירות. המנחת חינוך (סוף מצוה פד) רצה לתלות שאלה זו במחלוקת הב"י והמבי"ט האם המצוה על האדם שיפקיר שדהו, דלדעת המבי"ט ששביעית היא אפקעתא דמלכא א"כ אין נפק"מ מי השומר. ואילו לדעת הב"י שהמצוה היא שהבעלים יפקירו את השדות, א"כ אם הבעלים הפקירו ואחר שמר — לא נאסרו הפירות. ועיין מעדני ארץ (סי' ה אות י ד"ה אלא).

19. איסור משומר הוא רק לאכילת אדם, אבל מותר להאכיל לבהמתו: חדושי רבי מאיר שמחה על תו"כ (פ"א פסקא ה). ובישועת משה (ח"ד סי' טז) התיר בשאר הנאות. ועי' לקמן ה"ב (אות ג).

ואינה מותרת אפילו במופקר, ואפילו שלא כדרך הקוצרים, ואין היתר בפירות שביעית המופקרים כי אם בקטיפה ותלישה[20].

תוספת שבת

ויש מי שאומר ששמור על ידי ישראל אסור, ועל ידי עכו"ם מותר[21].

ג. העמיד כרי ודש בבקר

"ואם קצר כדרך כל הקוצרין לוקה. כיצד: כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר".

יש אומרים שהעמדת כרי ודישת הבקר אסורים רק מדברי סופרים, ומדין תורה אסורה רק הקצירה. אלא שהעמדת כרי ודישת הבקר הם תנאי והוכחה לכך שהקצירה היא כדרכה[22]. ויש אומרים שכל הפעולות שהן הוכחה שהשדה בבעלותו אסורות מדין תורה[23].

ד. שיעור קוצר מעט

"... אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל".

יש מי שאומר ש"מעט מעט" הוא שיעור אכילה[24]. ויש מי שאומר שהוא שיעור ג' סעודות[25]. ויש מי שאומר שהשיעור הוא כשיעור שאדם מכין לביתו לשימוש בני ביתו לימים אחדים[26].

ויש מי שאומר שהשיעור הוא פחות מכדי שיעמיד כרי וידוש בבקר[27], ולדבריו אין הפחתת הכמות הנקצרת נחשבת שינוי בקצירה, אלא השינוי צריך להיות גם בהעמדת הכרי לאחר הקצירה.

יש שאסרו לעשות כרי אף אם קצר "מעט מעט"[28].

20. [רלד] **הגר"א** (**שנות אליהו** פ"ח מ"ו, פ"ו מ"ב), ועיין פאת השלחן (בית ישראל סי' כב ס"ק א), חזו"א (סי' יב ס"ק ט), לקמן פ"ד הכ"ב (אות ה). השיטות המקילות בקצירה, עי' שם (אות א).

21. השגות הראב"ד (סוכה לט ע"ב ד"ה ופירות של עזיקה), ערוך השלחן (סי' כא סעי' ו) בדעת רש"י, אגרות משה (או"ח ח"א סי' קפו), ועיין כפות תמרים (סוכה לט ע"ב ד"ה כתבו עוד התוספות). ועי' פ"ח הי"א (אות ג סעי' 2). דעת האוסרים משומר בגוי.

22. מנחת חנוך (מצוה שכט ד"ה והנה הדברים המבוארים), חזו"א (סי' י"ב ס"ק ה ד"ה ולדעת). ועי' לקמן הכ"ד (אות ה).

23. מעדני ארץ (סי' ג אות ג ד"ה ולכן נלע"ד), וכן פשטות דברי הרמב"ם, חזו"א (סי' יב ס"ק ה ד"ה וענין). וב"הלכות שביעית" (סי' ד סעי' ו באור הלכה ד"ה כדרך), כתב שלענין מלקות נראה שאין לוקים אלא על הקצירה שהיא בלאו.

24. הרידב"ז, הובאו דבריו בספר השמיטה (פ"ג הערה 12).

25. הר"ח ברלין, הובאו דבריו בספר השמיטה (פ"ג הערה 12). ועי' לקמן הכ"ד, פ"ו ה"א (אות א).

26. חזו"א (סי' כו ס"ק ו ד"ה ירקות).

27. מעדני ארץ (סי' ג אות ג, ד).

28. המהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ו) אסר להעמיד כרי גם אחרי שאסף "מעט מעט". והחזו"א (סי' יב ס"ק ה) הסתפק בכך.

יש מי שאומר שיכול אדם לאסוף פירותיו על ידי בני ביתו, באופן שכל אחד מהם יאסוף מעט מעט, מכיון שיש בזה שינוי מדרך הקוצרים[29]. ויש מי שאוסר[30].

הלכה ב

א. האוסרים ספיחים מהתורה
ב. תחילת זמן איסור ספיחים
ג. הנאה מספיחים

רמב"ם

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה[1]. ולמה גזרו עליהם — מפני עוברי עבירה[2], שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר[3], וכשיצמחו יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית.

29. ספר השמיטה (פ"ג סי' ג סי' ג). ועי' פ"ו הי"ב (אות ד).

30. רידב"ז, ר"ח ברלין, מהרי"ל דיסקין (הובאו בספר השמיטה פ"ג סי' ג הערה 12), חזו"א (סי' יב ס"ק ו), מכיון שעיקר איסור "לא תקצור" הוא מדיני בעלות, וכשיקבל מכל בני ביתו את שאספו — הרי זו דרך בעלות.

1. בספרי (בהר פר' ד הל' ה) נאמר: "וכי תאמרו מה נאכל, עתידים אתם לומר: מה נאכל בשנה השמינית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתינו, אם אין זורעים מה אנו אוספים. אמר ר"ע: מכאן סמכו חכמים על הספיחים שיהיו אסורים בשביעית. וחכמים אומרים: אין ספיחים אסורים מדברי תורה אלא מדברי סופרים (על פי דברי הגר"א, שנות אליהו פ"ט מ"א, אין לגרוס "אלא מדברי סופרים"), אם כן למה נאמר הן לא נזרע ולא נאסוף, אמרת לנו לא תזרעו ומה שאנו אוספין אין מכניסין לקיום אמרת לנו בערוהו, ומה אנו אוכלים מן הביעור ואילך".
הרמב"ם פסק כחכמים שספיחים אסורים מדרבנן, למרות שמהסוגיא בפסחים (נא ע"ב, הובאה לקמן הערה 4) נראה שיש לפסוק כר"ע שספיחים אסורים מדאורייתא. בהסבר שיטת הרמב"ם עיין: כס"מ (פ"ב ה"ב), שער המלך (פ"ד ה"ב), פאת השלחן (סי' כב סי' ק ב), תורת זרעים (פ"ט מ"א).
כרמב"ם פסקו: סמ"ג (ל"ת רסח), רמב"ן (ויקרא כה ה), חנוך (מצוה שכח), מאירי (פסחים נא ע"ב ד"ה כל מה), כפתור ופרח (פמ"ז בסופו ד"ה נמצאת), מהר"י קורקוס (פ"ד ה"ב).

2. על פי ירושלמי (שביעית פ"ט ה"א, כלאים פ"ב ה"ג, ב"ב פ"ה ה"א). בכרם ציון (עמ' רכג) נכתב שסברא זו לא נלמדה ממקור מסוים, אלא יצאה מבית מדרשו של הרמב"ם. בתורת השביעית (עמ' רנ) בשם הגר"א (כלאים פ"ב ה"ג), ובכרם ציון (עמ' רכה) הסבירו שדעת הראב"ד (השגה פ"ד ה"ו) היא שיש חשש שמא יבוא לאכול מירקות שנזרעו בשביעית ויאמר מהיתר הבאתי.

3. יש שנסתפקו בשדות גדולים האם יש בהם חשש ספיחים, שהרי אין חשש שיזרע שדהו בסתר שהרי מפורסם וידוע לכל. עיין מעדני ארץ (הוספות סי' יא, בשם הרי"מ אהרונסון אות ג, והרש"ז אויערבך אות ב אוסר גם בשדות גדולים).

א. האוסרים ספיחים מהתורה

"ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה"[1].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שספיחים אסורים באכילה מן התורה בשביעית[4]. רק שיש מתירין ספיחי כרוב[5], מפני שירק זה דומה הרבה לאילן, ואילנות אין שייך בהן דין ספיחים[6].

תוספת שבת

יש מי שאומר שאפילו לדעות שספיחים אסורים מדין תורה, בספיחי שדה שאין להם זרע כלל אינם אסורים אלא מדרבנן[7].

יש מי שאומר שאיסור ספיחים הוא רק על הגדל מהזרע שנופל בשעת הקציר, אבל הגדל מאליו איננו בגזרת ספיחים[8].

ב. תחילת זמן איסור ספיחים

שבת הארץ

ויש אומרים שאין הספיחים אסורים כל שנת השביעית, אלא מזמן הביעור ואילך[9].

4. רלה) שנו"א (פ"ט מ"א, פ"ח מ"ו). הגמרא בפסחים (נא ע"ב) מביאה מחלוקת בין רבי שמעון הסובר: "כל הספיחים אסורין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהן בירק השדה", וחכמים אומרים: "כל הספיחים אסורים". והגמרא אומרת: "תרוייהו (ר"ש ורבנן) אליבא דר' עקיבא", משמע שהלכה כר"ע. ועי' סמ"ג (ל"ת רסח בשם יש אומרים), יראים (סי' קנח, קפו, אע"פ שבסי' שמו, קפח, הביא את דרשת הפסוק "את ספיח קצירך" כביאורם של חכמים).

5. נראה שהכוונה היא שיש מתירין מד"ת את ספיחי הכרוב, שהרי גם לפירוש הגר"א בשנות אליהו, לדברי רבי שמעון בפסחים — המתיר ספיחי כרוב, חזר והורה למעשה כחכמים שספיחים אלו אסורים בגלל קנס, (עיין תורת השביעית עמ' רנא). אפשר עוד לומר שלפי הגר"א המעשה שהורה ר"ש כחכמים לא היה בספיחי כרוב אלא בשאר ספיחים, וכפי שמופיע בגירסת הירושלמי (פ"ט ה"א), ואם כן יתכן שרבי שמעון התיר ספיחי כרוב גם מדרבנן.

6. לקמן ה"ג (אות ה) בדין הכרוב. בישועת משה (זרעים סי' ה אות ג) השווה דין הבננה לדין הכרוב.

7. מקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה ונראה עוד יותר).

8. ביאור הגר"א (פ"ט ה"א ד"ה מהו שיהיו). מדברי הרמב"ם לעיל (פ"ד ה"א) משמע שספיחים אסורים מדרבנן גם בצמחים העולים מאליהם.

9. רלו) **רש"י (פסחים נא ע"ב ד"ה ונטל, וד"ה כל הספיחין)**, ועיין ריטב"א (קידושין ב ע"ב ד"ה אתרוג), ולבאר דעתו עי': תורת השביעית (עמ' רמז, רפב), מעדני ארץ (הוספות סי' יא), ובדברי הר"ק כהנא שם, משנת יוסף (פ"ט מ"א אות ב), הראב"ד בביאורו לתו"כ (פר' א הל' ג) הביא דעה כזו ודחאה. ועיין: מאירי (פסחים נא ע"ב ד"ה אע"פ), פאת השלחן (סי' כב ביש"ר ס"ק ב), הר צבי (ח"ב סי' נח אות ד). ובבית רידב"ז (סי' ג סעי' ב) כתב שאין שיטה כזו כלל.

ג. הנאה מספיחים

"... שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה".

תוספת שבת

ומדבריו משמע שאין הספיחין אסורים בהנאה[10].

ויש אומרים שכל הנאה אסורה[11]. ויש אומרים שהנאה של שימוש אסורה[12], ואילו הנאה עקיפה, כגון מכירה לגוי — מותרת[13]. ויש אומרים שספיחין אסורים בשימוש הרגיל בהם, אבל שימושים אחרים — מותרים[14].

10. מדברי הרמב"ם נראה שאיסור ספיחים הוא רק לאכילת אדם ולא לשאר הנאות: מקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה ספיחין), דבר השמיטה (פ"ט מ"א ד"ה וכן), תורת השביעית (עמ' רס), חוות בנימין (ח"א סי' ט אות י), שו"ת ישועת משה (זרעים סי' א אות כז). ועי' שער המלך (שמו"י פ"ד ה"ב ד"ה ודע) ולבירור דעתו עי' בדברי הרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' נא אות א, כרם ציון פרק יא גידולי ציון ס"ק א), "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' ח בבה"ל). ועי' לעיל ה"א (הע' 19), ולקמן הי"ז (אות ב).

11. מקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה אך) בדעת התוס' (תענית ו ע"ב ד"ה עד). וכן משמע בספר השמיטה (עמ' כח סעי' ה) ובהערת הר"ח ברלין (הע' 2).

12. עי' חזו"א (סי' ט ס"ק ד ד"ה ר"מ, האוסר זריעת ספיחין, ובסי' יא ס"ק ו ד"ה איברא, אוסר צביעה בספיחין, ובסי' יג ס"ק טז ד"ה ויש, אוסר שימוש אך מתיר הנאה, ובסי' יד ס"ק ט ד"ה ובתשובת, אוסר פרחים משום ספיחין), "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' ה, כסא דוד ס"ק לו ובה"ל ד"ה ובהמה). הרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ו) מסתפק אם יש איסור בזריעת ספיחין, ומסיק שאסור משום קדושת שביעית.

13. "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק לו סעי' ה, בה"ל ד"ה ובהמה, ועכשיו). וכן נכתב לקמן פ"ו ה"ב (אות ג) בשם המשנ"ר (פ"ז מ"ג ד"ה ירקות). דין מכירה והאכלה של פירות שביעית לגוי, ראה פ"ה הי"ג (אות ג).

14. הרש"ז אויערבך (מעדנ"א, קובץ הערות סי' ח אות יא. כרם ציון פרק יא גידולי ציון ס"ק א, מנחת שלמה סי' נא אות יא), שמיטה כהלכתה (פרק ב סעי' ז).

הלכה ג

א. איסור לקיטת ספיחים
ב. דין ירקות לענין קדושת שביעית וספיחים
1. ירקות שעיקר גידולם בשישית
2. ירקות שאין דרך לזורעם
3. ירקות שתחילת גידולם בשישית
ג. לקיטת תבואה כעשבים
ד. דעת הסוברים שאין בספיחים איסור אכילה
ה. ספיחי כרוב וספיחי שאר המינים

רמב"ם

הא למדת, שאין אוכלין מפירות שביעית, אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם. כגון: הפיגם והירבוזין השוטים[1] וכל כיוצא בהן[2]. אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרוע אותן בגנות, ומיני תבואה וקטניות — כל הצומח מהן אסור מדבריהם, והמלקט אותן מכין אותו מכת מרדות[3].

א. איסור לקיטת ספיחים

"הא למדת, שאין אוכלין מפירות שביעית... — כל הצומח מהן אסור מדבריהם, והמלקט אותן מכין אותו מכת מרדות".

שבת הארץ

ויש מי שאומר שאם לקט, אפילו לא אכל, גם כן איסורא קא עביד ומכין אותו מכת מרדות[4]. ומכל מקום מסתברא דכל שכן הוא באכילה, אף על פי שלא

1. ובשבת הארץ הנדפס הוסיף הרב זצ"ל: ויש גורסין: "יהשטין", כלומר שהוא מין בפני עצמו שכך שמו. רש"י (סוכה לט ע"ב ד"ה והשיטין), פסקי הרי"ד (סוכה לט ע"ב), תוס' הרשב"א (פסחים נא ע"ב ד"ה ותרוייהו), כפתור ופרח (פמ"ח ד"ה מסכת שביעית), מפרשי המשנה (פ"ט מ"א): רב נתן אב הישיבה, ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רש"ס, תוי"ט, מלאכת שלמה, תוספות אנשי שם. ועיין בפירוש המשנה עם שנויי נוסחאות (מכון התלמוד הישראלי השלם).

2. משנה (פ"ט מ"א), ירושלמי (פ"ט ה"א), ועיין רמב"ם (פיה"מ עוקצין פ"ג מ"ב).

3. החזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה ויש לעיין) כתב שירקות שהיו נפוצים (כירק הבר) ולא היתה רגילות לזרעם, אם משתנה המציאות ורגילים לזרעם הרי שנוהג בהם דין ספיחים.

4. [רלז] **רדב"ז** (פ"ד ה"ג ד"ה והמלקטן) הביא שהמקור הוא בירושלמי, וכנראה שכוונתו לירושלמי שביעית (פ"ט ה"א) וברכות (פ"א ה"א). שם נאמר שרשב"י ראה אחד שליקט ספיחין וכעס עליו, ומנין ידע רשב"י שיעבור על איסור ויאכל, אלא משמע מכאן שגם את עצם הלקיטה אסרו חכמים באיסור הספיחים. סברא זו אנו לומדים גם בדברי הערוך (ערך ספח) שאין לתלוש את הספיחים בשביעית, ומשמע שהאיסור הוא בעצם התלישה, [עיין ברמב"ם פ"ד ה"ה שהביא הלכה זו לענין מוצאי שביעית, ופאת השלחן (בית ישראל סי' כג סס"ק ב)]. במעדני ארץ (סי' ג אות ט) הרחיב הסבר שיטה זו.

לקט הוא, כי אם אחר לקט ונתן לו — שעבר על איסור מדבריהם ומכין אותו מכת מרדות.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שרק המלקט לאכילה לוקה, ואינו לוקה אלא אם כן אכלם[5].

ויש מי שהסתפק שמא המלקט לאכלם לוקה מכת מרדות, ואילו המלקט שלא על מנת לאכול עובר על איסור תורה[6].

ב. דין ירקות לענין קדושת שביעית וספיחים

1. ירקות שעיקר גידולם בשישית

שבת הארץ

ויש מי שאומר שהירק אף על פי שדינו ללכת בו אחר לקיטה לכל דיני תורה — ואם גדל כולו בשישית ונלקט בשביעית יש בו תורת קדושת פירות שביעית לכל הלכותיה — מכל מקום לענין דין איסור ספיחים לא גזרו רק אם היה עיקר גידולו בשביעית, דהיינו שצמחו בשביעית. אבל אם צמחו בשישית, אף על פי שנלקטו בשביעית, אף על פי שיש בו דין קדושת שביעית — לענין איסור סחורה והפסד וכל הלכות שביעית — אבל דין איסור אכילה של ספיחי שביעית אין בו[7]. ואלה הם הירקות שאנו מוצאים בדברי חכמים שהם קדושים קדושת שביעית, ומכל מקום הם מותרים באכילה[8].

2. ירקות שאין דרך לזורעם

ויש אומרים שכל מה שמותר בירקות באכילה בשביעית — אף על פי שקדושת שביעית נוהגת בהן — זהו דוקא בירקות כאלה שאין דרך בני אדם לזורעם, אלא הם יוצאים מאיליהן בהרים ובנהרות — בהם אין איסור שביעית כלל, אף על פי שהתחלת צמיחתם עד סופם, ולקיטתם גם כן הכל הוא בשביעית, שלא גזרו אלא בזרעים כדי שלא יבואו לזרעם[9]. ונמצינו למדין שיש

5. חזו"א (סי' ט ס"ק ד), "הלכות שביעית" (סי' ג כסא דוד ס"ק יד).
6. מעדני ארץ (סי' ג אות ט).
7. (רלח) **הרמב"ן** (ויקרא כה ה) כתב: "הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה: להפסד ולקורבנות לסחורה ולביעור ואע"פ שגדלו לגמרי בשישית, מפני שאנו הולכים אחר לקיטה בירק, בין למעשר בין לשביעית. אבל אין בהם משום ספיחים שאינם ספיחי שביעית שהרי בששית צמחו, ואפילו הוסיפו בשביעית אין בהם דין ספיחים". משמע שעיקר הצימוח הוא בשישית ורק ההוספה בשביעית. וכן משמע בתוס' (פסחים נא ע"ב ד"ה כל) ועיין בכלכלת שביעית (עמ' שכג). בספר השמיטה (עמ' כז סעי' ב) הביא שדעת הרמב"ן היא להתיר כל שהיה תחלת הצמוח בשישית, וכשיטת הר"ש לקמן (הערה 11).
8. שביעית (פ"ז מ"ג, פ"ח מ"ד, פ"ט מ"א).
9. (רלט) **ר"מ פירוש המשנה (פ"ט מ"א ד"ה וספיחים), רמב"ן (ויקרא כה ה בשם יש אומרים), סמ"ג (ל"ת רסח), מבי"ט (ח"ג סי' מה).** וכן בפ"ו ה"ב (אות ג), הי"ב (אות א), הי"ד. ועי' לקמן (הע' 18-17).

גם צמחים כאלה שנוהג בהן קדושת שביעית ואינם אסורין משום ספיחים, וישנם כאלה שאסורין משום ספיחין לגמרי בלקיטה ובאכילה.

תוספת שבת

ונראה שלשיטה זו הנלקט בשביעית, אף שתחילת גדולו בשישית, יש בו קדושת שביעית ואיסור ספיחים, ורק בירקות שאין דרך לזורעם יש להקל שאין הספיחים אסורים באכילה[10].

3. ירקות שתחילת גידולם בשישית

שבת הארץ

ויש מי שאומר שאלה המינים שתהיה בהם קדושת שביעית ויהיה בהם דין ספיחים, אי אפשר למצוא כי אם בירקות שאותם שכל גידולם הוא בשביעית ולקיטתם גם כן בשביעית — אסורים משום ספיחים[11]. אבל אותם שגדלו בששית[12] אף על פי שנלקטו בשביעית — ואפילו היתה רק התחלת גידולם בששית ונגמר עיקר גידולם בשביעית, וגם נלקטו בשביעית — אין להם דין איסור ספיחים לאוסרן באכילה ובלקיטה, אלא יש להם דין פירות שביעית, שצריכין להאכל בקדושת שביעית, וחייבים להתנהג בהם בכל דיני שביעית.

תוספת שבת

לדעה זו יש מי שאומר שדוקא אם הגיעו לעונת המעשרות קודם שביעית — אין בהם איסור ספיחים[13]. ויש מי שסובר שאף אם השרישו בשישית אין בהם איסור ספיחים[14].

שבת הארץ

ואם היה גידולם וצמיחתם בשביעית, ונלקטו בשמינית, נראין הדברים[15] שלדעתם נוהג בהם דין ספיחים[16].

10. רש"ס (פ"ט מ"א ד"ה אבל האמת), ועיין תוספות (קידושין ב ע"ב ד"ה אתרוג) בהבנת שיטת רש"י. וכן נראית דעת הרמב"ם לקמן הלכה יב, ועיין חזו"א (סי' ט ס"ק יז) מה שהקשה על הרש"ס.
11. (רמ) **ר"ש** (פ"ט מ"א ד"ה כל הספיחין) **על פי ירושלמי** (מעשרות פ"ה ה"ב), ועיין ר"י תוספות פסחים נא ע"ב סד"ה כל הספיחין), ראב"ש (פ"ט מ"א), מהר"ם חלאווה (פסחים נא ע"ב), חזו"א (סי' ט ס"ק א), כרם ציון (פי"א סעי' ו), תורת השמיטה (סעי' כט ציון נא).
12. הרב זצ"ל כתב בדעת הר"ש: "אותם שגדלו בששית" משמע שרק אם הוסיפו גידול בשביעית יש בהם קדושת שביעית, ולעומת זאת בדעת הרמב"ן (סעיף 1) כתב שאפילו: "גדל כולו בששית ונלקט בשביעית יש בו תורת קדושת שביעית". משמע שאפילו רק הלקיטה בשביעית יש בהם קדושת שביעית.
13. מעדני ארץ (הוספות סי' י, יא), כרם ציון (פרק יא סעי' ו).
14. תורת השביעית (עמ' רפג), ישועת משה (זרעים סי' י-יד, ח"ד סי' יח אות א, מעדני ארץ סי' יא), הרב קלמן כהנא (במעדני ארץ סי' יא בשם החזו"א שהורה כך הלכה למעשה), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' לה, לו).
15. סברת הר"ש היא שאיסור ספיחים נלמד מהפסוק: "מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף" משמע שאיסור ספיחים הוא רק כשתחילת הגידול יהא בשביעית, ולכן גם כאשר התחיל הגידול בשביעית ויצא לשמינית יש בו איסור ספיחים. במקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה אמר הר"ש) הסביר שלמרות שבירק הולכים בתר לקיטה לענין הספיחים הדין שונה, ועיין הר צבי (ח"ב סי' נח אות ב).
16. כך היא שיטת ר"נ גאון המובאת בתוספות (פסחים נא ע"ב ד"ה כל, ראש השנה טו ע"א ד"ה שאין,

תוספת שבת

יש אומרים שלשיטה זו אין חילוק בין אם רגילים לזרוע את הירק או שאין רגילות לזורעו, אלא חכמים גזרו בכל ענין[17]. ויש מי שאומר שגם לשיטה זו יש לחלק בין דבר שרגילים לזרעו בשביעית לדבר שאין רגילים לזורעו בשביעית[18].

שבת הארץ

אבל בתבואה לא נמצא לפי סברא זו אופן של דין קדושת שביעית, שלא יהיה בה דין איסור ספיחין. כי אם הביאה שליש לפני שביעית, אז היא מותרת לגמרי ואין נוהג בה איסור שביעית כלל, שכלל גדול הוא שבתבואה הולכים אחר שליש גידולה[19]. ואם לא הביאה שליש לפני ראש השנה של שביעית, יש לה דין ספיחי שביעית לגמרי, שאסורה באכילה ובלקיטה.

ג. לקיטת תבואה כעשבים

אלא שיש דין מיוחד בתבואה, שאם ליקט אותה קודם שנגמרה בתורת עשבים למאכל בהמה, אז אם לא הביאה שליש לפני שביעית, ונכנסה לשביעית — אף על גב שאם ימתין עד שתגמר בתורת תבואה יהיה בה איסור ספיחין — מכל מקום אם לקט אותה קודם שנגמרה בתורת עשבים אין בה שום איסור. ואפילו קדושת שביעית גם כן אין בה, משום שבתורת עשבים כבר נגמר גידולה לפני שביעית. וכיון שבעיקרה היא תבואה, אין בה דין חומר של ירק שנלך בה אחר לקיטה, על כן היא מותרת לגמרי.

ואם הכניסה פחות משליש בשביעית ונכנסה לשמינית, אז אם יאכל אותה בתורת תבואה מותרת משום ספיחין. ונראה שאין בה גם כן משום קדושת שביעית, כיון שבתבואה הולכים אחר שליש. אבל אם ילקט אותה בתורת עשבים חלה עליה קדושת שביעית, כיון שכבר נגמרה בתורת עשבים בשביעית קודם שהביאה שליש. ונראה שמכל מקום משום ספיחים אינה אסורה, אף על גב שלוקט אותה בתורת עשבים, כיון שבעיקרה היא תבואה, ולגבי תבואה לא נגמרה עדיין ואזלינן בתר שליש. על כן מועיל הדבר שאין בה דין איסור ספיחין על כל פנים, או משום שעשבים נמצאים הרבה ממה שאינם נזרעים

עיין לקמן הלכה יב אות ג). קצת יש לדקדק שהרב זצ"ל, לעיל בתחילת שיטת הר"ש, כתב שמציאות ספיחים לפי שיטה זו היא רק בירקות "שכל גידולם הוא בשביעית ולקיטתם גם כן בשביעית". ועי' לקמן ה"ו (אות א סעי' 1 הערות 5, 3).

17. תורת השביעית (עמ' רנה) לדעת: ר"ש, ראי"ש, רמב"ן, מהר"ם חלאווה (פסחים נא ע"ב).
18. משנת יוסף (ח"ד עמ' יט).
19. ראש השנה (יב ע"ב), מעשרות (פ"א מ"ג), ירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ב), רמב"ם (תרומות פ"ב ה"י, מעשרות פ"ב ה"ה, שביעית פ"ד ה"ט וכס"מ שם). ועי' לקמן ה"ט (אות א־ב).

בידי אדם, על כן לא שייך איסור ספיחים בכלל בעשבים, ולא נאסרו משום כך מתורת ספיחים אפילו אצל תבואה[20].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאין חילוק אם קצר לעשבים או לתבואה גמורה, ובכל מקרה הולכים אחר הבאת שליש[21].

ד. דעת הסוברים שאין בספיחים איסור אכילה

שבת הארץ

ויש מי שסובר[22] שאין בספיחין דין איסור אכילה כלל[23]. ונראין הדברים שלדעה זו עיקר האיסור בספיחין הוא רק ללקוט הרבה ביחד בדרך קביעות, אפילו באופן שמותר בשאר פירות שביעית[24]. ואפילו כשאינו קוצר כי אם על ידי קיטוף ותלישה גם כן אסור, ואין מותר כי אם לתלוש ולאכול מיד, ובהמה רועה כדרכה ואוכלת מה שתולש.

ה. ספיחי כרוב וספיחי שאר המינים

ויש מי שאומר שאיסור ספיחי כרוב הוא מן התורה, ושאר ספיחין רק מדרבנן שגזרו משום ספיחי כרוב, שהוא מתוך שאין אתה יכול לעמוד עליו בין חדש לישן אסרה אותו תורה אפילו בספיחים. ומתוך שלא יחלקו ויטעו בין ספיחי כרוב לשאר הספיחים גזרו על כולם[25].

20. המשך שיטת הר"ש (פ"ט מ"א) על פי הירושלמי מעשרות (פ"ה ה"ב).
21. גירסת הגר"א בירושלמי מעשרות (פ"ה ה"ב). וכך נראה מדברי ערוך השלחן (סי' כג סעי' ד), חזו"א (סי' כ ס"ק ב).
בבית רידב"ז (סי' ג סעי' טו בהגה) כתב שלכו"ע אם הביא פחות משליש בשביעית וקצר בשמינית לעשבים, חלה עליו קדושת שביעית.
22. רמ"א) ר"ש (פ"ט מ"א סד"ה כל הספיחין). ובכלכלת שביעית (עמ' שמב) הוכיח שדעת ר"ש בערלה (פ"ב ה"ח) היא להתיר כל הספיחין חוץ מספיחי כרוב. הגר"א בשנות אליהו (פ"ט מ"א) הביא שדעת חכמים היא להתיר ספיחים, וכפי שדעת הרמב"ם בפירוש המשנה. ובכלכלת שביעית (עמ' ז) כתב שיש לפסוק כחכמים. תוי"ט (פ"ה מ"ו ד"ה אבל מוכר) כתב שדעת הרע"ב היא להתיר ספיחים באכילה. ועי' לקמן ה"י (הע' 5).
23. בענין שאר הנאות מספיחים עיין לעיל ה"ב (אות ג).
24. רמב) ערוך (ערך ספח) על פי תוספתא (ספ"ה). גירסת התוספתא המופיעה בפנינו היא: "ספיחי שביעית אין תולשין אותן ביד אבל חורש כדרכו" והערוך גורס: "אבל תולש כדרכו" ומשמע שאיירי בשביעית. אבל לגירסאות הרגילות אין להוכיח מכאן כי הדיון הוא על חרישה במוצאי שביעית, ועיין לעיל (הערה 4).
25. רמג) כפתור ופרח (פמ"ז ד"ה ספיחי שביעית), ריבמ"ץ (פ"ט מ"א). ועיין פאת השלחן (סי' כב בית ישראל ס"ק ב), תורת השביעית (עמ' רלז). ועי' לעיל ה"ב (אות א).

הלכה ד

א. ספיחי ארבע שדות
ב. שדה בור
ג. קדושת שביעית בספיחים המותרים
ד. ספיחי שדה זרע
ה. מקומות שאין בהם ספיחין
ו. טיפול בשדות שאין דרך לזורען
ז. ספיחי תבן וספיחי מאכל בהמה

רמב"ם

ספיחים העולים: בשדה בור, ובשדה ניר, ובשדה כרם, ובשדה זרע — מותרין באכילה. ומפני מה לא גזרו עליהם, לפי שאין אדם זורע מקומות אלו. שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסידין אותה[1]. וכן התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו[2].

א. ספיחי ארבע שדות

"ספיחים העולים: בשדה בור, ובשדה ניר, ובשדה כרם, ובשדה זרע — מותרין באכילה".

תוספת שבת

יש מי שסובר[3] שלדעות שאיסור ספיחין הוא מהתורה[4], אין היתר בארבע שדות אלו.

ב. שדה בור

יש מי שאומר ששדה בור היא שדה שאינה נזרעת מפני תנאים קשים. שאין פירותיה משתמרים, או שיש טורח גדול בעבודתה, או שרחוקה היא ממקומות יישוב[5].

1. ירושלמי ב"ב (פ"ה ה"א), כלאים (פ"ב ה"ג), רמב"ן (ויקרא כה ה), סמ"ג (ל"ת רסח). הירושלמי אומר שעשבים שגדלו באחת מד' שדות אלו השייכות לחברו — מותר לאדם לקחתם ואין בזה משום גזל, כיון שאין אדם רוצה שיגדלו עשבים בשדות אלו. ומכאן אפשר ללמוד לדין ספיחין, שהרי הטעם שכתב הרמב"ם לאסור ספיחין הוא שמא ילך ויזרע, אבל בשדות אלו לא חששו חכמים שילך ויזרע שהרי אין רצונו בעשבים.
2. ירושלמי (פ"ט ה"ה): רבי אבא בר זבדא התיר תבן של ספיחי שביעית לרבי לוי. וכן מסקנת הסוגיא לפי: רש"ס, הגר"א, פאת השלחן (סי' כב בית ישראל ס"ק ה).
3. תורת השביעית (עמ' רנח) הבין שהרמב"ן (ויקרא כה ה) ביאר את הירושלמי כדעת חכמים האוסרים ספיחים מדרבנן, ומשמע שלדעת ר"ע החולק וסובר שספיחים אסורים משל תורה, אין מקום להקל בד' שדות.
4. עיין לעיל הלכה ב (אות א).
5. חזו"א (סי' י ס"ק א). ועי' פ"ו ה"ב (אות ג והע' 18).

יש מי שאומר ששדה הנזרעת שנה אחת בתבואה הגדלה בחורף, ובשנה אחרת מניחין אותה בורה בחורף, וזורעין אותה בקיץ במיני קטניות — ספיחים העולין בחורף מן התבואה — מותרין, כדין שדה בור. וכן אם זרע קודם השביעית למניעת השתלטות נוכרים על השדות, ולא עשה כדרכו בכל שנות הזריעה, ולולא איסור שביעית ודאי לא ניחא לו בזריעה זו — הרי שדה זו כשדה בור שאין בה גזירת ספיחים, מכיון שאין כאן חשש שמא ילך ויזרע[6].

ג. קדושת שביעית בספיחים המותרים

שבת הארץ

מיהו אפילו אותן הספיחים המותרין, היינו שהם מותרים באכילה ואין בהם איסור ספיחים — אבל מכל מקום נוהג בהם קדושת שביעית לכל דיניהם, שאסור לאבדם ולעשות בהם סחורה, והם חייבים בביעור, ולא יצאו מדין ספיחי שביעית כי אם בזה שהותרו באכילה[7].

ד. ספיחי שדה זרע

וכן אין נוהג איסור ספיחין בשדה תלתן[8] שזרעה לזרע — אף על פי שזורעין גם כן תלתן לירק, וכשזרעה לירק דינה ודאי כשדה ירק, שדין איסור ספיחין נוהג בה — אבל בשדה תלתן שזרע לזרע דינה כשדה זרע, שהספיחין מפסידין אותה, ומשום הכי אין בהם איסור ספיחין[9].

6. חזו"א (סי' כב ס"ק ב ד"ה נראה). ועיין מעדני ארץ (הוספות סי' יא במכתב להגר"מ אהרונסון אות ב).
7. רמד"ד **ראב"ד** (השגה פ"ד ה"ד). ועי' פ"ו ה"ב (אות ג). דין קדושת שביעית בספיחין האסורים, עי' לקמן ה"ה (אות א), הי"ח (אות ד).
8. הפני משה (ב"ב פ"ה ה"א, ד"ה תלתן) ביאר שתלתן הוא שדה קטניות. רש"י (הוריות יב ע"א ד"ה קרא) הסביר שתלתן הוא הרוביא, וכ"כ: שו"ע (או"ח תקפג סעי' א). רב האי גאון, (מובא בכף החיים שם) והמאירי (הוריות יב ע"א) הסבירו שתלתן הוא הלופיא. ועיין כף החיים (או"ח תקפג אות י) שהאריך בביאור התלתן.
9. רמח"ם **הירושלמי (בבא בתרא פ"ה ה"א)** הביא שיש לחלק בין שדה תלתן העומד לזרע — שעשבים הגדלים בו הם מזיקים, לבין שדה תלתן העומד למאכל אדם — אין העשבים הגדלים בו מזיקים, אלא אדרבא מועילים יותר. ומכאן למד הרב זצ"ל לענין ספיחים בשביעית ששדה תלתן העומד לזרע הרי הוא ככל שדה זרע שהעשבים בו מזיקים, ולכן אין בו גזירת ספיחים.
בגמרא בב"ק (פא ע"א) ישנם שני הסברים מתי בעל השדה רוצה בעקירת העשבים משדה תלתן: התרוץ הראשון הוא כדברי הירושלמי, שבשדה זרע אדם עוקר עשבים משדהו, ואילו בשדה שאוכלים את התלתן אין עוקרים את העשבים. והתרוץ השני חילק בין כשהתלתן עומד לזרעים למאכל אדם, ואז העשבים מזיקים ובעל השדה עוקרן. ואילו כשעומד לזרעים למאכל בהמה שאין העשבים הגדלים בשדה מזיקים אלא אדרבא מועילים. הרמב"ם (הלכות כלאים פ"ב ה"ט) כתב שבשדה תלתן שנזרע למאכל אדם אין אדם רוצה בקיום עשבים מפני שמפסידו, והוא התרוץ השני בגמרא. המהר"י קורקוס (כלאים פ"ב ה"ט) כתב שאין אלו תרוצים חלוקים, והרמב"ם סובר את שני הנימוקים, וכן משמע מהטור (חו"מ סי' רעד). ועי' לח"מ (נזקי ממון פ"ה ה"ג) שכתב ששני התרוצים חלוקים.
בתורת השביעית (עמ' רנח) הביא על פי הגר"א בירושלמי (כלאים פ"ב ה"ג) שאין איסור ספיחים בשדה תלתן.

תוספת שבת

יש המסתפק בספיחים העולים בשדה זרע שלא הביאה שליש קודם ראש השנה ואסורה מדין ספיחים — האם יש בהם היתר שדה זרע[10].

ה. מקומות שאין בהם ספיחין

יש אומרים שכל מקום שאין דרך בני אדם לזרוע אין בו איסור ספיחים, כגון: בית, חצר, גג[11]. ויש אוסרים[12].

ו. טיפול בשדות שאין דרך לזורען

יש שאסרו להשקות שדות שאין דרך לזרוע בהן, מכיון שבשעה שיטפל בשדה זו הרי הוא מגלה שהוא רוצה בצמוחה, ואיננה עוד שדה שאין דרך לזורעה[13]. ויש שהתירו לאחר שעלו בהם ספיחים[14], ויש שהסתפקו[15].

ז. ספיחי תבן וספיחי מאכל בהמה

"התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו"[2].

שבת הארץ

ויש מי שמחלק בתבן לומר שדוקא בתבן הגס, שאינו ראוי למאכל בהמה — אין בו איסור ספיחין. אבל תבן וקש הדק, הראוי למאכל בהמה — דינו כתבואה ויש בו איסור ספיחין[16]. ויש אומרים דנוהג איסור ספיחין גם בתבן וקש כבעצם התבואה עצמה[17].

10. חזו"א (סי' י ס"ק א). ועיין תורת השביעית (עמ' רנח).
11. תורת השביעית (עמ' רנט) על פי מראה הפנים (ערלה פ"א ה"ב). וכן נראה מדברי הרב זצ"ל בפ"א ה"ו (אות ז). ועיין ספר השמיטה (עמ' כח ובהערה 2 מאת הר"ח ברלין).
12. החזו"א (סי' יד ס"ק ט) הסתפק בדין זרעים על הגג, והקל רק בזרעים שלא רצה בהשרשתם. הרידב"ז (סי' א סעי' כג, תוס' רידב"ז סוף מעשרות) אוסר בבית. ב"הלכות שביעית" (סי' א כס"ד ס"ק קמ, קמא) אסר בחצר. ועי' פ"א ה"ג (אות ב), ה"ו (אות ז), ולקמן (אות ז והע' 19). בענין ספיחים בעציץ שאינו נקוב, עי' פ"א ה"ו (אות ד, ז).
13. מלאכת שלמה (מו"ק פ"א מ"א ד"ה משקין, בשם הר"ס). ועי' פ"א ה"ו (אות ז והע' 5), ה"ח (אות ד), לקמן הט"ו (הע' 14).
14. הרי"ז מינצברג הובא בתורת השמיטה (תוספת שביעית אות יח).
15. חזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ר"מ פ"א).
16. [רמו] **רדב"ז (פ"ד ה"ד)**. הרדב"ז (בפ"ה הי"ט) גם כן כתב את החילוק של שני סוגי תבן, ונשאר בצ"ע. ועי' פ"ד הי"ט (אות ב).
17. [רמז] **רש"י ותוס' (תענית ו ע"ב ד"ה עד מתי)**, תוס' כתבו שהמשנה האוסרת להנות מתבן וקש היא לדעת ר"ע, אבל לדעת חכמים אין אסור ספיחים בתבן וקש. א"כ אנו שפוסקים שגם לדעת חכמים יש איסור מדרבנן, גם תבן וקש יש בהם איסור דרבנן. ועי' בכלכלת שביעית (עמ' לה) שהסביר שאף לפי תוס' בתבן וקש אין איסור ספיחים.

תוספת שבת

יש מי שאומר שכל שאינו מאכל אדם אין בו איסור ספיחים[18]. ויש אומרים שגם מאכל בהמה יש בו איסור ספיחים, ולא הקלו בתבן וקש בזרעים שאין דרך לזורעם בשביל תבן וקש[19].

הלכה ה

א. עקירת ספיחין בשמינית
ב. אכילת בהמה בספיחין

רמב"ם

ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית — אסורין באכילה[1]. ואין תולשין אותן ביד[2], אלא חורש כדרכו[3] ובהמה רועה כדרכה[4].

18. רש"ס (פ"ט ה"א ד"ה אבל האמת העולה להלכה), תורת השביעית (עמ' רנט), אמונת יוסף (עמ' קנד), הראי"ה הרצוג (פסקים וכתבים ח"ג סי' נד־סא), כלכלת שביעית (עמ' תקמד), חוות בנימין (ח"א סי' ט אות יא), ציץ אליעזר (חי"ב סי' ס).
19. ספר השמיטה (עמ' כח סעי' ד, ובהערה 2 בשם ר"ח ברלין), חזו"א (סי' ט ס"ק ו, ס"ק יז ד"ה ומש"כ), בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ד הערה 25), הרש"ז אויערבך (כרם ציון פי"א גדולי ציון אות א, מנחת שלמה סי' נא אות יא), הר"ב זילבר (משנת בנימין סי' נ נא, "הלכות שביעית" סי' ג כס"ד אות ל), משנת יוסף (ח"ד עמ' יח אות ו, שו"ת ח"א סי' יא), ועיין לקמן ה"ה (אות ב), פ"ח הי"ט (הע' 5-3).

1. תוספתא (פ"ה הט"ו).
2. טעם האיסור, יש אומרים שהוא משום הפסד פירות שביעית בידים (ראה הע' 6). ויש אומרים שאסור מפני שנראה כרוצה לאכול מן הספיחין: מנחת ביכורים וחזון יחזקאל (לתוספתא פ"ה הט"ו, ד"ה אין), חזו"א (סי' ט ס"ק ו ד"ה ר"מ), כרם ציון (פרק כא סעי' ח). ועי' חזו"א (שם) שגזרו שמא יאכל מהם. ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 561) שהוא משום קדושת שביעית ואיסור קצירה (לסוברים שיש קדו"ש בשמינית או שהמדובר בתבואה וקטניות).
ועי' תורת השביעית (עמ' רס) שאין הכוונה לאסור תלישה ביד, אלא להיפך, לומר שאינו חייב לעקור אותם דוקא ביד, ויכול גם בחרישה כדרכו. המחלוקת בהלכה זו תלויה בדין קדושת שביעית בספיחין שיצאו לשמינית: עי' לקמן ה"ו (אות א). ועי' רמב"ם לעיל (ה"ג): "והמלקטן — מכין אותו מכת מרדות".
3. ומותר לחרוש למרות שמאבד את הספיחין: מהר"א פולדא (פ"ו ה"ב ד"ה שיצאו), ערוה"ש (סי' כב סעי' י), בית רידב"ז (סי' ג סעי' ה), מנחת ביכורים וחזון יחזקאל (לתוספתא פ"ה הט"ו, ד"ה חורש), משנת יעבץ (פ"ד ה"ה) וכתב שמותר מפני שהוא גרמא. ועי' בית רידב"ז (שם) שמסתפק אם חרישה ע"י בהמה היא מעשה בידים או גרמא. ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 561) שמותר לחרוש למרות שנהנה מהספיחין או מנביט אותם. וראה לעיל ה"ב (אות ג).
4. תוספתא (פ"ה הט"ו). לגירסת הערוך (ערך ספיח, נידון בפאה"ש סי' כב סס"ק ב ובתורת השמיטה עמ' רס) התוספתא עוסקת בשביעית עצמה, ואף שאסור לתלוש את הספיחין כדרכו, ומותר לתלוש מעט לצורך הבהמה. ועי' פ"ד ה"ג (הערה 24).

א. עקירת ספיחין בשמינית

"אין תולשין אותן ביד, אלא חורש כדרכו..."[3].

תוספת שבת

ויש מי שמסתפק אם יש מצוה לעקור את הספיחין בשנה השמינית[5].

ב. אכילת בהמה בספיחין

"...ובהמה רועה כדרכה"[4].

ספיחין שהם מאכל אדם, אסור להאכילם לבהמה בידים[6], ומותר כאשר היא ניגשת ואוכלת בעצמה[7]. ויש מי שאומר שבשמינית מותר להביא את הבהמה לרעות במחובר[8].

בגידולים המיועדים לבהמה, לדעת האוסרים אותם בשביעית משום ספיחין[9], יש אומרים שהם מותרים בשמינית[10].

5. חזו"א (סי' ט ס"ק ו ד"ה ר"מ).
ספק זה הוא רק לסוברים שיש מצוה לעקור את הספיחין בשביעית (ראה הי"ח אות ד). מקור הספק בהלכה זו הוא מכיון שספיחי שביעית יש בהם קדושת שביעית (עי' פ"ו ה"ב אות ג, ולקמן הע' 6). ואף במוצאי שביעית (ה"ו אות א), ולכן אסור להפסידם בידים: מהר"א פולדא (פ"ו ה"ב ד"ה שיצאו), בית רידב"ז (סי' ג סעי' ה), משנת יעבץ (פ"ד ה"ה). ומאידך גיסא איסור ספיחין בשמינית אינו מעיקר הדין, (עי' ה"ו אות א).

6. ערוה"ש (סי' כב סעי' ט), תורת השביעית (עמ' רס), שמיטה כהלכתה (פרק ב סעי' ז). וכך משמע מהמשנ"ר (פ"ב מ"י ד"ה הדלועין, פ"ח מ"א ד"ה אין). דין קדושת שביעית בספיחין עי' לעיל (הע' 5).

7. ערוה"ש (סי' כב סעי' ט), בית רידב"ז (סי' ג סעי' ה) וכתב שם משום שאינו בידים, ומפני שבלא"ה הם הולכים לאיבוד. תורת השביעית (עמ' רס). ועי' רמב"ם (פ"ה ה"ה), שו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' ס אות ה). הרידב"ז (שם ובהג"ה לפאה"ש) מסתפק אם מותר להוליך את הבהמה בידיו לאכילת הספיחין. ועי' לעיל (הע' 4) מש"כ בדעת הערוך.

8. לדעת החזו"א (סי' ט ס"ק ו ד"ה שם) מותר רק בספיחין שיצאו לשמינית במחובר, מפני שבשביעית האיסור הוא מעיקר הדין, בעוד שבשמינית האיסור הוא רק מגזירה (ראה ה"ו אות א, ה"ח אות ז, ולעיל הע' 5).

9. פ"ד ה"ד (אות ז).

10. הרב יצחק ירוחם דיסקין (מובא בשמיטה כהלכתה פרק ב סעי' ז). וכן משמע מדברי הר"ח ברלין (מובא בספר השמיטה עמ' כח הע' 2).

הלכה ו

א. ספיחין וקדושת שביעית בשמינית
1. ספיחין בשמינית
2. קדושת שביעית בשמינית
ב. ספיחין לאחר חנוכה
1. הסוברים שירקות ידועים מותרים מחנוכה
2. הסוברים שירקות ידועים אינם מותרים מחנוכה
ג. גידולי ספיחין

רמב"ם

ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית, מראש השנה ועד חנוכה. ומחנוכה ואילך, ספיחין מותרין[1].
והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית — הגידולין מותרין[2].

א. ספיחין וקדושת שביעית בשמינית

"... אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית ...".

1. ספיחין בשמינית

תוספת שבת

יש מי שאומר שאיסור ספיחין חל על ירקות שנלקטו בשמינית, רק אם נגמר גידולם בשנה השביעית[3]. ומדבריו משמע שאסור גם לקנות ירקות שיש להסתפק בהם שמא נגמר גידולם בשביעית[4].

1. ירושלמי (דמאי פ"ב סוף ה"א) כגירסת הגר"א ופי' מהר"א פולדא (ד"ה ולענין). ועי' לקמן ה"ז (אות ו).

2. תרומות (פ"ט מ"ד). וכ"כ הראב"ד (בהשגה תרומות פי"א הכ"ב). ועי' אור שמח (תרומות שם). טעם הדבר נאמר בירושלמי (תרומות פ"ט ה"ב): "לפי שאינן מצויין".

3. ר"ש (פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה, בפירושו האחרון) וכתב שם שטעם הדבר הוא מפני שאיסור זה תלוי בקדושת שביעית. וכך משמע מהחזון יחזקאל (לתוספתא פ"ד ה"ח ד"ה אוכלין). הרב זצ"ל מביא דעה זו לעיל ה"ג (אות ד ועי' שם הע' 16-15), ולקמן בהי"ב (אות ג) עפ"י הר"ש. וכ"כ בהי"ז (אות ב). הרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ד) מסתפק בשאלה האם ספיחין תלויים בקדו"ש. ועי' פ"ח הי"ד (אות ז הערה 7).
לדעת התורת זרעים (פ"ו מ"ד), הר"ש נוקט כך גם למסקנא.
ויש אומרים שלמסקנא חזר בו הר"ש (עי' לקמן ה"ז הע' 14), וסובר שיש איסור ספיחין בשמינית: לחם שמים (פ"ו מ"ד ד"ה והא, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קנ בתו"א). מדברי הרב זצ"ל לקמן הי"ג (אות ג) נראה שאף הוא מסביר כך את הר"ש.
לדעת בעלי התוס' (מובאת לקמן הי"ב אות ב), הולכים בירקות אחר גמר הפרי לענין קדושת שביעית, וה"ה לספיחין.

4. ר"ש (פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה). וכן משמע מערוה"ש (סי' כב סעי' י"ב).

ויש הסוברים שחכמים גזרו גזירה מיוחדת על ירקות שגדלו בשביעית, גם אם נגמרו ונלקטו בשמינית[5].

ויש אומרים שבבצל וירקות המתקיימים, נקבע איסור ספיחין בשמינית אחר רוב הגידול[6].

ויש אומרים שאיסור ספיחין חל מעיקר הדין על כל ירק שהיה עיקר גידולו בשביעית, אף אם נלקט בשמינית[6א].

2. קדושת שביעית בשמינית

יש אומרים שהירקות שיצאו משביעית לשמינית — נוהגת בהם גם קדושת שביעית מדרבנן, עד שיגיע זמן ההיתר[7]. לדעה זו יש מי שמסתפק לומר שאין בהם חובת הפקר[8].

ויש אומרים שאין קדושת שביעית בירקות שידוע שיצאו לשמינית[9].

5. אחרונים בדעת הרמב"ם: פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט), חזו"א (סי' ט ס"ק יג). ועי' מכתבו של הרש"ז אויערבך (שו"ת ישועת משה זרעים סי' יא סוף אות ב, סי' יג אות ה) שתמה, מדוע לא הולכים למעשה אחר הלקיטה גם לקולא.
בשו"ת ישועת משה (זרעים סי' יב אות ו) נאמר, שלדעה זו אמנם איסור ספיחין הוא מגזירה שמא יזרע בשביעית, אבל הוא נסמך על דעת ר' עקיבא, הסובר שאיסור ספיחין הוא מן התורה ותלוי בקדושת שביעית.
הרב זצ"ל, לקמן (הי"ג אות ב-ג) כתב שלדעת הר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל) גזרו על הירקות שידוע שנגמר גידולם בשמינית, משום ירקות שגידולם נגמר בשביעית (ועי' שם הע' 11). ועי' לקמן (הע' א6).

6. רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה דגרסינן, מובא לקמן ה"ז אות ה סעי' 2). לבירור דעת הרב זצ"ל בשאלה זו, עי' לקמן (ה"ז אות ב הע' 14 אות ז סעי' 2), הי"ז (אות ב). וועי' לקמן הי"ב (אות ב), הי"ט (הע' 5), ה"כ (הע' 20).
מדברי הגמרא (נדרים נז ע"ב) משמע שלענין קדו"ש הולכים בבצלים אחר הלקיטה. וכך מובא ברמב"ם לקמן (הכ"א). ועי' רש"י (נדרים שם ד"ה שעקרו) המביא את הגירסה: "שעיקרו גדל בשביעית ונתגדל בשמינית עד שרבו גידוליו על עיקרו". ומשמע מכאן כרש"ס. וכן משמע מהר"ש (פ"ט מ"א סד"ה כל) בתירוצו האחרון.

6א. תוס' (ר"ה טו ע"א ד"ה שאין, בתירוצם הראשון) להבנת הרב זצ"ל (לקמן הי"ב אות ג).

7. תוס' אנ"ש (פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה) בדעת פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט), חזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו, ס"ק טז ד"ה שם, ס"ק יז ד"ה הגדל, ועי' ד"ה פירות). ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קנא, שיטות המפרשים אות ג). ועי' לעיל ה"ה (הע' 5), ולקמן הט"ו (אות א).
החזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו, ס"ק יז ד"ה הגדל) מוסיף שלשאלת הקדושה יש משמעות במקרים בהם אין איסור ספיחין (לעיל ה"ד אות ג).
לבירור דעת הרב זצ"ל בשאלה זו, עי' לקמן ה"ז (אות א, ג), ה"ח (אות ז), הי"ג (אות ב).

8. חזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו). וכן יש להוכיח מהתוספתא (פ"ד ה"ח, מובאת לקמן ה"ח אות ז) האומרת שירקות שביעית שנלקטו בשמינית חייבים בתרו"מ. החזו"א (ד"ה ואם) מוסיף שיש להם ביעור אם הגיע זמן הביעור לפני שיעשה כיוצ"ב.

9. פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה ר' יהודה) וכתב שם: למעט לוף, שחייב בביעור גם כשיצא לשמינית. מראה הפנים (ד"ה גזרו), תורת זרעים (פ"ו מ"ד) בדעת הרמב"ם וכתב שם שכך בכל הירקות.

ב. ספיחין לאחר חנוכה

1. הסוברים שירקות ידועים מותרים מחנוכה

"ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית, מראש השנה ועד חנוכה. ומחנוכה ואילך, ספיחין מותרין".

יש אומרים שאף ירקות שידוע שהם מספיחי שביעית מותרים לאחר חנוכה[10]. לדעה זו יש מי שמשמע מדבריו שבחנוכה מותרים אפילו ספיחין שנלקטו בשביעית[11]. ויש אומרים שההיתר אמור בספיחי שביעית שנלקטו בשמינית, לפני חנוכה[12], אבל ספיחין שנלקטו בשביעית עצמה — אסורים לעולם[13]. ויש אומרים שההיתר אמור רק בספיחין שנלקטו לאחר חנוכה[14].

2. הסוברים שירקות ידועים אינם מותרים מחנוכה

שבת הארץ

ויש אומרים שאין שום זמן להיתר ספיחי שביעית, אלא שהם אסורים לעולם. אלא שאם לא נעקרו ונתגדלו אחר כך בשמינית, עד שרבו גידולי היתר על האיסור — אז הם מותרין[15].

10. כך משמע מפשטות לשון הרמב"ם (כאן), וכן הבין הראב"ד (השגה פ"ד ה"ו) את דבריו, (ועי' תורת השביעית עמ' רסב). וכן כתבו מהר"י קורקוס (פ"ד ה"ו סד"ה ספיחין) וערוה"ש (סי' כב סעי' י). וכך יש לדייק מדברי הרב זצ"ל (סעי' 2). ועי' לקמן ה"ז (אות ו הע' 40-39).
לדעת החזו"א (סי' ט ס"ק יד ד"ה ובה"ו) ספיחי תבואה וקטניות, שבהם הולכים אחר הבאת שליש, אינם מותרים בחנוכה.

11. דבר השמיטה (פ"ט מ"א ד"ה ואיכא). וכן דייק בשו"ת ישועת משה (זרעים סי' יב סוף אות ב) מדברי ערוה"ש (סי' כב סעי' י).

12. חזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו, ס"ק יד ד"ה ובה"ו, ועי' ס"ק טו, לענין עשה כיוצ"ב לדעת הר"ש). ועי' חזו"א (סי' ט ס"ק יד ד"ה ואחר) שכתב שמחנוכה ואילך אף אין לחשוש בירקות שמא נלקטו בשביעית.

13. חזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה והא, ס"ק יד ד"ה ובה"ו, ובמש"כ), תורת השביעית (עמ' רסב), "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק מ). וכן יש להוכיח מדברי הרמב"ם בהיתר גידולי ספיחין בשמינית (לקמן אות ג, ועי' הע' 19), ובהיתר פול המצרי שנלקט בשמינית, (לקמן הט"ו).

14. בית רידב"ז (סי' ג סעי' ו), הרב שמעון בוקשפאן (כרם ציון השלם, גידולי ציון עמ' רכו). וכן משמע מתורת זרעים (פ"ו מ"ד) בדעת הרמב"ם.

15. רמ"ה **ראב"ד** (השגה פ"ד ה"ו). וכן דעת: פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט), שו"ת דרכי נועם (יו"ד סי' כב), תורת השביעית (עמ' רסא), ספר השמיטה (עמ' כז סעי' ג), תורת השמיטה (סי' ט סעי' לב). אך לדעתם הם מותרים משיעשו כיוצא בהם (לקמן ה"ז אות ב סעי' 2). וכך מובא בכרם ציון (פרק כא סעי' ט).
הראב"ד מפרש את הירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) באופן אחר: עי' רש"ס (שביעית פ"ט ה"א ד"ה עוד), פנ"מ (דמאי שם ד"ה ולענין, מר"ה, מן, ומראה הפנים ד"ה ולענין), בית רידב"ז (סי' ג סעי' ו), הרב זצ"ל (קונ"א סי' יז), חזו"א (סי' ד ס"ק ד ד"ה אפשר). ועי' לקמן הכ"א. ועי' תורת השביעית (עמ' רסב), המסביר שהראב"ד רק הסתפק בשאלה זו.
על דעה זו כתב הרב זצ"ל בכתב היד: "ולא נראו דבריו במה שאוסר הספיחין של שביעית במוצאי שביעית עולמית". ועי' ראב"ד לקמן ה"ז, שירקות שאינם ידועים, מותרים משעה שעשו כיוצ"ב. ועי' לקמן הכ"א (אות ב סעי' 2 והע' 8).

וגבול של היתר התלוי בזמן לפירות שביעית — סובר בעל דעה זו, שלא מצינו כי אם לתבן וקש של שביעית, שאחר שתרד רביעה שניה מותרין הם, ובטלה מהם קדושת שביעית, מפני שמה שנמצא בשדה נסרח על ידי הגשמים[16].

ג. גידולי ספיחין

"והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית — הגידולין מותרין"[2].

וזורע ספיחי שביעית אחר שביעית, שהגידולין מותרין — יש מפרשים שהוא דוקא בדבר שזרעו כלה, אבל דבר שאין זרעו כלה — הגידולין אסורין[17].

תוספת שבת

ויש אומרים שהגידולים מותרים גם בדבר שאין זרעו כלה[18].

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו שהיתר זה של ספיחי שביעית לגידולין שלהם, היינו שאין להם גם כן דין קדושת שביעית כלל, ולא רק שאינם אסורים באכילה ובלקיטה כדין ספיחי שביעית[19]. והוא הדין לדבריו כל פירות שביעית — הגידולין שלהם מותרין, ואין בהם שום קדושת שביעית.

תוספת שבת

ולדעה זו יש אומרים שבדבר שאין זרעו כלה — נוהגת קדושת שביעית[20].

16. עי' רמב"ם פ"ה הכ"ג, שבת הארץ (שם אות ג, ופ"ה הי"ט אות ד).
17. רמט) עפ"י ירושלמי (תרומות פ"ט ה"ב), מראה הפנים ופנ"מ (ד"ה ותני), תפארת ישראל (הלכתא גבירתא תרומות פ"ט מ"ד). ועי' ריבמ"ץ (תרומות פ"ט מ"ד ד"ה וספיחי) המעמיד את המשנה בטומן לפת וצנונות של שישית באופן המותר, והוסיפו בשביעית (עי' פ"א הט"ו אות א). לדעה זו לא ברור מה יהיה הדין בספיחי שביעית שנזרעו בשמינית.
18. עפ"י ירושלמי (שביעית פ"ו ה"ג) ומהר"א פולדא (ד"ה דתנינן), ערוה"ש (סי' כב סעי' יא), תורת השביעית (עמ' רסד־ה), "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק מא). ועי' חזו"א (סי' ח ס"ק טו). ועי' רש"ס (תרומות פ"ט ה"ב ד"ה וספיחי, שביעית פ"ו ה"ג ד"ה בקדושת), המעמיד את ההבחנה בין זרעו כלה לאין זרעו כלה, לענין גוי שזרע את הספיחין בשביעית עצמה ולענין קדושת שביעית.
19. רנ) משנ"ר (תרומות פ"ט מ"ד ד"ה וספיחי), עפ"י ירושלמי (שביעית פ"ו ה"ג). אור שמח (פ"ד ה"ו) בדעת הראב"ד (תרומות פי"א הכ"ב), חזו"א (סי' ח ס"ק טו), עפ"י רמב"ם (לקמן הכ"א) ור"ש (פ"ה מ"ג), תורת השביעית (עמ' רסה).
20. רש"ס (שביעית פ"ו ה"ג ד"ה בקדושת שביעית), תורת השמיטה (סי' ט סעי' לג). ועי' חזו"א (סי' ח ס"ק טו) בהסבר הירושלמי (שביעית פ"ו ה"ג).

הלכה ז

א. בצלים של שישית שיצאו לשמינית
ב. גדר היתר הספיחין "משיעשו כיוצא בהם"
1. תליה בהיתר של מוצאי שביעית
2. היתר מצד ריבוי ההיתר על האיסור
3. היתר מצד שאין חשש לעוברי עבירה
ג. אופן היתר קדושת שביעית בשמינית
ד. דין שאר הפירות
ה. היתר הירקות — מיד
1. המתירים מיד את כל הירקות
2. המחמירים בירקות המתקיימים
3. המחמירים גם בשאינם מתקיימים
ו. "משיעשה כיוצ"ב" וחנוכה
ז. בצלים שנעקרו ונשתלו בשביעית
1. בצלים של שישית
2. בצלים של שביעית

רמב"ם

בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהן — מותרין, ואם לאו — אסורין[1]. וכן שאר הפירות, אין לוקחים אותם במוצאי שביעית אלא משיעשו כיוצא בהן מפירות מוצאי שביעית[2]. עשה הבכיר — הותר האפיל[3].
ומותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד[4].

א. בצלים של שישית שיצאו לשמינית

"בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהן — מותרין".

שבת הארץ

ויש מי שאומר שכל עיקרו של היתר זה, שמותרין בצלים שיצאו למוצאי שביעית — לא בבצלים של שביעית הדברים אמורים, שהם אסורים משום ספיחי שביעית, שיהיו מותרים משיעשה כיוצא בהן. אלא שכל ענין זה הוא רק

1. תוספתא (פ"ד ה"ז). לדעת הרמב"ם המדובר בבצלי שביעית עצמם, שנשארו בקרקע למוצאי שביעית והמשיכו לגדול עד שעשה החדש כיוצא בו, ולכן הם מותרים: עי' מהר"י קורקוס ורדב"ז (ד"ה בצלים).
2. שביעית (פ"ו מ"ד).
3. שביעית (פ"ו מ"ד), תוספתא (פ"ד ה"ח).
4. שביעית (פ"ו מ"ד), תוספתא (פ"ד ה"י, וכרבי), ירושלמי (שביעית פ"ו ה"ד, פאה פ"ז ה"ג, ב"ב פ"ט ה"ה). בירושלמי שביעית (פ"ו ה"ד) נאמר עפ"י התוספתא (פ"ד ה"י) שהתירו מפני שאפשר להביא ירק מחו"ל. ובירושלמי פאה (פ"ז ה"ג, וכן בבבא בתרא פ"ט ה"ה) נאמר שהתירו מפני שירק גדל מהר בא"י.
ויש אומרים ששני הטעמים שהזכרנו נצרכים להיתר הירק מיד, עיין: חסדי דוד (לתוספתא פ"ד, ד"ה בראשונה. מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קנה בתו"א), תולדות יצחק ותבונה (פ"ו ה"ד ד"ה רבי).

בבצלים של שישית שנכנסו לשביעית ונתגדלו גם כן בשביעית, שאלה אינם אסורים מטעם ספיחי שביעית, כאשר נתבאר[5]. אלא שמכל מקום נוהג בהם דין קדושת שביעית לאכלם בכל חומר של פירות שביעית[6]. אלה הבצלים של שישית, אם נשתהו בארץ כל השנה השביעית ויצאו למוצאי שביעית — חוזרים הם להיתר, להיות נידונים כפירות של היתר לגמרי, שאין בהם שום דין שביעית, משיעשה כיוצא בהן[7].

תוספת שבת

ועד שיעשו כיוצ"ב — יש בהם קדושת שביעית[8].

כתי"ק

אבל על של שביעית עצמה אין היתר של משיעשה כיוצא בהן[9].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שהוא הדין לבצלים שהתחילו לגדול בשביעית עצמה, שהם מותרים משיעשו כיוצ"ב[10]. ויש מי שאומר שלא החמירו אלא בבצל שגדל כל צרכו בשביעית — לסוברים שהולכים בו אחר גמר הפרי[11] — והוסיף אחר כך גידולים בשמינית, אבל אם לא נגמר בשביעית — אין בו איסור ספיחין כלל[12].

ויש שחולקים ואומרים שבצלים שיצאו משישית לשמינית מותרים מיד, מפני שהולכים בהם אחר הלקיטה[13].

ב. גדר היתר הספיחין "משיעשו כיוצא בהם"

"...אם עשו כיוצא בהן — מותרין, ואם לאו — אסורין".

5. וכ"כ תורת השביעית (עמ' רסז) עפ"י דעת החולקים על הרמב"ם ואומרים ששלב הגידול הקובע לספיחין הוא תחילת הגידול: עי' לעיל ה"ג (אות ב סעי' 1, 3).
6. פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט).
7. רנא) רדב"ז (בתשובה כת"י ח"ח סי' רד ד"ה ומה), הגר"א (שנו"א פ"ו מ"ד. מובא בפאה"ש סי' כב סעי' ז וס"ק ט, בית רידב"ז סי' ג סעי' ז, מנחת ביכורים לתוספתא פ"ד ה"ז ד"ה או), ועי' פאה"ש (שם) שהגר"א הולך בשיטת רב ניסים גאון (מובאת בתוס' פסחים נא ע"ב ד"ה כל ובר"ש שביעית פ"ט מ"א ד"ה כל).
8. פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט), מנחת ביכורים (לתוספתא פ"ד ה"ז).
9. וכ"כ בבית רידב"ז (סי' ג סעי' ז בסופו) בדעת הגר"א, וכך משמע מהמנחת בכורים (לתוספתא פ"ד ה"ז). וכן כתב בתורת השביעית (עמ' רסז) בהסבר דברי הרב זצ"ל.
10. תורת השביעית (עמ' רסז) בדעת הגר"א, ולדעתו דין ספיחין פוקע מהם לאחר שעשו כיוצ"ב.
11. דעת הר"ש וסיעתו, לקמן הי"ב (אות ב). הגדרת גמר הפרי, עי' לקמן ה"א (אות א-ב).
12. חזון יחזקאל (לתוספתא פ"ד ה"ז ד"ה ואם לאו), עפ"י הר"ש (פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה).
13. מראה הפנים (פ"ה ה"ב ד"ה לוף וד"ה סבר), ולדעתו אין הבדל עקרוני בין בצלים לשאר הירקות. וכן משמע מהר"ש (פ"ה מ"ג ד"ה יעשה, מ"ה ד"ה ירושלמי, פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה) והרא"ש (פ"ה מ"ג ד"ה יעשה).

1. תליה בהיתר של מוצאי שביעית

שבת הארץ

וטעם היתר זה של משיעשו כיוצא בהן, יש בו שני צדדים:
או שהוא משום שכיון שנעשה כבר כיוצא בהם, אנו תולים בסתם שהם מאותן שכבר נתגדלו במוצאי שביעית[14]. ואם כן אין היתר זה אמור כי אם בפירות שיש איזה ספק בהם אם הם משל שביעית או משל מוצאי שביעית, שהתירו חכמים לתלות באותו הזמן שיש במציאות כיוצא בהן משל מוצאי שביעית, שפירות הללו הם משל מוצאי שביעית.
ונראין הדברים, שהקילו בזה לתלות את הרוב אפילו במיעוט, שאם רק יש שנעשה כיוצא בהם — הכל תולין בהם. ותולין גם כן ממקום למקום, ועל כן "משעשה הכביר הותר האפיל", שאנו תולין שהובא ממקום הכביר[15].
אבל אם ברור לנו שפירות הללו הם משל שביעית — לא מהני מה שנעשה כבר במוצאי שביעית כיוצא בהן: לא להוציא את ספיחי שביעית מאיסור של ספיחין, ולא להוציא את שארי פירות שביעית מקדושת פירות שביעית, ולא להתיר אותם בלקיחה[16].

2. היתר מצד ריבוי ההיתר על האיסור

אבל יש גם כן טעם שני, בדבר ההיתר של הבצלים והפירות, שמשיעשו כיוצא

14. רנב) רדב"ז (פ"ד ה"ז ד"ה בצלים), חזו"א (סי' ט ס"ק יד ד"ה ואחר, ס"ק יז ד"ה ואחר), אהל משה (מובא בכרם ציון השלם עמ' רכה ד"ה עם). וכן משמע מהראב"ד (השגה פ"ד ה"ז). ועי' לקמן (הע' 17).
החזו"א (שם) מסביר שהירקות שיש ספק בהם, מותרים בקניה גם כאשר יש חשש שנלקטו בשביעית. וכן משמע מהגר"א (שנו"א פ"ה מ"ה ד"ה רי"א).
להבנת שיטת הרב זצ"ל בספיחין בשמינית, עי' ה"ו (אות א) והי"ג (אות ג) שזוהי גזירה מיוחדת. וכך יש להבין את דין הבצלים כאן. וכ"כ החזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו) והציץ אליעזר (חי"ב סי' סא אות ב). ועי' מאמר הרב חיים סבתו (ברקאי ה עמ' 255). ועי' ערוה"ש (סי' כב סעי' י"ב) שלא אסרו אלא בחשש שנלקטו בשביעית.
ועי' רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה דגרסינן) שהבצלים מותרים בשמינית משעה שיעשו כיוצא בהן. ולדעתו בבצל לא הולכים אחר הלקיטה אלא אחר רוב הגידול. וכן משמע מדברי הר"ש (פ"ט מ"א סד"ה כל, בפירושו האחרון). וכ"כ במצות הארץ (סי' כג סעי' ה) עפ"י חזו"א (סי' ח ס"ק א ד"ה נדרים). ועי' לחם שמים (פ"ו מ"ד) שלמד מהלכה זו שאין הולכים לספיחין בשמינית אחר הלקיטה. ועי' לקמן הי"ז (אות ב), ולעיל ה"ו (אות א).

15. שנו"א (פ"ה מ"ה ד"ה רי"א), משנ"ר (פ"ו מ"ד ד"ה מאימתי) עפ"י הרע"ב (ד"ה משיעשה), חזון יחזקאל (לתוספתא פ"ד ה"ח ד"ה הותרו) עפ"י התוספתא. ועי' חזו"א (סי' ד ס"ק ד ד"ה והנה, ושמעינן). ועי' מש"כ לקמן (אות ה והע' 29), שהיתר ירק מיד הוא בהסתמך על כך שהרוב אז הוא מחו"ל, ולא התירו על סמך מיעוט. היתר זה נאמר רק לענין ספיחין (עי' אות ג). ועי' לקמן ה"ח (אות ג).

16. ועי' לקמן (סעי' 2, 3 והע' 20) בהסבר הדעה החולקת.

בהן ונתגדלו כל כך בהיתר — הרי ההיתר רבה על האיסור[17]. ולטעם זה הדברים אמורים בפירות ברורים שהם משל שביעית, אלא שלא נתלשו והם הולכים ומתגדלים במוצאי שביעית, שכיון שיעשו כיוצא בהם פרח איסור שלהם, שחשוב כאילו היתר רבה עליהם[18].

תוספת שבת

ויש מי שמשמע מדבריו שאין איסור ספיחין פוקע לפני שיתברר שההיתר רבה על האיסור בפועל[19].

3. היתר מצד שאין חשש לעוברי עבירה

ויש מי שמשמע מדבריו שמשעה שעשה הירק כיוצא בו, מותרים גם הירקות שנלקטו בשביעית, מפני שלדעתו לא חששו חכמים שיבואו עוברי עבירה לזרוע בשביעית באיסור לצורך זמן זה[20].

ג. אופן היתר קדושת שביעית בשמינית

"...אם עשו כיוצא בהן — מותרין".

17. רדב"ז (פ"ד ה"ז ד"ה משיעשה) עפ"י ירושלמי (פ"ו ה"ג). ועי' תורת השביעית (עמ' רסב), ספר השמיטה (עמ' כז סעי' ג). ועי' רמב"ם בפיה"מ (פ"ו מ"ד ד"ה עשה הבכיר) ולקמן הכ"א.
מדברי הרב זצ"ל נראה ששני טעמים אלה (כאן ובסעי' 1) הם להלכה. וכן משמע מהמפרשים שהביאו את שני הטעמים: ר"ש (ד"ה משיעשה), ריבמ"ץ (ד"ה כיוצא), רע"ב (ד"ה משיעשה), מהר"י קורקוס (פ"ד ה"ז ד"ה וכתב), רדב"ז (פ"ד ה"ז ד"ה משיעשה), רש"ס (פ"ו ה"ד ד"ה מאימתי), מהר"א פולדא (ד"ה משיעשה). וכן משמע מהראב"ד (השגה, פ"ד ה"ו וה"ז). וכ"כ בתורת השביעית (עמ' רסז). לדעות אלו: הטעם הראשון בא להתיר את שאינם ידועים, והטעם השני את הידועים. ועי' משנ"ר (פ"ו מ"ד ד"ה מאימתי) שכתב שהטעם הראשון נצרך להפקיע את איסור הספיחין, והטעם השני את קדושת השביעית.
ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קנ, שיטות המפרשים ד"ה מאימתי) שכתב בדעת: הר"ש (ד"ה משיעשה, הותר), הרא"ש (ד"ה משיעשה, התיר) ומהר"א פולדא (ד"ה משיעשה) — שטעם ההיתר לאחר שעשה כיוצ"ב אינו משום ביטול ברוב ההיתר שגדל באותו ירק, אלא משום שהרוב בשוק הוא מההיתר. ולדעתו זו, רק הטעם הנזכר כאן נשאר להלכה.

18. מדברי הרב זצ"ל משמע שא"צ שירבה החדש שבהם בפועל, ודי בכך שיכול לרבות. ועי' לקמן ה"ח (אות ג ורמב"ם הכ"א.
ועי' תורת השביעית (עמ' רלב, רעד, ועי' לקמן אות ה סעי' 2) שה"ה לתבואה שהביאה שליש בשביעית ונלקטה בשמינית, שהיא מותרת לאחר שירבה החדש שבה.
ועי' חזו"א (סי' ט ס"ק טו ד"ה ומדברי) שכתב בדעת הר"ש (פ"ו מ"ד) והראב"ד (השגה פ"ד ה"ו), שלטעם זה, ספיחי שביעית שנלקטו בשמינית קודם שעשה כיוצ"ב — אסורים לעולם.

19. דעת הראב"ד (ה"ו אות ב סעי' 2). ועי' לקמן (אות ה סעי' 1 והע' 29), וה"ח (אות ג סעי' 2).

20. דבר השמיטה (פ"ט מ"א ד"ה ואיכא למימר). ועי' תוספתא (פ"ד ה"ז).
לעומת זאת משתי הדעות הקודמות עולה שאין כל היתר לספיחין שנלקטו בשביעית (עי' הע' 16, 18).
וכ"כ החזו"א (סי' ט ס"ק טז ד"ה ר"מ, ואפשר, ס"ק יז ד"ה אורז), תורת השמיטה (סי' ט סעי' לב), שו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' סא אות ב ד"ה יתירה), "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק נא-נב). ועי' לעיל ה"ו (אות ב סעי' 1).

שבת הארץ

ונראין הדברים, שהיתר זה אמור הוא לענין איסור ספיחין, שהוא דרבנן לדעת רובא דרבוותא, שהולכין בהן לקולא משיעשו כיוצא בהן, ותולין גם כן את המקום האפיל על ידי מציאות הבכיר. אבל לענין הפקעת קדושת שביעית, שהיא מן התורה[21] — נראה שהולכים בו אחר הרוב, כמו בכל התורה כולה, במקום שהדבר מסופק אצלנו אם הוא מן ההיתר או מן האיסור[22].

תוספת שבת

ויש מי שמשמע מדבריהם שבנוסף להיתר הספיחין "משעשה הבכיר", הותרה גם קדושת שביעית[23].

ד. דין שאר הפירות

"וכן שאר הפירות, אין לוקחים אותם במוצאי שביעית אלא משיעשו כיוצא בהן מפירות מוצאי שביעית".

יש אומרים שהדברים אמורים בפירות האילן, שמותר לקנותם במוצאי שביעית מכל אדם לאחר שיעשו כיוצ"ב[24]. ויש אומרים שדין זה אמור בפירות האדמה[25].

ה. היתר הירקות — מיד

1. המתירים מיד את כל הירקות

"ומותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד"[4].

21. לדעת הרב זצ"ל קדושת שביעית בירקות שיצאו לשמינית היא מגזירה (עי' לקמן ה"ח אות ז, ולעיל ה"ו אות א סעי' 2). ולדעתו, החמירו בקדו"ש מפני שעיקרה מן התורה.
לדעת הרש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה דגרסינן) בבצלים ושאר הירקות המתקיימים הולכים אחר רוב הגידול. ולדעתו י"ל שקדושת שביעית נוהגת בהם מעיקר הדין עד שיגדל רובם בשמינית. ועי' לעיל (הע' 14).

22. וכ"כ המשנ"ר (פ"ו מ"ד ד"ה מאימתי). וכך משמע בחזון יחזקאל (לתוספתא פ"ד ה"ח).

23. תורת השביעית (עמ' רסה) וכתב שם מפני ששביעית בזה"ז דרבנן. לדעת החזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו, ס"ק יד ד"ה ואחר, ועי' סי' ד ס"ק ד ד"ה והנה) הדברים אמורים בכל הירקות. וטעמו, מפני שקדושת שביעית נוהגת מעיקר הדין רק במה שנלקט בשביעית עצמה, וקדושת שביעית בירקות שיצאו לשמינית אינה אלא מגזירה (עי' לעיל ה"ו אות א) ולכן אין צורך ברוב ממש. ועי' תוס' אנ"ש (ד"ה משיעשה), "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק נו).

24. פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט) בדעת הרמב"ם עפ"י התוספתא (פ"ד ה"ח). ועי' חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה תבואה ופירות). מדברי הרב זצ"ל (כאן, באות ב סעי' 1 ובה"ח אות ג סעי' 1) משמע שאף הוא מפרש כך את הרמב"ם. דין קניית פירות מחשוד עי' להלן (פ"ח ה"י).

25. שו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' סא אות ב), כרם ציון (פרק יא סעי' ט), "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' ז, בה"ל ד"ה וכן). וכן יש להוכיח מדברי הר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ירושלמי) והרא"ש (שם ד"ה מאימתי), שמפרשים את המשנה (פ"ו מ"ד) בירקות. לדעת הציץ אליעזר והר"ב זילבר, יש להבחין בין פירות האדמה הצומחים לאט, לבין ירקות. ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קנ-קנא אות ב). ועי' בהערה הבאה.

לדעה זו הירק מותר מיד, אף בידוע שגדל בשביעית[26]. ויש אומרים שאין היתר זה אמור אלא בירקות שלא ידוע אם הם מהאיסור[27].

שבת הארץ

ושיעור הזמן שבו מותר ליקח ירק במוצאי שביעית, יש אומרים שהוא בכדי שיהיה אפשר להביא ממקום היותר סמוך שבחו״ל[28].

תוספת שבת

ומתוך כך יש אומרים שהתירו מיד, מכיון שהרוב אז הוא מחו״ל[29]. ויש מי שאומר שההיתר הוא רק באותם מיני ירקות שאכן רגילים להביא מחו״ל[30].

שבת הארץ

ואף על פי שבשביעית עצמה אסרו חכמים לסמוך בסתם על מה שהובא ירק מחוץ לארץ: לא להתיר איסור ספיחין, ולא להפקיע קדושת שביעית על ידי זה מסתם פירות וירקות של א״י — מכל מקום במוצאי שביעית הקילו לסמוך על זה ולתלות שהובא מחו״ל, ואין בו משום איסור ספיחין[31].

ויש אומרים ששיעור זה של ״מיד״ הוא על כל פנים שנים ושלושה ימים[32].

26. כך מפרש הרב זצ״ל לקמן הי״ג (אות ג) בדעת הרמב״ם (כאן), ומתוך כך מפרש שהירק מותר מיד ממש. לפירוש זה, אף שהיה מקום לגזור מפני עוברי עבירה — לא גזרו במוצאי שביעית מפני הטעמים שהזכרנו (הע׳ 4).
הדעות המקילות בירקות ידועים מבוארות שם, והדעות המקילות בירקות שאינם ידועים מבוארות כאן.

27. שנו״א (פ״ד מ״ו ד״ה מאימתי), דבר השמיטה (פ״ו מ״ד ד״ה וטעמא), משנת יוסף (ח״ב עמ׳ קנג, שיה״מ ד״ה רבי). וכך משמע מדברי הר״ש (ד״ה מיד). והחזו״א (סי׳ ט ס״ק יד ד״ה והא, ס״ק טז ד״ה ר״מ, ואפשר) מסתפק בשאלה זו. ולענין אורז וכיוצ״ב, בהם הולכים אחר גמר הפרי (לקמן הי״א), עי׳ חזו״א (סי׳ ט ס״ק יז ד״ה אורז).

28. רנג) ר״ש (פ״ד מ״ו ד״ה מיד, ירושלמי), רא״ש (ד״ה התיר), **רדב״ז וכס״מ** (פ״ד ה״ז ד״ה עשה), משנ״ר (ד״ה במוצאי), חזו״א (סי׳ כ ס״ק ג ד״ה ירו׳), תורת השביעית (עמ׳ רסט), תוספתא כפשוטה (עמ׳ 542, ועי׳ לקמן הע׳ 30).
לדעה זו הטעם העיקרי להיתר הוא מפני שאפשר להביא ירקות מהר מחו״ל.
ועי׳ כרם ציון (פרק כא סעי׳ י) שה״ה לירקות שאפשר להביא ממקומות שלא כבשו עולי בבל או משדות גויים, וכן התירו מיד במקומות שיש ספק אם כבשו עו״ב.

29. ר״ש (פ״ה מ״ו ד״ה מיד), ריבמ״ץ (ד״ה ר׳), רא״ש (ד״ה התיר), מהר״י קורקוס (ד״ה בצלים), רדב״ז (ד״ה עשה), משנ״ר (ד״ה במוצאי), מהר״א פולדא (ד״ה במ״ש, בפירושו הראשון), מנחת ביכורים (לתוספתא פ״ד ה״י ד״ה רבותינו), חזון יחזקאל (שם ד״ה במוצאי). וכך משמע מהרדב״ז (ד״ה עשה). ועי׳ פנ״מ (פאה פ״ג ה״ג ד״ה באותה שעה). לענין ״רוב״ בספיחין בשמינית, עי׳ לעיל (אות ב, ג) ולקמן אות ח (אות ג).

30. ״הלכות שביעית״ (סי׳ ג, כסא דוד ס״ק מז). וכך משמע מהחזו״א (סי׳ ט ס״ק יד ד״ה והא, ס״ק יז ד״ה ואחר).

31. טעם הדבר יש אומרים שבשביעית לא ידוע אם הרוב הוא מהארץ, ובשמינית ידוע שהרוב הוא מחו״ל: רדב״ז (ד״ה עשה), משנ״ר (ד״ה במוצאי), חזון יחזקאל (לתוספתא פ״ד ה״י ד״ה במוצאי). ועי׳ תורת השביעית (עמ׳ רעא). שהקשה על דעה זו. ועי׳ חזו״א (סי׳ ט ס״ק יד ד״ה והא). ועי׳ לעיל ה״ו (אות א).

32. הר המור (מובא בעמודי ירושלים לירושלמי פאה פ״ז ה״ג ד״ה באותו ובמשנת יוסף ח״ב עמ׳ קנג ד״ה שמעתי), ספר השמיטה (עמ׳ כז סעי׳ ג) עפ״י דעת הר״ש ההולך אחר גמר הפרי, ״הלכות שביעית״ (סי׳ ג, כסא דוד ס״ק מז), תוספתא כפשוטה (עמ׳ 542). ועי׳ משנת יוסף (ח״ב עמ׳ קנד ד״ה עוד).

שמתוך שארץ ישראל היא ארץ צבי הממהרת לגדל את פירותיה — יש לתלות בזמן קטן של שנים ושלשה ימים, שכבר באו ירקות חדשים מגידולי מוצאי שביעית[33].

2. המחמירים בירקות המתקיימים

ויש מי שמחלק ואומר שלא הותר ירק במוצאי שביעית ״מיד״, כי אם בירקות שאינם מתקיימים וזרעם כלה. אבל אותם הירקות המתקיימים ואין זרעם כלה, כמו בצלים וכיוצא בהם — לא הותרו מיד[34]. ונראים הדברים שלסברא זו, דין ירקות הללו, המתקיימים ושאין זרעם כלה — כדין הפירות, שהם מותרין רק משיעשה כיוצא בהן[35].

תוספת שבת

ויש אומרים שהוא הדין לתבואה[36].

3. המחמירים גם בשאינם מתקיימים

ויש אומרים שרק בירקות שאינם מתקיימים הקלו להתירם משעשה כיוצ״ב, ולהתיר במקום האפיל משעשה הבכיר. אבל בירקות המתקיימים צריך להמתין עד שירבה החדש ממש[37].

ועי׳ משנת יוסף (ח״ב עמ׳ קנה סוף אות ב) שלר״ש, הסובר שהולכים אחר גמר הפרי לקדו״ש וספיחין (לקמן הי״ב אות ב), יש לפרש שמאחר ועברו ב׳ וג׳ ימים — ודאי שגמר הפרי היה בשמינית וכ״כ הרב זצ״ל לקמן הי״ג (אות ג). וראה פליקס (בסוף הירושלמי בהוצאתו, ח״ב עמ׳ 440, הע׳ 169). שם הוא כותב שפקעות ובצלים אכן מוציאים עלים למאכל תוך זמן קצר ביותר.

33. רנד) **הגר״א** (שנו״א פ״ו מ״ד ד״ה מאימתי) **עפ״י ירושלמי** (פאה פ״ז ה״ג), פאה״ש (סי׳ כב ס״ק ט), פנ״מ (שביעית פ״ו ה״ד ד״ה רבי, בר) ומראה הפנים (ב״ב פ״ט ה״ה ד״ה באותה), תפארת ישראל (אות לא), מעשה אורג (מובא במשנת יוסף ח״ב עמ׳ קנג בשיטות המפרשים), הר המור (מובא במשנת יוסף שם ובעמודי ירושלים לירושלמי פאה שם), חכמת אדם (שערי צדק פרק טז סעי׳ ז), ספר השמיטה (עמ׳ כז סעי׳ ג), כרם ציון (פרק יא סעי׳ ט). וראה לעיל (הע׳ 4). ועי׳ עץ חיים (מובא במשנת יוסף ח״ב עמ׳ קנה ד״ה והקשה) שהקשה על דעה זו.
לדעה זו הטעם העיקרי להיתר הירק מיד, הוא שהירק גדל מהר בא״י.

34. רנה) **מלאכת שלמה** (פ״ו מ״ד ד״ה הותר) **בשם רש״ס** (פ״ט ה״א ד״ה עוד ראיתי, ועי׳ פ״ו ה״ג אד״ה דגרסינן) **עפ״י ירושלמי** (פ״ו ה״ד), תורת השביעית (עמ׳ רעא), תולדות יצחק (סד״ה רבי, ותבונה ד״ה רבי), ״הלכות שביעית״ (סי׳ ג, כסא דוד ס״ק מז). וכן דעת הציץ אליעזר והר״ב זילבר (מובאים לעיל, הע׳ 25), אלא שהם מסבירים כך, בניגוד לרב זצ״ל, את דברי הרמב״ם בדין ״שאר הפירות״. ועי׳ רש״ס (פ״ו ה״ד ד״ה רבי, קפלוטא, ושרא) שההבחנה בין הירקות המתקיימים לשאינם מתקיימים נאמרה רק בשלב הראשון, בו לא הותר הקפלוט (סוג צמח — עי׳ ירושלמי שם). ועי׳ תורת השביעית (עמ׳ רעא־ב), שהבחנה זו נשארת להלכה.

35. תורת השביעית (עמ׳ רעא). וכך נראה מפאה״ש (סי׳ כב, ביש״ר ס״ק ט).

36. ועי׳ מנחת ביכורים (לתוספתא פ״ד ה״י ד״ה רבותינו), תורת השביעית (עמ׳ רעא), שו״ת ישועת משה (זרעים סי׳ יב אות ה).

37. הגר״א (שנו״א פ״ה מ״ה ד״ה ר״א, מובא לקמן ה״ח אות ג) ולשיטתו לעיל (אות א), פאה״ש (סי׳ כב,

ו. "משיעשה כיוצ"ב" וחנוכה

שני זמנים מוזכרים להיתר ספיחין במוצאי שביעית: חנוכה[37א] ו"משיעשה כיוצ"ב".
יש אומרים שמן הסתם חנוכה הוא זמן "משיעשה כיוצ"ב"[38]. ויש אומרים שהולכים לקולא אחרי הזמן הראשון מבין שני הזמנים הללו[39].
ויש הסוברים שכל זמן קובע את דינם של הירקות לענין אחר: יש אומרים שחנוכה מתיר את שאינם ידועים, ו"משעשה כיוצ"ב" מתיר את הידועים שהם מהשביעית[40]. ויש מי שאומר שחנוכה מתיר את איסור הספיחין, ו"משיעשה כיוצ"ב" מתיר את קדושת השביעית[41]. ויש מי שאומר שאין לחשוש לקדושת שביעית לאחר חנוכה[42].

ז. בצלים שנעקרו ונשתלו בשביעית

1. בצלים של שישית

שבת הארץ

בצלים שגדלו בשישית ועקרן, ואחר שעקרן בשישית נטען בשביעית באיסור. וגדלו מעט בשביעית, ועקרן, וחזר ונטען בשמינית — אז אם העלים שלהן הן בשמינית שחורין[43], נוטים למראה הירוק העמוק הנוטה לשחרות, שזה מראה שגדלו מעט גם כן בשמינית[44] — מצטרף זה הגידול שגדלו בשמינית לגידול שגדלו בשישית, ומבטל את הגידול שגדלו משביעית. ואם העלין שלהן הם ירוקים, שניכרת בהם לקותא כמו שדפון, שזה מורה שאינם נקלטים ואינם

ביש"ר ס"ק יא), רידב"ז (לירושלמי פ"ה ה"ב ד"ה מאימתי), תולדות יצחק (פ"ה סוף ה"ב ד"ה גזרו, בטמון), "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק מח, נ). לדעה זו דין ירקות המתקיימים כדין הלוף, עי' לקמן ה"ח (אות ג).

37א. לעיל פ"ד ה"ו (אות ב).

38. רש"ס (פ"ט ה"א ד"ה עוד ראיתי) בדעת התוס' והרמב"ם, משנת יוסף (ח"ב עמ' קנב). וכן מובא בכרם ציון (פרק כא סעי' ט). ויש אומרים לדעה זו, שאם ידוע שעדיין לא עשה כיוצ"ב — אין להקל בחנוכה: תורת השביעית (עמ' רסח), כרם ציון (פרק כא סעי' ט), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יט אות ג). ועי' דבר השמיטה (פ"ט מ"א ד"ה ואיכא) שהיתר בחנוכה הוא מן הסתם, אך אם עשו כיוצ"ב לפני חנוכה — לא הותרו עד שירבה החדש שבהם.

39. ערוה"ש (סי' כב סעי' י, יב), חזו"א (סי' ד ס"ק ד ד"ה שם ולענין, סי' ט ס"ק יג), "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק מד), תורת זרעים (פ"ו מ"ד). ועי' מאמר הר"ש בוקשפאן (כרם ציון השלם, גידולי ציון עמ' רכה, ד"ה עם).

40. פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט), תוס' אנ"ש (פ"ו מ"ג ד"ה ד"ה משיעשה), ספר השמיטה (עמ' כז סעי' ג), תורת השמיטה (פרק ט סעי' לב).

41. משנת יוסף (ח"ב עמ' קנא, שיטות המפרשים ד"ה והנה).

42. "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק נו). ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קנא, שיטות המפרשים ד"ה והנה), שקדושת שביעית אינה פוקעת בחנוכה.

43. להבהרת יסודות הסוגיא עי' לקמן (ה"כ־כא).

44. עי' ה"כ (אות ב, אות ג סעי' 3).

יונקים וגדלים בשמינית — אז הם אסורים מחמת תערובת הגידול של שביעית שבהן[45].
ולפי מה שנתבאר שאין איסור של ספיחין כי אם במה שגדל לגמרי בשביעית[46] — אינם אסורים בזה כשהוריקו העלין שלהם בשמינית, כי אם מלנהוג בהן מנהג של פירות כל השנים. אבל הם נאכלים בקדושת שביעית, כדין שאר פירות שביעית, אותם שאינם אסורים משום ספיחים.

2. בצלים של שביעית

ויש מי שנראה מדבריו, שאפילו בצלים של שביעית ממש, אם עקרן בשביעית ונטען בשמינית, וגדלו בשמינית, והעלין שלהן הן שחורין — הרי אלו מותרין, שגידולי היתר מעלין את האיסור[47].

תוספת שבת

לדעה זו יש אומרים שהם מותרים גם אם הוסיפו מעט[48].

שבת הארץ

ויש אומרים שאם הן גידולי שביעית שיצאו לשמינית — אינם מותרין על ידי שיעור זה שהעלין שחורין, כי אם דוקא על ידי מה שיוודע לנו שנתווסף בשמינית רוב גידולם, שאז ההיתר מעלה את האיסור[49].

תוספת שבת

ויש אומרים שצריך שגידולי ההיתר ירבו פי ששים[50].

45. [רנו] שביעית (פ"ו מ"ג) עפ"י ר"ש (ד"ה וכנגד כן), רא"ש (ד"ה כנגד), רע"ב (ד"ה כנגד), רי"ץ (שטמ"ק נדרים נח ע"א ד"ה ודילמא), ר' אברהם מן ההר (נדרים שם ד"ה וכנגדן, מובא בשטמ"ק החדש), מהר"א פולדא (שביעית פ"ו ה"ג ד"ה מתני'), תפא"י (פ"ו מ"ג אות כה). ועי' לעיל (אות א).

46. עי' לעיל (ה"ג אות ב), דעת הר"ש והרמב"ן, שלאיסור ספיחין בתחילת השמיטה הולכים אחר תחילת הגידול. וצ"ע בדעת הרב זצ"ל, מדוע אין משמעות לעקירה ולשתילה מחדש.

47. [רנז] רש"י (נדרים נח ע"א ד"ה כנגדן), רשב"א (תשובות, ח"א סי' רפז, מובא במלא"ש למשנה שם ד"ה בצלים), רא"ש (נדרים שם ד"ה וכנגדן), ריבמ"ץ (למשנה שם ד"ה כנגד), מלא"ש (פ"ו מ"ג) בדעת הרמב"ם.

48. כך משמע מדברי הרב זצ"ל. ומקור הדברים ברש"י (נדרים נח ע"א ד"ה הוריקו) ובשטמ"ק (ד"ה בצלים). וכן משמע מתוס' רי"ד (נז ע"ב ד"ה אתו). הסבר שיטה זו עי' לקמן ה"כ (אות ג).

49. [רנח] ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אם), רא"ש (שביעית שם ד"ה כנגד, נדרים נח ע"א ד"ה וכנגדן), תוס' (נדרים נח ע"א ד"ה אסורין, הוריקו), ר"ן (ד"ה וכנגדן), רש"ס (שביעית פ"ו ה"ג ד"ה ולענין הלכה), רע"ב (ד"ה כנגד). ועי' רמב"ם (לקמן הכ"א), מאירי (נדרים נח ע"א ד"ה נראה, ע"ב ד"ה המנכש). ועי' ה"כ (אות ג סעי' 1), הכ"א (אות ב סעי' 1).

50. ר' אברהם מן ההר (נדרים נז ע"ב ד"ה ועיקרו), ר"ן (ד"ה ורבו), רא"ם (מובא בשטמ"ק נדרים נח ע"א ד"ה שעקרו, ודילמא). ועי' לקמן הכ"א (אות א).

הלכה ח

א. איסור הלוף במוצאי שביעית
ב. זמן "משירבה החדש" בלוף
ג. דין הלוף לעומת דין פירות וירקות
1. המבדילים בין "ריבוי החדש" ל"עשה כיוצ"ב"
2. המשוים "עשה כיוצ"ב" ל"ריבוי החדש"
ד. ירקות לחים ויבשים
ה. היתר ממין אחד על אחר
ו. היתר עפ"י שאלת חכם
ז. תרומות ומעשרות במוצאי שביעית
ח. מכירת פירות חו"ל ופירות גויים

רמב"ם

ומאימתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית — משירבה החדש[1].

א. איסור הלוף במוצאי שביעית

תוספת שבת

הפוסקים נחלקו בדיני־שביעית החלים בעיקר הלוף ובעליו[2]. מתוך כך נחלקו גם לגבי מוצאי שביעית:

1. שביעית (פ"ה מ"ה), וכחכמים.
להבנת הסוגיא נביא כאן את תיאורו של גידול הלוף עפ"י ביאורו של פליקס לירושלמי (ח"א עמ' 318, 341, ח"ב עמ' 403).
בלוף ישנם שני חלקים: החלק הראשון הינו פקעת רב שנתית, שמתרוקנת בתחילת האביב עם הפריחה, ומתמלאת לאחר מכן. היה מקובל להשאיר את פקעת הלוף באדמה במשך שלוש שנים רצופות, עד שתגיע לגודלה הסופי (ע' כלאים פ"ב מ"ה, תוספתא שביעית פ"ב ה"ט ופ"ד ה"ב, ירושלמי פ"ה ה"ב, ר"ש פ"ה מ"ג ד"ה לוף). החלק השני הינם העלים. העלים הם חד שנתיים וצומחים מן הפקעת במשך החורף. (בקיץ העלים נובלים עקב היובש, אך הם יכולים לגדול אף בקיץ, אם משקים אותם).
הלוף משתמר זמן ארוך בהטמנה גם כשהוא תלוש: ע' ירושלמי (פ"ה סוף ה"ב), שנו"א (פ"ה מ"ה ד"ה רי"א), פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט).
2. דין קדושת שביעית בלוף תלוי בשאלה אם הולכים בו אחר הלקיטה או אחר גמר הפרי, או אחר רוב גידול (ע' ה"ז אות ב והע' 14, ה"ב אות ב). וכן תלוי דין זה בשאלה אם גזרו קדו"ש על ספיחין שיצאו למוצאי שביעית (ע' לעיל ה"ו אות א). ועי' פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה ר' יהודה) שכתב שגזרו חיוב ביעור בלוף שיצא לשמינית.
דין ביעור בעיקר הלוף ובעליו ובסוגים השונים של הלוף, ע' פ"ז ה"י"ג (אות ב).
איסור ספיחין בלוף ובפקעות רב שנתיות, ע' לקמן הי"ח (אות ו־ז).
הרמב"ם לא באר במפורש באיזה חלק של הלוף מדובר ומשום איזה איסור. יש שהעמידו את הדיון בעלי הלוף, ולענין איסור ספיחין: ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה מאימתי), רש"ס (פ"ה סוף ה"ב ד"ה: מותר, עד, ומשני גזור, ומשני בטמון). ויש שהעמידו בעלים ולענין ביעור: תפא"י (פ"ה מ"ה אות כב־כג), חזון יחזקאל (לתוספתא, פ"ד ה"ב ד"ה הלוף). לסוברים שיש איסור ספיחין או חובת ביעור בעיקר הלוף יש לומר שהמדובר גם בעיקר הלוף.

יש אומרים שהלוף אסור במוצאי שביעית הן בלקיטה והן בלקיחה, משום איסור ספיחין[3].

ויש מי שאומר שהלוף אסור בקניה מהחשוד במוצאי שביעית שמא לא התקיימה בו מצוות הביעור[4]. ולדעה זו נראה שהלוף אסור עד שירבה החדש בשוק. ויש מי שאומר שמטעם זה אסור רק לוף שידוע שיצא במחובר משביעית לשמינית ואיסורו נמשך עד שירבה החדש שבו[5].

ב. זמן "משירבה החדש" בלוף

"ומאמתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית — משירבה החדש".

שבת הארץ

יש אומרים שקצבה של משירבה החדש היא מפסח של שמינית[6]. ויש חולקים על זה ואומרים ששיעור של ריבוי החדש הוא בימות הגשמים זמן רב קודם לפסח[7].

ג. דין הלוף לעומת דין פירות וירקות

1. המבדילים בין "ריבוי החדש" ל"עשה כיוצ"ב"

ויש מי שנראה מדבריו, שההיתר של "משעשה הבכיר הותר האפיל", הנאמר

3. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה מאימתי), רש"ס (פ"ה סוף ה"ב ד"ה: מותר, עד, ומשני גזור, ומשני בטמון). וכ"כ החזו"א (סי' ט ס"ק טו ד"ה פ"ד) בדעת הר"ש, שהמדובר באיסור ספיחין. וכן נראה בדעת הרמב"ם מסמיכת ההלכה לשאר הלכות ספיחין. וכן משמע מדברי הרב זצ"ל (לקמן אות ג) בהסבר דעת הרמב"ם והמפרשים שהובאו שם במקורות.
4. תפא"י (פ"ה מ"ה אות כב־כג), חזון יחזקאל (לתוספתא, פ"ד ה"ב ד"ה הלוף). ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' עח אות א).
5. קול הרמ"ז (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' עט בתו"א) בדעת הרע"ב (ד"ה משירבה) הגורס: "משירבה בו החדש". ומסתבר שהרע"ב ילך לשיטתו, שאינו מזכיר איסור ספיחין (ע' תוי"ט פ"ה מ"ו ד"ה אבל מוכר). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 340־341).
6. רנט) ר"ש (פ"ה מ"ה סד"ה ירושלמי) עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ב) וירושלמי (פ"ה סוף ה"ב), ריבמ"ץ (ד"ה מאימתי), רא"ש (ד"ה עד), רע"ב (ד"ה משירבה), תוי"ט (ד"ה וחכמים), תפא"י (אות כה), פי' ר' אליהו מלונדרי"ש (מובא בשטמ"ק החדש, ד"ה משירבה), מהר"י קורקוס (לרמב"ם כאן), חכמת אדם (שערי צדק פרק טז סעי' ז), ערוה"ש (סי' כב סעי' יב), מנחת ביכורים (לתוספתא פ"ד ה"ב ד"ה ומוצאי).
פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 341) מסביר שההתחדשות של הפקעת היא סמוך לפסח, והעלים מתחדשים בחורף.
7. רס) ר"ש סיריליאו (פ"ה ה"ב ד"ה במוצאי, מובא במלא"ש פ"ה מ"ה ד"ה משירבה), רדב"ז (פ"ד ה"ח), פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק יא) בדעת הרמב"ם והכפתור ופרח, חזו"א (סי' ט ס"ק טו ד"ה שם), דבר השמיטה (פ"ה מ"ה ד"ה והר"ש) בדעת הרמב"ם, "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק נ).
ויש אומרים ש"משירבה החדש" אינו זמן קבוע ומוחלט: פנ"מ (ד"ה משירבה) ומראה הפנים (ד"ה אמר), תולדות יצחק (שם סד"ה במוצאי, פ"ו ה"ד סד"ה רבי). וראה פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 341) המסביר שהעלים החדשים של הלוף יוצאים בחורף, והדבר מעיד גם על גדילתה של הפקעת.

בשאר ירקות של שביעית שאינם מתקיימין[7א] — אינו מועיל גבי לוף, אלא אינו מותר עד שירבה החדש במקומו ממש[8].
ויש לומר שלפי הדעה שנתבארה לפנינו[9], שדין זה של "עשה הבכיר הותר האפיל" לא נאמר דוקא בירקות כי אם בכל פירות שביעית — שייך דין זה גם כן בלוף, ומשרבה החדש במקום אחד — תולין גם כן במקומות אחרים. אלא שמכל מקום יש חומר בלוף מבשאר פירות וירקות: שבכל הפירות די משיעשה כיוצא בהן ואין צריך דוקא שירבה החדש, אבל בלוף צריך דוקא שירבה החדש.

2. המשוים "עשה כיוצ"ב" ל"ריבוי החדש"

אלא שיש מי שנראה מדבריהם, שהשיעור של משיעשה כיוצא בהן הוא גם כן שיעור של ריבוי החדש[10]. ולפי זה דין הלוף ודין שארי הפירות שוה.
וחזר הדין, שלדעה זו שסוברת שההיתר של האפיל בשביל הבכיר נאמר בכל פירות שביעית[9] — הוא נאמר גם כן בלוף.
ולדעת הסוברים שאין היתר זה נאמר כי אם בירקות שאינם מתקיימים[8] — אז דין הלוף שהוא מתקיים, אינו כן. אלא צריך דוקא שירבה החדש במקומו, ואין היתר לאפיל בשביל עשיית הבכיר.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שלוף שונה משאר ספיחי הירקות, ואינו מותר בחנוכה[11]. ויש מי שאומר שאף הלוף מותר בחנוכה כשאר ספיחי הירקות[12]. ויש מי שאומר שאותם ירקות

7א. לעיל פ"ד ה"ז (אות ב).
8. רסא) הגר"א (שנו"א פ"ה מ"ה ד"ה רי"א), פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק יא), רידב"ז (לירושלמי פ"ה ה"ב ד"ה מאימתי), תולדות יצחק (למשנה, ד"ה מ"ט דרבנן), "הלכות שביעית" (פרק ג, כסא דוד ס"ק מח, נ). ומש"כ הרב זצ"ל שהיתר "משעשה הבכיר הותר האפיל" — מוגבל לירקות שאינם מתקיימים, הוא שיטת הגר"א שהובאה לעיל (ה"ז אות ה סעי' 3) ושם הובאה דעה אחרת, שגם הירקות המתקיימים מותרים משיעשו כיוצ"ב.
9. להלן (סעי' 2), וכן לעיל ה"ז (אות ד). מדברי הרב זצ"ל שם (אות ב סעי' 1 ואות ה סעי' 2) משמע שהמדובר בפירות האילן.
10. רסאא) ר"ש (פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ד ד"ה כיוצא), ראש (פ"ה מ"ה ד"ה מאימתי), רע"ב (פ"ה מ"ה ד"ה רבי, פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה), משנ"ר (שם ד"ה ר"י), מהר"א פולדא (לירושלמי פ"ה סוף ה"ב ד"ה מ"ט), פאה"ש (סי' כב, ביש"ר ס"ק ט).
לדעה זו הדבר מתפרש לחומרא, שאין להקל בירקות אלא משירבה החדש בפועל. ויש מי שנוטים לפרש לקולא, שזמן "משירבה החדש" נקבע ע"י מה שעשה הבכיר במקום אחד: תפא"י (פ"ה מ"ה אות כה), חזו"א (סי' ט ס"ק טו ד"ה והא). ועי' דבר השמיטה (פ"ה מ"ה סד"ה וחזינא).
11. "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק נ). היתר ספיחין בחנוכה עי' לעיל ה"ו (אות ב סעי' 1).
12. "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' ח, בה"ל ד"ה משירבה) בדעת החזו"א, ובדעת הסוברים ש"משיעשה כיוצ"ב ו"משירבה החדש" — הם שיעורים זהים (לעיל הע' 10).

שמקובל לשמור אותם לזמן ארוך בקירור — דינם כלוף, ואינם מותרים אלא משירבה החדש[13].

ד. ירקות לחים ויבשים

שבת הארץ

הלוף והשום והבצלים[14]: הותרו יבשים — כגון שרבה החדש או שנעשה כיוצא בהן — הותרו לחין, שכיון שאפילו יבשים נמצאים בריבוי מן החדש, ודאי שנמצאים לחין עוד יותר. אבל אם הותרו לחין — לא הותרו יבשים, שאפשר שהלחין יש מהן מהחדש יותר מהישן, אבל יבשים של שביעית הם רבים עדיין על של מוצאי שביעית[15].

ה. היתר ממין אחד על אחר

ואף על פי שתולין מהיתר של הבכיר על האפיל[16], מכל מקום ההיתר הוא דוקא ממין על מינו, אבל אין מין מתיר את שאינו מינו[17]. שאין לסמוך ולומר שכיון שרבה החדש ממין אחד, מסתמא רבה גם כן ממין השני, אף על פי שהוא קרוב לו בזמן גידולו וטבעו. אלא צריך שיתברר על כל מין מין בפני עצמו שעשה כיוצא בו או שרבה החדש.

ו. היתר עפ"י שאלת חכם

ואין מתירין אפילו ממין על מינו, כי אם על פי חכם, שיחליט שכבר הגיע הזמן שיהיה ראוי לומר עליו שרבה החדש או שעשה כיוצא בו[18]. ואסור לסמוך כל אחד על הכרעתו, שידין לומר שכבר רבה החדש או עשה כיוצא בו.

תוספת שבת

ויש אומרים שניתן לסמוך על רשימות שמכינים אנשי מקצוע[19].

13. "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' ח, כסא דוד ס"ק נ ובה"ל ד"ה משירבה).
14. רסב) עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ח). וכן פסק ב"הלכות שביעית" (סי' ג סעי' ח, בה"ל ד"ה משירבה) עפ"י דברי הרב זצ"ל. כאן מדובר על היתר עפ"י ריבוי בשוק. עי' לעיל ה"ז (אות ב סעי' 1).
15. ואף שתולים אפילו במיעוט, י"ל שבבצלים החמירו יותר, כשם שהחמירו בהם שלא להתירם מיד כשאר הירקות. וראה לעיל (ה"ז אות ה סעי' 2).
16. עי' לעיל ה"ז (אות ב).
17. תוספתא (פ"ד ה"ח) כגירסת הגר"א (מובאת במנחת ביכורים ובחזון יחזקאל) והתוספתא כפשוטה (הקצר, עמ' 182). וכ"כ הריבמ"ץ (פ"ו מ"ד ד"ה הותר).
18. תוספתא (פ"ד ה"ח).
19. "הלכות שביעית" (סי' ג, כסא דוד ס"ק נב), עפ"י הוראת החזו"א. ומוסיף שניתן לסמוך עליהן אף אם אינן מדוייקות. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יט אות ו), שאין לסמוך על הרשימות עד שיתברר שהירקות החדשים הגיעו בפועל לשווקים.

ז. תרומות ומעשרות במוצאי שביעית

שבת הארץ

וכל הדיקות שנלקטו במוצאי שביעית, אף על פי שלא רבה החדש, מכל מקום מייבים הם במעשרות[20], שלענין מעשר הולכים אחר לקיטה[21]. ואף על פי שנותנ בהן בקדושת שביעית[22], מכל מקום אין זה פוטר אותן מן המעשר, כיון שנלקטו בשמיטה.

ח. מכירת פירות חו"ל ופירות גויים

פירות שביעית שבאו מחוצה לארץ — אין מוכרין אותן, לא במכר ולא במשקל ולא במניין[23]. אלא הרי הן כפירות הארץ, שנותנין בהן קצת קדושה ומפני מראית עין, שלא יחמלפו בפירות הארץ. ומסתבר, שאם הין נוכרין שהם משל חוץ לארץ — לא שייך בהם מראית עין, ומוכרין אותן במדה ובמשקל ובמניין כרבן[24].

ראוין שמחיירין בפירות של נכרים אפילו בארץ "שראל לנכרי מנכה בהן מזנה תול בלא שום קדושת שביעית[25], ולא החמירו שלא למכור אותן במדה במשקל ובמניין — לפי שאין מראה חטעם שמא שם נכרי עצמה — התול אבל חבא מחוץ לארץ שמחיירין בפירות שביעית שלהם, יוצא שמעת קדושת שביעית שעל גבי אותן פירות, ולקחם ונתלקחם שהרי אין שם קדושת שביעית בחוץ לארץ.

מדרש אלא אבל אם נכרים שלקחו מישראל בארץ "שראל, אף על פי שאין שם קדושת שביעית, לפי שאין מראית עין.

"שראל.

פירות שביעית שבאו מחוצה לארץ — אין מוכרין אותן, לא במכר ולא במשקל ולא במניין. אלא אבל אוצר אותן ונותן להן דמי פירות שלו, ומחזירן לבעליהן כשיבואו.

ואם אבדו בידו, אינו חייב באחריותן, שהרי אמר להן: "אין לי אלא מה שנתנו לי בלבד."

ואם אמר להן: "אין לי אלא מה שנתנו לי בלבד", ואחר כך באו ואמרו: "אף פירות שביעית היו בכלל מה שנתנו לך", הרי זה נאמן.

ואם אמר להן: "אין לי אלא מה שנתנו לי בלבד", ואחר כך באו ואמרו: "אף פירות שביעית היו בכלל מה שנתנו לך", אינו נאמן.

שהרואה יתלה שמפירות חלקו משל נכרים הם. שמא שמשראל לנכרים הם.

ואם אמר להן: "אין לי אלא מה שנתנו לי בלבד", ואחר כך באו ואמרו: "אף פירות שביעית היו בכלל מה שנתנו לך", אינו נאמן.

ט. מכירת פירות שביעית לנכרי

שמוכרין פירות שביעית לנכרי במקום שאין בית דין קבוע, ואפילו בשוק, ובלבד שלא יהא בעל הבית עמהם בשוק.

ואין מוכרין אלא לצורך אכילה בלבד, כגון לחם ויין וקטניות.

ואין מוכרין לא לעובד כוכבים ולא לישראל שאינו מכיר בקדושת שביעית.

ואין מוכרין לא לחנוני ולא לבעל הבית שיש לו פירות הרבה, שמא יחזיר להם פירות שביעית שקנו מהם.

**ואין מוכרין לא לבעל ב

תוספת שבת

ויש אומרים לדעה זו, שבכל פירות האילן עונת המעשרות היא הקובעת, מלבד שקדים המרים שבהם קובעת החנטה[5].

ויש אומרים שיש הבדל בין תבואה וקטניות לבין פירות האילן, שבתבואה וקטניות עונת המעשרות או שליש הגידול הם הקובעים את השנה, ואילו בפירות האילן הקובעת היא החנטה[6].

ב. הגדרת עונת המעשרות ושיעור "שליש"

עונת המעשרות היא מעת שהפרי מתחיל להיות ראוי למאכל ע"י הדחק[7], ומעת

הרדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים רכא) והרש"ס (פ"ה ה"א ד"ה ואיכא למידק) כתבו שפירוש המלה "חנט" לדעת הרמב"ם, הוא בישום, מלשון "ויחנטו הרופאים", ועי' רש"ס שם (ד"ה נקטינן). הגדרת עונת המעשרות באתרוג, עי' לקמן הי"ב (אות ב).

5. משנה ראשונה שביעית (פ"ה מ"א) ומעשרות (פ"א מ"ד), עפ"י רמב"ם (הל' מע"ש פ"ב ה"ד). ולדעה זו, חנטה ועונת המעשרות הם שני מושגים שונים, ובדרך כלל הולכים לפי עונת המעשרות, ולפעמים בתר חנטה. קרוב לשיטה זו: מקדש דוד (סי' ס אות א ד"ה כתב הרמב"ם ז"ל פ"א דמע"ש ה"ג והחרובין). ועי' תפארת ירושלים (מעשרות פ"א אות א) שעונת המעשרות קובעת את השנה לענין מע"ש או מע"ע, אך לקבוע את השנה לענין הפרשה משנה על חברתה — החנטה קובעת. ולדעתו לענין שביעית מסתבר שעונת המעשרות קובעת אליבא דהרמב"ם. חזו"א (סי' ז ס"ק יב ד"ה אמנם). ועי' רעק"א (מעשרות פ"א מ"ב אות א).

6. כך הבינו את הגמ' בר"ה (טו ע"ב) האומרת: "ת"ר אילן שחנטו פירותיו ... מתעשר לשנה שעברה...", וכן בירושלמי (ר"ה פ"א ה"ב): רמב"ם (פירוש המשנה פ"ה מ"א) וכתב שאזלינן בתר הנצה, ר"ש (פ"ב מ"ז), רש"י (ר"ה יב ע"ב ד"ה מנא הני מילי, יד ע"א ד"ה באחד בשבט), תוס' (ר"ה יב ע"ב ד"ה התבואה, יד ע"א ד"ה באחד), ריטב"א (ר"ה יג ע"א ד"ה והא דקתני תבואה). ועי' טורי אבן (ר"ה שם), ותורת זרעים (פ"ה מ"א).
ויש מי שאומר שהחנטה מועילה לחיוב דרבנן לעומת דגן תירוש ויצהר (בתרו"מ) שהולכים בתר שליש כי הם דאורייתא. עי' רש"י (ר"ה יב ע"ב ד"ה מנה הני מילי). ועי' בתוס' (שם), ובר"ש (שם) שכתבו שהחנטה היא מדאורייתא.
הגדרת חנטה: יש אומרים שהחנטה היא תחילת היווצרות הפרי, רש"י (בראשית מ י, במדבר יז כג, שיר השירים ב יג, מנחות טו ע"ב ד"ה סמדר, סט ע"א ד"ה חנטה שריא), מאירי (ר"ה ב ע"א ד"ה באחד בשבט לפירוש א'), כו"פ (סוף פרק נג עמ' תשכב), רש"ס (פ"ה ה"א סוף ד"ה אלא עיקרן של דברים), ושם דוחה את שיטת הרמב"ם שחנטה היא עונת המעשרות. ובתוס' (סוכה לט ע"ב סוף ד"ה ולשביעית) כתב שהחנטה באתרוג היא כאשר מגיע הפרי לגודל של זית, וכן משמע ברש"י (ר"ה טו ע"ב ד"ה אפילו כזית), ועי' ר"א מגריידיץ (על המשנה פ"א מעשרות).
ויש אומרים שהוא שלב מוקדם יותר, בעת פריחת הפרחים: מאירי (ר"ה ב ע"א ד"ה באחד בשבט לפירוש ב'), פסקי הרי"ד (ר"ה יד ע"א ד"ה תניא).
ולהלכה פסקו כרמב"ם: שו"ע (סי' שלא סעי' קכה), ערוך השלחן (סי' כג סעי' ב, ז), משפט כהן (סי' ג) ופסק שם כרמב"ם אף לקולא במקום הפסד גדול, ועי' אגרות ראיה (סי' תכג). ספר השמיטה (פ"א עמ' י סעי' ג), חזו"א (סי' ז ס"ק יב, וס"ק טז ד"ה דינים העולים), כרם ציון (פרק יח סעי' ב ועי' סעי' א). מאידך, ישנם ראשונים ופוסקים שלא הכריעו במחלוקת שבין הרמב"ם לבין התוס': רא"ש (הלכות קטנות בסוף דיני ערלה), מלבושי יו"ט (קונטרס חובת הקרקע סס"י טו), כרם ציון (פרק ה הערה 7). ועי' חזו"א (דיני ערלה סעי' ו).

7. מעשרות (פ"א סוף מ"א), רע"ב (מעשרות פ"א מ"ב ד"ה מאימתי).

שהזרעים שבפרי ראויים להזריע ולצמוח[8]. ויש מי שאומר שהוא מעת שהזרעים צומחים בתוך הפרי[9].

יש אומרים שעונת המעשרות חופפת לשליש[10].

הפוסקים נחלקו בהגדרת שליש: יש אומרים שהוא שליש משקל[11], יש אומרים שהוא שליש גודל[12], ויש אומרים שהוא שליש בישול[13].

יש מי שאומר שעונת המעשרות הוא שלב מאוחר יותר בהתפתחות הפרי, כי כשמגיעים לשליש עדיין אין הפירות ראויים כלל למאכל[14].

8. עפ"י ירושלמי (מעשר פ"א ה"ב): "אמר ר' זעירא ... דבר שהוא נזרע ומצמיח" וכן כתבו: ערוך (ערך תלתן), רמב"ם (הל' מעשר פ"ב ה"ה), תוס' (ר"ה יב ע"א ד"ה משתצמח), ריטב"א (ר"ה שם ד"ה תנן), רש"ס ומהר"א פולדא (ירושלמי שם). ועי' תוס' אנ"ש (מעשרות פ"א מ"ג ד"ה בר"ב סד"ה התלתן) עפ"י רש"י (סוכה לו) שהכלל ראוי להצמיח הוא רק לדעת ר"ש. ועי' הסכמות הראי"ה (סי' ו).

9. רש"י (ר"ה יב ע"א ד"ה משתצמח), ועי' רש"י (סנהדרין סט ע"א ד"ה שלא הביאה).

10. עפ"י ירושלמי (מעשר פ"א ה"ב): "יצא פחות משליש שאינו נזרע ומצמיח". וכן כתבו: ערוך (ערך שלש, תלתן), רש"י (סנהדרין סט ע"א ד"ה שלא הביאה). תוס' (ר"ה יב ע"ב ד"ה התבואה), וכתבו שבתבואה וזיתים נאמר שליש, כי באלו אין סימן ברור כמו במפורשים בפ"א ממעשרות, והסימנים שבפ"א במעשרות שווים לשליש גידול. ר"ש (תרומות פ"א מ"ה ד"ה ירושלמי, שביעית פ"ב מ"ז ד"ה מתעשרין), רע"ב (תרומות שם), ועי' תוי"ט (תרומות שם). ועי' תוס' רעק"א (תרומות שם אות ז ד"ה ולא מן החיוב), משנ"ר (תרומות פ"א מ"ה ד"ה ולא מן החייב), חזו"א (סי' ז ס"ק יב ד"ה אמנם), כרם ציון (אוצר התרומות הלכות פסוקות פ"ד סעי' ה), מנחת יצחק (ח"י סי' קז ד"ה והנה מה שהחליט), ועי' רמב"ם (פ"ה הט"ז). ועי' לעיל ה"ג (אות ב-ג והע' 19) לענין שליש בתבואה.

11. ר"ח (ר"ה יב ע"ב ד"ה התבואה והזיתים), ערוך (ערך תלתן), ר"ן (ר"ה יג ד"ה וקים להו). וע' פ"ה הט"ז (הע' 18). וכן דעת הרב זצ"ל (הסכמות הראי"ה סי' ו).

12. כפתור ופרח (פכ"ו), תוס' (ר"ה יד ע"ב ד"ה ולשביעית) ועי"ש שכתבו ששליש באתרוג שווה לכזית, ר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה הכניסו שליש לפירוש א'), רא"ש (פ"ד אות יא) וכתב שם שזהו הפירוש העיקרי. ועי' תוס' חדשים (מעשרות פ"א מ"ג ד"ה משיכניסו) שכתבו שאזלינן בתר שליש גידול, כי הפרי חייב במעשר ואינו תלוי במשקה. מהר"א פולדא (ירושלמי מעשר פ"א ה"ב ד"ה משיכניסו שליש). ועי' פ"ה הט"ז (אות ג סעי' 3 והע' 17).

13. חינוך (מצוה רמז מדיני המצוה ד"ה ואין פודין אותו), ועי"ש מנחת חינוך (הוצאת מכון ירושלים אות ה), ריבמ"ץ (מעשרות פ"א מ"ב ד"ה התאנין, מ"ג ד"ה משינקדו וד"ה משיקרחו), ודעתו שעונת המעשרות היא תחילת בישול. חדושי ר"א מגריידיץ (מעשרות פ"א).
שיעור שליש הוזכר הן לגבי זיתים והן לגבי תבואה: רש"י (ר"ה יב ע"ב ד"ה והזיתים), ר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה הכניסו שליש לפירוש ב') ולדעתו בשאר פירות האילן עונת המעשרות מאוחרת אף יותר מכך, עי' ר"ש (שם ד"ה כך עונתו לשביעית). רע"ב (מעשרות פ"א מ"ג ד"ה משיכניסו לפירוש ב'), כרם ציון (אוצר התרומות הלכות פסוקות פ"ד סעי' ו) וכתב שם שלענין תרו"מ: "נקוט כלל זה בידיך שכל שמתחיל להתבשל...".
ולענין זיתים: עי' רמב"ם (פ"ה הט"ז), הל' מעשר (פ"ב ה"ה) שבשמן שליש הוא תשיעית מכמות השמן שאפשר להוציא מהזיתים כשהם מבושלים, ועי' ראב"ד שם. ועי' פ"ה הט"ז (אות ג סעי' 2-1).

14. כפתור ופרח (פכ"ו עמ' תפא תחילת ד"ה וכלל), ושם (סוף עמ' תפה ד"ה ויש). ועי' קונטרס חקר הלכה (סי' ב), וקונטרס ליבון הלכה (ח"ג לר' ירוחם פישל גרוסברג). כרם ציון (הלכות פסוקות עמ' סב גדולי ציון ס"ק ב). ועי' פ"ה הט"ז (אות ב והע' 13).

ג. דין קטניות

"או קטניות[15]... והגיעו לעונת המעשרות..."[16].

יש אומרים שהשלב הקובע בקטניות הוא שליש[17]. ויש אומרים שהוא גמר־פרי[18]. ויש אומרים שהוא השרשה[19].

ד. ראש השנה לאילנות לענין שביעית

"באחד בתשרי ראש השנה לשמיטין וליובלות...".

שבת הארץ

ויש מי שאומר שראש השנה לפירות האילן הוא חמישה עשר בשבט גם לשביעית. ואם הגיעו לעונת המעשרות קודם חמישה עשר בשבט של שביעית הרי הם כפירות של שישית[20]. ורבו החולקים עליו שסוברים שאין דין של ראש השנה לאילנות בחמישה עשר בשבט אמור אלא לענין סדר השנים של המעשרות, בין מעשר שני למעשר עני, וכן לענין שאין מעשרין מן החדש על הישן ומן הישן על החדש. אבל לענין שביעית לעולם גם לאילנות ראש השנה שלהן הוא אחד בתשרי[21].

15. הגדרת הקטניות עי' רמב"ם (הל' כלאיים פ"א ה"ח, ועי' פליקס לירושלמי, ח"א עמ' 130 הערה 196).
16. יש להעיר שעונת המעשרות קודם לגמר פרי עי' להלן הערות 18, 17.
17. תוספתא (פ"ב ה"י), מאירי (יג ד"ה כל פרי שאין ראוי לאכילה, ומאידך עי"ש ד"ה הארז והדחן), כו"פ (פכ"ו עמ' תפד ד"ה ויש ד' מינים), מהר"י קורקוס (הל' מע"ש פ"א ה"א ד"ה ובזה ועי"ש ה"י ד"ה מידה אחת), רדב"ז (מע"ש פ"א ה"ב ד"ה וכן פירות האילן, הל' שמו"י פ"ד ה"י ד"ה התבואה והקטנית), פאת השלחן (סי' יג ביש"ר ס"ק טז, תחילת עמ' ס), חזו"א (סי' ז ס"ק טז), תורת זרעים (פ"ב מ"ז), ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 508 שו' 46), עינים למשפט (פ"י ה"ב הערה י).
18. משמעות רש"י (ר"ה יג ע"ב), עפ"י מה שנראה מדבריו שכל הקטניות שוות לאורז דוחן וכו' ואם אנו פוסקים כדעת שמואל (ר"ה יג) שהולכים לפי גמר פרי, הרי שכל הקטניות דינם בגמר פרי (עי' להלן הי"א). תוס' רי"ד (ר"ה יג ע"ב ד"ה הדר אמר רבא), שושנים לדוד קול הרמ"ז (פ"ב מ"ח) בדעת הרמב"ם, (ודבריו צ"ע), מקדש דוד (סי' ס אות ג ד"ה הנה לדידן) וערוך לנר (ר"ה יד ד"ה אפי') אליבא דהראב"ד בקטניות שזרעם נאכל.
19. ר"ן (ר"ה יג ע"ב ד"ה הואיל).
20. רסד) תוספתא (פ"ד הי"ג): "כל אילן שחנטו פירותיו קודם חמישה עשר בשבט הרי הן לשעבר...". ועי' בתוספתא כפשוטה (עמ' 544 שו' 63) שמוכח מלשון הברייתא: "הרי הן" , שט"ו בשבט קובע אף לשביעית. אך בירושלמי (פ"ה ה"א), ובבלי (ר"ה טו ע"ב) הביאו את התוספתא הזו לענין מעשר. ובחסדי דוד ומנחת בכורים על התוספתא כתבו שלענין מעשר איירי. וכן שיטת: ר"ח (ר"ה טו ע"ב לגבי בנות שוח באמצע העמ'), ערוך (ערך בנות שבע), ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 544 הערה 82), **של"ה (אות ק' בסוף דיני שביעית** ד"ה ועוד), הגהות מרכבת המשנה על הרמב"ם (מובא בס' השמיטה פ"א הערה 3), טורי אבן (ר"ה יד), פנ"י (ר"ה יד ע"ב) אליבא דרש"י ותוס' (עי' הערה 3), ערוך לנר (סוכה לט ע"ב), תורת זרעים (פ"ה מ"א) אליבא דתוס', ועי' חוות בנימין (לר"ש ישראלי סי' ז אות ט). ועי' לקמן הי"ג (אות א).
21. רסה) **רדב"ז** (פ"ד ה"ט, שו"ת סי' שני אלפים רכא), מהר"ם (סוכה לט ע"ב ד"ה ולשביעית), חכמת אדם (שערי צדק פט"ז סעי' ח), פנ"י (ר"ה שם) אליבא דהרמב"ם, משנה ראשונה (פ"ב מ"ה), **פאה"ש (ביש"ר סי' כב ס"ק יד)**, מנ"ח (מצוה שכח אות ד), שנת השבע (לרב כהנוב נתיב ג סעי' ט), מקדש דוד (סי' ס עמ' רכה ד"ה הביאו), חזו"א (סי' ז ס"ק יג, ובסוף ס"ק טז), ספר השמיטה (פ"א סעי' ד ובהערה 3), תורת השביעית (עמ' רעו), כרם ציון (פי"ח סעי' א), תורת השמיטה (פי"ז סעי' צ), תורת זרעים (פ"ה מ"א) אליבא דהרמב"ם ורש"י.
לענין חנטה בשנה השמינית עי' פ"ד הי"ג (אות א).

הלכה י

איסור ספיחין באילנות

רמב"ם

התבואה והקטניות אסורין באכילה משום ספיחים[1], ופירות האילן אוכלין אותן בקדושת שביעית[2].

איסור ספיחין באילנות

שבת הארץ

ויש מי שאומר שגם באילנות שייך דין ספיחין בפירות שלהן[3]. וכבר נתבאר[4] שיש מי שאומר שאין הספיחין אסורין כי אם לאחר זמן הביעור[5].

1. תוספתא (פ"ב הי"ג), ועיין לעיל פ"ד ה"ג (אות ג).
2. שביעית (פ"ד מ"ז, פ"ז מ"ג, פ"ז מ"ו, פ"ח מ"א — מ"ח), ובדברי הרמב"ם (פ"ה).
3. רסו) **פאת השלחן (בית ישראל סי' כב ס"ק טו) בבאור דעת הרמב"ן (ויקרא כה ה)**. בתורת השביעית (עמ' רנד) כתב שגם הרמב"ן איננו סובר שיש איסור ספיחין בפירות. וב"הלכות שביעית" (סי' ג סעי' א באור הלכה ד"ה שדה שנטייבה, עמ' פח) כתב שמשמע בראב"ד שיש איסור ספיחין באילנות (סוכה לט, ותומת ישרים רמא).
4. *) **לעיל ה"ב (אות ב)**. ועי' ה"ג (אות ד).
5. רסז) **רש"י (פסחים נא ע"ב ד"ה ונטל)**. ועיין לעיל ה"ב (הערה 9).

הלכה יא

א. גמר פרי
ב. גמר פרי בשישית
ג. רוב גידול בשישית וגמר פרי בשביעית
ד. זמן קביעת השנה באורז ודוחן

רמב"ם

האורז[1] והדוחן והפרגין[2] והשומשמין ופול המצרי שזרעו לזרע — הולכין בהן אחר גמר הפרי[3]. אם נגמר פרים קודם ראש השנה הרי אלו מותרין בשביעית, כפירות ששית. ואם נגמרו אחר ראש השנה, אף על פי שהשרישו קודם ראש השנה, הרי אלו אסורין משום ספיחים[4].

א. גמר פרי

"... הולכין בהן אחר גמר הפרי"[3].

תוספת שבת

יש שהסבירו שבמינים אלו גמר הפרי הוא שלאחר הלקיטה מניחים את הפרי בשדה ליבוש, וכשגומר להתייבש בשדה זהו גמר פרי[5]. ויש אומרים שגמר פרי הוא הזמן שהסתיימה הבשלת הפרי, לפני הלקיטה[6]. ויש אומרים שגמר הפרי הוא שליש בשול הפרי[7].

1. רש"י (ראש השנה יג ע"ב) הסביר שהוא כמין דוחן, ויש שהסבירו שהוא האורז של ימינו.
2. רש"י (ראש השנה יג ע"ב), ריבמ"ץ ר"ש, רא"ש (פ"ב מ"ו), מאירי (ראש השנה יג ע"ב ד"ה באורז), כפתור ופרח (פמ"ז), רע"ב, תפא"י (פ"ב מ"ו), הסבירו שהוא הפרג של ימינו. ואילו ר"נ אב הישיבה (פ"ב מ"ו), ופליקס (עמ' 129, פרק זרעים מהלכות א"י מן הגניזה עמ' קסה) כתבו שהפרג הוא הדורה.
3. כדברי שמואל בר"ה (יג ע"ב). והרז"ה (שם) כתב שזו דעת רבי שמעון שזורי. וכן פסקו: סמ"ג (ל"ת רסו), ראב"ד (מע"ש פ"א ה"ח), מאירי (ר"ה יג ע"ב ד"ה האורז), פאת השלחן (סי' כג סעי' יא), ערוך השלחן (סי' כג סעי' ה).
4. בפאת השלחן (סי' כב בית ישראל ס"ק יז) דקדק שדין גמר פרי הוא מדרבנן, ולכן נקט הרמב"ם את דינו בספיחים. אבל לענין קדושת שביעית הדין הוא לפי שעת השרשה (עיין הערה 14), וב"הלכות שביעית" (סי' ג' כס"ד ס"ק סו) כתב שדעת הרמב"ם שגם לענין קדושת שביעית הולכים לפי גמר פרי.
5. רשב"א, ריטב"א (ר"ה יג ע"ב) בדעת הרז"ה.
6. תוספות (ר"ה יג ע"ב ד"ה אחר, סוכה לט ע"ב ד"ה ולשביעית), רש"ס (פ"ב מ"ח), כס"מ (מע"ש פ"א ה"י), חזו"א (סי' כז ס"ק ז, תשובות וכתבים סי' לח), המעשר ותרומה (פרק שני בית האוצר אות ט).
7. ראב"ד (מע"ש פ"א ה"י), מהר"י קורקוס (מע"ש פ"א ה"י ד"ה מדה אחת), רדב"ז (מע"ש פ"א ה"ח), פאת השלחן (בית ישראל סי' יג ס"ק טז), תורת זרעים (פ"ב מ"ז).

ויש מי שמחלק בין אורז, דוחן, פרגין ושומשמין — בהם גמר פרי הוא לפני הלקיטה, ובין פול המצרי שבו גמר הפרי הוא בשליש גידולו[8].

ב. גמר פרי בשישית

"אם נגמר פרים קודם ראש השנה הרי אלו מותרין בשביעית, כפירות ששית".

יש מי שאומר שאפילו אם משביח בשביעית, מכיון שנגמר פריו בשישית הרי זה מותר[9]. ויש מי שאומר שאם השביח בשביעית, אפילו נגמר בשישית, הרי זה אסור כגדולי שביעית[10].

ג. רוב גידול בשישית וגמר פרי בשביעית

"ואם נגמרו אחר ראש השנה, אף על פי שהשרישו קודם ראש השנה, הרי אלו אסורין משום ספיחים"[4].

לדעה זו, משמע שאפילו אם רוב גידול הפרי בששית ורק גמר גדולו בשביעית, הרי שדינו כדין פירות שביעית לקדושה ולספיחים[11]. וכבר נתבאר שיש רבים הסוברים שירק שגדל בששית אין בו משום ספיחים[12].

ד. זמן קביעת השנה באורז ודוחן

"... הולכין בהן אחר גמר הפרי"[3].

שבת הארץ

ויש אומרים שבכל אלו אין הולכין אחר גמר פרי, כי אם אחר השרשה[13]. ואם השרישו לפני ראש השנה של שביעית. הרי אלו מותרין[14] אע"פ שנגמר פרים

8. חזו"א (סי' ז ס"ק ו, ס"ק טז ד"ה אורז).
9. חזו"א (סי' ז ס"ק טז ד"ה אורז) בדעת הרמב"ם. ועי' לעיל ה"ז (הע' 12-11).
10. חזו"א (סי' ז ס"ק טז ד"ה אורז) בדעת תוס' (ר"ה יג ע"ב ד"ה אחר). ועיין להלן (הי"ב אות ג הערה 14).
11. פאת השלחן (סי' כב בית ישראל ס"ק יז), ערוך השלחן (סי' כג סעי' ה).
12. לעיל פ"ד ה"ג (אות ב).
13. רשמ"ן ר"ש (פ"ב מ"ז), ריבמ"ץ (פ"ב מ"ז), רמב"ן (ר"ה יג ע"ב סד"ה א"ל ר"ש שזורי), ריטב"א (ר"ה יג ע"ב ד"ה אישתמיטתיה), כפו"פ (פכ"ו עמ' תכד, פמ"ז עמ' תרמז), שבט הלוי (ח"ב סי' קצז). בתורת השביעית (עמ' רפ) כתב שהר"ש והרימב"ץ לא הביאו זאת להלכה אלא כפירוש למשנה, וגם דעתם היא שהולכים לפי גמר פרי. הר"ש והראב"ד (תורת כהנים בהר פר' א הל' ז) לא הביאו את דברי שמואל כחולק על זמן השרשה. ועי' פ"א הט"ו (הע' 28).
14. פנ"י (ר"ה יג ע"ב על תוס' ד"ה מתוך) כתב שדברי המשנה שהולכים בתר השרשה הם רק לענין היתר אכילת ספיחים, אבל לענין קדושת שביעית לכו"ע הולכים לפי לקיטה. ודייק את דבריו מלשון הרמב"ם שהביא את הדין שהולכים לפי גמר פרי רק לענין ספיחים. ועיין פאת השלחן (בית ישראל סי' כב ס"ק יז) שגם דייק כן. והשפת אמת (שם) דחה הסבר זה.

בשביעית, מכל מקום אין להם דין פירות שביעית, לא לענין איסור ספיחין ולא לענין קדושת פירות שביעית. ואם השרישו אחר ראש השנה אסורין, ואפילו אם השרישו בסוף שביעית, ועיקר גידולם היה בשמינית וגם גמר פרים היה אחר שביעית. כי באלו המינים, שאין גמר פרים ניכר כל כך בזמן קבוע, הכל הולך אחר השרשה.

הלכה יב

א. הגדרת ירק לעומת קטנית
ב. קדושת שביעית בירק ובאתרוג שצמחו בשישית
ג. איסור ספיחין בירקות
ד. גודל האתרוג המתחייב בתרו"מ
ה. קביעת השנה באתרוג
ו. אתרוג שגדל בשישית ובשביעית
ז. אתרוג היוצא משביעית לשמינית
ח. קדושת שביעית באתרוג שניטע למצוה
ט. דין פירות הדר

רמב"ם

היְרק — בשעת לקיטתו[1]. והאתרוג, אפילו היה כְּפוֹל קודם ראש השנה ונעשה ככד[2] בשביעית, חייב במעשרות כפירות ששית. ואפילו היה ככד[2] בששית, הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות שישית להחמיר[3].

1. ראש השנה (יב ע"א). וכן פסקו: המבי"ט (ח"ג סי' מה), רש"ס (פ"ט מ"א), מראה הפנים (פ"ט מ"א). קול יהודה (עמ' שטז, שכד) הסביר שהלקיטה לדעת הרמב"ם היא כגמר פרי, ולכן זמן הלקיטה נמדד לפי רוב הצבור הלוקט. ואפילו אם היחיד לא ליקט הרי חלים על הפירות כל הדינים הרגילים בשעת לקיטה.
2. יש גורסים כככר (עיין הערה יד במהדורת הרב קאפח). גירסת הגמרא ראש השנה (טו ע"ב דפוס וילנא) היא: "ככר", אולם באוצר הגאונים (תשובות סי' יא) וכן במאירי נראה שהגירסא היא: "ככד". וכן במשנה (תרומות פ"ח מ"ו) גירסת הרמב"ם והרש"ס היא "ככד", ועיין משנה עם שנויי נוסחאות בהוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם (הערה 35).
3. ראש השנה (יד ע"ב — טו ע"ב). הרמב"ם (כאן, והלכות מעשר שני פ"א ה"ה-ה"ו) פסק שיש לילך אחר הלקיטה — כדעת רבותינו שבאושא, ולהחמיר גם לפי הדעות המחייבות לילך באתרוג לפי שעת החנטה. וכן כתבו: סמ"ג (סי' קלו), כתוב שם (להראב"ד, ר"ה טו ע"ב), מאירי (סוכה לט ע"ב ד"ה אתרוג, ראש השנה טו ע"ב ד"ה אחר וד"ה זהו), שו"ת רדב"ז (ח"ו סי' ב אלפים קעז), שו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' קכו, עיין כס"מ שמו"י פ"ד הי"ב בבאור דעת הרמב"ם), חכמת אדם (פי"ב סעי' ד-ז, פט"ז סעי' ה), מנחת יצחק (ח"ו סי' סא, קכו, קכט, קל), חוות בנימין (ח"א סי' ט אות י), משנת בנימין (סי' ל, לא).
יש מפרשים ברמב"ם, שדין ההליכה אחר הלקיטה בשביעית היא החומרא, אבל העיקר שיש לילך אחרי שעת החנטה: חזו"א (סי' ז ס"ק י ד"ה ומרן), רח"ז גרוסברג (שבילין יד-טו עמ' פד, תורת השמיטה ציון קפג). לדעות אלו צריך לברך על הפרשת תרומות ומעשרות באתרוג ששית הנכנס לשביעית.

א. הגדרת ירק לעומת קטנית

תוספת שבת

ירק הוא צמח הגדל על כל מים ולא רק ממי גשמים[4]. אולם הגדרה זו היא על המין בכללותו ולא על כל צמח בפני עצמו[5].

יש אומרים שירק הוא הגדל מזרע שאינו ראוי למאכל אדם, ואין דרך בני אדם לזורעו אלא ערוגות קטנות[6].

ויש מי שהסביר שירק הוא כל דבר שזורעים ואין אוכלים את הזרע אלא את היוצא ממנו[7].

ב. קדושת שביעית בירק ובאתרוג שצמחו בשישית

"היְרק — בשעת לקיטתו"[1].

שבת הארץ

ולענין ירק כבר נתבאר לנו[8] שיש אומרים שאף על פי שנלקט בשביעית, אם כולו גדל בששית אין בו דין שביעית לכל דבר, וצריך שיהיה דוקא גדל על כל פנים גם כן קצת גידולו בשביעית[9].

ומסתבר דלא חמיר אתרוג מירק לענין הליכה בתר לקיטה. ואף על גב דאזלינן אחר הלקיטה לחומרא, זהו דוקא כשגדל גם כן על כל פנים מעט בשביעית, אף על פי שעיקר גידולו היה בששית, וכל זה הוא לענין שאר דיני קדושת שביעית, הנוהגים בפירות שביעית.

תוספת שבת

יש אומרים שירק שרוב גדולו היה בששית, אין בו קדושת שביעית[10].

ויש מי שאומר שאפילו לשיטות הסוברות שאם לא הוסיף לגדול בשביעית אין בו קדושת שביעית — קדושת שביעית מדרבנן יש בהם[11].

4. ראש השנה (יד ע"א).
5. מקדש דוד (סי' ס' אות ב ד"ה נקטינן). לפי"ז אף אם קיים צמח חד שנתי שגדל רק על מי גשמים הוא יכול להחשב ירק.
6. רמב"ם (כלאים פ"א ה"ח-ה"ט).
7. שנות אליהו (פאה פ"א מ"ב).
8. *) לעיל ה"ג (אות ב).
9. תוס' (ראש השנה יג ע"ב ד"ה אחר, יד ע"ב ד"ה ולשביעית), ר"ן (ר"ה יד ע"ב ד"ה ולשביעית). ועיין בספר תרועת מלך (סי' כא אות ט).
10. תוספות (קידושין ב ע"ב ד"ה ולאתרוג), ר"ש (פ"ט מ"א). ועי' לקמן הי"ג (אות ב). ויש שנקטו כך לענין בצלים: עי' לעיל ה"ו (אות א והע' 6), לקמן ה"כ (אות ג סעי' 1) והכ"א.
11. חזו"א (סי' ט ס"ק א ד"ה והא).

ג. איסור ספיחין בירקות

שבת הארץ

אבל לענין דין איסור ספיחין כבר ביארנו[8], שיש אומרים שאין אסור משום ספיחין, כי אם כשהיה כל הגידול כולו מתחילתו ועד סופו בשביעית[12]. ויש מי שנראה מדבריהם, שאם התחילו וגדלו ועיקר גידולם בשביעית, אף על פי שנכנסו לשמינית, יש בהם איסור ספיחים[13].

ועל כל פנים לפי דברים אלו לא נאמר כלל זה, שהולכים בירק אחר לקיטתו — על איסור ספיחים, כי אם על עצם דין קדושת שביעית[14].

תוספת שבת

ויש מי שהסביר[15] שאפילו לשיטות שהלקיטה היא הקובעת[16], בכל אופן על מנת שיחול איסור ספיחים יש צורך שיוסיף לגדול מעט בשביעית.

ויש מי שאומר שאף לענין זרעים, החנטה הוא הזמן הקובע לספיחים[17].

ד. גודל האתרוג המתחייב בתרו"מ

יש אומרים שהזמן שבו האתרוג מתחייב במעשרות הוא כשיהיה כְּפוֹל[18]. ויש אומרים שעיקר הזמן הוא משיעגיל[19]. ויש אומרים שהחיוב במעשרות חל בהיות האתרוג ככזית[20]. ויש אומרים ששני השיעורים האחרונים חד הם[21].

ה. קביעת השנה באתרוג

"ואפילו היה ככד[2] בששית, הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות ששית להחמיר"[3].

12. ר"ש (פ"ט מ"א).
13. רסט) **תוס'** (ראש השנה טו ע"א ד"ה שאין, בתרוץ הראשון). ועי' לעיל ה"ג (אות ב סעי' 3 והע' 15-16), ה"ו (אות א סעי' 1 והע' 5).
14. מדברי הרמב"ם נראה שהולכים לפי שעת הלקיטה, הן לדין ספיחים והן לדין קדושת שביעית. ואילו לשיטות החלוקות הרי שדין לקיטה בירק הוא רק לענין קדושת שביעית.
15. חזו"א (סי' ט ס"ק ג ד"ה מיהו). ועיין בדבריו (סי' ז ס"ק טז ד"ה אורז ודוחן ופרגין, תשובות וכתבים סי' לט) שמשמע מהם שלשיטות שהלקיטה היא הקובעת, הרי שעצם הלקיטה גם ללא תוספת גידול מטילה איסור ספיחים.
16. רמב"ם (פ"ד הי"ב).
17. תורת השביעית (עמ' רמז, רפב) בדעת הריטב"א (קידושין ב ע"ב ד"ה אתרוג). ועיין בתורת השביעית (עמ' רפח) לענין היוצא משביעית לשמינית. ויש שבארו את הריטב"א אחרת.
18. לשון הרמב"ם (פ"ד הי"ב).
19. רמב"ם (הלכות מעשר פ"ב ה"ה). ועיין כפות תמרים (מ ע"א ד"ה ומ"מ דברי), פאת השלחן (בית ישראל, סי' כב ס"ק יט), חזו"א (מעשרות סי' א ס"ק ו ד"ה וכתב הר"ם).
20. רמב"ם (מעשר שני פ"א ה"ו), תוס' (סוכה לט ע"ב ד"ה ולשביעית, ר"ה יד ע"ב ד"ה לשביעית, ועיין סוכה לו ע"א ד"ה אתרוג). החזו"א (מעשרות סי' א ס"ק ו) כתב שדברי תוס' אלה הם רק לדיני "הדר", ברם לענין עונת המעשרות הזמן הקובע הוא משיעגיל האתרוג.
21. הערת הרב קאפח (שמיטה ויובל פ"ד הי"ב הערה יד).

שבת הארץ

ויש אומרים שבכל ענין אין הולכים באתרוג אחר לקיטה, ואם נחנט בששית דין פירות שישית יש לו לכל דבר, אפילו אם נלקט בשביעית[22]. ונראה שאין מחמירים בו לדבריו כלל בשום דין של שביעית, ואין בו גם כן חיוב ביעור[23].

ו. אתרוג שגדל בשישית ובשביעית

תוספת שבת

יש מי שאומר שאפילו לדעות שאתרוג שגדל בששית ונלקט בשביעית יש בו קדושת שביעית, בכל אופן אין היתר לאדם אחר ללוקטו, מכיון שכל מה שגדל בששית אין בו דין הפקר[24]. ויש מי שאומר שאינו חייב להפקיר את האתרוג שגדל בשישית[25]. ויש שאסרו לאדם אחר ליטול פירות אלו מכיון שההפקר בהם הוא מספק[26].

ז. אתרוג היוצא משביעית לשמינית

יש אומרים שאתרוג שגדל בשביעית ונלקט בשמינית דינו כשל שביעית[27]. ויש אומרים שאתרוג היוצא לשמינית יש לנהוג בו בקדושת שביעית, וכן חייב במעשרות כדין שנה ראשונה[28]. יש שפטרו אתרוג זה מדין ביעור[29]. ויש שאמרו שאתרוג שנלקט קודם ט"ו בשבט של שמינית יש בו דין שביעית ופטור ממעשר, ואילו הנלקט אחר ט"ו בשבט פטור מדיני שביעית וחייב במעשר[30].

ח. קדושת שביעית באתרוג שניטע למצוה

אתרוג שניטע למצוה יש בו קדושת שביעית[31]. ויש מי שאומר שאם ניטע למצוה בלבד אין בו קדושת שביעית[32].

22. ער) **ראב"ד** (**הלכות מעשר שני פ"א ה"ה**), אוצר הגאונים (ר"ה סי' יא), ר"ח (ר"ה טו ע"ב), רש"י (ר"ה טו ע"ב ד"ה לעולם), תוס' (ר"ה טו ע"א ד"ה בשלמא). וכן משמע מהרשב"א, ריטב"א, ורבו של הריטב"א (ר"ה טו ע"ב), הגר"א (יו"ד סי' שלא ס"ק קצא).
23. וכן פסקו: ישועות מלכו (מעשר שני פ"א ה"ה וכן האתרוג, בבאור דעת רש"י ותוס'), חזו"א (סי' ז ס"ק י ד"ה ומרן). חיוב ביעור באתרוג, עי' פ"ז ה"ה (אות ג).
24. תרועת מלך (סי' כא אות ח ד"ה ואחרי יסוד).
25. חוות בנימין (ח"א סי' ט אות י). וכעין זה עי' לעיל ה"ח (הע' 22), ולקמן הכ"ו (אות ב סעי' 1).
26. חזו"א (סי' ז ס"ק יד ד"ה ומיהו).
27. חזו"א (סי' ז ס"ק י, טז, תשובות וכתבים סי' מ), ספר השמיטה (עמ' מב סעי' ד).
28. רז"ה (ר"ה טו ע"א ד"ה אמר), מאירי (סוכה לט ע"ב ד"ה אתרוג, בדעת הרמב"ם, ר"ה טו ע"ב ד"ה וזהו), כפות תמרים (סוכה מ ע"א ד"ה ומ"מ מדברי הרמב"ם), חזו"א (סי' ז ס"ק יד ד"ה הרז"ה), תורת השביעית (עמ' רפה). וכעין זה עי' לעיל ה"ח (אות ז).
29. מרכבת המשנה (מעשר שני פ"א ה"ה), וכן נראה מהש"ך (יו"ד סי' שלא ס"ק קמו).
30. המעשר והתרומה (פ"ב בית האוצר אות ז). ועי' לקמן הי"ג (אות א).
31. חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה אתרוג), כרם ציון (פי"ג סעי' כו), ברית עולם (קונטרס ארבעה מינים), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' כד כה).
32. משמרת להבית (דף כא ע"ב ד"ה וגם), ספר השמיטה (עמ' לג סעי' ו הערה 11). ועיין לקמן פ"ח הי"א (אות א) לקמן קדו"ש בלולב.

ט. דין פירות הדר

יש שהשוו את דין הלימון לדין האתרוג[33]. ויש שהסתפקו האם יש להשוות בין פירות הדר לאתרוג[34]. יש שחילקו בין אתרוג ושאר האילנות (כולל פרי הדר), וסוברים שבכל האילנות הולכים לפי החנטה[35].

תפוזים הנלקטים בתחילת השביעית, יש מי שהקל לא לנהוג בהם קדושת שביעית, ואפילו כשיש ספק אם הביא שליש בשישית[36]. ויש הסוברים שאפילו בתפוזים אלו ראוי לנהוג קדושת שביעית לחומרא[37].

הלכה יג

א. ראש השנה לאילנות לענין שביעית
ב. ירקות שגמר גידולם בשביעית לענין קדושת שביעית
ג. זמן היתר ספיחין בירקות שלא נגמר גידולם בשביעית

רמב"ם

וכן פירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית, בתבואה וקטניות ואילנות — הולכין אחר עונת המעשרות. והפרגין והשומשמין והאורז והדוחן ופול המצרי שזרעו לזרע — אחר גמר הפרי. והירק — אחר לקיטתו[1].

א. ראש השנה לאילנות לענין שביעית

שבת הארץ

וכבר נתבאר[2], שיש מי שאומר שבאילנות גם לענין שביעית הולכין אחר ראש

33. רש"ס (פ"ט סה"ה). ועיין ספר השמיטה (עמ' יא הערה 5) שההשוואה היא רק בין לימון לאתרוג. וכ"כ ב"הלכות שביעית" (סי' ג סעי' יא ביאור הלכה ד"ה והאתרוג). הרש"ז אויערבך (כרם ציון פי"ז סעי' ז, גידולי ציון ס"ק ב) כתב שהרמב"ם סובר שלימון דינו ככל האילנות לפי שעת החנטה.
34. הר"ש סלנט (ספר השמיטה עמ' יא הערה 5), משפט כהן (סי' נא אות ב), חזו"א (סי' ז ס"ק טז ד"ה תפו"ז), המעשר והתרומה (פ"ב סעי' ד, בית האוצר ח).
35. שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' יח), ספר השמיטה (עמ' יא סעי' ד), כרם ציון (פי"ח הלכה ז ובגדולי ציון ס"ק ב), בצאת השנה (עמ' ס ד"ה יבול).
36. תורת השמיטה (אות מח), חזו"א (סי' כא ס"ק יז)
37. "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' יב, כס"ד ס"ק עא, ובאור הלכה ד"ה אתרוג).

1. ר"ה (יב ע"ב).
2. עיין לעיל ה"ט (אות ד) בבאור שיטת השל"ה.

השנה לאילנות, שהוא ט"ו בשבט. שאם נחנטו לפני ט"ו בשבט של שביעית, יהיה להם דין פירות שישית. ואם נחנטו לפני ט"ו בשבט של שמינית, יהיה להם דין פירות שביעית. ושרבו החולקים עליו, וסוברים שהולכים לשביעית אחר ראש השנה של אחד בתשרי גם לענין אילנות.

תוספת שבת

יש אומרים שפירות החונטים בין ר"ה של שמינית לט"ו בשבט של שמינית, יש להחמיר בהם כפירות שביעית[3].

לדעה שתשרי הוא ר"ה גם לאילנות יש מי שהסתפק האם יש לגזור על פירות שחנטו מיד אחר ראש השנה של שמינית, שמא יחליפו בפירות שחנטו קודם ראש השנה[4], ולהלכה נקט להקל[5].

ב. ירקות שגמר גידולם בשביעית לענין קדושת שביעית

שבת הארץ

וכבר נתבאר[6] שיש אומרים שהירק שנגמר גידולו בשביעית, אף על פי שהוא נלקט בשמינית, יש לו דין קדושת שביעית[7]. ולפעמים יש בו גם כן משום איסור ספיחין, אם היתה התחלת צמיחתו גם כן בשביעית.

תוספת שבת

ויש אומרים שאפילו אם רק רוב גידולו בשביעית, אע"פ שנלקט בשמינית יש לו דין קדושת שביעית[8].

ג. זמן היתר ספיחין בירקות שלא נגמר גידולם בשביעית

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו, שכל זמן שלא עשה הירק כיוצא בו במוצאי שביעית, יש איסור מדרבנן גם על אותן הירקות שעדיין לא נגמרו גדולן בשביעית. שמצד דין תורה הולכין בהן אחר לקיטה, מכל מקום גזרו שלא ילקטו

3. ר"ש (תו"כ פ"א הל' ד, שביעית פ"ב מ"ה). וכך משמע בדעת הראב"ד (תו"כ פ"א הל' ד) שהביא את הדין רק לענין פירות שחנטו במוצאי שביעית, ולא הקל בפירות שחנטו עד ט"ו בשבט של שביעית. דברי הר"ש הובאו בתוי"ט ותוספות אנשי שם (פ"ב מ"ה), ובשפת אמת (סוכה לט ע"ב ד"ה אתרוג בתר, ר"ה יד ע"ב תוס' ד"ה בא' בשבט). וכן נקטו לחומרא: ספר השמיטה (עמ' י הערה 3 בשם ר"ח ברלין), כרם ציון (פ"י סעי' א), הרח"ז גרוסברג (תורת השמיטה סי' יז סעי' צ, הערה קפ, כיש מחמירים, המעשר והתרומה עמ' נד בית האוצר אות ו), מנחת יצחק (ח"ו סי' קל, ח"ח סי' צז), "הלכות שביעית" (עמ' קח בבאור הלכה). ועי' לעיל הי"ב (אות ז והע' 30).
4. חזו"א (סי' ט ס"ק יז).
5. חזו"א (סי' ט ס"ק טז).
6. לעיל פ"ד ה"ג (אות ב סעי' 3).
7. רעא) ר"ש (פ"ט מ"א). ולענין ספיחין בנלקט בשמינית עי' לעיל ה"ו (אות א סעי' 1).
8. לעיל פ"ד ה"ג (הערה 16), הי"ב (אות ב, הערה 10).

בשביעית וימכרו אחר שביעית בחזקת ירקות של אחר שביעית, על כן אסרו את כל הירקות הגדלים משנת השביעית במוצאי שביעית עד שיעשה כיוצא בו[9]. אלא שבירק הוא זמן קצר כמו שנים ושלשה ימים[10].

ויש מי שנראה מדבריהם, שהירק מותר במוצאי שביעית מיד ממש, בלא שום שהייה כלל עד שיוכל להעשות כיוצא בו, והולכים בו ממש אחר לקיטה, באין שום גזירה דרבנן על זה[11].

הלכה יד

א. גדר זרעו לזרע
ב. זרעו לזרע ונגמר ערב שביעית
ג. פול המצרי שתחילת גדולו בשישית
ד. זרעו לירק ולזרע

רמב"ם

פול המצרי[1] שזרעו לזרע בששית, ונגמר פריו[2] קודם ראש השנה של שביעית, בין ירק שלו בין זרע שלו מותר

9. רעב) ר"ש (פ"ט מ"א, פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה). ועיין לעיל פ"ד ה"ז (אות ה).
10. רעג) ברע"ב (פ"ו מ"ד), שנות אליהו (פ"ו מ"ד), פאת השלחן (סי' כב בית ישראל ס"ק ט)על פי ירושלמי (פאה פ"ז ה"ג, ב"ב פ"ט ה"ה בבאור הפנ"מ ומראה הפנים), וכתבו שארץ ישראל נותנת יבולה לאחר יומיים שלשה, ומשום כך אין לגזור על ירק במוצאי שביעית אלא מותר מיד — לאחר יומיים שלושה. וכן כתבו: חכמת אדם (שערי צדק פרק טז סעי' ז), ספר השמיטה (עמ' כז סעי' ג), כרם ציון (פי"א סעי' ט).
11. רעד) ר"מ (פ"ד ה"ז והי"ג), ר"ש (פ"ו מ"ד). היתר הירק במוצאי שביעית הוא מיד מכיון שאפשר להביא ירק מחו"ל. ולמרות שהר"ש (עי' לעיל הערה 9) כתב לאסור ירק שלא נגמר גדולו בשביעית ונלקט בשמינית, היינו קודם שהתירו הבאת ירק מחו"ל (ירושלמי פ"ו ה"ד), אבל כיון שהתירו להביא מחו"ל הותרו הירקות מיד, ואין איסור בירק שנלקט במוצאי שביעית. וכן כתבו: חזו"א (סי' ט ס"ק טז ד"ה ואחר), תורת השביעית (עמ' ער).
מהחזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה ואחר שעשו) משמע שהתנאי הוא לא רק שתהא אפשרות הבאה מחו"ל, אלא צריך להביא בפועל ירק מחו"ל.

1. נחלקו המפרשים מהו פול המצרי: בירושלמי (שבת פ"ה ה"א) מבואר שפול המצרי הוא ה"לוביא". רש"י (ראש השנה יג ע"ב, מנחות ל ע"ב ד"ה פול המצרי) ורש"ס (פ"ב ה"ז) כתבו שהוא מן קטניות — "פאסוליש". מהמלאכת שלמה (פ"ב מ"ט) משמע ששניהם אותו המין, ואילו בברכי יוסף (סי' תקפג אות ב), ובכף החיים (סי' תקפג אות י) הוכיחו שאין הלוביא והפאסוליש אותו המין.
2. הגדרת גמר פרי עיין לעיל פ"ד הי"א (אות א-ב). מתוך השוואה לדברי הרמב"ם (מעשר שני פ"א ה"ח-ה"י) למד החזו"א (סי' ז ס"ק ג) שגמר פרי של פול המצרי הינו שליש.
הרש"ס (פ"ב ה"ה ד"ה זרעו לזרע) העמיד את הסוגיא ב"קצצין גמורין", שכבר הבשילו התרמילין.

בשביעית[3]. ואם זרעו לירק ונכנסה עליו שביעית, בין ירקו בין זרעו אסור כספיחי שביעית[4]. וכן אם זרעו לזרע ולירק הרי הוא אסור[5].

א. גדר זרעו לזרע

"פול המצרי[1] שזרעו לזרע בשישית...".

תוספת שבת

יש שהסבירו: "זרעו לזרע" — שלא לאכילה[6]. ויש שהסבירו "שזרעו לזרע" — לאכול את הזרע[7]. ויש מי שכתב שאין ביניהם מחלוקת[8].

ב. זרעו לזרע ונגמר ערב שביעית

"פול המצרי[1] שזרעו לזרע בששית, ונגמר פריו[2] קודם ראש השנה של שביעית, בין ירק שלו בין זרע שלו מותר בשביעית"[3].

יש מי שאומר שלא הקלו בירק שנלקט בשביעית, אלא ללקוט כדי צרכו ליום אחד, למרות שנזרע לזרע ונגמר פריו בששית[9]. ויש מי שאומר שיש בו אפי' קדושת שביעית מדרבנן — שהרי נלקט בשביעית[10].

3. שיטת הרמב"ם (לעיל הי"א) שאזלינן בפול המצרי שזרעו לזרע בתר גמר פרי. הריטב"א (ר"ה יג ע"ב) פסק שלמרות שבאורז ודוחן אזלינן בתר השרשה, לענין פול המצרי ש"זרעו לזרע" הולכים לפי גמר פרי — כדברי שמואל (שם).
מדברי הרמב"ם נראה שאין בו לא איסור ספיחים ולא קדושת שביעית, שהרי נגמר פריו קודם שביעית.
4. הרמב"ם לשיטתו (פ"ד ה"ג) שהולכים לענין ספיחים לפי לקיטה, עיין לעיל הלכה ג (אות ב).
5. על פי ירושלמי (פ"ב ה"ה).
6. רמב"ם (פיהמ"ש הנדפס פ"ב מ"ח), רע"ב (פ"ב מ"ח), תפארת ישראל (אות נג), פנ"מ, תולדות יצחק (ירושלמי פ"ב ה"ה).
7. רש"י (ר"ה יג ע"ב, ועיין רש"י מנחות ל ע"ב ד"ה שזרעו לזרע — שסתם דבריו), תוספות אנשי שם (פ"ב מ"ח), פני זקן (פ"ב מ"ח).
החזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה והאי זרעו) כתב שיש לשנות את הגירסא בפירוש המשנה לרמב"ם, וכיון לשינוי המופיע לפנינו במהדורה השלישית של פירוש הרמב"ם (מהדורת הרב קאפח, הוצאת מוסד הרב קוק). הרש"ס (פ"ב ה"ח) כתב שלדברי רש"י "זרעו לזרע" היינו הניח את הקטניות לייבוש, ואילו "זרעו לירק" הכוונה היא לאכלם לחים. ובשם החזו"א ("הלכות שביעית", סי' ג כסא דוד ס"ק עה) חילקו בין שעועית לחה בתרמילים לשעועית יבשה, שביבשה יש לילך לפי שליש גידול ובלחה אחר לקיטה.
8. קול הרמ"ז (הובא בתוספות אנשי שם פ"ב מ"ח), מהר"א פולדא (פ"ב ה"ה). ועיין משנת יוסף (ח"א עמ' קנח, שיטות המפרשים ד"ה שזרעו לזרע).
9. חזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה פ"ב ה"ה). ועי' לקמן (הע' 15).
10. "הלכות שביעית" (סי' ד כס"ד ס"ק עז). ועי' פ"ד הי"ב (הערה 11).

ג. פול המצרי שתחילת גדולו בשישית

שבת הארץ

ולפי הדעה שנתבארה, הסוברת שאין איסור ספיחין נוהג כי אם במה שהיה כל התחלת הגידול בשביעית עצמה[11], צריכין אנחנו לומר: שבין אם זרעו לזרע או לירק, אם נצמח ונתגדל בששית — כשהוא אסור איננו אסור כי אם משום פירות שביעית, שינהגו בו קדושת שביעית, אבל איסור של ספיחין אין בו.

ד. זרעו לירק ולזרע

"וכן אם זרעו לזרע ולירק הרי הוא אסור"[12].

ויש אומרים שאם זרע לזרע ולירק, אם נגמר פריו בששית ונכנסה עליו שביעית — זרעו מותר, כדין זרעו לזרע. וירקו אסור — כדין זרע לירק, שהולכין אחר לקיטה[13].

ואפילו איסור הירק, יש אומרים שאינו מן התורה — כדין פירות שביעית או משום עצם איסור ספיחין — אלא מפני מראית עין, שלא יתחלף בירק ממש או בפול המצרי שזרע אותו רק לירק[14].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאף לדעות אלו לא התירו לאסוף את הזרע המותר אלא מה שצריך ליומו, שלא יראה כאוסף את הירק[15].

11. לעיל פ"ד ה"ג (אות ב סעי' 3). ועיין חזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה והאי).
12. בירושלמי (פ"ב ה"ה) מבואר שהזרע מותר, אולם מדברי הרמב"ם (לפי נוסחת הדפוסים, ולא לפי הנוסחאות שבכת"י) נראה שסובר שהן הזרע והן הירק נאסר, הכס"מ (בתרוץ ראשון), פאת השלחן (בית ישראל סי' כב ס"ק כא), כתבו: שלרמב"ם היתה גירסא אחרת בירושלמי, ולפיה גם הזרע נאסר מדיני שביעית. ובאור שמח (פ"ד הי"ד) הסביר שהזרע נגרר אחרי הירק ולכן הוא אסור. אולם הכס"מ (בתרוץ שני), מראה הפנים (פ"ה ה"ה ד"ה זרעו), ערוך השלחן (סי' כג סעי' ח), והחזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה והר"מ) כתבו: שהרמב"ם סובר כתני רבי חייא בירושלמי (שם), ולא רק הירק נאסר אלא גם הזרע. ומשמע שאיסור הזרע הוא מדין מראית עין כמבואר בירושלמי. בתורת השביעית (עמ' רצ) הסביר את הרמב"ם שמדובר כשלא נגמר פריו בששית, ולכן גם זרעו אסור.
13. פאת השלחן (סי' כב סעי' טו), על פי הירושלמי כגירסת הר"ש (כלאים פ"ח מ"ה), רש"ס, הגר"א, פני משה (ירושלמי פ"ב ה"ה), חזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה פ"ב ה"ה).
המהר"י קורקוס (פ"ד הי"ד) כתב שגם הגירסה שברמב"ם: "זרעו לזרע ולירק הרי הוא אסור" פירושה שרק הירק נאסר ולא הזרע. וכן כתב הרדב"ז (פ"ד הי"ד) מסברה.
14. רעה) **רדב"ז** (פ"ד הי"ד) **על פי הירושלמי**. הגר"א גרס שאיסור מראית עין הוא רק בדין שביעית היוצא לשמינית, אך בדין ששית הנכנסת לשביעית ס"ל שהירק אסור מדיני שביעית, וכן נראה מפשטות לשון הרמב"ם. ועי' חזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה פ"ב ה"ה) שהקשה על דברי הגר"א.
15. ירושלמי (פ"ב ה"ה) עפ"י חזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה והר"מ פ"ד). ולעיל (הע' 9).

הלכה טו

א. זרעו לירק ונלקט בשמינית
ב. עבר וזרע בשביעית
   1. האוסרים באכילה
   2. המתירים באכילה
ג. זרעו לזרע ולירק

רמב"ם

עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמינית, אם זרעו לזרע — בין זרעו בין ירקו אסור במוצאי שביעית כשאר הספיחים[1]. ואם זרע לירק — הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר. זרעו לזרע ולירק — זרעו אסור משום ספיחים[2] וירקו מותר[3].

א. זרעו לירק ונלקט בשמינית

"ואם זרע לירק — הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר"[4].

תוספת שבת

יש מי שאומר שאם גדל בשביעית למרות שנלקט בשמינית יש בו קדושת שביעית, ומותר באכילה שאין דינו כספיחים[5].

ב. עבר וזרע בשביעית

1. האוסרים באכילה

שבת הארץ

ויש אומרים שאם עבר וזרע באיסור בשביעית לעולם אסור, ואין הולכים בכאן

1. בשבת הארץ הנדפס הוסיף הרב זצ"ל: "**מפני שהולכים בזרעים אחר גמר פרי, וכיון שנגמר פריו בשביעית, אע"פ שיצא למוצאי שביעית ונלקט בשמינית, אסור כשאר הספיחין**".
2. האור שמח (פ"ד הי"ד, הובא לעיל הי"ד) כתב שלמרות שהזרע נגרר אחרי הירק — בדיני שישית הנכנסת לשביעית (כמבואר בסוף הי"ד), בכל אופן כשנזרע לזרע ולירק, אין הזרע נגרר אחר הירק, וכיון שהזרע גדל באיסור הרי שהזרע אסור והירק מותר.
3. על פי ירושלמי (פ"ב ה"ה).
4. לדעת הרמב"ם אין בו לא משום קדושת שביעית ולא משום ספיחים, שהרי שעת לקיטתו בשמינית, ולא חלה קדושה ואיסור ספיחים.
5. ניר (פ"ב ה"ה). ועי' לעיל ה"ו (אות א סעי' 2).

אחר לקיטה להקל[6]. ואין צריך גם כן לענין להחמיר ולאוסרו ללכת דוקא אחר גמר פרי, אלא די בזה בהשרשה בעלמא, שכיון שהשריש בשביעית נגמר האיסור של זריעתו ונטיעתו[7] ואסור לעולם[8], אפילו בזרעו לירק ונלקט בשמינית.

תוספת שבת

ויש אומרים שאיסורו עד שיעשה כיוצא בו[9], או עד חנוכה[10].

שבת הארץ

ולא משכחת לה שיהיה מותר כשעובר וזרע בשביעית, כי אם: או באותן המקומות שהחזיקו בהן עולי מצרים ולא החזיקו בהן עולי בבל, שהם אסורים רק מדבריהם באיסורי שביעית, יש לומר שלא אסרו את מה שנזרע בשביעית. או כשזרע נכרי[11], שכיון שלא עבד ישראל איסורא לא קנסו לאסור את הנזרע. ולפי סברא זו יש לומר למי שסובר ששביעית בזמן הזה בכל מקום היא מדרבנן, שמותר בכל מקום מה שזרע[12], באופן שאין בו משום איסור של

6. רעה"י **ראב"ד** (השגה פ"ד הט"ו), כס"מ (פ"ד הט"ו בתרוצו הראשון), ערוך השלחן (סי' יז סעי' ב, סי' כג סעי' ט), ר"א מגריידיץ (פ"ד מ"ב), ועיין לעיל פ"ד ה"א (אות א) בדין שדה שנטייבה.
7. הראב"ד משווה דין זריעה לנטיעה, וכשם שבנטיעה יש לעקור (עיין לעיל פ"ג הי"א) כן גם בזריעה יש לעקור את הנזרע באיסור, וממילא הפירות אסורים באכילה. אולם יש שחילקו ביניהן, שבנטיעה קנסו לעקור בגלל מראית עין, כיון שנשאר לשנים רבות, ואילו בזריעה אין מראית עין ולכן אינו חייב לעקור. כתרוץ זה כתבו; רש"ס (פ"ב סה"ה ד"ה וירקו מותר), מראה הפנים (פ"ב ה"ה ד"ה זרעו לפני ר"ה), צפנת פענח (מתנות עניים פ"ב ה"ה עמ' 65), מקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה וכתב הרמב"ם) וכתב שמותר בזריעה רק לאחר שייעשה כיוצא בזה. והרש"ס (שם) כתב שבזריעה כיון שחי מהמים של שנה הבאה הרי הוא נחשב כבר כעקור.
8. הגר"א (בפירושו לירושלמי פ"ט ה"א ד"ה מהו שיהיו אסורים), בית הלל (תו"כ בהר פר' א הל' ה), בית רידב"ז (סי' ג סעי' א, ובשם נחפה בכסף יו"ד סי' ד), הר"ב זילבר ("הלכות שביעית" סי' ג סעי' א באו"ה ד"ה שדה שנטייבה, מילואים עמ' קפג, אז נדברו ח"ד עמ' טז-יז, משנת בנימין סי' טו, יח, מו, מז) — למדו שהאיסור הוא מדרשת הספרי (בהר פר' א הל' ה): "מן השבות אתה אוכל, ואין אתה אוכל מן השמור". הפרישה (סי' קמא ס"ק יג), והסמ"ע (סי' קמא ס"ק יח) כתבו שהאיסור הוא מדין "לא תאכל כל תועבה — כל שתעבתי לך". והערוך לנר (יבמות קכב ע"ב ד"ה בתוספות ד"ה של עזקה) כתב שאם עבר בלא תעשה יש בפירות איסור אכילת כל תועבה. ועיין השגת כלכלת שביעית (ב"ב לו ע"א). עוד מקורות לאיסור הביאו: ישועת משה (ח"א סי' יג), משנת יוסף (ח"א עמ' קמו, שו"ת משנת יוסף ח"א סי' יט).
9. כרם ציון (פרק כא סעי' ט). ועי' לעיל ה"ז (אות ב).
10. מרכבת המשנה (פ"ד הט"ו), הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ח"ג סי' סה), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יט אות ז). ועי' לעיל ה"ו (אות ב).
11. עיין לקמן הכ"ט (אות ב) לענין זריעת נכרי באדמתו. ועי' הכ"ו (אות ב-ד), לענין עבודה ואיסור "נעבד" בגבולות עולי מצרים.
12. בישועת משה (זרעים סי' יז אות ה) כתב שמהרמב"ם והראב"ד ניתן ללמוד רק שהנזרע בשביעית מותר בשמינית, אולם לא שיהיה מותר הנזרע בשביעית עצמה, במקום שאין בהם משום ספיחים. וצ"ע בדבריו שהרי הרמב"ם (פאר הדור סי' טו) כתב שמותר בכל גווני, ועי' גם בפיה"מ (פ"ו מ"א) במהדורה קמא ובמהדורת הרב קאפח. וכמו כן קשה: אם אין איסור בפירות שנזרעו בשביעית בגלל ששביעית בזמן הזה מדרבנן, ואין בהם משום ספיחים שהרי גדלו במקום שאין בו גזירת ספיחים, א"כ מדוע יאסרו באכילה. דין אכילת פירות מאילן שניטע בשביעית, עי' פ"א הי"ב (אות ד).

ספיחי שביעית, כמו בפירות האילנות, או במקומות שאין בהם משום איסור ספיחין, כגון שדה ניר ושדה זרע וכיוצא בהן שנתבארו למעלה[13], שאין בהם משום איסור ספיחין.

תוספת שבת

ויש אומרים שגם לדעה זו לא הותרו ספיחים במקומות האסורים מדרבנן כגון גבולות עולי מצרים וכדו', אלא כשעלו מעליהם, אבל אם עבר וזרע אין הספיחים מותרים[14].

יש מי שאומר שאפילו אם נזרע מעצמו, או על ידי נכרי בשביעית — הרי זה אסור מהתורה בעשה של "מהשבות אתה אוכל, ואין אתה אוכל מהמשומר"[15].

יש אומרים שאפילו ב"ארבע שדות" אם עבר וזרע — הגדולין אסורים משום ספיחים[16].

2. המתירים באכילה

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריהם[17] שאפילו באופן שחייב לעקור כשזרע בשביעית — מכל מקום הפירות הם מותרין אפילו כשזרע בשביעית עצמה, כשם שהם מותרים כשזרע בתוך שלשים יום שלפני שביעית, שאסורין בזריעה וחייב לעקור[18], כמו שנתבאר למעלה[19].

תוספת שבת

ויש אומרים שקנסו את העובד עצמו שלא יאכל פירות אלו[20].

ג. זרעו לזרע ולירק

"זרעו לזרע ולירק — זרעו אסור משום ספיחים וירקו מותר".

13. לעיל ה"ג ה"ד.
14. מעדני ארץ (סי' ט אות א). וכן לקמן הכ"ו (אות ג).
15. בית רידב"ז (סי' ג סעי' א). ועיין: הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ח"ג סי' סה), "הלכות שביעית" (סי' ג סעי' א באור הלכה ד"ה שנפל בה) שדחו דבריו.
16. החזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה ואם, סי' כו סדר השביעית אות ו) כתב שאם עבר וזרע אף בד' שדות הפירות אסורים, וכן הביא בתורת השמיטה (הערה נ).
17. רעי"ן **מהר"י קורקוס, רדב"ז, כ"מ בשם מהר"י קורקוס** (פ"ד הט"ו). פאת השלחן סי' כב, ביש"ר סס"ק כא), פרי הארץ (מהר"א כהנאוו נ.י. תשי"ט). ובפירות שביעית (רי"ז מינצברג פ"א ופ"ב), הביא ראיה שלהלכה גם הרמב"ן והריטב"א (עבודה זרה סב ע"א ד"ה אמר רבי אבהו) סוברים שנעבד מותר. חזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה פ"ד, ועיין מצוות הארץ סי' מג סעי' ו), מלבושי יו"ט (יו"ד סי ג ד"ה אבל בדברי המהר"י קורקוס), ועיין ר"ש (פ"א מ"ד ד"ה אין צריך). ועי' פ"א הי"ב (אות ד).
18. בית רידב"ז (סי' ג דף לח ע"א) הקשה: הרי נטיעה בשביעית אסורה מדאורייתא ואילו בערב שביעית אסורה רק מדרבנן. ועיין תירוץ במשמרת להבית (שם).
19. פ"ג הי"א.
20. עיין לעיל פ"ד ה"א (הערה 11).

יש מי שאומר שאם זרעו לזרע ולירק ונכנס משביעית לשמינית, הרי ירקו אסור מדברי סופרים משום מראית עין[21].

הלכה טז

א. אלו בנות שוח אסורות
ב. תאנים פרסאות
ג. ביעור בבנות שוח
ד. בנות שוח ותאנים פרסאות שנקטפו לפני הזמן

רמב"ם

בנות שוח[1] הואיל והן נגמרות לאחר שלש שנים, אם באו לעונת המעשרות קודם ראש השנה של שמינית — הרי הן נאכלות בשנה שניה מן השבוע בתורת שביעית[2].

א. אלו בנות שוח אסורות

שבת הארץ

יש מי שאומר שבנות שוח בכל שנה נמצאים באילן פירות חדשים, אלא שיש מהם משנה ראשונה ויש משניה ויש משלישית. שמה שנחנט בשנה הראשונה נגמר פריו בשנה השלישית, אם כן מה שנחנט בשביעית נגמר בשנה שניה

21. הגר"א על פי גירסתו בירושלמי לדעת רבי חייא (פ"ב ה"ה, עיין לעיל פ"ד הי"ד הערה 12). ועיין חזו"א (סי' ט ס"ק יב ד"ה פ"ב ה"ה) שחולק על גירסא זו.

1. שביעית (פ"ה מ"א), תו"כ (בהר ט פרשתא א תחילת הל' א).
2. בפרושן של "בנות שוח" נחלקו המפרשים:
פירוש א — תאנים משובחות: תוס' (ר"ה טו ע"ב ד"ה בנות שוח, בפירוש דחוי), תוס' (ע"ז יד ע"א ד"ה בנות שוח), ר"ש (דמאי פ"א מ"א ד"ה בנות שוח).
פירוש ב — תאנים גרועות: תוס' (ר"ה שם פירוש ב'), ר"ש (שם). ועי' רמב"ם (פיה"מ פ"ה מ"א) שכתב שהם מין תאנים לבנות, וכ"כ כפתור ופרח (פמ"ז עמ' תרמז) לדעת הבבלי. ובערוך (ערך בנות שבע וערך בנות שוח) כתב סתם מין תאנים.
פירוש ג — חרובים: ריבמ"ץ (פ"ה מ"א), כפתור ופרח (שם) לדעת הירושלמי.
פירוש ד — בננה: רבינו נתן אב הישיבה (פ"ה מ"א).
פירוש ה — איצטרובלין של אחד ממיני האורנים: תוספתא כפשוטה (עמ' 132), פליקס (ביאור על הירושלמי שביעית עמ' 299), וכתב שאין שום מין ממיני התאנים שמשעת חנטה ועד הבשלה יש יותר מתשעה חדשים.

לשמיטה, ואז הן אסורות משום קדושת שביעית. ואף על פי שיש בהם גם כן פירות כאלה שנחנטו אחר שביעית — משנה ראשונה ושניה של שמיטה, שעל פי הדין אין בהם שום קדושת שביעית — מכל מקום אסרו חכמים את הכל. ואפילו הפירות של שתי השנים שלאחר שמיטה גם כן אסורות כדין קדושת שביעית, משום גזירה שלא יתחלפו בפירות של שביעית[3].
ויש אומרים שלעולם אין כאן איסור כי אם על הפירות של שביעית, וצריך לעשות סימנים, לקשור חוט או לתחוב קיסם באותן פירות שנחנטו בשביעית או באותן שנחנטו אחר שביעית, כדי להבדיל בין האסורות לבין המותרות[4].

ב. תאנים פרסאות

ויש אומרים שהתאנים הפרסאות[5] — שיש מהן שאינן נגמרות כי אם לשתי שנים — אם יודעים בבירור שאלה התאנים נחנטו בשביעית, אסורות הן למוצאי שביעית. אלא שיש הבדל בינן לבין בנות שוח, שבנות שוח בסתם אנו אומרים ששביעית שלהן לענין קדושה של פירות שביעית היא בשניה. והתאנים הפרסאות בסתם אין חוששים לומר במוצאי שביעית שמא הפירות הן מהנחנטים בשביעית, אלא תולין שנחנטו אחר שביעית. מפני שישנן גם כן במקומות כאלה שדרכן להיות נגמרות בשנה שנחנטו ותולין בהן. אבל אם ידוע שנחנטו בשביעית אסורות הן במוצאי שביעית[6].
ויש אומרים שלא חילקו חכמים את מידותיהם, וכיון שהרוב שבתאנים הפרסאות הן נגמרות בשנה שנחנטו, אין חוששין משום קדושת שביעית אפילו באותן שהוברר שנחנטו בשביעית, כיון שנגמר גידולן במוצאי שביעית[7].

3. רעז) עפ"י תפארת ישראל (פ"ה מ"א), ועי' בפאה"ש (סי' כג סעי' א) שמביא דעה זו אליבא דהר"ש, והסימן של חוט או קיסם (המובא בירושלמי) לא נאמר לגבי שביעית.
4. רעח) ריבמ"ץ (פ"ה מ"א), ר"ש (פ"ה מ"א), הגר"א (שנות אליהו פ"ה מ"א), עפ"י הירושלמי (פ"ה ה"א): "ר' יונה אומר משיקשור עליו חוט, תני שמואל תוחב בהן קיסמין".
5. תאנים פרסאות (שביעית פ"ה מ"א):
פירוש א — תמרים פרסיות: ערוך (ערך פרס פירוש א').
פירוש ב — מין תאנים: ערוך (שם פירוש ב').
פירוש ג — קני סוכר: רבינו נתן אב הישיבה (פ"ה מ"א).
פירוש ד — שם כולל לכל דבר של אשתקד: מוסף הערוך (ר' בנימין מוספיא ערך פרס).
פירוש ה — פרי מעץ המימוסופס: פליקס (ביאור ירושלמי שביעית עמ' 301).
6. רעט) **טורי אבן** (אבני מלואים ר"ה טו ע"ב ד"ה בנות שוח), הון עשיר (פ"ה מ"א) וכתב כי בטבעם הם נגמרים בשביעית, אלא שבהר בישולם איטי ונגמרים בשמינית, ובכה"ג לא חשו לברר.
7. רפ) **חי' מהרי"ח** (פ"ה מ"א) וכתב שלרבנן דר' יהודה רוב התאנים הפרסאות גדלות בשנה אחת, לכן אף הגדלות שנתיים — דינן נקבע עפ"י רוב התאנים, ועי' חת"ס (מובא במשנ"י ח"ג עמ' עא בתוספות אחרונים) שאיירי בשביעית בזה"ז, שאל"כ יש ללכת אחר כל פרי בפני עצמו.

תוספת שבת

ויש אומרים שדין פרסאות כדין ירק, והלקיטה היא הקובעת בהם[8].

ג. ביעור בבנות שוח

שבת הארץ

והנה באותן בנות שוח, שהן חייבות בשביעית על ידי מה שנחנטו בשביעית — וקדושת השביעית נמשכת היא בהן לשנה השניה של שמיטה — יש מקום לומר שכיון שעבר עליהן זמן הביעור, שלא מצאנו אותן מתאחרות יותר מזמנים קבועים בשמינית — הן חייבות בביעור[9].

ויש מסתפק לומר שאין לחייב בביעור מה שנחנט בשביעית, כיון שלא נגמר בשביעית, ולא שייך ללכת אחר חנטה כי אם לענין קדושת שביעית. אבל לענין ביעור, כיון שגמר פריו הוא אחר שביעית — אין עליו חובת ביעור[10]. ונראין הדברים שכיון שהן גדלות בכל שנה ושנה, ודרכן להתאחר באילן שלש שנים מחנטתן עד גידולן, אם כן לעולם אינן כלות מן האילן, ולא שייך בהן לומר כלה לחיה מן השדה, שהם נמצאים תמיד בשדה — על כן אין להן ביעור כלל[11].

ד. בנות שוח ותאנים פרסאות שנקטפו לפני הזמן

יש מי שאומר שבנות שוח — תאנים גרועות הן, ודוקא [בשנה] שניה שאז הן כבר גמורות וראויות לאכילה — יש בהן קדושת שביעית. אבל קודם שנראו לאכילה אם נפלו מן האילן, או אם תלשן באיסור — משום שאסור לתלוש פירות שביעית קודם שנראו לאכילה משום "לאכלה ולא להפסד"[12] — אין תורת שביעית נוהגת בהן.

אבל תאנים פרסאות הן ראויות לאכילה קצת גם קודם שנגמרו לגמרי. על כן אף על פי שגם הן נגמרות לשתי שנים, ונמצא גמרן במוצאי שביעית, מכל

8. תוי"ט (פ"ה מ"א), מלאכת שלמה (פ"ה מ"א ד"ה אמרו לו).
9. רפא) משנה ראשונה (פ"ה מ"א ד"ה שהן), חזו"א (סי' יב ס"ק ב). ועי' בתוס' (ר"ה טו ע"א ד"ה שאין תירוץ נוסף) שדוקא באתרוג שנכנס לשמינית — אין ביעור, אך בבנות שוח יש ביעור. וכתירוץ זה כתבו: תוס' רא"ש (ר"ה שם ד"ה שאין), רשב"א (ר"ה שם הוצאת מוסד הרב קוק ד"ה הא דתני ר' שמעון), ריטב"א (ר"ה שם אד"ה א"ל אביי).
10. רפב) משנה ראשונה (שם), עפ"י תוס' (ר"ה טו ע"א ד"ה שאין), וכתב שם כי פרי שגידולו לא נגמר בשביעית — אין לו ביעור.
11. אלו הם דברי עצמו, ואינם הסברה שכתב המשנה ראשונה. ועי' קונ"א (סי' כד), ועי' להלן פ"ז ה"א (אות ה), ה"ה (אות ג).
12. עי' פ"ה הט"ו (אות א).

מקום נוהגת בהן קדושת שביעית גם בשנת השביעית עצמה, מפני שאינן כל כך גרועות כמו בנות שוח[13]. ועל כן גם קודם שנראו לגמרי לאכילה הן ראויות קצת וחלה עליהן קדושת שביעית, וקל וחומר הדברים שחלה בהן קדושת שביעית במוצאי שביעית, שאז הן גמורות לגמרי[14].

הלכה יז

א. זרעו לזרע או לירק
ב. ספיחין בבצל שאין כל גידולו בשביעית

רמב"ם

> הבצלים הסריסים ופול המצרי, שמנע מהם מים שלשים יום קודם ראש השנה, ושל בעל שמנע מהם שלש עונות לפני ראש השנה — הרי אלו מפירות ששית. פחות מכאן, הרי הם כספיחי שביעית[1].

א. זרעו לזרע או לירק

שבת הארץ

ופול המצרי זה, בין שזרעו לזרע — שדינו הוא שהולכין בו אחר גמר פריו, בין שזרעו לירק — שהולכין בו אחר לקיטתו, כיון שמנע ממנו מים שלשים יום לפני ראש השנה, זה מכניס אותו בכלל זרעים, שדינן ללכת בהן אחר גמר פרים ולא אחר לקיטתן. וגם זאת המניעה עצמה שמנע ממנו ההשקאה שלשים יום, מכשרת אותו להחשב אצלו גמר פריו, וממילא הוא נידון על ידי זה כפירות שישית[2].

13. עי' פ"ה ה"ג (אות ח), הט"ו (אות א־ב).
14. רפג) משנה ראשונה (פ"ה מ"א סוף ד"ה א"ל), לחם משנה (מובא במשנ"י, פ"ה מ"א עמ' ע).

1. שביעית (פ"ב מ"ט), תוספתא (פ"ב ה"ד): "פול המצרי שמנע ממנו מים... ומותר לקיימן בשביעית, ואם לאו אסור לקיימן". ר"ה (יד ע"א). ועי' רמב"ם (הל' מע"ש פ"א ה"ט). דין פול המצרי, עי' לעיל הי"ד.
2. רפד) עפ"י כס"מ (פ"ד הי"ז), הרב ר' יהוסף (מובא במלאכת שלמה פ"ב מ"ט ד"ה בפי' ר"ע ז"ל), המלאכת שלמה (שם ד"ה ופול המצרי), משנה ראשונה (פ"ב מ"ט ד"ה הבצלים), ערוך השלחן (סי' כג סעי' יב, סי' קיח סעי' כז), תורת השביעית (הל' נב עמ' רצט). וכן משמע מתוספתא (פ"ב ה"ד) לת"ק דר' יוסי בן כיפר, אך המנחת בכורים (שם ד"ה ומותר לקיימו) לא פירש כך.
הגדרת זורע לזרע: עי' פ"ד הי"ד (אות א).

תוספת שבת

ויש מי שאומר, שמניעת המים מועילה בין אם מתחילה זרעו לזרע, ובין אם בתחילה זרעו לירק, ושינה דעתו וחשב עליהם לזרע לפני הבאת שליש, ובלבד שתהא מניעת המים לפני ראש השנה. לדעה זו מניעת המים מועילה בכל המינים שמיעדים את זרעיהם לאוצר, כגון כוסבר וכדו'[3].

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו, שבמה דברים אמורים שמועיל מה שמנע ממנו מים שלשים יום לפני ראש השנה בפול המצרי — דוקא כשזרעו לירק, אבל כשזרעו לזרע הולכין בו תמיד אחר גמר פריו[4].

תוספת שבת

ויש אומרים שמניעת מים מועילה כאשר זרע לירק, ואם זרעו לזרע — הולכים בו אחר ההשרשה[5].

ויש מי שנראה מדבריו שמניעת מים מועילה דוקא בזרעו לזרע. ואף שבדרך כלל הולכים בתר גמר פרי, פול המצרי ובצלים הסריסים חילקום חכמים משאר קטניות, וקבעו שמניעת מים קובעת את השנה[6].

ב. ספיחין בבצל שאין כל גידולו בשביעית

שבת הארץ

ומה שאלו השנים — הבצלים הסריסים ופול המצרי, אם לא מנע מהם מים שלשים יום לפני ראש השנה של שביעית נידונים כספיחי שביעית — זהו רק להסוברים שגם ירקות שגדלו בשישית כיון שנכנסו לשביעית — דין ספיחי שביעית להם. אבל כבר בארנו שיש אומרים שאין נחשב לספיחי שביעית רק מה שהתחלת גידולו היתה בשביעית[7].

3. רש"ס (פ"ב ה"ו ד"ה פול המצרי ועי"ש פ"ב ה"ה ד"ה ואיפסיקא) אליבא דרבנן, מניעת מים מועילה בין בזרעו לירק שהולכים בו בתר לקיטה, ובין בזרעו לזרע שהולכים בו בתר גמר פרי, ובלבד שמנע מים לאחר שהביא שליש.
ביחס למניעת מים בכוסבר וכדו' עי"ש (פ"ב ה"ו סוף ד"ה פול המצרי, ושלא כדעת רש"י עי' לקמן הערה 6).
4. רפה) תפארת ישראל (פ"ב מ"ט אות נח), קול הרמ"ז (פ"ב מ"ט בפי' ב'), פאת השלחן (ביש"ר סי' כג סק"ב), חזו"א (סי' ז ס"ק ז).
5. רש"י (ר"ה יד ע"א ד"ה איכא בינייהו), ושם מבאר שמניעת מים מועילה רק בבצלים הסריסים ובפול המצרי, כי רגילים לעשות כן כדי להקשותן, אבל בשאר ירקות — בטלה דעתו אצל כל אדם. תוס' (ר"ה שם ד"ה ופול), ר"ש (פ"ב מ"ט ד"ה פול), רא"ש (פ"ב מ"ט), רע"ב (פ"ב מ"ט ד"ה ופול), מהר"א פולדא (על המשנה שם).
6. תפארת ישראל (פ"ב מ"ט ס"ק נח ובהלכתא גבירתא) לדעת הכ"מ, ובפאה"ש (סי' כג ס"ק ב), ועי' בקול הרמ"ז (בפי' א').
7. לעיל ה"ג (אות ב).

ויש אומרים שצריך גם כן שיהיה גמר גידולו בשביעית[8]. ולדבריהם גם אם לא מנע מים מהבצלים הללו ופול המצרי זה, בין שזרעו לזרע ובין שזרעו לירק, כיון שנתגדלו בשישית אין להם דין ספיחי שביעית — באופן שיהיו אסורים באכילה להאוסרים את הספיחים באכילה, או לשארי חומרות הנאמרות דוקא בספיחים[9] — אלא שיש להם אז דין קדושת פירות שביעית. שכיון שנגמר פרים של אותן הנחשבים בכלל זרעים, או שנלקטו אותם הנחשבים בכלל ירקות בשביעית — חלה עליהם קדושת שביעית.

הלכה יח

א. בדיקה "שהוקשו"
ב. דין התמרות
ג. דלועין שלא הוקשו לפני ר"ה
ד. עקירת ספיחין
ה. ירקות רכים
ו. הלוף והקינרס
ז. ספיחין בפקעות ובצמחים רב־שנתיים
ח. שימוש בפירות שביעית בתור כלים

רמב"ם

הדלועין שקיימן לזרע[1], אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מלאכול אדם — מותר לקיימן בשביעית, שהן מפירות שישית. ואם לא הקשו, אסורין כספיחי שביעית[2]. וכן הירקות כולן שהקשו

8. עי' לעיל ה"ו (אות א סע' 1 והע' 3).
9. עי' לעיל ה"ב (אות ג).

1. שביעית (פ"ב מ"י). ועי' פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 162) שמדובר בדלעת הקרא (הבקבוק) שגרעיניה אינם נאכלים, ואף היא כשמתקשית אינה ראויה למאכל. ובתוספתא כפשוטה (עמ' 506 שו' 42), כתב שאף שנאמר בתוספתא (פ"ב ה"ט): "כל ירקות שזרען לזרע בטלה דעתו", זהו דוקא כאשר לא הוקשו כלל, אך אם הוקשו — לא בטלה דעתו.
2. מקור הדינים מכאן ועד סוף ההלכה בתוספתא (פ"ב ה"ט).
הרמב"ם כתב כאן: "אסורים כספיחי שביעית". והולך הוא לשיטתו, שיש איסור ספיחין בירקות שישית שנכנסו ונלקטו בשביעית. עי' פ"ד ה"ג (אות ב סעי' 2 והע' 9, 10). וכ"כ: רש"ס (פ"ב ה"ז ד"ה מכיון שהוקשו), מהריט"ץ (החדשות סי' קכ"ט ד"ה איברא שמצינו להרמב"ם), מהרי"ט (ח"א סי' פג), תוי"ט (פ"ב מ"י ד"ה התמרות), יד דוד (פ"ב מ"י ד"ה התמרות).
המשנה ראשונה (פ"ב מ"י) מבאר שמותרים דוקא אם הוקשו לפני ר"ה, אך אם הוקשו לאחר ר"ה — אסורים אף בהנאה מדין ספיחים. ולענין הנאה מאיסור ספיחין עי' פ"ד ה"ב (אות ג) ופ"ו ה"ב (אות ב). הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' סג) דייק בדברי הרמב"ם שאסורים כספיחין, אך אינם ספיחין, ועי' להלן (הע' 11).

לתפקיע מדיין ספיתין, שלא נאמר ניתר זה, של הוקשו לפני ראש השנה של
ו"ש מי שנראה מדבריו שאפפילו אם הוקשו גם התמרות עצמן, לא מדחי אצלין
להתיר את התמרות שלהן.[6]

ב. דין התמרות

התמרות של חללועין שהוקשו אף על פי שהוקשו לפני שבעיית — מכל מקום
התמרות עצמן אסורות משום השנה והתחרי, אין היתר של חללועין מניהל
לא נאמר לעיכוב זה: עקרו ועשה בהם פקח, אם מתאחז הקוב נהם — ניכר
ומחוברין את התמרות שלהן[5]

משנ"ת

שבת תאיר

"חללועין שהוקשו לפני ראש השנה שבת — הרי אלו מותרין לכתחלה.

א. בדיקה "שהוקשו"

בשבת?"

.טהור

מצא טמא, אצובא אבנים[4], הרי אלו בחזקת טהורין. ואם
— טמאה טהור, אצובא לראב נאמר אלא
טהור. — טמאה אצובא לראב נאמר אלא
אמר לקיבוץ משום הוקשו[3]. הרי אלו בחזקת טהורין. ואם
לפני — הכא הוי שהוקשו ראש השנה ,"שהוקשו

שבעיית, אלא בחללועין עצמן לא התמרות שלהן[7].

ג. דלועין שלא הוקשו לפני ר"ה

לולבין, כמו לולבי הגזלנים לאכילה[10].

ותמרות חללו, יש אומרים שהן הניח של חללועין[9]. ויש אומרים שהן כמין
התמרות עומדות[8].

— הא תאיבעיא ושמעתין, שמעתא לאסול אסול אבא, הדם לאסול לאכילת שהוקשו
ושהוקשו שהוקשו לתמרי מתוך עצמן לפני, לך אמינא מי ויש החללועין הוקשו והתחרי, לא נאמר מדבריהם שהשם מתרין לך אלא שם. אדם אין לאכול לאכול אדם שהוקשו עד שמפפלו מאכול אלא אין דרכן של התמרות לדון אדם אם שהוקשו על לך אין על פי לך לא — ר"ה לפני שהוקשו עצמן התמרות אלא בחללועין עצמן, מותרין ויש מי שנראה מדבריו שאפילו אם הוקשו גם התמרות עצמן, לא מדחי אצלין להתיר את התמרות שלהן.

---

1. שבעיתא (פ"ב מ"ב).
2. ירושלמי (פ"ב מ"ב).
3. שבעיתא (פ"ב מ"ב).
4. יש גורסים: "קדוש"; עי' רמב"ם הוצאת פרנקל (לקוט שינויי הנוסחאות). ועי' תוספתא כפשטה (עמ' 506 עה' 44). מהר"א פולדא (ירושלמי שם), מציין שה"קנדס" הוא מין אטד.
5. ירושלמי (פ"ב מ"ב).
6. שבעיתא (פ"ב מ"ב).

הרמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"י) כתב: "אסור לקיימן לזרע". ובניגוד למה שכתב בהלכה זו. לביאור דעת
הרמב"ם עי' מהר"ט (ח"א סי' פנ). אך התוצ"א (סי' ט ס"ק ד ד"ה והא דהקשו) כתב שאף שבטל מהם שם אוכל —
עי' מהר"ט (ח"א סי' פנ). אך התוצ"א (סי' ט ס"ק ד ד"ה והא דהקשו) כתב שאף שבטל מהם שם אוכל —
דין שבעיית נוהג בהם כל זמן שראויים למאכל בהמה, ולכן פירש שם שכיון שהוקשו — אינו נחשב נכנס
לשבעיית כי אינו דרך גידול. והוסיף שאפשר שכיון שאינו מצוי לבהמה אלא לזריעה — אין בו דין
שבעיית.

3. **רמב"ם (פ"ב מ"ב), רבינו מנוח (שם), רע"ב (שם), תוי"ט (שם), ועוד.**
4. **רמב"ם (פ"ב מ"ב), רבינו מנוח (שם), רע"ב (שם), תוי"ט (שם), ועוד.**
5. **רמב"ם (פ"ב מ"ב), רבינו מנוח (שם), רע"ב (שם), תוי"ט (שם), ועוד.**
6. **רמב"ם (פ"ב מ"ב), רבינו מנוח (שם), רע"ב (שם), תוי"ט (שם), ועוד.**
7. **תוי"ט (פ"ב מ"ב), ואף לאחד שהוקשו אסורות משום מפחין, ואסרום בין שראויות למאכל גם בכח".**
8. **ממעשרות (ע"ג).**
9. **רמב"ם (פ"ב מ"ב), עיין (ערך תמר), רבינו"ע ורבינו אליהו מלונדרש (פ"ב מ"י), רע"ב (שם, בפירושו הראשון).**
10. **רע"ב (פ"ב מ"ב), רע"ב (שם בפירושו השני). ועי' פלקים (לירושלמי, ח"א עמ' 163 הע' 3). דון לולבי גפנים עי' פ"ז הט"ז (אות ב).**
11. **רמב"ם (פ"ב מ"ב), רבינו מנוח (שם), רע"ב (שם), תוי"ט (שם), ועוד. ועי' ר"ש ריש פ"ב מ"י), כי פ"ב מ"ב), תורת השבעיית (פרק מז עמ' ב ס"ק (ה) בדעת הר"ש).**
12. **עיין (ערך מכרכן, ראי"ש (פ"ב מ"י).**

— לא יאמרו: "לזרע מצניע". כמו כן, חובת העקירה היא גם בירקות שצמחו מאליהם ב"ארבע שדות", ואין בהם איסור ספיחים[13].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שעיקר האיסור הוא שאסור לקיימן אחר זמן הביעור, מפני שהם חייבים בביעור, כל זמן שלא הוקשו לפני ר"ה עד שנפסלו מאוכל אדם. אבל עד הביעור מותר לקיימן, אלא שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית[14].

ד. עקירת ספיחין

תוספת שבת

יש אומרים שחכמים חייבו לעקור את הירקות שיש בהם איסור ספיחים[15]. ולדעה זאת יש אומרים, שכיון שהירקות קדושים בקדושת שביעית, אין להפסידם בידים[16]. ולכן אין לעקור את הספיחים לפני שהגיעו לעונת המעשרות, מפני שמפסידם[17].

ויש מי שאומר שלאחר שחכמים אסרו את הספיחים, וגזרו על עקירתם — מותר לעוקרם, ואף להפסידם בידים[18].

יש מי שאומר שאף שהספיחין אסורים באכילה — אין חובה לעקור אותם[19].

13. חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה במה וד"ה ולפי"ז, ועי' סי' ט ס"ק ה ד"ה ולדעת).
14. רצב) משנ"ר (פ"ב מ"י) ודבריו צ"ע כי הוא מפרש כרמב"ם שאסור לקיימן משום ספיחין, תפארת ישראל (אות סו).
15. ריבמ"ץ (פ"ז מ"א), חזו"א (סי' ט ס"ק ו ד"ה ר"מ, ועי' ס"ק ד ד"ה ר"מ, סי' יד ס"ק ט ד"ה ר"מ). וכ"כ מהר"י קורקוס (פ"ד הי"ח ד"ה משום ספיחין וד"ה ואין מחייבין) ולדעתו חיוב עקירת הספיחין הוא גזירת חכמים מפני מראית עין, שמא יאמרו נזרעו בשביעית.
בשו"ת מהריט"ץ (החדשות סי' קכט ד"ה איברא שמצינו להרמב"ם) דייק מכך שהרמב"ם כתב שאסור להשקותם ואסור לקיימם, ומשמע שאיסור ההשקיה ואיסור הקיום הם שני דברים, ומכאן לדעתו שחייב לעקור.
ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' קנג) מסייג את חובת העקירה לזורע בשביעית אך לא בעלה מאליו.
ועי' לעיל פ"א ה"ו (אות ז) ופ"ד ה"ה (אות א).
16. המהרי"ט (ח"א סי' פג) דייק כך מדברי הרמב"ם (כאן) שכתב שיש איסור ספיחין בדלועין כשלא הוקשו, ומכאן שאין בכך איסור משום גרם הפסד. וכ"כ החזו"א (סי' ט ס"ק ו לפי דעה אחת). ועי' פ"ה ה"ג (אות ו).
דין קדושת שביעית בספיחין האסורים עי' לעיל ה"ה (אות א), לקמן הי"ט (אות ב), פ"ו ה"ב (אות ג).
17. חזו"א (סי' ט ס"ק ו). ונראה שהוא לפי הסברה הראשונה שמביא שם שאין להפסיד את הספיחים בידים, ועי' להלן הי"ט (הע' 7).
לביאור האיסור לתלוש פירות שביעית לפני עונת המעשרות, עי' לקמן פ"ה הל' טריח. להגדרת עונת המעשרות, עי' פ"ד ה"ט (אות ב).
18. לחם שמים (לריעב"ץ, פ"ה מ"ד) וחולק על התוי"ט (לעיל הע' 7), כיון שלא נאסר אלא פרי הראוי לאכילה, וכיון שחכמים אסרוהו מחמת ספיחין אין בו הפסד. וכ"כ החזו"א (סי' ט ס"ק ו, לפי הדעה השניה) וציין שמצאנו ביעור מדרבנן אף לדעת הרמב"ם שדינו שריפה, ואין בכך הפסד לפרי.
19. כס"מ (פ"ד הי"ח, ועי' פ"ד ה"ה), הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ח"ג סי' סג).
בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' קנג) הקשה על הכס"מ, מה ההבדל בין גזירת שמא יאמרו נזרע בשביעית לכל גזירת ספיחין. ומסיבה זו חילק בין ספיחין שעלו מאליהן — שאין חובה לעוקרם, לבין הנזרע ע"י אדם שחייב לעקור. ועי' רמב"ם (פ"ד ה"ב) שגזירת ספיחין אינה מפני שמא יאמרו נזרע בשביעית, אלא שמא יזרע בפועל ויאמר ספיח הוא.

ויש מי שאומר שאסור לעקור את הספיחים, כי בכך ממהר את איבוד הירקות הקדושים בקדושת שביעית[20].

ה. ירקות רכים

"וכן הירקות כולן שהקשו לפני ראש השנה, מותר לקיימן בשביעית, ואם היו רכים — אסור לקיימן משום ספיחים"[3].

יש מי שאומר ש"ירקות הרכים" הם ירקות שלא הוקשו[21]. ויש מי שאומר שאלו שתילי ירקות צעירים בתחילת גידולם[22].

לסוברים שחכמים חייבו לעקור את הספיחין[23], יש אומרים שחובת העקירה בירקות הרכים — הרי היא בכלל גזירת ספיחים[24]. ולפי זה, יש מי שאומר שכאשר אין איסור ספיחין אין חובה לעוקרם[25].

ויש אומרים שחובת העקירה בירקות הרכים, הינה גזירה חדשה — שמא יאמרו נזרעו בשביעית, ולכן חייבים לעקור אותם אף שאין איסור ספיחין[26], כגון שתחילת גידולם היה בשישית ונכנסו לשביעית. ויש מי שאומר שאין חובה לעקור אפילו ירקות הרכים[27].

ו. הלוף והקינרס

"ואין מחייבין אותו לשרש את הלוף אלא מניחו בארץ כמות שהוא... ואין מחייבין לשרש את הקינרם אלא גוזז בעלים...".

יש אומרים שאין חובה לעקור את הלוף ואת הקינרס, מפני שהפקעות שלהם מתקיימות כמה שנים, ולכן אין מראית העין ולא יאמרו נזרעו בשביעית[28]. ויש אומרים שאין חובה לעוקרם כי הפקעות נמצאות באדמה ומתקשות שם, ולכן אין דינם כירקות הרכים[29].

20. תוי"ט (פ"ה מ"ד), קול סופר (מובא במשנת יוסף פ"ה מ"ד בתו"א), בית רידב"ז (סי' ג סעי' ה), הר צבי (זרעים ח"ב סי' נח סוף אות א). ועי' חכמת אדם (פרק טז סעי' ד). ועי' להלן הי"ט (אות ב והע' 5).
21. חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה מיהו לדעת הר"מ).
22. תוספתא כפשוטה (עמ' 506 שו' 43), והגירסא שם: "ירקות הדקין".
23. לעיל (אות ד).
24. מהר"י קורקוס (פ"ד הי"חן), שו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קכט).
25. חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה מיהו).
26. לסוברים שיש איסור בספיחין בנכנס משישית לשביעית, אך אין חובת עקירה בספיחין (לעיל הע' 20). כמו כן שיטה זו היא גם לדעת הר"ש ודעימיה שאין איסור ספיחין בנכנס משישית לשביעית. וכ"כ בתוספתא כפשוטה (עמ' 506 שו' 42-43) אליבא דהר"ש שאינו מפרש כרמב"ם שדלועין שלא הוקשו אסורים משום ספיחין, אלא משום הצנעה לזרע. ועי' ר"ש (פ"ט מ"א), חזו"א (סי' ט ס"ק ה ד"ה ולדעת). ועי' פ"ד ה"ג (הע' 7). לבירור דעת הרב זצ"ל עי' פ"א ה"ו (אות ג, ז).
27. הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ח"ג סי' סג). ועי' לעיל (אות ג).
28. מהר"י קורקוס (פ"ד הי"ח), רש"ס (פ"ט ה"א ד"ה לעקור את הלוף), מהר"א פולדא (ירושלמי פ"ט ה"א), מנחת ביכורים (תוספתא פ"ב ה"ט), פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 228 שו' 72). ועי' לקמן (אות ז).
29. פנ"מ (פ"ט ה"א ד"ה אין מחייבין), חסדי דוד (לתוספתא פ"ב ה"ט ד"ה אין מחייבין).

יש מי שאומר שיש לדרוס את עלי הלוף כדי למנוע את צמיחתם[30].

יש הגורסים "קנדס"[4]. ולגירסא זו יש אומרים שאין מחייבים לעקור את הקנדס, מפני שהוא צמח בר הגדל מאליו, ולכן אין בו מראית העין[31].

ז. ספיחין בפקעות ובצמחים רב־שנתיים

צמחים שיש להם פקעת רב־שנתית, יש אומרים שיש בהם איסור ספיחין, הן בפקעת והן בעלים[32]. ויש אומרים שאיסור ספיחין חל בהם רק על העלים[33].

ולסוברים שאין איסור ספיחין בירקות שתחילת גידולם בשישית — אין איסור ספיחין במה שצמח בשביעית מן הפקעת שנשארה בקרקע מהשישית[34]. אבל אם היה תחילת גידולה של הפקעת בשביעית — יש גם בהם איסור ספיחין[35].

ירקות שיש להם פקעת אם המצמיחה בכל שנה פקעות חדשות — יש מי שאומר שהעלים הצומחים מפקעת האם מותרים, ואילו העלים הצומחים מן הפקעות החדשות אסורים משום ספיחין[36].

יש מי שאומר שצמח המוציא פרי בשל לאחר יותר משנה, (כגון בננה) — אין בו איסור ספיחין[37].

30. רש"ס (פ"ט ה"א) וגירסתו שם בהקשר ללוף: "אלא מרכנר". ועי' פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 228 שו' 72) ומציין שם שכך הגיה הרש"ס כדי להשוות את דין הלוף לדין הקינרס.
31. מהר"א פולדא (פ"ט ה"א). ועי' ניר (לירושלמי שם) שכתב שאעפ"כ חייבו לשקף (לרמוס) את העלים מחמת מראית העין.
32. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה, פ"ז מ"א ד"ה כלשהו מאוכל) וכתב שיש איסור ספיחין בעיקר הלוף, רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה אמר ר' ירמיה, פ"ה סה"ב ד"ה גזרו, ועי' ד"ה בטמון אנן קיימין). וכ"כ ערוך השלחן (סי' כג סעי' יח) בדעת הרמב"ם (כאן) לענין פקעת הממשיכה לגדול בשביעית.
וכך משמע מהרמב"ם פ"ד ה"א: "כל שתוציא... בין מן העיקרים...". ובה"ג: "הא למדת שאין אוכלים... אלא פירות האילנות". ועי' פ"ד ה"ח (אות א) לענין ספיחין בלוף.
ועי' שו"ת ישכיל עבדי (יו"ד ח"ח סי' ל) שאסר עלי נענע שהוא צמח רב שנתי שמתחדש כל שנה. ועי' תורת השמיטה (הערה מט) שאסר בננה של שביעית. אך הם לא התייחסו לדינה של הפקעת.
33. ערוך השלחן (סי' כג סעי' יז), אמונת יוסף (פ"ט ה"א ד"ה תניא אין מחייבין).
34. ר"ש ורא"ש (פ"ה מ"ג, פ"ט מ"א, ועי' פ"ז מ"א), רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה בעלה הלוף שוטה היא מתני') בדעת הר"ש ודעימיה, מהר"א פולדא (פ"ה ה"ב, פ"ט ה"א ד"ה אבל משקף בעלים), תפארת ישראל (פ"ה מ"ג אות יד), משנ"ר (ד"ה לוף), תוי"ט (פ"ה מ"ג), קול הרמ"ז (פ"ה מ"ד ד"ה ע"ש כאילו), לחם שמים (פ"ה מ"ד), רש"ש (ד"ה רי"א מיד ואע"ג). ועי' אמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה אמר ר' ירמיה). ועי' לעיל ה"ג (אות ב).
35. כך מוכח מסברתם של המתירים. וכן מפורש ברש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה בעלה הלוף שוטה היא מתני'). וכ"כ באמונת יוסף (ד"ה אמר ר' ירמיה) לענין פקעת שעקרה בששית ושתלה בשביעית.
36. הרצ"פ פרנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' נח, ועי' כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ב).
37. שו"ת ישועת משה (זרעים סי' ה), ברית עולם (סי' ג סעי' מד), שמיטה כהלכתה (עמ' כו), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' כ).

ח. שימוש בפירות שביעית בתור כלים

שבת הארץ

מין ירק הראוי למאכל חיה ובהמה, וכשמשתמשין בו לאיזה שימוש כמו לגמות בו מים — מתקלקל, אסור לגמות בו מים כשהוא מגידולי שביעית. שבזה הוא מפקיעו מקדושת אכילת שביעית, שניתן גם כן "לחיה אשר בארצך"[38].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שעצם השימוש שלא בדרך הרגילה אסור בפירות שביעית, ואפילו אם אינו מפסידם[39].

הלכה יט

א. עקירת לוף שגדל בערב שביעית
ב. לוף שצמח גם בשביעית
ג. הלוף ודומיו שגדלו במקום שאין זורעים שם
ד. ירקות שיש לעקור בשינוי

רמב"ם

לוף של ערב שביעית, וכן בצלים הקיצונים[1], ופואה — שנגמרו לפני שביעית, מותר לעקור אותן בשביעית בקרדומות של מתכת, ואין בזה משום עבודת הארץ.

38. רצג"ו **עפ"י ירושלמי** (פ"ב ה"ז) להבנת מהר"א פולדא וביאור הגר"א (שם). וכ"כ הרש"ס (לירושלמי שם, בפירושו השני) אך כתב שאסור לגמות בהן מים, כי בכך מקדים את עיפוש העלים והוי הפסד.
לעומת זאת, הפנ"מ (שם) מבאר שכאשר הגיע זמן הביעור אסור לגמות מים בעלים. ועי' ירושלמי (פ"ח ה"א) ושם נאמר שרק מלוגמא הותרה במאכל בהמה. ועי' פ"ה הי"א (אות ו).
39. רש"ס על הירושלמי (פ"ב ה"ז), בפירושו הראשון. ועי' פ"ה ה"ג (אות ד).

1. לשון הרב זצ"ל (הובא בשבת הארץ במהדורה הרגילה, בתוך דברי הרמב"ם): "**וכן בצלים של ערב שביעית הקיצונים, פירוש הגדלים בקיץ ויבשו הרבה, שנחשב כאילו נעקרו בשישית**".
בירושלמי (פ"ה ה"ב): קיצונים — קייטנאי, מלשון קיץ. הרמב"ם בפירוש המשנה (פ"ה מ"ד), ופירוש ב' של הרע"ב (על המשנה שם) כתבו שמחמת שיבשים מאד נחשבים כאילו עקורים, ואין בהם איסור ספיחין אף שבדר"כ ירקות הנכנסים לשביעית הם ספיחין (לרמב"ם), עי' פ"ד ה"ג (אות ב). ועי' תורת השביעית (עמ' דש־שה) שבכה"ג הוה יותר מגמר פרי ולא מוסיף לצמוח ולא חסר אלא עקירה, לכן אין בו ספיחין. וי"א אליבא דהרמב"ם, שכל הירקות שנגמרו בשישית אף שנלקטו בשביעית — אין בהם איסור ספיחין: אפיקי ים (ח"ב סי' כה), פאה"ש (סי' כג ביש"ר ס"ק ו), חזו"א (סי' ט ס"ק ג ד"ה מיהו).
והר"ש פירש: שנזרעו בקיץ. כי לדעתו אם תחילת הגידול אינו בשביעית — אין הירקות ספיחים (ר"ש פ"ט מ"א ד"ה כל הספיחין), וכך פירש הרע"ב בפי' א'.

א. עקירת לוף שגדל בערב שביעית

שבת הארץ

יש אומרים שדוקא בקרדומות מותר לעקרן, אף על פי שהן של מתכת מכל מקום יש כאן קצת שינוי, שדרך עבודת הארץ היא במרא וחצינא ובמעדר, אלא שאין זה שינוי גדול כל כך כמו מארופות של עץ[2].

ונראה לי שדוקא בזה האופן של השינוי מותר, דהיינו שינוי בצורתו של הכלי. שהדרך הוא לחפור את הארץ ולעבוד אותה בכלי שצורתו איננה כצורת הקרדום, זה חשוב שינוי ניכר, אף על פי שהחומר הוא אותו החומר עצמו שעושים בו את כלי העבודה בכל השנים — אין בכך כלום, ואין זה מבטל את ההיתר הבא מתוך השינוי של צורת הכלי. אבל אם יחפור במארופות, שהן בצורה זו עצמה שדרך הוא לחפור בה בעבודת הקרקע של כל השנים, אף על פי שהוא עושה שינוי בחומר הכלי — שבכל השנים היא של מתכת ועכשיו של עץ — אין שינוי זה חשוב כל כך להתיר על ידו. שעיקר תכונת העבודה תלויה היא בצורתו של הכלי שעובד בו ולא בחומר שלו[3].

ויש מי שאומר שמותר לעקור אלה הדברים המנויים כאן — שגדלו לפני שביעית ולא צמחו בשביעית כלל — בלא שום שינוי כלל. ואין בקרדומות של מתכת שינוי מדרך העבודה של כל השנה, וכשם שמותר לעקור אותן בקרדומות של מתכת כך מותר לעוקרן בכל אופן שירצה[4].

ב. לוף שצמח גם בשביעית

ויש אומרים שאם צמחו גם כן בשביעית נאסרו משום ספיחי שביעית, ואסור

2. רצד) עפ״י ר״ש (פ״ה מ״ד־מ״ה), מהר״א פולדא (פ״ה מ״ה ד״ה מאימתי), תוי״ט (פ״ה מ״ד ד״ה בקרדומות), ערוך השלחן (סי׳ כג סעי׳ טז). ועי׳ חקר ועיון (ח״א עמ׳ קכז ד״ה ובית הלל לא חיישי), ועי׳ לקמן (הערה 16).
ואין לעקור במארופות של ברזל מפני שנראה כעבודת הארץ: עי׳ רמב״ם (בהלכה כאן), ר״ש (מ״ד ד״ה במארופות, ומ״ה ד״ה ירושלמי), רדב״ז (על הרמב״ם כאן). ולגבי בצלים הקיצונים שמעשיו מוכיחים שאינו מתכוון לעבודת הקרקע, ולגבי פואה של צלעות, עיין: רע״ב (ד״ה במארופות, וד״ה בקרדומות), משנה ראשונה, קול הרמ״ז (פ״ה מ״ד ד״ה בקרדומות), אור הישר (על המשנה שם).
לעומת זאת, עי׳ ״הלכות שביעית״ (סי׳ ד, כסא דוד ס״ק כב) שהשינוי הוא מפני איסור קצירה, ואף לר״ש יש עכ״פ קדושת שביעית בדרבנן גם בנגמר בשישית ונלקט בשביעית. חזו״א (סי׳ ט ס״ק א ד״ה והא, סי׳ ז ס״ק טז ד״ה אורז — בשני, ועי׳ סי׳ יב ס״ק ד).
3. ועי׳ קונ״א (סי׳ יט), וכן כתב החזו״א (סי׳ יב ס״ק ד) שדרכן היתה לעקור את הלוף במארופות של מתכת.
4. רצה) מהר״י קורקוס (על הרמב״ם כאן), משנה ראשונה (פ״ה מ״ה), קול הרמ״ז (פ״ה מ״ד ד״ה תי״ט ד״ה לוף, וד״ה בקרדומות), מראה הפנים לדעת הרמב״ם (פ״ה ה״ב ד״ה ד״ה מודים, ושם ד״ה גזרו), תוס׳ אנ״ש (פ״ה מ״ד). ועי׳ במשנה יפה (על המשנה שם, מובא במשנ״י בתוספות אחרונים) שמוכיח מהמשנה פאה (פ״ד מ״ד) שהרגילות היא לעקור את הלוף בקרדומות. ועי׳ לקמן (הערה 17).

לעוקרן מפני שבעקירתו הוא מאבדן[5], מפני שספיחי שביעית אסורין באכילה ואם כן הוא מפסידן ועובר על מה שאמרה תורה: לאכלה ולא להפסד[6].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שזהו דוקא כשהעלים בתחילת גידולם, ולא הגיעו לעונת המעשרות, אך אם הגיעו לעונת המעשרות — מותר[7].

שבת הארץ

ויש אומרים שעל ידי מה שהוא צריך לעקור אותן באותו השינוי שאמרנו — שלא הותר לו רק בקרדומות ולא בכלים המיוחדים לעקירת דברים כאלה — הוא מקלקלן ומאבדן בכך על ידי עקירתו זאת, ולא הותר לו כשצמחו גם כן בשביעית[8].

ויש מי שאומר שאין שום איסור בעקירתן כשנתוספו בשביעית, אלא שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית[9].

ג. הלוף ודומיו שגדלו במקום שאין זורעים שם

יש אומרים שאם המינים הללו גדלים הם במקום טרשים וסלעים — מותר לעוקרן בלא שום שינוי[10]. שבמקום טרשין מותר אפילו לחרוש בשביעית

5. רצו) ר״ש (פ״ד מ״ד), עפ״י הבנת תוי״ט (פי׳ ב׳). בר״ש לא נאמר שנאסרו משום ספיחי שביעית, אלא כתב שם שאם הוסיפו ספיחין בשביעית — היה אסור לעוקרם ולהפסידם, וכך משמע מפי׳ רבינו אליהו מגריידיץ (פ״ה מ״ד), וכן ביאר את הר״ש המשנת חכמים (פ״ה מ״ד ד״ה ולע״ד נראה).
ולא יתכן לומר לדעת הר״ש שהלוף אסור באיסור ספיחין, שהרי תחילת גידולו בשישית, וכן כתב בפ״ה מ״ג (ד״ה אמר ר׳ ירמיה בעלי לוף שוטה), וכ״כ הרא״ש (שם), וודאי כוונתו לקדושת שביעית. וכן הקשו על התוי״ט: קול הרמ״ז (פ״ה מ״ד), הגהות הרש״ש (על המשנה שם), משנה יפה (מובא במשנ״י על המשנה שם בתוספות אחרונים), חזו״א (סי׳ ט ס״ק ג), תורת שביעית (עמ׳ דש). ועי׳ משנה ראשונה (פ״ו מ״ג ד״ה בצלים פי׳ א) אליבא דהר״ש, שיש איסור ספיחין בבצל שנכנס משישית לשביעית וצ״ע. ועי׳ לעיל ה״ו (אות א והע׳ 6) ולהלן ה״כ. ועי׳ גם הר צבי (זרעים ח״ב סי׳ נח ד״ה ולע״ד) שהשיב על דבריהם, ועי׳ לעיל פ״ד הי״ח (הערה 20).
6. רצז) פירוש ב׳ בתוי״ט (פ״ה מ״ד).
7. חזו״א (סי׳ ט ס״ק ג ד״ה וזהו) אליבא דהר״ש, (ועי׳ לעיל הערה 3). וכתב שם שלפני עונת המעשרות יש הפסד בקצירת האילן, עי׳ פ״ד מ״י. ועי׳ לעיל הי״ח (אות ד), פ״ה הט״ר־י״ח.
8. רצח) ר״ש (פ״ה מ״ד), עפ״י הבנת תוי״ט (על המשנה שם) בפירוש א׳. ועי׳ חזו״א (סי׳ ט ס״ק ג) שהקשה על התוי״ט כיצד יתכן שבגלל חשש שיפסדו הפירות כשעוקר אותם בקרדום — יניחם באדמה. ועי׳ תורת השביעית (עמ׳ דש) שיישב זאת שרק בלוף אין לעקור, מפני שאפשר להשאירו באדמה בלא שיתקלקל עד השנה השמינית, ובכה״ג לא תהיה בו קדו״ש כי בתר לקיטה אזלינן. וכ״כ: משנ״י (על המשנה שם), ״הל׳ שביעית״ (סי׳ ד כסא דוד ס״ק כג־כד) וציין שם שבשאר ירקות אפשר דמודה התוי״ט שמצוה לעוקרם.
9. רצט) **מלאכת שלמה בשם הר״י (פ״ה מ״ד).**
ועי׳ תורת השביעית (עמ׳ שה) שהשיג על דברי הרב זצ״ל, וכתב שלכו״ע אם הוסיפו צמחים סימן שלא נשלמו לגמרי, ואסור לעקור כי אסורים מדין ספיחין ויש בהם ק״ש וכדברי התוי״ט. ודבריו צ״ע כי המלאכת שלמה אינו דן מדין ספיחין, אלא מדין ק״ש.
10. ש) **מלא״ש (שם) עפ״י תוספתא.** ועי׳ ערוך השלחן (סי׳ כג סעי׳ טז) שהביא את התוספתא הנ״ל, (ולא

במקום שנהגו לחרוש, שכיון שהמקום אינו ראוי לזרוע בו, אלא שלפעמים מאליו עולה שם איזה צמח — אין כאן משום עבודות הארץ[11].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאף בצידי השדות מותר לעוקרם בכלי ברזל, מפני שאינו נראה כעובד את הקרקע[12]. ויש מי שאומר לפי זה, שכל הפעולות שנאסרו כשמוציאים את האשפתות או כשלוקטים עצים ואבנים — מותרות במקומות אלו, כי אינו נראה כעובד את הקרקע[13].

שבת הארץ

ויש מי שאומר שלעולם צריך שינוי, ואפילו במקום טרשים לא הותרה העקירה כי אם על ידי איזה שינוי, כמו שינוי שעל ידי קרדומות ולא על ידי כלי המיוחד לעבודת קרקע[14].

תוספת שבת

ויש מי שאומר שמותר לעקור פואה בקרדומות של ברזל בכל מקום[15].

ד. ירקות שיש לעקור בשינוי

שבת הארץ

יש אומרים שדוקא באלו הירקות אסרו לעקור בלא שינוי, ועל כן צריך לעוקרן דוקא בקרדומות, אבל בשאר ירקות מותר לעוקרן בלא שינוי[16]. ויש מי שאומר להיפך שדוקא אלו הירקות שדרך הוא להשהותן הרבה בקרקע ויפה להן, התירו לעקרן בשביעית[17]. ואין הדבר נראה שמכוון בחפירתו לעבודת קרקע, שהכל יודעים שאינו מכוון אלא לפירות. ומה שהשהה את עקירתן, אף על פי שנגמרו כבר בששית עד שנכנסה שביעית, הוא משום שהשהייה הזאת יפה

מצאנו ברייתא כזו בתוספתא שלפנינו והיא נזכרת רק בירושלמי פ"ה סה"ב). קול הרמ"ז (פ"ה מ"ד ד"ה ומודים, עפ"י פי' הר"ש מ"ד) וכתב שם שכיון שאין דרך לזרוע שם — מודים ב"ש לב"ה שבכה"ג לא מיחזי כעובד את הארץ. אמנם הרמב"ם פירש (פי' המשנה שם): צמח שמשתרש בעומק האדמה, ולכן אי אפשר לעוקרו אלא בכלי ברזל. ולפי"ז אין מכאן ראיה.

11. ועי' מהר"א פולדא (מובא במשנ"י פ"ה מ"ד אות ו) שהקשה מדוע לא מיחזי כעובד את הארץ בפואה של צלעות, הרי זרוע ועומד שם. וכן הקשה לפירוש שצלעות הם צידי השדה, מדוע נקטה המשנה דוקא פואה. והרב זצ"ל מיישב כאן: ש"לפעמים מאליו עולה שם איזה צמח...". ועי' במשנ"י שמישב בדרך דומה. ועי' פ"א ה"ו (אות ב).
12. פירוש שני של הר"ש על פואה של צלעות, ועי' קול הרמ"ז (שם).
13. קול הרמ"ז (שם).
14. שא) **תוס' חדשים (פ"ה מ"ד).**
15. רש"ס (סוף פי' המשנה שם).
16. שא) **ר"ש (פ"ה מ"ה) וכתב שם שלר' יהודה אסרו שאר ירקות במוצאי שביעית עד שייעשה כיוצא בו, כי בשביעית מותר לעקור אותם כי אורחיה. מהר"א פולדא (פ"ה מ"ה ד"ה מאימתי, בסופה ה"ב ד"ה גזרו), ועי' קונ"א (סי' יט), ועי' לעיל (הערה 2).**
17. שב) **משנה ראשונה (פ"ה מ"ה), ועי' לעיל (הערה 4).**

לירקות הללו, אבל שאר ירקות, שאין השהייה מוסיפה בהן שבח, כיון שנגמרו בששית היה צריך לעוקרן בששית, וכשהשהה אותן עד שנכנסה שביעית יאמרו שנתכוון לעבודת הארץ. ומתוך כך אסור בשאר ירקות לעקור בשביעית, ויש לומר שאין מועיל בהן שינוי[18].

הלכה כ

א. האיסור בבצלים שצמחו בשביעית
ב. ביאור השחירו והוריקו
ג. שיעור הגידול ודינו של העיקר
1. הסוברים שהאיסור תלוי בגידול רוב
2. דינו של העיקר
3. הסוברים שהבצל כולו נאסר בכלשהו
ד. בצל נטוע מהשישית או מונח
ה. דיכת השורשים

רמב"ם

הבצלים שירדו עליהם גשמים בשביעית וצמחו[1], כל זמן שהעלין שלהן ירוקין — הרי אלו מותרין. ואם השחירו — הרי אלו כנטועין בארץ[2], ואותן העלין אסורין משום ספיחין[3]. ובין כך ובין

18. אלו הם דברי עצמו, כי ב"משנה ראשונה" משמע שבכה"ג יעקור בשינוי, שהרי כתב: "אבל שאר ירקות דה"ל לעקרן קודם שביעית מודו ב"ה". ומשמע דמודו שיש לעקור בשינוי כדברי ב"ש.

1. שביעית (פ"ו מ"ג), נדרים (נח ע"א).
להבנת הלכה זו מבחינה בוטאנית, יש להבחין בין בצל ירוק ובצל יבש: הבצל הירוק, שעדיין לא גמר את תהליך גידולו, מצמיח עלים, ואגב כך הפקעת ממשיכה לגדול. ובמקרה זה יתכן שצמיחת העלים תהווה את רוב הגידול בבצל זה. וכן משמע משו"ת הרשב"א (ח"א סי' רפז) ומשטמ"ק (נדרים נח ע"א ד"ה בצלים).
לעומת זאת, בבצל היבש אין תוספת צימוח בפקעת ולהיפך, העלים יונקים ממנה וגורמים לכך שתתרוקן. במקרה זה אין תערובת של איסור והיתר בפקעת עצמה. מדברי המאירי (נדרים נט ע"ב ד"ה כבר) והמשנ"ר (שביעית שם ד"ה שחורין) משמע שהמדובר בסוגיה בבצל כזה.
כאשר הבצל עדיין לא נשרש באדמה, העלים גדלים על חשבון הפקעת וגידולם לקוי. ההשרשה באדמה מאפשרת לבצל לינוק מינראלים מן הקרקע, מהם מקבלים העלים את צבעם הכהה. וראה פליקס (לירושלמי, ח"ב עמ' 84).
2. ועי' רמב"ם (בפיה"מ שביעית פ"ו מ"ג ד"ה הוריקו), שאם השחירו, הרי הצומח מהן כאילו צמח בארץ. ומכאן שהשחרת העלים היא סימן לכך שהצמיחה אכן היתה מן הקרקע. וכ"כ בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' רפז), ר"ן (נדרים נח ע"א ד"ה אלא, הוריקו), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה הוריקו). וכך משמע מהגר"א (שנו"א פ"ו מ"ג ד"ה הוריקו), אך בבהגר"א לירושלמי כתב שאם היו ירוקים מהשישית סימן הוא שאינם צריכים עוד לקרקע). ועי' תורת השביעית (עמ' שח).
3. וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ (מהדורת הרב קאפח, ד"ה הוריקו) והריבמ"ץ (פ"ו מ"ג ד"ה שחורין). דין ההיתר במוצאי שביעית עי' לעיל ה"ז (אות ז).

כך הבצלים עצמן בהתירן עומדין[4].

א. האיסור בבצלים שצמחו בשביעית

"הבצלים שירדו עליהן גשמים בשביעית וצמחו... ואם השחירו... אסורין משום ספיחין".

תוספת שבת

ויש אומרים שהדיון בהלכה זו לא נאמר לענין איסור ספיחין, אלא לענין ההלכות הנובעות מקדושת שביעית בגידולים[5].

ב. ביאור השחירו והוריקו

"כל זמן שהעלין שלהן ירוקין — הרי אלו מותרין. ואם השחירו — הרי אלו כנטועין בארץ..."[2].

שבת הארץ

יש מי שנראה מדבריו שדוקא כשהוסיפו שחרות על שחרותם, דהיינו על מראה הירוק הכהה שלהם — הנוטה לשחרות, אז ניכר הדבר שהם הולכים וגדלים עוד בשביעית ואסורין[6]. אבל אם עמד המראה שלהם על גונו שהיה לפני שביעית — זהו נחשב הוריקו, שהם מותרין, שאין כאן הוכחה שהם מוסיפים גידול בשביעית[7].

4. נדרים (נט ע"ב). וכ"כ רש"י (נדרים נט ע"ב ד"ה תריץ), ריבמ"ץ (שביעית פ"ו מ"ג ד"ה שחורין), תוס' רי"ד (נט ע"ב ד"ה א"ל), משנ"ר (שביעית שם ד"ה שחורין), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה אם). וכן משמע מהר"ן (נדרים נח ע"א ד"ה וכנגדן, נט ע"ב ד"ה ועד).
ועי' מאירי (נדרים נט ע"ב ד"ה כבר) שהעיקר מותר רק אם ניכר מהגידולים.

5. ר"ן (נדרים נח ע"א ד"ה השביעית, אמר, אבל, נט ע"ב ד"ה אם), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה עלין, בקדושת שביעית), תוי"ט (פ"ו מ"ג ד"ה אסורין, בפירושו הראשון). וכך משמע מתוס' רי"ד (נח ע"ב ד"ה רשב"א) המעמיד את הסוגיא באיסור תורה.
לדעת ר' אברהם מן ההר (נח ע"א ד"ה אף אני) הדברים אמורים בביעור.
יש שכתבו בפירוש שהמדובר בחובת הביעור לכתחילה: רש"י (נדרים נח ע"א ד"ה: אלא לביעור, הא, נט ע"ב ד"ה אתוספת), תוס' (נח ע"א ד"ה אמר), רשב"א (נז ע"ב ד"ה בצל, נח ע"א ד"ה: יש מי, לביעור), שנת השבע (להרב ק. כהנא, סי' כא סעי' ה) בשם החזו"א. ועי' מאירי (נח ע"א סד"ה כל).
ויש שכתבו שהמדובר באיסור אכילה לאחר הביעור: רא"ם (מובא בשטמ"ק נדרים נז ע"ב ד"ה שעקרו), תפא"י (שביעית פ"ו מ"ג אות כא), משנ"ר (ד"ה בצלים, שחורין) בדעת הר"ש והרע"ב.
ההבדל בין המעמידים בקדו"ש וחיוב ביעור, הוא שלמעמידים באיסור אכילה אחר הביעור — תלוי במחלוקת בפ"ז הכ"ב (אות ב), לאיזה ענין מועיל ביטול בשישים.
ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קמה בשיה"מ, ד"ה אסורין) שהר"ש ובעלי התוס' הולכים לשיטתם (לעיל ה"ג אות ב) שלענין ספיחין הולכים אחר תחילת הגידול.

6. [שג] **רא"ש (נדרים נח ע"א ד"ה אם, הוריקו, ועי' רא"ש שביעית פ"ו מ"ג ד"ה בצלים)**, מאירי (ד"ה אלא).

7. מדברי הרב זצ"ל בהסבר שיטות אלה עולה, שהמדובר בעלים שהתחילו לצמוח בשישית, ובהם מעיד צבע העלים על כך שאכן היתה צמיחה. אבל אם העלים התחילו לצמוח בשביעית — אסורים גם אם הם

ויש אומרים שדוקא כשהוריקו העלין באופן שנראה שצמקו, דהיינו שנתהפכו למראה הנוטה לליקוי — אז נראה הדבר שפסק גידולם והם מותרים[8]. ונראה לפי זה שכל זמן שהם עומדים במראיתם הקודמת — זהו נקרא עדיין שהם שחורין ואסורין.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שהמדובר בגלדים החיצוניים של הבצל. ואם האדימו — זהו סימן לכך שגידולו של הבצל נגמר בשביעית, והוא נאסר. אך אם העלים נשארו ירוקים — סימן הוא שלא נגמר גידולו בשביעית, ולא נאסר[9].

יש מי שאומר שהדבר אינו נמדד על פי צבעם של העלים, אלא על פי חוזקם, ואם הם חזקים במדה שאפשר לתלוש את הבצל באמצעותם — הם אסורים[10].

ג. שיעור הגידול ודינו של העיקר

"ובין כך ובין כך הבצלים עצמן בהתירן עומדין"[4].

1. הסוברים שהאיסור תלוי בגידול רוב

שבת הארץ

ויש מי שדבריהן נוטים לומר, שכל אלה הסימנים — אם היו העלין שלהם שחורין או ירוקין — נאמרו רק כשאין אנו יודעים אם נתגדלו רובם בשביעית או לא — אז אנו סומכין על סימן זה, שאם היו העלין שחורין הוא ראיה שגדלו רובן בשביעית ואסורין, ואם היו העלין ירוקין סימן הוא שרובן גדלו בשישית ומותרין, שהעיקר הוא להם שאנו הולכים אחר הרוב בדין גידולין כאלה[11].

ולפי זה אם ידוע לנו שנתגדלו רובן בשישית — מותרים הם אפילו אם השחירו העלין שלהן. ואם ידוע שנתגדלו רובן בשביעית — אסורין הן אפילו אם הוריקו העלין שלהן[12].

ירוקים, מפני שכל צמיחה בבצלים אלו היא מן הקרקע. לעומת זאת מדברי הרמב"ם (עי' הע' 2) משמע שהמדובר בעלים שצמחו בשביעית, ובהם תלוי הדין בצבע. ועי' לקמן (אות ה).

8. [שד] רש"י (נדרים נח ע"א ד"ה הוריקו), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה בצלים), ר' אברהם מן ההר (ד"ה ואם הוריקו), רש"ס (לירושלמי פ"ו ה"ג ד"ה הוריקו), תולדות יצחק (ד"ה הוריקו).

9. הרי"ץ (מובא בשטמ"ק נדרים נח ע"א ד"ה ואם הוריקו).

10. רש"ס (סד"ה דגרסינן), כדעת ר' חנינא בן אנטיגנוס במשנה. ועי' ספר "יחוסי תנאים ואמוראים" (לרבו של בעל הרוקח, ר' יהודה ב"ר קלונימוס, ערך ר' חנינא בן אנטיגנוס, מובא בשטמ"ק החדש פ"ו מ"ג).

11. [שה] **תוס' (נדרים נח ע"א ד"ה אמר, אסורין, הוריקו)**. וכן משמע בר"ן (ד"ה וכנגדן) ובמאירי (ד"ה כל, אלא).

12. דברי עצמו. וכ"כ הרש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה ולענין הלכה).

תוספת שבת

ויש אומרים שאף על פי כן, בצלים של שישית שנשתלו בשביעית באיסור — אסורים בתוספת כלשהו[13].

2. דינו של העיקר

שבת הארץ

ועל כל פנים, האיסור כשהעלין שחורין או שידוע שהרוב גדל בשביעית הוא — גם כן על גידול שישית שבבצלים הללו[14].

תוספת שבת

ולדעה זו יש אומרים שאין העיקר אסור מצד עצמו, אלא שאין לראותו כגידולי שישית לכל דבר, מחמת גידולי השביעית המעורבים בו[15]. ויש מי שאומר שאף העיקר נאסר מצד עצמו[16].

שבת הארץ

וזה שלא כדעה הראשונה הסוברת שהאיסור הוא רק על העלין הנוספים, ולא על כל הבצלים כולם[17].

3. הסוברים שהבצל כולו נאסר בכלשהו

ויש אומרים שזה הסימן של שחרות העלין, הוא מורה רק שהוסיפו מעט בשביעית, אלא שגם על ידי מעט האיסור הנוסף נאסר גם כן הגדל בשישית כולו. ועל כן אם היו העלין שחורין — אסורין כל הבצלים[18].

ד. בצל נטוע מהשישית או מונח

ולכל הדעות האחרונות[19], כולם שונים דין זה: שיש חילוק בבצלים הללו

13. תוס' (נדרים נח ע"א ד"ה אמר) בשם הר"מ. וכן מובא ברשב"א (ד"ה לביעור) ובמאירי (ד"ה ואף).
14. ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה בצלים), ראב"ש (שם ד"ה בצלים, נדרים נח ע"א ד"ה אם היו), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' רפז, וכן משמע מחידושיו לנדרים שם ד"ה וע"כ), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה בצלים), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה עלין, ועי' ד"ה ולענין הלכה).
15. לדעת הר"ן (נדרים נט ע"ב ד"ה אם) הנפק"מ היא לשיעור הדמים שייתפסו בקדושת שביעית במקרה של מכירה. ויש מפרשים שהנפק"מ היא לשיעור האיסור במקרה של תערובת: תוס' (נדרים נט ע"ב ד"ה א"ה), רשב"א (ד"ה מי), מאירי (ד"ה כבר). התוס' והמאירי מוסיפים, שאם העיקר ניכר בפנ"ע — הוא מותר.
16. תוס' רי"ד (נדרים נח ע"א ד"ה אתו, וכרבה).
17. דעת הרמב"ם וסיעתו (הע' 4).
18. שם: הר"ר אליעזר (מובא בתוס' נדרים נח ע"א ד"ה אמר), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה בצלים, כנגד), ראב"ש (שם ד"ה בצלים, נדרים נח ע"א ד"ה: אף אני, אבל לאכילה, אם היו, וכנגדן, ודלמא הכא), רע"ב (שביעית שם ד"ה בצלים). וכן משמע מרש"י (נדרים שם ד"ה הוריקו), ר' אברהם מן ההר (ד"ה וצמחו, וכנגדן), שטמ"ק (ד"ה בצלים). ועי' לעיל ה"ז (אות ז).
   בכתב היד של הרב זצ"ל נכתבו הדברים בסגנון אחר: "ויש אומרים שאם השחירו, שאז מוכח שהם מוסיפים ליגדל גם בשביעית... — אז אסורים לא רק העלין השחורים בלבד, כי אם כל הבצלים, שהגידולין המועטים מבטלין את העיקר המרובה ואוסרים אותו".
19. לעיל (אות ג סעי' 2, 3), הדעות הסוברות שהעיקר נאסר.

שצמחו, בין אם היו העלין שחורין או ירוקין, שהדברים אמורים בבצלים המחוברים לקרקע[20].

אבל לדעה הראשונה[21] הדברים אמורים בבצלים תלושים, שצמחו בתלוש ע"י ירידת גשמים[22]. שאז, אם העלים שחורין — דינם כנטועים בארץ ואסורין העלין, ואם הם ירוקין — מותרים גם העלין. אבל אם היו נטועים בארץ[23] — הולכים בהם אחר לקיטה לדעה זו, שכל ירק הולכים בו אחר לקיטה, ואין חילוק בזה בין היו העלין שחורין או ירוקין.

ה. דיכת השורשים

כתי"ק

ויש מחמירין שאפילו הוריקו העלין אין היתר כי אם אם דיכן את השרשים שבקרקע, וכתשן באופן שהם רק כמונחים בקרקע ואינם יונקים ממנה. אבל כל זמן שהם בעין — לעולם הם אסורין משום ספיחים[24].

וכ"כ עוד אחרונים, שהמחלוקת בדין העיקר תלויה במחלוקת אם מדובר בבצל מחובר או תלוש: ערוה"ש (סי' כג סעי' יח), תורת השביעית (עמ' שז). ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קמה־קמו בתו"א).

20. לדעה זו מדובר בבצלים שנשארו מחוברים לקרקע מהשנה השישית: תוס' (נדרים נח ע"ב ד"ה מותר), ר' אברהם מן ההר (נח ע"א ד"ה בצלים), שטמ"ק (נדרים שם ד"ה בצלים), רש"ס (שביעית פ"ו ה"ג ד"ה בצלים, אם יכולין, דגרסינן), תפא"י (פ"ו מ"ג אות יט). וכן משמע מהר"ש (ד"ה בצלים, סד"ה ירושלמי), רא"ש (ד"ה בצלים), רע"ב (שם ד"ה בצלים).
   הרש"ס מוסיף שאין הולכים בבצלים אחר גמר הפרי, אלא אחר רוב הגידול. וכן משמע מדברי הר"ש (פ"ט מ"א סד"ה כל, ועי' באמצע הדיבור, שם הוכיח מסוגיא זו שהולכים אחר הלקיטה, וצ"ע). ועי' לעיל ה"ו (אות א סעי' 1 והע' 6).
   המשנ"ר (ד"ה בצלים) מסביר שלדעת הר"ש והרע"ב הולכים בבצל אחר גמר הפרי, וכאן מדובר במקרה שגמר גידולו של הבצל היה בשישית. וקמ"ל שתוספת הגידול אוסרת גם בכה"ג. ועי' לעיל הי"ז (אות ב). והחזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה והר"ש) מסביר שהר"ש הולך לשיטתו, שהולכים אחר גמר הפרי לקדושת שביעית, ואחר תחילת הגידול לספיחין. ומסביר את הסוגיא לשיטתו לעיל (אות ב). וכן מובא ב"הלכות שביעית" (סי' ד, כסא דוד ס"ק כז).
   בכתב היד כתב הרב זצ"ל: "ויש אומרים שאין הגידולין מבטלין את העיקר, כ"א אם עקר אותם ושתלן בשביעית. אבל כל זמן שהם שתולים מנטיעה של ערב שביעית שממנה נגמרו קודם ר"ה — אין הגידולין מבטלין את העיקר, ואיסור התוספת אינו חל כי אם על העלין הנוספין". ונראה שכוונתו לדעת הר"מ שהובאה לעיל (הע' 18). ויתכן שהרב זצ"ל חזר בו בנדפס.
21. דעת הרמב"ם וסיעתו (אות ג סעי' 2), הסוברים שרק העלים נאסרים.
22. רמב"ם (כאן ובפיה"מ), רש"י (נדרים נח ע"א ד"ה בצלים), ר"ן (ד"ה אלא) להבנת מהר"י קורקוס (פ"ד ה"כ) וחזו"א (סי' יב ס"ק ג), פנ"מ ותולדות יצחק (פ"ו ה"ג, ד"ה בצלים), חזו"א (מעשרות סי' ו ס"ק טז). ועי' מראה הפנים (ד"ה בצלים) שגם לדעת רש"י והרמב"ם מדובר בבצלים הנטועים בקרקע.
23. הכוונה לבצלים הנטועים מהשישית.
24. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ג ד"ה ירוקין), ולדעתו סוגיא זו עוסקת בבצלים שנכנסו לשביעית במחובר לקרקע. בצלים אלו נחשבים כתלושים אם העלים ירוקים, וגם בוצעה בשרשים פעולת "דיכון" המונעת את יניקתם מהקרקע. אם חסר אחד מהתנאים הללו — חל איסור ספיחין על הגידולים, ככל ירק שנלקט בשביעית (לעיל ה"ג אות ב).

הלכה כא

א. תערובת עיקר וגידולים
ב. תנאי היתר הבצלים בשמינית
1. המתירים ללא פעולה נוספת
2. המתירים ע"י פעולה לפני הנטיעה
3. המתירים ע"י פעולה אחר הלקיטה

רמב"ם

בצל שעקרו בשביעית ונטעו בשמינית, ורבו גידוליו על עיקרו[1] — העלו גידוליו את עיקרו והותר הכל[2]. הואיל ושביעית איסורה ע"י קרקע — כך בטילתה ע"י קרקע[3].

א. תערובת עיקר וגידולים

תוספת שבת

יש אומרים שדין עיקר וגידולים הוא הלכה מיוחדת שאינה תלויה בגדרי שאר תערובות של איסור והיתר[4]. ויש אומרים שדין תערובת של עיקר וגידולים הוא ככל דיני תערובות[5].

1. התוס' (נדרים נז ע"ב ד"ה ונטעו) והמאירי (ד"ה סוגיא) מפרשים שמדובר במקרה שיצאו מן הבצל כמה בצלים חדשים, ומשאר הראשונים לא משמע כך. להגדרת היחס שבין דיני תערובות בכל התורה לדיני תערובות בגידולים, עי' לעיל ה"כ (אות ב).
ועי' לעיל ה"ז (אות ז סעי' 2), שם נידונו שיטות הראשונים בשיעור הריבוי.
2. נדרים (נז ע"ב – נח ע"א) לשיטת: ר' יצחק נפחא, ר' ינאי ור' יצחק. וכן יש מפרשים במסקנת הירושלמי (שביעית פ"ו ה"ג): רדב"ז (פ"ד הכ"א), ערוה"ש (סי' כג סעי' כ), פנ"מ (ד"ה אנא, ומראה הפנים ד"ה רבי), תולדות יצחק (ד"ה אנא). ועי' כס"מ (פ"ד הכ"א).
וכן פסקו הרי"ף (נדרים יט ע"ב) והרש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה ולענין הלכה, דגרסינן), שהבצל מותר ללא פעולה נוספת.
לגבי האיסור בו מדובר, עי' לעיל ה"כ (אות א). החזו"א (סי' ח ס"ק טו) כתב בדעת הר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה ירושלמי) שלדעת הירושלמי ההיתר נאמר רק לענין ספיחין, ומוסיף שלדעת הרמב"ם ההיתר נאמר גם לענין קדו"ש וביעור.
3. נדרים (נח ע"ב) וכר' יצחק.
4. תוס' רי"ד (נדרים נז ע"ב ד"ה אתו, נח ע"א ד"ה אלא). וכן כתבו החזו"א (סי' ח ס"ק א ד"ה נדרים, ס"ק ח ד"ה וכ' הר"ן) והקהלות יעקב (שביעית סי' טז) שאין דין עיקר וגידולים תלוי בגדרי תערובות, מפני שאף העיקר משתנה ע"י הגידול.
5. יש מי שמשמע מדבריהם שדין זה דומה לתערובת בתבשיל: רא"ם (מובא בשטמ"ק שם נז ע"ב ד"ה שעקרו), שיטה (שטמ"ק שם ד"ה ובשיטה), משנ"ר (פ"ו מ"ג ד"ה שחורין). ועי' ר"ן (נדרים נז ע"ב ד"ה ורבו, נח ע"א ד"ה השביעית), אך בדעתו כתבו הקרן אורה (נדרים נח ע"ב ד"ה ופשיט) והחזו"א (סי' ח ס"ק ח ד"ה וכ' הר"ן) שהלכה זו אינה קשורה לגדרי תערובות. ועי' לעיל ה"ז (אות ז סעי' 2 והע' 50) דעת הסוברים שצריך שישים לבטל את האיסור בגידולים.

ב. תנאי היתר הבצלים בשמינית

1. המתירים ללא פעולה נוספת

"בצל שעקרו בשביעית ונטעו בשמינית, ורבו גידוליו על עיקרו — העלו גידוליו את עיקרו והותר הכל"[2].

ולדעה זו בצל שנשאר בקרקע משביעית לשמינית — נשאר באיסורו עד שיעשה כיוצא בו[6].

2. המתירים ע"י פעולה לפני הנטיעה

שבת הארץ

ויש אומרים[7] שאין היתר במה שרבו גידוליו על עיקרו, באופן זה שעקרו בשביעית ונטעו בשמינית, יותר מאם לא עקרו בשביעית. שאם היה הולך וגדל בשמינית — לא היו גידולין מבטלין את עיקרו, כיון שהגידולין הולכים מהנטיעה הראשונה, שהיו בה הגידולים של איסור — אלא אם כן הרכין והיטה את הבצלים בעיקום אחר שתילתן בשמינית, וגילה בזה את דעתו, שלא ניחא ליה בגידולם כדי לבטל את האיסור, ואז הם מבטלין את האיסור כשרבו עליו. אבל אם לא עשה כן — אין הגידולין מבטלין את האיסור, כשעקרן בשביעית ושתלן במוצאי שביעית, כמו שלא היו מבטלין אותו אם היו מתגדלין במוצאי שביעית בלא עקירה בשביעית[8].

ויש סוברים שדין זה דומה לתערובת של יבש ביבש: רש"ס (שביעית פ"ו ה"ג ד"ה ולא שניא, אבל לאכילה). וכן משמע מהרא"ש (נדרים נז ע"ב ד"ה גידוליו, נח ע"א ד"ה ודילמא. ועי' ד"ה וכנגדן, וצ"ע).

6. עי' לעיל ה"ז (אות ב סעי' 2).

7. שז) **ראב"ד (השגה פ"ד הכ"א)** עפ"י דעת ר' אבהו במסקנת הירושלמי (פ"ו ה"ג), מאירי (נדרים נז ע"ב ד"ה סוגיא, נח ע"א ד"ה אלא), תולדות יצחק (שביעית פ"ו ה"ג ד"ה אמר לון). ועי' חזו"א (סי' ח ס"ק יד ד"ה שם).
בכתב היד כתב הרב זצ"ל: "כגון שכפף והרכין את קומת הבצלים וצוארם כדי שיחדל כח יניקתם, ואז חשוב מה שנתגדלו אח"כ כנטיעה חדשה של היתר ע"י מה ששתלו אח"כ. אבל אם לא עשה שום פעולה שלא יגדלו, ושתלן אחר עקירתן — לעולם אין גידולי היתר מעלין את האיסור. ודמי כנטועין לכתחילה בלא עקירה בינתים". **ונראה שהרב זצ"ל חזר בו** ממש"כ בכתב היד, וסובר שההרכנה היא פעולה המיועדת רק לשם גילוי דעת.

8. עי' ראב"ד לעיל ה"ו (הובא שם אות ב סעי' 2) שספיחין שיצאו במחובר משביעית לשמינית מותרים משעה שירבה ההיתר על האיסור שבהם. והדבר סותר לכאורה את הבנת הרב זצ"ל בראב"ד כאן. ליישוב קושיא זו ייתכן לומר שהרב זצ"ל מחלק לדעה זו בין שאר ירקות לבין בצלים, שזרעם אינו כלה. ניתן להביא מקור לכך מהדעה שהובאה שם (אות ג) שהזורע גידולים שאין זרעם כלה במוצאי שביעית — יש להם דין גידולי שביעית.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שאינו מותר אלא אם כן דך ושחק את הבצלים לפני נטיעתם בשמינית, כדי להראות שאינו מחשיב את גידולם[9].

3. המתירים ע"י פעולה אחר הלקיטה

שבת הארץ

ויש אומרים שכל זמן שהבצלים עומדים בעינם, ויש להכיר בהם בעין את העיקר ואת הגידולין — אז אין גידולי ההיתר מבטלין את האיסור, ולא יועיל מה שרבו גידוליו על עיקרו לבטל את העיקר האסור. ואין אומרים שגידוליו מבטלין את עיקרו, כי אם כשדכן במדוכה ושחקן עד שאין ניכר האיסור וההיתר כל אחד בפני עצמו — אז מועיל מה שריבה גידוליו של מוצאי שביעית על עיקרו שגדל בשביעית, להתיר על ידי ביטול האיסור ברוב היתר[10].

תוספת שבת

ולדעה זו יש אומרים שבמדוכנין צריכים שישים ולא די ברוב גרידא[11].

שבת הארץ

והיתר זה של ביטול ברוב אינו מועיל, כי אם באופן כזה שנגמר גידולו במוצאי שביעית. אבל כל שנגמר גידולו בשביעית — אין מועיל רוב היתר, אפילו כשדכן ואין האיסור ניכר לבדו[12].

9. ר"ן (נדרים נח ע"א ד"ה ודלמא), תוס' (ד"ה ודלמא), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק ו). ועי' מאירי (ד"ה אלא), שחולק על פירוש זה.
10. שח ר"ש (פ"ו מ"ג סד"ה ירושלמי), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה אתו, אנא) בהסבר מסקנת הירושלמי. וכך הסבירו הראשונים בנדרים (נח ע"א) את ההו"א של הגמ': תוס', רא"ש ור"ן (נדרים שם ד"ה ודלמא). וכן פסק בספר יחוסי תנאים ואמוראים (ערך ר' חנינא בן אנטיגנוס), אך אינו מסביר מהו הדיכון. לדעת רש"י (נדרים נח ע"א ד"ה ודילמא) והמאירי (ד"ה אלא בשם יש מפרשים) בהסבר ההו"א של הגמרא, צריך שחיקה גמורה, ולא די בכך שהאיסור אינו ניכר.
11. רא"ש (נדרים נח ע"א ד"ה ודילמא, נח ע"ב ד"ה ודילמא). ועי' משנת יוסף (ח"ב עמ' קמט בשיה"מ) שכ"כ בדעת ראשונים נוספים. ועי' פ"ד ה"ז (אות ז סעי' 2).
12. ר"ש (פ"ו מ"ג סד"ה ירושלמי). ועי' תורת השביעית (עמ' שי) שכתב שלדעת הרמב"ם אף אם נגמר בשביעית, אם רבה ההיתר בשמינית — מותר.

הלכה כב

א. אסיפת פירות
1. המתירים איסוף משומר ע"י שינוי
2. האוסרים בצירת משומר
ב. איסור קצירה ובצירה
ג. גדרי קצירה ובצירה
ד. בוצר לעבודת האילן
ה. איסור בצירה במחובר

רמב"ם

הפירות שיוציא האילן בשביעית[1], לא יאסוף אותן כדרך שאוסף בכל שנה, שנאמר את ענבי נזירך לא תבצור[2]. ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים[3] לוקה[4].

א. אסיפת פירות

"הפירות שיוציא האילן בשביעית[1], לא יאסוף אותן כדרך שאוסף בכל שנה..."[5].

1. המתירים איסוף משומר ע"י שינוי

שבת הארץ

ויש אומרים[6] שכל עיקר איסור זה, שלא יאסוף את הפירות כדרך שאוסף בכל שנה — הוא רק במשומר, שאם שמר ולא הפקיר את פירותיו, אסור לאסוף אותם כדרכם בכל שנה. וזהו איסור מוסיף עליו, שחוץ ממה שביטל המצוה של השמטת הפירות, שתתבאר להלן[7], על ידי מה ששמר ולא הפקיר את פירותיו, אם אותן הפירות עצמן בצר כדרך הבוצרים עובר הוא על האיסור

1. במעדני ארץ (סי' ד אות ט) דייק מדברי הרמב"ם שרק פירות שיצאו בשביעית אסורים באסיפה, אבל פירות שהביאו שליש בשישית אין בהם איסור קצירה ובצירה.
2. ויקרא (כה ה).
3. תורת כהנים (בהר פרשה א אות ג), משנה שביעית (פ"ח מ"ו) ובירושלמי שם.
4. עי' רמב"ם (הל' סנהדרין פי"ט ה"ד).
5. מבוא בתו"כ (בהר פרשה א הל' ג) נאמר: "את ענבי נזירך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן המופקר". מדברי התורת כהנים משמע שיש לחלק בין בצירת המשומר לבצירת המופקר. להלן יובאו מחלוקות הראשונים והאחרונים שדנו כיצד לחלק בין בצירת המשומר לבצירת המופקר. הרמב"ם השמיט חילוק זה לגמרי.
6. מלשון הרב זצ"ל: "יש אומרים", נראה שלדעתו הרמב"ם השוה בין שמור להפקר, ובשניהם יש איסור קצירה כדרכו והתירו בשנוי. וכן כתבו: רדב"ז (פ"ד הכ"ב), חזו"א (סי' יב ס"ק ה ד"ה דעת, ס"ק ח ד"ה פ"ח מ"ו), דבר השמיטה (פ"ח מ"ו ד"ה מיהא קשה לרבנן), תורת השביעית (עמ' שי), מעדני ארץ (סי' ג אות יב), ספר השמיטה (עמ' כ הערה 11).
7. רמב"ם (פ"ד הכ"ד).

שאסרה תורה: "את ענבי נזירך לא תבצור". היינו שאם עבר ושמר אותם, והפריש מהם בני אדם — לא יאספם ויבצרם כדרך הבוצרים. אבל כל שהפקיר את הפירות כדין, והכל הולכין ובוצרים אותם כרצונם — מותרים הכל, וגם בעל הפירות בעצמו, לבצור אותם אחר ההפקר, כדרך הבוצרים בכל שנה[8].

תוספת שבת

ויש אומרים שחכמים גזרו שאף בהפקר יקצרו ויבצרו בשנוי[9].

2. האוסרים בצירת משומר

שבת הארץ

ויש אומרים שבמשומר אסור לבצור אפילו שלא כדרך הבוצרים. ומה שמותר לבצור — אלא שצריך דוקא שלא יהיה כדרך הבוצרים — זהו דוקא במופקר[10].

ב. איסור קצירה ובצירה

תוספת שבת

יש אומרים שקצירה ובצירה נאסרו כהוכחת בעלות על השדה, ולכן הקוצר בשדה אחרים או בהפקר אינו עובר על לאו זה. וכמו כן מותרת קצירה לבית־דין שכיון שאין בקצירתם דרך בעלות, הרי זה מותר ואינם צריכים לעשות שינוי[11].

ויש אומרים שאיסור קצירה ובצירה הוא הן לבעלים והן לאחרים, ולכן גם בשדות אחרים יש איסור[12].

8. שט) ר"ש, רא"ש (פ"ח מ"ו), ר"ש משאנ"ץ (תורת כהנים פר' א הל' ג), רדב"ז (פ"ד הכ"ב) בבאור דעת הירושלמי. פאת השלחן (בית ישראל, סי' כב ס"ק א) בדעת הרמב"ם, וכתב שם שכן כתב הסמ"ג (לא תעשה רסט). אולם בסמ"ג המופיע בפנינו משמע שגם בהפקר יש לקצור בשנוי. ועיין: תורת השמיטה (סעי' לט הערה ע), מנחת חנוך (מצוה שכח). ועיין לעיל (פ"ד ה"א אות ב) בשיטות המתירים אכילת פירות שמורים.
9. רמב"ן (ויקרא כה ה), ועיין חזו"א (סי' יב ס"ק ה).
10. שי) תוספות (ר"ה ט ע"ב ד"ה וקציר), ראב"ד, ר"ש (בתחילת דבריו, תורת כהנים בהר פרשה א הל' ג), מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ג) בבאור דעת הרמב"ם, רש"ס (פ"ח מ"ו ד"ה ונראה לי להעמיד), רדב"ז (פ"ד הכ"ב), הגהות ובאורי הגר"א (תורת כהנים בהר פרשה א הל' ג), תולדות יצחק (פ"ח מ"ו ד"ה את ספיח). ועיין לעיל (פ"ד ה"א אות ב הערה 17) בשיטות האוסרים שמור באכילה, וממילא לדעתם אין היתר לקצירתם ואסיפתם.
11. חזו"א (סי' יב ס"ק ה, ו, ח ד"ה ויש להסתפק), ספר השמיטה (עמ' כא הערה 12) עפ"י דיוק בספר המצוות (מצוות לא תעשה רכב רכג), חינוך (מצוה שכח־שכט), הר"ש ישראלי (התורה והמדינה ח"ג עמ' קלז־קמא, חוות בנימין ח"א סי' ט אות ט).
ועי' הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים עמ' רסח) שהסתפק האם ב"ד מותר לו לקצור כדרכו.
12. מעדני ארץ (סי' ז אות ד ד"ה הנה), מזמרת הארץ (הרב משה מרדכי הכהן, ח"א אות יב).

ג. גדרי קצירה ובצירה

"ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה".

יש אומרים שישנם שני איסורים: האחד, קצירה ובצירה לעבודת האילן והארץ. והשני קצירה ובצירה "כדרך הבוצרים" לאכילת הפירות[13]. ולדעה זו האיסור לעבודת האילן והארץ הוא אפי' בשינוי, ואפי' בפירות שאין בהם קדושת שביעית. ואילו האיסור השני — קצירה ובצירת הפירות הינו רק "כדרך הבוצרים"[14].

ויש שבארו שכל איסור קצירה ובצירה נובע מקדושת פירות שביעית וכחלק ממצות ההפקר, שהבוצר והקוצר מבטל מצות הפקר מהפירות שהרי הוא נוהג מנהגי בעלות, ולא התירו אלא קצירה ובצירה לצורך אכילת פירות הפקר[15]. לפי הסבר זה אין שני סוגי קצירה ובצירה אלא הכל הוא מדיני בעלות, לפיכך איסורי קצירה ובצירה חלים רק בפירות שיש בהם קדושת שביעית. לדעה זו הקוצר פירות מהאילן כדי שלא יוכחש, או על מנת לנקות את הקרקע, לוקה משום קצירה בשביעית שהרי יש במעשה זה הוכחת בעלות[16].

גם לדעות שזמירה לא נאסרה בשאר אילנות אלא בגפן[17], הרי שאיסוף הפרי לצורך האילן אסור גם בשאר אילנות מדאורייתא[18].

ד. בוצר לעבודת האילן

"ואם בצר לעבודת האילן...".

יש אומרים שבוצר לעבודת האילן הינו כפעולת הזמירה, שעל ידי זה גדל האילן[19]. ויש שבארו שלפירוש זה פירות או ירקות שעל ידי התלישה יגדלו אחר כך מעצמם עוד פעם, כגון: קני סוכר, חצילים — עוברים ב"לא תבצור" בכל אופן אפילו כשתולש בשינוי, שכן הוא דרך עבודתם[20].

13. רמב"ם לעיל פ"ד ה"א.
14. מקדש דוד (סי' נט אות ו ד"ה כתב), חזו"א (סי' יז ס"ק ג), ספר השמיטה (עמ' כ סעי' א, עמ' ק סעי' ד), שערי זיו (סי' ז, ח, לר"י וינוגרד, הובא במעדני ארץ סוף סי' ב), תורת זרעים (פ"ח מ"ו ד"ה אמנם נראה). ועיין תוספות (ראש השנה יב ע"ב ד"ה מנהג).
15. מעדני ארץ (סי' ב, ג, ד), מזמרת הארץ (הרב משה מרדכי הכהן, ח"א אות כא). ועי' פ"ח ה"ט (אות ד).
16. בענין הורדת פירות ערלה, עיין מעדני ארץ (סי' ג אות ח), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' טז ח"ג סי' כה־כו), ועי' פ"ה ה"ג (הערה 31).
17. לעיל פ"א ה"ב (אות ג).
18. חזו"א (סי' כ"א ס"ק טו ד"ה אמנם).
19. פאת השלחן (בית ישראל סי' כג ס"ק יב). ובערוך השלחן (סי' כא סעי' ב) כתב שזו פעולת דילול, שבגללה יגדלו הפירות הנותרים על העץ יותר טוב, ועיין תורת השביעית (עמ' שי).
20. "הלכות שביעית" (סי' ד כס"ד ס"ק לו, מלואים ח"א עמ' קפג). ומהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות ה) כתב שעובר משום קוצר וזומר.

ה. איסור בצירה במחובר

שבת הארץ

ויש אומרים שבמחובר אין שום היתר של בצירה אפילו במופקר[21], וכל מה שהותר על ידי שינוי לא הותר כי אם במה שכבר נתלש[22], שלא יעשה את העבודות שבתלוש שבו כי אם על ידי שינוי. ועצם התלישה מן המחובר צריך שתהיה דוקא על ידי קיטוף ותלישה ביד ולא על ידי שום קצירה, אפילו אם אינה כדרך הקוצרים והבוצרים.

הלכה כג

א. שינוי מקום ייבוש הפירות
ב. שינוי בלקיטה
ג. שינוי בצורת הכנת הפרי לייבוש
ד. שינוי בירק
ה. עשיית זיתים
ו. עשיית תאנים

רמב"ם

וכיצד עושה תאנים של שביעית, אין קוצין אותן במוקצה, אבל מייבש הוא אותן בחרבה. ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה. ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכנים לבד קטן ביותר, וטוחן בבית הבד (ובקוטב)[1], ומכנים לבד קטנה. וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה[2].

21. [שיא] הגר"א, שנות אליהו (פ"ו מ"ב, פ"ח מ"ו). ובספר הניר (פ"ח מ"ו) כתב בדעת הגר"א שרק בפירות שמקפידים על נשירתם צריך לתלוש ביד, אבל בתבואה שאין מקפידים על נשירתה אפשר לקצור אפילו במגל. ובשו"ת מהרי"ל דסקין (דיני שביעית אות ו) משמע כדעת הרב זצ"ל שלדעת הגר"א יש לתלוש ביד בכל הגידולים. ועי' כלכלת שביעית (עמ' תקטו) שהביא ראיות מעוד ראשונים לדעת הגר"א. ועי' לעיל ה"א (אות ב).
22. מדברי הגר"א (שנות אליהו פ"ו מ"ב) מוכח שהכוונה לתלוש מההפקר.

1. בכתה"י ובספרים מוגים לא נכתב "ובקוטב", וכן במהר"י קורקוס, וכס"מ. ועיין חזון נחום (פ"ח מ"ו, בכרם ציון השלם), ובשנויי נוסחאות ברמב"ם מהדורת פרנקל.
2. תורת כהנים (בהר פר' א הל' ג). שביעית (פ"ח מ"ו).

א. שינוי מקום ייבוש הפירות

"... אין קוצין אותן במוקצה, אבל מייבש הוא אותן בחרבה".

שבת הארץ

פירוש שלא ייבש אותן לעשותן קיץ, במקום המתוקן ומיוחד לכך בכל השנים לעשות אותן, אלא מיבשן במקום חורבה שאינו מיוחד לזה, ויש בזה שינוי[3].

תוספת שבת

יש אומרים שלפירוש זה אין צורך בעשיית שינוי בצורת הקציצה[4]. ויש מי שאומר שבכל דבר יש לעשות שינוי, וגם בקציצה[5].

ב. שינוי בלקיטה

שבת הארץ

ויש אומרים שהדברים אמורים בענין לקיטת התאנים מן האילן, שאין קוצצין אותן במקצע המיוחד לקציצת תאנים, אלא קוצץ אותן באיזה מין סכין אחר — כעין חרב, שאינו עשוי כצורת המקצע המיוחד לכך[6].

ג. שינוי בצורת הכנת הפרי לייבוש

"... אין קוצין אותן במוקצה".

ויש אומרים שכשמייבשין את התאנים דרך הוא לחתוך את עוקציהן, ויש לזה כלי מיוחד לחתיכת העוקצין, ובשביעית לא יחתוך את העוקצין באותו הכלי המיוחד לכך, כדי שיהיה בזה שינוי[7].

3. [שיא"] רמב"ם פירוש המשנה (פ"ח מ"ו). ר"ש, רש"ס (פ"ח מ"ו), ראב"ד (תו"כ בהר פר' א הל' ג), פני משה (פ"ח ה"ו). בתורת השביעית (עמ' שיב) כתב ש"חרבה" הוא מקום שאין שם בנין מיוחד לשטוח. והחזו"א (סי' יב ס"ק ה) כתב ש"חרבה" הוא בית חרב שאין בו דירה.
רבי נתן אב הישיבה (פ"ח מ"ו) הסביר שהצורך לשנות את מקום ייבוש התאנים הוא מכיון שבמחסנים הרגילים יש עדיין מפירות שישית, ואנו חוששים שמא לא יכנסו העניים לקחת מהמחסנים. לכן תקנו להניח את פירות השביעית במקום בפני עצמו, כדי שיוכלו העניים לקחתם.
4. חזו"א (סי' יב ס"ק ח), מעדני ארץ (סי' ג אות ד).
5. ר"ש (פ"ח מ"ו), רדב"ז (פ"ד הכ"ג).
6. [שיב] ערוך (ערך קץ, מקצה), ריבמ"ץ, ר"ש (הביא פרוש זה ודחאו), רא"ש פ"ח מ"ו, רמב"ן (ויקרא כה ה), תוס' (ר"ה ט ע"א ד"ה וקציר). רע"ב מהר"א פולדא (פ"ח מ"ו), ערוך השלחן (סי' כא סעי' א).
החזו"א (סי' יב ס"ק ח) הביא דעה זו לחומרא במקום שאפשר, אבל במקום שאין אפשרות לשנות בקצירה הקל לקצור ללא שינוי, ובלבד שלא יתלוש הרבה אלא מעט מעט ושלא כדרך הבעלים.
מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית סעי' ו) פסק כשיטה זו, וכן כתב בתורת השמיטה (סעי' לח).
7. [שיג] מלאכת שלמה בשם הרש"ס (פ"ח מ"ו), ר"ש משאנ"ץ (תו"כ בהר פר' א הל' ג). ויש שבארו כן את דעת הר"ש בבאור המשנה (פ"ח מ"ו): עיין חזו"א (סי' יב ס"ק ה ד"ה ולדעת הר"מ, שלמד בדעת הר"ש

ד. שינוי בירק

תוספת שבת

יש אומרים שבלקיטת ירק אין צורך לעשות שינוי[8].

ה. עשיית זיתים

"... וטוחן בבית הבד (ובקוטב)[1], ומכנים לבד קטנה".

יש מבארים שלאחר טחינת הזיתים מכניס לבד קטנה כדי שיסחטו את הזיתים לקבלת השמן, והכוונה היא לבית בד שאיננו גדול אבל איננו קטן ביותר[9]. ויש מבארים שלאחר טחינה בבית הבד או בקוטב — שאיננו בית בד גדול, מכניס לבית בד קטן ביותר[10].

יש אומרים שהשינויים הנזקקים אינם בגודל המבנה שבו סוחטים את הזיתים, אלא בכלי העבודה שסוחטים את הזיתים, והתירו לעשות בבית הבד ובקוטב — שהוא עץ גדול ובראשו אבן גדולה, ובלבד שיכניסו לבד קטן, מכיון ששביעית בזמן הזה דרבנן[11].

ו. עשיית תאנים

שבת הארץ

תאנים של שביעית אין עושין אותן דבילה[12], אבל עושין אותן גרוגרות[13].

וכבר נתבאר[14] שיש אומרים שכל אלו השינויים אמורים רק במשומר, ויש אומרים שכל זה במופקר, ומשומר חמיר טפי.

שאיירי בתלוש, ואילו בסי' יב ס"ק ח, למד שדעת הר"ש היא כדעת הרע"ב שהדיון הוא במחובר). רש"ס (פ"ח מ"ו ד"ה אלא בחורבה בתרוץ השני), שערי צדק (סי' יז סעי' ב, עיי"ש ובדברי ישראל).

8. חזו"א (סי' יב ס"ק ד).

9. מהר"י קורקוס וכס"מ (פ"ד הכ"ג על פי גירסאות שבכתה"י, הערה 1), על פי ירושלמי (פ"ח ה"ו). להסבר זה הבאור קוטב הוא בית בד קטן, אבל לא קטן ביותר, וכפי שמבאר הרמב"ם (פיה"מ פ"ח מ"ו).

10. פאת השלחן (בית ישראל סי' כג ס"ק יח), לפי הסבר זה יש לגרוס ברמב"ם: "וטוחן בבית הבד ובקוטב", מכיון שהקוטב הוא מקום הכתישה ולא הסחיטה הסופית של השמן. "הלכות שביעית" (סי' ד כסא דוד ס"ק מג, באור הלכה ד"ה ומכניס), תורת השביעית (הלכה נח, עמ' שיג), ועיין אמונת יוסף (פ"ח מ"ו אות יב) שהביא באור נוסף. (ועיין פליקס עמ' 189-191).
להסבר זה דין הכותש והטוחן זהה ובשניהם צריך להכניס לבד קטן ביותר, ולא זו אף זו קתני.

11. רש"ס (פ"ח מ"ו במשנה ובגמרא), הראב"ד (תו"כ פר' א' הל' ג) ביאר שבד אין פרושו מקום סחיטת הזיתים, אלא הקורה שאיתה סוחטים את הזיתים.

12. דבילה — תאנים דרוסות וכבושות בכלי (רש"י שמואל א' כה יח). גרוגרות — תאנים יבשות מפורדות (ערוך ערך גרגרת).

13. שי"ד **תוספתא (פ"ו ה"כ) על פי הגהת הגר"א.** גירסא זו הביא הרש"ס (פ"ט מ"ח ד"ה ואני אומר), ומוכח מתוך התוספתא (פ"ח ה"ב) שמתירה לאוצר ב"ד לעשות דבילה, משמע שלאדם רגיל אין לעשות דבילה. והמנחת בכורים (פ"ו ה"כ) כתב שכיון שהיה דרכם לעשות דבילות, אסרו חכמים לעשות כן בשביעית, אבל גרוגרות לא היה דרכם לעשות, לכן לא אסרו עשייתם. ועיין תוספתא כפשוטה (עמ' 570 ההערה 38), ועי' פ"ה ה"ג (הערה 26).

14. לעיל פ"ד הכ"ב (אות א).

הלכה כד

א. מצות ההפקר בשביעית
ב. הסג את שדהו
ג. זמן חובת ההפקר
ד. חובת הפקרת השדות בשביעית
ה. חיוב הפקר בירקות המסופקים אם יכנסו לשמינית
ו. איסור אסיפת פירות שביעית
1. חומרת האיסור
2. פירות האסורים באיסוף

רמב"ם

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית, שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה[1]. וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל, ויד הכל שוין בכל מקום, שנאמר ואכלו אביוני עמך[2]. ויש לו להביא מעט לתוך ביתו, כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן, חמש עשרה כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר[3].

א. מצות ההפקר בשביעית

"מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית...".

תוספת שבת

חובת ההפקר היא על הפרי שתוציא הארץ בשביעית, והחובה להפקיר את האדמה היא רק לצורך איסוף הפירות[4]. ולפי"ז יש אומרים[5] שלאחר שהנכנסים לקחו את פירות השביעית, אין להם רשות להיות בשדה[6].

ויש אומרים שאין צריך להפקיר אלא כדי שבני אדם יכנסו ויאכלו, אבל איננו צריך להפקיר כדי שבהמות תוכלנה להכנס לשדהו[7].

1. שמות (כג יא).

2. ועי' גם: ספר המצוות (עשה קלד), סמ"ג (מ"ע קמח), חנוך (מצוה פד), זהר הרקיע (לרשב"ץ מצוה סז). ועי' מלבי"ם (שמות כג יא, אות ריד) שביאר פס' זה באופן אחר. ועי' פ"ב הי"ג-הי"ד.

3. שביעית (פ"ה מ"ז), רמב"ם לקמן (פ"ח ה"ה). ועי' לעיל ה"א (אות ד).

4. נדרים (מב ע"ב), רש"י (ד"ה עומדים), ר"ן (ד"ה אמר), תוספות (ד"ה מאי), פירוש הרא"ש (ד"ה ארעא), ועיין שו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קעט), תורת הארץ (פ"ח אות ג).

5. על פי דברי ר"ש בן אליקים (נדרים מב ע"ב), רמב"ם (נדרים פ"ו הי"ג).

6. בענין פירות שביעית היוצאים לשמינית, עיין להלן (פ"ז הי"ח).

7. חזו"א (סי' יד ס"ק ד ד"ה שם פירות). דין אכילת בהמה בפ"ש, עי' פ"ה ה"ח, ועי' לקמן ה"ל (אות א).

גוף האילן איננו הפקר[8].

ב. הסג את שדהו

"וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה".

שבת הארץ

ואפילו אם סג את שדהו ונעל את כרמו, על מנת שיחלק את הפירות אחר כך לעניים — גם כן עובר הוא על מצות עשה של השמטת הפירות. ומן הדין היה חיוב לפרוץ פרצות בשדהו ובכרמו, כדי להראות בזה שהוא מפקיר לכל, אלא שתקנו חכמים שלא יעשה כן מפני תיקון העולם. והיתה תקנתם שאינו מחויב לפרוץ ביחוד בשביל שביעית, אבל לעשות מעשה — לגדור את שדהו ואת כרמו או לנעול אותם — זה אסור גם לאחר התקנה[9].

תוספת שבת

יש מי שאומר שלא רק על מנת לחלק את הפירות לעניים אסור לסוג שדהו, אלא גם על מנת להפקיר לאחר מכן אסור לעשות גדר לשדהו[10].

יש מי שאומר שאם אינו מעכב את האנשים מלהכנס לשדהו, מותר לו לאסוף את כל פירותיו על מנת לחלקם לעניים[11].

יש מי שאומר שהאיסור לגדור את השדות הוא רק בשדה שיש בה פירות, אבל שדה שאין בה גידולים מותר לעשות בה גדר[12].

יש אומרים שאדם חייב להפקיר כל שדהו, אך לאחר מכן מותר לו לחזור ולזכות בפירות ולהכניסם לתוך ביתו, כשיעור שהתירו לו חכמים. אבל אינו יכול להפקיר שדהו מלבד שטח הראוי לעשות חמישה כדי שמן וחמישה עשר כדי יין[13].

ג. זמן חובת ההפקר

יש אומרים שחובת ההפקר חלה משעת חנטת הפרי[14].

8. ר"ש (כלאים פ"ז מ"ה).
9. שטו) **כס"מ (פ"ד הכ"ד) על פי מכילתא (פרשת משפטים פרשה כ הל' יח)**, הובא במהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ד), מכילתא דרשב"י (פרשה כ), רמב"ן (ויקרא כה ה). ועי' פ"ו הט"ו (אות א).
10. תורת הארץ (פ"ח אות ח ד"ה וראיתי).
11. מעדני ארץ (סי' ז אות ב ד"ה ונראה).
12. מרכבת המשנה (מכילתא, פרשת משפטים פרשה כ אות יח). עיקר הוכחתו היא מהשאלה, כיצד הגמרא (מו"ק ז ע"א) מתירה לעשות גדר בשביעית. מכח שאלה זו הוא מחלק בין גינות שיש בהם פרי לגינות שאין בהם פרי. אך הרמב"ם (פ"ב הי"ד) הסביר את היתר עשיית הגדר בשביעית (בגמ' שם), שמדובר שם בגדר שממוקמת בין שדה של אדם פרטי לבין רשות הרבים, אבל גדר שבין שדהו לשדה חברו אסור לעשות.
13. מעדני ארץ (סי' ה אות ט, סי' ז אות ב ד"ה וכיון), תורת הארץ (פ"ח אות ד ד"ה וגם).
14. תורת הארץ (פ"ח אות סב־סד), מעדני ארץ (סי' ה אות ו ד"ה ואף), והשוו שם בין דיני קדושת שביעית והפקר, שמשעה שחלה קדושת שביעית חלה חובת הפקר, ועי' לקמן פ"ה ה"ג (אות ח הערה 64), הט"ו (אות א), הי"ח (אות ה). וע"ע בדעת רבינו יהוסף (הובא במלאכת שלמה מעשרות פ"ה ה"ג ד"ה ולא) שמשמע קצת שחובת הפקר חלה בזמן הגעת הפירות לעונת המעשרות.

יש מי שאומר שעוברים על עשה זה רק מעת שאסף תבואתה ומונע אחרים מליטלה[15].

ד. חובת הפקרת השדות בשביעית

יש אומרים שההפקר חל אפילו אם לא יופקרו השדות[16]. ויש אומרים שישנה חובה להפקיר את הקרקעות בשביעית, ועד שלא יופקרו לא הוי הפקר[17]. יש שהסבירו שיטה זאת שאין כוונתם שיש חיוב באמירה בפועל שהוא מפקיר שדהו, אלא אם כן גילה דעתו שאין רצונו להפקיר, כגון על ידי נעילת הגדר — אז מוטלת עליו חובה להפקיר שדהו. אבל אם לא עשה מעשה המוכיח שאיננו מפקיר גם הם מודים שהשדה מופקרת[18]. ויש שאמרו שלמרות שההפקר חל מאליו בשביעית, בכל אופן צריך הפקר באמירה בפה, אלא שאם לא הפקיר — התורה הפקירתו[19].

יש מי שחילק בין שביעית מדאורייתא שבה ההפקר חל מאליו, ובין שביעית בזמן הזה שצריך להפקיר בפה[20]. ויש מי שאומר שהמחלוקת האם יש צורך להפקיר בפה היא בקרקע גוי שאינו חייב במצות שביעית, אבל בקרקע ישראל בכל ענין הפירות הפקר[21]. ויש מי שאומר שהמחלוקת היא רק לענין תרומות ומעשרות בשביעית בשדה שגודרה, אבל כולם מודים שחל הפקר־שביעית[22].

ה. חיוב הפקר בירקות המסופקים אם יכנסו לשמינית

יש אומרים שבירקות של שישית שאפשר שילקטו בשביעית — ותהא בהם קדושת שביעית, ואפשר שילקטו בשמינית — ולא תהא בהם קדושת שביעית, מסתבר שנוהג בהם דין שביעית, וחייב להפקירם, כדין ספק שהולכים לחומרא[23]. אבל ירקות שברור שלא ילקטו אלא בשמינית, אין להפקירם[24].

15. הרי"פ פערלא בדעת רס"ג (ספר המצוות ח"א עמוד 525 ד"ה ומהאי).
16. ראב"ד, תוס' ר"ש משאנ"ץ (עדויות פ"ה מ"א), משמעות הריטב"א (קידושין נב ע"א ד"ה ממאי), מבי"ט (סי' יא, כא, והובא גם באבקת רוכל סי' כב, כג), מהרי"ט (ח"א סי' מג), כפות תמרים (סוכה לט ע"ב ד"ה תוד"ה לשביעית), חת"ם סופר (או"ח סי' סב ד"ה בכאן), שו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קא ד"ה ומה שכתב, וד"ה והנה, ח"ו סי' קכז ד"ה ונחזור לענייננו), הגהות תפארת יעקב (פ"ט אות סא), בית רידב"ז (סי' ד סעי' יג).
17. אבקת רוכל (סי' כד), עטרת חכמים (לרב ברוך תאומים, חדושים על קידושין נב ע"ב), בדעת הרמב"ם וכס"מ, ציץ אליעזר (חלק ג סי' כח אות ה), אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' צ), מנחת יצחק (ח"ו סי' קכט). ועיין מנחת חנוך (מצוה פד).
18. מבוא לשבת הארץ (פרק יא), משפט כהן (סי' פב ד"ה ובעיקר הדבר), תורת הארץ (פ"ח אות כא ד"ה שוב), התורה והמדינה (ח"ג עמ' קנא, מאמרו של הרב א. קרלין).
19. בית רידב"ז (סי' ד סעי' ח), ציץ אליעזר (ח"ב סי' יד אות ב ד"ה ויש להוסיף).
20. נועם ירושלמי (פאה, פ"ה ד"ה ולי נראה, פ"ז ד"ה ולפי מה).
21. חזו"א (סימן יט ס"ק כד).
22. תורת הארץ (פ"ח אות כד).
23. חזו"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה וירק).
24. עיין תורת השמיטה (הערה סה), חזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ובתשובת), "הלכות שביעית" (סי' ד כס"ד ס"ק נז). ועי' לעיל ה"ו (אות א סעי' 2), ה"ח (אות ז).

ו. איסור אסיפת פירות שביעית

"... ביטל מצוות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו...".

1. חומרת האיסור

יש מי שנראה מדבריו שאסיפת פירות תלושים גם כן אסורה מדאורייתא[25], וכן האוסף פירותיו אפילו לאחר שהפקיר שדהו עובר באיסור[26]. ויש שנראה מדבריהם שהאיסור מדאורייתא הוא רק בקצירה, ואילו אסיפת פירות אסורה רק מדרבנן[27].

2. פירות האסורים באיסוף

איסור האסיפה הוא רק בפירות שאין בעל השדה נזקק להם, אבל אחר שהפקיר את כל שדהו יכול לחזור ולזכות בפירות הנזקקים לאכילתו. לפיכך אם יש לו בתוך שדהו רק יבול של חמישה כדי שמן או חמש עשרה כדי יין, יכול לחזור ולזכות בכל יבולו לאחר שהפקיר שדהו[13].

יש מי שאומר שהאוסף משדות אחרים יכול לאסוף יותר מחמישה כדי שמן וחמש עשרה כדי יין[28]. ויש מי שאומר שגם האוסף משדות אחרים אין לו לאסוף יותר מחמישה כדי שמן וחמש עשרה כדי יין[29].

25. רמב"ם (ה"א והכ"ג), להבנת: חזו"א (סי' יב ס"ק ה ד"ה וממה), מעדני ארץ (סי' ז אות א, ב), "הלכות שביעית" (סי' ד סעי' ז באור הלכה ד"ה אין).
26. תורת הארץ (פ"ח אות ד), מעדני ארץ (סי' ז אות ב).
27. מנחת חנוך (מצוה שכט ד"ה והנה הדברים המבוארים), חזו"א (סי' יב ס"ק ה). ועיין לעיל פ"ד ה"א (אות ג).
28. חזו"א (סי' יב ס"ק ט ד"ה שם מ"ז). ועי' פ"ח ה"ה (אות ד).
29. מעדני ארץ (סי' ז אות ג ד"ה גם).

הלכה כה

א. התחלת מנין שנות השמיטה
ב. שביעית בזמן הזה
1. הסוברים שחיובה מדין תורה
2. הסוברים שחיובה מדרבנן
3. הסוברים שחיובה מדת חסידות

רמב"ם

אין שביעית נוהגת אלא בארץ ישראל בלבד, שנאמר כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם, ושבתה הארץ שבת לד'[1]. ונוהגת בין בפני הבית, בין שלא בפני הבית[2].

א. התחלת מנין שנות השמיטה

שבת הארץ

ולא נהגה שמיטה עד שבאו אבותינו לעיקר ארץ ישראל, וכבשו אותה וחלקוה, עד שהיה כל אחד ואחד מכיר את חלקו[3].

ב. שביעית בזמן הזה

1. הסוברים שחיובה מדין תורה

יש אומרים שנוהגת שביעית גם בזמן הזה[4] מן התורה, משום שאין השביעית

1. שטז) רדב"ז (פ"ד הכ"ט) עפ"י תו"כ (בהר פר' א הל' ב), קידושין (לו ע"ב).
2. במשפט כהן (סי' נח, עמ' קכ־קכא) הסביר הרב זצ"ל שדעת הרמב"ם היא להשוות את מצות מנין היובלות ומצות שמיטה, וכל זמן שמנו יובלות הרי שהיה חיוב שמיטה מהתורה ואפילו לאחר חורבן הבית. יש סוברים שעיקר דין שמיטת קרקעות איננו שייך לדין היובל, אלא הדין הוא בגלל קדושת הארץ, ככל המצות התלויות בארץ, ואין לנו ענין ביסוד של ביאת כולכם אלא בקיום בית המקדש או בחורבנו, שהרי קדושת הארץ נהגה או נתבטלה לפי בית המקדש (עיין שבועות טז ע"א, רמב"ם בית הבחירה פ"ו הלכה טו טז). סברא זו הובאה במאירי (מו"ק ב ע"ב בשם יש אומרים), תוספות רא"ש (מו"ק ב ע"ב ד"ה בזמן) בשם רש"י, וכן נראה מדברי רש"י (גיטין לו ע"א ד"ה בזמן שאי אתה), שתולה את הדין בביטול קדושת הארץ ולא בביטול היובל (עיין במבוא לשבת הארץ פרק ב). ובמהדיר לבית הבחירה (מו"ק ב ע"ב) הביא שכן משמע מדברי ר"ח (מו"ק ב ע"ב) ומהחינוך (סי' שכו).
3. תו"כ (פר' א הל' ב), ערכין (יב ע"ב), רמב"ם (פ"י ה"ב), רדב"ז (פ"ד הכ"ד).
4. בשאלת חיוב שביעית בזמן הזה ישנם מספר מחלוקות:
א. האם קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא, או שבטלה קדושה ראשונה בשעת החורבן. עיין: ערכין (לב ע"ב), שבועות (טז ע"א), חולין (ו ע"ב), רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

תלויה בישוב כלל, ואף על פי שאין הישוב נוהג אלא בזמן הזה. ומשום קדושת הארץ שכל ישראל חייבים בה עליה, מכל מקום שביעית נוהגת בזמן הזה. וקדושה זו שמה קדושת שביעית, שקדושה שניה קדושת יום טוב נקראת, שם נאמר לגבי שבת "מקראי קדש אלה הם מקראי קדש אשר תקראו אותם בעתם" (ויקרא כג, ד), ואף על פי כן שבת שמה שבת, ויום טוב שמו יום טוב, כך שביעית שמה שביעית, ויובל שמו יובל.

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

ג. הסוברים שחיובה מדאורייתא

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מן התורה, שכל שלמדנו זאת מדין תורה, אף על פי שאין היובל נוהג בזמן הזה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה.

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 445 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה.

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 444 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 443 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 442 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 441 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 440 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 439 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 438 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 437 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 436 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 435 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 434 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשורים לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ד. תוקפה ההלכתי של קדושה שניה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ב. הסוברים שחיובה מדרבנן

ויש אומרים שביעית נוהגת היום מדרבנן[6] .

מכל מקום שביעית נוהגת היום מדרבנן, שקדושה שניה קדושה לעתיד לבא, ולא בטלה קדושת הארץ לראץ שבת תוספת שבת 433 פרק ד הלכה טו

לארץ ישראל, ויישובה על ידי עזרא[9] .

ויש אומרים לא בטלה קדושת הארץ לגמרי, שהרי בימי עזרא נתקדשה בקדושה שניה, ומכל שכן בימינו שהרי נתקדשה בקדושה ראשונה ושניה, שמצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם בבית שני היתה ביאת כל ישראל או רובם בלבד, ומצינו בבית שני שעלו רוב ישראל ולא עלו כולם, ומכל מקום הרי שלמדנו זאת מדין תורה. האם קדושה שניה השביתים את שמא גם נצטוינו לדיני יובל ובשעה שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת, עיין: מו"ק (ב עמ"ב) עיין קיימת או שמא בטלה בית שני: יבמות (פב ע"ב), נדה (מו ע"ב), עיין: ב"ק (לו ע"א) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה, בית הבחירה פ"ו הט"ז).

ג. האם דיני שביעית קשור

הלכה כו

א. דין כזיב ואמנה עצמן
1. הסוברים שיש שם קדושת שביעית
2. הסוברים שאין שם דין ביעור
3. הסוברים שאין שם קדושת שביעית
4. המבדילים בין מקומות שונים
ב. קדושת שביעית בגבולות עולי מצרים
ג. איסור "נעבד" בגבולות עולי מצרים
ד. חרישה וזריעה בגבולות עולי מצרים
ה. דין מלאכות בתלוש
ו. עבודה בקרקע גוי

רמב"ם

כל שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב[1] — אסור בעבודה[2], וכל הספיחין שצומחין בו אסורין באכילה. וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד, שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אמנה[3], אע"פ שהוא אסור בעבודה בשביעית[4] — הספיחין שצומחין בו מותרים באכילה[5]. ומהנהר ומאמנה והלאה — מותר בעבודה בשביעית[2].

א. דין כזיב ואמנה עצמן

"כל שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב... ועד הנהר ועד אמנה".

1. עי' רמב"ם (תרומות פ"א ה"ח, מעשר פי"ג ה"ג, תשובות הרמב"ם סי' קכח).
2. שביעית (פ"ו מ"א).
3. עי' רמב"ם תרומות (פ"א ה"ז).
4. שביעית (פ"ו מ"א). וכן דעת רוב הראשונים.
ויש אומרים שגם לדעת הסוברים שעבודה מותרת בגבולות עולי מצרים (לקמן הע' 24) — היתר זה נאמר רק קודם שגזרו איסורי שביעית גם שם: מהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ה, בפירושו השני, שהוא העקרי), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כה), תורת הארץ (ח"ב פרק ב ס"ק לד), הר"מ חסקין (מובא בכרם ציון פרק ב, גאון צבי ס"ק א).
5. וכ"כ: רמב"ם בפיה"מ (מהדורת הרב קאפח פ"ו מ"א), תשובות הרמב"ם (סי' קכח), סמ"ג (עשין קמח, ועי' הערת הר"נ זק"ש בהוספות להדרתו לפירוש הריבמ"ץ, אות ז), ספר החינוך (מצוה פד), כו"פ (פרק מז עמ' תרנב), שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' כה סד"ה ואנכי), תפא"י (פ"ו מ"א אות ג), מראה הפנים (ד"ה שלש), תולדות יצחק (ד"ה נאכל).

שבת הארץ

וכזיב[6] ואמנה[7] עצמן דינם כלחוץ: וכזיב אסורה בעבודה ומותרת באכילת ספיחין, ואמנה מותרת גם בעבודה.

תוספת שבת

והנהר עצמו, יש אומרים שדינו כלחוץ[8].

ב. קדושת שביעית בגבולות עולי מצרים

"וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד[9]... — הספיחין שצומחין בו מותרין באכילה".

1. הסוברים שיש שם קדושת שביעית

שבת הארץ

ומה שמותר באכילת ספיחין, יש אומרים שמכל מקום קדושת שביעית נוהגת בהן, אלא שאינן חמורים כחומר של ספיחין של ארץ ישראל העיקרית, שאסורין באכילה לגמרי. ואלה שגדלו במקומות שלא החזיקו בהן עולי בבל אלא עולי מצרים בלבד — מותרין הן באכילה[10]. ולפי זה ק"ו הדברים

6. שכ) רמב"ם (תרומות פ"א ה"ח, מעשר פי"ג ה"ג), ספר החינוך (מצוה פד), **רדב"ז** (פ"ד הכ"ו) עפ"י תוספתא (דמאי פ"ד ה"א) וירושלמי (דמאי פ"א ה"ג).
7. רא"ש (פ"ו מ"א ד"ה מהנהר, הלכות קטנות חלה סי' יד), רש"ס (ד"ה נאכל), רע"ב (ד"ה מהנהר), **רדב"ז** (פ"ד הכ"ו). ועי' רש"ס (שם) שטורי אמנון לא נכבשו ע"י עו"מ, אף שהם כלולים בתחום פרשת מסעי. ויש מי שמשמע מדבריהם שאמנה, חציה בפנים וחציה בחוץ: רמב"ם (תרומות פ"א ה"ז), ר"ש (פ"ו מ"א ד"ה מהנהר), עפ"י תוספתא (תרומות פ"ב הי"א, חלה פ"ב ה"ט, מובאת בבבלי גיטין ח ע"א ובירושלמי שביעית פ"ו ה"א), תולדות יצחק (ד"ה מן).
בכתב היד כתב הרב זצ"ל: "ואמנה וכזיב עצמן, יש אומרים שהם כלחוץ". אבל בנדפס כתב זאת כדבר שאין בו מחלוקת.
8. רא"ש (פ"ו מ"א ד"ה מהנהר, הלכות קטנות חלה סי' יד), רש"ס (ד"ה ועד), רע"ב (ד"ה מהנהר). ועי' ר"ש (ד"ה מן הנהר).
9. יש מי שאומר שכיום שאין לנו מסורת ברורה על זיהוי הגבולות של עו"ב, אין להקל בשאלות אלו בכל מקום בא"י: חזו"א (סי' ג ס"ק לב אות ד, ס"ק יט ד"ה נראה, סי' כא ס"ק יח אות ד, סי' כו, סדר השביעית סעי' ד), כרם ציון (פרק ב סעי' ו). ועי' מאמרו של הרב יעקב אריאל (תחומין ב עמ' 369, "עולה מן המדבר" עמ' 37 אות ד).
10. שכא) **עפ"י פיה"מ להרמב"ם (הנדפס פ"ו מ"א ד"ה וענין לא).** וכן פירשו בדעת הרמב"ם: משל"מ (פ"ד הכ"ו), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כח), מעשה אורג (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קו בתו"א), בית רידב"ז (סי' ד סעי' י בהג"ה לפאה"ש), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה אבל).
וכך פסקו האחרונים: שו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קעו ד"ה אמנם), שו"ת נבחר מכסף (סי' כג), חזו"א (סי' כו, סדר השביעית אות ד). ועי' רמב"ם בפיה"מ (מהדורת הרב קאפח) שם לא מופיע דין זה. וראה לקמן (הע' 16).
ובכתב היד כתב הרב זצ"ל: "ולענין אם נוהג בהפירות: בין הספיחין, בין פירות האילנות, בין אם נזרעו ע"י נכרי או ע"י עוברי עבירה מישראל — קדושת שביעית. יש אומרים שנוהג בהן קדושת שביעית, ויש אומרים שבמקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל אין קדושת שביעית נוהגת בפירותיהן, ואינם אסורין כ"א בעבודה". ועי' לקמן (אות ד). ועי' מקדש דוד (סי' נט ס"ק ב ד"ה יש).
ועי' משל"מ (פ"ד הכ"ו), שלדעת הרמב"ם יש בהם דיני ביעור ככל פירות שביעית.

שקדושת שביעית נוהגת בפירות שנזרעו בהן באיסור או שזרען גוי[11].

תוספת שבת

לדעה זו יש אומרים שיש בהם גם חובת הפקר[12], ופטורים מתרו"מ[13]. ויש אומרים שאף שיש בהם קדושת שביעית — אין בהם חובת הפקר[14], וחייבים בתרו"מ[15].

2. הסוברים שאין שם דין ביעור

שבת הארץ

ויש אומרים שגם דין ביעור אין נוהג באותן המקומות שלא כבשום עולי בבל, ומותרין הפירות באכילה גם כן אחר הביעור[16].

11. עי' לקמן הכ"ט (אות ב), דעת הרב זצ"ל שאין קדושת שביעית בקרקע של גוי. ולדעה זו יש להעמיד בגוי שזרע בקרקע של ישראל.
12. משל"מ (פ"ד הכ"ז), מעשה אורג (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קו בתו"א), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה אבל, וכן, ס"ק כד ד"ה הני, וגם), מעדנ"א (תרומות פ"א ה"ה אות ב ד"ה עכ"פ, ולכן). וראה לקמן (הע' 15) דעת הסוברים שיש הפקר, ואעפ"כ יש חיוב בתרו"מ.
13. מרכבת המשנה (ח"ג, שמו"י פ"ד הכ"ז), מעשה אורג (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קו בתו"א), חזו"א (סי' ג ס"ק כד ד"ה הני), מעדנ"א (שביעית סי' ח אות י ד"ה ולכן, תרומות פ"א ה"ה אות ב ד"ה עכ"פ, ולכן), מקדש דוד (סי' נט אות א ד"ה הנה המל"מ) בדעת הר"ש. ועי' משל"מ (פ"ד הכ"ז) שמסתפק בשאלה זו בדעת הרמב"ם.
14. תורת הארץ (ח"ב פרק ב ס"ק כח ד"ה ולפ"ז), דבר השמיטה (פ"ו מ"א ד"ה ואיכא), ארץ חמדה (להר"ש ישראלי, ספר א שער ג סי' ה אות ד, תוספת בירור שם סי' ב אות ד־ה). ובדומה לכך עי' פ"ד הי"ב (אות ו).
15. פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כה, כז, כח), מקדש דוד (סי' נט אות א ד"ה אמרינן) בדעת הרמב"ם, תורת הארץ (ח"ב פרק ב ס"ק כח ד"ה והנה), דבר השמיטה (פ"ו מ"א ד"ה ואיכא), ספר השמיטה (עמ' מו סעי' א) לענין עבה"י, תורת השמיטה (סי' טז סעי' פה), דרך אמונה (מתנ"ע פרק ו ס"ק כט).
ויש נוטים לומר שיש שם חיוב תרו"מ למרות שיש הפקר: מעדנ"א (שביעית סי' ח אות י) בדעת פאה"ש, קהלות יעקב (שביעית סי' יד אות ד, זרעים סי' ב ד"ה ולפ"ז). ועי' לעיל ה"ח (אות ז).
16. [שכב] ריבמ"ץ (פ"ו מ"א ד"ה מארץ), ר"ש (ד"ה לא נאכל, נאכל), ספר הישר לר"ת (סי' תקמב, ועי' תוס' יבמות טז ע"א ד"ה עמון), רמב"ן (ויקרא כה ז), רא"ש (ד"ה לא נאכל, נאכל), ר"ן (פסחים נב ע"ב ד"ה מתבערין), רבינו הלל (לספרי עקב פיסקא נא ד"ה לא נאכל, מובא בשטמ"ק החדש למשנה), שו"ת מבי"ט (ח"א סי' כא ד"ה כתב), רע"ב (ד"ה לא, ועד), מהר"א פולדא (ד"ה כל).
ומכל מקום הספיחין מותרים בגבולות עולי מצרים גם לדעה זו: משל"מ (פ"ד הכ"ז), רש"ס (ד"ה נאכל), מקדש דוד (סי' נט אות א ד"ה הנה המל"מ). וכן משמע מלשונו של הרב זצ"ל בהסבר דעה זו.
בכתב היד הוסיף הרב זצ"ל: "וי"א שלענין כל הדינים כיבוש עולי מצרים שוה לכיבוש עולי בבל, רק לענין זה **(שונים הם)** שמה שגדל בכיבוש עולי בבל אסור באכילה לאחר הביעור, והגדל בכיבוש עולי מצרים מותר באכילה לאחר הביעור, אבל לענין שאר הדינים — קדושת שביעית נוהגת בהן".
וכ"כ אחרונים בהסבר דעה זו: פאה"ש (סי' כג, ביש"ר סוס"ק כח, ועי' ס"ק כה, וצ"ע), מקדש דוד (סי' נט אות א ד"ה הנה המל"מ), חזו"א (סי' ג ס"ק כב ד"ה ר"ש, ס"ק כד ד"ה ועמון), שיח השדה (סי' ט אות א. מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קט בתו"א).
ועי' ר"ש (ידים פ"ד מ"ג ד"ה עמון) ורא"ש (ד"ה בו ביום) שיש קדושת שביעית וחובת ביעור במה שלא כבשו עו"ב. ומכאן שהר"ש מקל בהלכה זו רק באכילה לאחר הביעור. וכן הסביר החזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה וכן, ס"ק כד ד"ה ועמון) עפ"י הרמב"ן (ויקרא כה ז). ועי' מש"כ על כך הרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ח אות א ואות ד ד"ה אך) והר"ש ישראלי (ארץ חמדה ספר א שער ג, תוספת בירור סי' ב אות ו). ולדעתם יש לחלק בין קדושת הפירות לחובת הביעור.

ויש מסתפקים: אם לדעה זו אין נוהגת כלל קדושת שביעית בפירות של אלו המקומות, וכשם שאין הביעור נוהג בהן כך אין נוהג בהן שום דבר מקדושת פירות שביעית. או שרק קל הוא שהקילו בדין הביעור, שלא יהא נוהג בהן, אבל כל שאר דין פירות שביעית נוהג בהן, ואסורין הן לאכלן בתורת פירות של שאר השנים, כי אם בקדושת פירות שביעית[17].

3. הסוברים שאין שם קדושת שביעית

ויש אומרים שדבר ברור הוא שבאותן המקומות שאמרנו ששם נאכלים הפירות שלהם בשביעית, אלא שאסור לעבוד את הארץ — נאכלים הם בתורת פירות של כל השנים, ואין קדושת שביעית נוהגת בהן כלל[18].

תוספת שבת

ולדעה זו יש אומרים שפירות אלו חייבים בתרו"מ[19]. ויש אומרים שאף שאין בהם קדושת שביעית, מכל מקום יש בהם חובת הפקר, שהיא עיקרה של השמיטה[20].

4. המבדילים בין מקומות שונים

ויש המסתפקים לומר שיש הבדל בין מקומות שונים בגבולות עולי מצרים, ולכן יש מקומות שדינם חמור או קל יותר ממה שנתבאר[21].

ג. איסור "נעבד" בגבולות עולי מצרים

יש אומרים שבגבולות עולי מצרים אין איסור במה שגדל כתוצאה ממלאכות אסורות,

17. [שכג] משל"מ (פ"ד הכ"י), חזו"א (סי' ג ס"ק כא), משנת יעבץ (פ"ד הכ"ו) בדעת הרמב"ם והר"ש. ועי' חו"ב (שביעית סי' א ס"ק ב ד"ה בדעת) שמסתפק ונוטה לומר שלדעת הרמב"ם אין קדו"ש בגבולות עו"מ. ולדעה זו י"ל שפטרום מחובת הביעור.
18. [שכד] רש"ס (פ"ו ה"א ד"ה נאכל), שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' מז), הגר"א (שנו"א פ"ו מ"א ד"ה מא"י). וכן כתבו אחרונים בדעת הר"ש: פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כה. ועי' ס"ק כח, וצ"ע), משנת ר"ב (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קט בתו"א), תורת הארץ (ח"ב פרק ב ס"ק לט), ספר השמיטה (עמ' מז הע' 1), מעדנ"א (שביעית סי' ח אות ה). וכך נוטה המשנת יעבץ (פ"ד הכ"ו) לומר בדעת הרמב"ם. ועי' לעיל (הע' 16).
19. סמ"ג (עשין קלג ד"ה התרומות), משל"מ (פ"ד הכ"ז), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כה), חו"ב (שביעית סי' א ס"ק ב סד"ה שביעית, בדעת).
דין תרו"מ בגבולות עו"מ, עי' "התורה והארץ" (ח"ב עמ' 80). ולגבי סוג המעשר שיש להפריש שם בשמיטה, עי' לקמן הכ"ט (אות ד).
20. מעדנ"א (שביעית סי' ח אות ב). וכך נוטה המשנת יעבץ (פ"ד הכ"ו) לומר בדעת הר"ש. ולדעה זו י"ל שפטורים מתרו"מ. ועי' לעיל (הע' 15-14), ועי' פ"ח ה"ט (אות א).
21. מקדש דוד (סי' נט ס"ק א ד"ה הנה המל"מ) בדעת הר"ש, חו"ב (שביעית סי' א ס"ק ב ד"ה שביעית, כתבו). ועי' לקמן (הע' 28) והכ"ח (אות ב).

שנעשו ע"י יהודי בקרקע של ישראל[22]. ויש אוסרים[23].

ד. חרישה וזריעה בגבולות עולי מצרים

"וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד... שהוא אסור בעבודה בשביעית..."[4].

כתי"ק

ויש מי שאומר שכל המקומות שלא כבשום עולי בבל —גם בזריעה מותרים הם[24].

ולדבריו צריך לומר שעל ידי נכרים היו זורעים[25], שאילו על ידי ישראל — הרי שנינו שכל שהחזיקו עולי מצרים נאכל אבל לא נעבד.

או שלא עשו מעלה זו של איסור עבודה בכיבוש עולי מצרים, כי אם בגוף ארץ ישראל העיקרית. אבל עבר הירדן שאינה כ"כ קדושה ככל ארץ ישראל — כיון שמן התורה בטלה קדושת הארץ ממה שלא כבשו עולי בבל, נהי שגזרו שלא לעבוד בשביעית — לא גזרו בה כי אם על עיקר ארץ ישראל ולא על עבר הירדן[26].

22. רי"ץ גיאות (מובא בתשובות הרמב"ם סי' קכח). וכן משמע מהראב"ד (לעיל הט"ו) העוסק בחובת העקירה של מה שניטע בשביעית באיסור. ולדעה זו יש איסור "נעבד" בשביעית: ראה לעיל (ה"א אות א והט"ו אות ב).
וכן כתבו אחרונים בדעת הרמב"ם בפיה"מ (שבדפוסים): שו"ת אבקת רוכל (סי' כד ד"ה ומה שהוקשה), מהר"א פולדא (ד"ה כל), פנ"מ (ד"ה לא) ומראה הפנים (ד"ה שלש). וכן משמע מהמשל"מ (פ"ד הכ"ו). ועי' תשובות הרמב"ם (שם) ובפיה"מ (מהדורת הרב קאפח) שהרמב"ם חזר בו מפירוש זה. ונראה שהרמב"ם לשיטתו (לעיל הט"ו) שאין איסור במה שנעבד באיסור בשביעית.
ובכתב היד כתב הרב זצ"ל: "וי"א שדוקא כשנעבד באיסור — אסורין הפירות באכילה במקומות שהחזיקו בהן עולי בבל. ובמקומות שהחזיקו עולי מצרים ולא החזיקו עולי בבל, כשנזרע באיסור — מ"מ הפירות מותרין באכילה, אבל קדושת שביעית נוהגת בהן".

23. בית רידב"ז (סי' ד סעי' י).
וי"א שהתירו רק בנעבד ע"י גוי: רב נתן אב הישיבה (פ"ד מ"ב ד"ה בש"א, פ"ו מ"א ד"ה שלש), כפתור ופרח (פרק מז עמ' תרנב), מבי"ט (מובא בשו"ת אבקת רוכל סי' כד ד"ה ומה), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כה) בדעת הרמב"ם (בפיה"מ), תפא"י (פ"ו מ"א אות ג, ועי' פ"ד מ"ב אות ט). לדעה זו מה שנזרע ע"י גוי בגבולות עו"ב — אסור באכילה: ראה לקמן הכ"ט. ועי' לעיל הט"ו (אות ב והע' 15).

24. רבנו גרשום מאור הגולה (חולין ז ע"א), רש"י (חגיגה ג ע"ב ד"ה כך מקובלני, יבמות טז ע"א ד"ה עמון, חולין ז ע"א ד"ה הרבה), סמ"ג (עשין קלג ד"ה התרומות), מאירי (חגיגה ג ע"ב ד"ה קדושה, יבמות טז ע"א ד"ה קדושה, ב"ב נו ע"א ד"ה עיקר, חולין ז ע"ב ד"ה כיבוש), רש"ס (פ"ו ה"א ד"ה ועוד קשה), שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' מז). ועי' ארץ חמדה (לר"ש ישראלי, ספר א שער ג סי' ה אות ד, תוספת בירור שם סי' ב אות ג) שכתב כן גם בדעת התוס' (חולין ז ע"א ד"ה והתיר) הפוטרים את גבולות עו"מ מתרו"מ. ועי': מהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ה), רש"ס (פ"ו ה"א ונקטינן) ומשל"מ (פ"ד הכ"ז) שתמהו על דברי רש"י, שהם עומדים בסתירה למשנה בשביעית, האומרת "נאכל אבל לא נעבד". ועי' מעדנ"א (תרומות פ"א ה"ה אות ג), ולעיל (הע' 3).

25. דברי עצמו. ועי' מאירי (סנהדרין כו ע"א ד"ה קדושת). דין עבודת גוי בקרקע ישראל, עי' פ"א ה"א (אות ב), לקמן ה"ל (אות ד).

26. וכ"כ הרא"ז מלצר (מובא בכרם ציון פרק ב, גאון צבי ס"ק א). ועי' בדברי הרצ"פ פראנק (שם) שהקשה על הסבר זה. ועי' פני אריה (לירושלמי פ"ו ה"א ד"ה א"ר, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קט בתו"א ד"ה ואני), שרש"י התיר רק בעמון ומואב שלא טוהרו בסיחון, שגם לא היו בכיבוש עו"מ. ועי' לקמן הכ"ח (אות ב הע' 20).

תוספת שבת

ויש אומרים שלדעה זו היתר העבודה נוהג למעשה גם בארץ ישראל המערבית, כל שלא נכבש ע"י עולי בבל[27]. ויש אומרים שבארץ ישראל המערבית התירו עבודה רק במקומות מסויימים[28].

ה. מלאכות בתלוש

יש אומרים שמותר לעשות מלאכות בתלוש בגבולות עולי מצרים כפי שנאמר שהדבר מותר בסוריא[29]. ויש אומרים שגבולות עולי מצרים חמורים מסוריא, ואסור לעשות בהם מלאכות בתלוש[30].

ו. עבודה בקרקע גוי

יש אומרים שאף לסוברים שבגבולות עולי בבל אין קנין לגוי להפקיע את קדושת הארץ לחיוב שמיטה — בגבולות עולי מצרים ההלכה היא ש"יש קנין" כדין סוריא, ומותר לישראל לעבוד שם בקרקע של גוי[31]. ויש מי שאומר שגם בגבולות עולי מצרים אין קנין לגוי להפקיע חובת שמיטה, ואסור לישראל לעבוד שם[32].

27. מהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ה, בתירוצו הראשון), הר"ש ישראלי (ארץ חמדה ספר א שער ג, תוספת בירור סי' ב אות ג). ומסבירים שהמשנה נדחתה מההלכה, מפני שהולכת למ"ד קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולעתיד לבוא.

28. אחרונים בהסבר שיטה זו: חזו"א (סי' ג ס"ק כד), קהלות יעקב (שביעית סי' יד ס"ק א), מעדנ"א (שביעית סי' ח אות ז ד"ה ולכן), משנת יוסף (ח"ב עמ' קי בתו"א ד"ה ובשו"ת) בדעת המהרי"ט (ח"א סי' מז). ועי' מש"כ הר"ש ישראלי (ארץ חמדה ספר א שער ג, תוספת בירור סי' ב אות ב) ותמה על שיטה זו. והרש"ז אויערבך (מעדנ"א שביעית סי' ח ס"ק ט ד"ה וגם, תרומות פ"א ה"ה אות ג) הסביר שלדעת הרמב"ם התירו לזרוע רק בבית שאן ובאשקלון. ועי' מקדש דוד (סי' נט אות א ד"ה והנה לישב) שמותר לחרוש ולזרוע בעבר הירדן ובעיירות המובלעות בתחומי עו"ב בלבד.

29. ר"ש (ד"ה נאכל), רא"ש (ד"ה ולא נעבד), מהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ה סד"ה כל, בפירושו הראשון), תוי"ט (ד"ה אבל) בדעת הרמב"ם. ועי' מעדנ"א (סי' ח אות ו ד"ה ולכן) שהסביר את יסוד הדמיון בין גבולות עו"מ לסוריא לענין זה. דין סוריא, עי' לקמן הכ"ז (אות א) ופ"ח ה"ט.

30. ריבמ"ץ (ד"ה אבל), מהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ה סד"ה כל בפירושו השני), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה אבל) בדעת הרמב"ם. ועי' מהר"י קורקוס (שמו"י פ"ח ה"ט) שאסור לעשות מלאכה בסוריא במחובר בשל גוי. ועי' מעדנ"א (שביעית סי' ח אות יג ד"ה נתבאר, תרומות פ"א ה"י אות ה ד"ה אולם).

31. מור וקציעה (או"ח סי' שו ד"ה ואפילו תימא), מעשה אורג (מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קו בתו"א), ועי' מעדנ"א (שביעית סי' ח אות יג, תרומות פ"א ה"י אות ה). ועי' מאירי (סנהדרין כו ע"א ד"ה קדושת) שאף בעבה"י לא התירו לישראל לעבוד אלא בקרקע של גוי.
דין קנין עכו"ם בא"י ובסוריא, עי' רמב"ם (תרומות פ"א ה"י), ולקמן הכ"ט (אות ב סעי' 1), פ"ח ה"ח (אות ג-ד), ה"ט (אות ג). דין עבודה בקרקע גוי בשמיטה. עי' לקמן פ"ח ה"ח (אות ה).

32. חזו"א (דמאי סי' ד ס"ק א, שביעית סי' כו, סדר השביעית סעי' ד).

הלכה כז

עבודה בחלש בסוריא

א. עבודה בחלש בסוריא

ב. שביעית בעמון ומואב
1. הסוברים שעמון ומואב הם אותם שטוהרו בסיחון
2. הסוברים שעמון ומואב הם אותם שטוהרו בסיחון

המ"מ

"סוריא... נזרו עליה שתהיה אסורה בשביעית כארץ ישראל".

וכסוריא, שנזרו עליה שתהיה אסורה בשביעית כארץ ישראל — לא נזרו אלא על עבודת אילפא ארטבן בזמן שעבדיה נוהגת מן התורה, ומפני שביבוש הכסף (נתרומת פ"א ה"ג) מסביר שגזרו זה נאמר אף בזמן שעבדיה נוהגת מן התורה, ומפני שביבוש יתיר לא יאמר כיבוש.

1. **עבודה בחלש בסוריא** — המ"מ (נתרומות פ"א ה"ג) מסביר שגזרו זה נאמר אף בזמן שעבדיה נוהגת מן התורה, ומפני שביבוש יתיר לא יאמר כיבוש.
2. **שביעית (פ"ו ח"ט, ב"ב, תוספתא (שביעית פ"ד ה"י, כלים פ"א ה"ח), גיטין (ח ע"ב). וכן ברמב"ם (שמיטין ויובל פ"ט ה"ב) ובפיהמ"מ (ידים פ"ד מ"ג).** דין ספיחין בסוריא, ראה רמב"ם הל' שמיטין ויובל פ"ט ה"ח).
3. **ידים (פ"ד מ"ג).**
4. **ידים (פ"ד מ"ג), תוגיגה (ג ע"ב), יבמות (סז ע"א).**
5. **ירושלמי (פ"ו ה"ב).**
6. **ידים (פ"ד מ"ג), רמב"ם (תרומות פ"א ה"א, שמיטין ויובל פ"ט ה"ב).**
7. **רמב"ם (מתנ"ע פ"ו ה"ח).**

כסוריא בדרבן בכל השנים כולא שביעית.[9]

עבודת קרקע שמא.[8] אבל לא נזרו על כל המלאכות שבחלש, שמותר לעשותן

"אבל עמון ומואב... אין שביעית נוהגת בהן".

ב. שביעית בעמון ומואב

1. הסוברים שעמון ומואב הם אותם שטוהרו בסיחון

קדושת ארץ עמון ומואב שלא תבוא לידי טומאת כלי.[13]

2. הסוברים שעמון ומואב הם אותם שלא טוהרו בסיחון

אין שביעית נוהגת בה כלל. ולפנדרית את אין ישראל לבאן — על כל מקום הרי הם כמו כל עבר הירדן, ואף על פי שהוא בכלל ארץ ישראל לכל דבר, אם הוא אותו הכלל עצמו שנכבש עזרא ובית דינו[11] מן הגולה ועשו בו כל מה שעשו בשאר ארץ ישראל, ואף על פי שאינו נתקדשה בקדושת

אבלה הקלו.[14] אם כן ארץ עמון ומואב שנכבשה על ידי עזרא ובית דינו גם כן או שאינה כל מה שנכבש מכל מקום קדושתה עדיין קיימת, שהרי אינם יכולים להוציא מידם ואפילו מה שלא

8. **וכן בדרבנן (פ"ו ה"ט ושבת"א שם אות ב). ומה שנהגו (פ"ו ה"ב ד"ה עושין) (שביעית פ"ד מ"ב ד"ה עושין) ואפילו מה שנהגו בזמן הזה (שביעית פ"ד מ"ב ד"ה עושין) (שביעית פ"ד מ"ב ד"ה עושין) (שביעית פ"ד מ"ב ד"ה עושין)

כמותן, שבמקומות שקדשום עולי בבל נוהג בהם דין שביעית לענין איסור עבודת קרקע.

ועמון ומואב שאנו אומרים שאין דין שביעית נוהג בה, היינו ארץ עמון ומואב שלא נכבשה על ידי סיחון, שאותם לא כבשו ישראל כלל, ונשאר דינם כדין שאר חוץ לארץ[15].

ויש מי שאומר שארץ עמון לא כבשוה ישראל ולא נכבשה על ידי סיחון, רק ארץ מואב לבדה. וארץ עמון, שלא נכבשה ולא נתקדשה מעולם בקדושת ארץ ישראל, היא נקראת בלשון חכמים בשם ארץ עמון ומואב, שעליה אמרו שאין שביעית נוהגת בה[16].

שביעית. והדברים אמורים: הן לדעה הסוברת (הכ"ו אות ב, הכ"ח אות ב־ג) שיש קדו"ש בגבולות עולי מצרים, והן לסוברים שאין שם קדושת שביעית אלא איסור עבודה בלבד. ומה שכתב הרב זצ"ל: "לענין אכילה הקלו", כוונתו לכל מר כדאית ליה בפירוש דברי המשנה (פ"ו מ"א): "נאכל אבל לא נעבד".

15. ר"ת (ספר הישר חידושים סי' תלז, תרלז), תוס' (חגיגה ג ע"ב ד"ה עמון), ר"ש (ידים פ"ד מ"ג ד"ה עמון), סמ"ג (עשין קסא), רמב"ן (ב"ב נו ע"א ד"ה שעיר, שבועות טז ע"א ד"ה ואמרינן, ומצאתי), ריטב"א (מגילה י ע"ב ד"ה והנכון, שבועות טז ע"א אד"ה דכ"ע), ר"ן (ב"ב שם ד"ה הר שעיר, שבועות שם ד"ה דילמא), שו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' קצח), שו"ת הרי"ד (סי' יא), מהר"י קורקוס (לקמן הלכה כח), רע"ב (ידים שם ד"ה עמון), רדב"ז (תרומות פ"א ה"ב), מראה הפנים (פ"ו ה"א ד"ה רבי), תפא"י (ידים שם אות כב), פאה"ש (סי' יב, ביש"ר ס"ק ה, סי' כג, ביש"ר ס"ק כד־כח) בדעת הרמב"ם (בהלכות), מור וקציעה (סי' שו ד"ה וככה), חזו"א (סי' ג ס"ק כד ד"ה ועמון).
בדעת הרמב"ם יש מפרשים שחזר בו בהלכות ממש"כ בפיה"מ: (ידים פ"ד מ"ג, לעיל הע' 11): שו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' קצח), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כז), תפא"י (פ"ט מ"ב אות טו), מעדנ"א (תרומות פ"א ה"א אות ג ד"ה ברם) עפ"י רמב"ם בכורים (פ"ב ה"א), והמדובר רק בעמון ומואב שלא טוהרו בסיחון. ועי' חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה שם) שדברי הרמב"ם בפיה"מ הם ט"ס. ועי' מהדורת הרב קאפח ששם הגירסא כמו בדפוסים. וכך הבין הרש"ס (פ"ט ה"ב ד"ה שלש) בדעת הרמב"ם.

16. שכז) **כפתור ופרח (פרק מז עמ' תרלג־תרלח)**, מהר"י קורקוס (הכ"ח, בפירושו השני, שנדחה). וכך משמע מהרמב"ן (ב"ב נו ע"א ד"ה שעיר). ועי' פאה"ש (סי' כג, ביש"ר סוס"ק כז).
ויש מוכיחים מהפסוק ביהושע (יג כה) שגם חצי ארץ עמון נכבשה ע"י סיחון: רש"י (חולין ס ע"ב ד"ה עמון), ר"ת (ספר הישר חידושים סי' תרלז).

הלכה כח

א. מהו עבר הירדן
ב. קדושת שביעית וספיחין בעבר הירדן
1. הסוברים שאין משמעות לכיבוש עולי בבל בעבה"י
2. הסוברים שיש משמעות לכיבוש עולי בבל בעבה"י
3. הסוברים שאין קדו"ש וביעור בכיבוש עו"מ בעבה"י
4. הסוברים שאין קדו"ש בכל עבה"י

רמב"ם

עבר הירדן — שביעית נוהגת בה מדבריהם[1]. וספיחי עבר הירדן וספיחי סוריא[2] מותרין באכילה. לא יהיו ארצות אלו חמורין מארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים[3].

א. מהו עבר הירדן

"עבר הירדן — שביעית נוהגת בה מדבריהם"[1].

תוספת שבת

נחלקו הפוסקים האם עבר הירדן בו מדובר כולל אף את עמון ומואב שטוהרו בסיחון, או רק את ארץ סיחון ועוג עצמה[4].
יש שכתבו שרמת הגולן דינה כגליל, ואינה בכלל עבר הירדן[5].

ב. קדושת שביעית וספיחין בעבר הירדן

"עבר הירדן — שביעית נוהגת בה מדבריהם. וספיחי עבר הירדן וספיחי סוריא מותרין באכילה".

1. עי' ירושלמי (פ"ו ה"א). וכן בסמ"ג (עשין קמח). ועי' מאמר הרא"ד רוזנטל (כרם ציון השלם עמ' רנזדרסו). לדעת הרמב"ם איסורי עבודה וקדושת פירות נוהגים בעבר הירדן. הרמב"ם וסיעתו הולכים לשיטתם בהכ"ו (אות ב) שקדושת שביעית נוהגת בכיבוש עולי מצרים ג"כ. וכן דעת המפרשים בפ"ז ה"י (אות ג) שעבה"י שנוהג בו ביעור הוא עבה"י המזרחי. וכן פסקו: פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כח), חזו"א (סי' ג ס"ק כט ד"ה ולהראשונים, סי' כו סדר השביעית סעי' ד, ליקוטים סי' י ס"ק א אות ב).
2. וכן בתשובות הרמב"ם (סי' קכח).
3. עי' לעיל הכ"ו.
4. עי' לעיל הכ"ז (אות ב), מחלוקת המפרשים בדין עמון ומואב. ועי' לקמן (אות ב) לענין מה שכבשו עו"ב בעבה"י.
5. הר"ש ישראלי (מדריך שמיטה לצרכן תשמ"ז עמ' 51 הע' 30, עמ' 78 הע' 49), שמיטה כהלכתה (פרק ב סעי' יג), חוברת "ארץ ירדן וחרמונים" (לרב יגאל אריאל) עפ"י התוספתא (שביעית פ"ד ה"ה, מובאת בירושלמי פ"ו ה"א) המונה את יישובי דרום הגולן (נוב, חספיה וכפר חרוב) בין העיירות האסורות שבתחום סוסיתא. ועי' לקמן (הע' 9, 11) דעת הסוברים שרמת הגולן נכבשה ע"י עו"ב.

1. הסוברים שאין משמעות לכיבוש עולי בבל בעבר הירדן

שבת הארץ

ויש מי שנראה מדבריו שאפילו אם יתברר לנו, שהיו מקומות בעבר הירדן שהחזיקו בהם עולי בבל — מכל מקום אין בהם אותו חומר שבמקומות שהחזיקו בהן עולי בבל בעיקר ארץ ישראל, והספיחים מותרין בהם באכילה[6].

2. הסוברים שיש משמעות לכיבוש עולי בבל בעבה"י

ויש המסתפק לומר שהיתר זה של עבר הירדן נאמר רק בכל מה שלא נתקדש על ידי כיבוש של עולי בבל. אבל אם ימצאו בהם מקומות שכבשום עולי בבל, צריך דינם להיות ככל חומר דין עיקר ארץ ישראל במקומות שכבשום עולי בבל — לענין קדושת הפירות ולענין חיוב ביעור ואיסור ספיחין[7].

תוספת שבת

ויש אומרים שהספיחין מותרים בכל עבר הירדן, מפני שאכן לא כבשו שם עולי בבל[8]. ויש מי שמשמע מדבריהם שיש קדושת שביעית ואיסור ספיחין בכל עבר הירדן, מפני שאכן נכבש על ידי עולי בבל[9].

3. הסוברים שאין קדושת שביעית וביעור בכיבוש עו"מ בעבה"י

שבת הארץ

ואותן שסוברים שכל מה שלא החזיקו עולי בבל, מותרין הפירות שם לגמרי,

6. שכח) **כס"מ** (פ"ד הכ"ח), תבואות הארץ (עמ' טז, מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קכח־קכט ד"ה ולענין, והנה), משנת יעבץ (פ"ד הכ"ח), קהלות יעקב (שביעית סי' ה ס"ק ד־ה). ועי' שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קכז, ח"ח סי' צה), אדמת קודש (דף נג ע"ב הע' ב, דף קנד ע"ב הע' ג). וכן כתבו אחרונים לעיל הכ"ז (הע' 1) בדין סוריא.

7. שכט) **רדב"ז** (פ"ד הכ"ח), משל"מ (פ"ד הכ"ו). ובשו"ת הרדב"ז (מכ"י או"ח ח"ח סי' רג) משמע שהדברים אמורים בארץ סיחון ועוג.

8. ראב"ד (השגה פ"ד הכ"ז), אחרונים בדעת הרמב"ם: מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ז ד"ה עבר, וספיחי), משל"מ (פ"ד הכ"ו), פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כח), מראה הפנים (פ"ו ה"א ד"ה קשיתה), ערוה"ש (סי' טז סעי' ז), חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה ר"מ, ליקוטים סי' י ס"ק ב ד"ה ג מש"כ). ועי' רמב"ם (קידוש החודש פ"ה הי"א) המזכיר את נוב וטבריה בין הערים שנכבשו ע"י עו"ב (ועי' הע' 5), ומכאן שרמת הגולן נכבשה ע"י עו"ב (עי' אות א). ועי' לקמן (הע' 11), דעת הסוברים שהיה כיבוש עו"ב בעבה"י.

9. עי' סמ"ג (עשין קמח) שהדין בעבה"י הוא: לא נאכל ולא נעבד. וראה לעיל (הכ"ו הע' 5), שלדעת הסמ"ג "לא נאכל" היינו שיש בו איסור ספיחין. ומכאן שהוא חולק על הרמב"ם בדין זה. ועי' סמ"ג (עשין קסא, והדבר מודגש בכו"פ פרק מח עמ' תרלז) שמביא בדעת ר"ת שעו"ב כבשו אף את עמון ומואב שטוהרו בסיחון. וכן כתב הסמ"ג (עשין קלג, ד"ה התרומות) שמקומות שלא כבשו עו"ב מותרים בעבודת קרקע, ואעפ"כ כתב שבעב"י "לא נעבד". ומכאן שנכבש ע"י עו"ב. ועי' תשב"ץ (ח"ג סי' קצח) שכתב שדין עבה"י כא"י לכל דבר, וא"כ ה"ה לספיחין. ועי' פאה"ש (סי' כג, ביש"ר ס"ק כח) שכתב שדעת הסמ"ג כדעת הרמב"ם.

בלא שום קדושת שביעית כלל[10] — לדעתם צריך לומר שגם הפירות של עבר הירדן מותרין לגמרי, ואין נוהג בהם לא קדושת שביעית ולא ביעור[11].

4. הסוברים שאין קדו"ש בכל עבה"י

ולדעת הסובר שאפילו במקומות שכבשום עולי בבל ומלכי בית שני, מכל מקום אין חומר שביעית לענין הפירות נוהג בהן יותר מהמקומות שלא כבשום עולי בבל בעיקר ארץ ישראל[12] — מה ששנינו שיש דין ביעור בעבר הירדן, בשלש הארצות לביעור[13] — לדבריהם היה הדבר נוהג בבית ראשון קודם שבטלו היובלות[14], שהיה דין שביעית מוחזק והולך שם מכיבוש משה. אבל אחר שבטלה שביעית על ידי הגלות — שוב לא חזרה בעבר הירדן, לדעה זו, כי אם לענין איסור עבודה, אבל לא לענין קדושת הפירות וחובת ביעור[15].

10. דעת הגר"א וההולכים בשיטתו (הכ"ו אות ב הע' 18).

11. לדעה זו יש אומרים שמה שכבשו עו"ב בעבה"י, יש בו קדו"ש וביעור כארץ ישראל עצמה: סמ"ג (עשין קסא), משל"מ (פ"ד הכ"ו) בדעת הר"ש (לעיל הכ"ו אות ב הע' 16), שנו"א (פ"ו מ"א ד"ה שלש), משנ"ר (סד"ה נאכל אבל) בדעת הר"ש והרע"ב, חזו"א (סי' ג ס"ק כד ד"ה ועמון), מעדנ"א (שביעית סי' ח אות ד ד"ה אך) בדעת הר"ש והרא"ש (ידים פ"ד מ"ג). וכך משמע מר"ת (ספר הישר חידושים סי' תלז, תוס' יבמות טז ע"א ד"ה עמון, ועי' חגיגה ג ע"ב ד"ה עמון, ב"ב נו ע"א ד"ה הר) המוכיח ממשנת "ג' ארצות לביעור" שעו"ב כבשו בעבה"י.
לענין כיבוש עו"ב בעבה"י, עי' מרכבת המשנה (ח"ג, פ"ד הכ"ח) המוכיח מן הברייתא של התחומין (ספרי פרשת עקב, תוספתא פ"ד ה"ה, ירושלמי פ"ו ה"א) המונה מקומות בעבה"י בין תחומי עו"ב (שהם: דרך גדולה ההולכת למדבר, חשבון, יבקא, נחלא דזרד, יגר סהדותא), שאכן כבשו עו"ב בעבה"י. ועי' שו"ת מלבושי יו"ט (ח"ב, חובת קרקע סי' יז ד"ה אמנם דעת) האומר בדעת התוס' (גיטין ב ע"א ד"ה ואשקלון) שהיה כיבוש עו"ב בעבה"י, אך לא פירש היכן כבשו. וכן כתב המשנ"ר (סד"ה נאכל אבל) בדעת הר"ש והרע"ב.
לדעת ר"ת (ספר הישר חידושים סי' תלז, תרלז, תוס' חגיגה ג ע"א ד"ה עמון) עו"ב כבשו רק את ארץ סיחון ועוג עצמה.
ולדעת המקדש דוד (סי' נה ס"ק א סד"ה ועבר), עו"ב כבשו גם את עמון ומואב שטוהרו בסיחון. ועי' לעיל (הע' 7).
וי"א שעו"ב כבשו את עמון ומואב שטוהרו בסיחון עם חלק מהבשן: אדמת קודש (דף קנח ע"ב בהערה. מובא במשנת יוסף ח"ב עמ' קכט ד"ה והאדמ"ק). ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' נ אות ב, יג) שלדעת רוב הפוסקים כבשו עו"ב את עבה"י הצפוני.

12. כך יש לומר אם ננקוט כדעת הגר"א לענין כיבוש עו"מ (הע' 10) וכדעת הכס"מ לענין כיבוש עו"ב בעבה"י (הע' 6).

13. לקמן פ"ז ה"ט.

14. רש"ס (פ"ו ה"א אד"ה ועוד קשה, פ"ט ה"ב סד"ה שלש), בית רידב"ז (סי' ד סעי' י), חזו"א (סי' ג ס"ק כד ד"ה ועמון). ועי' מעדנ"א (סי' ח אות ג ד"ה וכיון) לענין ביעור בסוריא. ויש אומרים, שעבר הירדן שבו נוהג דין ביעור, הוא ארץ בנימין שבעבר הירדן המערבי: ראה לקמן (פ"ז ה"י אות ב).

15. ספר השמיטה (עמ' מו סעי' א והע' 1), עפ"י שיטת הר"ש והגר"א, הסוברים שאין קדו"ש בכיבוש עו"מ.

תוספת שבת

ויש אומרים שגם עבודת קרקע מותרת בעבר הירדן[16].

הלכה כט

א. מבוא: דיני שביעית בפירות נכרי בארץ ישראל
ב. ספיחים וקדושת שביעית בפירות נכרי בזמן הזה
1. דעת האוסרים
2. דעת המתירים
ג. דין הפירות בשדות המושכרות לנכרי
ד. פירות שביעית של נכרי לענין תרו"מ
ה. קניית פירות נכרי הקדושים בקדושת שביעית
ו. פסק ההלכה בפירות נכרי שגדלו בשביעית
ז. גוי שגזל שדה מישראל

רמב"ם

גוי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית, פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והגוים אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

א. מבוא: דיני שביעית בפירות נכרי בארץ ישראל

תוספת שבת

בגמרא הובאה מחלוקת בין רבי אלעזר הסובר שקנין עכו"ם בארץ ישראל פוטר מחובת הפרשת תרו"מ, לבין רבה הסובר שאין פעולת הקנין על ידי גוי מפקיעה את קדושת הארץ, לענין חיוב הפרשת תרו"מ[1]. נחלקו הראשונים כמי לפסוק[2], וכמו כן נחלקו בפרוש המושג אין קנין לגוי להפקיע מחיוב תרו"מ: האם גם כאשר הקרקע עדיין ביד הגוי חל החיוב

16. עי' לעיל הכ"ו (אות ד והע' 24, 27).
ויש שכתבו כך לענין עמון ומואב שטוהרו בסיחון: עי' רש"י (חגיגה ג ע"ב ד"ה כך מקובלני, יבמות טז ע"א ד"ה עמון), מאירי (חגיגה ג ע"ב ד"ה קדושה, יבמות טז ע"א ד"ה קדושה, ב"ב נו ע"א ד"ה עיקר, ולעומת זאת כתב המאירי (סנהדרין כו ע"א ד"ה קדושת), שאף בעבה"י לא התירו לישראל לעבוד אלא בקרקע של גוי). וכך משמע בשו"ת הרדב"ז (מכ"י, ח"ח סי' רג). ועי' לעיל הכ"ז (אות ב).
ויש אומרים שהיתר זה נאמר בכל עבר הירדן: רש"ס (פ"ו ה"א ד"ה ועוד קשה), מקדש דוד (סי' נה ס"ק א ד"ה ועבר, סי' נט ס"ק א ד"ה והנה ליישב) בדעת רש"י (שם). ועי' שו"ת נבחר מכסף (יו"ד סי' כג).

1. גיטין (מז ע"א), בב"מ (קא ע"א), מנחות (לא ע"א), בכורות (יא ע"ב).
2. רמב"ם תרומות (פ"א ה"י) ונו"כ (על הרמב"ם שם), שו"ת רבינו בצלאל אשכנזי (סי' א).

להפריש[3], או רק כאשר תחזור הקרקע לרשות ישראל יהיה הישראל — בעל הקרקע חייב בהפרשת תרו"מ[4].

ב. ספיחים וקדושת שביעית בפירות נכרי בזמן הזה

1. דעת האוסרים

שבת הארץ

יש אומרים שרק איסור ספיחין מותר הוא בשדה שקנה נכרי, אבל מכל מקום כל איסורי שביעית נוהגים: בין בקרקע זו שהיא בקנין הנכרי, בין בפירותיה שצריך לאוכלם בקדושת שביעית, ואסורים בסחורה ובאיבוד, וחייבים בביעור[5].

תוספת שבת

ויש מי שכתב שנראה שקדושת שביעית בפירות שגדלו בשדה עכו"ם היא מדרבנן גם למ"ד שאין קנין לנכרי להפקיע קדושת הארץ[6]. והוסיף שגזירה זו שהפירות יהיו קדושים — נוהגת כשפירות ישראל הם הרוב ופירות עכו"ם הם מיעוט פירות המקום, ולכן אנו גוזרים גם על המיעוט משום רוב פירות ישראל. אבל כאשר הפירות הם ברובם של עכו"ם, יש מקום לומר שגם לדעות שנוהגת שביעית בשל עכו"ם, הרי במקומות שהרוב של עכו"ם אין לגזור[7].

3. להלן (אות ב).
4. להלן (אות ג).
5. של) הרמב"ם (תרומות פ"א ה"י) כתב: "גוי שקנה קרקע בארץ ישראל, לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה. לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד, אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים. והכל מן התורה, כאילו לא נמכרה לגוי מעולם". לפי דבריו שאין קנין לגוי להפקיע מקדושת הארץ, הרי שכל דיני שביעית חלים גם ברשות הנכרי. אמנם הרמב"ם בתשובותיו (סי' לז, בלאו קכט) כתב שתחילה נטה לומר שיש קנין, אבל חזר בו וסבר שאין קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ועיין פיה"מ (מהדורת הרב קאפח, פאה פ"ד מ"ט, דמאי פ"ה מ"ט, מכשירין פ"ב מ"י). וכך למדו: **כפתור ופרח** (פרק ד, פרק מז), רש"ס (פ"ו סוף ה"א ד"ה ועכשיו), **רדב"ז** (תרומות פ"א ה"י, **שמיטה ויובל פ"ד** הכ"ט, ואמנם שם לימד זכות על אלו שאין נוהגים קדושת שביעית, מכיון שהם סוברים ששביעית בזמן הזה דרבנן ולכן יש קנין להפקיע מקדושת הארץ, ובתשובות הרדב"ז ח"ה סי' שני אלפים רכא, כתב שאין קדושת שביעית בפירות עכו"ם), מהרי"ט (ח"א סי' מג), של"ה (שער האותיות קדושה, אכילה, במצות התלויות בארץ, דף עט), נחפה בכסף (יו"ד סי' ד), שדה הארץ (יו"ד סי' כו, כט), שער המים (חלק תשובות סי' ד), חרדים (הקדמתו למצות התלויות בארץ), זכר יצחק (סי' מב, עיין הר צבי זרעים ח"ב סי' לט), חזו"א (סי' ג ס"ק ח, סי' ט ס"ק יח, סי' כ ס"ק ז), אז נדברו (ח"ד קונ"א עמ' קסז). ועי' לעיל הכ"ו (אות ו). ועי' תורת הארץ (ח"ב פ"ג אות סא) שאם הגוי גזל את הקרקע, לכו"ע אין קנין.
6. הרב זצ"ל (קונ"א סי' כ). וכתב שכיון שמותר להאכיל פירות שביעית לאכסניא ושכירים מסוימים אפילו גוים (לקמן פ"ה הי"ג אות ד־ה), אם כן אין איסור תורה בהאכלת פירות שביעית מדין תורה. וממילא הלימוד: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה — ולא לאחרים לאכלה" — איננו לגבי איסור האכלת גוי מפירות שביעית, אלא לענין קדושת הארץ, שאיננה נוהגת קדושת שביעית בשל נכרים מדין תורה, אם כן המחמירים לנהוג קדושת שביעית בפירות עכו"ם — אין זה אלא חומרא מדרבנן.
7. הרב זצ"ל (קונ"א סי' כ).

יש מי שנראה מדבריו שיש איסור ספיחין אף במה שגוי זורע בשדהו[8].
ויש שהקלו לסחור בפירות אלו[9], ויש שלא הזקיקו ביעור[10].
ויש מי שהקל בפירות של ישראל שלקחם הגוי וחזר היהודי ולקחם — שפטורים מביעור[11].

יהודי הזורע בשדה עכו"ם, לדעות שהזורע בשדהו בשביעית הפירות נאסרים[12] — גם פירות אלו אסורים, כדין הזורע בשדהו שהרי אין קנין לעכו"ם[13]. ויש אומרים[14] שלדעות שאין איסור על פירות שזרע ישראל בשדהו[15], גם כאשר זרע ישראל בשדה עכו"ם לא גזרו בהם משום ספיחים.

2. דעת המתירים

שבת הארץ

ויש אומרים שהפירות מותרין הם לגמרי, ואין נוהג בהן קדושת שביעית כלל. משום שבזמן הזה דשביעית מדרבנן היא, סומכין אנו על מי שסובר שיש קנין לנכרי, לפחות כל זמן שהוא תחת ידו, להפקיעו מקדושת שביעית, כמו שהוא מפקיע מקדושת תרומות ומעשרות, כל זמן שלא נגמרה מלאכתה ביד ישראל. ולפי סברה זו יש שנראה להם[16], שאם הקרקע היא של נכרי — אין בה שום

8. השגת הראב"ד (סוכה לט ע"ב, דף יט ע"ב מדפי הרי"ף).
9. המבי"ט (ח"א סי' שלו, ח"ג סי' מה) הביא את דברי הר"ש שלענין ביעור יש מקום להקל בפירות עכו"ם. וסברתו היא שכיון שהפירות גדלו אצל גויים, הרי שלענין הדברים הממוניים, ישנה סברא לומר שאין בעל הפירות חייב מכיון שהוא בא מכח הגוי, ואין אפשרות להתדיין עמו. המבי"ט הביא סברא זו גם לענין סחורה, שיש מקום להתיר בפירות עכו"ם. המהרי"ט (ח"א סי' מג) חיזק את דעת אביו לענין היתר סחורה, אבל אסר לקנות אחר זמן הביעור (עיין פירות שביעית להרי"ז מינצברג סי' ג, שו"ת משנ"י ח"ב סי' לט). ועי' לקמן (הע' 19), פ"ו ה"א (אות ח).
10. תשובת מהר"ם בן חביב (סי' לה, הובאה בברכ"י יו"ד סי' שלא ס"ק י), וכתב שם שיש מקום להקל בזמן הזה ששביעית מדרבנן לענין ביעור וסחורה (ועיין ציץ הקודש ח"א סי' טו אות ו), וכן בזכר יצחק (סי' מב). ועי' לקמן פ"ז ה"א (אות ו) בדין ביעור בפירות עכו"ם.
11. שיח השדה (עמ' פב). ועי' פ"ו ה"א (אות ח והע' 62).
12. עיין לעיל (פ"ד הט"ו) דעת הראב"ד.
13. רדב"ז, מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ט).
14. מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ט). וכן בפ"ג הי"א (אות ז).
15. רמב"ם (פ"ד הט"ו).
16. שלא) את דברי הרמב"ם (תרומות פ"א ה"י, הובאו לעיל אות א הערה 5), ניתן להסביר שרק אם חזר הישראל ולקח מהגוי קודם מירוח הרי הם בקדושת שביעית, אבל אם הפירות גדלו ונתמרחו ברשות הגוי, ואח"כ חזר הישראל ולקחם — הפירות פטורים מכל חיובי שביעית, שהרי גדלו ברשות העכו"ם. כך למדו בדעת הרמב"ם: כפתור ופרח (פרק ד, פרק מז), **כס"מ (פ"ד הלכה כט)**, אבקת רוכל סי' כד), שואל ומשיב (מהדורא שתיתא סי' לח ד"ה והנה בעש"ק), הר צבי (או"ח ח"ב סי' עד).
ויש שלמדו הלכה זו מדברי התורת כהנים: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה — לכם ולא לאחרים", מכאן שאין אסורי שביעית חלים על של עכו"ם, תו"כ (בהר פר' א הל' ו), התורה והמצוה (שם), תורה תמימה (אות כט), הרצ"פ פרנק (הר צבי ח"ב סי' לט, כרם ציון סי' ה), משיב דבר (סי' נו ד"ה ומעתה).
וכן פסקו להלכה: רדב"ז (ח"ה סי' שני אלפים רכ"א), ב"י (יו"ד סי' שלא), רמ"א (סי' שלא סעי' יט), דרישה

קדושת שביעית לא לענין פירות שביעית, ולא אפילו לענין איסור עבודה[17]. כיון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה, ששביעית היא דרבנן לדעת רבים[18].

(סי' שלא ס"ק א), מהריק"ש (סי' שלא סעי' יט), לבוש (סי' שלא סעי' יט), ברכי יוסף (סי' שלא סעי' י), יוסף אומץ סי' נב), ארץ החיים (סי' שלא סעי' יט), מהריט"ץ (סי' מז, צח), פאת השלחן (סי' כג, ביש"ר ס"ק כט), גדולת מרדכי (גלאנטי, סי' ט, בספר דברי מרדכי), שדה הארץ (ח"ג יו"ד סי' כט), זכרונות אליהו (מאני, יו"ד עמ' סז), שמחה לאיש (דף קח ע"ד), ערוך השלחן (סי' טז סעי' ג), שו"ת הר"ש מוהליבר (סי' יח, יט), הרב זצ"ל (שבת הארץ מבוא סי' יא, משפט כהן סי' ע, דעת כהן סי' רלט אות א, ב), תורת יהונתן (פ"ד סעי' מד), הר"ש סלאנט (בכורי שלמה סי' לו אות ב), שדה חמד (מערכת למד כלל קמא אות לב), הוראת שעה (פ"ד), הרי"ז מינצברג (פירות שביעית סי' ג, ז), ישכיל עבדי (ח"ו עמ' שט ס"ק יא), מנחת יצחק (ח"ו סי' קכח, קכט), ציץ אליעזר (חי"א סי' סו), יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' יט, ח"ה יו"ד סי' כח), עוטה אור (סי' לב).

17. לדעה שיש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הקרקע כל זמן שהקרקע ברשותם, מצד הדין אין מקום לאסור עבודה. ובכל אופן יש שאוסרים עבודת ישראל בשדות הנכרי, ואם עבד ישראל בשדות הגוי הרי אלו ספיחים. מהרי"ט צהלון (סי' מז) הסביר שהרואים יאמרו שיהודי עובד בשדהו, ולא ידעו שזוהי שדה עכו"ם. ובשבת הארץ (מבוא פרק יא) כתב שהסברא לאסור היא כדי שלא יבואו לעבוד בקרקע של ישראל, ובהוראת שעה (פ"א ופל"א) כתב שזו תקנה כדי שלא ישתקעו שדות ישראל בידי העכו"ם. ועי' פ"ח ה"ח (אות ג, ד).
ויש המסבירים שהסברא לאסור את הפירות היא מכיון שכל מה שהתיר הכס"מ כשהקרקע תחת ידי הגוי — הוא רק לענין הפירות, אבל עצם הקרקע אין אפשרות למכרה, והיא עומדת בקדושתה, ולכן אסורה עבודת ישראל בקרקע של עכו"ם, ואם עבר ישראל ועבד בה הרי שפירות אלו אסורים. יסוד זה הביאו: צפנת פענח (מאכ"א פרק יד הלכה יז), בית יצחק (יו"ד ח"ב סי' קכב אות ד), חזו"א (סי' א ס"ק ג ד"ה אלא, סי' כ ס"ק ז ד"ה ולמש"כ לעיל סי' א), מעדני ארץ (סי' ט אות א, ו, בקובץ ההערות סי' ג, תרומות פ"א ה"י אות א ד"ה, ועל פי זה), קונטרס שלש תשובות (סאטמאר עמ' צ), מנחת יצחק (ח"ו סי' קכח).
ויש מי שאומר (חוות בנימין ח"א סי' ט אות יא) שהאוסרים עבודת ישראל בשדות העכו"ם, והפירות הם כספיחים, היינו רק בזמן ששביעית דאורייתא אבל בזמן הזה ששביעית דרבנן, גם לדעות אלו אין איסור בעבודת ישראל בשדות הנכרים.

18. שלב) הסברא לכך היא שבזמן הזה שביעית מדרבנן, ולכן יש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ולכן גם עבודה בקרקע של עכו"ם מותרת: ערוך (ערך אגסטון), **תרוץ אחד בתוספות (גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין), רש"י (סנהדרין כו ע"א ד"ה אגיסטון)**, **ר"ח (סנהדרין כו ע"א)**, ספר התרומה (הלכות א"י ד"ה פסק, דף סג ע"א, דפוס ורשא, עיין כפתור ופרח פרק מז), מאירי (סנהדרין כו ע"א ד"ה קדושת בשם י"מ), רש"ס (פ"ו ה"א בדעת רשב"ם ב"ב צ ע"ב ד"ה לפוגא, אוצרות יוסף דף מז), הלכות א"י (מיוחס לטור, בדין קדושת הארץ סעי' ב, דף יא דפוס לודז), הגר"א (סי' שלא ס"ק כח, וס"ק ו) בדעת סה"ת להסבר דעת השו"ע (סעי' ב), אחיעזר (יו"ד סי' לט אות יד הביא שדעת מרן לענין שביעית היא כדעת ספר התרומה, שיש בזמן הזה קנין לעכו"ם באי"י כדין סוריא), שמחה לאיש (דף קט ע"ב), אבנ"ז (יו"ד ח"ב סי' תנח, השאלה הובאה בשם ב"ד של הספרדים בטבריה).
בישועות מלכו (סי' נה, נט) תחילה נטה לאסור עבודת ישראל בקרקע העכו"ם, אולם כתב שמכיון שדעת הרב יצחק אלחנן מקובנא, והרב שמואל מוהליבר היתה להתיר גם הוא הסכים עמם. אמנם לבסוף לא רצה לתקוע עצמו להלכה זו. (ובספר בית הלוי סי' א ענף ה כתב שדעת הרב יצחק אלחנן היתה להתיר רק מלאכות דרבנן ולא דאורייתא).
בשאילת דוד (חדושים בענייני שביעית דף כא ע"ג) הקל בשעת הדחק. ובתורת יהונתן (פ"ד סעי' מב — מד) כתב שמלאכה בשביעית מותרת, מכיון שהמחלוקת רק לענין הקדושה שבפירות, אבל בעצם העבודה היא מותרת לכל הדעות, כל זמן שהקרקע ברשות הגוי. עי' שבת הארץ (מבוא פרק יא), שנת השבע (כהנוב סי' מו־נז), יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' יט).

ג. דין הפירות בשדות המושכרות לנכרי

תוספת שבת

שדות המושכרות לגויים נוהגת בהן קדושת שביעית בפירות, לענין מלוגמא והפסד, שהרי אין השכירות קנין גוף השדה. אבל אפשר להקל בסחורה וביעור[19]. ויש שאסרו בסחורה וביעור[20].

יש אומרים שאין איסור ספיחים בשדות המושכרות לעכו"ם[21]. ויש אומרים שאם הגוי זורע בעצמו בשדה שכורה — יש איסור ספיחים, אבל אם עלו מאליהן אין בהן גזירת ספיחין[22].

ד. פירות שביעית של נכרי לענין תרו"מ

שבת הארץ

והסוברים[23] שקדושת שביעית נוהגת גם בקרקע של נכרי ובפירותיו — סוברים הם גם כן, שהם פטורים מתרומות ומעשרות כדין פירות שביעית, שאין חיוב תרומות ומעשרות נוהג בהם. על כן אפילו אם נגמרה מלאכתם ביד ישראל גם כן הם פטורין מתרומות ומעשרות[24].

וליש אומרים שאין נוהגת קדושת שביעית כלל בשל נכרים[25] — דינם כדין כל השנים, שאם לקח ישראל מן הגוי פירות, וגמר מלאכתן ביד ישראל, צריך להפריש תרומות ומעשרות וצריך להפריש מעשר עני ולא מעשר שני[26], ויפריש בלא ברכה[27].

19. הרב זצ"ל: (משפט כהן סי' סד, סו, ע. קונטרס אחרון סי' א אות א, עמ' צב). עפ"י מה שנאמר לעיל (אות ב סוף סע' 1).
20. בית רידב"ז (סי' ד סעי' טו בהג"ה לפאה"ש), מעדני ארץ (סי' יא אות א־ג, עיין סי' ז אות יב שנסתפק), משנת יוסף (ח"ב לח, לט).
21. קונטרס אחרון (סי' א אות א, עמ' צב), "הלכות שביעית" (ח"א סי' ד ס"ק צו), וכן משמע בחזו"א (סי' י ס"ק ו). ועי' לקמן (אות ז).
22. מעדני ארץ (סי' יא אות א־ג), שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לט). וכל זה בין לדעה שקדושת שביעית שייכת בקרקע העכו"ם (לעיל אות ב). ובין לשיטות שאין קדושת שביעית בשל נכרי (לעיל אות ג).
23. לעיל (אות ב סעי' 1).
24. שלג) שני הדינים: קדושת שביעית והפרשת תרו"מ נראים כמחוייבים אחד מהשני, שהרי אם יש בפירות קדושת שביעית אין להפריש מהם תרו"מ. ואם אין בהם קדושת שביעית, הרי שאם המירוח הוא על ידי ישראל יש בהם חיוב תרו"מ. ואמנם הב"י והמבי"ט שנחלקו לענין קדושת שביעית בפירות עכו"ם, נחלקו גם כן בדין הפרשת תרו"מ מפירות עכו"ם שנתמרחו על ידי ישראל. וכן מוכח מלשון האבקת רוכל (סי' כד) שהדין הוא הן לענין קדושת שביעית והן לענין תרו"מ, וכן כתב הרדב"ז (ח"ה סי' שני אלפים רכ"א), **פאת השלחן (סי' כג סעי' יב וביש"ר ס"ק כט)**, ברכי יוסף (סי' שלא סעי' י), ציץ הקודש (ח"א סי' טו אות ז) בשם מהרשד"ם.
25. לעיל (אות ב סעי' 2).
26. כפתור ופרח (פרק מז, דף קה ע"ב דפוס ברלין), ב"י (טור סי' שלא ד"ה ואין בה), דרישה (ס"ק א), רמ"א (סי' שלא סעי' יט), לבוש, מהריק"ש (שם), פאת השלחן (סי' כג סעי' ה יב), ציץ אליעזר (חי"א סי' פו), ישכיל עבדי (ח"ו עמ' שט אות יא-יג).
27. כדין ספק ברכות, אולם חייב בהפרשת תרו"מ ובמעשר עני, ועי' ישכיל עבדי (שם אות יד).

תוספת שבת

ויש מי שאומר שבשביעית אין מפרישים מפירות עכו"ם אלו רק תרומה גדולה, מעשר ראשון ותרומת מעשר, אבל לא מעשר שני או עני[28]. ויש מי שאומר שמפריש מעשר שני ולא מעשר עני[29]. יש אומרים שמספק צריך להפריש שני עישורים ולהתנות עליהם: אם יש צורך במעשר שני — הרי זה כמעשר שני, ואם צריך מעשר עני — הרי זה מעשר עני[30]. ויפדה את המעשר, ואין צריך ליתנו לעניים[31].

ויש שלא נהגו קדושת שביעית בפירות עכו"ם שנתמרחו בידי ישראל, אולם גם לא הפרישו מהם תרומות ומעשרות[32].

יש המחמירים לנהוג כשתי הדעות: לנהוג בפירות קדושת שביעית, וגם להפריש תרו"מ[33].

ה. קניית פירות נכרי הקדושים בקדושת שביעית

שבת הארץ

ויש מאותן המחמירים לומר[34], שנוהג דין קדושת שביעית בשל נכרי, ואין בו אלא היתר של ספיחים — שמכל מקום מותרין לקנות מן הנכרי בכסף, ואין

28. רדב"ז (ח"ה סי' שני אלפים רכ"א).
29. המהרי"ט (ח"א סי' מג ד"ה ואעבור) כתב שלדעת הב"י שכיון ואין זו שנה שלישית או שישית, הרי שיש להפריש כסדר השנים מעשר שני. וכן כתבו: תוס' רי"ד (תנינא ר"ה דף טו ע"א ד"ה אמר ליה), תרועת מלך (סי' כג אות יד), מעדני ארץ (הוספות סי' א, מנחת שלמה סי' לז), ישכיל עבדי (ח"ו עמ' שט ס"ק יא-יג).
30. ר"ש סלאנט והאדר"ת (אגרות האדר"ת בספר אדר היקר, סי' טו), דעת כהן (סי' רלט אות א, ב), מעדני ארץ (קובץ הערות סי' א). כמו כן יש לצרף לספק זה את דברי הרדב"ז (ח"ב סי' תשלא) בענין ספק השנים, ומהרשד"ם (סי' קצב).
31. פאת השלחן (סי' כג הלכה יב),ספר השמיטה (פ"י סעי' ב אות ג), תורת השמיטה (סעי' פו) על פי דברי המהרי"ט (ח"א סי' מג ד"ה ואעבור) שכתב שמכיון שבא מכח גוי אין חיוב ליתן לעני.
32. שדה הארץ (ח"ג יו"ד סי' כט), מעדני ארץ (הערות סי' ב ד"ה ועפי"ז נראה), שו"ת משנת יוסף (ח"ב עמ' קמט).
33. שו"ת שעות דרבנן (דף עט, הובא במשנת יוסף ח"ב ילקוט תשובות סי' ב ס"ק טו), תוספת יום הכפורים (יומא פג ע"א ד"ה ולענין. ועיין לעיל את שהביא הברכ"י בשמו, ואת שהעיר בציץ הקודש סי' טו אות ז), הרב זצ"ל (משפט כהן סי' פו, והחמיר לעצמו בלבד, ושם בסי' ע כתב שאין לפרסם חומרא זו), שנת השבע (כהנוב, נתיב ג סעי' ח, באר שבע אות יא).
החזו"א (סי' כ ס"ק ז ד"ה ודאתאן עלה) כתב לחלק בין דין קדושת שביעית לתרו"מ. בקדושת שביעית הדיון הוא ביחס שבין ארץ ישראל והפירות, ואילו דין פטור מתרו"מ נובע מהיחס שבין הבעלים וזולתו. ולכן יש מקום לומר שחייב בקדושת שביעית בגלל קדושת הפירות, שאיננה בגלל מעשה ההפקר של הבעלים אלא קדושה עצמית. ומאידך חייב גם בתרו"מ שהרי הגוי לא הפקיר את הפירות. אולם הוסיף שם (סי' ט ס"ק יח) שמי שלא מפריש תרו"מ יש לו על מי לסמוך. ועי' ספר השמיטה (פ"י סעי' ב אות ד), תורת השמיטה (סעי' פו).
ועי' חזו"א (סי' ט' ס"ק ט) שכתב שאף על פי שהנוהג קדושת שביעית איננו יכול להפריש תרו"מ, שהרי בזמן ההפרשה הוא מאבד פירות שביעית — בכל אופן מכיון שאינו מצווה לאכלה (עיין לעיל פ"ה ה"א אות א, וקונטרס אחרון סי' כא), וכמו כן הוא עושה זאת משום חששות של איסור, לא חשיב הפסד פירות שביעית. אולם בספר השמיטה (פ"י הערה 4 בשם הרידב"ז) כתב להקפיד לקנות לאחר מירוח גוי, כדי שלא יצטרך להפריש תרו"מ.
34. לעיל (אות ב סעי' 1).

חוששין משום מכשול, שיהיה בידו כסף של שביעית ויתננו לישראל, והישראל יוציא אותו בתורת כסף של שאר השנים[35].

ויש מי שמחמיר ואומר שאסור לקנות גם מן הנכרי מפירות שלו בארץ ישראל בשביעית. ורק כשנותן לו הגוי במתנה מותר ליקח, או להחליף עמו בבשר וכיוצא בו, במה שאין חשש מכשול במה שיבוא ליד ישראל לאכול אותו בקדושת שביעית[36].

ו. פסק ההלכה בפירות נכרי שגדלו בשביעית

וכבר הוסכמה ההלכה שאין קדושת שביעית נוהגת כלל בפירות של נכרי, וחייבים הם בתרומות ומעשרות כשגמרו ישראל[37].

ז. גוי שגזל שדה מישראל

תוספת שבת

גוי שגזל קרקע־ישראל וזרעה, יש אומרים שהפירות אינם ספיחים[38], ויש אומרים שהפירות הם ספיחים[39].

35. שלג׳) מהרי״ט (ח״א סי׳ מג), שערי צדק (פט״ז סעי׳ יד), פאת השלחן (בית ישראל סי׳ כג ס״ק כט), שנת השבע (כהנוב נתיב ג, באר שבע סוף אות יא), חזו״א (סי׳ י׳ ס״ק יד), ספר השמיטה (פ״י סעי׳ ב אות ד), תרועת מלך (סי׳ כג אות יד), המעשר והתרומה (פ״א בית האוצר ההערה יד), תורת השמיטה (סעי׳ פו). וכן בפ״ח הי״א (אות ג והע׳ 19).

36. שלד) רש״ס (פ״ט ה״ח ד״ה ולענין קנייתן), של״ה (שער האותיות, קדושה, דיני שביעית), בית רידב״ז (סי׳ ד סוף סעי׳ יג ד״ה ועלינו). וכן בפי״ח הי״א (אות ג והע׳ 17).
ובספר המעשר והתרומה (פ״א בית האוצר הערה יד) הביא מעשה רב של מוהר״ן לעווי שהזהיר לבני ביתו: ״כשניקח פירות מעכו״ם בשביעית, נזהר לבלתי ליתן לו המעות קודם, רק אח״כ. ושנאמר בחשאי שהמעות אנו נותנים לו מתנה כדי שלא למסור דמי שביעית לעכו״ם, שלא יוגרם שיהיה אחרון אחרון נתפס״. ועי׳ פ״ח הי״א (אות ג והע׳ 18).

37. שלה) **על פי תשובות ב״י (אבקת רוכל סי׳ כד)**, ועיין לעיל (הערה 5).

38. משמעות כס״מ (פ״ד סוף הכ״ט).

39. חזו״א (סי׳ ד ס״ק ד ד״ה ועובדה). ועי׳ בהר צבי (או״ח ח״ב סי׳ עד) שדן על כבוש מלחמה, אבל מוסכם לכו״ע שגזל פרטי איננו מפקיע מקדושת הארץ.

הלכה ל

א. מניעת נכרים מליקח פירות שביעית
ב. שמירה בעיירות המפוזרות בין הנכרים
ג. השכרת בהמתו לנכרי בשביעית
ד. השכרת שדה בשביעית לנכרי

רמב״ם

עיירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושיבים עליהם שומר, כדי שלא יפוצו גוים ויבוזו פירות שביעית[1].

א. מניעת נכרים מליקח פירות שביעית

״... שלא יפוצו נכרים ויבוזו פירות שביעית״.

שבת הארץ

ויש מי שמסתפק אם באו נכרים בכלל ישראל לזכות בפירות שביעית, אם מונעין אותם או אין מונעין מפני דרכי שלום, כמו שאין ממחין בידיהם בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום. או שיש לומר שמתנות עניים שאני — שאין בהן שום קדושה, אבל פירות שביעית, שקרויים קודש ואית בהו קדושה, יש לומר שמונעים את הנכרים מליקח אותם[2]. ואף על פי שאין צריך להושיב נאמן, כי אם על העיירות שעומדות על הספר, ולא על שאר עיירות — היינו שבעיירות העומדות על הספר חשו שמא יבואו נכרים בהמון, והיו מושיבים שם שומר נאמן בקביעות, ובשאר עיירות לא חששו לזה. אבל אין הכי נמי, אם מזדמן הדבר ובאים נכרים לבוז פירות שביעית, בכל ענין יש לומר שמותר למחות בידם[3]. ויש לומר שגם חיובא איכא למחות, ושלא בידן למסור להם דבר שהוא קודש[4].

1. תוספתא שביעית (פ״ד ה״ד).
2. שלה״) רדב״ז (פ״ד ה״ל).
3. עי׳ תוספתא שביעית (פ״ה הי״ג), הובאה ברמב״ם (פ״ה ה״ה): ״הלכה בהמה מאליה תחת תאנה ואכלה, אין מחייבין אותו להחזירה״, משמע שהתירו למחות ולא חייבו למחות בהפסד פירות שביעית. ועי׳ לעיל הכ״ד (אות א והע׳ 8), פ״ה הי״ג (אות ג).
4. מדברי הרב זצ״ל נראה שההפקר הוא גם לעכו״ם, שהרי חיוב המחאה נובע מכך שהפירות הם קודש, אבל אילולי היו הפירות קודש לא היו אסורים לנכרים. וא״כ משמע שהפקר לישראל ולא לגוי — לא הוי הפקר, וכדעת ר״ל בירושלמי (פאה פ״ו ה״א) שההפקר צריך שיהא לכל (עיין סוגיות בעניני שביעית לראי״ה קוק, ניצני ארץ ח״ו עמ׳ 55). וכן נראה מדברי הנוב״י (מהד״ק אבה״ע סי׳ נט), מנחת ביכורים (פ״ד ה״ד), וחזו״א (סי׳ יד ס״ק ד).

תוספת שבת

ויש אומרים שאסור לנכרים לקחת פירות שביעית משדה ישראל, אף מדיני גזל[5].

ב. שמירה בעיירות המפוזרות בין הנכרים

"עיירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושבין עליהן שומר...".

שבת הארץ

ובעיירות של עכשיו שהן מפוזרות בין הנכרים היושבים סביבן[6], שדינן כעומדות על הספר — נראה שודאי ראוי להושיב שומר נאמן[7], שלא יבוזו נכרים את הפירות של קדושת שביעית[8].

ג. השכרת בהמתו לנכרי בשביעית

ומותר להשכיר בהמתו לנכרי אף על פי שהוא יודע שהנכרי יעבוד בה בשדהו בשביעית. שאין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, ומשום לפני עור לא תתן מכשול אין כאן, שאין הנכרי מצווה כלל שלא לעבוד בשדהו בשביעית[9].

תוספת שבת

יש שאסרו לתת לנכרי זרעים שיזרעם בשביעית[10]. ויש מתירים גם למכור ולהלוות זרעים כדין השכרת בהמה[11].

5. טורי אבן (ר"ה טו ע"א סד"ה פטורה), אבנ"ז (סי' תמה אות ד-ו), קהלות יעקב (ראש השנה, סי' ט) — הסבירו שהפקר בשביעית הוא רק ליהודים ולא לנכרים, ולכן אסור לגוי לקחת פירות שביעית מדיני גזל, וכ"מ ממעדני ארץ (סי' ז אות ב ד"ה וכיון).
6. כל מקום לפי ענינו, ובתוך היישובים היהודיים נראה שאין להקל בכך: מהרי"ל דיסקין (דיני שביעית אות לג), תורת השביעית (עמ' שיח), תורת השמיטה (סעי' לה), ספר השמיטה (פ"ב סעי' ב), "הלכות שביעית" (סי' ד כס"ד אות פח).
7. בבית רידב"ז (סי' ד סעי' יד) הוסיף שאפילו אם בעל הבית חשב לשמור גם מפני יהודים, אבל לא ציוה את השומר על כך, למרות שמנע השומר כניסת יהודים, אין לפירות דין שמור. ובמשמרת להבית (דף יא ע"א) חולק וסובר שגם מחשבה שישמור מפני יהודים מספיקה על מנת לאסור את הפירות כדין שמור. אולם הסכים שאם לבעלים לא היתה כוונה לשמור מישראל אלא מביזת גויים, אף שממילא נשמר מיהודים אין כאן דין שמור. וכן אם הפקיד שומר להגנת עצי הסרק ונשמרו עצי הפרי, אין כאן דין של שמור. ובספר השמיטה (פ"ב הערה 4) נסתפק בתרוץ זה. ואילו ב"הלכות שביעית" (כסא דוד אות פט) החמיר.
8. יש מי שאומר שאין להושיב שומרים אלא על מאכל אדם שנאמר בו: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה, לכם — ולא לעכו"ם", אבל על מאכל בהמה אין להושיב שומרים: שטמ"ק פסחים (ח"ב, קובץ מאמרים, עמ' קסב).
9. שלה"ק תוס' רי"ד (ע"ז יד ע"ב ד"ה א"ל), מהרי"ט (ח"ב סי' נב), מהר"ם גלאנטי (סי' נז). ובמהריט"ץ (החדשות סי' קכט) כתב שהתירו שכירות רגילה, אבל להשכיר לנכרי כלים חקלאיים בתנאי שיקבל שליש ורביע מיבול השדה — אסור, שהרי זו שותפות בין יהודי ונכרי, ומעשי הנכרי נעשים בשליחות ישראל. ועי' פ"ח ה"ח (אות ב והע' 35).
10. מהריט"ץ (החדשות סי' קכט), שעות דרבנן (דף פא). ועי' פ"ח ה"ח (אות ט).
11. מבי"ט (ח"ב סי' סד), מהרי"ט צהלון (סי' מז) מעשה אליהו (סי' קט). ועי' פ"ח ה"ח (אות ט-י).

ד. השכרת שדה בשביעית לנכרי

שבת הארץ

ויש מי שמתירין להשכיר שדהו לנכרי בהבלעה לפני שביעית, אף על פי שהוא עושה בה עבודתו גם כן בשנה השביעית, מהאי טעמא שאין על הנכרי שום איסור במה שעובד את השדה המושכרת לו[12].

ויש אוסרים ואומרים, שאף על פי שאין הנכרי עושה איסור , מכל מקום כיון ששכירות לא קניא עובר הישראל באיסור עשה של שביתת שדהו, במה שהנכרי עובד אותה[13]. וכבר נתבארו לנו הדברים בטעמם למעלה[14].

12. שלה"ק הרמב"ם (סה"מ מ"ע קל"ה) כתב: "שציונו לשבות מעבודת הארץ", משמע שהאיסור דווקא ליהודי בר חיובא, וכן כתב לעיל (פ"א ה"א). וכ"כ תוס' (ע"ז טו ע"ב ד"ה מי): "כשהוא (השדה) ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא, אם זורע בו הישראל". מדברים אלו נראה שהאיסור על בעל השדה הוא רק כאשר יזרענו יהודי בר חיוב. וכן משמע מהחינוך (מצוה קיב) שכתב: "שנצטוינו שלא לעסוק בה כלל בעבודת הארץ".
המהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' נב), הסתמך על הוראת אביו המבי"ט (ח"ב סי' סד) להתיר השכרת שדות בהבלעת שביעית. את הצורך בהבלעה פירש הזכרון יהונתן (פ"ה אות מ"ו), שהוא לפי שיטת הסוברים שמותרת השכרת בהמה לנכרי כשאין היהודי נהנה מהמלאכה, וכן גם בהשכרת שדות בהבלעה אין היהודי נהנה משכר השביעית. ובקונטרס אחרון (סי' א) הסביר הרב זצ"ל שהצורך בהבלעה נובע מכך שהיהודי משכיר רק לשביעית הרי מחזי כאמירה לנכרי שיעבוד בשביעית, (ע"ע כלכלת שביעית עמ' קפ"ג).
המבי"ט (שם) דן על השכרת שדות לעשר שנים, ואילו המהרי"ט (שם) דן על השכרה לשבע שנים, (ע"ע בציץ הקודש ח"א סי' טז אות יא, תורת הארץ פ"ו אות מז). פאת השלחן (סי' כג ס"ק לא). ובמשפט כהן (סי' עב) התיר הרב זצ"ל להשכיר לגוי לשנתיים בהפסד מרובה, וכן הורה מהרי"ל דיסקין (הוראת שעה פל"א). ומדברי האדר"ת (שם) נראה שאין צורך בהבלעה.
13. מהרש"ל (ב"מ צ ע"א). בעוללות שביעית (ניצני ארץ ח"ו עמ' 62 ועי' כאן בנספחים) הובאו דברי הרב זצ"ל האומר שגם המהרש"ל לא סובר שהאיסור הוא מצד הקרקע, אלא בגלל קדושת הארץ שהיא קדושה עצמית, ולכן יש בה חומרא שהעובד בה חייב, אבל היסוד הוא שיהא בר חיובא.
את איסור עבודת הנכרי בשדה ישראל, יש שלמדו זאת מסברא ומדרישת פסוקי התורה שמהם נראה שמצות העשה איננה רק על העובד בשדה (חובת גברא) אלא האדם מצווה שהקרקע לא תעבד (חובת חפצא). אבן עזרא (ויקרא כה ב), סמ"ג (עשין קמז), מהרש"ל (שם), ערוך השלחן (סי' יט אות יט).
תוספות רבינו אלחנן (עבודה זרה טו ע"ב), ומנחת חנוך (מצוה קיב, שכו, שכח) למדו הלכה זו מדברי הגמ' עבודה זרה (טו ע"ב): "... אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת, א"ל אביי... והרי שדה דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית", שיש להשוות דיני שביתת בהמה בשבת לשביתת שדהו בשביעית, וכשם שחובה על האדם לדאוג שבהמתו לא תעבוד בשביעית — כן חובה עליו ששדהו לא תעבד בשביעית.
תוס' רי"ד כתב שבשביתת קרקע הוזהרנו בשביעית, אולם בהמשך דבריו הסיק שזו מחלוקת סוגיות.
הרמב"ם ברמזי ההלכות (ראש פ"א מהל' שמיטה) כתב: "שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה", ומכאן משמע שהעשה הוא על הקרקע.
ויש שאסרו השכרת שדות לגויים אפילו בהבלעה: שו"ת שמן המור (יו"ד סי' ד), נחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ד'), משיב דבר (ח"ב סי' נו).
דין הפירות בשדה מושכרת לעכו"ם עיין לעיל (פ"ד הכ"ט אות ג).
14. *) **לעיל פ"א ה"א (אות ב).**

וביארנו שם שלהמתירין מדינא היה ראוי להתיר גם בלא הבלעה, כיון שסוברין הם שמה שהנכרי עובד בקרקע של ישראל אין שום איסור בזה על ישראל. שמה שאמרה תורה: "ושבתה הארץ שבת לד'" — הכונה היא לישראל שהוא בר חיובא בשביתה לא יעבוד את הארץ. אבל מה שנכרי עובד אין זה נקרא כלל שאין הארץ שובתת שבת לד', כיון שהמצוה על שביתת השביעית איננו עובד. ואם כן מה שאסור לישראל לצוות לנכרי לעבוד בשדהו בשביעית — הוא רק משום איסור שבות, שאינו נוהג רק בשבת לבד, כי אם כמו דקיימא לן להלכה, גם בכל איסורי תורה. אבל כל זה הוא רק כשהנכרי עושה על דעת ישראל, אבל כשהוא שוכר את הקרקע לצורך עצמו — אין כאן שבות כלל, כיון דאדעתיה דנפשיה קא עביד. ומה שיש באופן כזה בשבת איסור משום שכר שבת, ומותר רק בהבלעה, לא מצינו שאסרו חכמים שכר שביעית כמו שאסרו שכר שבת. על כן לדעת המתירין היה ראוי להתיר מדינא גם בשכירות שלא בהבלעה, אלא שהחמירו המתירין בדבר כדי להרחיק מן העבירה, שלא יהיה נראה ששולח ישראל את הנכרי לעשות עבודתו בשביעית בשדהו, ועל כן לא התירו אלא בהבלעה.

תוספת שבת

ויש מי שאומר שלא התירו להשכיר שדות אלא בימיהם שהיו הגויים לוחצים את ישראל, אבל בימינו שאין הגויים לוחצים את ישראל — אסור להשכיר להם מגזרה שמא ימכור, ויעבור באיסור "לא תחנם"[15].

15. ציץ הקודש (סי' סז אות יג), תורת הארץ (פ"ו אות נג).